

MAGYAR NYELVÖR

SZARVAS GÁBOR FOLYÓIRATA

SZERKESZTI ÉS KIADJA

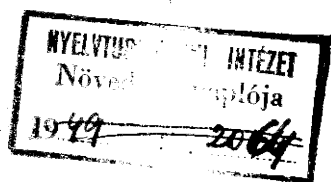
SIMONYI ZSIGMOND

XLVII. ÉVFOLYAM

BUDAPEST, 1918.

A MAGYAR NYELVÖR KIADÓHIVATALA.

R

F 4241/75

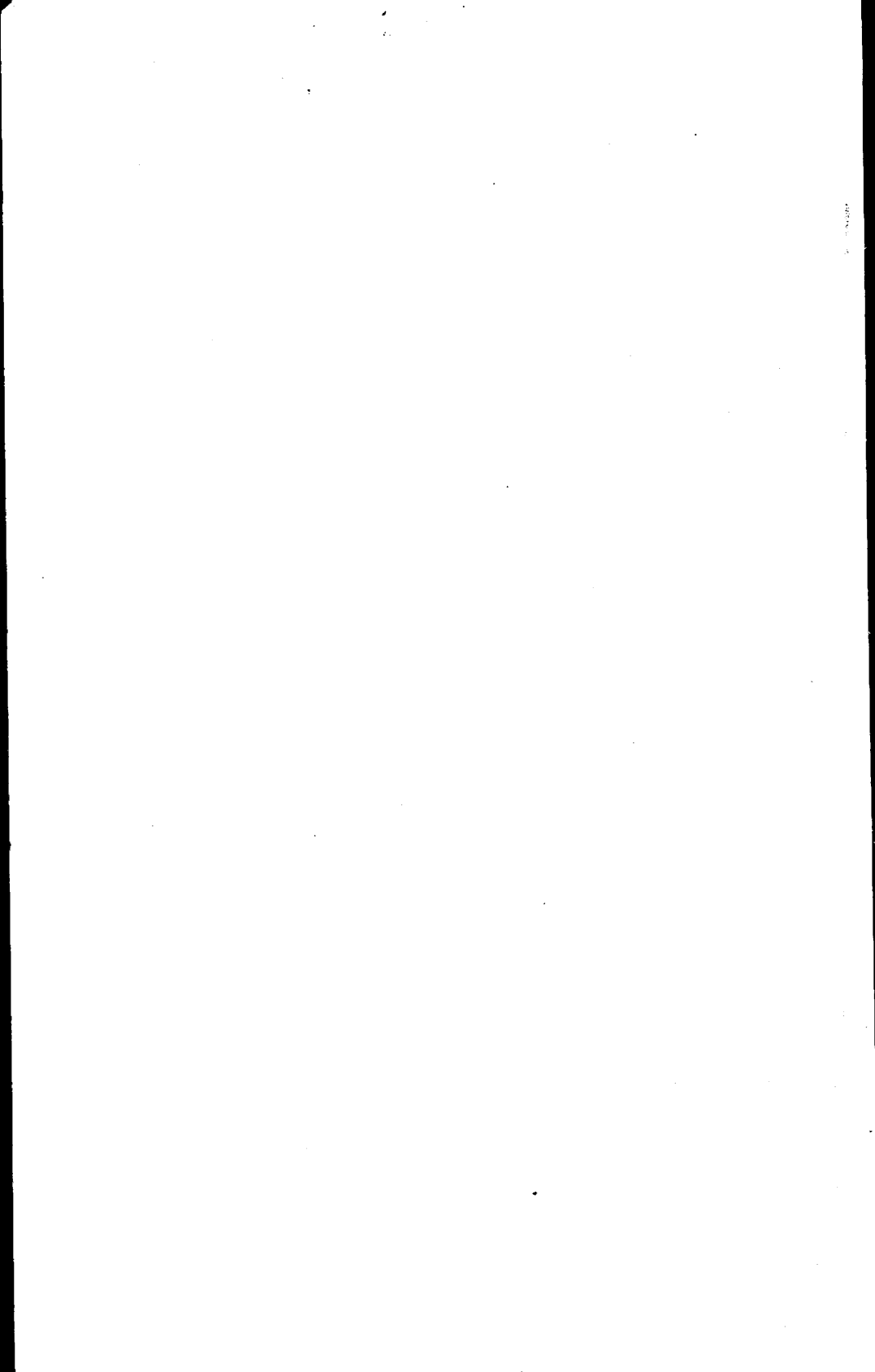
Hungaria könyvnyomda Budapest.

Letl.
1989.

elt. rev.
1965

A Magyar Nyelvőr 1918. évi dolgozótársai és gyűjtői.

Ádám Imre	25 Jeszenák Ráfáel	Riedl Frigyes
Ady Lajos	Kicska Emil	50 Rubinyi Mózes
Alföldi Mihály	Kalmár Elek	Ságody Otmár
Antibarbarus	Kelemen Béla	Schmidt József
5 Balassa József	Kilián Zoltán	Schuchardt Hugó
Bécsi Magyar	30 Komjáthy Sándor	Schwarz Gusztáv
Bartha M. Eszter	Konsza Samu	55 Siklóssy László
Beke Ödön	Kosztolányi Dezső	Simai Ödön
Berze Nagy János	Kovács Asztrik	Simonyi Zsigmond
10 Böngérfi János	Kovács Márton	Somogyi Géza
Breiner Sándor	35 Kőrösi Sándor	Spitzer Leó
Cholnoky Jenő	Ladányi Ármin	60 Stumme János
Cserna Andor	Lakatos Jusztfn	Suciu László
Czuppon Elek	Langer Sándor	Szarvas Gábor
15 Dénes Szilárd	Losonczi Zoltán	Szendrey Zsigmond
Diósi Géza	40 Löw Immanuel	Szikla Géza
Egri Anna	Mágocsy-Dietz S.	65 Sztrippai Sz. Hiador
Erdélyi Lajos	Mariánovics Milán	Trencsény Károly
Erdős János	Mészöly Gedeon	Váró Gedeon
20 Franz János	Nagy Lajos	Viczian István
Galambos Dezső	45 Öreg Tanító	Viski Károly
Germanista	Philofennus	70 Id. R. Vozáry Gyula
Historikus	Réthei Prikkel Marián	Zibrinyi Gyula
Huhn Gyula	Révész Ernő	Zolnai Gyula

47. ÉVFOLYAM.

1.-2. SZ.

1918. JAN.-FEBR.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR
FOLYÓIRATA

SZERKESZTI ÉS KIADJA:
SIMONYI ZSIGMOND
A MAGYAR TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA RENDES TAGJA

SZERKESZTŐ- ÉS KIADÓ-
HIVATAL: BUDAPEST, IV.
FERENC JÓZSEF PART 27.

Szarvas Gábor

TARTALOM

A tárogató síp eredetisége. <i>Rélhei Prikkel M.</i>	1
Új nyelvtani elemek. I. <i>Zolnai Gyula</i>	8
Hangtörténeti alapkérdések. I. <i>Losonczy Zoltán</i>	13
Egy erdélyi népies nyelvemlék. <i>Sztrippai Sz. Hiador</i> ...	20
Dzirkumdederunt és dzirkalom? <i>Kőrösi Sándor</i>	27
Adalékok Arany nyelvi hatásához. <i>Nagy Lajos</i>	31
Ismertetések	33
Magyar nyelvhasználat (Szinnyei József munkája.)	
<i>Simonyi Zsigmond.</i>	
Nyelvművelés	36
Hamis hangok az Arany hegedűből. <i>Zolnai Gyula.</i> —	
Tobzódás. <i>Kalmár Elek.</i> — Szószaporítás. <i>Ságody</i>	
<i>Olmár.</i> — Hivatalos könyvbírálok. <i>Antibarbarus.</i> —	
Káplár Kovács. <i>Somogyi Géza.</i> — A diáknyelv -i	
képzője. <i>Kilián Zoltán.</i> — Sült almák a magyar	
nyelvtan-órán. <i>Antibarbarus.</i> — Németes összetételek.	
<i>Öreg Tanító.</i>	
Magyarázatok	41
A hangszerek magyar neveiről. <i>Cserna Andor.</i> —	
Figura etymologica. <i>Szarvas Gábor, Diósi Géza.</i> —	
Komisz és hadi. <i>Balassa József.</i> — Lovamék. <i>Konsza</i>	
<i>Samu.</i> — Akasztófa. <i>Ádám Imre.</i> — Vándor magyar.	
<i>Langer Sándor.</i> — Tájszókrol. <i>Simonyi Zs., Lakatos</i>	
<i>Jusztin, Suciú László.</i>	
Egyveleg	46
Gocnód. <i>Spitzer Leó.</i> — Lateiner. Cs. A. — Kava-	
rodás	
Üzenetek	47

Legközelebbi füzetünk április elejére jelenik meg.

Előfizetés a Magyar Nyelvőr 47-ik évfolyamára:
Egész évre (január-december) 15 korona.

Tanárok, tanítók, tanulók, lelkeszek, falusi iskolák
féláron kapják.

MAGYAR NYELVÖR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Bpest, Ferenc József part 27.

A TÁROGATÓ SÍP EREDETISÉGE.

Irla Réthei Prikkel Marián.

A *tárogató síp* eredetéről a hagyományos nemzeti közhit és a tudomány között mai napig ellenkezés van. Az előbbi szerint ősi hangszerünk volna. Az utóbbi nemcsak nevének idegen voltáról bizonykodik, hanem magát a hangszert is külföldről származtatja.

Műveltségi szóról és tárgyról levén szó, úgy hiszem, nem végezek fölösleges munkát, ha eredetének kérdését minden nemzeti elfogultság nélkül újra átvizsgálom és megkísérlem eldönteni: melyik félen van az igazság.

Szarvas Gábor a *tárogató síp* elnevezést azok közé a vegyes származású s egy jelentésű szópárok közé sorozta (Magyar Nyelvőr 22:544.), melyekben az eredeti szó idegenhez függedt. Minthogy erre valaki kétségét fejezte ki a *tárogat* ige idegen eredete iránt (Magyar Nyr. 23:84.), Szarvas válaszképpen — Ponori Thewrewk Emil ötlete alapján — nemzetközi hangutánzó alapszó származékának etimologizálta a *tárogatót*. „Alapszava, úgymond, valószínűen az a trombita harsogását utánzó *tra-tra-tra*, s a mi szavunknál *tara-tara-tara*, amely minden nyelvben megfészkelte magát s általánosan ismeretes. Eredetileg tehát *tara-gató* síp volt, s ebből népetimologia útján *tárogató* síp lett s végre a síp elhagyásával egyszerűen *tárogató*“ (uo. 86.).

Jóval régebbi időre megy vissza a *tárogató* hangszer eredetiségének megtagadása, illetőleg a *török síp*-pal való azonosítása. Ez tudtommal megvan már Pápai Páriz dictionariumában: „*Tárogató síp*: Tibia, eine Schalmey, Pfeife. *Türkische Flöte*“; azután Baróti Szabó Dávid Kisded szótárában: „*Tárogató. Török* v. hajdani magyar síp. Tárogni. Tárogatni.“ Thaly Kálmán, ahányszor csak a kiadta kuruckori szövegekben a *török síp* név előkerül, egyszer se mulasztja el megjegyezni, hogy = *tárogató*. Rothkrepf, később Mátray Gábor a Tudományos Gyűjtemény 1828. évfolyamában (II. k. 62 l.) A magyar muzsika története c. értekezésében nemzeti zeneeszközeink közt másodiknak említi a *tárogatót*, de szintén azonosítja a *török sippal* imígyen: „A *tárogató, török* v. Rákóczy-síp régi nemzeti eszköz, amely mind a polgári, mind a tábori életben egyaránt használatott; hasonlított a klarinethez, de igen lármás, visító volt.“

Ujabban Tóth Béla, ki 1899-ben kiadott Magyar ritkaságok c. munkájában külön fejezetben foglalkozott a tárogató eredetével, arra az eredményre jutott, hogy ez a nemzeti tulajdonunknak vélt hangszer igazában a XVI. század végén *hauts boys*, *hautbois* névvel felbukkant s egész Európában elterjedt *hadi oboj*nak mása (290—291.). Következtetésének alapja az, hogy „az elég nagy számmal fennmaradt régi magyar tárogatók és az ugyanazon korbéli idegen obojok szerkezete teljesen egy; nemzeti vonás nincsen alakjokon“.¹ (291.)

Kérdés: mi most már az igazság? Csakugyan egy-e „e kuruc hangszer“ (Thaly, Adalékok II. 225.) a *török síp*pal, vagy pedig a nemzetközi *obo*jjal? Idegennek kell-e fogadnunk a *tárogató síp* elnevezést s a jelelte hangszert, avagy ősi tulajdonunknak tartjuk továbbra is?

Legkönnyebben Tóth B. származtatásáról tehetünk döntő ítéletet.² Azzal a ténnyel ugyanis, hogy a *hadi oboj* csak a XVI. század végén jelenik meg, egyszerűen szembeállítjuk azt a másik történeti tényt, hogy a mi *tárogató síp*unk teljes alakkal megvan már 1533-ban Murmellius latin-magyar szójegyzékében (2490. sz.), sőt jelző nélkül már a XV. század első negyedéből való Schlägli-szójegyzékben, mert ebben *buccina* = *síp* (2000. sz.), azaz *hadi síp*, melyen csakis a harsogó hangú tárogatót érthetjük.

A *török síp*pal való azonosításról történeti forrásaink a következő adatokkal szolgálnak:

A Nyelvtörténeti Szótárnak mindössze három idézete van reá a XVIII. századból (1704., 1760., 1790.). Pedig egyéb forrásokban is előkerül. Így többször szó van róla Apor Metamorphosisában (1736.): „Igen kedves muzsikájok volt az *török síp*, egyszersmind dob (Mon. Hung. Hist. Script. XI. 330). Megugratta szép moderatióval magát az lovon, fűtták az *török síp*ot, trombitát (347.). Némelyeknek megvolt tíz-tizenegy gyalog inasa is, ... némelyeknek trombitási, *török síp*osi (362). Azok után voltak trombitások és *török síp*osok, egy verset a deákok énekeltének, más verset az trombitások és *török síp*osok futtanak (409.). Halotti alkalmatosságokra *török síp*oknak, trombitásoknak külön nótájok volt“ (477. Cserei megjegyzése). Megtaláltam továbbá a következő XVII. századbeli forrásokban is: 1. Thököly imre naplójában: „Lovag és gyalog zászlós hadakkal és dob, trombita s *török síp* szónál kísértettem temető helyére“ (Mon. Hung. Hist. Script. XV. 63.); 2. Zrinyi Ilona egyik levelében:

¹ Tóth Béla értekezésében sok helyes észrevétel és történeti megállapítás van, főleg a tárogató hangszer egykori használatáról, de még több a merész állítás és alaptalan következtetés.

² Ez a származtatás voltaképpen nem is Tóth B. eredeti ötlete, hanem egy katonazenekarbéli sült idegen oboistának felületes megállapítása, amelyet Tóth B. kritika nélkül tett magáévá (vö. „Ennek az oboistának igaza volt, s ő ütötte először fején a szöget, kiderítve, hogy az ő magyaroknak tartott tárogató nem egyéb az európai obojnal“ id. ért. 296.).

„Muzsikás nincsen, csak czipke és német trombitás, két *terek sípos*, de az olyan elég van kglmednek“ (Történelmi Tár 1880. 422.); 3. Vass György naplójában: [A felvonulásban] „az ifjak után trombitások, *török síposok* s dobos... Az kapucsi elérkezvén, leszáll, mindenfelé harsogván dob, trombita és *török síp*“ (1684., Mon. Hung. Hist. Script. XXXV. 39., 41.).

A *tárogató síp* elnevezésre ellenben, mint fentebb már rámutattam, 1533-tól kezdve vannak adataink. Így megtaláljuk Marmellius szójegyzéke¹ után legtöbb régi Szókönyvünkben, pl. Calepinuséban (1585): *tibia*, *cingriae*, Molnár Albertében: *tibia*, Wagnernél: *fistula*, Pápai Páriznál: *tibia*; s a *tárogató sípost* MA.-nél, Wagnernél és PP.-nél egyformán *tibicen* értelemben. A Nyelvtört. szótárban ez a három adat van rá a XVII. századból: „Az orgona *tárogató sípokból* áll“ (Com. Jan. 169.). „A trombitások a *tárogató sípok*nak megkettőztetett harsogásával serénységre gerjesztenek“ (ua. 149.). „A *tárogató sípot* örömmel fújja vala“ (ErdTört Ad. III. 84.). Hozzájuk adhatók még a XVI. századból ezek: „Szegin Horwath Marko *tarogato syposa* vala, ha uram megh fogagja, hath mindiarast venne neki *tarogato sypoth*, az tómlé syphoz is tud, de az vagion“ (1572., OklSz.) „Wawoda praeterea unum fistulatore cum fistula, quae vulgo *tarogato síp* nuncupatur, teneat“ (Zala vm. 1597.-i jun. 11.-i jegyzőkönyvében. Magyar Nyelv II. 133.).

E történeti adatok kétségbevonhatatlanul tanúsítják, hogy a *tárogató síp* név használata a *török sípét* számottevően: száz és jó néhány esztendővel megelőzte. Ebből a tényből pedig annyi legalább is következik, hogy a *tárogató síp* és a *török síp* azonossága fölötte kétes, mert különben nevük előkerülésének idejében fordított állapotnak kellene lenni.

Egyébiránt, akik a zenetörténetben kissé jártasok, alkalmasint tudni fogják, hogy az a fuvó hangszerszám, mely a törökök zenéjéből hozzánk s egyáltalán a nyugateurópai zenekarokba elkerült, tulajdonképpen a maig használt s olasz eredetű szóval *klariné*nek (< clarinetto) nevezett síp volt.² Véleményem szerint ugyanez a hangszer az, melyet nálunk — legalább is eleinte — *török síp*nak neveztek. (Nem lehetetlen, hogy maguk

¹ Marmelliusnál ez van: „Ascaula — *Tarogato syp*“. Az *ascaula* ritka latin szó tulajdonképpen (vö. görög *ἀσκάς* = tömlő + *ἀλός* = síp) am. tömlő-síp. Csakhogy itt nyilvánvaló fordítás- v. másoláshibával van dolgunk. A *tarogato syp*-nak a szomszédos *tibia*, *tuba* v. *fistula* szavak valamelyike mellett volna az igazi helye, mert miként az OklSz.-nak egy utóbb idézendő adata is mutatja, egészen más a *tárogató síp*, mint a *tömlő síp*. A szójegyzékben az előző *ascaules*, *utricularius* is hibásan van *tömlő síp*-nak fordítva v. másolva *tömlő sípos* helyett. Egyébként a fordítás- v. másoláshiba itt mellékes jelentőségű, a fő az, hogy a *tárogató síp* megvan már Marmelliusnál.

² Vö. „A cigány később megbarátkozik a *klariné*tal, melyet a törökök zenéjéből kölcsönöz“ (Molnár Géza, A magyar zene elmélete 1904., 237.). Hogy a törökök sípja véletlenül olasz (clarinetto) névvel terjedt el Európában, abban semmi különös sincsen. Van ilyesmire analogia nálunk is, t. i. az eredeti hadi *kürt*ünk nevét mi ugyancsak olasz szóval a *trombitál*val cseréltük fel.

a törökök *miszkálnak* hitták. Vö. „Vöttem *miszkál sipot* [= fisztulam Turcicam] 4 denár“ TörtTár 1878., 158.) En igen valószínűnek tartom, hogy a klarinét a mi közvetítésünkkel, főleg a törökökkel hosszú ideig szorosabban érintkezett Erdély (s részben természetesen az anyaországi hódoltsági terület) közvetítésével jutott a nyugati zenébe, még pedig hihetőleg előbb a katonai s csak azután a népi zenekarokba. A közvetítés fő ideje a XVII. század lehetett, melyben a török divat, mint ismeretes, eléggé nagy tért hódított Erdélyben és Magyarországon. Ekkor mutatkozott a török hatás feltűnőbben viseletünkön, fegyverzetünkön, díszítő stílusunkban stb. Alkalmasint ekkor vettük át érthető *török sip* névvel a török zene vezető hangszerét, a *klarinétot*.¹

Eme véleményemet történeti adatokkal is tudom erősíteni. Így teszem azzal, hogy a Magyarországra járó, vagy itt helytartói tisztet betöltő török basák egyik-másikának sajátos nemzeti zenekara is volt. Gróf Teleki Mihály és Pápai János ezt jelentik követségi naplójukban a temesvári basáról: „Az passa udvarában... 8 sípos, 6 trombitás, egy rézdobos, két öreg Török-Dobos és négy apróbb dobosok renddel készen várván az udvar közepin... ugyanott az grádicsnál szállottunk le az lovakról... Az midőn leültünk, azonnal az muzsikások elkezdvén az muzsikálást, majd fél óráig muzsikáltak“ (Mon. Hung. Hist. Script. XXVII. 198—9.). Almády István meg ezt írja naplójában: [Ali basa] „megmutatta mesterségét, lőtettet és dob, trombita, *török sip* és egyéb egynehányféle muzsikák voltak (Mon. Hung. Hist. XXIII. 575.).

Történeti forrásainkban szó esik róla, hogy diadalmas csapataink Törökországból egyebek közt hangszereket is hoztak zsákmányképpen magukkal. Már Heltai Gáspár krónikájában is olvashatunk ilyenről: „A vitézek [Lábatlan Gergely és Szilágyi Mihály] küldének a királynak [Mátyásnak] a török foglyokból harmadfél százat és öt zászlót. És a ragadmányból szép ajándékokat: szép aranyos szabjakat, szép aranyos koffiomokat, szép fosztánokat, aranyas bársonyokat, dobokat, sípokat és szép madarászó dobokat és süvöltőket“ (Magy. krón. 1789. kiad. II. 148.). Még inkább ide vág azonban Halmágyi István naplójának következő híradása az Ogelli-regiment törökországi zsákmányáról: „Az Ogelli-regementjének staabja bájöven, török dobót és zsinziát hozott, azt mondják, sok regimentnek vagy on már efféle; némelyek ebből sem jót akarnak kihozni, hogy ellenség szokását ok nélkül veszik fel“ (Mon. Hung. Hist. Script. XXXVIII. 81.). Ez az adat már azt is mutatja, hogy a hazai katonai zenekarok a török tábori zenéből egyenesen átvettek bizonyos hangszereket.

¹ Rozsnyai Dávid deák naplójában (1665. aug. 23.) ez van a szultán udvari zenekaráról: „Kik után a császár muzsikási, zászló öreg volt nyolcz, utána sípos öt hat, trombitás 8, dobos 12, czinczin 2... Ezekon kívül másféle dobosok voltak négy, levén igen nagyok, kétfelől leeresztve“. (Mon. Hung. Hist. Script. VIII. 289.)

Hogy pedig a *török síp*ot valóban Törökországból honosították át hozzánk, arra meggyőző tanu a „kuruc király“, Thököly Imre, ki egyik 1691-ben kelt levele szerint (Mon. Hung. Hist. Script. XXIV. 398.) Horváth Ferenc nevű udvari emberével directe Konstancinápolyból hozat magának török sípokat: „Ügyekezze — írja — kegyelmed szerezni... valamely hat török sípot“.¹

Az igazi *török síp* vagyis a klarinét szerkezetében, formájában és harsogva visító, éles hangjával igen hasonlít ugyan a *tárogató*hoz, de éppen nem azonos vele. Az eredeti magyar *tárogató síp* öblösebb s hosszabb csövű és mélyebb hangszínezetű a klarinétnál. Mivel azonban mind a kettő fuvókával ellátott nyelvsíp, melynél a csőn levő lyukak ujjal való billegetése (= nyitogatása-csukogatása) hozza létre a hangváltozásokat; s mivel mindkettőnek alul szélesedő facsévége s billegető lyukai vannak; és mert a hangjuk is hasonlít egymáshoz: könnyen megérhető, hogy nevüket hamarosan kezdték fölcserélni, — a *tárogatót töröksípnak* s a klarinétot *tárogatónak* is nevezni. Semmi különösét sem láthatunk tehát benne, ha kuruckori szövegekben *tárogató* helyett esetleg *török síp*ot találunk; és abban sem, ha azt olvassuk, hogy a nép a *klairnét*ot még a mi korunkban is *tárogatónak* nevezi helyenként (vö. „Jelennen a nép több helyen a klarinétot nevezi tárogatónak“. Czuczor-Fogarasi.)

Hogy különben a törökök maguk se tartják sajátjuknak a mi „*török síp*“-unkat, világosan kitűnik abból, hogy még ma is van egy *madsar duduk*, azaz: magyar síp nevű fuvó hangszerük, melyet a II. Rákóczi Ferenc udvarával hozzájuk került *tárogatónkkal* azonosítanak. Ez semmi esetre sem lehetne így, ha a *tárogató* eredetileg egy a *török sippal*.

Az eddigiekkel, úgy hiszem, sikerült bebizonyítanom, hogy a címbeli hangszerünket se a nemzetközi hadi *obojjal*, se a *török sippal* nem lehet jogosan származásbeli kapcsolatba hozni.² Hátra van még, hogy pontosan megfeleljek arra a kérdésre is: idegennek fogadjuk-e a *tárogató síp* elnevezést és hangszert, avagy ősi tulajdonunknak tartjuk, miként apáink is tartották?³

Amit Ponori Thewrewk E. és Szarvas G. állítanak a *táro-*

¹ Érdekes, hogy a török fensőbbség alatt levő moldvai vajdának zenekara egészen törökös volt, miként Rozsnyai D. naplója (1666. júl. 1.) bizonyítja: „Ment el Drinápolyból alkalmas pompával Iliasko uj [moldvai] vajda ... nyusztal bélétt veres bársony ruhában, török dobosi, trombitási, siposi, czinczinási“ (Mon. Hung. Hist. Script. VIII. 302–3.).

² Igen gyenge Tóth Bélának az az argumentálása, hogy „a régi magyar *tárogatók* [már t. i. a XVIII. századból fennmaradtak] és az ugyanazon korbeli *obojk* szerkezete teljesen egy“, mert 1. a szerkezeti egyezés még nem jelent átvételt, hiszen ez pusztá véletlenség is lehet; 2. nagy kérdés: nem a mi *tárogatónk* utánezata volt-e a hadi *oboj*?

³ Apáink hagyományos hitének leghatározottabban gróf Fáy István, a mult század ötvenes éveinek jeles zongoristája és zenetörténet-kutatója adott kifejezést ezekkel a szavakkal: „A *tárogató* egyenesen Ázsiából jött eleinkkel“ (Vásárnapi Ujság 1859. évf. ápr. 10.-i szám).

gató név eredetéről (l. fentebb), az nem egyéb képzelet szülte pusztá föltevésnél. *Taragat* hangfestő ige nincs s valószínűen sosem is volt a magyar nyelvben; tehát a *tárogató* nem származhatott belőle. Egy *taragat* igét ugyan ismer a népnyelv, de ez nem hangfestő; jelentése: kezével hadonáz, fenyeget. (MTsz.)

Felfogásom szerint a *tárogató* elnevezés helyes származtatásának annál a történeti ténynél fogva, hogy a *síp* alapnév már az Árpádok korában élt nyelvünkben (l. OklSz.), holott a *tárogató* jelző — amint mai tudásunkkal megállapíthatjuk — a XVI. században került eléje, csakis a *síp* eredetének megvilágításából kell kiindulnia.

Ezt a szót próbálták már idegenből is származtatni: a török (csagatáj) *sipozgá*-val (= fistula) rokonítani (Magy. Nyr. 11: 56.), de minden számbavehető alap nélkül, mert legnagyobb valószínűséggel a *si-* (>*sípít*, *síkit*, *sívít*) = acute clamat, éles hangon szól hangfestő eredeti igénk sarja, alkalmasint ugyanoly természeti hang-névszó, milyenek teszem a köznyelvi *csep* (*csepp*) = gutta, *dob* = timpanum s a népnyelvbeli *top* (*topp*) = lábnyom, lépés (MTsz.) főnevek. Amúgy is tudott dolog, hogy a legrégibb fuvó hangszerszámok nevei a különböző nyelvekben többnyire eredeti hangfestő igékből valók, pl. a latin *sibilus* (<*sibilare*), német *pfeife* (kfn. *pfife* <*pfifen*), tót *pistyela* (<*pistyaty*), magyar *fütyölő*, *süvöltő* stb.

A régi keleti népekről ki van mutatva, hogy harcba vonuló seregeik előtt síposok fújták a nemzeti nótákat. Ugyanezek fokozták a kedvet a győzelmi áldomásokon is. Hogy keletről jött őseinknél nem különben volt, bizonykodik róla Béla király névtelen jegyzője, ki krónikája 46. fejezetében azt írja az Attila nagy palotájában diadalmi lakomát tartott honfoglalókról, hogy „omnes symphonias atque dulces sonos cythararum et *fistularum* cum omnibus cantibus ioculatorum habebant ante se”, azaz: a hegedők és *sípok* minden egybezengése s kellemes hangjai a vígságtevők (igricék) énekeivel együtt zengének előttük.¹

Hogy pedig az őseink használta *síp* nem afféle gyenge szavú tilinkó, vagy furulya, hanem erős hangú fuvó készség volt, az alapigéjének illetően jelentésén (= éles hangon szól) kívül megtetszik abból is, hogy régi kódexeink legtöbbször a *dob*, *hegedű* és *trombita* együttesében emlegetik,² melyek közt kétségtelenül csakis erősebb, harsogó hanggal érvényesülhetett. Még szembeszökőbben bizonyítja ezt az a fentebb már érintett tény, hogy a Schlägli-szójegyzékben a *sípnak* *buccina*, vagyis:

¹ Anonymus ugyan saját kora viszonyait viszi át a honfoglalókra, de avval nem követ el anakronizmust, hogy *hegedőt* és *síp*ot játszat előttük, mert ezek a *dobbal* egyetemben minden bizonnyal Ázsiából hozott ősi hangszereink.

² Vö. „Ffel kezewle nagy *trombita* zowal, *syp*, *dob*, *hegedw*, *kyntornalyas*“ (ÉrdyK. 315 b.). „*Trombita* zo, *sipolas*, *hegedeles*“ (Debr.K. 530.). Stb. [Vö. Megverték őket mind zászlójjokkal sípjokkal dobokkal, Budai basák lev. 1: 94. S gyermekversekben még ma is: sippal, dobbal, nádi hegedűvel, Kiss Á. Magyar gyermekj. 10.]

hadi jelző szerszám (harsona) jelentése van. Ha evvel összevetjük Comenius Januájának következő mondatát: „A trombitásoc a *tárogató sipoknac* harsogásával serénységre gerjesztenec“ (149.), alig marad fenn kétségünk abban, hogy az ősi *síp* hangszerünk igazában egyenes elődje az utóbb jelzővel bővült *tárogató sip*-nak.¹ Történeti adatokat is lehet idézni reá, hogy a magyar csapatok vonulása egykoron *síp*- és *dobszó* mellett történt. Így teszem Verancsics A. írja, hogy „mikor Terek Bálint, Petrovyt Péter és a barát Frater György meghallották volna“ Budán 1541-ben a török szultán közeledését „nagy kevélyen *dobbal, síppal*“ mentek elébe sereggel Kerepesre (Mon. Hung. Hist. Script. III. 54.). Ali budai basa egyik levelében meg azt olvassuk: „Az váczai kapitány egy emberünket az vízben vetötte fényes nappal, *síppal* és *dobbal* levén“ (TörtTár. 1879. 82.)

Talán már a XV., de egész bizonyosan a XVI. században az addig jelzőtlen *síp* jelzőt kapott, még pedig mindjárt párban, t. i. a *billegető* és *tárogató* melléknévi igenevekkel bővült meg. Így találjuk Molnár A. dictionariumában (vö. „Tibia. Első száar czont. Item *Billegető sip. Tárogató sip*“), sőt már Calepinuséban is. A bővülés oka valószínűen az volt, hogy meg akarták különböztetni egyéb sípfajoktól, pl. a tömlő, madarászó, pásztori sipoktól, süvöltőtől stb. Molnár Albertnek és Calepinusnak a Nyelvtört. szótárból kimaradt adata, azt tartom, nyitjára vezet bennünket a *tárogató* jelző etimonjának. Mivel ugyanis ott teljes egyértékese a *billegető*-nek, nem lehet kétség benne, hogy a jelentése: nyitogató, azaz: ismételve kinyitó-becsukó. Ebből pedig önként következik, hogy a *tárogató* név — miként Czuczor-Fogarasi szótára, sőt már Kresznericsé egészen jól származtatta — a *tár* = *aperit* ige gyakorító *tárogat* = *identidem aperit* (l. Kresznerics szótárában II. 247.), vagyis: nyitogat' alakjából való melléknévi igenév. Az ajtót *tárogatni* am. ismételve kinyitni-be-tenni (vö. „A járókelők *tárogatják* az ajtót“. Cz.-F. szót.). Igaz, hogy a *billeget* eredeti értelme: ingat, lenget, emelget, ámde sípra alkalmazva nyilván csakis a síplyukak újjemelgetéssel való nyitogatását teheti. Molnár Albert és Calepinus adatának erősítésére szolgál Comenius Januája is, mely az „organum tibiis et fistulis constat“ mondatot ekkép adja magyarul: „Az orgona lyúkas szárú bordókból és *billegető [tárogató] sipokból*, csévékből áll“ (169.).

Ez a pontos összevágás végleg megdönti azt a fent említett tetszetős föltevést, hogy a *tárogató* valami hangfestő jelző lehet. Egyszersmind semmissé teszi Szarvasnak azon állítását, hogy

¹ A *sípot* apáink elsősorban hadvonulások és diadalmak idején a nemzeti dalok fuvásával való serkentésre és mulattatásra használták. Ezért rendes jelentése régi nyelvmemlékeinkben: *fistula*, *tibia*. Csupán másodsorban alkalmazták a *kürt* mellett hadi jelzésekre is, azaz: *buccina* értelemben. Legrégibb szótáraink bizonyossága szerint teljesen összevág ezzel a *tárogató sip*nak ugyancsak kettős használata.

„a *tárogat* igének a régiségben se hire se hamva“. (Magy. Nyr. 23:85.). Erre egyébként elég cáfolat Sándor István Toldalék c. szókönyve is, amely szerint (574.): „*Tárogatni* = nyitogatni“ (Ez semmi esetre sem Sándor kitalálása!).

Hogy a *tárogató síp* eredetileg megkülönböztető jelzője utóbb főnévvé önállósult s maga lett a tibia és buccina fogalmak kifejezője, ez annyira közönséges nyelvi jelenség, hogy nem szorul külön magyarázatra. Az is könnyen megérthető, hogy ugyanez idővel tibicen, buccinator (MA., PPB.), vagyis a 'tárogató sípos, tárogatós' értelem viselőjévé is vált (l. NySz.). Valamivel feltünőbb, de szintén nem kimagyarázhatatlan alkalmazása van a *tárogatónak* Decsi emez adagiumában: „Szitokkal, átockal *tárogató* ember“ (15.). Ezt a nyilvánvalóan metaforikus használatát (= lármázó, kiabáló) érthetővé teszi a *tárogató síp* ismert éles harsogása.

Az előadtam nyelvi és történeti bizonyságok alapján most már, úgy gondolom, joggal állapíthatom meg fejtegetéseim végső eredményeül, hogy a föltett kérdésben a hagyományos nemzeti közhitnek van igaza: a *tárogató síp* elnevezés mindkét tagjával eredeti szókinsünkbe tartozik; ezért s egyéb okoknál fogva a jelelte hangszer sem idegenből való átvétel, hanem még az Árpádok korából maradt ős-örökségünk, amelyhez teljes jussal ragaszkodhatunk.¹

ÚJ NYELVTANI ELEMEEK.

I. Új képzők és igekötők.

Irta Zolnai Gyula.

A teljesen végbement nyelvi alakulások és fejlődmények megfigyelésénél és megállapításánál nem kevésbé érdekes föladat a nyelvkutatóra nézve azon fejlődések megfigyelése, amelyek még csak folyamatban vannak, de véglegesen még nem állapodtak meg. Tudományos és gyakorlati nyelvtanaink eleget tettek kötelességüknek azzal is, ha meg tudják szabatosan állapítani azt, ami a nyelv fejlődésében már végbement, ha számot

¹ E dolgozatomat még Takáts Sándor A török-magyar énekesek és muzsikások c. rokontárgyú értekezésének (l. Rajzok a török világból I. 416—438.) megjelenése előtt, tehát egészen önállóan írtam; s Takáts fejtegetéseiben csak újabb bizonyságokat találtam állásponton megerősítésére. Ő ugyanis az enyém-től eltérő más argumentumokkal igazolja, hogy a törökség zenéje a XVI. s még inkább a XVII. században mily nagy kedveltségre tett szert Magyarországon. Gazdagabb főuraink zenekaraiban ugyanoly hangszerek lettek divatosak, mint a törökök muzsikájában. Sőt zenészeik egy részét úgy ejtették foglyul a törökökkel vívott csatáikon. Katonáink is nem egyszer a törököktől szereztek maguknak muzsikásokat. Katonai rezes bandáink meg egyenesen a török hadimuzsika utánzatainak tekinthetők. Szóval: Takáts bizonyítása is arra megy ki, hogy a *török síp* valóban a törökségtől került át hozzánk. Más kérdés azonban: egy-e ez a mi *tárogató síp*unkkal? Szerintem semmiképpen sem! Takáts egynek gondolja őket, de minden támogató erősség nélkül.

tudnak adni teszem mindazon alakképző elemekről, képzőkről és ragokról, amelyek nyelvtudatunkkal szinte érzékelhetők már. Ámde érdekes, hogy egyes ilyen alakképző elemeinket nem találunk meg leíró nyelvtanainkban, noha szinte általános a használatuk, úgyhogy a nyelvtani rendszerbe immár föl kellene vennünk őket.

Már „Defectivumok a magyar nyelvben“ c. értekezésemben (EPhK. 15:1053 stb.) fejtegettem azokat az igéből való névszói származékokat, melyek, mint magyar *gerundiumok* és *supinumok*, szinte minden igenkből képezhetők. Ilyenek:

1. a *-ton*, *-lön*, *-lön* végűek, pl. *nyuglön*, *folylön*, *möntlön*, *bizlön*; a régi ismétlő alakzatokban: *fogylön* fogy, *forrlön* forr, *ráglön* rág stb. (vö. TMNy. 482, MHat. 1:175, Nyr. 45:122);

2. a *-tig* végűek, pl. *váltig*, *untig*, *holtig*, *virradtig* stb.;

3. a jobbra csak személyragos alakban járatos *-t* képzős igei névszók: *voltom*, *voltod*, *volta* v. *voltja* (vö. *lettje-voltja* MTsz. „a keserves *voltját!*“ Toldi Szer. 8. é. 54. vsz.), *holdtölte*, *kimulta* után, *elhaltuk* fájdalmat okozott, stb.;

4. a személyragozott *-t* képzős igei névszóknek bizonyos szokásszerű ragos alakjai, a *-tában* *-tében*, *-tára* *-tére*, *-tával* *-tével* stb. stb. végűek, pl. *futtában*, *ijedtében*, *láltára*, *kértére*, idő *mullával*, két év *leteltével* stb.

Mindezen alakok közös eredetűek, annak a *-t* képzős igei névszónak formái és maradványai, amely nyelvünknek ősrégi sajátága volt s amelyet Simonyi *Hadlana chollat* c. értekezésében egyenesen *főnévi igenévrnek* nevez (Nyr. 36:244).

És íme most Ernst Lewy a Színnyei Ungarische Sprachlehre-jéről (Berlin és Lipcse, 1912, Göschel-féle gyűjtemény) írt beható és gondolatébresztő bírálatában (Kel. Szemle 17:213) mint nyelvünknek idegen tanulmányozója és kutatója szintén észreveszi ezt a sajátágos *-t* képzőnket és egy sereg példát idéz rá Tolnainak ugyanazon gyűjteményben megjelent Ungarisches Lesebuch-jából, amely ezekről a *-t* képzős alakokról — a nyelvtan nem szólván róluk — a szótárban kénytelen külön adni fölvilágosításokat. Joggal mondja Lewy, hogy ezeket az igéből való formákat a magyar igeragozás rendszerébe be kell iktatnunk, hiszen — ezt is észreveszi — sokkal gyakoribbak a *-ván* *-vén* képzős határozó igenevünknel, amely régtől fogva állandó helyet foglal el alaktanainkban.

Én hát moshatom kezemet a *-t* gerundiumképzőnek leíró nyelvtanainkból való hiánya miatt, mert amit Lewy most a németek számára írt magyar nyelvtanban panaszosan nélkülöz, annak magyar alaktani jelentőségére 26 évvel ezelőtt már rámutattam.

De bár nem vagyok német, s a magyar leíró nyelvtan szükségletei iránt bizonyára kevésbbé erős az érzésem, mint egy-egy nyelvünkkel behatóbban foglalkozó idegen tudósé: megkísértem mégis ilyen idegen szemmel nézni nyelvünket s föl-

hívni a figyelmet néhány olyan újabb alaktani fejleményre, amelyeknek előbb-utóbb helyet kell adnunk nyelvtanainkban. E fejlemények csattanója természetesen az a névragunk lesz, amelyet nyelvíróink eddig nem vettek észre.

Az igéből való névszóképzés tárgyalásába föl kell immár vennünk a *-hataatlan*, *-hetetlen* és a *-ható*, *-hető* képzőket. Azt mondhatná valaki, hogy az úgynevezett ható vagy tehető ige-képzés mellett ezeket a formákat külön tárgyalni szükségtelen, hiszen nem egyebek mint a *-hat*, *-het* képzős igéknek egyszerű *-atlan*, *-ellen* képzős tagadó melléknevei, illetőleg még egyszerűbb *-ó*, *-ő* képzős igenévi származékai, aminők egyéb képzővel származott igékből is önként teremnek, pl. *cím-ez ~ címezellen*, *öntöz-get ~ öntözgető* stb. A nyelvi tény azonban más. Az az író, aki kiszedett műve kefelevonatára a törzsökös magyar műkifejezés, az *Imprimatur!* helyett először jegyezte oda hitehagyóan, hogy: *Nyomható!*, annak agyában bizonyára nem az a képzettársulás ment végbe, amely a *nyomhat* igealak emlékéjét az *-ó*, *-ő* képzős igenevek nyelvtani képzetsorával kapcsolta össze, hanem bizonyára az, amely magát a *nyom* igét néhány olyanféle melléknévvvel hozta kapcsolatba, aminők: *hordozható*, *mosható*, *fokozható* stb. Az efféle melléknevek ugyanis az egyszerű *hordoz*, *mos*, *fokoz* stb. igékkel állottak szemben, ennélfogva a *nyomhat* emlékképének közbelépése nélkül egyszerre hozhatták létre a *nyom* igéből a *nyomható* melléknevet. Ez más szóval azt teszi, hogy ma már a sok *-ható*, *-hető* végű melléknévnak elég terjedelmes és ennélfogva emlékezetünkbe amúgy is könnyen bevésődő végzete egységesen idézi elő alkalmilag az igékből a megfelelő mellékneveket, v. i. ma már az egész *-ható*, *-hető* végzet egységes képző értékével hat a nyelvérzékünkre. Ugyanezt mondhatjuk és még több joggal a még terjedelmesebb *-hataatlan*, *-hetetlen* végződésekről is, amelyekkel már a régi nyelv is sokkal nagyobb számban alkotott újabb meg újabb mellékneveket, pl. hogy csak néhány ma is meglevőt említsek: *állhataatlan*, *betölthetetlen*, *bonthataatlan*, *csalatkozhataatlan*, *csalhataatlan*, *elkerülhetetlen*, *elmozdíthataatlan*, *előlhataatlan*, *eltitkolhataatlan*, *eltörölhetetlen*, *elválhataatlan*, *elviselhetetlen*, *engesztelhetetlen*, *fáradhataatlan* stb. stb. A *-ható*, *-hető*-re régebb eredetű példáink: *általlátható* (ma: *álllátható*), *betölthető*, *bevehető*, *bizonyítható*, *elfoglalható*, *elhíhető*, *érthető*, *híhető*, *lehető*, *tehető* stb. stb. (l. NySz.). Az utóbbi képzőt, a *-ható*, *-hető*-t Kelemen Béla is fölvételre méltónak találta, amint e cikk írása közben látom, Kézi Szótárának már első kiadásába is, amelynek Ragok c. függelékében a voltaképpen ragok közé kivételesen néhány egyéb képzőt is fölvett; a *-hataatlan*, *-hetetlen* külön képzőre azonban vagy nem eszmélt rá, vagy, nem tudni miért, mellőzhetőnek vélte.

A ható ígének még három elég közönséges származéka van, amelyeknek képzésmódját, főképp idegenek számára való

nyelvtanainkban, szerintem okvetetlenül tárgyalnunk kell, hiszen egyébként egészen érthetetlen alakok maradnának a magyarul tanulókra nézve. Egyik a névszóul használt *-hatnék*, *-hetnék* végű föltétesmódú forma, pl. nagyon *ehetnék* volt; nagyon *szívarozhatnék* volt stb. (Vö. ezekről s a következőkről Simonyi öikétt: Névszókül használt igealakok, Nyr. 7: 437—438). Ugyane forma melléknévi, jelzői szerepben is előfordul, pl. a Molière-i vígjátéknak címe Csiky G. fordításában: Az *urhatnék* polgár. Ma közönségesen *úrhatnám*-nak mondjuk az efféle embert, s ez az alak a harmadik ebben a csoportban. A második ugyanis a most tárgyalt *-hatnék*, *-hetnék* végű föltétes alaknak birtokos személyraggal ellátott főnévi formája, vagyis a *-hatnék*om, *-hatnék*od, *-hatnék*ja stb., illetőleg *-hetnék*em, *-hetnék*ed, *-hetnék*je végű származékok, pl. *táncolhatnék*ja van, nagy a *nevethetnék*je stb. Ezek az alakok nyilván az ikes igék föltétesmódú 3. szem. formáiból (*alhatnék*, t. i. ő, *ihatnék* stb.) indultak ki, minthogy ilyen óhajtó kifejezések legtermészetesebben és leggyakrabban a természeti szükségletekre vonatkoznak, az ezeket kifejező igék pedig talán kivétel nélkül mind ikesek. Az ilyen ikes igék eredeti szabályos 3. szem. alakjaiból terjedt át a *-hatnék*, *-hetnék* végzet az iktelen igékre is (pl. „*Sírhathatnék* [3. szem.], csakhogy könnye fenn-akad“ Arany L.: Délibábok hőse 3. é. 49. vsz.), azután pedig főnévvé váltak az igeformák és fölvtették a birtokos személyragokat. A ható igének harmadik névszói származéka az említett *-hatnám*, *-hetném*, amelyet főnévileg is, melléknévilleg is használunk. Pl. a) főnévi használat: be *danolhatnám* van; szinte *sírhathnám* van; az *ehetném* meg az *ihatnám* nyavalyája (l. Nyr 7:438); „szörnyen rám jött a *békiülhetném*“ (Borssz. Jankó 1917XII9, 13. l.); majd kiporolom az *úrhatnám*ot belőled (Simonyi példája Nyr uo., ez utóbbi példában névszóhoz járult a ható igének föltétesmódú végzete s azonfölül a főnévül használt igealak már névszói viszonyragot is kapott); b) melléknévilleg: *úrhatnám* polgár (vö. a Csiky-féle föntebbi vígjáték-címmel); *úrhatnám* ember: der Protz KB.; *doktorhatnám* borbélylegény (l. Simonyi-nál id. h.); sőt módhatározó raggal is: „olyan *mosolyoghatnám*ul érzem magam, mint mikor...“ (Kossuth levelében, Termtud. Közl. 26:211). Az *úrhatnám* alak annyira általános, hogy *-ság* képzős származékot is hajtott már: *úrhatnámság*: die Vornehm-tuerei, das Vornehmtun, die Grosstueri (SimB. KB.) Ezek a *-hatnám*, *-hetném* végű névszóul használt alakok is a természeti szükségleteket kifejező ikes igékből, még pedig ezeknek föltétesmódú 1. szem. formáiból (*ihatnám*, *ehetném* stb.) indultak ki, s az analógiás hatásra érdekes világot vet a következő, még igealakokat tartalmazó példa: „Most nem *énekelhetném* [e. h.: énekelhetnék], hanem *ehetném*“ (1817, Vitkovics Mih. Meséi 37. l.).

Szinnyei Ung. Sprachl.-jében a névszóból való melléknevek képzőinek tárgyalása végén (41. §.) külön említi a *-beli*, *-féle* és *-szériú* végzetű mellékneveket, amelyek középhelyet foglalnak

el a származékok és összetételek között; a *-beli*, *-féle*, *-szerű* szóelemek, amint helyesen megállapítja, a tulajdonképpeni képzőktől abban különböznek, hogy nem alkalmazkodnak a szó magánhangzóihoz, v. i. hogy a hangzóilleszkedés törvénye nem érvényesül rajtuk. Lewy mármost úgy véli, hogy ezek mellé a végzetek mellé sorolható talán a *való* igenév is, amely néha az *-i* melléknévképzőhöz hasonló szerepben áll, mint pl. *kifelé való* tolongás; nem láttak *kedvökre való* lovat; *hiába való*; *sírni való* stb., úgyhogy szerinte a *való*-nak az ilyen esetekben igen elvont, csaknem formai jelentése van már (KSz. 17:207). Példáinál, melyeket szintén a Tolnai olvasókönyvét tanulmányozva figyelt meg, sokkal érdekesebbeket is találhatott volna a NySz.-ban a *való* összetételei között, minők: *alávaló*, *alattvaló*, *följebbvaló*, *lábravaló*, *nyakravaló*, *nyilvánvaló*, *útravaló* stb.; főnévi igenevekhez járulva: *énnivaló*, *innivaló*, *láttnivaló*, *tudtnivaló*, amelyekben a *való* a képzőszerű *-beli*, *-féle*, *-szerű* végzetekkel immár egészen azonos természetűnek látszik. E példa is mutatja, hogy a nyelv fejlődésében sok átmeneti jelenség van, amelyeket az idegen könnyebben vesz észre mint jó magunk.

Nagyobb számmal vannak olyan szavaink, amelyeket immár az *igekötői* minősültség illet meg, noha nyelvtanaink eddig még nem sorolták őket a szófajok e csoportjába. A Tüzetes Magy. Nyelvtannak az összetett igéről szóló fejezetében a hagyományos igekötők tárgyalása után ezt a megjegyzést olvassuk: „Egyes ragos szók is annyira egybeforrtak néha az igével, hogy valóságos összetett szó lett belőlük“, s e jelenség példáiul egyebek közt ilyen összetett igéket sorol föl e munka: *agyonút*, *egybefoglal*, *félrebeszél*, *hátravet*, *széjjeltép* (359. l.). Ezen igék előtagjait, az *agyon*, *egybe*, *félre*, *hátra* és *széjjel* szavakat bizvást *igekötőknek* tekinthetjük immár, hiszen igen sok összetett igét alkotunk velük, amint Kelemen Béla Kézi Szótárának adatai is igazolják. Érdekes, hogy e szótárírónk még nem meri a fentebbi előtaggal alkotott igéket külön betűrendi helyükre iktatni, mint ahogy az általánosan igekötősnek tekintett igékkel teszi, hanem előtagjaik, az *agyon*, *egybe*, *félre* és *hátra* címszók alá csoportosítja őket; a *széjjel*-es igéket előtagjuk alatt nem csoportosítja ugyan, de az egyszerű *széjjel*-nél a *szét*-re utalván, hallgatólag minden *széjjel*-előtagú igét igekötősnek minősít. Ez az ingadozás azért jellemző, mert a most tárgyalt öt határozó közül kettőt már régen igekötőnek minősítettek, úgym. az *egybe* és *félre* szókat (l. a Magyar Nyelv Rendszerében 1846. 119–120. l. és Szvorényinál: Kisebb magy. nyelvtan. I. rész. 2. kiad. 1868. 209. §.). Ugyane két régi nyelvtani munkánkban a *felül* v. *fölül* is igekötő már, noha KB. most sem iktatja külön helyükre a vele összetett igéket.

A TMNy.-nak ezen előtagú igéin kívül azonban még más igéink is vannak, amelyeknek határozóit elhomályosult jelentésük és gyakori használatuknál fogva igekötőknek tekinthetjük:

együtt-: *együttlérez* vkivel, *együttjár* vmivel, *együttmarad*, *együttműködik*, nem szólva az összetételes igei névszókról, amelyeknek előtagjául szolgál, ú. m. *együttélés*, *együttlható*, *együttnevelés* stb.; ezeket KB. még az *együtt* alatt meri csak fölsorolni;

neki-: *nekiáll* vminek, *nekidurálja* magát, *nekiiramodik* stb. nagy számmal, de KB.-nál mégis csak az előtag alá sorozva;

szerte-: KB.-nál az előtag alatt: *szerteárad*, *szertebolyong*, *szertenéz*, *szerteroppen*; ellenben önállóan: *szertehurcol*; vö. még: „Lelkem is *szertecicáz*, elmóricáz csendesén (Babits Mih.: Recitativ 41. l.); „Keresd most őket [az örömeket] együvé, mint gyöngyszemeket, ha szerte elhulltak, mert gyerek füzé, ki újra *szerteseper*te (uo. 50);

végig-: a vele alkotott összetett igéknek egy sereg példája van már KB.-nál, de mind az előtagjuk alá sorolva: *végigég*, *végigfut*, *végighalad*, *végigharcol* (vmely hadjáratot) stb.; vö. még: „a könyvek *végiggördültek* az arcán“ (Bp. Hirl. 1917XII11. tc.); *végigtanulmányoz* vmely könyvet (közönséges kifejezés); „*végigzúg* a harag“ (t. i. a gyülekezeten, Az Est 1917XII11. 3. l.); „a két ünnepnapon zsufolásig megtelt házak *végignevették* és *végigtapsolták* Huszár Károly, Ferenczy és Hunyady kitünő és ötletes játékát“ (BpHirl. 1917XII28. 9. l.) stb.

Megjegyzem, hogy csak azokat a ragos névszavainkat, illetőleg határozószavainkat említettem itt, amelyek nagyobb számú igével szoktak egyesülni, és hogy a fentebb idézett régibb nyelvtani művek ezeken kívül egyebeket is igekötőknek tekintenek már, mint pl. a M. Ny. Rendszere a *külön-t*, (pl. *különtenni*), Szvorényi az *együvé-t* (pl. *együvéteszi*) stb., úgy-hogy ezen a téren nyelvészeinknél semmiféle megállapodásról nem lehet szó.

(Folytatjuk.)

HANGTÖRTÉNETI ALAPKÉRDÉSEK.

Irta Losonczi Zoltán.

(Első közlemény.)

Az általános nyelvtudomány terén még igen sok nehéz kérdés vár megoldásra. Az utolsó évtizedek ugyan számos kiváló művet hoztak létre e téren is, mindazonáltal végleges eredményről még szó sem lehet. Mindennek az az oka, hogy a nyelvben rendkívül bonyolult tényezők szerepelnek. Mint az emberi szellem eleven tevékenysége, visszatükrözteti mindazokat a mozgalmakat, melyeken az emberiség keresztülmegy. Szorosan összefügg tehát lelki világunkkal, de nem kevésbé testi szervezetünkkel is. S míg a jelentésváltozást első sorban lelki jelenségnek tekintjük, addig a hangváltozások terén leggyakrabban a beszélő szervezet működésének módosulását kell kijelentenünk döntő ok gyanánt.

Sőt, ha a mai lélektan uralkodó álláspontját vesszük tekintetbe, akkor a nyelvi jelenségeket is a pszichofizikai párhuzam elvének szempontjából kell tekintenünk. Nem szabad tehát egyoldalú módon előnyt juttatnunk a lélektani szempontnak az élettani felett, de viszont nem szabad egyszerű fiziológiai változást se látnunk ott, ahol lelki világunknak is szerepe van. „Az ember nem pusztán természeti tárgy, de nem is szellemi lény, hanem mind a kettő egyszerre: pszichofizikai szervezet, és életnyilvánulásai közül első sorban a nyelv az, amely e kettős működés jegyét kétségbevonhatatlan módon magán viseli.” (Vö. Gombocz Nyr. 31:538. Wundt: Die Sprache² I:527).

Mindezeket még bonyolultabbá teszi az a tény, hogy a nyelv egyszersmind társadalmi működés is. Tehát az egyén mellett a társadalom együttes közreműködésére is gondolnunk kell. Vajjon az egyén-e a főszerep, vagy a társadalomé, ez a kérdés is elvész abban a sűrű ködben, mely tudományunkat még mindeztideig borítja. Míg a kérlelhetetlen következetességgel és szabályossággal végbemenő hangtörvények arra látszanak mutatni, hogy itt egy egységes szervezet együttes változásáról van szó, addig a nagy írók és költők nyelvének csodás varázsa az egyéniség örök értéke mellett tesz tanúságot.

„Ein Bericht über den gegenwärtigen Stand der Sprachphilosophie kann nicht anders als eingestehen, dass unsere Zeit doch noch vornehmlich an der Präzisierung der Aufgaben und der Ideen zu ihrer Lösung arbeitet.” (Vö. Dr. Max Frischeisen Köhler: Der gegenwärtige Stand der Sprachphilosophie. Germ. Rom. Monatschrift 4:250.)

Hogy tulajdonképeni tárgyunkra térjünk, a hangtörténet alapkérdéseinek megfejtését is mérhetetlen akadályok teszik nehezzé. Sok szép elméletet állítottak fel ezen a téren is. Már-már azt hitték, hogy célhoz jutottak, de egyszerre „porba dőlt az egész szép épület és romjaiból meg részben új anyagból új ház épült, amely külsejére, stíljére amattól merőben különböző.” (Vö. Setälä-Szilasi BpSz. 80:350). S végleges megállapodásra még ma se jutottunk. Gyakran valamely hangváltozásnak egész pontos leírását adhatjuk, de mikor azután magyarázatára, megokolására kerül a sor, akkor kénytelenek vagyunk bevallani, hogy biztos felelet — legalább most még — lehetetlen.

Honnan remélhetünk tehát támaszt e sok nehézség leküzdésére? Hol találunk újabb elveket, melyek talán szilárdabbak, termékenyebbek lesznek, mint a régiek? Feleletünk csak egy lehet: Az egyes nyelvek története, fejlődése s ennek a történetnek, fejlődésnek minél pontosabb leírása, magyarázata: csakis ez lehet az a forrás, melyből új gondolatokat merithetünk.

Az egyes nyelvek történeti kutatása ma új módszerrel és fokozottabb erővel történik. Sok az új eredmény, sok az új gondolat. S e szerencsés fejlődés közepette talán nem lesz hiábavaló dolog, ha kissé megállunk, körülnézünk, magunkra eszmélünk. Tulajdonképen milyenek is azok az elvek, melyek

a mai hangtörténetben uralkodnak? Melyek azok az elvi eredmények, melyek az egyes nyelvek hangtörténetéből kikövetkeztethetők? Ilyen kérdésekkel fogunk e fejtegetésünkben foglalkozni.

1. Az artikuláció bázisáról.

Az artikuláció bázisának (a hangképzés alapjának) törvényét ma már általánosan elfogadták s lépten-nyomon találkozunk alkalmazásával. Maga a tétel hosszú fejlődés eredménye. Csiráját már Rasknak és Grimmnek a német hangmozdításra felállított magyarázataiban kereshetjük. Midőn Grimm a róla nevezett törvénnyel „első példáját tüntette fel a nyelv életében uralkodó következetes és szabályszerű hangfejlődésnek“ (vö. Petz Gedeon: Grimm törvénye 3), midőn szabályát röviden úgy fejezte ki, hogy „mind a három organum (gutturalis, labialis és dentalis) mediája elváltozik tenuis-szá, a tenuis aspirátává, az aspirata ismét mediává“ (vö. uo. 7), tulajdonképpen — noha tudattalanul — az artikuláció bázisának tételét alkalmazta.

Grimm tanait tovább fejlesztette Pott Frigyes Ágoston. Felismerte Grimm törvényének jelentőségét s első sorban annak a kimutatását látta benne, hogy a hangváltozásoknál nem valamely vad önkény szabálytalansága (die Gesetzlosigkeit frecher Willkür) uralkodik, hanem bizonyos, magukban a hangokban gyökerező törvények. (Etymologische Forschungen I, XII.) Pott már a szóelemezést is hangtani alapra kívánta állítani. — Ugyancsak Grimm törvénye alapján jutott Curtius is arra a következtetésre, hogy a hangok „kompenzációban“ vannak egymással. (Vö. Petz, Grimm törvénye 91.)

Scherer volt azután az, aki határozottan kimondotta „hogy nem elegendő, ha az egyes hangtörvényeket levonjuk a nyelvtörténeti jelenségekből, hanem sokkal fontosabb ennél, ha megállapítjuk az egyes hangok vagy hangkapcsolatok közös vonásait.“ (id. NyK. 36:61.)

Zur Geschichte der deutschen Sprache c. művében (2. kiad. 35. l.) a következő sorokat találjuk: „An die Philologen darf die Forderung gestellt werden, nicht an einem wüsten Gerölle von Lautbeobachtungen sich genügen zu lassen, sondern einheitliche Gesichtspunkte aufzusuchen, unter welchen die Fülle der Erscheinungen sich vereinigen und so auf eine geringe Anzahl von Grundneigungen der Artikulation zurückführen lassen. Eben diese Grundneigungen auf dem gesamten Gebiete der vokalischen und konsonantischen Artikulation machen das aus, was ich den sprachlichen Normalstand der Organe genannt habe.“

Hasonlóan, de fonetikailag pontosabban fejtí ki ezt a gondolatot Kaufmann, Geschichte der schwäbischen Mundart c. munkájában. (IX. l.) Szerinte a nyelvek különbsége elsősorban a beszélő szervezet működésének különbségén alapul. Hangváltozás csak akkor lehetséges szerinte, ha a beszélőszervezet működése változáson megy át.

Maga az *Artikulationsbasis* Sievers szerint F. Frankl elnevezése (Vö. Sievers: Grundzüge der Phonetik.⁵ 114). Sievers maga is elfogadja és bővebben is foglalkozik vele. Így fonétikájának bevezetésében is szól róla:

„Die Aufgabe der historischen Phonetik ist nicht die blosse statistische Betrachtung von Einzellauten und deren Veränderungen, sondern es findet eine korrespondierende Entwicklung korrespondierender Lautreihen in korrespondierender Stellung statt. Denn das was wir Lautwandel nennen, ist ja erst eine sekundäre Folge der Veränderungen eines oder mehrerer derjenigen Bildungsfaktoren, durch deren Zusammenwirken ein Laut erzeugt wird.“

E tételt azután elfogadja és sok példával bizonyítja Jespersen is. (Lehrbuch der Phonetik 1904, IV. rész: Nationale Systematik.) A német, angol és francia nyelv hangállapotának rajzával feltünteti, hogy minden nemzetiség kiejtésében bizonyos sajtáyszerűség érezhető, mely a többitől lényegesen elválasztja.

Balassa (Magyar fonetika.³ 40) a következőket mondja e kérdésről:

„A hangképzés mindig a nyugalmi helyzetből indul ki, azonban minden nép beszédmódjában van valami különös sajátság, mely kiejtését jellemzi s annak sajátságos s a gyakorlott fül által könnyen fölismerhető szint ad. A beszédmódnak ilyen sajátosságát a beszélő szervek működésének bizonyos jellemző vonásai magyarázzák meg. Valamely nyelv ejtismódjának ilyen jellemző és alapvető sajátosságait nevezzük az illető kiejtés alapsajátságának. (Artikulationsbasis).“

Balassa (id. h.) meg is határozza a magyar kiejtés ilyen alapsajátságait. Ezek szerinte:

„a lélekzet rendes, arányos működése, amiből a nyomaték egyenletes eloszlása származik; az egyes hangok időtartama független a szótagok helyzetétől, a nyelv az egész szájüregben egyformán működhetik s az ajkak is cikiénk részt vesznek a magánhangzók képzésében.“

Horger (A nyelvtudomány alapelvei 91) a következőképpen határozza meg az artikuláció bázisának tételét: „Valamely nyelvközösség jól begyakorolt hangképző műveleteinek (artikulációs mozdulatainak) összességét artikulációs bázisnak szoktuk nevezni.“

Mindezekből először is azt láthatjuk, hogy az artikulációs bázisnak eltérő fejlődése a nyelvek különbségének is egyik jelentékeny oka. Más a hangképzés alapja a fgr. nyelvekben, más az indogermánságban. Ép így különbözik pl. a magyar artikulációs bázis a némettől, ez a franciától stb. Elég csak a francia nyelv orrhangú magánhangzóira gondolnunk s egyúttal arra, mily nehéz ezt nekünk, magyaroknak megszoknunk s azonnal be fogjuk látni e tétel fontosságát. Amikor a magyarul tanuló tótról azt mondjuk, hogy tótosan beszélí nyelvünket, vagy a magyarul tanuló németről, hogy németesen beszél, tkp. szintén e tétel érvényesülését láthatjuk.

De nemcsak az egyes nyelvek hangképzésmódjának alapja különbözik, hanem az ugyanahhoz a nyelvhez tartozó nyelvjárásoké is.

„Versuche ich als Mitteldeutscher — mondja Sievers — z. B. eine prägnante norddeutsche Mundart, wie etwa holsteinische, zu sprechen, so muss für allemal die Zunge etwas zurückgezogen und verbreitet werden; hat man diese Basis einmal gefunden, so folgen die charakteristischen Lautnünancen von selbst. Füge ich zu dieser Artikulationsweise noch die Neigung der Zunge zu supradentaler Artikulation bei passiver Lippenlage, so gewinne ich die Basis zur Aussprache des Englischen.“ (Grundzüge der Phonetik 114. 1) Vagy pl. az alsórajnai német nyelvjárást kevésbbé feszült nyelvvállás, kevésbbé erőteljes gége-artikuláció jellemzi. (Vö. uo.) Igen sok német nyelvjárásban pedig az erősebb ajakkerekítés szüint meg. (Vö. Behaghel: Grundriss³ I. 697.)

Különbséget találunk ebből a szempontból saját nyelvjárásaink körében is. A székelv nyelvjárások egyik fősaajátsága pl. „a veláris alsóbb nyelvvállással együtt járó fokozottabb ajakkerekítés.“ (Vö. Horger NyK. 39: 283.) Vagy a palóc nyelvjárásokban szembetüñő a magasabb nyelvvállás kedvelése s a mássalhangzók és magánhangzók erősebb hasonító hatása egymásra. A dunántúli nyelvjárásokat alacsonyabb nyelvvállás, az ajkak élénkebb működése s a rövid magánhangzók kedvelése jellemzi. Az erdélyi magyar vidékek kiejtésében a középső nyelvvállással képzett magánhangzók hiánya s a hosszú.

magánhangzók kedvelése a legjellemzőbb vonás. (Vö. Balassa: Magyar fonetika.² 40—41.)

Az a kérdés most, minő fontossága van e tételnek hangtörténeti szempontból?

A német *ch* hang helyett a magyar ember majd *h*, majd *k* hangot ejt. Ugyancsak változtat a magyar nyelvérzék az orrhangú magánhangzókra is. A *szomszéd*, *rend*, *dorong*, *lengyel* szavak óegyházi szláv eredetijében nem volt se *m*, se *n*, csupán orrhangú magánhangzó. Ez kiveszett s helyét a nyelvünkben meglevő orrhangú mássalhangzó foglalta el.

A niczkyfalvai német nyelvjárásban a magyar Gábor *Kāpornak* hangzik, a gulyás *kulásnak*, a bagó *pākonak*, a betyár *pefarnak*; a román *bojan* 'tinó' *pojannak* stb. (Vö. Kräuter: A niczkyfalvai német nyelvjárás hangtana. Budapest 1907: 42—44.) Ennek az a magyarázata, hogy e német nyelvjárás nem ejti a szókezdő zöngés explozívákat (vö. uo. 28) s ehhez a magyar jövevényszavaknak is alkalmazkodni kellett.

Az ófn. *w*-t másképp ejtették ki, mint a mai német *v* hangot s ezért az ófn. a latin *v*-ét gyakran *f*-el helyettesítette; pl. *Veilchen*, *Vesper*, *Käfig*.

Mindezek a jelenségek a következő tételt bizonyítják: A jövevényszavak abban az esetben, ha nincs nyelvcseré, beilleszkednek az átvevő nyelv hangállapotába. „Egyes hangok áttejedése az egyik nyelvterrületről a másikra nyelvcseré nélkül alig lehetséges.” (Vö. Gombocz NyK. 39: 232.) E tétel hangtörténeti szempontból rendkívül fontos. Tudjuk, milyen fontos útmutatóul szolgálnak az egyes nyelvek hangváltozásaira vonatkozólag a jövevényszavak. Ismeretes, hogy a meghonosult szók keresztül mennek mindazokon a változásokon, melyek a nyelvet érik. Éppen ezért változásaikból következtetést lehet vonnunk az átvevő nyelv hangváltozásaira. De éppen az előbb említett tétel bizonyítja, hogy vakon nem szabad a jövevényszavakban bízunk. Csak a nyelvmelékek, nyelvjárások, nyelvhasznítás és a jövevényszavak együttes vallomása az, amiben kételkednünk többé nem kell.

Hogy minő óvatossággal kell itt eljárunk, azt bizonyítja a következő példa: A magyarból a tót nyelvbe valamikor átmentek olyan szavak, melyek ma *h*-val kezdődnek (pl. haszon, hír, hiba, hajdu). Ezek egy része a tótban *ch*-val, más része *h*-val kezdődik. Azt lehetne hinni, hogy amazokat a tót nyelv *ch*-val vette át tőlünk. Hiszen a fgr. *k*: ~ magy. *h* megfelelés alapján bizonyos, hogy valamikor *ch* hangunk is volt. Egész másképp alakul azonban a helyzet, ha meggondoljuk, hogy *h* hang a tótban csak a XIII. sz. óta van *h* < *g* változás folytán, *ch* hang ellenben régebben is volt. A tótok tehát a magyar *h* hangot is *ch*-val helyettesítették. A *h*-val kezdődő szavak pedig akkor kerülhettek a tótba, mikor már ott is megvolt a *h* hang. (Vö. Melich NyK. 39: 342.)

Az itt tárgyalt jelenség az úgynevezett hanghelyettesítés. (Lautsubstitution.) Ennek oka pedig az artikuláció bázisa, a beszélszervezet átöröklődött állapota, mely új hangok képzésére nem igen hajlik.

Hogy lehetséges mégis, hogy valamely nyelv idegen hangokat vesz fel? Ez az úgynevezett „nyelvcseré” idejében történik, amikor valamely nép új nyelvet tanul meg, de azt saját artikulációs bázisa alapján ejti ki. Tehát itt tkp. általánosított hanghelyettesítéssel van dolgunk. Így magyarázzák (vö. pl. Wechsler: Gibt es Lautgesetze?) a román nyelvek kialakulását a latinból.

Az egyes népek ugyanis a megtanult latin nyelvet saját artikulációjukkal ejtették ki. Sőt Ascoli (Lettera glottologica, Torino 1881) az indg. nyelvek különböző fejlődését is azzal iparkodott megokolni, hogy az ősnép egyes részei szétágazásuk után különböző népekkel olvadtak össze. Ugyancsak nyelvcsereével magyarázzák az örmény nyelv elváltozását is s ezt főképp kaukázusi törzsek beolvadásának tulajdonítják. Az ind nyelvre is India őslakói és későbbi török beolvadások gyakoroltak nagy hatást. Valószínűleg így magyarázhatjuk a szlávóniai és moldvai csángó *sz, s, z, zs, c, cs* hangok különös és a többi magyar nyelvjárástól annyira eltérő fejlődését.

Hermann Paul szerint (i. m. XXII. fej.) a nyelvjárások körében is hasonló jelenség merülhet fel. Szerinte a nyelvkeveredés első sorban egy nyelv hatása egy másik nyelvre, amely vagy nem is rokon amazzal, vagy ha rokon is, annyira eltérő, hogy külön meg kell tanulni. De ide tartozik szerinte egy nyelvjárásnak egy másik nyelvjárásra gyakorolt hatása is, még akkor is, ha nincs oly különbség köztük, mely kölcsönös megértésüket lehetetlenné tenné (i. m. 365.). Így székelYESednek el pl. lassanként a moldvai csángók. Pl. már náluk is gyakori az *a* hang illeszkedése a következő szótag *á*-jához: *ákarcásál, sányárán élünk*; vagy ugyanilyen helyzetben *ē* a helyett: *készál, képál* (vö. Nyr. 3 : 50); a *hëzzám, hëzzá* féle alakok (vö. Nyr. 3 : 49), s egyéb ilyen székelYESségek. Vagy pl. a niczkyfalvai német nép különféle vidékről vándorolt be, jöttek Elzász-Lotharingiából, Hessenből, Luxemburgból, Trier és Mainz vidékéről stb., s mégis az elzász-lotharingiaiak nyelve lett általánossá. (Vö. Kräuter: A niczk. nyelvj. hangtana. 4.)

Mindezek az artikuláció bázisának hatalmát, beolvasztó erejét bizonyítják. Oly ősi tulajdon az, melytől megválni csak nehezen tudunk. S mégis, a különböző nyelvek története amellet tanuskodik, hogy az artikuláció bázisa is változáson mehet át. Sőt éppen a legnagyobb, a legáltalánosabb és legszabályosabb hangváltozások tartoznak ide.

E változás tkp. a beszélő szervezet hajlamainak változása s ez nem tűr semmiféle kivételt. Ha valamely nyelv artikulációs bázisa bizonyos tekintetben módosul, akkor a változás ki fog terjedni mindazokra az esetekre, ahol az illető hangelemek előfordulnak. Ilyenféle változások pl. az ajakkerekítés megszűnése a magánhangzók képzésénél; a magasabb nyelvállás mélyebbre való sülyedése; a nyelvállás feszültségének elveszte, a zárhangok képzésénél a zárnak réssé való változása; viszont a réshangoknál a résnek zárrá való fejlődése; a zöngének bizonyos helyzetben való fellépése vagy eltűnése; az orrhangok módosulása stb.

Mindezekre az esetekre a különböző nyelvek történetében számos példát találunk. Az első hangmozdítás alkalmával az indg. tenuis explozivák spiránsokká, a mediák tenuisokká, a tenuis aspiráták zöngétlen spiránsokká változtak. A második hangmozdítás is ilyen szabályszerű változások sorozata. A germán *p, t, k* szabályos ófn. megfelelői réshangok. A *b, d, g* és a megfelelő zöngés spiránsok pedig tenuis explozivákká változtak. Vagy, hogy a fgr. nyelvek köréből is említsünk példákat, a fgr. szókezdő tenuis explozivák a norvéglapban mediákká változtak. A fgr. mediopalatális *k*-nak és a *p*-nek a magyarban *h* és *f* felel meg. A fgr. *ηk ~ ηg, nl ~ ná, ml ~ má* váltakozások pedig a votják, zürjén és magyar nyelvben egyszerű mediákká lettek minden orrhangú kíséret nélkül.

Ha tekintetbe vesszük az artikuláció bázisának tételét, t. i. azt a körülményt, hogy az artikuláció bázisának változása a beszélő szervezet begyakorolt szokásainak módosulásán alapul s hogy éppen ezért az ilyen hangváltozás kivételnélküli s nem csupán bizonyos szavak hangállapota alakul át, akkor azt kell valószínűnek tartanunk, hogy bizonyos korban s legalább bizonyos területen a magyar *magánhangzók nyiltabbá válása* is teljes volt. Számos példánk van az $u > o$, $i > \ddot{e}$, $\ddot{u} > \ddot{o}$, $o > a$ változásra. Ez nem lehetett csupán egyes szavak átalakulása. Hisz itt szemmel láthatólag az artikuláció bázisa módosult: a magánhangzók képzésmódja nyiltabbá változott. Tehát nem mondhatjuk azt, hogy az *u*, *o*, *i*, *ü* egyes szavakban nyiltabbá változott, más szóban megmaradt. Hanem az artikuláció bázisának elve alapján azt kell mondanunk, hogy bizonyos korban és meghatározott területen az összes magyar *u*, *o*, *i*, *ü* hangok nyiltabbá változtak. Ezzel azután e változás véget is ért s később felvett jövevényszavak már nem mentek rajta keresztül. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy árpádkori nyelvemlékeinkben minden *u*-val jelölt hangot *u*-nak, minden *o*-val jelöltét *o*-nak kell olvasnunk. (Vö. Szinnyei meggyőző érveit NyK. 42, 43.) A helyesírás nem változik mindig a nyelvvel együtt. Sok egyéb jel is arra mutat, hogy a nyiltabbá válás jóval a honfoglalás kora előtt indult meg s a X., XI. században már befejeződése felé közeledett. Magának a változásnak azonban, ha tekintettel vagyunk az artikuláció bázisának tételére, egész szabályosnak kellett lennie.

Egy másik érdekes változás jellemzi az északkeleti magyar nyelvjárás-területet, az úgynevezett *i-ző* nyelvjárásokat. Ha ugyanis végig tekintünk az ide tartozó nyelvjárások leírásain, azt fogjuk tapasztalni, hogy itt nemcsak az *e* hangnak felel meg *i*, hanem az *ó*-nak is általában *ü*, az *ö*-nek is *ü*. Vagyis e nyelvjárás a feszült nyelvtálasú hosszú magánhangzókat zártabban ejti. Így pl. a hajdúk nemcsak azt mondják: *szíp*, *habarík*, *mencsig*, *migy*, hanem ezt is: *kezembül*, *emberrül*, *cseréptül*, *lú*, *kü*, *csü*, *gyeplü*, *ü*, *lú* s *lú*, *fürü*, *házbül*, *öltüü*, *bölrüü*, *rülam* (Vö. Madai: A hajdúk beszéde; NyF. 56:9—10). A királyhágóntúli nyelvjárás-terület egyes részei pedig a rövid magánhangzók nyiltabbá fejlesztésében mentek tovább. Jellemzi tehát e nyelvjárásokat az *é*: *e* fejlődés (*szemem*, *kender*); *o*: *a* (*atl*, *ajan*, *akas*, *baland*); *ö*: *α* (*αkær*, *zæræg*). Ennek a változásnak is egykor ezen a területen általánosnak kellett lenni, mert hiszen nem csupán egy hangnak bizonyos szavakban történt változását tapasztalhatjuk itt, hanem általában a középső nyelvtálassal képzett magánhangzók nyiltabbá válását.

Láthatjuk e példákból, milyen fontos hangtörténeti alapkérdéssel van itt dolgunk. Igaz ugyan, hogy kevés hangváltozásról mutathatjuk ki a teljes kivételnélküliséget. De ennek az az oka, hogy az artikulációs bázis változásának tér- és időbeli határai vannak. Már pedig a térbeli határok nem mindig egyformák, az idő pedig elmúlik. S így nehéz tiszta képet nyernünk e hangváltozások voltaképeni lefolyásáról.

Ami pedig e hangváltozásoknak idejét illeti, ebből a szempontból egy érdekes megkülönböztetést tehetünk. Vannak hangváltozások, melyekről majdnem azt mondhatnók, hogy örök érvényűek. A magyarban pl. valamikor megvolt a *ch* hang ($k > ch > h$). S mégis az igazi magyar nyelvérzék a *ch* hanggal nem tud boldogulni.

Visszont az ófn. nyelv számos szót vet fel a latin nyelvből. E példákat

két csoportra oszthatjuk. Az elsőbe tartoznak pl. a következők: *tegula*: *ziagal*; *balteus*: *balz*; *puteus*: *pfuzzi* (ufn. *pfülze*). A másodikba pl. *templum*: *tempal*; *tabula*: *tavala*. E szavak egy része tehát keresztül ment a második hangmozdításon (*t*:*z*), másik része már nem. Ez utóbbiak t. i. csak a hangmozdítás utáni időben jutottak a német nyelvbe. (Vö. Petz G.: Grimm törvénye 56—57). A német hangmozdítás tehát nem nevezhető örökérvényű hangtörvénynek. Vagy ha megnézzük *i-ző* nyelvjárásainkat, ott *é-ző* alakokat is találunk. A fgr. eredetű *p* a magyarban *f*-fé változott, de a *pap*, *por*, *pala* stb. szavakban *p*-t találunk. Ezekben az esetekben tehát a hangváltozás csak bizonyos ideig érvényesül.

Vannak tehát olyan hangváltozások, melyek igen tartósak, majdnem azt mondhatnók, örök érvényűek s vannak olyanok, melyek elvégzik rövid pályafutásukat s azzal érvényük meg is szűnik. Mi lehet e jelenségnek oka? Az artikuláció bázisának tétele talán megadja a feleletet erre a kérdésre is. Ama tartós hangváltozásoknál a nyelvérzék teljesen elidegenedik bizonyos hangoktól, úgy hogy nem képes azokat felvenni. A *ch* hang annyira kiveszett a magyar ember nyelvérzékéből, hogy úgyszólván képtelen annak kiejtésére. Viszont a második hangmozdítás alkalmával megszűnt ugyan a *p*, *t*, *k* kiejtésére való képesség, de mivel később a zöngés hangok zöngétlenekké változtak, ezzel az előbbi hangváltozás ideje lejárt. A hangváltozás érvényét itt tehát egy újabb hangváltozás szüntette meg. Úgy látszik, ezt a tételt haszonnal alkalmazhatni a hangváltozásoknak időmeghatározására.

EGY ERDÉLYI NÉPIES NYELVEMLÉK.

Irta Sztrippai Sz. Hiador.

„Magyarország népei — szólásaik tükrében“ című tárgyamhoz gyűjtögetve a megfelelő közmondásbeli, történeti és népi anekdótás, népdalbeli stb. anyagot, megakadtam egy érdekes, de egynémely részében megfajtást kívánó erdélyi gúnymondókán, amelyet a M. Nyelvőr 1885: 566. közölt volt. A közlő, Chalupka Rezső, sajnos, egyetlen kísérő sort sem csatolt hozzá az eredeti följegyzésnek mivoltáról és hollétéről. Ezt pedig alighanem azért tette, mert az egész verset egy régebbi nyomtatott szövegből egyszerűen, de helyesírási rontásokkal, kimásolta. Keresgéléseim közepett ugyanis Szinnyi Ferenc fölhívta figyelmemet, hogy ez a mondóka szóról szóra Jósika Utolsó Bátorijában (Pest, 1837, 1:332) a kötet végén lévő jegyzetek között néhány megjegyzés kíséretében, Ch. előtt már 48 évvel, megjelent. Jósika itt, a 41. számú jegyzetben, sajnos, csupán ennyit mond: „Az itt álló székelly népdalnak eredetije így van írva.“ Ebből nyilván megtetszik, hogy a verset az eredeti kéziratból másolta. De csakis ennyi. Hogy az eredeti kézirat hol és hogy van, ennek nyomozása a jövőre marad. Az 1609-ben játszó regényben úgy használta föl e verset, hogy (1:301—302. a maga korabeli helyesírással átírva) Kornis Boldizsár emberének

adja ajkára egy csapszéki jelenet festése alkalmával, amely az udvarhelyi vár alatt történik; a 332. lapon az eredeti helyesírásában közölt vershez még csak ennyit fűz: „Amint látszik, történetünk koránál jóval régiebb.“

Ez az immár 80 év óta ismeretes, de méltatásra még nem talált kis vers nagyvonalon is megérdemli figyelmünket. Először is, mert ezt Jósika XV. (talán XVI.) századbéli följegyzésről másolta le. A nyelvtudományon kívül azonban nagy e versnek néprajzi értéke is, mert legrégebbi följegyzésű *faluzó gúnymondókánkkal*¹ van benne dolgunk. Az első versszak Kajántó kolozsvármegyei, a második pedig Oláhfalva (ma Szentegyházasközség) udvarhelyvármegyei községre vonatkozik. A Jósika-közölte szöveg így ez:

Régi székely népdal.

Tege delben kayantoban	Ola falwan az wasarban
Biro lett az csik az toban	Belefult az lo az sarban
To kizarad ebhawara	Sarbol gay lez tavazara
Biro kerewl kosolyara.	Lobol zapon kolosmara.

Gewye rag az kapu zaben
Endrew yukat wer az feyen,
Lofew zekel lez Endrewbewl,
Zalona hat az gewyebewl.

Mindenekelőtt meg kell állapítanunk, hogy ez a dal föltétlenül hiteles. A versnek hangja és görbülékenysége olyan népi zamatú, hogy efféle dolog a múlt század 30-as éveiben még egy Jósikának a kohából sem kelhetett volna. Ennél még súlyosabb az a körülmény, hogy a versben olyan régi magyar szó fordul elő, amelynek egykori megvoltáról csak 1892-ben értesültünk.

Jósika azonban valószínűleg módosított az eredeti szöveg három helyén: 1. a mai módon *csik*nak írja a XV.—XVI. századbéli *czik* ot (*chic-* v. *chik-*ot), mert hiszen Melich János kimutatása szerint (MNy. 1916:72) a *cs* jegy használata csak 1650 táján kezdődött s 1770 körül vált általánossá; — 2. a 7. sorban a *tauszára* v. *tavazara* szót egyszerű *v*-vel *tavazara* írja át; — 3. bizonyára a regény olvasóinak könnyebbé kedvéért *l*-et toldott a 4. sor *kosolyara* szavába, holott ugyanez a nyelvelmélek *galy*, *gölye*, *lyuk*, *gölyéből* helyett azt írja: *gay*, *genye*, *yuk*, *genyebewl* (v. ö. még *kayanto*, *feyen*).

E faluzó gúnymondóka eredetijének korára nézve jegyezzük meg a következőket: 1. Az *ő* hangnak *ew*-vel való álta-

¹ Ezt a gyűjtő-cimnek is igen alkalmas elnevezést, amely a falukat gúnyosan felsoroló népi verseket igen találóan határozza meg, Bözödön (Udvarhely m.) hallottam. (V. ö. Pesti Hírlap 1917. VI. 3. sz. vidéki kiadásában *Hogyan ingerkednek a szomszéd falusiak* c. cikkemmel.) Sokkal jobb, mint a Nyr-ben eddigelé enémű néphagyományok közlésekor használt különféle címzők. Legalább az ezután való gyűjtések egységes, azonos cím alá foghatók.

lános használatú jelölése a XVI. század első felében még divott, a századnak közepe táján tűnőben van és helyet ad az ő-nek. — 2. Az *sz*-nek *z*-vel való jelölése ugyancsak a XV.-XVI. század divata, a XVII.-ben már csak mint régiesség jelentkezik. — 3. Az *Endrew* személynév szintén régi, alighanem XV.-XVI. századbéli alak (v. ö. *Gyömrő*, *Szendrő*, *Imrő* és Nyr. 25:318). — 4. A helyesírás kormeghatározó bizonyosságát igen jól kiegészíti Tagányi Károlynak az a (levélben közölt) döntő megfigyelése, hogy a 11. sorbeli „Lofew zekel lez Endrewbewi” szólás csakis a XVI. sz. közepe előtti időre vonatkozhatik, mert a székelyeknek primipilátusi, azaz lófő-választó jogát János Zsigmond fejedelem 1560. táján már végleg megtörte, halott a mondóka ezt a jogot még gyakorlatában levőnek tünteti föl: „lófő székely lesz Endrőből”.

Ezek szerint tehát nyilvánvaló, hogy ezt a régi székely gúnydalt a XV. sz. második felében, vagy a XVI. sz. első évtizedeiben jegyezték föl, tartalmilag a XVI. századnál bizonyvalóan régebbi lehet és így nyelvemlékeinknek az 1533. évvel lezárt tisztes régiségei közé sorozandó.

Néhány szokatlanabb szónak értelmezése nagyon könnyű, megadta őket már Jósika is: *tege* régebbi alakja a tegnapi, *gay* = rög, göröngy¹; *genye* = koca, emse; nyelvtörténeti szereplése mind a háromnak erdélyi vonatkozású; *zalona hat* = szalonna-hát (v. ö. hasa-szalonna, hát-szalonna); *kapu-zábé* = kapufélfa, *kasolya* ill. *kosoja* = kosár.

Nem könnyű azonban annak a kérdésnek a megoldása, hogy mi lesz az *ősi*² sárba fulladt lóból tavaszra kelve, amikorra a sárból göröngy, rög lesz? Mi az a *zapon*?

A *zapon* szót természetesen olvashatni *sz* hanggal is, vagyis szaponnak; a regény szövegében (I:302) Jósika is így írja át.³ Tudomásom szerint a ló faggyujából, zsírjából lehet

¹ A régiségben való szerepéről l. Nyr. 28:315 Szily K. megfigyeléseit.

² A gondolat párhuzamossága miatt, valamint amiatt is, hogy a sárnak röggé való változását a vers csak tavaszra jelzi, én csakis így értelmezem: amiképen a sárból rög lesz tavaszra, úgy a lóból is, ha majd kiszárad a tő nagy része, tavaszra kelve szintén lesz valami (t. i. zapon).

³ Hogy a szapannak valóban *zapon* volt az eredeti ejtése (a XVI. sz.-ban *zapon* mellett sok helyütt találjuk így, l. NySz.), igen csábító körülmény arra, hogy a versben csakugyan szapannak is olvassuk. Tagányi Károlynak nézete szerint e sor értelme tehát az, hogy a lóból tavaszra szapann lesz, amelyet a kolosmában keresztelőajándék gyanánt adnak. Én eleinte az oláh *zabun*-ra is gondoltam (ködmön, vö. *zubbony*), ámde Horger Antal (levélben) fölvilágosított, hogy ez itt nem jöhet szóba. Először azért, mert ez nem terjedt el Kolozs vm.-ig, hanem csak a Hétfaluban él a magyarság ajkán *zibun* alakjában; másodsor pedig a föltételezendő *b > p* változás miatt, mert ilyen a székely nyelvjárásokban nincsen. — Karácsonyi János viszont (ugyancsak írásbeli fölvilágosításában) azt tartja, hogy a ló teteméből nem lehet szapant főzni, nem is volt soha szokásban; ellenben a *zapon* olvasási hiba *czapa* helyett (capa-bőr), s ez a sor szerint így olvasandó: *Lóból czapa korozsmára*, vagy még valószínűbben: *Kolozsvárra*. Horger Antal a *kolosmára* szóról szintén azt hiszi, hogy „szó sem lehet semmiféle chrisma-kolozsmáról,

ugyan szappant főzni (Süttőről, Esztergom vm. pl. még a béke-időkből van efelől hírem), ámde ez a megoldás tekintetében lényegtelen dolog. Először is az őszi sárba fulladt ló teléméből tavaszig elpusztul mindenféle lágy rész, ami szappanfőzéshez volna használható, legfőllebb, ha bőre és csontja marad meg. Másodszor mi szerepe volna egy-két darab szappannak a kolosmában ajándékképen? Azt hiszem ugyan megnéznék az ilyen ajándékozót! Harmadszor nem okvetlenül *sz*-nek kell olvasnunk a régiségekben előforduló minden *z*-jegyet, mert hiszen a *zab*, *zábé* stb. *z*-je akkor is csak *z*-nek hangzott és nem *sz*-nek.

Itt tehát csupán a *kolosma* megfejtése lehet a döntő. Vizsgáljuk meg ennél fogva előbb ezt.

A szó eredetéről a vélemények eltérők.¹ *Chrisma* a latin szertartású keresztény egyház terminológiájához tartozó szó, jelentése pedig „oleum sacrum”; a keleti szertartású népeknél ugyanezt a fogalmat a *μῦρον* jelöli. Ennek alapján Melich János a magyar korozsmát latin szertartású, tehát nyugati szláv népektől jövő kölcsönszónak mutatja ki. (Szláv jövev. sz. I. 2 : 338 — 341. vö. Berneker 619)

En ehhez kiegészítésül a következőket fűzhetem:

1. A *chrisma*-olaj a keresztelési szertartás alkalmával föl adott bérmlásnak az eszköze; ámde csakis a keleti szertartású népeknél, akiknél t. i. a keresztelessel egyidejűleg a bérmlás szentségét is megadják az újszülöttnek, ellenben a latin szertartásúaknál a bérmlás a keresztelest évek múlva követi, pap nem is adhatja föl, hanem csak a püspök.

2. A m. korozsma a nép nyelvében határozottan a keresztelezéshez fűződő tárgyi ajándék, amelynek a chrismához, mint egyházi műszóhoz (vagyis a bérmláshoz) semmi köze.

4. Melich kimutatta, hogy a *chrisma* a latin szertartású szlávoknál mindig csupán kereszteleési szent kenetet jelent, de — az egy szlovének kivételével — keresztelei ajándékot egyiküknél sem teszen. Megvan ugyanez a szó a cseh, szerb, lengyel, bunyevác és horvát nyelvben, de mindig csak 'oleum sacrum' jelentéssel. Ezzel szemben hangsúlyoznunk kell, hogy a chrismát nem ösmerő, ellenben *μῦρον*-t használó keleti szertartású népeknél (ukrán *kryžmo*²), szerb *krznica*, oláh *crijmă*)

hanem egyszerűen *Kolozsvár*ra akar lenni. T. i. a tréfás vers szerint majd szappant főznek a lóból s eladják a kolozsvári piacon. Ennél sokkal képzelenebb dolgokat is ráfogtak már a szegény oláhfalusiakra. Az ilyen tréfás gúnyversek tartalmát sohasem szabad a lehetőségnek józan szabályai és a logika örök törvényei szerint megítélni.“

¹ Vö. CzF. Szót. Miklosich: A m. nyelvbéli szláv szók Nyr. 11:269. Ua. Fremdwörter. Kovács G. Latin elemek a m. nyelvben. Prikkel M. NyK 29:337. Berneker EtWb.

² Miklosich az ukránból *kryžma* (?) alakot idéz. — Ez alkalommal megjegyzem, hogy bár Miklosich óta a német és magyar nyelvtudományi irodalomban az ukránok neve többnyire „kisorosz“, ezt a szót a tudományból kiküszöbölendőnek tartom: mintha bizony volna még a világon ezenkívül kis-

csakis gyolcsot, vásznat jelentő ajándék a szó jelentése; és hogy ez a szó nem is tartozik az egyházi műnyelvhez. A nyugati és keleti egyház elkülönülése óta, úgy látszik, itt ugyanaz az elkülönülés történt meg, ami a protestáns egyházban az *episcopus* és *superintendens* szókkal eredetük és jelentésbeli viszonyuk tekintetében: egyik olyan eredetű, mint a másik, de az egyházi keretek megvonása óta kétféle alakú lett a használata.

Vizsgáljuk meg már most a magyar kolosmát.

A kolosma alakú változatai földrajzi elterjedésük szerint ezek: *kolozsma*: Vas m. két helye, (Nyr. 19:191); *kilozsma*: Zala m. (19:138); *kolozsna*: Déva (Népr. Ért. 1906:1); *kolozsma* és *korozsma*: Vas m. Órség (Nyr. 3:283 és Göcsej, Tsz., valamint Gönczi Ferenc „Göcsej“ 324. lap); *korozsma*: Kecskemét (Nyr. 4:284) és Csongrád (9:90), Szeged, Csaplár B., Mátravidék (22:288), Székelyföld: Győrffy Iván.

Ösmeretes tehát négyféle változatban a túladunai, dunatisza-közi és erdélyi magyarságból; jelent pedig darab vásznat, gyolcsot, ruhaneműt, ingecskét, amelyet a keresztszülők ajándékolnak a kised számára, egy helyütt pedig (a Mátravidéken Nyr. 22:288) vásznat, amelyet a megholt gyermek alá a koporsóba tesznek. A régiségben azonban csupán *korosma* alakban szerepel. A dunántúli magyarságban szintén főleg *korozsma* a neve. De van egy jelentésváltozata is.¹ E százéves följegyzés szerint ugyanis a betegágyas asszony körüli paszita alkalmával valamelyik szomszéd „beviszi a *korozsmát*... az asztalra teszi... a vendégek pedig renddel pénzt adakoznak az asztalon levő korozsmába. A korozsma nem egyéb, mint egy *ruhába* kötött tányér, amelyen egy pohár bor van.“ Ugyanazzal függ össze a *koma-tál* is. Tehát a ruhába, azaz kendőbe kötött bármiféle keresztelési ajándék = *korozsma*.

Varga János közleménye² azonban a dolog nyitjához vezérő fontos adalékot nyújt. Leírása szerint ugyanis „a kereszt-

angol, kisfrancia, kisolasz stb. nyelv! Még Kisoroszország, mint területnév, a történelmi irodalomban hagyján, bár ez is csak az orosz politikának célzatos találmánya avval az elrendeléssel, hogy ezáltal ez az 1760 táján véglegesen megszerzett föld a külföld számára nevében is ott hordozza az orosz szót. De nem tudom ésszel fölérni, miben kicsinyek az ukránok nép és nyelv dolgában az oroszsal szemben. Számban? Hiszen valami 40 milliónyian vannak; anthropologiailag? hiszen épen ellenkezőleg: sokkal magasabb természetűek, mint az oroszok. A maguk nyelvén nevük *ukráinec*, immár 300 éves magyar nevük pedig *ukrán*. Így nevezi őket az erdélyi fejedelmek diplomáciája, Ukrániának mondják országukat legrégebb földrajzi könyveinktől kezdve (Bertalanfi Pál, Vetsei Pap István 1757) Gvadányin át Jókaiig és Baksayig mindegyik helyes nyelvérvékű magyar (v. ö. Nyr. 1916:80); így nevezi őket a török is. Amiképen pedig semmi tudományos alapja sincsen annak, hogy a tótokat kiscseheknek nevezgessük, a szlovéneket meg kishorvátoknak, azonképen az oroszról még távolabb álló ukránoknak kisorosz elnevezése sem tudományos.

¹ Nemes-népi Zakal György: Eörségnek leírása 1818. (Akad. kézír.) V. ö. Mészöly Géza közlését Ethnographia 1917:99.

² A csök. Vasárnapi Ujság 1875:585.

anya a keresztelőn kívül (t. i. a keresztelő ruhán kívül) még egy korozsmát is vesz okvetetlenül, aminek annyira nem szabad elmaradnia, hogy a *korozsma-ruhához*, legyen az ha csak egy rőfnyi cic, vagy vászon, a gyerek szerencsáját is hozzákötik, sőt ennek hiányát a gyerek meg is sínyli, mert ha betegeskedik, rendesen azt találják okul, hogy még nem kapta meg a korozsmát. Korozsma nélkül meg sem halhat. Becsben is tartják, s akárhány öreg ember van, aki dédunokájának is meg tudja mutatni, hogy mit kapott ő korozsmában.

Ebből nyilvánvaló, hogy a korozsma-ruha = vég-vászon, gyolcs, vagy színes bolti kendő, Gönczi Ferenc szerint pedig „régentén nyers vászondarab”.¹ A régiségben is „Az mit kívánsz keresztségre, az csak apró csufság, olajt és sőt, nyálat, *gyertyát és fejér korosmát*.”²

Már most a gyertyának és a fejér korozsma-vászonnak illetén kapcsolata talán rávezet a zapon megfektetésére is. A gúnyvers t. i. erdélyi termés, vessük ezt tehát egybe a székeleyeknek képpel is ábrázolt keresztelő alkalmatosságával. Ime Szabó I. leírása szerint³ „a kisedd számára keresztszülei gyolcsot, fehéreneműt és más apróbb ajándékokat visznek, ezenkívül egyik sem mulasztja el a *kolozsnát*, azaz a piros vagy kék pántlikával ékített *vastagabb szál gyertyát*, melyet magukkal hozott *gyolccsal körülcsavarnak*.” A zapon ennélfogva emiatt sem lehet szapannak olvasnunk. Ha tehát Erdélyben ma is gyertyát teszen a kolozsna, úgy a versbeli kolosmára való alkalmoszerűségnek a XV.—XVI. században is csak ez volt a tárgya. Minthogy pedig a gyertyát ilyenkor — a dévai példa szerint is — kolozsna-gyolcsba szokás göngyölni, igen valószínű, hogy a zapon sem lehetett egyéb, mint ilyen göngyölegnek használt kolozsna-gyolcs, amelynek szerepét — versünkben persze gúnyosan — a lónak csakis a bőre tölthette be. Az őszi sárba fulladt lónak tavaszra

¹ Göcsej és Hetés ismertetése. Kaposvár. 1914: 324.

² R. M. Költők Tára II. 217. A kolosmán Jósika — nyilván erdélyi tapasztalatai alapján — határozottan inget ért. Kereszteléskor a régiek csakugyan inget öltöttek magukra, hogy már mint megkereszteltek, fölvegyék a chrismát is. Amde ez megint csak a görög rítushoz kapcsolódó dolog, amely régebben még a latin rítusban is meg volt. *Rippel-Szentillónay*, Anyaszentegyháznak ceremóniáiban (Nszombat 1754: 153), olvassuk ugyanis Nagy Konstantin görög császár szavait: „Minekutánna engem a' Keresztelő kutról elvittek és a' fejér ruha reám adatott, (a pápa) az Olajjal és Sz. Crysmával, a Keresztnek Zászlójával meg-jegyzette homlokomat.” Ehhez kapcsolódik az erdélyi oláhok között élő ama keresztelő-szokás is, amelyet magam is megfigyeltem. Kereszteléskor a pap a gyermek szemét-fülét, orrát-száját ujjával bedugva a kisedet a keresztelő-medencébe háromszor megmártja, persze hamarosan fölemeli; erre a keresztanya hirtelen a gyerek alá tartja a magával hozott nagy vászondarabot s ebbe a vizes gyermeket bebugyolálja, a pap pedig föladja reá a' bérmlási chrismát is. Ebből a vászonból készülnek az első ingecskék.

³ Dévai székeley-csángó keresztelő és lakodalom. Nemz. Muz. Népr. Oszt. Értesítője 1906: 1.

ugyanis nyilván már csak a bőre maradhatott meg, amiből még lehetett csinálni valami ajándéknak valót.

A *zapon* szót nem ösmeri sem a MTsz., sem a NySz., sem pedig egyéb nyelvemléktárunk, holott egykor és pedig nemcsak a gúnyvers szerint, nyilván erdélyi tájszó gyanánt élt. Megvan ugyanis a XV. századbeli Besztercei Szószedetben az 581. sz. alatt, valamint az ugyanazon korú Schlägli Szójegyzékben is, emitt az 1142. sz. alatt, mindkét helyen ugyanabban az alakban: *zapon* = *cortina*; tehát a. m. függeszték, csüngő, függöny, beakasztó. Szamota szerint olvasása: *zápona*.¹

Lobol zapon kolosmára tehát lehetne gyolcsdarab keresztelő-ingre vagy az ajándékra akasztott cifrang-cafrang, bőrpántlika vagy takaró stb. Ha azonban a gúnyt nem teljes erejében gondoltuk vesszük, a kolosmát pedig másodlagos jelentésében keresztelési alkalmyszerűségnek, akkor ebben a versben a zápon alatt valóságos cortinát, azaz bőrfüggönyt is érthetünk. Ez esetben pedig a 8. sor értelme ez volna: ló bőrből függöny lesz, amely kolosmára, vagyis keresztelői alkalomra való ajándéknak lesz alkalmas.

Mindezek alapján én a fenti faluzó mondókát tartalmánál, részben pedig helyesírásánál fogva a XV. században keletkezett népi nyelvemléknek sejtem, amelyet a XV. század második felében írtak le, vagy legkésőbbben a XVI-diknak első évtizedeiben. Ezek a külső és belső sajátságok tehát megengedik annak a föltevését, hogy a Jósika másolta székely faluzó mondóka nyelvemlékeink közé besorolható. Engem mint nem nyelvész, a dolognak inkább néprajzi oldala ösztökélt a megfejtés megkísérlésére, s ennek helyességét éppen ezért korántsem vitathatom egész határozottsággal. Éppen ezért nagyon öröndetes volna, hogyha nálamnál többet tudó hozzáértők a kérdésnek végleges tisztázásához hozzájárulhatnának.

¹ Szamota István értelmezése szerint (Száz. 1893 : 322) a zápona a szláv *pen*-ből ered, tehát a. m. rácsatoló, beakasztó; Asbóth Oszkár szerint (Nyr. 22 : 226) azonos az ó-szláv *zapon* = kárpit, a től *zapon* = kötény, a lengyel *zapon* = Vorhängetuch szóval. (V. ö. Zolnai, Nyelveml. 80.) Az oroszban (Pavlovszkij) *zapon* = jede Art Decke zum Verhängen od. bedecken, Schurzfell d. Handwerker, (*zapon* veralt.); az ó-szlávban viszont *zapon* = aulaeum, azaz finom szövet, takaró, felső öltöny, sőt a *zapon* alak is megvan itt διπλοκή permistio jelentéssel. (Miklosich, Lex. palaeoslov.) Erre a nyomra a zaponasopori-laha kapcsolattal Varga Damján vezetett.

DZIRKUMDEDERUNT ÉS DZIRKALOM?

Irta Kőrösi Sándor.

Néhai derék Volf Györgyünk világosan, érthetően megírta, miért mondjuk mi *cinikus*-nak azt, amit Plautus még bizonyára *kinikus*-nak (cynicus) ejtett, a mai közolvaszság *csiniko* (ciniko), a francia *szinik* (cynique) szóként ismer; miért ejtjük a *cirkalmot* *c*-vel, holott a latinnak hozzánk legközelebb álló származéknyelveiben a latin *circulumból* *csirkolo* (ol. circolo), *cserkio* (ol. cerchio) és *szerkl* (fr. cercle) lett. Volf György éppen a *cifra* szóról adott szöfejtésem alapján éles elmével rámutatott, hogy az *e*, *i* előtt álló közolvasz *c* (olv. *cs*) a velencei és velencés nyelvjárásban *z* (olv. *cz*)-nek ejtődván, csakis ez a vidék lehet a mi írás-olvasásunk forrása. (Volf György Összegyűjtött munkái. I. k. 105. l.).

És most — harminchárom év múltán — a Magyar Etymologiai Szótár a *cifra* szó fejezetében azt mondja, hogy ol. *cifra*, alakv.: *zifra*, olv. *dzifra*.

Hogyan? Talán megváltozott hirtelenében a világ? Temetés alkalmával a kántor a *circumdederunt*-ot már *dzirkumdederunt*-nak énekli? A cirkalomból *dzirkalom*, a cimbalomból *dzimbalom*, a citál-ból *dzitál*, a cinikusból *dzinikus* lett? Mert ugyanaz a hangtani törvény szól hozzánk a *circumdederunt c* hangjából, mint amely szerint a *cirkalom* vagy a *cifra* szó *c* hangja kialakult.

Nem kis tekintély, Gombocz Zoltán, a jeles fonetikus, állítja, hogy az olasz *zifrá-t* *dzifrá*-nak kell ejtenünk. Sőt mit több! Ennek a *dz*-nek alapján öntudatos határozottsággal ítéletet is mond: „Az egybevetés hangtanilag is, a hazai matematikai műnyelv fejlődése szempontjából is elfogadhatatlan.”

Hallottátok? Megértettétek, az akadémiai nyelvtudomány országában ez idő szerint uralkodó hatalmasok? Úgy-e, hogy emberül megfelel küldetésének?

Az ítélet elhangzott, a bíró a pálcát kettétörte. Nekem tehát most szánom-bánomot rebegve, szörcsuhát kellene öltenem és vezekelnem illenék azok előtt a jóhiszemű emberek előtt, akik harminchárom éven át az én szavamra elhitték, hogy a magyar *cifra* a velencei *zifra* „cikornya” < ol. *cifra* „számjegy” < arab *sifr* „számjegy, írásjegy” szóból származik. Ki kellene fejtenem, hogy voltaképen minek alapján állítottam én annak idején, hogy a velencei *zifra* szó *z*-je ép úgy hangzik, mint a magyar *cifra* *c*-je. Igazolnom kellene magam elhunyt és élő nyelvész társaim előtt is (Halász, Munkácsi, Wichmann), kik az Etym. Szótár szerint jóhiszeműen megismételték szöfejtésemet.

Lássuk tehát, lehet-e a fonetikában csálthatatlan Gombocz ily határozott kijelentése esetén valamilyes mentségbe kapaszkodnom:

Giuseppe Boerio (olv. Boërio) a Velencei nyelvjárás szótárában (*Dizionario del Dialetto Veneziano*, Venezia, 1867) a 811. lapon a *Zifera* vagy *Zifra* cím után nem jegyzi meg, hogy ebben a szóban a kezdő *z* milyen ejtésű. Előtte és utána a legtöbb címszó után odateszi rekeszjelben, hogy *colla z dolce*, azaz lágy *dz*-vel, vagy *colla z aspra*, azaz kemény *c*-vel. Nem teszi ki mindenütt, mert az előszóban megmondja, amit már Volf György is idézett a fentebb említett lapon: „*I Veneziani non usano pronunciare il Ci e Ce come i Toscani, ma dicono Cera, Cerchio, Certo, Cicerone, come se in vece di C vi fosse una Z aspra; anzi per meglio dire, a quella stessa maniera onde i Latini pronunciavano il Ti, come sarebbe nelle voci Citius, Dura-*

tio, Tertius, Ratio ec... Tra *cito, cibibo, e cibaldön* scritti col *C e zito, zibibo e zibaldön* colla *Z aspra*, noi non facciamo alcuna differenza nella pronunzia.“ Magyarúl: „A velenciek *e, i* előtt nem úgy ejtik a *c*-t mint a toszkánaiak; a *cera, cerchio, certo, Cicerone* szavakban úgy ejtjük a *c*-t, mintha kemény *z* volna; vagyis, világosabban szólva, úgy ahogy a latinok a *citius, duratio, tertius, ratio* stb. szavakban a *ti*-t ejtették... A mi kiejtésünkben a *c*-vel irott *cito* („idézem“), *cibibo* és *cibaldön* éppen úgy hangzik, mint a kemény *z*-vel irott *zito* („csitt! csend!“), *zibibo* és *zibaldön*.“

Boerio tehát a *Zifra* szó után fölöslegesnek tartja a *z* ejtismódjának megjelölését. A címszó után ott a szó olasz egyértékese: *Cifra o Cifera*; az Előszóban pedig kifejtette már, hogy a közolász *c*-nek megfelelő *z* úgy olvasandó, mint a latin *ti* a *ratio* szóban. Ugyanazon a lapon olvashatjuk:

Zifolar. V. *Cifolar*

Zifolo. V. *Cifolo*,

itt sem teszi ki a *z* ejtésének módját; csak a *c*-vel kezdődő alakra mutat. A *c* betű alatt meg egyáltalában fölöslegesnek tartja a kiejtés megjelölését.

Boerio eszerint az olasz *zifra* szót ép úgy ejti ki, mint mi a magyar *cifrá*-t. De hát egy tanu nem elégséges. Nézzük meg Petrocchiban is (Novo Dizionario Universale della Lingua Italiana, compilato da P. Petrocchi. Milano, 1894). Ez két vaskos kötet; vonal fölött a mai irodalmi nyelvet, vonal alatt a régi irodalom, a tudományos, a tájdivatos nyelvet, a mesterségek műkifejezéseit stb. közli és mindenütt gondosan megjelöli a kiejtést is. A legjobb, legmegbízhatóbb szótárak egyike. Petrocchi az egész szótáron végig mindenütt megjelöli a *z* ejtismódját: farkincás *z*-vel jelöli a zöngés lágy *dz*-t, sima *z*-vel a zöngenélküli kemény *c* (latin *-tia*) hangot. A *zifra* szót, mint elavult irodalmi alakot, vonal alatt látjuk nála, sima *z*-vel, tehát a magyar *cifra* szó *c*-jével egyező ejtéssel, így: **Zifera, Zifra e Zifra**, s. f. *Cifra*.

Honnan veszi tehát az Etym. Szótár azt az elbizakodottan határozott kijelentését, hogy az olasz *zifra* szónak *dzifra* az ejtismódja és így az én egybevetésem elfogadhatatlan? Úgy látom az Etym. Szótár adataiból, hogy Gombocznak az olasz szókra nézve a *Bulle* Német-olasz szótára a forrása. (Neues italienisch-deutsches und deutsch-italienisches Wörterbuch von Giuseppe Rigutini und Oskar Bulle, 1897. Leipzig und Mailand.) Ez nagyterjedelmű, szép munka, de tudományos munkálkodás egyedüli forrásául nem ajánlható. Bulle német ember; elvette a nagy szótárirónak, Rigutininek, testvérét és így sógorságba lépve vele, a Rigutini Vocabolario della Lingua Parlata-ja (a művelt köznyelv szótára) alapján írta meg nagy olasz-német és német-olasz szótárát; művét természetesen kiegészítette a régi és újabb irodalom, a tudományos és tájdivatos stb. nyelvek szókincsével. A Rigutini neve tehát a szótáron csak annyi jelentőséggel bír, hogy az ő szótárából vette Bulle a művelt olasz köznyelvre vonatkozó frazeologiai anyagot. A feldolgozásban és a főforráson kívül álló anyagban azonban Bulle teljesen önálló; Rigutininek semmi köze hozzá. Van tehát hiba és fogatkozás ebben a szótárban bőven. Egyszer már rá is mutattam e hibák egy-egy sorozatára, de úgy látszik még egyszer meg kell írnom idevágó tapasztalataimat.

A Bulle olasz-német szótárában csakugyan meglelhetjük a Gombocz botlásának forrását:

† *Si. fra*, f. s. *cifra*.

Bulle tehát elavult szóként közli és azt mondja, hogy a kezdő *z* itt *dz*-nek ejtendő. Talán fölösleges említenem, hogy a Bulle forrásában, Rigutiniben, a *zifra* szó, elavult (XIV.—XVI. századbeli) irodalmi alak lévén, nincs meg. Bulle tehát ezt a kezdő *dz*-t a saját ingatag nyelvérzékére támaszkodva jegyezte oda. Mert azok, kik hazájukban, Olaszországban, a nép ejtését vigyázva, írták meg szótárukat, mint Boerio meg Petrocchi, határozottan ellentmondanak neki.

Hogy Bulle e tekintetben megbízhatatlan, az a következőkből nyilvánvaló lesz:

Vessük össze az én Olasz-Magyar Szótáram Z-betűs szavait Bullével és Petrocchival és látni fogjuk: *zaffare*, † *zambra*, *zampa* nálam mindezek kemény *c*-vel, Bulle zöngés lágy *dz*-vel, Petrocchi kemény *c*-vel. A *zaffare* szó, melyet Bulle zöngés lágy *dz*-vel ír, forrásában, Rigutiniben, nincs meg. De megvan származéka, a *zaffata* szó, de ép úgy zöngenélküli kemény *c*-vel, mint Petrocchiban vagy nálam. A *zampa* szó, melyre vonatkozólag Gomboczot Bulle újabb botlásba vitte bele (l. Csámpás: Et. Szót. 837. l.: ol. *zampa*, olv. *dzampa*), nálam kemény *c*-vel van megjelölve, épúgy mint Petrocchiban, de Bulle zöngés lágy *dz*-vel írja. És nézzük meg Bulle forrását, a jeles firenzei nyelvésznek, Rigutininek, művét, ott nagy, kövér betűkkel ékeskedik a zöngétlen kemény *c*: *Zampa*.

Bulle tehát téved, Gombocz meg, tudóshoz nem illő egybibliás rendszerével vakon követve Bullét, ugyancsak belelépett a gazba.

Látjuk tehát, hogy amit az Et. Szótár hangtani okokból elvetendőnek tart, az éppen hangtani szempontból kifogástalan. A *cifra* szó olasz eredetét gáncs nem érheti, mert amit a cikkben Gombocz a matematika latin műnyelvéről és a középkori latinról mond, az *ignotus fallit, notis est derisui*. Mert az a *cifra* (*zifra*) szó akár a középkori latinban, akár a matematika latin műnyelvében, mindenütt csak olasz jövevényszó marad. Jól tudjuk, hogy a XV. században minden udvarban olaszok voltak az íródeákok, titkárok, történetírók és tudósok és nem mindegyikük írt vagy beszélt oly ékes latinsággal mint a Mátyás király udvarában hajbókoló Bonfini vagy Galeotti, és ahol latin tudásuk cserbe hagyta őket, ott egyszerűen olasz szóval pótolták a hiányt. Így történt, hogy a középkori latinság hemzseg az olasz szóktól. Másfelől a tudományok művelői nálunk, még ha magyar eredetűek voltak is, Padovába, Bolognába, Ferrarába jártak egyetemre. Csezmicsei János (Janus Pannonius) is Ferrarában szerezte tudományosságát. Már most akár a középkori latint, akár a matematika latin műnyelvét tekintjük, a mi szavunk mindegyikében azonos az olasz *zifra*-val.

Azzal tehát, hogy én 1884-ben Olasz kölcsönszók (nem Ol. el. mint az Etym. Szót. 664. l. mondja) című cikksorozatomban kimutattam, hogy *cifra* szavunk az arab eredetű olasz *cifra*-ból származik, nem szolgáltam rá arra a szigorú elutasításra, melyben az Et. Szótár *cifra* cikke részeltet. Sőt, feltevé, hogy a szót nem közvetlenül az olaszból, hanem csakugyan a latin útján vettük volna át (erre nézve azonban lesz még egy némely megjegyzésem), helyesebb lett volna, ha az Et. Szótár a nagy garral adott etimon után nem azt állítaná, hogy én mondom „másképp”, ki a szó eredetére rámutattam, hanem hogy ők azok, akik némineműcsképen „másképp” törekszenek mondani azzal, hogy a követelődzve hangoztatott, de egyáltalában be nem bizonyított középkori latin közvetítést toldják közbe.

Megjegyzendő, hogy az Et. Szót. hamisan közli a szófejtéshez nyújtott adataimat. Azt mondja, hogy Nyr 13:453. Ol. el.¹ c. munkámban az ol. *cifra* szónak „ziffer, zahl; zahlzeichen; monogramm; chiffre, chiffreschrift“ jelentése alapján mondom ki a magyar szó olasz eredetét. De ezt a jelentéssorozatot nem én írtam, hanem Gombocz írja a saját külön olasz forrásából, a Bulle szótárából, mely tanulmányom megjelenése után tizenhárom évvel később jelent meg. Én akkoriban az anyaggyűjtést a római könyvtárakban, a feldolgozást Fiumében végeztem; a szó jelentését az *Accademia della Crusca* nagy szótárából és a Boerio velencei szótárából, a szó ejtőmódját pedig a velencei nyelvjáráshoz tartozó fiumei nép ajkáról vettem. Ott én a Crusca szótárában levő jelentés közlése után, azt írom: „Innen (azaz Velencéből) vettük a *cifrának zifera, zifra* alakját, mely Velencében *tilkos írást*, a *manu propria cikornyáját* és *monogrammot* jelent... (A szónak) a közölszabban már *érthetetlen*, Velencében *cikornya* mellékárnyalata is van, a milanói dialektusban meg *Tutt ona cifra* annyi mint *csupa zavar, kellemelenség*. A magyar átvette az 'ékes' és 'cikornya' fogalmat (vö. *cifrázza* a nótát, a táncot) s a szónak „*bonyolódott, különös, furcsa*“ értelmét (vö. *cifra* mulatság, *cifra* história, *cifra* beszéd).“

Gombocz tehát egyszerűen agyonhallgatja a velencei szónak *cikornya* jelentését, amely jelentés szavunk élőnyelvből való átvételének kulcsa.

Mert a *cifrának* nyelvünkben megállapodott mai irodalmi és tájdivatos jelentése mind egytől egyig inkább a velencei nyelvjárásbeli 'cikornyára' vezethető vissza, mint a német *ziffer*-ben is meglevő számjegyekre. A *cifrázat* cím alatt, melyet az Et. Sz. is idéz, a NySz. a többi közt a következő példát is nyújtja: *A babyloniai Bélus isten templumában felépítetett ollárnak ékes cifrázati közül nem utolsó a kereszt.* (VárM.: Szöv. 223). Gombocz, hogy a latinból történt átvételt igazolja, csak zérusokkal, köröcskékkal dolgoztatja a régi magyar mesterembert. Hát ez a kereszt csak inkább vonal-, mint köröcskékkal való dísz! Aztán ott van a MTsz-beli *cifra-metéllő*, melyet SimB. szótára is felvesz. Hát itt csak világos, hogy a *cifra-metéllő* sarkantyújával vagdalt széles metélt zezzugos vonalai közelebb állanak a cikornyához, mint a köröcskékhöz! Egy adat volna, a Veszprém megyei *kicifráz* (Nyr.4: 229), mely a matematikai műnyelvből való származás mellett szólana, de ez a példa annyira magában áll és a közmagyarságban „kinulláz“ jelentésben annyira ismeretlen, hogy kizárólag helyi természetűnek kell tekintenünk.

Az Et. Szót.-nak a *cifra* szóra vonatkozó véleményét tehát sem hangsem jelentéstani, sem művelődéstörténeti szempontból el nem fogadhatom, adatai helyenként hiányosak és hamisak. Óhajtandó volna, hogy a szótár egyes cikkei előadásmódjában kissé kevesebb csalthatatlanság és valamicskével több igazságszeretet és tárgyilagosság nyilvánulna meg, mert különben a mű megbízhatóságának a közvélemény könnyen elénekli majd a *circumdederunt*-ot (c-vel, nem dz-vel).

¹ Említettem már, hogy „Ol. kölcsönszók“ a cikksorozatom címe; ez 1884-ből való, az 1892-ből.

ADALÉKOK ARANY NYELVI HATÁSÁHOZ.

Irta Nagy Lajos.

Hogy egy-egy feltűnőbb kifejezés milyen könnyen elterjed az irodalomban, arra számos példát lehetne felhozni. Ki ne ismerné Herczeg F. *Szelek szárnyán* c. könyvét legalább hírből? Ha ezt a kifejezést vizsgáljuk, eszünkbe fog jutni a 17. és 103. zsoltár, melynek fordítását akár a Káldi-Tárkányi-féle Szentírásban, akár Kálmán Károly zsoltárfordításában, akár Sík Sándor költeményeinek függelékében nézzük, ezt találjuk: szelek szárnyain (super pennas ventorum). Megtaláljuk Vörösmartynál a Zalán futásában (l.): a kacagánnyal lenge szelek szárnyán maradozva utána huzódék. Előfordul Csengeri Tibullusfordításában (138): Langyos szelek szárnyán semmiségbe szálljon (iubeat tepidos irrita ferre Notos; Pseudotib. 1:4). Továbbá egy ismert műdalban (Tova szálló felhők...): Haza fogok jönni őszi szelek szárnyán... Es végül ott olvasható egy vidéki ujság tárcájában is (Balatonvidék 1916. IX. 3.; Szigma): Eljön zúgó szelek szárnyán (a nóta). *Amal, Seis... — ...*

Különösen érdekes azzal a kérdéssel foglalkozni, hogy milyen hatással voltak Arany költői remekei íróinkra. Az utóbbi hatvan évben akár a régebbieket nézzük, akár az újabbakat, tapasztalhatjuk Arany önkénytelen vagy tudatos nyelvi utánzását. A régiek közül különösen Csengeri János műfordításain érezzük a tudatosságot, az újabbak közül Horváth Ákosnak Horváth István brigadéros c. elbeszélő költeményén (Bp. Hirl. 1912. V. 26.). Az előbbinél szavak és rövidebb kifejezések, az utóbbiban már hosszabb szólások is találhatók Aranyból. Még ki kell emelnünk Regőczy (Exner) Győző Roka gyásza c. a Buda Halála mintájára írt költeményét (OlcsóKt.) és különösen Sík Sándor költeményeit. Találunk még ezeken kívül is itt-ott hatásokat (Kálmán Károly, Lampérth Géza, Harsányi Lajos, Kiss József, Schütz Antal, Fái J. Béla, Móricz Zsigmond, Elek Oszkár, Peterdi Andor). De beszéljenek a példák:

Táncot rop (BH. 6. é. és Arist.-glossz.): Ropd a táncot (Csengeri: Catullus 75.). Maga is táncot rop duhaj, szilaj kedvvel (Horváth Á.). Lejtsük a lassut, ropjuk a frisset, három a tánc (Sík S. Költeményei 304.). S inaid vigan ropják az áldozati táncot (u. o. 169.). Vad táncot ropnak térein bős harci furiák (Harsányi L.: O Beata Ungheria 19.). Meghalt szerelmek árnyai kóvályognak, hármass szemfedője van minden halottnak, libeg és leng, amint táncot ropnak (Kiss J.: Titkok c. költ.).

Zokszó (v. ö. Simonyi: A. J. nyelvének hatása Nyr. 46:74): Zokszót soh'se szóltam az istenek ellen (Csengeri: Tibullus 135.). Ezt a néhány zokszót vigyétek meg már csak annak a rossz lánynak (U. a.: Catullus 115.). Kedvesének zokszava hallszik (Elek Oszkár, Ir. Közl. 1917:170.). Alpin fia jer most hallgatni a zokszót (Kálmán K.: Osszián ford. 569.).

Lakodalmát lakja (Éjféli párbaj): Horváth brigadéros lakodalmát lakja (Horváth Á.). Rabán lovag lakodalmát lakja (Elek O. i. h.). — Csengerinél: Ünnepi lakomát lakának (Tibullus 121.). — Dús lakomát lakhatsz (Catullus 68.).

Lelekemtől lelkezett (Toldi 12. É.; v. ö. Simonyi Nyr. i. h.): Mert a mi fiunknak lelkétől lelkezett aranyos kis jószág végre megérkezett (Kolozsv. Szemle 1916: 16. sz., Csengeri). Adósaid vagyunk óh, sok drága másért: lelkedből lelkezett bájos Piroskádért (Élet 1917: 14. sz., Lampérth.).

Joh (l. TSz., BH., Arist.-ford.; v. ö. NySz. 1. 583.): Valót isten hirdet

állati johokban (Csengeri: Tib. 135.). Barna johát nyújtja a saskeselyűnek (u. o. 58.) Teljesül kérelmem, a johok hirdetik (u. o. 108.) Ha állat johai bevívák jóslattal (u. o. 118.).

Megesi (Mátyás dalünnepe: Édes lesz a harmat, mely sírom megeste): Ne hagyd, hogy tagjait sorvadás megesse (Csengeri: Tib. 93.). Párás köd a várost megeste (Sík: Költ. 100.).

Szerben (TSz.: egyenlő szerben, v. ö. glossz.): Senkinek se nyújték halált gyilkos szerben (Csengeri: Tib. 139.) — *Elkapdos* (Ágnes asszony): Elkapdossa lábaitól játszi sebes hullám (u. o. 126.).

Horváth: Tetején (t. i. a sátorén) címeres, zászlós hadi kopja. Szondi két apródja: Tetején lobogós hadi kopja (t. i. a hegyoromén). — Horváth: S mint a sebzett vadkan gyilkos fájdalomtul fejét alá szegve fut veszett dühében. Toldi I. é.: Mint a sértett vadkan fű veszett dühében. — Horváth: Horváth brigadéros tulajdon kezéhez adassék a levél Bethlen táborába. — Mátyás anyja: Adassék a levél Hunyadi Mátyásnak, tulajdon kezébe, senkinek se másnak. — Mikorára virrad (Horváth: u. o.) Marad mikorára jó Istennek tetszik (TSz. 10:67.). V. ö. TSz. glossz. NySz. 1:131.

Esennen (= esdőleg; BH. 12. é.: Esennen a hűfők köntösit érintik): A veronai Detre esennen jött velek (Regőczi: Réka gyásza 5.) — *Írásban szerez* (v. ö. TSz. glossz. és régi nyelv): Írásban ezt szereztek a jámbor németek (Regőczi: R. Gy. 3.): V. ö. még: Új éneket szereznek a vándor kobzosok (u. o. 47.) — *Ia-fia* (TE. 1:2): kigyül ia-fia, tanyákrul és falukból a nép kíváncsija (Regőczi: R. gy. 11.).

Lebke szellő (Rozgonyi): És légy lebke szellő (Sík: Költ. 169.). — *Imetten* (ugyanabban a jelentésben, mint a Toldiban (10:1) és a TSz.-ben: ébren, miután valaki felébredt): Felriadt Lajos, de a kép nem ényészett, imette is rá még jó darabig nézett (TSz. 12:31). — Szolgái észrevevén, hogy imetten van, egyikük kérdé (Mark Twain: A koldus és királyfi. Fái J. B. ford.) Sok hosszú éjen zokogott imetten (Sík: Költ. 263.)¹ — *Szófia* (V. ö. TSz. és A hegedű): Nincs itt embere szófia beszédnek (Sík: Költ. 34.)² — *Imbolyog*: Imbolyog, gomolyog, lomha setét (Sík: Költ. 95.). V. ö. Simonyi, Nyr. i. h. Elém lebeg sok imbolygó alak (Sík: Szembe a nappal 27.). — *Érőt ér* (= érvényre jut. TSz. glossz.): Érőt érünk Isten és világ előtt (Sík: Költ. 30.). — *Szót szól* (BH. és Arist.-f.): Szót szólni se tudtok? (Sík: Költ. 12.) — Szólani szót most senkise merne (u. o. 191.). — Síknál megtaláljuk Arany egyik érdekes mondat szerkezetét is, a *mintha* kötőszós állítmánynélküli mondatot: S kél sötétén szörnyű ének, mintha mélyen föld alól (Költ. 45.). — Aranynál: Zene hallik sötét éjen, zene, sip, dob mély vadonban, mintha égből, mint álomban (BH. 6. é.).

Irdatlan (BH. 9. é.; a jegyzet szerint irgalmatlan t. i. nagy): Előre, csak előre, golyók záporában, irdatlan erdőkön, vad lépokon át (Peterdi, Gyulai Á.: Háb. ant. 32.). Ujabb használatát l. még Nyr 46:171. — Sokat olvassuk és halljuk ezeken kívül a *sudárba szökken*, *sudárba szökken* kifejezéseket is (V. ö. Széch. eml.).

¹ L. Pázmánynál is, újabb használatát pedig Nyr. 46:228.

² Pázmánynál: szófia beszéd, tehát P.-tól is vehette Sík, amint általában a régi nyelvből és P.-ból sokat átvesz. Így pl. a füstöt vet kifejezést (Költ. 243.). A szófia beszéd újabb használatát l. Nyr. 46:232.

Végül még csak egy szóról teszrek említést. A Simonyi Zsigmond cikkében (Nyr. 46:74) említett *nap-nap után* különösen nagy körben elterjedt. Kezembe vettem a művelt közönség számára írt lapokat, folyóiratokat és könyveket, sőt nem átalítottam egynéhány nép számára írt ujságot és naptárt sem átnézni, hogy ennek utána nézhessek. Szinte alig talál az ember számot nap-nap után nélkül. Ime néhány példa: Állók és nézek nap-nap után (Sik: Szembe a nappal 143.). Ha nem látnám magam körül azt a fiatal, életerős gárdát, amely nap-nap után ostromol... (Élet 1917. VIII. 26.) Nap-nap után hajmeresztőbb sajtó-hazugságok látnak napvilágot (Magy. Kultúra 1915. VII. 5.). Ebben a borzadalmas világháborúban nap-nap után láthatjuk. (A Sajtó 1917. 9. sz.) A vérszemet kapott Kullancs úr ettől kezdve nap-nap után boldogítja a szerkesztőséget (u. o. 1917. 10. sz., Blaskó Mária.). És nap-nap után levelek százai panasszal, kéressel, sürgetéssel stb. (Kath. Népszövetség Napt. 1916.) Nap-nap után sürgetjük (Friss Ujs. 1917. VIII. 10.). Nap-nap után sötét jön e tájra (Nép száján élő dal első sora.).

Ezekből a jelenségekből megállapíthatjuk, hogy Arany nemcsak művészetével, nemcsak eszméivel, hanem tősgyökeres nyelvével is hatott. Talán egy-két kifejezésről már nem is tudjuk, hogy ő hozta be az irodalomba és a közhasználatba. Ennek megítélésére majd a készülő Arany-szótár lesz hivatva, melynek máris égető szükségét érezzük.

Budapest.

ISMERTETÉSEK.

Magyar nyelvhasznítás.

Magyar nyelvhasznítás (I. Bevezetés a finnugor összehasonlító nyelvészetbe. II. Vázlatos összehasonlító hang- és alaktan. III. Összehasonlító szójegyzék). Előadásai alapjául összeállította Szinnyei József. — Ötödik javított és bővített kiadás. Budapest 1915. Hornyánszky V. kiadása. Ára 8 K.

Szinnyei kézikönyvének már két kiadását ismertette a Nyr, de tulajdonképpen minden kiadást kellene ismertetnünk, mert mindenik föltünteti a nyelvhasznításnak újabb haladását. Ezúttal egy illetékes dolgozótársunk tüzetes ismertetést ígért, de ígérését a háború hozta sürgősebb tudományos munkája miatt nem válthatta be, azért énram hárult az a föladat, hogy számot adjak az új kiadásról.

Az első kiadást a szerző, Budenz példáját követve, az egyetemi előadásokhoz való vázlatnak szánta s csak az anyagnak legfontosabb részét adta — minden magyarázat nélkül. Ezt a formát máig is megtartotta, pedig hallgatóinknak is, de különösen azoknak, akik egyetemi előadások hallgatása nélkül akarnak tájékozódni, nagyon elkelve annyi magyarázat, amennyit Szinnyei a Göschén-féle gyűjtemény kötetkéjében adott. A vizsgálatokon szerzett tapasztalataim szerint hallgatóinknak is túlságosan nehéz a Magyar Nyelvhasznítás, s ezt a nehézséget az újabb kiadások még rendkívül növelték a fokváltakozás részletes tárgyalása által. A mássalhangzók fokváltakozása a „magyar nyelvhasznítás” szempontjából alig szükséges¹

¹ Szabályos fokváltakozások csak a finnben s lappban és a szamojéd nyelvekben vannak; a fokváltakozásoknak jó része (pl. Szinnyeinél a 17.—23. számú) csak a lappban fordul elő, tehát lehet, hogy csak ebben fejlődött.

és egyebekben maga a szerző gondosan kerüli mindazt, ami a magyar nyelvben nincs meg, sőt túlságosan kerüli: meg sem említi a finnugorságnak olyan fontos jellemvonásait, minő pl. a tagadó ige vagy a tárgyesetnek s a birtokos esetnek *-m* és *-n* ragja. Ilyen hiány — még pedig igen föltűnő — az is, hogy a finnugor mondatban jellemző sajátosságairól a tanuló itt egyáltalán nem talál semmit, pedig azokat részint kezdettől fogva hangoztatta a finnugor nyelvtudomány, részint újabban igen tanulságosan tárgyalták Beke, Kertész, Lewy idevágó dolgozatai. Ilyenek pl. a jelzők változatlansága (a finn nyelv alapján hallgatóink egészen másképp képzelik), a birtokviszony többféle szerkesztése, a kettős szám, a határozóknak szigorú hármas rendszere s viszont a hová-iránynak jellemző kedvelése, az igenévi szerkezetek fontossága, a halmazott mondatrészek kötőszók nélkül, a tagadás sajátosságos kifejezése stb. Mindez sokkal fontosabb volna, mint a hangtannak s az alaktannak annyira részletező tárgyalása. A hangtanban pl. még olyan kétes fokváltakozások is vannak, minő a „fgr. *m* ~ *β*”, s az alaktanban a nyelvhasznítás szempontjából jelentéktelen képzők, mint *-bol*, *-bál*, *-log*, *-logat* stb. Ilyen szempontból még *-gat* és *-kod* se valók ide, mert egészen különös módon a magyar nyelvnek külön életében keletkeztek (a második éppen csak a 17. században jelenik meg, l. Nyr 45:18).

A kezdő tanulónak nagyon megnehezíti a könyv használatát az aprólékos hangjelölés, ilyen célra jobb volna egyszerűbb írásmódot alkalmazni.

Az oktató cél mellett persze még más, igen fontos szerepe van Szinnyei könyvének. Mivel néhány évi időközben mindig újra megjelenik, a szakembert is tájékoztatja a nyelvtudománynak újabb haladásáról. Erre a szerző igen nagy gondot fordít és sok új példa s apró javítás mellett itt-ott fontosabb változtatásokkal is találkozunk. A török nyelvekről szólva ezeket most a legújabb elmélet szerint két nagy csoportba foglalja: a *j*-török s az *s*-török csoportba. — A hangtan „? *kéz*, *fél*... ~ *kezel*, *fele*...” kezdetű soraiban (50) a kérdőjel nyilván Horger és Melich legújabb elméletére céloz, mely szerint ez a fokváltakozás csak a magyar nyelvben s aránylag későn fejlődött. Az elmélet érdekes és figyelemreméltó, de korántsem tarthatjuk még bebizonyítottnak. A magyar hangviszonynak régibb volta mellett szólnak olyan vogul s részben osztják hosszúságok, melyeknek a többi rokon nyelvben rövid hangok felelnek meg, pl. m. *fél* ~ *felet*: vog. *pāl*, osztj. *pēlek* ~ cser. *pele*, votj. *pal* stb. — *tél* ~ *telet*: vog. *tāl* ~ cser. *tēl* stb. — *kéz* ~ *kezel*: vog. *kāl*, osztj. *kēt* ~ md. *k'ed*, finn *käte* stb. stb. Ezekből úgy látszik, hogy néhol csak az erős, máshol csak a gyöngye fok maradt meg, a mi nyelvünkben ellenben mind a kettő fönnmaradt.¹ — Az alaktanban az *-ó* *ő* igenévképzőtől mint más eredetű el van most választva az *-ó* *é* és szintűgy az *-á* *é* (*mezé-telen*, *mezej-telen*, *idevzejtē*, *bírák*, *szülé-im* stb.; de itt elmaradt a *játszi*, *csalí*-féle képzés).

Sok részlet elmaradt az új kiadásból s ezt is a nézetek változása okozta. Elhagyta a szerző azt az *ő* saját megállapítását, mely szerint „a magyar nyelv magánhangzó-rendszere a történelmi korban jelentékenyebb változáson nem ment át” (4. kiad. 47). Az ige képzők közül elmaradt a külön *-ng* gyakorító képző (most azonos az egyszerű *-g*-vel, csak „anor-

¹ Fontosak lehetnek viszont a kérdés eldöntésében egyrészt a *tehen*, *szeker*-féle nyelvjárási alakok, másrészt a *negyven*, *vagdal*, *készkenő*-félék, melyeket Nyr 37:76 állítottam össze.

gánikus *n*“ van benne, de hátha fokváltakozás eredménye: *g ~ ng?*). Elmaradt a gyakorító *-j* képző, s így most az *-ál, -dál, -gál* stb. mint az *-al, -dal, -gal* megnyúlásai szerepelnek. A szerző nem utal arra, hogy ezeket én egyesítettem, még pedig mint fokváltakozásokat (Nyr 39: 64¹). — Az igenév-képzők közül elmaradt a fontos *-ti*, nyilván mert nincs megfelelője a rokon nyelvekben; elmaradt néhány kevésbé fontos képző is: *-áncs, -ancs* stb. — A 106. lapon igen helyesen elmaradt a HB. *emdul* alakjának *éindöl* olvasása.

Hiányzik azonban sok olyan jelenség, amelynek a nyelvhasznításban nem volna szabad hiányzania. Meg sincs említve, hogy a finnugor nyelveknek eredeti többesképzője a *-i*, tárgyragja *-m* és birtokos ragja *-n*. Szinnyei a magyarban s néhány lapp nyelvjárásban előforduló többesi *-k*-t eredetinek tartja, pedig már Budenz hangoztatta, mennyire valószínűtlen ez, Beke pedig meggyőzően bebizonyította a lappra nézve a föltevésnek helytelenségét. — Az *-ól* *ól* ragnál nincs megemlítve Mészöly G. meggyőző magyarázata, mely szerint evvel a raggal azonos az *óla, ólla* névutó első eleme. (Vö. az osztják *-ella* ragot?) — Az igenevek tárgyalásában nem említi a szerző azt a fontos körülményt, hogy a finnugor *-m* képzőt a mi nyelvünkben teljesen kiszorította a rokon nyelvekben alig szereplő *-ti* (l. NyF 47: 16).² — A *-vá vé* ragról egész irodalmunk van már, de talán még most se vettünk számba mindent amit kellene. Szinnyei sem említi ezeket a szintén *-vá*-ragos alakokat; *hová, tová, együvé, mindenüvé*.³ Másalhangzó után *-vá* előfordul másfél századdal előbb is, mint GKat.-nál, legalább MA. zsoltáraiban már 1. kiad. 89. zs. *fiamvá*, s hasonlók palóc nyelvjárásokban: *ganajvá, szépvé*.⁴

Hogy a ragozásnál maradjak: a szerző most a magyar *-á é* irányragnak kétféle finnugor megfelelőjét vesz föl: **k ~ γ* és *s ~ z*. Emellett bizonyítékul csak a finn, lapp, mordvin és cseremiszi nyelv *alas, ulos*-féle alakjait hozza föl, ezek pedig alig bizonyítanak valamit, mert először is éppen ebben a négy nyelvben vannak *s*-kezdetű belviszonyragok, az említettek tehát nagyrészt ilyeneknek a rövidülései lehetnek (pl. cser. *tšš* eh. *tšše* ide, *kideš* eh. *kideške* kézbe, „a *ke* irányrag“ mint Budenz bizonyítja NyK 3: 453), másodszer pedig: a finn *alas* stb. a rendes *alaksi* rövidülése lehet, mint *alemmaksi*; *alemmas* stb. (Hogy a *-ksi*-beli *-si*, ill. *-se* ide vonható-e, az más kérdés: vö. osztj. *tišš* oda, *kimiš* ki stb., de ez az *-s* Budenz szerint = finn *-kse* és *-i-tse, *-i-kse* prolativus.)⁵ — A Nyh. a *-képpen* ragnak megint Szarvas adta magyarázatát ismétli. De akkor hogyan értsük a dunántúli *kébben* (l. Nyr 35: 386) és *kébb* alakot? — Még egy különös nyelvtani tévedést akarok szóvá tenni. A *tölt* igét Szinnyei nem a műveltetőkhoz, hanem a mozzanatos igékhez

¹ De az *-ász ész* és *-asz esz* képzőket nem azonosítottam, mert pl. *kotrész, lopász* nem lehet **kotrasz, *lopasz*.

² Az *-m* talán a kiejtésben egybeesett a *-v* (> ó ö) igenévképzővel s azért veszett el. Így Budenz UA 208.

³ Az egy-egy adatból ismeretes *holá* és *holyá* (ez hibás írásmód *hojá* h.) nem eredetiek, hanem újabb változatok. — *Holvá legyek* Kassainál (2: 437, MA-ból) hibás idézet.

⁴ Ezt a *v*-t alig lehet a *ganajval* hatásából magyarázni. Mi köze volt a *ganajjá* alaknak a *ganajval*-hoz?

⁵ Azt a sejtelmet, hogy a finn *-s*-szel függhet össze a magyar *-á é*, először Setälä mondta ki az AH egy jegyzetében, de ez csak bizonytalan lehetőség, tankönyvben nincs rá szükség. Az ugor nyelvágban nincs *-s* rag.

számítja, miért? mert a nép azt is mondja: *beteli* eh. betölti (de régebb s újabb írók is), s ebből következtetve *tölteni* nem volna a *telni* műveltetője. Ámde *megtelik az edény: megtöltem az edényt* v. *eltek az idő: eltöltem az időt*, ezekben kétségkívül műveltető viszony van, hát talán kétféle *tölt* igét különböztessünk meg? *Beteli, megtelei* egész külön használat s egyáltalán nem fűdi a *betölti, megtölti* jelentését (l. Nyr. 46:145). Amúgy nézve még *éget* se volna műveltető, mert azt is mondják: Az Isten tüze égjen meg, t. i. téged.

A szófejtésre kezdettől fogva nagy gondot fordít a M. Nyh. Most is sok változtatást látunk e tekintetben. Egyes szófejtések elmaradtak, köztük elég fontosak is: *ajang, álmélkodik, anya, apa, bámul, csina, egyéb, ék, ester, gyermek, honnan, jár, juh, közel, lak, langy, lok, mosolyog, nyes, rossz, sas, sirály, szapoly, szösz, szundít, szunyik, szunnyad, szunyókál, szűz, több, vejsz (és vész), zug*. Nem jó világot vet nyelvhasonlításunkra s nem növeli a bizalmat, hogy rövid hat év alatt ennyi szóegyeztetés elavul. (Némelyiknél ugyan túlságos óvatosság vezethette a szerzőt, pl. a fontos *szed* igénél.) De nézetem szerint még egy pár gyöngé szóegyeztetést el kellene hagyni, ilyenek: *dorgál* (szláv szó Nyr 43:15), *ezüst* (ebből *üst* népetimológiás elvonás; hogy ez s a votj. *azvest* összetétel-e, legalább is kétes az *oszét ávzišt* miatt; votj. az 'fehér' kétes),¹ *homlok* (Budeniz magyarázata valószínűbb, mint már Halász megjegyezte Nyr 26:258), *szalag* (szláv szó 39:439).

A kihagyottak pótlására szolgálnak a köv. ujonnan fölvetett szóegyeztetések: *buzog, csér, csikland, csillapít, csira, csurog, éhom, hord, irt, kúszik, ön, para, paraj, por, süpped, lép, tőr, ügy ('víz')*. De vannak még más, részben fontos egyeztetések, amelyeket föl kellett volna venni, pl. *fej* (ige, l. Halász Nyr. 21:528), *ellik* (R. 'lóra ül'), *hant, kum, kenyér* (l. ezeket Nyr 39:433—441); a *lök* igéhez még osztják s votják megfelelések tartoznak (uo. 438). — S a legközelebbi kiadásba föl lehet venni azokat a fontos egyezéseket, melyek Paasonen legújabb munkájában, a finnugor-szamojéd hangtörténethez való adalékaiban szerepelnek, pl. *csuk, fúr, fut, enyv*, stb. stb.

Ismertetésemet avval fejezhetem be, amit bold. Halász Ignác barátunk az első kiadás ismertetésében mondott (Nyr 26:258): Szinnyei „nemcsak mások és saját kutatásának eredményeit mutatja be, hanem... sok kérdést új szempontból, új fölfogással tárgyal... Különböztet ott is, ahol régi nézeteket foglal össze, nem pusztán összefoglaló, hanem a szigorú bíráló, a lelkiismeretes rostáló tisztét végzi.”

SIMONYI ZSIGMOND.

NYELVMŰVELÉS.

Hamis hangok az Arany hegedűből. Herczeg Ferenc újabb jules regényét, az Arany hegedűt, én is nagy művészi gyönyörrel olvastam. A hegedű hamis hangjai, amelyek egy-két helyen fületem megütötték, nem is a női lélek zenéjét festő akkordokból rínak ki, hiszen ki volna mai íróink között a lélekrajz hangszerének Herczegnél mesteribb kezelője? A nyelv magyarságán látszik csak itt-ott egy-egy idegen vonás, egy-egy összhangzavaró hang-

¹ A Szinnyei idézte zürj.-votj. *ozis*, *uzves* ólomnévhez vö. vog. *ātnas*, *oatnas* 'ólom' (Munk. ÁKE 246).

fogás csak innen ütközik ki olykor-olykor. Nem ártok vele a regény megérdemelt hírének, ha e helyekre röviden rámutatok.

A 64. l. olvassuk: „Arató István, miután hetekig távol járt a fővárosból, egy este váratlanul hazaérkezett.“ Az író a fővárosból való elutazás és a fővárostól való távollétel képzetét esetenül egyesítette az időhatározó mondatban, azért ennek határozója bántóan hangzik. A 69 l.: „Ő szegény járt legrosszabbul, a földomlás agyonnyomta.“ Itt a szörend a szokatlan. Magyarosabb író bizonyára így mondta volna: Ő járt legrosszabbul, szegény, a földomlás agyonnyomta. A 75. l.: „A mulatozása annyiban volt, hogy kivette a cigány kezéből a hegedűt és szilaj nótákat játszott a pajtásainak“. Helyesen: annyiból állott v. abból állott, hogy stb. Végül két helyen is előkerül a fáradtság és a fáradtsággal való összezavarása, ami a kevésbé tudatos nyelvérzék jele: „Bénító fáradtság kúszik a lelkébe“ 154. l., és: „Olyankor rettenetes fáradtságot érez“ 161. l. Mind a két mondatban fáradt állapotról (ném. Müdigkeit), és nem fáradozásról, fáradozásról (ném. Bemühung, Mühe) van szó, ennél fogva fáradtságot kellett volna írni. Nézetem szerint Kelemen Béla is helytelenül teszi, hogy Kézi Szótárában a fáradtság kifejezését is a fáradtság szó alá utalja, ennek második jelentéseképpen. (L. a helyesírási szabályzatok szójegyzékeit.)

ZOLNAI GYULA.

Tobzódás. Ugyan ki tobzódik ma a háborún és a hadi szállítókon kívül? Ugy látszik, mindenki, aki módját ejtheti. És kinek használ a tobzódás? A tobzódás fogalmából következik, hogy ez senkinek sem használ, még magának a tobzódónak sem.

Kezembe akadt a „Mathematikai és physikai lapok“ 1917-i 6-ik füzeté, véletlenül olvasni kezdem, hát eláll szemem-szám azon a tobzódáson, ami ott az idegen szavakkal folyik. Jól van, hogy korcs szöveget nem akarnak használni, jót alkotni pedig vagy nem érnek rá, restek, vagy nem tudnak, s így műszavaik legnagyobb része idegen, ez jellemzi általában bármely magyarosan írt természettudományi munkáinkat, — de az az elárasztása nyelvünknek idegen szöveggel, amit itt látunk, tán mégis sok egy kicsit.

„A nátrium összes vonalai, melyek a doubletseriesbe tartoznak, úgy bomlanak fel mágneses térben, hogy D₁-ből egy quadruplet, D₂-ből pedig sextuplet lesz“ (126. l. 3. sor) — „Az úgynevezett normális felbontás nagysága frekvenciákban (ez már miért nem *li*?) mérve, tehát a közönséges triplet szélső komponenseinek távolsága“ (11. sor). — „Az egész átalakulás tendenciája a szimmetrikus normális triplet volt“ (127. l. 4. sor). — „Igen érdekes a mód, a hogyan Paschen és Back saját észleléseit interpretálják. Szerintük az elektron normális állapotban egyes vonalakból álló seriest emittál“ (18. sor). — „Az elméletben fellépő paraméterek számának lényeges redukciójához vezetett“ (129. l. 6. sor). — „A komplikált típusú Zeemann-effektusok Voigt-féle elmélete is az invers effektusok, vagyis az abszorpciós Zeemann-effektusok elmélete“ (13. sor). — „Az abszorpciós-effektusok elmélete, szemben az emissziós-elmélettel, mely mindig csak egy emittáló centrummal dolgozik, ab ovo számításba veszi a különböző elektronok kölcsönhatását“ (16. sor). — „A Faraday-effektus a transverzális (vajjon mind a két *s-t* egyformán kell olvasni?) mágneses kettős törés stb. gazdag és változatos komplexumát“ (28. sor). — „Az abszorpciós effektusok elmélete nemcsak a mágneses felbontás komponenseinek geometriai elhelyeződéséről és polárizációs viszonyairól ad felvilágo-

sítást, hanem azok intenzitásbeli viszonyairól is, melyek éppen a komplikált felbontásoknál fontos szerepet játszanak" (22. sor).

De legyen elég ennyi, nem találni egyetlen mondatot sem idegen szavak nélkül, köztük oly fölöslegességekkel, mint „superpozíció“ (így írva), lineáris, elongáció, longitudinális effektus, karakter, „a komponensek deformálják a felbontásnak geometriai és intenzitásbeli konfigurációját“, koeficiens, evidens, numerikus, analog formulák, index, konkrét példa, typus, stb., stb.

Bátran ígérhetek egy krajcárt minden gimnázistának, vagy reáliskolásnak, ki ezeket a mondatokat megérti, pedig e lapokat nagyon ajánlják mindkét fajta iskola ifjúságának. Van hát valami haszna akár a közönségnek, akár a szerzőnek ebből a tobzódásból? Csak akkor, ha a meg nem értés haszon. És miért volna rossz a „series“ helyett a sorozat, dublet (írja a szerző így is) series, sextuplet helyett a kettős nyaláb, hatos nyaláb. Ma már elég világosak a nyelvtani szabályok és a szóképzés törvényei, nem kell hozzá egyéb, csak egy kis igyekezet és egy kis nyelvrézék, hogy jól fejezzük ki magunkat magyarul. A hosszú kifejezés a használat alatt hamar lekopik, megrövidül, mint a *sturmolás* helyett a *rohamol* intézből lett a *rohamozás*. S akkor aztán ezek a megrövidült kifejezések, pl. „hatos“ a „hatos nyaláb“ helyett ép oly szilárd műszókká válnak, mint a német műszók. Mert mindenki tisztában van vele, hogy a *douplet* nem francia, a *sextuplet* nem latin, hanem egytől-egygig a német olvasmányokból rozsdásodtak bele írójuk nyelvrézkébe.

De most már félünk a nem paraszti ajkakon született szókat és kifejezéseket használni, nem bármely szóhoz csapható képzőket alkalmazni, ijedezünk a *g* és *ny* végü szóktól, s ezzel szegényítjük nyelvünket. Maholnap már csak az *i* és *s* képzők fognak megmaradni, megkezdődött a többi képzőknek kihalása, nyelvünknek megmerevedése. A régi *szőnyeg*-et tán még a kódexszekből is ki-dobnók, amelyekben előfordul, és *tapétát* hirdettetünk kereskedőinkkel, s a felmerülő kérdéseket is tapétára kerítjük, a *zubbonyt*, talán mert már 1640-ben ócska volt, *blüzzá* fordítjuk ki, és Zrinyi *csarnoka* helyett az angol *hall*-ba lép az *erdész*, kitől azonban mi félünk, s csak *erdősnek* merjük tisztelni. Meg-rémülünk, ha a katonaság a *helyett*: *helyettes* mintájára *mögöttes* országúcsnak meri nevezni a hinterlandot, s két-három szerkesztőt is megkérdünk, hogy hogy merte a hadvezetőség ezt megcselekedni.

KALMÁR ELEK.

Szószaaporítás. Nem telik kedvem a statisztikai munkában, ezért nem hordok össze számadatokat, de egy pár pillanatnyi meggondolás után bárki könnyen beláthatja, mily hallatlan tékozlást jelent munkaanyagban is, időben is, erőben is az, hogy az efféle híreket: „... *pénzintézet* *tőkét szaporít*“, „a *hadikölcsönre* sokan *jegyeznek*“, a napilap így fogalmazza: „... *pénzintézet* *tőkeszaporítási műveletet eszközöl*“, „a *hadikölcsön* *jegyzési mozgalma teljes erővel folyik*.“ Így „szószaaporítási műveletet“ tömegével találunk naponta újságjainkban. Hasábokat tölthetnénk meg vele. Arról a kegyetlen sértésről, amely az efféle bőszavú fogalmazásmód révén vajmi gyakran éri magyar nyelvrézkünket, ne is beszéljünk. A napi sajtóban ezt már, sajna, szinte megszoktuk. De a mai válságos, anyag és munkaerő nélkül szűkölködő háborus világban mégis csak illenék leszokniok az újságíró uraknak erről a bántóan szószátyár, semmitmondóan bőbeszédű stílusról.

Budapest, 1917. dec. 18.

SÁGODY OTMÁR.

Hivatalos könyvbírálok az illető iskolai könyveknek a stílusára és magyarságára is ki szoktak terjeszkedni, s igen helyes, hogy teszik, mert ha valahol, az iskolában kell a helyes magyarságra szorgos gondot fordítani. De aztán az a baj, hogy a nyelvtudományhoz és nyelvműveléshez nem értő bírálók sokszor balvéleményekbe elfogulva a kákán is csomót keresnek és kifogástalan kifejezéseket is megrónak. Leggyakoribb és legkárosabb ilyen tévedés, hogy kifogásolják ezt az igenévi szerkezetet: *meg van írva, ki van írva, meg volt mondva, le volt bontva*. Ennek a megrovásnak semmi, de semmi alapja nincs! — Vannak aztán más, nem kevésbé elhibázott kifogások.

Cholnoky Jenő pl. egy bírálatában ezt írja (Hivatalos Közlöny 1917. 22. sz.): „Magyartalan az ilyen mondat is: *faolajban és mandolában bővelkedik*. A német üzleti nyelv egyik diszes átültetése ez. Nem szebb úgy, hogy *faolaj és mandula bőven van*? Valamivel alább megint: *Szicília búzában stb. bővelkedik*. Nem helyesebb úgy, hogy *Sziciliában búza stb. bőven terem*.“ Igazán csodálatos, mire nem képes egy nyelvművelésbeli műkedvelő! Eszerint hibásan írta volna az ÉrdyK drávidéki írója már a 16. században, mikor még nálunk nem volt német üzleti nyelv: *Jó mivelködötökben bővölködik* (NySz). Vagy hibásan írja Arany János a következőket: Nem mondhatni, hogy a jelen öltő effélékben gazdag, ilyenek létrehozásában termékeny volna (Prózai m. 63). Épen nem fukar a tömjénezésben, sőt áradoz a magasztalástól (uo. 263). Legyen árpában aratásunk bő (Arany: Aristophanes 1: 385).

Egy másik ilyen furcsaságot olvastunk Császár Ernő bírálatában (Hiv. Közl. 1917. 21. sz.): „Nyeivhelyesség szempontjából kifogás alá esik az *elmellőz* szó.“ Nem tudom, mit kifogásol itt a bíráló, az *el* igekötő-t-e (de vö. *elhanyagol, elkerül* stb.) vagy pedig a *mellőz* ige képzését (valószínűleg az *előz* analógiájára termett), de bizonyos, hogy nincs igaza.

Egy kir. tanfelügyelő egy magyar nyelvkönyv hibái közt kifogásolja a köv. mondatot (Hiv. Közl. 1917. 23. sz. 465): „Az ily sós vízből úgy főzik ki a sót.“ Gúnyosan kérdi a bíráló: „Hogyan úgy?“ — Pedig az kifogástalan, magyaros kifejezőmód, és Lehr A. rég megállapította az értelmét (Nyr 6: 68): „Úgy a vele kapcsolatos igének a cselekvését emeli ki egy más, ellentétes cselekvéssel szemben, nem pedig a módját, körülményeit. Például: Tudod? Nem, csak úgy gondolom. Olvastátok? Úgy hallottuk. Komolyan beszéltél? Dehogy, csak úgy mondtam.“

ANTIBARBARUS.

Káplár Kovács. A magyar ember így beszél: *Mátyás király, Kos-suth apánk, Szász Károly házelnök* stb. A németben fordított viszony van: *König Matthias, Präsident Mayer* stb. Nálunk katonáéknál az ember fülét lépten-nyomon megütik az ilyen idegenül hangzó töredékek: Cél a *káplár Bognár! káplár Nagy! cukszfürer Pintér!* stb. Sőt az esetben is így mondják ezt, ha a rangfokozat neve után ott áll az *úr* szó (ez a katonaságnál minden magasabbrangúnak természetszerűleg kijár), tehát: *Örmester úr Fehér! Fährich úr Kapossy!* Az én regruta koromban, ezelőtt két esztendővel, járta egy nóta — nálunk a 83-asoknál — ezredünk kiválóságáról; csak két sorára emlékszem, mert erre mindig haragudtam: Nyócfanhárom a numérája, *Főhadnagy úr Breznay* a koménlánsa (t. i. az egyik menetzászlóaljnak). Ebben a két sorban a szavak felerészben idegenek, felerészben idegen törvénynek hódolnak. *Herr Oberleutnant X = főhadnagy úr X!* Ma ez a kifejezőmód

szinte általános, a napjában számtalanszor hallott és ismételt idegen példa legyőzte a nyelvérzék ellenállását, s a magyar nyelv várrendszerének e kis erődjében megfészkelte magát a hódító idegen.

Ez a példa pedig nem áll magában, de már ez is mutatja, hogy a közös hadsereg német vezényleti és szolgálati nyelve milyen *káros hatással van népünk magyar nyelvérzékére*. Nem is az a legnagyobb baj, hogy sok német katonai műszó így került át nyelvünkbe: a *berukkol*, az *egzecérplac*, ujabban a *svarmlinia*, a *dëkung* stb. stb., mert tudjuk Aranytól, hogy nem ezek a legveszedelmesebb jövevények, hanem az idegen szólások, szókötési formák, mondat szerkezeti sajátosságok, mert ezek azok az erők, amelyekben a fa nemesebb nedvei keringenek — rontsuk el, s a fa nem lesz többé! S oly időben, midőn egyéb külső körülmények is (az olcsó újságok, a ponyvairódalom, az idegen hatásoknak mindig inkább kitett városi nyelv stb.) gyengítik ezt a nyelvérzékét, nagyon szükséges, hogy a közös hadsereg német nyelve káros hatásának igyekezzünk véget vetni a nyelvnek magyarrá tételével. Ez két hatalmas előnyt hozna magával: 1) megszűnne a német nyelv káros hatása, viszont 2) több idegen ajku polgártársunk tanulna meg magyarul. (Nincs statisztika arról, hogy a honvédségnél hányan tanulnak meg magyarul?) Mindkét szempont igen figyelemreméltó, a magyarság fontos nemzeti érdekeit szolgálja, s azért reméljük, hogy a kérdésnek ilyen irányú kedvező megoldása nem sokáig várat már magára.

SOMOGYI GÉZA.

A diáknyelv -i képezője. A *mozi* mintájára keletkező *i-s* szórövidítések egyre szaporodnak a tanulósgazd beszédében. A mai tanuló az isibe jár. (Nemrég még suliba!) Az isi vezetője az igi vagy diri, az osztály ügyeit az oszi intézi. Az egyes tárgyakat a tancsik tanítják, míg a hittanra a tiszti oktat s szigorúan elbánik azokkal, akik templi helyett más vallású pasikkal fociznak a Marcin (Marczibányi-téren). Tízpercben a gyerekek zabiznak, ha van mit s megbeszéljük, hogy nagy maszi az újsinak az a híre, hogy a muszik békét kötnek. A nagy Taki (a nagyobbik Takács fiú) négy kroncsi ára cigit szerzett, erre az osztály összes cigise egyszerre jó pajtija, cimbiye (cimbórája) lesz. Ő azonban csak a Horinak (Horváth) és a Niglinek (Antonighel) adhat, de megmondja, hogy délután a Krisziben (Krisztinaváros) kapni lehet. Boji (Borovitz) tegnap a Csaszi-usziban volt (a Császár-fürdő uszodájában), Stromi (Volstrommer) egy nőcivel ült a Heliben (Helios mozgó), aki még csak poliba (polgári iskolába) jár. Ilyen módra kurtítják s látják el -i véggel a tanárok nevét is. Sok ilyen szavuk van még, egy-egy óráközi szünetben harmincat-negyvenet is hall az ember, sok átmege a felnőttek nyelvébe is. Az egészben az az örömdetes, hogy a német szavak rövidített alakjai, melyekkel a diákbeszéd 15—20 évvel ezelőtt még tele volt, csaknem teljesen eltűntek, most még az idegen neveket is hamarosan magyaros hangzásúra rövidítik.

Budapest.

KILIÁN ZOLTÁN.

Sült almák a magyar nyelvtan-órán. Ilyen cím alatt kedves kis iskolai történetet mondott el Vajda Piroska a Népnevelők Lapja karácsonyi számában. Ámde már számtalanszor megrótták az ilyen magyartalan többesszámot: Almákat is ettünk. De jók ezek a körték! Diókat most nehéz kapni, mogyorókat nem is lehet. Őszülnek a hajaim. — Budapesten még talán így is

fognak beszélni: Babokat ettünk, de a borsók még jobbak. — De legalább a magyar nyelvtani órán ne süssünk *almákat*! Hát ugyan melyik órán tanuljon meg a fővárosi gyerek magyarul?

ANTIBARBARUS.

Németes összetételek. Szarvas Gábor és társai mennyit küzdöttek, míg sikerült a hatvanas évek szépirodalmának *lendületteljes, hangulatteljes és szelleműs-féle* németes összetételeit kiszorítani, és ime ma ismét veszedelmesen kísért a német összetételek szolgai utánzása:

A papfiúkkal szemben megkülönböztetett *szeretetteljes* bánásmódot kell tanusítani (Tanáregy. Közlöny). *Igéretteljesen* végződik ezzel az ó-év (Vilmos császár újévi sürgönye a magyar lapokban). *Méllóságteljes* báj (Molnár F. Ismerősök 23). A *latinmentes* középiskolák (Középisk. tan. k. 50:497). *Szolgálatkész* szavazó gépek (MFigyelő 1917. jún. 346). „Nyugat felől *csapadékbő* felhőket hozott a szél” (Világ VI. 2. 12.) „*Alakhű* fordítás” (Baksay fordításairól szóló értekezésben). „A *kőgazdag* menyaszony” (Az Est 1913. IX. 36) = *steinreich* vagyis dúsgazdag! „A *háború-fáradt* Oroszország” (Katolikus Szemle 1917. jún. 547). *Élethű* arckép (MFigyelő 1917. aug. 217, így uo. 184, 165). *Erődús* ifjúság (versben, Somkuti, BSzemle 171:294). Ezeket *életleveníeknek* érezzük (Irod. Közl. 27:366—7). A nemzet *örömlteljes* elismerése (Gyalui F. Az Ujság 1917. VII. 19. 11). *Menetkészen* (vers címe BH VII. 15. 14). — Anglia szövetségését *bírvágya* szításával igyekszik magához csatolni (uo. VIII. 3. 5). — A német... természeténél fogva *államhű* (uo. VI. 2. 3). Őszinte elszánás, *hithű* lelkesedés (Kaffka Margit. P. N. 1917. IX. 14).

Ez alkalommal egy pár újabb adatot közlök a *számfejt*-féle furcsa össze- tételekhez, melyekről nemrég többször volt szó a Nyr-ben: „A *vámegyesült* országok közt az áruforgalom teljesen szabad” (Matlekovics S. írja BSzemle 164:169). — Szeme [a tanfelügyelőé] nincs eléggé nyitva akkor, mikor *tanfelügyel* (BH. 1893. VIII. 14. 2). — Bámulatos! hát te még *fejszámolni* is tudsz (Az Ujság 1906. VII. 12). — És közben remegnek Galacért és közben *szakvélik*, hogy Galac tarthatatlan (uo. 1916. I. 23. 1). — *Kárörvend* sok incifinc (uo. 1917. VI. 3, Koboz versében). — *Örömkiallóz* (id. Nyr 1875. 171).

ÖREG TANÍTÓ.

MAGYARÁZATOK.

A hangszerek magyar neveiről. *Fúvola.* Eredetileg *furulya, furuja, fujora* volt, Barcafalvi *fúvorát* csinált belőle (I. Nyr 26:33, 170). A NyUSz 2. k. szerint *fúvola* először 1835-ben fordul elő az Akadémia zsebszótárában. A Pesti Divatlap 1845. 88. lapján azt olvassuk: „A flautát, ha jól emlékezünk, Benczur József már 1832-ben fuvolának nevezé el, mely csakugyan polgár-jogot is nyert magának nyelvünkben.” (Szerkesztői jegyzet.)

Az ott közölt cikk (Néhány szó a nemzeti zenéről) a többi közt a „cigány hangásztársulatok” szervezetéről szól, s nyelvtörténeti szempontból érdekes a köv. részlete:

„Mielőtt javaslatunkat előterjesztenők, előadási világosság kedvéért a hangszerek neveinek magyarítását megkísértendjük. — A *flóta, oboa* (más az igazi tárogató), *klárinet* s *fagót* magyarrá lett neveit nem háborgatjuk; — a

violin, viola alta, violoncello s violono helyett az alföldön divatozó legegyszerűbb neveket: *kis hegedű*, *nagy hegedű*, *kis bögő* s *nagy bögő* — ajánljuk, mert a brácsa v. öreg hegedű, gordonka és gordon fülünknek nem épen jól hangzik; — a rézhangszereket, trombitákat, általánosan *rézkiűrtöknek*, különböző fajait pedig köv. melléknevekkel nevezzük: tromba v. clarino: *tábori rézkiűrt*, mert egyszerűbb nevei a katonaságnál; — trombone basso és alto: öreg és magas *gyászkürt*, mert leginkább temetéseken használtatik; corno v. waldhorn: *vadász v. érdei rézkiűrt*; — flügelhorn: *szárnykiűrt* v. *réztárogató*, minden rézhangszerek közt a legkedvesebb hangú; bass-flügelhorn, nyolcas szám formára s kigyó módjára öszvetekergtetett rézhangszer; a régi serpent módosítása, *kigyós rézkiűrt*; posthorn *posta-* v. *török-* v. *részip*; — végre *bombardon*, lábszárvastagságú, mély hangú rézhangszer, és contrabass: *dörgő kiűrt*. Ha valakinek e nevek nem tetszenek, találjon jobbat, mi örömet elfogadjuk addig pedig inkább ezek, mint idegen nevek mellett maradunk.“ — Közli

CSERNA ANDOR.

[Figura etymologica. Szarvas Gábor hagyatékában találtuk a következő szólasgyűjteményt. Nyilván azt akarta a mellékelt német fordítással megvilágítani, hogy nyelvünk ezekkel az ismétlődő alakzatokkal a jelentéseknek milyen árnyalatait fejezi ki. A kifejezések kivétel nélkül a NySz-ból valók a német fordításukkal együtt. — Vö. Imre S. A m. nyelv tört. 288.]

[1. Névszók, határozók:] Lassan-lassan: nach und nach; már-már: beinahe; tovább-tovább: immer wieder. — Egyes-egyedül: ganz allein; körös-körül, körödös-körül: um und um, allenthalben herum; unos-untalan: ohne Unterlass, stets. Merődön-mérő: lauter; örökkön-örökké, örökkül-örökké; in alle Ewigkeit; éjten-éjjel, éjten-éjtszaka, éjtenlő-éjtszaka: tief in der Nacht, die ganze Nacht; rakvádón-rakva: gänzlich ausgefüllt. Szerről-szerre: der Reihe nach; szerül-szerre: weit und breit, überall; szerre-szerént, szerre-szerrel: ringsherum, überall. Telien-teli, teliden-teli, telesleg-teleg: gänzlich voll; tisztántisza, tisztádon-tisza: von höchster Reinheit; újdón-új: ganz neu.

[2. Igés szólások:] Nézten-néz: immerfort ansehen; rágton-rág: immerfort nagen; rakton-rak: immerwährend aufhäufen; szállton-száll: inenemfort fallen; szegten-szeg, sz.-szegdegél: immerw. verletzen; szólton-szól: fort und fort reden; üttön-üt: oft schlagen; vetten-vesz: inenemfort abnehmen; — vétkezten-vétkezik: fort und fort sündigen; nevelten-nevel: stetig vermehren; tagadton-tagad: wieder und wieder läugnen; újítton-újít: immer wieder erneuern; változton-változik: sich unaufhörlich verändern; — szaporítton-szaporít: fort und fort vermehren.

Öregbültön-öregbül: stark anwachsen; telten-telik: bis zum Rande gefüllt werden; osztton-osztogat: eifrig austheilen; űztön-űz: eifrig betreiben nyelten-nyel: gierig verschlingen; múltton-múlik: schnell vergehen; nőttön-nő: rasch wachsen; vittén-visz: schnell führen; nevelten-nevelkedik, nevedekten-nevededik: zusehends wachsen; — tudton-tud, tudva-tud: genau wissen; tudván-tudva: wissentlich, mit Vorbewusst [PP]; — vittést-visz: schnell führen.

Ölton-öl: niedermetzeln; öltön-ölet: niedermetzeln lassen; onttön-ont: vergeuden.

SZARVAS GÁBOR hagyatékából.

Figura etymologica. Erről az érdekes nyelvi jelenségről értekezést tett közzé P. Thewrewk Emil a Nyelvőr 3. kötetében (385—89.). Sik Sándor

költeményeit tanulmányozva azt tapasztaltam, hogy ő különösen kedveli ezt a kifejezésmódot. Legyen szabad ilyen kifejezéseiből itt egy kis gyűjteményt közölni.¹

Az állítmány és mondat tárgy egy tőből való a következő példákban. Szót szólni se tudtok? (K. 12). Szólani szót most senki se merne (K. 191). Az idők énekét éneklek mostan (K. 20). Énekelnek szép angyali éneket (K. 223). Éneket énekelek az Urnak (K. 258). Riad az ajkunk régi riadalt (K. 29). Értőnk Isten és világ előtt (K. 30; népies). Minden sóhajást tudok merre sóhaj (K. 35). Az én nevemet nevezik nevednek (K. 132). Kérdést kérdez hangtalan (K. 71). Csókod csókoljam homlokára (K. 231). A hála és szeretet csókját csókoltam rá (K. 262). Sápadt dalát a finom keveseknek halkan dalolni többé nem fogom (K. 5). Dalolják az élet szent dalát (K. 93). Régi dalom dalom (K. 245). Regém regölöm (U. o.).

Az igével rokontöví főnév azonban nemcsak tárgyesetben, hanem egyéb alakban is állhat: Esküvel esküdtem (K. 21). Tűzzel tüzesül az ország (K. 23). Markolja elszánt markolással (K. 316). Régi csókkal rásókolom (K. 237). Mosolyogs mosolyoddal (K. 205). Sebeivel sebesítsen (K. 329). Szúr a szurony (K. 37). Villám villan a tengeren (K. 299). A mélység méhe mélylik (K. 309). Nyílás nyílik (K. 320). Illanjon az illat (K. 170). Rólad szóljon és neked a szó (K. 205). Ami fény, annak fényleni kell (K. 197). Semmiséggé semmisültem (K. 154). Halk sóhajban elsőhajtom (K. 239). Minden mosolyog mosolyától szelid szemednek (K. 252).

Az ige mellett rokontöví igenevek állnak: Fogadva fogadtam (K. 21). Sírván aki nem sir. (K. 23). Sírva sir a lelkem (K. 239). Ajtó tárva tárult (K. 44). Repesve repes (Sz. 55). A vágy várva vár (K. 80). Csepegő kenettel felkenetve (K. 158). Törtetve törtetett mind (K. 183). Ropogva ropogtak (K. 184). Lenn zúgva zúgnak nagy szomorú habok (K. 117). Írván vagyón írva (K. 11). — Továbbá: Szállton száll az óra, szállton szállt a nap (K. 246). Fagyton fagytanak (U. o.). — A folyó mélyén gyújtatlan gyúladt, nagy tüzek lebegtek (K. 153). A láng gyújtatlan gyúlada (K. 247; így a népies regös énekekben)

A két tag birtokviszonyban van egymással: álmok álmodója (K. 86). csodák csodája (Sz. 8), énekek éneke (K. 142), szentek-szentje (K. 151, 210, 301), szűzeknek szűze (K. 328), titkok-titkai (K. 320).

Ismét más névszói kettőzések: A látóknak könnye ez a könny (K. 176). Nem multak a multak, nem holtak a holtak (K. 21). Ha fény a fény, a virág virág volt (K. 120). Ajkam ajkad kereste (K. 45). Kezem kezéd kereste (K. 146.) Kezem a kezében (K. 288). Testvérnek a testvér, kézbe kezét ráznak (K. 29). — Uttalan utak, teretlen terek (K. 125). Forrástalan források (K. 313). Zajtalan zaj (K. 93). Véget ér a végtelen (K. 321). — Bibornál biborosabb, tűznél tüzezebb (K. 252). Tüzebb a tüzednél (K. 170). Percnyi perc (K. 17). Szemtől szembe (K. 85). Nemzedékről nemzedékre (K. 337). Nap-nap után (K. 148)

Pusztá ismétlések: Régi-régit (K. 191). Csupa-csupa (K. 524). Hosszú-hosszú (K. 209, 317). Messze-messze (K. 43, 62, 78, s még sokszor). Messze-messze-messzeségben (K. 262). Messzi-messzi (K. 143). Mind-mind-mind (az éjek) (K. 137). Minden-minden (K. 78, 283). Nagy-nagy (Sz. 13, K. 68, 129, 132)

¹ A következő rövidítéseket használok: Sz. = Szembe a nappal. K. = Költeményei.

Sok-sok (145, 172). Nagy-on-nagy-on (K. 152). Soha-soha (Sz. 23, K. 50). Szerte-szerte (K. 252). Végig-végig (K. 165). Mennek-mennek (K. 85). Ültem-ültem (K. 143).

Budapest.

DIÓSI GÉZA.

Komis és **hadi**. A *komisz* jelentésfejlődésének ismétlődését látjuk ma a *hadi* szóban. A német *kommisz* (a lat. *commissus*-ból) a katonaság számára nagy mennyiségben rendelt áruk megjelölésére szolgált. „Kommiss: zur regelmässigen Lieferung an Soldaten Zugerichtetes, im 16. u. 17. Jh.“ (Weigand, Deutsches Wörterbuch I: 1101). Maga a melléknév *kommisz*, *kommiszmász* a. m. katonai, vagy: szabályszerű, normális. A Muret-Sanders nagy német-angol szótára többek közt a következő összetételek ismeri: *Kommiszanzug*; katonaruha, munkásruha; *Kommiszbäcker*: katonapék; *Kommiszbrot*: katonakenyér; *Kommiszflinte*, *Kommiszgewehr*: normális puska, fegyver; *Kommisztuch*: katonaposztó. Mivel a katonaság részére rendelt és szállított áru már régebben is rendszeren rossz minőségű volt, a magyarban kifejlődött a *komisz* melléknévnek mai jelentése: rossz minőségű. S a jelentés továbbfejlődésével emberről is mondjuk: *komisz*. A *hadi* áru szintén rosszabb minőségű a szokott-nál, pl. a *hadi* kávé, *hadi* szappan. S máris kifejlődik a közhasználatban a *hadi*-nak elítélő, rosszaló vagy kicsinylő mellékkértelme: *hadi* posztó, *hadi* cipő, *hadi* spárga. Még pedig nemcsak árukról, hanem személyekről is. Legismertebb a *hadi* *milliomos*, de hallottam ilyeneket is: ez csak olyan *hadi* *borbély*, *hadi* *kalauz*, *hadi* *pincér*.

BALASSA JÓZSEF.

Loamék, hugomék, bíróék. Simonyi Magyar nyelvét olvasgatva, a Népnyelv és a nyelvjárások c. fejezetben a felsőőrvidéki nyelvjárás-szigetről egyebek közt ezt olvastam: „... a birtok többségét így jelölik: *loamék*, *tehenédék* e h. *lovaim*, *tehenéd*.” A képzetkapcsolás törvénye alapján az én nyelvjárásom (Nagybacon nyi. Hszk. m.) *hugomék*, *tanított uramék*, *bíró uramék*, továbbá a köznyelvi *Pálék*, *Péterék*, *bíróék*, *papék* alakjai jutottak eszembe. Bár a *loamék* és *bíróék* jelentése között ma különbség van, u. i. *loamek*: *lovaim*, míg *bíróék*: 1. a bíró és családtagjai, 2. a bíró és társai, mégis rögtön az a kérdés vetődik fel, vajon nincs-e kapcsolat a kettő között. Ugyanis, ha a jelentés különböző is, a két szó alakja hasonló, a szóvégek alkotó elemei ugyanazok. Sőt a jelentésbeli különbséget is egyszerre át tudtam hidalni a *hugomék*, *bíró uramék* jelentéseivel. Nálunk t. i. a *hugomék* nemcsak azt jelenti, hogy a hugom és családja, hanem a hugaimat is összesen, tehát ugyanaz a jelentése is van, hogy: hugaim. Épen így a *tanított uramék* szónak is. Egy-két példából világos lesz ez a kettős jelentés. A *hugomék* *lőjárnakája* *himlős* = a hugom és férje l. h.: A *hugodék* *eljönnek-e a bálba*, *Jóska?* = a hugaid *eljönnek-e a b., J.?* Ott voltak a templomba a *tanított uramék* és *mind* = mind, valamennyi tanító ott volt: A *tanított uramék* *kutyája megveszett* = a tanító és családja kutyája megveszett. Ime tehát e pár példában mind a két jelentésben látjuk alkalmazva ugyanezt az alakot. KONSZA SAMU.

Akasztófa. (46: 296). Ehhez hasonló, személyre átvitt kifejezés fordul elő Ludas Matyi negyedik levonásának elején:

..... megtetszik az akkori törvény

Tévők gondjából, kik az ő csúfjára, örökre

Feljegyzék a nagy törvénykönyvben, hogy az olyan
Rossz úton járó *kutyafog* mint a mi Matyink volt
Lúdasnak neveződjön.....
(Mohács-Kölked.)

ÁDÁM IMRE.

Vándor magyar. A Nyelvőr 1917-i évf. 292. oldalán a Vándor magyarok rovatában a következőket olvasom: „Die Batterien haben mit dem Schlachtvieh *geurazt*, vagyis *urazták* a vágómarhát.” Verő Leó ez esetben határozottan téved. Urassen (v. urazen) bécsvidéki tájszó és annyit jelent mint valamiben dúslakodni, vmivel ebül gazdálkodni, mintha Csáky szalmája volna, elpocsékolni. Ez a szó Pozsonyban is szélében használatos. Érdekes az is, hogy a németnek erre a fogalomra irodalmi szava nincsen. A szóban forgó mondatnak helyes fordítása így volna: Az ütegek ebül gazdálkodtak a vágómarhával. *Geurazi* tehát nem „vándor magyar”, mint Verő László állítja.

Nagytapolcsány.

LANGER SÁNDOR.

Még négy helyről kaptunk hasonló helyreigazítást, és örvendünk, hogy közleményeinket ilyen figyelemmel kísérik. A négy helyreigazítás Schuchardt Hugó, Spitzer Leó, Bleyer Jakab és Fuchs Dávid uraktól való.

Spitzer Leó utal Schmeller bajor szótárára; ott *urassen*, *urazen*, *urezen* címszó alatt egy 1694-ből való idézet is van: es soll in den Hölzern nicht *umgeuraset* werden. „Tehát jó-német szó-polgár, nem magyar bácsi német környezetben.”

Tájszókról. *Kalótyál.* Az eddigi adatok szerint *kalótya*, *kalógya* a. m. szeles, fecsegő, hóbortos (*kala-kótya*, *kele-kóla* is 'hóbortos, féleszű') s a hozzá tartozó ige a MTsz szerint „[kalótyál] kalógyál: össze-vissza beszél” (egy adat Nagy-Kunságból). Ez az ige, még pedig a feltételezett első hangalakban, előfordul Bessenyeinél is egy koldus leírásában (Természet világa 7582. vers): „A két térgye messze *kalótyál* előtte, Ugy jön rád fél guggon.” Itt tehát más — s úgy látszik eredetibb — jelentése van, a. m. lötyög, kalimpál, roskadozik, ném. schlottern.

Gurgyó, *gugyulló* 'viskó', *gugyoló* CzF stb. (1. erről a szócsaládról Pápay J. cikkét Nyr 26:154; *gugyulló* a rokonért. *vityülló*-ra emlékeztet). Bessenyeinél ilyen alakban olvassuk: „Visgáld meg a sorsát *gugyori* házában” (Term. világa 8830).

Öklel helyett *ökvel*-t ír Bessenyei, pl. meg *ökvel* (az *ökör*, Term. 2778, 7060), „vagyódása, sorsa össze *ökvelődve* tsatáz” (6068). Ejtik-e így ma is valahol?

SIMONYI ZSIGMOND.

Szédibaba és herimbábó. Az ispiláng játék paksi változatában olvassuk: „*Szédi*, *szédi*, szent Katica, fordulj angyal módra” (Nyr 2:430). Vagyis: szédülj, szédülj, kis Katica. (Ebből van elrontva egy másik változat: Szemen szedett szép kis N. N., uo. 479). *Szédi* olyan gyermeknyelvi felszólító mód, mint *áll* *baba* stb. Vö. „*szédibabáz*: addig forog körben, míg elszédül”, s innen ez az úgy l. népies elvonás: No kis *szédibabám*... (l. Nyr. 43:330). Ez előfordul Baksainál is: A szegény *szédibaba* állt a szoba közepén. (Irod. dolg. 1:362; itt szédülő embert jelent). — Hasonló kifejezések a következők: *kerém-bába*, *kerim-bábó*: körbeforgás, gyermekjáték, s innen *kerimbabáz* (Somogy), *kerimbabáz*, *kerimbábózik* (Szekelyf.): körbe forog; továbbá: *kerim-*

bógázik (Szék.), *kerimbózsál* (Somogy és Székelyf.!), s végre *karingó-bábó* (Székelyf.). Az előbbieket nyilván ebből: *keringj baba!* Hogy ezek igen régi kifejezések, látjuk a földrajzi elterjedésükből: az országnak két szélén élnek velük.

LAKATOS JUSZTIN.

Trábál. Szamosújvári örmény emberektől hallottam ezt a kifejezést: „Sohasem *trábállam* vele.“ Körülbelül ebben az értelemben használják: sohasem volt dolgom vele. Nem ismerem az örmény nyelvet s így nem tudom, hogy a *trábál* ige örmény eredetű-e. Amennyiben nem az, lehetséges, hogy a román *treabă* szóból (jelentése: ügy, dolog) alkották a *trábál* igét. Valószínűvé teszi ezt a feltevésemet az, hogy a szamosújvári örmények elég jól beszélnék románul. Egyébként a *trábál* ige használata — legalább tudomásom szerint — még Szamosújvárt sem általános, csak szórványos. Inkább kereskedőktől hallottam. [Vö. „*trába*: dolog. Most is csinált egy nagy trábát.. (Udvarhely m.) MTsz.)

SUCIU LÁSZLÓ.

EGYVELEG.

Gocnód és társai. Wertner Mór (Nyr. 46:284) kimutatja, hogy Gocnód helység neve eredetileg *Gotts-gnad* volt, s azt sejtí, hogy ez a név valaha személynévül is szolgált, mert vannak hasonló nevek, mint pl. a hírneves olasz nyelvész nevében is látjuk: Esaia *Graziadio* Ascoli. Ascoli először is azért volt *Graziadio*, mert — zsidó volt. Mind a három neve a zsidó eredetre mutat: először is az, hogy családja neve, Ascoli, tulajdonképp városnév (mint néhány más neves nyelvésznel is látjuk, vö. Olaszországban még *D'Ancona*, Franciaországban talán Gaston *Paris*, Németországban a *Darmesteter*-ek, ezek kivándoroltak Franciaországba), továbbá a lefordíthatatlan bibliai név s végre a lefordított név is. *Graziadio* ugyanis = héber *Jochanan* v. *Chananja* 'Isten kegyelme', megfelelői vannak a rokon sémi nyelvekben is ilyen különösen a karthagói *Hanni-bal*. Darmesteter Mots composés c. munkájában (193) tárgyalta a héber személynemeknek európai hajtásait. Ilyenek: Habetdeus, Deumhabet, Deusdedit (ez rejlik két déli francia író nevében: *Daudet*, Dauzat), Quodvultdeus, Deus donavit (fr. Dieudonné), Adeodatus és Deodatus, Servus dei, Amadeus (a magyar *Amadé*), Spera in Deum (fr. Espère en Dieu) és végre *Deogratias*. Ez utóbbit Darmesteter Morelli Africa christiana-jából mutatja ki.

(Bécs.)

SPITZER LEÓ.

Lateiner-nek nevezik, vagyis latinul tudónak, az úgyn. értelmiségi pályákon levőket. Ez a német szó a mult század első felében honosulhatott meg nálunk. Az 1845-i Magyar Divatlapban (402—3) olvassuk ezt az érdekes mondatot: „A. M. elemében látszik lenni, midőn Lassandy úr személyében a nemesi rendet, vagyis mágnási nyelven szólva, a „Lateiner“-eket con amore kefélgeti.“

CS. A.

Kavarodás. Ezt a kavarodás szót a mi politikai terminológiánkba talán néhai való Kaas Ivor báró iktatta bele. Az ő nyughatatlan, szinte ideges szellemének, mely folyton a konstellációk bányáiban cserkészett; az ő ujsag-

i röi megfektezhetetlen temperamentumának, az ő minden fölmerülő jelenség, játékos színváltozások iránt való érzelmes fogékonyságának pecsenye volt minden olyan zavaros helyzete pártoknak és kormányoknak, amelyre ráillett ez a szó: *kavarodás*. (BH. 1917. VII. 29. vc.)

ÜZENETEK.

B. u. é. k. és köszönjük a sok szíves üdvözetlet.

Több dolgozótársunknak. Nagyobb szögyűteményeket s általában anyaggyűjtéseket egyelőre helyszűke miatt nem közölhetünk.

G. L. Spitzer Leó figyelmeztet bennünket, hogy a karácsony s az oláh *crăciun* származtatásában Meyer-Lübke Rom. Et. Szótára már sem Schuchardt-nak *Christi jejuniun*-ával, sem pedig Densusianu *creatio*-jával nem tart, hanem Puscariuét fogadja el: eszerint a latin *calatio* a forrása, 'a népnek a papoktól való összehívása minden hónap első napján'.

K. I. azt írja, „hogy a nyelvtudománynak is van része a világháború földézésében azáltal, hogy szolidaritást teremtett olyan népek között is, amelyeknek a nyelvrokonság megállapításáig közös politikai törekvésük nem volt (pánszlávizmus)“ és hogy a nyelvész barátokat is szerezhetne nekünk, ha pl. ki tudna mutatni bizonyos fokú rokonságot a magyar s a nyugati nyelvek közt, aminthogy a Nyr szerkesztője már a Leipziger Zeitung koronázási számában megemlítette a finnugor s az indogermán nyelvek közt fönnálló rokonságot. — De a pánszlávizmust nem a nyelvészek csinálták, hanem költők, írók, továbbá politikai törtéteők és cselszövők az orosz kormány zsoldjában. Külömben a szláv nyelvek összetartozását nem kellett a nyelvészeknek bizonyíthatniuk, az annyira szembetűnő. Hogy azonban a közeli nyelvrokonság nem akadály a háborúnak, mutatja az angolok és németek ellenséges viszonya. — A magyar-finnugor-indogermán nyelvrokonság még nincs eléggé bebizonyítva (bár elég valószínű), csak kisebb értekezésekben, folyóiratokban tárgyalják óvatosan. Könyv csak egy jelent meg róla: Studien zur Vergleichung der ugrofinnischen und indogermanischen Sprachen, von Nikolai Anderson (Dorpat 1879). Bírálta Budenz J. a NyK 15. kötetében. — Ellenben kétségtelen, hogy a magyart a környező indogermán nyelvekkel nagyfokú úgyn. műveltségbeli rokonság köti össze, l. erről a Nyr szerkesztőjének cikkét a 46. k. utolsó számában.

R. L. Melich idézete MNy 6:154 „hoz < hozé Simonyi Ung. Spr. 212“ hibás. Az idézett helyen ez van: „hozá: -hoz“ (tkp *hozá: -hoz*); -hozé alakja ennek a ragnak sohase volt.

F. Gy. Nagy igazságtalanság a Nyr szerkesztőjét túlzással vádolni a helyesírás dolgában. Még Volf György is, aki több pontra nézve nem értett vele egyet, azt írta róla: „Örömmel üdvözlöm kedves barátomat, — akivel mindig egy táborban harcoltam, ha néha eltért is a nézetünk, — a bölcs mérseket terén.“ (L. BSzemle 1893. dec.)

U. B. Igaza van, a helyesírásra sokkal több vitát vesztegetnek, mint amennyit megérdemel. Szarvas Gábor zabhegyezésnek nevezte ezt. Mikor a francia oktatásügyi kormány elrendelte a helyesírás egyszerűsítését, egy francia író, Bergeret, s vele egyetértve Anatole France, a többi közt így nyilatkozott

a Figaróban (1900. X. 3): „L'orthographe n'est point la langue, mais un ensemble de signes arbitrairement choisis pour fixer les mots, *on en a fait une étude outrée et minutieuse jusqu'à la niaiserie*. Il serait sage de mieux employer le temps des maîtres et des écoliers.“

Ker. Bk. A pénztintézetek nyelvében még volna elég javítani való, próbálták is már többször. A németes *elővitel* helyett pl. *átvitel* volna a helyes, a „finanszírozást“ ügyesen magyarosították *pénzesítés-re*, a „nyereség- és veszteségszámla“ összefoglalva *eredmény-számla* lehetne stb.

L. G. Az irodalmi divat változása miatt sok régi jó kifejezés elavul. Ma pl. már alig írja valaki, hogy *telemes* (hanem *tekintélyes, jelentékeny, lényeges*), *főltte* káros (hanem *rendkívül* káros stb.), holott ezek még kéthárom évtizeddel ezelőtt gyakran használt kifejezések voltak. De amit Kegyed említ, az *ingyen sem*-mel való nyomatékos tagadás már száz évvel ezelőtt is ritkán használt kifejezés s pl. Petőfinél és Aranyánál is csak kivételesen fordul elő: „Ilyen istentől elrugaszkodott gyerek az aggodást ingyen sem érdemeli meg“ (Pet. Fölszedtem sátorfám). „Ingyen se véli Detre százsz, hogy feje fölött ég a ház“ (Arany: Keveháza).

Moktár. Az újabb használat csakugyan úgy különbözteti meg, hogy *úrnő* inkább asszonyt illet, *úrhölgy* pedig inkább leányt.

D. Zs. *Naberschnig* valószínűleg szlovén eredetű név: ott *naprstnik* a. m. gyűszű, hazai szlovén *napršnik*.

S. Ö. A nagyobb cikk sajnálatunkra egyelőre nem jöhet a tér szűke miatt.

Nagyon leköteleznének bennünket, akik vizontszolgálat fejében visszaküldenek az 1917-i május-juniusi füzetet.

K. S. Talán jövő számunkban.

P. G. Szerkesztőnk köszöni a szíves figyelmet s a szép régi leveleket

Beküldött kéziratok. Szendrey Zs. Arany mint nyelvész. — Rubinyi M. Újabb közlemények a csángókról. — Körösi S. Az EtSz-hoz. — Huhn Gy. Gúnynevek stb. — R. Vozáry Gy. Ajánlható szók stb. — Grábler Ida: A kőszeghegyaljai nyelvjárás. — Balassa J. Műveltségbeli kölcsönhatás. — Parászka G. Helynevekről stb. — Kovács A. Amely h. ami. — Beke Ö. Szaka. — Szajtai Cs. L. Megjegyzések a helyesíráshoz. — Simai Ö. Tyúkverő. — R. Vozáry Gy. Szélgjegyzetek Arany olvasásakor. — Viski K. Karácsonyfa stb. — Erdős J. Pótlás. — Szikla G. Körendelet a helyes magyarságról.

Új könyvek és füzetek. Simai Ö. Kazinczy tübingai pályairása. (Kny.) Weitzner L. Az első m. Molière-fordítások. (Bpest, Fritz Á. ny.)

Szemere Samu: Giordano Bruno. (M. Tud. Akadémia könyvkiadó vállalat.)

Sikabonyi A. Az alkotó lélek és a háború. (Pallas ny.)

Szentgáli A. Szibéria és az ottani viszonyok. (A M. Keleti Kultúr-központ kiadványai. I.)

Középiskolák segédkönyvéül engedélyezve 1908.94079. szám.

Helyes magyarság

a hibás kifejezések, a kerülendő idegen szók s a helyesírás szótárával. Irta Simonyi Zs., a „Magyar Nyelvőr” szerkesztője.

Tartalma: Bevezetés. — Helyes mondat szerkesztés. Az egyszerű mondat fajtái. A mondatrészek szerkesztése. A szórend. Az összetett mondat. — A szók, szólások és szóalakok használata. A szók megválasztása. Idegen szók, nyelvjárási szók, tájszók. Rokonérzelmű szók. Szólások. A beszédrészek használata. Igeragozás, névragozás. — A helyes kiejtés és a helyesírás. — Szótár. (A szótári rész 111 lapra terjed.)

8-adrét alak, 212 lappal. — Ára 3 kor.

Magyar nyelvészet.

Irta Simonyi Zsigmond. — Középiskolák legfelső osztályainak és tanítóképző intézeteknek engedélyezve. — Ára 1 korona.

Középiskolákban engedélyezve 1905/1129. szám alatt. — Tanítóképzőkben engedélyezve 1905/2463. szám alatt.

Az új helyesírás. Irta Simonyi Zsigmond.

A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter 1903. március 14-én 86. szám alatt kelt rendeletével kiadott magyar iskolai helyesírás szövege és magyarázata, bővített szójegyzékkel.

(Egyetlen magyarázatot kiadás, mely a helyesírási szabályoknak hiteles, hivatalos szövegét teljesen magában foglalja. Bő magyarázatával egyszerűsített vezérkönyvül szolgál az iskolai helyesírás című füzethez.)

Ára vászon borítékban 1 korona 50 fillér.

A MAGYAR NYELV

A művelt közönségnek, a M. Tud. Akadémia könyvkiadó bizottságának megbízásából írta SIMONYI ZSIGMOND.

Második javított kiadás egy kötetben, két térképpel és a Halotti Beszéd és a hangok képzésének rajzával.

Ára diszes vászonkötésben 10 korona.

Ajándék-könyvül is alkalmas a serdülő ifjúságnak.

„Simonyi Zsigmond munkája első sorban a nagy közönségnek szól, de nincs a magyar nyelvészetnek fontosabb problémája, melyről itt alapos tájékozást ne találhatna még a szakember is, a más téren működő nyelvésznek pedig ez a munka kitűnő tanácsadóul szolgál minden, a magyar nyelvészetet érintő kérdésben.” (Heinrich Gusztáv, Asbóth Oszkár és Lehr Albert — az akadémiai nagy és mellékjutalomról szóló jelentésben. Akadémiai Értesítő 1893., 351.)

ELSŐ RÉSZ: A magyar nyelvnek élete. Nyelvünk eredete és rokonai. Idegen hatások. Nyelvtörténet és nyelvműlékek. A népnyelv és a nyelvjárások. Irodalmi nyelv, nyelvjárási, nyelv-helyesség.

MÁSODIK RÉSZ: A magyar nyelvnek szerkezete. Hangok, hangváltozások, helyesírás. A szójelentések viszonyosságai. Összetétel és szóképzés. Ragozás. Mondattan.

Rövidítések.

Ball.: Ballagi Mór szótárai.

CzF.: Czuczor G. és Fogarasi J. A m. nyelv szótára 1862–74.

EtSz.: Magyar Etymologiai Szótár. Gombocz Z. és Melich J.

FUF.: Finnisch-ugrische Forschungen.

MA.: Molnár Albert, Dictionarium. (MAI: a latin része).

MNy.: Magyar Nyelv. Kiadja a M. Nyelvtudományi Társaság.

MTsz.: Magyar Tájszótár. 1901. Szinnyei József.

MUSz.: Budenz József: Magyar-ugor szótár.

NyF.: Nyelvészeti Füzetek. Szerk. Simonyi Zsigmond.

NyK.: Nyelvtudományi Közlemények.

Nyr.: Magyar Nyelvőr.

NySz.: Nyelvtörténeti Szótár. Szerk. Simonyi Zs. és Szarvas G.

NyÚSz.: Szily Kálmán, A Magyar Nyelvújítás Szótára.

OkISz.: Magyar oklevél-szótár. Szamota-Zolnai,

PP.: Pápai Páriz Ferenc, Dictionarium (PPI: a latin része).

PPB.: Pápai Páriz és Bod szótára 1767 (PPBI: a latin része).

SL.: Toldalék a Magyar Diák-szókönyvhöz, Sándor I.-tól 1808.

SzD.: Kisded szótár, Baróti Szabó Dávidtól 1784 és 1792.

TMNy.: Simonyi Zs. és Balassa J., Tüzetes magyar nyelvtan 1895.

A magyartól eltérő betűk magyarázata.

t = magyar ty; *d* = magy. gy; *w* = angol w; *th* = angol th ebben: *think* (zöngétlen), *ð* = angol th ebben: *that* (zöngés); *š* = magy. s; *s* = magy. sz; *ś* = szj-forma hang; *ž* = magy. zs; *ź* = zj-forma hang; *'* = német ch ebben: *ich*; *χ* = német ch ebben: *ach*; *γ* = az előbbinek zöngés párja; *l* = ly, olasz gl ebben: *figlio*; *ń* = magy. ny; *η* = magy. n ebben: *engem, hang*; *tkp* = *ärgem, hárg*; *č* és *tš* = magy. cs; *a* = német a ebben: *hat*; *ä* = magy. a; *ä* = magy. e ebben: *el, erő*; *e* = magy. ő ebben: *mög*; *i* = mélyhangú i (i hátrahúzott nyelvvvel ejtve); *ε* = mélyhangú ë (ë hátrahúzott nyelvvvel ejtve); *ø* = tökéletlenül képzett ë-féle hang.

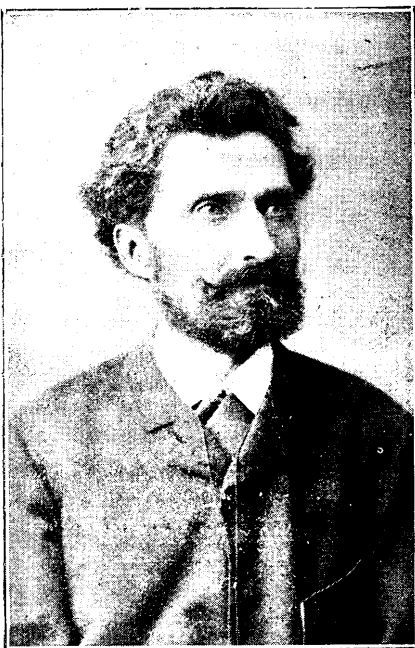
47. ÉVFOLYAM.

3.-4. SZ. 1918. MÁRC.-ÁPR.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR
FOLYÓIRATA

SZERKESZTI ÉS KIADJA ·
SIMONYI ZSIGMOND
A MAGYAR TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA RENDES TAGJA

SZERKESZTŐ- ÉS KIADÓ-
HIVATAL: BUDAPEST, IV.
FERENC JÓZSEF PART 27.

Szarvas Gábor

TARTALOM

Igeállítmány és névszói állítmány. <i>Simonyi Zsigmond</i> ...	49
Új nyelvtani elemek. (Vége.) <i>Zolnai Gyula</i> ...	53
Műveltségbeli kölcsönhatás. <i>Balassa József</i> ...	59
Hangtörténeti alapkérdések. II. <i>Losonczy Zoltán</i> ...	62
Ujságírók főiskolája. <i>Komjáthy Sándor</i> ...	66
Jókai szókincséből. <i>Szarvas Gábor</i> hagyatékából ...	69
Két újkori szóról. <i>Viski Károly</i> ...	70
Nyelvművelés ...	72
Egy mintaszerű rendelet. <i>Szikla Géza</i> . — A meg-	
bukott „rayonírozás“. <i>Zolnai Gyula</i> . — Lila akác. <i>Si-</i>	
monyi <i>Zsigmond</i> . — A személynév más. <i>Germanista</i> .	
Mely helyett ami. <i>Kovács Asztrik</i> . — Németességek.	
<i>Antibarbarus</i> . — Ibolya-láb, violaszín láb. <i>Trencsény</i>	
<i>Károly</i> . — Szigorúbb cenzurát!	
Magyarázatok ...	80
Szombat és társai. <i>Simonyi Zsigmond</i> . — A vizes	
lepedő. <i>Kalmár Elek</i> . — Szaka, szak. <i>Beke Ödön</i> .	
— Bárki és társai. <i>Simai Ödön</i> — Han. <i>Zolnai Gyula</i> .	
— Az új képzőkről és ígектőkről. <i>Kelemen Béla</i> . —	
Népmese-indítékból költői kifejezés. <i>Nagy Lajos</i> . —	
Vas vármegye. <i>Historikus</i> . — Bánom szabású és	
tarcabás. <i>Simonyi Zsigmond</i> . — Irnik: nekik. <i>Kovács</i>	
<i>Márton</i> . — Pótlások. <i>Erdős János</i> , <i>Mariánovics M.</i>	
Egyveleg ...	89
Abránd egy szóról. <i>Kosztolányi Dezső</i> . — Újabb köz-	
lemények a csángókról. <i>Alföldi Mihály</i> . — „Az Úr	
szava.“	
Népnyelv ...	91
Tájszók. <i>Berze János</i> , <i>Franz János</i> , <i>Ladányi</i>	
<i>Ármin</i> . — Katonáéknál. <i>Huhn Gyula</i> . — Családnevek.	
<i>Révész Ernő</i> . — Gúnynevek. <i>Zibrinyi Gyula</i> , <i>Breiner</i>	
<i>Sándor</i> . — Helynevek. <i>Czuppon Elek</i> , <i>Jeszenák Ráfél</i> .	
Üzenetek ...	94

Legközelebbi füzetünk június elejére jelenik meg.

**Előfizetés a Magyar Nyelvőr 47-ik évfolyamára:
Egész évre (január-december) 15 korona.**

**Tanárok, tanítók, tanulók, lelkeszek, falusi iskolák
féláron kapják.**

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Bpest, Ferenc József part 27.

IGEÁLLÍTMÁNY ÉS NÉVSZÓI ÁLLÍTMÁNY.

(Részlet a Magyar mondattan c. pályamunkából.)

Irta **Simonyi Zsigmond.**

A mondatnak állítmánya lehet ige, de lehet névszó is, fő-név vagy melléknév: A föld *forog*. A föld *égítést*. A föld *gömb-alakú*. Ezelőtt nagyon elterjedt nézet volt, hogy ige nélkül nincsen valóságos mondat, de újabban mindinkább elállnak ettől a nézettől.¹ Annyi azonban bizonyos, hogy az igének van leggyakoribb és legfontosabb szerepe a mondatalkotásban, mert csak az igének van igazi állító ereje s a legtöbb nyelvben csak az ige fejezi ki személyragjaiban az alannal való szoros kapcsolatot. Azért még a névszói állítmány is igen gyakran rászorúl az ige segítségére: *szép volt, jó volna, beteg vagyok*. A mi nyelvünkben pedig az igének kiváló szerepét bizonyítja a legfőbb szórendi szabály (melytől csak egy kivételes esetben térhetni el), hogy t. i. az ige még olyankor is a mondatnak főszólamában vagyis hangsúlyos szakaszában foglal helyet, mikor nem magát az igét hangsúlyozzuk, pl. *Hol késel az éji homályban?*—Szegény embert az *ág is húzza*. Ilven állandó helyzeténél fogva, melyet éppen állító erejének köszön, az ige formailag (nyelvtanilag) legfontosabb része a magyar mondatnak.

A léige sok nyelvben mintegy kapcsoló igéül, kopulául, szolgál a névszói állítmány mellett: *Deus est omni-*

¹ Az előbbi nézetet vallották a régibb indogermán nyelvészek, Humboldt és Steinthal tanítványai, de minalunk is Brassai és mások Steinthal pl. azt írja: „Nomen und Nomen gibt nimmermehr einen Satz” (Charakteristik 326). Az újabb nézet pl. Paulnál Prinzpien (2. kiad. 99.): „Zu den verbreiteten irriümem über das wesen des satzes gehört es, dass derselbe ein verbum finitum enthalten müsse.” Sőt legújában ilyen nyilatkozatokkal találkozunk: „Veraltet ist auch eine Anschauung, die dem Verbum die Hauptrolle im Satze zuschiebt... Dagegen spricht schon die Tatsache, dass das Verbum in allen Sprachen sehr oft zu den tonschwachen Teilen des Satzes gehört” (Indg. Forschungen, Anzeiger 31 : 12). Ez utóbbi érvet persze könnyű megcáfolni (l. Nyomatéktalan és nyomatékos mondat c. fejezetünket), de mindez érdekes mint ellenhatás az ige dolgában való előbbi elfoglaltságunkkal szemben. Az indogermán igealakokat most egymásután névszói, igenévi kepcsekből magyarázzák. — Vö. még: „Das Prädikat kann bestehen 1. aus einer Form des Verbum finitum, 2. in der ältesten Zeit wahrscheinlich aus einem unmittelbar an das Subjekt angefügten Substantivum, Adjektivum oder Abverbium...” (Delbück: Vergl. Syntax 3 : 10—11). — [Vö. most még K l e m m A n t a l tanulságos cikkét MNy 13. évf.]

*potens, Gott ist allmächtig.*¹ Így a magyarban is sok esetben, valahányszor t. i. oly viszonyt kell kifejezni, melyet névszón nem fejezhetünk ki (1. 2. személyű alanyt, módot, időt): én fáradt voltam, ez sok lesz, az jó volna stb. De éppen a leggyakoribb esetekben, a jelentő mód jelen idejének egyes és többes harmadik személyében rendszerint nem használjuk a kapcsoló igét (mert hisz a 3. személyt stb. úgysem kell személyraggal megjelölni, a többesszám pedig máris kétszeresen van kifejezve, a két névszóban): *Isten mindenható; be szépek ezek a hegyek!* Mivel néhány finnugor nyelv ilyenkor is kiteszi a létigét, néhány más pedig nem: bajos eldönteni, vajjon a mi szerkezetünk eredeti-e vagy pedig valaha kitették-e a 3. személyben is a *van* igét. Néhány körülmény az utóbbi föltevés mellett szól. Így különösen az az érdekes nyelvszokás, hogy ha az állítás nyomatékos, ha pl. a beszélgetésben az egész mondat tartalmára vonatkozó tagadás és állítás áll egymással szemben, a melléknévi állítmány mellett kitesszük a *van, vannak* igét és *nem* helyett azt mondjuk: *nincsen, nincsenek*, sőt *van* helyett még nyomatékosabban: *megvan*. Pl. A gverek *nincs* még tíz éves. De bizony ez a gyerek *van* már tíz esztendő, v. *lesz* már, *lehet* már, *megvan* már tíz esztendő (L. bővebben Nyr 4:165 és 29:2.)

Sok vidéken, nevezetesen a palóc vidékeken és majdnem valamennyi dunántúli nyelvjárásban a *bojtárkodik, kocsiskodik, katonáskodik*-féle állapotot jelentő igék helyett is a *van* igével szerkesztett névszót használják, s ez is megőrzött régiségnek látszik, noha idegen hatás is lehet: nyelvemlékeinkben alig találunk rá példát.²

„Hol van most bojtár (t. i. János)? ehelyett: hol most bojtár (János)?“ (Szvor. Nytan 54. §, jegyzet). Muta az Isten mögterömtötte azt a kölest, ü odvan mellette csősz (Somogy m. Nyr. 28:44). Hun van most a fiad katona? Mosont van az Istók pincér? (Lébény, Moson m.). Az én hugom ott van cseléd (Esztergom). Hun van ez katona? Nem tom, hun van ez mester (Hont m.).

Még más esetekben is használja a *van* igét néhány vidék, Mátyusföld,

¹ „Das wichtigere Prädikativum zieht die Aufmerksamkeit so gut wie allein auf sich, und das Verbum sinkt zum Bindewort herab“ (Delbrück: Vergl. Syntax 3:14: Entstehung der Kopula). Így valamennyi indogerman nyelvben, kivéve az orosz; ellenben a sémi nyelvekben s a törökségben nincs kopula. A finnugor nyelvek közül van a finnben, lappban, de nincs pl. a magyarhoz közelebb állókban, a vogulban, osztjákban, zürjénben, votjákban. L. erről bővebben Gauthiot értekezését: La phrase nominale. — De az indg. nyelvekben is vannak olyan teljesen igétlen közmondások kifejezések, minők *juventus ventus* (fiatalság bolondság), *viel Feind viel Ehr* („sok ellenség sok tisztesség“), *borrow sorrow* („kölcson gond“). L. Paul: Prinzipien VI. feje. Az ügyn. kopula dolgában vö. Misteli: Charakteristik 52: „Was man Copula nennt, fasst man richtiger als das enklitische unbetonte 'sein' auf, das durch keine scharfen Linien von dem vollsinnigen geschieden ist.“

² Ilyenkor használják a finnben az állítmányi névszónak *-na* ragos esszívusát, pl. első idézetünk így volna: *missä hän nyt on paimen-na?* El enben ha vki állandóan pásztor: *hän on paimen*, alanyesettel. L. Budenz Finn nyt. 43. §.

a Sajó völgy és Sárköz, de itt alkalmasint tót és szerb hatás okozta (különösen fölkiáltásokban fordul elő)¹: Noiszen van maga legény! (Mátyusföld, Nyr. 20:264). Noiszen van maga ember! Noiszen van maga legény! (Sajó völgy). Hamis ember van kékê! Tán bolond van kê! stb. (Sárköz, I. Nyr. 29:3.)

Újabban fejlődött, de az országnak egész északi felében elterjedt a népnyelvben ez a kifejezés: *kész van*, pl. Már kész van a csizmám? Ez nyilván a következő két egyértékű szerkezet összezavarásából keletkezett: *kész a csizmám* × *készen van a csizmám*. Az irodalmi nyelv nem fogadta be, noha itt-ott már jobb íróknál is előfordul. (L. a Nyr.-ben erről folyt vitákat Nyr. 23:171 stb.).

A *van* és *vannak* előbb említett használatai amellet szólnak, hogy valaha a mi nyelvünkben is általánosabb lehetett a létige a névszói állítmány mellett. Hogy idővel elhagyták, az összefügghet a *van* igének egyéb mellőzésével, pl. *hol a késém? itt a kezem*² stb. (L. a hiányos mondatokról szóló szakaszt.)

Jegyzet. Brassai szerint (MMdt 3:241) a *hideg van*-félék alanytalan mondatok, eszerint a *van* kopula volna, kapcsoló ige. De ugyan mit kapcsol össze, ha nincs a mondatnak alanya, hanem csak állítmánya?

A létigét, mint már említve volt, szabály szerint kitesszük, valahányszor más személyről, időről vagy módról van szó. Nem mondhatjuk: *én szépek, te szépsz* (mint a mordvin, a szamojéd és a jakut)³ s így se mondjuk: *én szép, te szép, mink szépek* (mint a sémi nyelvek), hanem: *szép vagyok, szép vagy, szépek vagyunk, szép volt, szép volna* stb. Mégis kimarad az 1. és 2. személyű létige egy pár állandó szólásban s néha egy-egy indulatos kifejezésben. Pl. Ked is jó, én is jó (Mikes 78. lev.). Te is jó katona, én is jó katona, ne bántsuk egymást (Kovács Közm. 88). Te az enyim, én a tied, ásókapa választ el egymástól (Népmesékben) Én ellensége a M. Társaságnak? Ójjon ettől az Isten! (Kaz. Lev. 2:141).

A névszói állítmány a jelentő jelen 3. személyében egyedül, más esetekben a létigével (vagy a *lesz, nincs, marad* igével) együtt teszi a mondat állítmányát. *Beteg volt, zöld volna* jelentésre s nyelvtani értékre nézve rokon egy-egy ilyen egyszerű igeállítmánnyal: *betegeskedett, zöldelne*. Hiszen az ige és a névszó közt nincs is más különbség, mint hogy az ige ideiglenes cselekvést vagy állapotot jelent, amely meg is változhatik, holott a névszónál ilyen változásra nem gondolunk, hanem állandó tulajdonságokat jelölünk velük. Innen magyarázódik az a magyarában különösen gyakori jelenség, hogy ha valamely tulajdonságot

¹ Régibb forrásokból idézhetjük ezt a két föltűnő idegenszerű mondatot: Ezek a nagy tisztségekre *vannak* hivatalosok (Mikes 175. lev.). A németek okosabbak, mintsem tetszenek, és a franciák okosabbnak tetszenek, mint *vagnak*: die Franzosen scheinen klüger, als sie sind. (Kir. Besz. 111).

² Ugyanígy kihagyások s egyszersmind a kopula kihagyása az oroszban; Misteli Char. urálati határból magyarázza.

³ Az ilyen mordvin alakok személyragjában Budenz a személyragos létige rövidítését látja (Mordvin nytan 75). A jakut azt is mondja: *én ilthonok, te ilthonsz...*, *én illek, te illesz...* eh. itt vagyok stb. (I. Misteli: Karakteristik 69).

csak ideiglenesnek akarunk föltüntetni, az illető névszóból igét formálunk. Pl. *bíráskodik* vki egy adott esetben, de különben nem *bíró*; *katonáskodik* egy évig, de nem hivatásszerű *katoná*; *akaratoskodik*, *bátorkodik* egy-egy alkalommal, de nem *akaratos* vagy *bátor* természetű.¹ A létige hozzátétele is mintegy igévé változtatja a névszót: *ember-vagy* = emberkedel, *légy jó* = viselkedjél jól, tégy jót. És így tekintve azt lehet mondani, hogy állítmányul a névszó is történést (cselekvést, állapotot) fejez ki. S néha a névszói állítmány még a létige nélkül is igetermészetűvé válik nyelvérzékünkre nézve. Arany János Összel c. költeményében azt írja: „Mint a madár, ki bús, ki rab, *hallgat*, *komor*, *fázik* dalom.” Tehát a melléknévi állítmány két ige közt egészen ezekkel egyenrangú nyelvtani szerepet tölt be, mintha csak azt mondaná a költő: *hallgat*, *szomorkodik*, *fázik* dalom. A *szabad* melléknév pedig állítmányul használva, a 19. század óta sokszor csakugyan igeragokat vesz föl, akár a *lehet* v. *kell* ige, úgyhogy *szabad volna* h. azt mondják *szabadna*, *legyen szabad* helyett *szabadjon*. — A páros *se* kötőszó helyett csak igés mondatokban szerepel a *se nem* — *se nem*-fele kettős tagadás, pl. *se lát*, *se hall* helyett *se nem lát*, *se nem hall*. Ellenben az ígétlen mondatokat csakis így szerkesztjük: *Se jót*, *se rosszat*. *Se előre*, *se hátra*. *Se kinn*, *se benn*, mint az ablakfa. Lélek ez ajtón *se be*, *se ki*! (nem lehet: *se ne be* stb.). De a névszói állítmányt itt is az ige módjára szerkesztjük: *Se nem jó*, *se nem szép*. *Se nem öreg*, *se nem fiatal*. — Mindezek az ezelőtt alig méltatott körülmények mutatják, mennyire közeledik a névszói állítmány az ige szerepéhez és természetéhez.

A névszói állítmánynak igei természete újabb nyelvünkben néhány nevezetes szórendi szerkezetben is mutatkozik. Az ígétlen mondatban ugyanis a névszói állítmányt helyezzük a főszólamba s egyáltalán az veszi át az ige szerepét. Igével pl. azt mondjuk: *ő volt* akkor a *hibás*; ellenben ige nélkül: *ő a hibás* akkor (v. akkor *ő a hibás*); tehát a melléknév kerül az ige helyére. Igével így beszélünk: *Miért volnának* éppen a *te* okaid *erősebbek*? ige nélkül ellenben: *Miért erősebbek* éppen a *te* okaid?² Igével így van a kérdő mondat: Nem tudom, a *piros* szalag *lesz e* szebb vagy a *kék*; ige nélkül: a *piros* szalag *szebb e* vagy pedig a *kék*? Igével: *Akkor lesz ám jó* a bor; ige nélkül: *akkor jó ám* a bor.

¹ Egyes példákat más nyelvekben is találunk: vö. ném. *grünen, kranken, kränkeln*, lat. *albet, rubet, aegrotat* stb.

² Régebben még nem így mondták, hanem pl. *Miért egyik ember forró-vérű, e másik hideg természetű?* (Bessenyei: A bihari remete 91). Ennek okát feltalálni, hogy miért ebben az elme élesebb és amabban butább, teljes lehetetlenség. (Uo. 116.). Azért ez a levél olyan hosszú, hogy már tíz az óra (Mikes). Így még Aranynál is: No, ime! nézd a tartásom: melyik gazdaghoz a menésem leghasonlóbb? (Arist. 1:275). Hát nem nagy az én uraságom, vagy mivel a Zeuszé derekabb már? (uo. 239).

ÚJ NYELVTANI ELEMEEK.

II. Új névutók és egy új névrag.

Irta Zolnai Gyula.¹

(Vége.)

Amit ragos névszavainknak igekötővé fejlődésében láttunk, ugyanaz a jelenség mutatkozik nem egy hasonló szavunknak *névutóvá* alakulásában is.

Simonyi, Magyar Határozóiban (II. köt., 1892), már egész kötetre való névutót tárgyalt. Számuk 80 körül jár. És most, negyedszázad múlva, meglehetősen számú új névutóról beszélhetünk. A következő ragos névszavaink elhomályosult, képes értelmüknei fogva és mert ragtalan vagy bizonyos ragú névszóval rendszeresen használhatjuk őket, szintén olybá vehetők immár, mint az a nyolcvan szavunk, amelynek névutó voltát eddig is megállapíthattuk. Ide sorozható szavaink a következők:

alapján: pl. ennek *alapján*, annak *alapján*, az orvosi vélemény *alapján* egy évi szabadságot kapott, stb. stb.; vö. KB.-nál az *alap* címszó alatt mint állandó kifejezésmód: *vminek alapján* auf Grund des...;

együtt: névutói szerepe van az ilyen kifejezésekben: fiával *együtt* (azaz „fiastul”, amint már CzF.-ék értelmezik); velem *együtt* tizen voltak (l. CzF.) stb.; KB. nem ismeri ezt a használatát és a MHat. sem szól róla (csak a határozószók közt tárgyalja 2:333, 358), de Simonyi-Balassa magy.-ném. szótárában már megtaláljuk ezt az értelmezését is: *valakivel együtt* sammt, nebst; a finn *kanssa* és *keralla* névutók is megfelelnek neki: *jonkun kanssa*, *jonkin keralla* stb.; -vel ragos nevekhez való járulását már CzF.-ék megjegyzik, tehát a *vmi* *belül*, *kivül*, *innen*, *túl*, *vmihez képest*-féle névutók közé való;

ellenére: KB.-nál már külön címszó, melyet 2. jelentése alatt egyszerűen a szintén önálló *dacára* cikkhez találunk utalva, e szót pedig a MHat. is névutóként tárgyalta már; az *ellenére* azonban Simonyinál önálló szakaszt nem kapott még, hanem csak az *ellen* névutó fejezete végén van említve, mint ennek nyomatékosabb formája;

értelmében: SimB. és KB. már szükségesnek látják az *értelem* cikkben külön értelmezni a következő kifejezésmódokat: *megbízása értelmében* Ihrem Auftrage gemäss; *melynek értelmében* laut v. kraft dessen; a német fordítások megfelelő szavai is mutatják szavunknak névutói minősültségét;

folyamán: pl. a tárgyalás *folyamán*, a nyár *f.*, a per *f.*, SimB. illetőleg KB. példái a *folyam* szó alatt; eredeti jelentésének teljes elhomályosulása és a használatmód névutóvá minősítik;

kapcsán: KB. már külön is fölveszi, de tárgyalását tövéhez, a *kapocs* szóhoz utalja, pl. ennek *kapcsán* anschliessend, im Anschlusse (an etw.), a tárgyalás *kapcsán* stb.; az eredeti jelentés itt is teljesen elhomályosult;

következtében: KB. már külön cikkben tárgyalja s így fordítja: infolge

¹ Cikkem első részében, a 10. l. 4. sorában *nyelvíróink* sajtóh. e h. *nyelvtaníróink*. Az előző sorban, az eredeti címnek („Egy névragunk, melyet nyelvitaníróink nem vettek észre”) szerkesztői megváltoztatása után, természetesen az a *névragunk* h. ez olvasandó: *egy névragunk*.

v. zúfolge; ez a genitivussal álló német előjáró is mutatja, hogy a magyar ragos alak is névutóvá lett már; pl. *ennek következtében* demzufolge, demgemäss; *megbizása következtében* infolge Ihres Auftrages KB., stb.; SimB.-nál a *következik* cikkben van meg a szó „auf etwas hin, zúfolge, wegen, vermöge, értelmezéssel;

mentében: eredeti jelentése ennek is annyira homályosulóban van már, hogy névutónak tekinthető az efféle kifejezésekben, mint: *a folyó mentében*, *a Rajna mentében* stb.; a német *entlang* előjárónak felel meg; SimB. és KB. már külön cikkben tárgyalják; a szó nyilván a *folyó*, *út* szavak s a folyó-nevek kíséretében lépett föl először, ezekkel való birtokviszony kapcsolatában; e névszók fogalmában u. i. benne van a haladás képzete is; de áttérjett aztán a *part* és *határ* szavak mellé is: *a part mentében*, *a határ m.*;

mentén: az előbbivel teljesen rokon névutó, ugyanazon igei névszónak (*ment-*) másik, *-n* ragos alakja; eredete és használata is közös vele; SimB. és KB.-nál is külön cikk, de egyszerű utalással az előbbire;

nyomán: megállapodott „szerint” értelmében már szintén névutónak tekinthető; e jelentését az *-n* rag tárgyalása közben Simonyi is megállapította (MHat. 1:184), de névutói közé még nem vette föl; SimB. és KB. is csak a *nyom* főnév alatt idézik, *-n* ragos használata példái közt, ezeket a kifejezőmódokat: *vminek nyomán*: infolge, nach; illetőleg: *idegen kútfők nyomán*: nach fremden Quellen stb.;

révén: már Szamosfalvi Gergely megrója nyelvtanainkat, hogy nem veszik föl e szót névutóink közé, pedig névutó ez is, még pedig „újdonság, új, s mint ilyenek napról-napra nagyobb a divatja” (Nyr. 33:520); Lehr Albert, erős és finom nyelvérzékével s népnyelvünk szó- és szóláskincsének bámulatos ismeretével, e szó használatának határait is iparkodott már megállapítani (MNy. 2:16 stb., vö. még uo. 5:427, 9:432), az élő nyelvhasználat azonban önkéntelenül továbbterjed s ebben, ha fokozatos és természetes, nincs is a nyelvre nézve veszedelem; SimB. és KB. mindazonáltal nem méltatják külön helyre a *révén*-t, hanem csak a *rév* alatt adnak névutói használatára példákat: *az ő révén* durch ihn, durch seine Vermittlung stb.;

során: elhomályosult, átvitt értelménél fogva névutónak tekinthető már ez is az ilyen kifejezésekben, mint *a per során*, *a tárgyalás során* stb. (l. KB. a *sor* főnév alatt); effélékben a föntebbi *folymán*-nal szinte egyértelmű;

szemben: névutói használata van az ilyen helyi és átviteles határozói kifejezésekben, mint a) a templommal *szemben*, a kaszárnnyával *szemben* stb.; b) velem *szemben* mindig igen tartózkodó; másokkal *szemben* sokkal barátságosabb szokott lenni; „mindenkinek résen kell lennie az ellenség jól szervezett mesterkedéseivel *szemben*” (PHirl. 1917XII25, 4. 1.); „a város dízsírhelyről gondoskodik nagy halottjával *szemben*” (Ujság [kolozsvári lap] 191819, 3. 1.), stb.; átviteles használata közel jár az *íránt* névutóéhoz; a MHat.-ban csak határozói mivoltával találkozunk (l. Tárgymut.); névutói szerepe sem SimB., sem KB. magy.-ném. részében nincs eléggé kiemelve; ném.-magy. részükben igen, de KB.-nál csak *gegenüber* alatt, holott átvitven a *gegen* is talál hozzá (l. SimB.); *-vel* ragos névhez kapcsolódására vö. *együtt*;

útján: névutói használata van az efféle kifejezésekben, mint: *pör útján* hajtani be vmit (ezt az egy kifejezést KB. is említi az *út* szónak *-n* ragos használatai közt), *postautalvány útján* juttatni el vkihez vmely összeget;

árverés úlján adják el a házat (Simonyi példája MHat. 1:184, az *-n* rag alatti); ez a névutó azért is érdekes, mert elemei (*út-já-n*) azonosak a régesrég óta névutónak tekintett *ut-á-n* szóval, csak hogy ez utóbbi ősrégi forma, abból a korból, mikor a 3. szem. birtokosrag még *j* nélküli *-a* volt, s mikor a szó követhette a többi határozószóknak (*benn-e, től-e, ról-a* stb.) azt a sajátját, hogy a személyragokat is fölvehették; ez a kor már letűnt s a most felsorolt új névutóknak egyike sem képes többé erre a fejlődésre.

A névutóvá fejlődés útján vannak ezek a valamennyi személyre vonatkozással mondható szavaink is: *koromban, korodban, korában* stb. és *létemre, létedre, létére* stb., pl. *gyermek koromban; helyettes tanár korodban; tanuló korában; miniszterelnök korában*; „már jegyeskorunkban is... sokat kellemetlenkedett nekünk“ (BpHirl. 1909III17, tc.); „az a zászlóalj, a melyhez fiatal *tisztkoromban* [így, helyesebb lett volna ez az írásmód: fiatal *tiszt koromban*] szerencsém volt hozzátartozni“ (uo. 1917XII23, 7. l.) stb. A *gyermekkor* önálló életkor-fogalom ugyan, de egyéb kifejezésekben ilyen összetett főnévről (*tanárkor, tanulókör, miniszterelnökkör, tisztör, jegyeskör* stb.) nem igen beszélünk, és jellemző, hogy még a *gyermek korában*-félét sem írjuk mindig egybe, bár ezek egybe is írhatók (KB. nál a *kor* alatt: *kis korában*, tehát névutószerűleg, de átutalva a *kiskorában* külön címszóhoz, nyilván a *kiskorú, kiskorúság* szavak befolyása alatt). Hasonló az eset a *létemre* stb.-vel: *élemedett ember létemre* stb. stb. A dolog úgy áll, hogy azok az egyszerű vagy jelzős főnevek, amelyek kíséretében a *koromban* stb., *létemre* stb. ragos alakok járnak, voltaképpen e szavainknak jelzői, de a *koromban, létemre* stb.-nek használata mégis erősen névutószerű, s az előbbi csoportba egyrészt azért nem merem állítani őket, mert bármely személyre való vonatkozhatásuk miatt nincs olyan állandó 3. szem. alakjuk, mint az előbbieknak, másrészt mert világosan érezhető még bennük az eredeti főnévi jelentés.

A viszonyzóvá fejlődésnek e példái után vegyük már most behatóbban szemügyre azokat a kifejezőmódokat, amelyekre vonatkozóan Simonyi MHatározóiban, a *számra* névutó sok példájának felsorolása és tárgyalása után (2:240), ezt a megjegyzést olvassuk: „Annyira egységes viszonyzóvá lett a *számra* névutó s annyira az alaprészhez, a *szám* szóhoz fűződött a kifejezett viszony, hogy ujabban maga az egytagú *szám* is fölválthatja az egész *számra* alakot.“

E jelenségre Simonyi a következő példákat idézi (a források megnevezését mellőzöm): Shakspeare *tömeg szám* gondolkodik, a többiek *darab szám*. Ott törté-marta magát *óraszám*. Nem szabad piszkosnak lennünk, mint a bécsiek, kik *garasszám* mérik a loyaltást. *Könyökszám* fogy az életem, *araszszám* rogy a termetem.¹ Ha valami antik református pap nem emleget

¹ Ez a Vikár Kalevala-fordításának régebbi mutatványából (BpSzemle 62:387 és különny. 63. l.) való idézet pontatlan, mert a kérdéses határozói kifejezések ott kötőjellel vannak írva: *könyök-szám, arasz-szám*.

bennünket, *évszám* sem jutunk senki fiának az eszébe. — Utolsó példáját meg is notabenezi Simonyi: „NB. többes szám után: *Órákszám* elbámul a hamvadó zsarátnokba.”

Az én adataim, amelyek gondolatomat sugallották, időrendben a következők (Simonyi példáit és rájuk vonatkozó megjegyzéseit csak fejtegetésem megírása közben kerestem elő és ismertem meg, de mint régebbi adatokat előre bocsátottam): Mindezt elolvasta [a miniszter], tudomásul vette s nagyarányu, egyöntetű cselekvő politika helyett az ügyekről csak *darabszám* intézkedett (BpHirl. 1893. évf. 232. sz. vc.). *Százszám* találni... oly szókat (BpSzemle [1904. évf.] 117:150). Földünket elvitte a víz s messziről kellett újra *kosárszám* visszahordani (BpHirl. 1908IV5, tc.). Igazán szegény legények voltak [16—17. századi katonáink]: *eszlendő szám* fizetetlenek, se pénzbeli se természetbeli járandóságukat nem kapják meg (MNY. 1916. évf. 392). *Tucatszám* rázta ki magából [D'Annunzio] a haditerveket (BpHirl. 1917XII16, 8. l.). *Halom-szám* küldi a fehérneműt a szegény katonáknak (uo. 1918II7, 7. l.).

E példák egy részében a *szám* külön van írva főnévétől (l. a Simonyi első idézetének két adatát s az én negyedik példámat). A Kalevala-fordításból való helyet most a teljes munkában (Bp. 1909) így találjuk: „Életem *könyök szám* gyérül, Termetem *arasz-szám* vénül” (29. l.), a *szám* tehát itt is kötőjellel van főnévéhez fűzve. A többi egybeírt példákkal szemben ez az idézet azért érdekes, mert a nyelvész-fordítónak eszmélkedését árulja el. Vikár nyilván azért nem írt *könyökszám* ot és *araszszám*-ot, mert érezte, hogy itt nem a nevezőalakú *könyökszám* és *araszszám* főnevekkel van dolga. Épilyen eszmélkedésre vall a Simonyi első példájának külön szóként való írásmódja (Greguss Shakspeare pályája c. művéből), valamint az én negyedik idézetemé is (Kertész Manó nyelvészünk cikkéből). Greguss és Kertész ugyanis bizonyára érezték még, hogy a *szám* szó az ő mondásaikban a *számra* névutó szerepét játssza, ezért írták a névutót ragtalansága ellenére is külön a főnévétől. A többi mondatok írói valamennyien eszmélkedés nélkül, önkéntelenül, természetes hangsúly-érzékük sugallata szerint ragasztották a *szám*-ot főnévéhez. Ha képes szólással is, de jól mondtam: ragasztották. A *szám* szó ugyanis az ilyen kifejezésekben immár csak amolyan *ragaszték*. Ez a *szám* a mi új ragunk, a mi nyelvtaníróinktól észre nem vett ragunk. Mert hiszen mi lehetne egyéb? A fentebbi példák szavai: a *tömegszám*, *darabszám*, *óraszám*, *garasszám*, *araszszám*, *évszám* stb. (én most már az írók nagyobb részének természetes nyelvérzéke szerint egybeírom őket) nem olyan ragtalan — vagy ha Lewy Ernőnek¹ jobban tetszik — tőalakú összetett szók, aminő pl. valamely palotának *házszám*-a, az idézett művek *lapszám*-a v. *oldalszám*-a, a könyvkötőhöz küldött könyvek *darabszám*-a, a tanárok heti *óraszám*-a, Krisztus születésének Róma város alapításától számított *évszám*-a stb. Ezek a szóalakok nem önálló főnévi fogalmaknak

¹ L. Kel. Szemle 17:215, 217, 219.

összetételes nevei, nem birtokos összetételek. Ezekben a kifejezésekben a *-szám* (immár teljes jog szerint következetesen kötőjelet kell eléje csapnom) valóságos viszonyjelölő elem, *valóságos névrag*. Ugyanazon fejlődésen ment át, amelyen a *-kor* időhatározó ragunk, amelynek minden tekintetben szakasztott párja. Önálló szóból, a szemünk előtt, azazhogy a szemünk tekintetét majdnem elkerülve lett a *-szám* is raggá, épúgy mint a *-kor*. Névutól használt, szabályos ragú névszó, a *számra* volt az elődje, épúgy mint a *-kor* ragnak a *koron*, *kort* és *korban* (l. Simonyi: MHat. 1:444 stb.). Nem illeszkedik, talán soha sem is fog illeszkedni névszavához ez sem, épúgy mint a *-kor* névrag sem. (Ez utóbbi a népnyelvben már itt-ott hasonulni is kezd, pl. Bácskában: *ekkő* e h. *ekkö*, ekkor Nyr. 15:533, és Göcsejben: *gyertyaszentelőkör*, így kétszer is Ethnogr. 6:322.)

A *-szám*-nak az eredetibb *számra* névutóból a *-kor* raghoz hasonló módon történt ragtalanná válására már Simonyi is rámutat főttebbi példáival kapcsolatban, s amint láttuk, az *órák-szám* kifejezésre még külön is fölhívja a figyelmet, a *-szám*-nak raggá fejlődött voltát mindazonáltal nem veszi még észre. Pedig éppen ez a föltűnő *órákszám* kifejezés mutatja legvilágosabban a *-szám*-nak rag-jellegét, amennyiben itt többesszámú alakhoz járult a viszonyjel, ez a tény pedig egyenesen lehetetlenné teszi azt, hogy az *órákszám*-ot valamiképpen összetételes főnévnek magyarázzuk.

A *szám* szónak ily kifejezésekben végbement raggá válását egyszerre több mozzanat is mutatja. Első sorban a jelentés. A *szám* szónak hozzájárulása u. i. az ily szavakban nem a szám-nak valamely fajtáját kifejező főnévi fogalmat jelent, mint pl. a *házsám* 'Hausnummer'-félekben, hanem mindig csak bizonyos határozói viszonyt; a *százsám* teszem az idézett példában körülb. a m. százával, *tucatsám* a m. tucatjával, tucatonként stb. A *-szám* tehát itt kétséggkívül azt a szerepet tölti be, amelyet elődje, a *számra* névutó. Másik mozzanat a *szám* szónak az illető főnevekkel való teljes egybetapadása. Harmadik és igen fontos mozzanat az, hogy a *-szám* végzet ma már alkalmilag bármilyen, megfelelő jelentésű főnévhez hozzájárulhat az illető határozói viszony kifejezésére. Az illeszkedés hiánya újonnan támadt ragban (vö. *-kor*) nem mond ellene rag-voltának.

A *-szám* rag jelentése a mondottak szerint körülbelül azonos a *számra* névutóéval, amelynek származéka, vagyis legjobban a német *-weise* és *-lang* végű határozók felelnek meg neki, mint pl. *halomszám* 'haufenweise', *meterszám* 'meterweise'; időkifejezésekben: *esztendőszám* 'jahrelang', *óraszám* 'stundenlang' stb., bár egyéb kitételmódjai is vannak a németben, pl. *százsám* 'zu Hunderten, in die Hunderte' stb. (vö. MHat. 2:239 és KB. *számra* a.). A *-weise* és *-lang* pedig a mai német nyelvézékre nézve szintén ragtalan névszók; amaz a *Weise* 'mód' főnév, emez a *lang* 'hosszú' melléknév, határozóilag használva.

A *számra* > -*szám*-féle fejlődésnek a -*kor* ragon kívül egyéb példái is vannak nyelvünkben, még pedig régibb korokból épügy, mint újabb jelenségeink köréből. A -*hoz* és -*nek* ragok valószínűleg a *hozz-á* (vö. *hozz-á-m*, *hozz-á-d*, *kozz-á-ja* stb.) és **nek-é* (vö. *nekem* < **nek-é-m*, *neked* < **nek-é-d* stb. l. MNy. 5:71) lativusi alakokból rövidültek. Az -*int* rag egy **int-é* < **ént-é* lativusformára utal vissza (l. Nyr. 19:56). A -*szer* rag elődjei a *szeren* és *szert* névutók lehettek, amint az *utólszērēn*, *előszērt*-féle régi alakok tanúsítják (l. MHat. 1:451). A mai -*kép(p)* rag egy *kép(p)en* névutó rövidülése (l. MHat. 1:411 és Szarvas, Nyr. 21:148). Nem állítom ezzel azt, hogy másodlagos ragjainknak okvetetlenül ragos határozószókból kellett származniuk; azt sem, hogy határozószavaink maguk is mind föltétlenül viszonyragot hordottak végződésükben. Egyetértek erre nézve Melichhel (l. MNy. 13:290) és utalok a vogul nyelv tanuságára is, amelynek ragtalan hely- és időhatározóira már Szilasi és Beke rámutatott (NyK. 26:165, 37:117). A mi eddig észre nem vett és egészen új fejlődésű, mértékhatározó -*szám* ragunknak azonban nyilvánvalóan ragos határozó, a *számra* névutó volt a megelőzője.

Hogy a jövőbe is nyissak némi távlatot (a perspektívát meghagyom magyarságunkért annyira rajongó újságíróinknak), elárulom, hogy még egy ragos névszavunk kezd névutóból, ragját el-elhagyogatva, névraggá sülyedni, ú. m.: a *módon* (névutói szerepét l. MHat. 2:242). Ismeretesek u. i. az ilyenféle népies kifejezések mint: ahogy tegnap hagytam a munkát, *azonmód* van ma is; *fenemód* jól élnek; „ez az a frázis és formula..., melyet az ideologpártok *szajkómód* [így, tehát már ragszerűleg egybeírva] utána mondanak az oroszoknak“ (BpHirl. 1917VII10, vc.). Hasonlókat már Simonyi is idézett „Ragvesztett határozók“ c. cikkében: „*furcsa mód*“ ijeszt“ (Szász Károlynál, két szónak írva s a névutó még hiányjellel); „*szörnyű mód* megijedt“ (Simonyi köznyelvi példája, l. Nyr. 9:316). Ez a használat azonban nem haladt még annyira, hogy a *mód*-ot raggá kellene nem előléptetnünk, hanem lefokoznunk.

Végül megjegyzem, hogy a francia határozószókban előforduló -*ment* végzet (< lat. *mente*, a *mens* abl.-a), amely egy sereg melléknévhez szinte szabályszerűleg hozzájárulhat (vö. *bestialement*, *bêtement*, *heureusement*, *naturellement*, *vraiment* stb. stb.), valamint a fönt említett és az ottani használatban alkalmazott német -*weise* és -*lang* végzetek is valóságos módhatározó ragoknak tekinthetők, olyanoknak, aminők a magyar nyelvnek újabb, úgynevezett másodlagos ragjai. Hiszen ami pl. a németet illeti, a *haufenweise*, *meterweise* stb. rendes egybeírások mellett a *lang* is egybeforrad már az írásban is főnévvel, pl. *jahrelang*, *stundenlang*, *wochenlang* stb. (KB. nál még a *Stunden lang*, *Wochen lang* írásmód is megtalálható az utórész alatt); a -*weise*-t pedig már Wilmanns is azon névszók

között említi, amelyek határozói kifejezésekben egészen a szárnazékalakító szótagok, vagyis amint ez esetben mi mondanók, a ragok jellegét öltötték magukra (l. Deutsche Gramm. 2:634, a „Nomina als Ableitungssilben“ c. szakaszban).

*

E cikk kefelevonatának küldésekor figyelmeztet Simonyi a Nyrnek egy 1904-iki cikkekcskéjére (33:523), amelyet annak idején, az OklSzótárral vesződve, bizony nem olvastam, s amelyben Patyi István a rábaközi nyelvjárásra vonatkozólag már megállapította, hogy ott a *szám* szó „határozó rag szerepét játszsza, s mint ilyent igen sűrűn használják.“ Nagyszámú példái ugyanolyan természetűek, mint a fönt tárgyalt köznyelvi adatok, pl. *zsákszám* loptyák a buzát, *vödörszám* issza a vizet, stb. stb. E rag-megállapítást aztán, e cikkekcskére hivatkozva, Beke Ödön a kemenesaljai nyelvjárásra is alkalmazza (NyF. 33:15), bár csak két példát idéz reá. Mind a két egyszerű népnyelvi megfigyelés csak megerősítheti a köznyelvünk jelenségére vonatkozóan fönt kifejtett megállapításomat, hogy t. i. a *-szám*-ban immár valóságos névragot birunk. Patyi a *-szám*-on kívül a rábaközi nyelvjárásban a *rét* (náluk *rít*) főnevet is ragnak jelzi már, pl. *kiétrít* hajtotta ja pácikáját, *nígyrít* hajtotta ja pakruócot, stb. Ez a használatmód bizonyára másutt is közönséges a népi beszédben, hiszen a köznyelvben sem ismeretlen (vö. *hét rét görnyed* sich krümmen und winden SimB.); de mivel előfordulása még igen szűkkörű, a köznyelv ragrendszerére nézve a föntebbi *mód*-dal együtt egyelőre ezt is a *jövő* távlatába állítom csak.

MŰVELTSÉGBELI KÖLCSÖNHATÁS.

Irta Balassa József.

Schwyzer Eduárd abban az értekezésében (*Genealogische und kulturelle Sprachverwandschaft*), melyet Simonyi a Nyr nov.-dec.-i számában ismertetett, arra is felhívja a figyelmet, hogy az idegen szavak átvétele mellett nagyon fontos és gyakori az észjárásbeli hatás, vagyis amikor egyes nyelvek szószerint lefordítják az idegen nyelv szavát vagy pedig valamely szót az idegennek hatása alatt megfelelő új jelentésben használnak.

Azzal a gondolattal, hogy a különböző nyelveknek egymásra gyakorolt hatása nemcsak a szavak átvételében jelentkezik, behatóan foglalkozott Fritz Mauthner a nyelvről szóló filozófiai munkáiban. Mauthner művei: Kritik der Sprache I. Zur Sprache und zur Psychologie. ¹ 1901, ² 1906. II. Zur Sprachwissenschaft ² 1912. III. Zur Grammatik und Logik ² 1913. — Die Sprache 1906 (Die Gesellschaft c. gyűjteményben). — Wörterbuch der Philosophie 1911. Maga Mauthner ezeket filozófiai és nem nyelvtudományi műveknek tartja; a nyelven, az emberi beszéden keresztül foglalkozik a logika és a pszichológia kérdéseivel. Művei igen különböző megítélésben részesültek: egyrészt lenézik, dilettánsnak tekintik, másrészt egekig emelik. (Vö. Max

Krieg: Fritz Mauthners Kritik der Sprache. Eine Revolution der Philosophie. 1914.) Akármilyen álláspontot foglalnak is el a filozófusok az ő filozófiai nézeteivel szemben, a nyelvész sok érdekes gondolatot talál műveiben; fejtegetései gyakran egyoldaluak, de mindig szellemesek és gondolatébresztők. Mindenesetre nagyobb figyelmet érdemelnének a nyelvészek részéről, mint amennyiben eddig részesültek.

A nyelvek közötti műveltségbeli kölcsönhatással a Wörterbuch der Philosophie bevezetésében foglalkozik részletesen. Ott kifejtett gondolatait rövidebbre fogva közli *Die Sprache* c. munkájában is, míg a nyelvkritikáról szóló három kötetben csak alkalmilag hivatkozik amott kifejtett gondolataira. Az említett bevezetésben a népeknek egymás műveltségére gyakorolt hatását fejtegeti, amint az a nyelvben megnyilatkozik. Egy-egy szó története néha egy-egy fejezete az emberi művelődés történetének s a szavak átvétele és átfordítása ebben a legfontosabb szerepet játssza. („Entlehnung und Lehnübersetzung spielen in der Geistesgeschichte der Menschheit eine beherrschende Rolle.“) Mauthner a szavak átvételét és átfordítását (így nevezem a *Lehnübersetzung*-ot) beleilleszti a népek közt folyó állandó műveltségbeli kölcsönhatás sokoldalú jelenségei közé. Egyik néptől a másikhoz vándorolnak mindenféle tárgyak, eszközök, szerszámok, élelmiszerek, ruházati cikkek, növények és állatok, betegségek és orvosszerek, játékok, találmányok. Ep így vándorolnak irodalmi termékek is: mesék, mondák, elbeszélések és szavak, szólások, közmondások. A szellemi termékeknek ez a folytonos vándorlása megteremtette a művelt népek között a gondolkodásmódnak egy bizonyos közösségét („eine gemeinsame Seelensituation der Kulturvölker“), s ezt a könyvek és hirlapok könnyű forgalma mind általánosabbá teszi. A népeknek ez a szellemi közössége bőséges alkalmul szolgált az idegen szavak átvételére. Igaz, hogy a purista mozgalmak időnként útját állják az idegen szavak beözönlésének. S Mauthner nagyon helyesen mutat rá, hogy az ilyen purista mozgalom mindig a nemzeteknek nehéz megpróbáltatása idejében a legerősebb. „In Deutschland war die puristische Bewegung niemals stärker, als in den Zeiten der schwersten Not: um 1610 und um 1810.“ S ma már hozzátehetjük, hogy a most dúló világháború idején ismét nagy erőre ébredt a németek nyelvtisztító törekvése. Nálunk is a nemzeti küzdelmek legválságosabb kora, a 19. század fordulója, hozta létre a nyelvújító mozgalmakat.

Az idegen szavak átvétele mellett minden nyelvbe és minden időben nagy számban vándorolnak át a lefordított idegen kifejezések (Lehnübersetzungen). S míg a nyelvészek nagy gondal és fáradsággal keresik és tárgyalják az idegen eredetű szavakat, alig fordítottak gondot ezekre a lefordított idegen elemekre. Pedig joggal mutat rá Mauthner, hogy a szókészletnek egy nagy része minden nyelvben úgy keletkezett és úgy keletkezik ma is,

hogy vagy az idegen szavat fordítják le az illető nyelvre, vagy pedig, hogy egy meglevő szó ugyanolyan jelentésváltozással szolgál az új fogalom jelölésére, mint az illető idegen nyelvben. Asbóth és Melich szláv szavaink tárgyalása közben figyelemmel voltak a fordításban jelentkező átvételekre, s kimutatták, hogy egyes napok és ünnepek nevei (*kedd, gyertyaszentelő, hamvazó szerda, húsvét, húshagyó*) s néhány, más egyházi szó, mint pl. a *feszület*, talán a *képmutató* is szlávból való fordítás, s hogy a magyar *világ* szónak két jelentése (Licht, Welt) megvan a szlávban is. Schuchardt és Paul is foglalkoztak hasonló jelenségekkel, de Mauthner érdeme, hogy kimutatja a fordításban nyilatkozó átvételek rendkívüli fontosságát a nyelvek életének megértésében. A Wörterbuch der Philosophie bevezetésében több mint száz olyan latin szót állít össze, amelyekről kimutatja, hogy fordítás a görögből. Ezt több mint 600 német szó elsorolása követi, melyekben szintén „Lehnübersetzung“-ot lát. Ime néhány példa (hozzátéve a magyar szót, ha ez is átfordítás):

Abgott	gör. <i>ἄθεος</i>	
allmächtig	l. omnipotens	(mindenható)
Anspielung	l. allusio	
aufklären	fr. <i>éclairer</i>	(felvilágosít)
begreifen	l. concipere	(felfog)
Durchmesser	l. diameter	(átmérő)
Einfluss	l. influxus	(befolyás)
einführen	l. introducere	(bevezet)
Eisenbahn	fr. <i>chemin de fer</i> , ol. <i>ferrovia</i>	(vasút)
entsprechen	l. respondere, fr. <i>répondre</i>	(megfelel)
erschöpfen	l. exhaurire	(kimerít)
erzählen	fr. <i>raconter</i> , ol. <i>raccontare</i>	
Löwenanteil	l. pars leonina	(oroszlánrész)
unterbrechen	l. interrumpere	
unterhalten	fr. <i>entretenir</i>	
wohlwollend	l. benevolens	(jóakaró).

Ilyen átfordítások a magyarban még: kizárólag — ausschliesslich; tényleg — tatsächlich; esetleges — zufällig; alaposan — gründlich; jót áll vmiért — für etw. gut stehen; szórakozik — sich zerstreuen stb.

A jelentésváltozásban mutatkozó idegen hatás példái: *Blatt* (papiros) l. *folium* (levél); *Feder* (írótoll) fr. *plume*, ang. *pen* (toll); *Hof* a legkülönbözőbb jelentésben egyezik a fr. *cour* szóval, s ugyanolyan jelentésváltozásokkal használjuk mi is az *udvar* szót; a *Kreis*, fr. *cercle* s a *kör* szók a kisebb társaság jelölésére is szolgálnak; a *Presse*, fr. *presse* s a *sajtó* a hírlapirodalmat is jelenti.

Különösen érdekesek Mauthner fejtegetései közül azok a cikkek, melyekben egy-egy fontosabb fogalom nevének és jelentésének egész vándorlását mutatja be a művelt nyelveken keresz-

tül, mintegy igazolni akarva azt az állítását: „In jeder Wortgeschichte muss man eine Monographie zur Kulturgeschichte der Menschheit erblicken.“ Ilyenek pl. az *Element* és a *Gegenstand* szavakról szóló fejtegetései. A magyar *elem*, Kazinczy szava, az *elementum* hatása alatt keletkezett s átvette mindazt a jelentésváltozást, amihez a szó a latinban és a németben jutott: a négy elem, a kémiai elem, egy tudomány elemei, elemében van. A *tárgy* szó a régi nyelvben csakis eredeti, ma már elavult értelmében volt használatos: *Ziel*, *Zielscheibe*. Az *objectum* fordításaként csak a 19. sz. eleje óta használják, s azóta ez a szó is átvette a latin *objectum* és a német *Gegenstand* jelentésváltozásait: a mondat tárgya, a beszéd tárgya.

Mauthner néha túlzásba is megy a fordított átvételek keresésében s átvételnek tart olyan szót is, ami külön-külön keletkezhetett mindegyik nyelvben, mint az általa említett „gemeinsame Seelensituation der Kulturvölker“ terméke. A gondolat azonban, amit felvet és kifej, mindenesetre megérdemli, hogy a nyelvészek alaposabban foglalkozzanak vele.

HANGTÖRTÉNETI ALAPKÉRDÉSEK.

Irta Losonczy Zoltán.

(Második közlemény.)

Láttuk, hogy a legnagyobb, a legjellemzőbb hangváltozásoknál éppen az artikuláció bázisa változik meg. Nem lehet itt tehát szó valamely hangnak bizonyos szóban vagy szócsoporthoz végbement változásáról, hanem a beszélő szervezet diszpozíciói alakultak át. Ezek után nem tarthatjuk helyesnek a következő, még igen gyakori meghatározást: „A hangoknak nincs külön életük a nyelvben, csak a szavaknak és szólamoknak s amit mi hangváltozásnak nevezünk, az nem egyéb, mint a szavak és szólamok külső alakjának változása.“ (Vö. Balassa, TMNy. 41.) Igaz, hogy a hangoknak nincs külön életük; az egyes hang csupán elvonás. De azért a hang nemcsak mint szavak vagy szólamok alkotórésze változik, hanem mint a beszélőszervezetnek egy átöröklődésen és hosszú megszokáson alapuló mozzanata. Amint a szó a mondatban él és fejlődik, úgy él a hang az egységes beszélő szervezetben. Wechsler így fejezi ki ezt az elvet: „Verändert wird von der Sprachgemeinschaft das Wort, substituiert der Laut.“ (Giebt es Lautgesetze? Halle 1900. 27.)

A hangképzés módja tehát változáson mehet át. Az artikuláció bázisa, bármennyire erősnek is mutatkozik, mégsem marad örökké egyforma. Egy igen nehéz kérdéshez érkeztünk. Arra kell ugyanis feleletet adnunk, mi okozza az artikuláció bázisának megváltozását, miért történnek ilyen elváltozások?

A hangváltozás legközelebbi oka itt egészen világos: a beszélő szervezet működése változott meg, a hagyományos megszokások alakultak át. Ez egymagában is élesen megkülönbözteti az összes idetartozó hangváltozásokat minden más természetű hangváltozástól, aminők nevezetesen az asszociáció okozta alakulások. S lehet, hogy a nyelvtudomány sok esetben nem is tud

tovább haladni ennek a legközelebbi oknak megállapításánál. Mindazonáltal, bármily nehézségbe ütközik is, mégis rendkívül fontos az a kérdés is, miért változott meg a beszélő szervezet működése? S itt bizony tág téren tekinthetünk körül. Szóba jöhetnek itt mindazok a körülmények, melyek között az emberiség él és fejlődik. Majd ez, majd az a körülmény tűnik fel ok gyanánt, s így a magyarázatoknak egész sorával találkozunk.

Érdekes az a magyarázat is, mellyel Grimm Jakab gondolta a hangmozdítás kérdését megoldhatónak:

„A régi hangok kimozdultak ugyan helyükből, de aztán ismét rendbe sorakoztak. Az elváltozás nem ment ugyan végbe minden hátrány nélkül, sőt előttem bizonyos tekintetben barbárság és elvadulásként tűnik fel, amelytől nyugodtabb népek tartózkodtak, amely azonban a németek előrehaladásával és szabadságösztonével függ össze.“ (Vö. Grimm: *Geschichte der deutschen Sprache*. I. 292. Petz: Grimm törvénye 8.)

Grimm tehát a népjellemet tekinti oknak.

Osthoff az éghajlat különbségét tartotta a hangváltozás okának:

Amint az ember összes szervei, úgy beszélő szervezetének alakulása is azokkal az éghajlati és művelődési viszonyokkal függ össze, melyek közt él. Noha általánosan ismeretes, hogy a hegyvidék és az alföld különféle éghajlata másképp fejleszti a tüdőt, mellet és a gégét, mégis kevésbé méltányolt tény az, hogy azonos vagy hasonló éghajlati és művelődési viszonyok mellett a fonétikai hajlandóság is hasonló szokott lenni. Így feltűnő, hogy a Kaukaszban lakó nem is rokon népek, tudnillik az indg. örmények és irániak s a nem indg. georgiaiak és más népek majdnem egyforma hangrendszert tüntetnek fel. (Vö. *Das physiologische und psychologische Moment in der sprachlichen Formenbildung* 19.)¹

Curtius szerint a kényelem okozza a hangváltozásokat. „Bequemlichkeit ist und bleibt der Hauptanlass des Lautwandels unter allen Umständen.“ (Vö. Dellbrück: *Einleitung* 5 143, Curtius: *Griech. Etymologie* 21. s. kk.) Hasonló elveket vallanak Whitney, Kräuter (*Zur Lautverschiebung*: 25), Müller Miksa és részben Scherer is. Scherer azonban már inkább az esztétikai irány felé hajlik. Így ő főképp a második hangmozdítást akarja az ófn. nép zenei érzékéből magyarázni. (Vö. *Zur Geschichte der deutschen Sprache* 1878. 151. s. kk.) Ugyanígyen nézetet vallott már Scherer előtt Benfey (*Göttinger Nachrichten* 1877, 21. sz.).

Sievers *Grundzüge der Lautphysiologie* c. munkájában (1876. 127. o.) már a nyelvbeli ingadozásra hivatkozik. Ramutat arra, hogy a régi és új változatok sokáig élnek egymás mellett, míg végre a régiek teljesen kivesznek. Hivatkozik itt egyes északnémet nyelvjárásokra, melyekben zöngés és zöngétlen mediák vegyest fordulnak elő. Ezt a gondolatot azután H. Paul fejlesztette tovább s így jutott új nagy eredményhez. Szerinte a közönséges nyelvhasználatban már benne rejlik az ok a változásra. Az egyes hangokat nemcsak egyféleképpen ejthetjük ki, hanem bizonyos módosulásokkal is. Ha e módosulások egy irányban haladnak előre, lassanként a használatnak elváltozását eredményezik. Ez főképp a nyelvnek tanulásakor történhetik meg.

¹ Ilyen elvekkel igyekezett H. Meyer a hangmozdítást magyarázni. Azt hiszi ugyanis, hogy a változás oka a népnek hegyvidékre való vándorlása volt. (Vö. *Zeitschrift für deutsches Altertum* 45 : 101 s. kk.)

Meringer szerint a hangváltozásokat elsősorban az emberi indulatok okozzák. (Vö. Indg. Forschungen 16 : 195.). Láttuk, hogy a nyelvkeveredés és a nyelvcsere is okozhat hangváltozásokat. Mindezekhez az okokhoz Wundt szerint még hozzávehetjük a műveltség fejlődését is, mely a beszédmódnak gyorsulását idézi elő. Ugyancsak nála szerepel a népszokás is ok gyanánt. Rámutat arra, hogy az irokéz indiánusok nyelvében nincsenek labiális mássalhangzók. E hangok elveszését kapcsolatba hozza az irokézeknek ama pontosan megtartott szokásával, hogy csak nyitott szájjal szabad beszélni. (Vö. Die Sprache 12 : 485.)

Tehát sok az elmélet, sok a megfajtás kísérlete. Végleges megállapodástól azonban még nagyon is távol vagyunk. Éppen azért gyakran azzal a nézettel is találkozunk, hogy a nyelvtudománynak csupán a nyelvi jelenségeknek megfigyelése és minél pontosabb leírása a feladata. A hangváltozások végső okainak kiderítéséről ez az irány lemond. (Ide tartozik pl. Sütterlin : Werden und Wesen der Sprache.)

De — úgy gondolom, — nem szabad arról egészen lemondanunk, amit most még nem tudunk megmagyarázni. A hangváltozások végső okainak megállapítása tudományunknak éppenséggel nem alárendelt kérdése. S amint a tudomány mostani fejlett állapotában már sok oly kérdésre adta meg a feleletet, amit talán a régiek nem is reméltek, úgy valószínűnek tarthatjuk, hogy egykor majd itt is feldereng a biztos és megdönthetetlen tudás fénye.

Most csak egy bizonyos : Mindazok a hangváltozások, melyeknél több egymással összefüggő hang egyforma fejlődésen megy át, a beszélő szervezet készségének változásán alapulnak. Az artikuláció bázisa tehát új alakot vesz fel. Hogy mi idézi elő a beszélő szervezet működésének ezt a változását, arra — úgy hiszem — az eddigiek közül két magyarázat a legvalószínűbb. Ezeket ugyanis kézzelfogható tények is támogatják.

Az egyik Paul magyarázata a kiejtés változékonyságáról. Bizonyos, hogy az egyes hangot többféleképpen ejthetjük ki s mégis csak azon egy hangnak érezzük. Nyelvünk, ajkunk rendkívül mozgékony. A tüdőből jövő légáram se egyforma. A hangszalagok is majd gyöngébben, majd erősebben rezegnek. Így tehát minden hangban (azaz hangsorozatban, minthogy több hang képzésmódjának alepja azonos), már benne rejlik a változás csirája. „Bármily csekély is eleinte — mondja Paul — ez az eltérés, minthogy vele kapcsolatban a mozgásérzet egy bizonyos minimummal mégis módosul, s így egy következő alkalomkor az eredetitől való még nagyobb eltérés válik lehetővé és ezzel kapcsolatban a mozgásérzetnek is újabb módosulása, az ily módon alig képzelhető apró eltolódásoknak összegeződéséből lassanként észrevehető különbség keletkezik.” (Paul : Prinzipien 4 55—56, Horger : A nyelvtudomány alapelvei 93.) A lényeges csak az, hogy az eltolódás egy irányban történjek : pl. *ē*-től *i* felé, *o*-tól *u* felé stb., akkor a lassú eltolódások összegezése végül mégis más hangot (*i*, *u*) eredményez. Ebben az esetben pl. a hangképzés módja zártabbá lett. Más esetben pl. nyiltabbá válás lehet a lassú módosulás eredménye. Éppenséggel nem lehetetlen, hogy a magyar magánhangzók egykori nyiltabbá válásának is ez a magyarázata. Bizonyára volt olyan időszak is, amikor ugyanazt a hangot némelyek *o*-nak, mások *a*-nak érezték, mert a hangképzés módja a kettő között ingadozott s innét talán legrégibb nyelvméleink ingadozó helyesírása. Sőt azt is feltehetjük, hogy egyes esetekben a mai *a* és *o*, *ē* és *i*, *u* és *o*,

ő és ü között álló középhangot ejtettek. Általában Paul magyarázata sok esetben igen valószínűnek látszik s a hangváltozásoknak egy része mindenesetre a lassú eltolódásra vezethető vissza. Hogy mikor szórt ilyen változás első-sorban létrejenni, arra Paul a következő feleletet adta: „Man wird sagen können, dass die Hauptveranlassung zum Lautwandel in der Übertragung der Laute auf neue Individuen liegt.“ (Vö. Prinzipien 4 63.)

A másik, szintén igen valószínűnek látszó magyarázat a nyelvcseré gondolata. Újabban különösen Schuchardt és Wundt hangsúlyozta fontosságát. (Vö. H. Schuchardt: Slawo-Deutsches und Slawo-Italienisches. 1884. Wundt: Die Sprache. 12: 393. s kk.) Ez adja nyitját főképp egyes nyelvjárási sajátosságok kifejlődésének. Sok a vándorlás, a telepedés, a régi lakosság vegyül az újjal, eltanulják egymás nyelvét, megtörténik az is, hogy saját nyelvüket elfelejtik. De ha el is felejtik, beszélő szervezetük nem alakulhat át olyan gyorsan. Az új nyelvet is a régi artikulációs alapon beszélik s ez azt a látszatot kelti, mintha az átvett nyelv artikulációs bázisa megváltozott volna. Tudjuk, hogy hazánknak települési viszonyai is rendkívül bonyolultak. Sok vidék lakossága csak később tanulta meg a magyar nyelvet. Valószínű, hogy egyes nyelvjárási sajátságaink is ilyen nyelvcseré eredményei. Az ilyen módon keletkezett nyelvjárárok azután el is különülhetnek; új nyelv fejlődhetik ki s akkor az eltérő artikulációs bázis a főoka mindazoknak a változásoknak, melyek a nyelvet érték. Így különült el a lapp nyelv is a finnétől, pedig a lappok azelőtt egy finn nyelvjárást beszéltek. Éppen azért tarthatjuk valószínűnek, hogy több nyelvi változás, mely a lapp nyelvet a finnétől elválasztja, a lappok eredeti artikulációs bázisán alapult, tehát tkp. megőrizte az eredeti hangállapotot.

Hasonlóképpen vált el a török eredetű bolgárok nyelve is a szláv nyelvtől, mint külön szláv nyelvjárá. Látjuk tehát, hogy több esetben nyelvcserével lehet magyarázni az artikulációs bázis változását.

A tubbi magyarázat már nem oly alapos. A szabadságszeretet és egyéb ilyen jellemvonások közrejátszását a hangtani változásoknál semmiféle biztos adat se támogatja. A kényelem pedig, amint ezt főleg az újabb fonétikai vizsgálatok kimutatták, igen relativ dolog. A német *ch* kiejtése pl. a magyar embernek nem kényelmes, mert hiányzik a gyakorlata e hang kiejtésében. A természeti viszonyok, az éghajlat hatásáról szintén nincsenek meggyőzőbb bizonyítékaink. Wundt szerint ugyan az amerikai angolok nyelvenek változása az éghajlattal függ össze, de azért ő se tulajdonít nagyobb jelentőséget ennek a magyarázatnak.

A legvalószínűbb azért az, hogy a beszélő szervezet működésének változását nemcsak egyetlen egy ok idézi elő. A változás oka az egyes esetekben más és más lehet, sőt sok esetben több ok együttes közreműködését is felvehetjük.¹

Az artikulációs bázis változásán alapúlnak tehát mindazok a hangvál-

¹ Das Prinzip der Einheit der Ursache hat in diesem Falle keinerlei Wahrscheinlichkeit für sich. Erscheinungen von so verwickelter Natur sind in der Regel weder im ganzen noch in einem einzelnen Fall durch eine einzige Kategorie von Bedingungen zu erschöpfen. Nicht das Prinzip der Einfachheit, sondern das der Komplikation der Ursachen ist daher dasjenige, das von vornherein der Beurteilung des Tatbestandes zu Grunde gelegt werden sollte. (Wundt: Die Sprache. 2 1: 372.)

tozások, melyeknél nemcsak bizonyos szavakban módosul bizonyos hang s nemcsak egy hang változik, hanem a hasonló helyen vagy módon képződő hangok egész sora alakul át bizonyos irányban. S minthogy itt a beszélő szer, vezet működése lesz mássá, az illető hangok minden szóban, általában minden esetben, ahol csak előfordulnak, változáson mennek át. De ha most kissé beletekintünk a nyelvek történetébe, egy olyan körülményre fogunk akadni, mely már-már az egész eddigi vizsgálódást kétségessé teszi. Szó volt a német hangmozdításról. Ha most ennek egyes fokait, egyes változatait közelebbről nézzük, különös jelenséget fogunk találni. A változás tkp. csak a bajor és az alemann nyelvjárásban szabályos s itt se egészen; a többi német nyelvjárásban ma is sok a szabálytalanság. Így pl. a középfrankban germán *t* helyett a szó végén nemcsak *z*, hanem *t* is előfordul. (Vö. Petz: Grimm törvénye 84); a *p* a rajnai és középfrankban nem mindenkor változott át aspirátává vagy *f*-fé (uo. 82); a keleti- és középfrankban a szó elején, valamint nazális és liquida után (tehát nemcsak *s* után) megmaradt a *k*. Sok ilyen szabálytalanságot mutat a médiák változása is. Így pl. a *b* a frank nyelvjárásokban általában megmaradt, de még az alemann és a bajor is megőrizte bizonyos esetekben. A *d* a középfrankban változatlan maradt, a rajnai frankban pedig szó elején és magánhangzók között sok esetben szintén nem alakult át. Még sokkal rendhagyóbb a *g* alakulása, mely még a bajorban és alemannban is sok esetben megmaradt.

Vagy vessünk egy pillantást magyar nyelvjárásainkra. Alig van hangtani sajátosság, mely teljes és kivétel nélküli volna. Í-ző nyelvjárásainkban pl. *é*-ző alakok is vannak, viszont *é*-ző nyelvjárásainkban *í*-zők is. Ugyanígy vagyunk a zártabbá és nyitabbá válás törvényével, mennyiségi hangváltozásainkkal s egyéb ide tartozó jelenségekkel is. S hogy ez kódexeink korában se volt más-kép, azt könnyen észrevehetjük, ha csak egy-két oldalt olvasunk belőlük.

Honnan ez a nagy zavar? Hogyan magyarázzuk ezt a sok szabálytalanságot? Hisz ez látszólag ellentmond mindannak, amit az artikuláció bázisának tételéről mondtunk!

E kérdésre majd következő fejtegetésünk fog világot deríteni.

UJSÁGÍRÓK FŐISKOLÁJA.

Irta Komjáthy Sándor.

I.

Porzsolt Kálmán a Pesti Hírlap egyik Esti levelében adta hírül, hogy a hírlapírók alapfizetése havi 700 K meg a soronként fizetett tiszteletdíj. Ki irigyelné a hírlapírók szerencsés helyzetét? Kivált közülünk! A mi szemünkben a hivatásos hírlapíró is tanár; több: a nagyközönségnek, az egész nemzetnek tanítómestere. Ha nem aztán a hírlapírótól el is kell várni, hogy tudása, készsége nagyobb legyen, mint a mienk, közönségesebb lateiner embereké. Ezt mondja maga Porzsolt is.

Ha a színésznek, a zeneírónak, a rajztanárnak felsőbb szakoktatásra, akadémiára van szüksége: mennyivel inkább az írónak. Nem szabad túrni, hogy egy éretlen érettségivel valaki a nemzet instruktorának csapjon fel. Egy pillanatig sem lenne szabad túrni, hogy esetleg meg nem ért koponyák talál-

hassák zöldsegeiket az orosházi, kikunhalasi vagy akár a kecskeméti *mező-
lábás „Körök”* asztalára. Állami, társadalmi és nemzeti legeslegesítő kötelesség
lenne valami főiskolai kurzusfélét állítani fel menten, s ezt mindenki, ki a
hírlapírók sorába szándékozik belépni vagyis inkább magát oda felvé-
tetni, tartozzék elvégezni, ott magának oklevelet szerezni. Erre a főiskolára
legyen elég akármilyen középiskola elvégzése, sőt egy kereskedelmi érettségit
többre tartok a hírlapírói pályán a magam gimnáziumi érettségijénél.

Hogy aztán miket és hogy tanítsanak azon a hírlapírói kurzuson, az
mind nem tartozik a Nyr-re. Szakokra kellene szabdalni a tudnivalókat s kiki
választana közülök tehetsége vagy becsvágya szerint. Egyetlen tárgynak azon-
ban mindenkivel közösnnek kellene lenni, ki tollat mer Magyarországon kezébe
venni: *a magyar nyelv alapos tudásának*, — a magyar nyelv szerkezetével, szó-
kincse jelentéstanával és tösgyökeres kifejezéscsívvel tökéletesen tisztában kell
lenni minden hallgatónak, aki arra adja a fejét, hogy a magyar szavak irge-
tése-forgatásával szerezze meg a mindennapi kenyerét vagy ami ennél is
becsesebb: a meghatározhatatlan időkre szóló dicsőségét. A magyar nyelv taní-
tásának a mikéntje azokra az egyetemi tanárookra volna bízva, akik ezt ke-
zükhöz veszik. Mindenesetre túlságba menni nem lehet. Összehasonlító nyelvés-
zet nem szükséges, legföllebb a fontosabb eredményei, de a nyelvgyazdago-
dásnak legbiztosabb kincses bányáját: a nép nyelvét, a tájszavakat ismerni
és értékelni kell tudnia minden magyar tollforgatónak. A magyarosságnak
egyetlen gerince a ma csaknem minden írótól került, lenézett számtalan s z ó-
l á s, mely az Arany, Mikszáth nyelvét annyira felbecsülhetlenné teszi mind-
azok szemében, akik irodalmi nyelvünk legfőbb becsének a magyaros stílust
nézik. Nyelvtanunk, szóvonzatunk ellen elkövetett vétségekről vagy a divatos
szó- és mondatficamító merényletekről talán ne is szóljunk, azok ellen minden-
esetre küzdeni kellene. De tanítani kellene ott sokkal többet is. *„Nem sántul
bele” senkifia abba, ha tökéletesen megtanulja azt a nyelvet, amelyen írni* —
mer. Így pld. én csupán egy szürke kis tanárocska vagyok itt a végeken, de
nem érzem, hogy kárát vallotta volna tollam, szavam, amiért én koronkint
szavaink, képzőink, ragjaink eredetét, gyökerét, származtatását stb. tanulni
törekedtem. Mégis tisztább előttem a szó jelentése, ha tudom, hogy *hagyján-t*
hadd járjon-ból rántotta össze a sok százados nyelvhasználat; így *lám* (látom);
la! (lásd!); *ni!* (nézd!) stb. Továbbá: nincs mért szégyelnem az én nyir-
ségi tájszólásomat, ha *kü, lü, lú* szalad a számra ma is beszéd közben, vagy
a debreceni embernek a *vír, víres* szavát; hisz mindez egyik-másik rokon
finnugor nyelvben ma is szakasztott így hangzik. Ebben a világításban a fel-
hozott néhány szó nem kerülni való póriasságnak, hanem ősi ereklyének bizo-
nyul. Éppígy: *vedel mint a lú*, a mordvin *ved* (víz) szóban találná magyarázatát,
csecsemő a finn *ime-* (emni, szopni; vö. *emlő*) igében, a szatmármegyei
szunyalni a votják *sunalni* (szunyókálni) szóban, és így tovább. Vajjon fogom-e
lekicsinyelni való tájszónak bélyegezni ezek egyikét-másikát, ha látom, hogy
tudósaink néhány ezer esztendőre visszafelé tapogatták ki az élővultukat?
Középkori (történelmi) nyelvünk áll mellé a köv. tájszavainknak: *kólog* (ütöget,
zörög, Sztnr), *enyhely* (széltől mentes, Halas), *elbámolja* a sok kácsa a vizet
(ellepi, Halas).

Avagy nem tökéletesebben érzem-e képzőink, ragjaink értelmét, ha ismer-
em eredeti jelentésüket? Ha tudom, hogy a *-ba be, -ban ben, -ból böl, bele,*

belől, -beli ragok, határozók és képzők a *bél* szóból eredtek? nem tisztább-e előttem ez a fogalom: *falumbéli*? A falum *bél*-éből, belsejéből való. Vajjon nem szükség-e, ha érezni és tán éreztetni is akarom, hogy értem a nyelvet, tudnom azt, hogy a vonatkozó névmások számtalan alakjukban alkotják kötőszavainkat: *midőn* (*mi-időn*), *mi-kor* (*mi-koron*), *mi-helyt*, *mi-után*, *mi-előtt*, *mi-óta*, *mi-képpen*, *mi-ként* (mi úton; *kény*, *kéj* utat, módot jelentettek), *mi-ért*, *mint* = **miént* (vö. *szerint*, *alkalmasint*, *képesént*, Hegyköz.)

Eleg szájízeltőnek ennyi is. Hisz csupán azt akartam némileg megvilágítani, hogy íróembernek a nép nyelvét úgy kell tekinteni, mint egy múzeumot, ahol a nemzet nyelvének legrégibb ereklyéi vannak lerakva. De azonkívül nyelvünk élő kincses bányája is. Sohsem árt, ha egy író benne kutat s a talált ércet megértéssel kiolvasztja s eszközéül használja. Épp ezért legalább két nyelvjárás alapos ismeretét megkövetelném minden leendő írótól.

Legdrágább kincse nyelvünknek a *szólások*, a magyaros kifejezések. A legszebb, a legelevenebb metaforák, személyesítések fejeződnek ki bennük. Legtöbb írónk szemében pórias kavics, mit előkelő lenézészel kerülni kell. Pedig csak kísértené meg felszedni s látná, hogy mindegyik drágakő, gyémánt, mely fénylik és élesen meg is világítja a tárgyat, mely elé tartják. Használatuk azonkívül, hogy a magyarosság naiv báját önti be az író stilusába, a képes kifejezések kész virágait nyújtja; csupán arra kell vigyáznia, melyiket hova illessze. Csoda mégis, hogy Arany óta, talán az egy Mikszáthot kivéve, senki a nemzeti nyelvnek ezt az ezeréves ötvös művészettel kialakított ékszer-gyűjteményét használathba nem vette. Holott ez nincs múzeumba elzárva. Mindenkinék örökölt hagyja az édes apja, anyja s környezetének a szája. Elhanyagolását, semmibehevését kettővel tudnám magyarázni. Egyik, hogy épp a jelebb írónk legtöbbje nem rősgyökerez magyar anyatejen dajkálódott fel; a kevésbé tehetséges ember pedig a furcsálkodó tájszavak előrángatásában találja a magyarosságot. Holott a szó nem nyelv. A nyelv a beszédben nyilvánul. Ezt azonban, hogy alkalmazni tudja valaki, ehhez kell egy kis — nagyobb adag — emlékezet is.

Másik ok, hogy az iskola a stilisztikában csak úgy odadobja, hogy a póriasságot, tájszavakat kerülni kell, s aztán arra már nincs ideje, hogy elébe-tárja az ifjuságnak azt a sok ezer szólást, mely erejével és fényével Aranyunkat úgy beragyogta, hogy nyelvi szépségben őt meg sem közelíti senkiséim írónk között. Még Jókai, Petőfi és Vörösmarty is mögötte maradnak, mint nyelvművészek.

Épp ezért ceterum censeo: írónak el nem engedném azt a fáradságot, hogy a magyar nyelvet alaposan és gyökerében tegye tanulmányozása tárgyává. Hisz, egy kis töredelmmel olyan szépen el lehetne azt sajátítani egy nagyobb szellemű, tehát igazi írónak született embernek. Igaz, efféle tanulmányhoz okvetetlen kellene valami rendszeresb, tökéletesebb gyűjtemény. Nchai Tóth Bélával törtük is a fejünket (levélben) egy effajta szólas-szinonimikafélén. Nem az irodalmi és hivatalos köznyelv szinonimikája lett volna az, mint a Póra Ferencé, hanem a népnyelv és magyaros kifejezések és szólások tárgyak szerint való rendezése. Tóth Béla meghalt; én csak kisegítő munkatársul ajánlköztam és így az egész terv dugába dőlt. Ha azonban lesz írói főiskola s abban kötelező magyar nyelvtanítás, akkor ehhez a nagy munkához is neki kell gyűköznie valakinek vagy valakiknek.

Nehogy azt mondhasa bárki, hogy én csak levegőbe beszélek, egy példában be fogom mutatni, mekkora gazdagsága rejlik nyelvünkben azoknak a magyaros kifejezéseknek. Előrántok vaktában egy testrésznemet annak bizonyosságul, hogy csupán azt az egyetlen tárgyat az emberi lélek megnyilvánulásának mennyi finom kitételével kapcsolta össze a minden egyes szolását személyesíteni, élővé tenni siető magyar elme. (Vége következik.)

JÓKAI SZÓKINCSEBŐL.

Szarvas Gábor hagyatékából.

[Tajszók, régi szók, továbbá idegen eredetű és hibás szók. Jókai szókincsére nézve I. Somogyi Géza cikkei a Nyrbn 1917: Ami még nincs, de kellene. — Rövidítések: F = Fráter György. Hk = Egy hírhedett kalandor. Kk = Kétszer kettő négy és egyéb elbeszélések. L = A lélekidomár. Lfa = A lőcsei fehér asszony. SzM = Szép Mikhál. — Az idézeteket lehetőleg rövidítettük. — A szerk.]

Bébillér (Lfa 2:132 s még többször) [= MTsz]. Nem üle le velük kvaterkázni, bratinázni (F 3:88). Nagyokat hagyott nyerni a bród-sítzer gregárius népnek (Lfa 3:79). A buszos odunak látása cikomorította (F 2:278). Üres kézzel cafol vissza (Lfa 1:94). Hammer und Glockét játszottak cinderlingben (uo. 3:78). Más multság van itt, mint cinderlingre kockázni (uo. 81). Corkára fűzött sinkorán (F 5:50) [vö. cor MTsz]. Subák csamlottból és csimazimból (Lfa 1:12). Két csamangó 4:91. Tüzet rakott csereklyéből 3:169. Az irigyei találtak ki rá minden csihést (4:165). Csimplóya F 2:106. Csimplóyas Lfa 2:118. Nádasok, csincések F 2:169. Kérgéből kihajtottak a csivatag sarjak (4:126). A hadsereget tizedeli a csuma (4:75) Dágvány [sár] Lfa 3:188. A közönség nevetett a derendócián (F 2:109). Guta, mirigy, döbröc (F 161). Ejtel bor 4:54. Felloval vkit (Lfa 3:65). Ércfinak [csésze] 2:147. Bebek finta mosolyra fanyalodott (F 5:119). Korponayné belső frajja (Lfa 1:99). Fuser [ellen-tete céhbeli mester] 1:21. A porkoláb helyett a fürmender jött be (1:117). Ostornelet sem vágnak a [fa] gesztjéből 4:49. A leütő istennyi nem gubahította meg jobban a követ fujó urakat 5:56. Gyaloghintó F 5:52. Hevér [bányász] Lfa 4:121, 156. Ne emlékezzél rá, hollyan szeretettel szolgáltalak (F 236). Hordozózselye [„hordszék“] 3:182. Sánta, kacska, inaszakadt (Kk 1:128). A kani nem volt rossz ló (Lfa 3:104). Kapicányon [féken] tartani a nyelvet 4:158 stb. Katufrék [kabát] 1:121. Kenyérpusztító. himpellér 1:68. Kikecmelegve a sok dunna közül 3:192. A tó környéke fehér a kuk-sótól (így hívják az alföldön a sziket) (Kk 204). Kuglupf Lfa 3:79. A patricius nem kuszpitolhat polgárdolmányt 1:21. A kurirt lesomodorintjuk [?] itt a nádasban 3:173. Lesúnyta a két fülét 3:194. Birsahna liktárium (F 2:67) A tehetetlenség makutyi melasága (Lfa 4:113). Nederes fiu 4:171 [bolondos]. Játszani szeretett kártyát, obletánt. [?] a dajkával 3:23. Orrontá a fűszerillatot (Kk 185). A vagyon fölött ortályoskodtak (Lfa 5:40). A szatyort... a sümlyéklakó pákász köti (Kk 110).

Takarja végtől végig a pím p ó meg a timp ó 204. Pazzura [passus, igazolvány?] Lfa 3:87. Magyar katonája ritka, az is pelángyás F 3:154. Pilácsol [pislog] 3:171. Posojtott [olv. posajtott] káposzta 3:98. Pucéron marad 3:31. Rigolya [szeszély] Lfa 2:161. Itt kell rostokolnom ezen az átkozott vártán 4:89. Rücskös pofájú.. vén salabakter 3:180. Birkaprémés sapak 5:88. Abból a fajtából a szelindekeknek, melyet a Corp. Juris „sinkorán“-nak nevez (Kk 25). Kivett a zsebéből egy marék susinkát (F 4:7). Tömpöly [tócsa] Lfa 3:165. Tukorca (friss nádhajítás) 3:188. Pecsénye, tüttüs májos F 2:89. Nem kell azért mindjárt úgy ungorkodni (Lfa 3:176). Ungorkodás 2:173. Ami lelkemben van, onnan azt ki nem vajákolja semmi asszony (F 4:7). Vajákos asszony 5:551. Épen olyan fekete vaklinc volt mint az apja (2:68). Végeláthatatlan magasság (Lfa 3:119). Szaladjon világtalan világga 5:81. Zegernye idő (3:16). Zila tekintettel nézett barátnéjára 4:47.

Gusztus dolog (Kk 159). Az ilyenfajta ember imponál, ahogy mondják, ő adja a tónust 157. Kapitális leány 160. Léniaz Kk 204.

Gangos a járása (Kk 206). Indzsellér 204. Kipumpolhatott egy-két talért 21. Klázli 212. Mundér Lfa 1:16. Murmutírok!.. hasatokra süt a nap 2:144. Muskátlis cserép (Kk 205). Pórok közt támadt az ortály (F 2:158). Gentleman, aki a purgert lenézi (Kk 157). Dudoros rékli 121. Silbak, várta F 1:6. Lécrácsos söntés [Schenktisch] Kk 206. Super 15. A sah Quint von Obert mond, Cseffo a fejét razza: nix-nutz (Kk 170). A sah mattsban maradt 171.

[Hibás képzések:] Csatónyos megoldás L 2:101. Diador Lfa 4:177. Dulárok felégették (a kolostort F 5:54). Elmeháború jelenségei L 2:102. Nyargonc Kk 101. Támtalan ülőke F 1:58. Utér L 2:7 stb. „Noble passiók“ úzdei művelése 3:156. Legvalárdabb feladat F 3:26. — Zomdator F 2:91, 105 [Nemz. kiad. 95:128, 130, „gyógysszertartás a régi magyaroknál, Ipolyi, Jókai Mór“ 168; félreértésen alapszik, 1. erről Nyr 38:139].

[Hibás képzések helyett helyes szók.] Előülöl [elnök] F 1:101. Küldött [küldönc h.] 1:10. Melleddő [mellény?] 1:56. — [Más helyes képzések:] Hintálószerk Kk 189. Nézőlyuk F 1:167. A palotanagy jött az aranyoskulccsal 1:40.

KÉT ÚJKORI SZÓRÓL.

Irta Viski Károly.

Karácsonyfa.

A NyÜSz.-ből hiányzik, pedig kétségkívül új szó, mint maga a szokás is fiatal, mely megkívánja. Pogánykori germán eredetű a fenyőfa tisztelete s ez a karácsonyfa képében, bár módosult jelentéssel, mai napig elevenen megmaradt. A magyarságba is mint német szokás érkezett. Kedves szerepe, jelképes jelentősége nőttön növeli népszerűségét, egyelőre csak az úri, vagyonosabb rendben. A német ember — így mutatják képes újságjai — még a lövészárkokban is gyűjt két-három araszos karácsonyfát; a magyar paraszt tudommal seholsem. A *Jézuskának* sincs az ünnepi ajándékozásban semmi

része. „Mert nem *este* s a *Jézuska* hozza az ajándékot, hanem az *angyal* és *reggel*” — ahogy Arany is mondja. (ÖM. 10:110.) A *krizskindlire* nincs is magyar szavunk. Paál Sándor ugyan azt mondja (Nyr. 27:29), hogy „*karácsonyfiát* hoz a jó angyalka” a székelyeknek, de ezt én a székelyek közt laktomban tíz esztendő alatt sohasem hallottam. Csak azt, hogy az *angyal* (nem angyalka) *angyalfiát* hoz s azt sem karácsonykor, hanem újév reggelére. Nekünk is Tordán az angyal s újév éjjelén járt. Volt is vásár óesztendő délutánján a piacon; nemcsak a boltokban, hanem kirakó is. Már a 16. században is így lehetett ez szokásban: csak egy ünnepi ajándékozás volt: az újévi. Ahogy jó Tordai Tamás földim följegyezte ebben az időben (l. Nyr. 35:224): „*strenam vocamus, quae datur die religioso ominis boni gratia...* v. y. e z t e n d e o b e n v a l o a j á n d e k.” (Hasonló idézetek a 15. századból Nyr. 39:183.)

A krizskindli divata óta tehát egy magyaros szokással vagyunk vagy leszünk szegényebbek s egy némettel gazdagabbak. Nem első, nem utolsó. A karácsonyfa jelképi gazdagsága azonban megérdemli, hogy szeretettünkbe fogadjuk.

Régi nyelvünk ismeri-e a *karácsonyfa* szót? — Egyetlen adatot tudok rá idézni Závodszy L. közleményéből (MNy. 8:331): „*Karácsonyfa* = fenyőfa. Mindeön hélés Jobbagy tartozik... kéth eöl fáth vághni es *Karáchon fatatis* egy jó szekkerrel hozni. (Urb. arcis Hederwara 1554.)” — Ez azonban nem a mi karácsonyfánk, sőt nem is fenyőfa, mint Z. értelmezi. Nem egyéb ez, mint fában szolgáltatandó *karácsony-adaja*, mint ahogy volt Sz. *Mihály adaja*, Sz. *György adaja*. (L. OklSz. 454. l. 1646-ból.) Ezt bizonyítja a *karácsony-lyukja*, *karácsony-zabja* tributumféle is. (Uo.)

Nem idézi szavunkat a NySz., OklSz., CzF. s Tsz. sem. CzF. szótárában ugyan megvan, de községnév, melyben -fa = a -falva dunántúli szokásos rövidítése.

Úgy sejttem, hogy régebbi ifjusági irodalmunknak s képes ujságainak jórészt német tejen nőtt írói és rajzolói népszerűsítették a szokást és szavát: a *karácsonyfát* a mult század közepe táján. A szóra rábukkanhatunk talán korábbi időben is, de elterjedése etájt indulhatott meg. Ballagi szótárában már olvashatjuk.

Szobatudós.

E szó a német *stubengelehrter* fordítása. Már Széchenyi is használja (még a *szennyes* jelzőt is elébe ragasztva NyÚSz.); azóta is elég gyakran lehet vele találkozni. Írók, szónokok, politikusok s más harcos, gyakorlati emberek kedvelt szava. Szerintük kétféle tudós van: egyik az „igazi”, aki „örök igazságokat” árul érvekül a gyakorlati ember saját külön ideológiája számára; a másik a szobatudós, akinek tételei erre nem használhatók, sőt esetleg az idea megvalósítására kifundált egész gondolatzerkezetet veszélyeztetik. Ma lehetsz szobatudós, holnap „igazi”, aszerint, hogy kutatásod eredményei „simulnak” vagy nem, „alapoznak” vagy nem. Aszerint, hogy a harcos mesterember szerint mit érnek. Mert ő a tudomány eredményeit is megértékeli. Aszerint, hogy szekere elé foghatók-e, vagy kerekébe ragadnak; esetleg teljesen közönyösek eszméire nézve, pl. a hangtörvények a jogalkotás eszméire nézve... Itt, itt a szobatudós!

Mindez a tudomány hitelének nem volna kárára, ha az eszmék nem az igazság, az ideológiák nem a tudomány álarcában jelentkeznének. De abban jelentkeznék; mert tudják, hogy csak az igazság egyetemes erejű. Az utolsó falusi kortes is „örök igazságokkal” dolgozik. Útszéli közmondások, avas axiómák, elmúlt sötétebb idők réveteg sejtelmecsei neki „örök igazságok”. Zuhognak, kopognak, mint a bunkósból. — Irástudó embernek azonban baja nem ezekkel van, hanem azokkal, akik tanult ravaszsággal lopják be eszméiket az igazságok közé; akiknek — tudva, néha tudatlan — a *tudós, tudomány, igazság* hajlékony fogalom.

A *szobatudós* juttatja ezeket eszünkbe s el is kellett mondani, hogy e szó jelentésével tisztában lehessünk. Az alkalmat pedig az adja rá, hogy megint elhangzott ez a szó, még pedig mint mindig: tudósok csúfjára. Mondja pedig Bosnyák Zoltán a Huszadik Században (36:58), nyilván azért, mert a *szobatudósban* nincsen semmi gyakorlati. — Tudjuk, elismerjük, hogy Bosnyákban van. De bármekkora gyakorlati siker sem jogosít fel senkit arra, hogy az elméleti és történeti kutatás mestereit, akiket eddig tudósokul tiszteltünk, megfossa e komoly, tisztos névtől azért, mert „nem ott fogják meg a kérdést valahol, ahol az élet fája zöldel”, mint ahogy Bosnyák itt, az életfa zöldjében fogta meg a zsidókérdést. „Sem elméletileg, sem történetileg nem fejtegeti. Ez a *szobatudósok dolga*” — mondja. Már pedig, hiába, tudomány csak egyféle van: elméleti. Eszerint tudós is csak egyféle lehet.

NYELVMŰVELÉS.

Egy mintaszerű rendelet. Szikla Géza m. á. v. főfelügyelő, miskolci h. üzletvezető fontos körrendeletet adott ki a „magyaros írásmód alkalmazása tárgyában” az üzletvezetőség területén „valamennyi központi és külszolgálati főnökségnek és irodai személyzetnek”. Örömmel üdvözöljük a jó magyar nyelvérzékre s nagy tájékozottságra valló intézkedést s kívánjuk, vajha minden üzletvezetőség és az egész M. á. v. — ez a hatalmas magyar szervezet — követné a jó példát. Máris értesültünk, hogy Csorba Gábor kir. tanácsos temesvári üzletvezető, meggyőződve a rendeletnek üdvös és hazafias voltáról, magáévé tette Szikla Géza kezdeményét s a körrendeletet némi rövidítéssel kiadta a temesvári üzletvezetőség alkalmazottainak. Hogy fogalmat adjunk a rendeletnek gazdag tartalmáról, a fontosabb részeket szó szerint idézzük:

„Sajnosan tapasztaljuk, hogy a hivatalos iratokban a magyartalan kifejezések nagyon elszaporodtak és úgy látszik, hogy mindinkább tört hódítanak, még pedig különösképen nem azért, mintha irodai személyzetünk nem tudna jól magyarul, hanem azért, mert mindenki azt hiszi, hogy másképen kell írnia, mint ahogyan beszél. Kevés kivétellel tökéletes, szintiszta magyarossággal beszélünk mindnyájan, de mihelyest valaki tollat vesz a kezébe, hogy gondolatait ezzel fejezze ki, abba a sajnálatos tévedésbe esik, hogy valahogyan másképen kell magát kifejeznie, mint ahogy ezt élőszóval tenné. Valami különleges választékos nyelven, ékes stílusban akar mindenki írni, s nem gondolja meg, hogy már az iskola tanítása szerint is a legjobb stílus az, amely a *legegyszerűbb és legvilágosabb*; a legmagyarosabb pedig a *népies* stílus, mely mindazonáltal kerülje a póriást és a tájszólást.

A legsűrűbben előforduló magyartalanságok :

1. A *germanizmusok*, a németes mondat szerkezetek, a német kifejezés-módok szolgái lefordítása és átültetése magyarba. Germanizmusokat leginkább akkor viszünk be nyelvünkbe, amikor az ige szenvedő formáját használjuk a magyar mondatokban... Pedig mindent jól meg lehet írni *latik-letik* nélkül is. Miért kell azt írni, hogy : Ezen ügy a pécsi üv. által tárgyalatik, a vonat X órháznál megállítatik, X vonat közlekedése megszüntettetik stb. mikor szintiszta magyarsággal azt mondhatjuk, hogy : ezt az ügyet a pécsi üv. tárgyalja, a vonatot X órháznál megállítjuk, X vonat közlekedését megszüntetjük stb.

De még más alakban is átültetik a magyarba a német *wird* és *wurde* segítő igéket, t. i. *lesz* és *lett* fordításban ; a podgyász a vágányhoz közel *lett leve* s a vonat által *el lett ilve*, csütörtökön sertéshús és szalonna lesz kimérve stb. Minden ép nyelvérzékű magyar ember ezeket így írja : a podgyászt a vágányhoz közel tették s a vonat elűtötte, csütörtökön sertéshúst és szalonnát fogunk kimérni. Dehát a német amúgy mondja s mi azt utánozzuk, nem a magyar ember beszédjét s íróink stílusát !

A germanizmusoknak másik csoportjába sorozhatjuk az egyes németes szóalakokat és kifejezéseket, amelyeket könnyebb áttekinthetetés végett helyes magyaros alakjukkal együtt az alábbi táblázatban foglaltam össze :

Németes kifejezések	Magyaros kifejezések
A tömlők az összes kocsikra föl-szerelendők	A tömlőket minden (vagy valamennyi) kocsira szereljük föl.
Az árú elszállítást nyert. Megállapítást nyert.	Az árút elszállítottuk vagy elszállították. Megállapítottuk vagy megállapították.
Nyugtája ellenében fölveheti (gegen Quittung).	Nyugtájára fölveheti. (A magyar váltóra fizet, babrá játszik stb.)
Ezen összeg általunk 5 részletben fog levonásba hozatni (in Abzug bringen).	Ezt az összeget 5 részletben fogjuk levonni.
Az eljárás 8 óraker fogja kezdetét venni (den Anfang nehmen).	Az eljárás 8 óraker fog kezdődni.
Nem áll a Mav. szolgálatában (Steht nicht im Dienste).	Nincs a Máv. szolgálatában.
Hitel nem áll rendelkezésünkre, érdekében áll, nem áll arányban.	Hítelünk nincs, érdekében van, nincsen arányban.

2. A germanizmusok felsorolása után meg kell még említenem a *latinizmust*, melynek leginkább csak egy alakja van nálunk forgalomban és ez a parancsoló mód kifejezésére használt undó-undó végzetű igealak. Pl. utasítandó, beküldendő, dicsérendő (laudandum est). Ennek a magyarban semmi létjogosultsága sincs, mert ezt az igeragozást ép nyelvérzékű magyar ember soha nem használja és mert erre semmi szükségünk nincs, — hiszen az ige parancsoló módját a magyar tősgyökeres magyarsággal ki tudja fejezni : utasítsa, küldje be, dicsérje meg, vagy utasítani kell, be kell küldeni, meg kell dicsérni. Szokjunk le tehát erről az idegenszerűségről.

3. A magyartalanságnak 3-ik csoportjába foglalom az önkényesen ki-gondolt, gyártott és megcsonkított szavakat. A leggyakoribb megcsonkított szavak a mi írásainkban azok, amelyekből az ige jelen participiumjának a képzőjét, az *ó* és *ő* képzőt kihagyják, pl. jármű = járómű, fedlap = fedőlap, óvintézkedés = óvóintézkedés, védjelző = védőjelző, furlyuk = furólyuk, kötszer = kötőszer, kötbér = kötőbér stb. Ezek a szócsontkítások éppen olyan helytelenek, mintha ivópohár helyett ivpohár vagy mosdótál helyett mosdtái szavakat használnának.

Ilyen gyártott szó a pirszén és a ruggyanta is, mely a piritott szén és a rugalmas gyanta megcsonkításából származik. A magyar tud. Akadémia már régen kimondta, hogy azokat az idegen szavakat, amelyekre nincsenek jó magyar szavaink, a maguk eredetiségében át kell venni a magyarba, magyaros írásmóddal. Eszerint nem pirszén és ruggyanta, hanem koksx és kaucsuk a helyes szavak, amint ezeket a világ minden művelt nemzete használja. Helytelen tehát a meghonosodott idegen szavakat credeti helyesírásukkal használni, eszerint nem: Cholera, Physica, Asphalt, Telephon, Gymnasium, Typhus stb., hanem kolera, fizika, aszfalt, telefon, gimnázium, tifusz a helyes írás.

4. Külön pontba foglalom az írásainkban lábra kapott szószaporítást, a cikornyás írásmódot, a mondatok cifrázását, mert Simonyi Zsigmond tanítása szerint a stílusnak legelső kelléke az érthetőség, szabatoság, világosság és egyszerűség (lásd Helyes magyarság című művének 58-ik oldalát).

A leggyakoribb szószaporítást az eszközöl, képez, tesz és intézkedik igék becsempészésével követik el; e szavak nemcsak hogy többnyire fölös-legesek, de (főképp az utóbbi) a mondatok elmagyartalanítását okozzák. Hivatalos iratokban olvastam: A hidmérlegen javítás *eszközöltelett* (a hidmérleget kijavították), ez a mi tulajdonunkat *képezi* (ez a mi tulajdonunk), *intézkedjék*, hogy az elhasznált menetjegyek elszedessenek és beszállíttassanak (szedesse el, és szállítsa be az elhasznált menetjegyeket).

Sokszor látom, hogy a beszédben használt, megszokott, egyszerű, világos stílus helyett valami szokatlan választékos, különleges, többnyire németes stílusban akarnak írni és ezért országos keletű, népies szavak és szólásmódok helyett más, sokszor gyártott szavakat és keresett szólásmódokat alkalmaznak. Pl. A várt vonat *tényleg* (csakugyan) megérkezett. Ez a tény (valóság). A *tényleg* és *tény* szót a magyar nép nem ismeri, nincs is rá szüksége, mert itt van a magyaros *csakugyan*, *igazán* és *valóság*. Ugyancsak a választékos stílus kedvéért megvetik a *ha* kötőszót és *amennyiben*-t írnak. Amennyiben (ha) ennek a figyelmeztetésnek nem volna eredménye, kénytelen volnék Önt megbüntetni. Ugyancsak az *amennyiben*-t írják a *mert* helyett is: A szerelvényt meg nem erősíthettem, amennyiben (mert) tartalékkocsim nem volt. Eszerint az *amennyiben* tétértelmű, sokszor nem tudjuk, hogy *mert* helyett vagy *ha* helyett szerepel-e, de azért mégis használják, hogy a stílus választékos (németes) legyen. Az *amennyiben*-ről így ír Simonyi Zsigmond Helyes magyarság című könyvében: „A német *insofern* és *insofern* utánzásaképpen a Bach-korszak hivatalos nyelvéből nagyon elterjedt a *ha* kötőszó helyett a kiállhatatlan *amennyiben*.” Szintén a választékos, különleges stílus kedvéért nem azt írják, hogy X Y-t megbüntettük, hanem X Y ellen büntetőleg jártunk el. Nem írják, hogy készletem nincs, hanem készlettel nem rendelkezem.

5. Külön meg kell emlékeznem a leendő és a való igenevekről: Az

összegnek általam leendő kiutalványozását kérem engedélyezni. (Móltóztassék megengedni, hogy az összeget kiutalványozhassam). A vonatparancsnok nem értesítetik a vonat mennyi ideig *való* tartózkodásáról. (A vonatparancsnokot nem értesítik, hogy a vonat mennyi ideig tartózkodik). A vállalkozó a munkának általunk *történő* végrehajtásához hozzájárul. (A vállalkozó hozzájárul, hogy a munkát mi hajtsuk végre). Amint ezekből a példákban látszik, minden *leendő*-vel, *való*-val és *történő*-vel megrontott mondatot meg lehet írni szépen, magyaron ezek nélkül is.

6. A *podgyász* írásmódját már Simonyi Zsigmond is kifogásolta, nem csak említett könyvében, hanem egy hirlapi cikkében is, gúnyos megjegyzést téve a *pod*nak a *gyász*ára. Ebben a szóban a *gy* éppen úgy hangzik, mint a *faggyu* szóban, érthetetlen tehát, hogy miért nem írják hasonlóképen.

7. Magyarossá tehetjük írásunkat avval is, ha idegen szavakat szükség nélkül nem használunk, hanem csak akkor, ha annak a fogalomnak a megnevezésére jó magyar szavunk nincsen. *Propositio* helyett *javaslat* vagy *ajánlat* a magyar szó, *produktálni* helyett *termelni*, *kalkulus* helyett *számítás*, *circa* helyett *körülbelül* stb.

SZIKLA GÉZA.

A megbukott *rayonirozás*. Nagy örömmel olvasom néhány nap óta ezt a hírt a BpHirlapban (pl. jan. 12, 6. l.). Úgy kell neki! — gondoltam magamban, nem is lehet életrevaló ez az intézkedés, ha már a neve is olyan franciába ojtott osztrák-magyar kecsesivadék. Hogy ilyennek született, ennek a székesfőváros rendezésszerzője az oka, akinek sem egészséges magyar nyelvérzéke, sem erős nemzeti érzése nem lehet. Nemzeti érzésének gyöngeségére vall az, hogy a német révén átvett fölösleges *rayon* szót (hisz magyarul *körzet*-nek mondjuk) nem átalította a rendelet intézkedésének nevéül választani; nyelvérzéke fogyatékosságát pedig az mutatja, hogy ebből a *rayon*-ból a német *-ieren* végű igék (*waggonieren*, *rayonnieren* stb.) mintájára alkotta meg a szükséges szót. Már egy előbbi rendelet magyarsága ellen is kellett annak idején egy kifogást tennünk, mikor t. i. a vendéglői étkezést szabályozó rendeletnek szerencsétlen *körlet* szavát kifogásoltuk (l. Nyr. 46:47). Sajnálattal látom, hogy budapesti vendéglőseink használják is a furesa szót és *körilékek* rovatát a rendelethez híven, de helytelenül *körletek* címe alatt állítják össze. Általában nagy baj, hogy törvényeink, rendeleteink, hivatalos közléseink, sőt még királyi kézirataink magyarságára sem fordítanak elég gondot, amint pl. Szilágyi Dezső minisztersége alatt történt, aki törvényjavaslatait és rendeleteit nyelvudósokkal is át szokta vizsgáltatni. Pedig akár az Akadémia, akár a Magyar Nyelvtudományi Társaság, akár a Magyar Nyelvőr szerkesztősége mindenkor készséggel adna tanácsot nyelvi, magyarossági kérdésekben. Az úgynevezett és megbukott *rayonirozás*ra azonban újságíróink maguk is találtak ki már szerencsés, megfelelő kifejezést. Az Est pl. helyesen *körzeti beosztás*-nak nevezte (jan. 3., 6. l. kétszer is), a BpHirlap pedig előbb *körzet-beosztás*-nak 917 dec. 30, 6. l., majd *körzetbeosztás*-nak 918 jan. 3, 6. l. és jan. 5, 10. l. Ez az egybeírás egyébként kétféle ejtés- és fölfogásmódot is megenged, mert gondolhatjuk és ejthetjük *körzetbe-osztás*-nak, meg *körzet-beosztás*-nak is, és mind a kétféle módon helyes az elnevezés. Nevezhetnők az intézkedést akár *körzetrendszer*-nek vagy *körzetezés*-nek is, csak az ügyis megbukott *rayonirozással* hagyjunk föl végre. De nem hallgathatom el azon való sajnálkozásomat, hogy sem Az Est, sem a BpHirlap

nem tudott hű maradni nemzeti érzése első föllobbanásához s mind a ketten visszatértek az idegen hivatalos kifejezéshez. Ezt a nemzeti érzésünkhöz való hűtlenséget napról-napra fokozódó sajnálattal kell tapasztalnom. A most folyó béketanácskozások *kiküldöttjeit* pl. olykor-olykor magyarul emlegetik hirlapjaink. pl. „Németország és Törökország *békeküldöttjei*“ BH. 918 jan. 5, 4. l., az „ukrán köztársaság *békeküldöttsége*“ uo.; „a német *küldöttség* Bresztlitovszkban az orosz *küldöttségnek* egy iratot nyújtott át“ uo. jan. 2, 3. l.; vagy: „nagyon barátságos érintkezés folyik a *meghatalmazottak* között“ uo. jan. 1, 5. l.; „török *megbízottak* utaznak [a fegyverszüneti bizottságból] Odesszába“ Ujság (kolozsvári) 917 dec. 30, 2. l.; de legtöbbször, tíz közül kilenc esetben, *delegátusokról, békedelegátusokról és delegációról* szólnak lelkes magyar újságíróink, anélkül hogy ezekre a latin szókra szükségünk volna. Elégednének meg azzal, hogy a mi közönségi országos bizottságunkat rövidség kedvéért *delegációnak* nevezgetik (habár *közösbizottságnak* is nevezhetnék), és ne kereszteljenek el mindennemű *megbízottakat, meghatalmazottakat és kiküldötteket* (mennyi paragon hagyott eredeti magyar szó!) egy kaptafára — német kaptafára — *delegátusoknak*, testületeiket meg *delegációnak*, mert hisz nyilvánvaló, hogy a német hírforrások *Delegierter-jei* és *Delegation-jai* altatják el a mi újságíróinkban azt a kevés magyar érzést is, ami megmaradt még bennük. Így vagyunk, hogy czúttal csak egyet panaszoljak még föl, a lengyel *kormányzó-tanáccsal* is. Jól tudják hirlapíróink, hogy ez a magyar neve a szóbahozott tanácsnak, írjak is egyszer-egyszer, nagyelvétve: „A lengyel *kormányzótanács* Bécsben“ [még szerencse, hogy nem *Wienben*, ahogy e szóalak a lap homlokán nagy megbotránkozásomra hosszú ideig éktelenkedett]¹ Az Est 918 jan. 11, 6. l.; „a lengyel *kormányzótanács* három tagja“ Ujság (kolozsv.) jan. 8, 2. l.; ámde mégis csak legtöbbször *régens-tanácsot* (Az Est jan. 9, 2. l., jan. 11, 6. l., ez utóbbi helyen éppen a főttebbi magyar című hírnek szövegében, hogy nemzetközi szellemünk a magyar szó használatával valahogyan csorbát ne szenvedjen) vagy *régensségi tanácsot* (BH. jan. 9, 3. l.) emlegetnek. Szükségünk van-e nekünk nyelvünk teljesen kifejező eredeti szavai mellett ezekre a németes-deákos kifejezésekre?!

De hogy a megbukott *rayonizálásra* visszatérjek, ez a — mindig csak német — *írózó* divat egyéb megróni való szavakat is fakaszt alvó nyelvérzékű íróink tollából. Íme: „a gyalogság *bevaggonizálásakor* [magyarul: *bevaggonizásakor*] katonák, asszonyok... rengeteg tömeggé kavarodtak“ BH. 915 máj. 30, 5. l.; „az orosz vasuti hálózaton kell dolgoznunk, tehát ugyanazon, a melyet ők csak *kivaggonizálásra* [magy. *kivaggonozásra*] tudtak használni“ uo. 915 szept. 25. tc.; „34 métermázsza szénáját elszállíttatás céljából *bevaggonizottat* [magy. *bevaggonoztat*]“ Kolozsv. Hirl. 915 dec. 1; „vizhatlan (*gumirozott*) [magy.: vizálló, gumizott] vászon“ BH. 917 máj. 30, 10. l. Az ilyen szavakat, valamint az előbeszédben gyakran hallható *aszfallíroz* (magy. *aszfaloz*), *parkíroz* (magy. *parkoz*) és hasonlófélét az irodalom berkéből irlgmatlanul ki kell — botlítani.

Kolozsvár 1918. I. 15.

ZOLNÁI GYULA.

¹ Levélbeli külön figyelemztetésemre és okfejtésemre került le aztán belőle legalább a *-ben* rag, úgyhogy mostmár csak mint postai cím olvasható a lapfőn: „Wien, I., Kohlmarkt 7“. Ehhez, mint hazafias földrajztudósaink dicsőséges vívmányához, üzleti érdekből tovább is ragaszkodnak, pedig bizonynyal mondom, a becsületes Bécs fölírásért sem törnék be a fejük.

Lila ákác című regényében (a Pesti Naplóban) Szép Ernő egészen új irodalmi nyelven szól: a pesti nép nyelvét teszi irodalmivá, s ezt a nyelvész nem veheti siket fültre, ha meggondolja, milyen nagy hatással van a franciára az angol irodalmi nyelvre a párizsi s a londoni „csöcselék” nyelve. Kétségtelen, hogy a mienkre is hatással lesz az egyelőre zürzavaros, de máris kialakuló budapesti népnyelv. Persze ez a hatás nagyon vegyes lesz, sokszor — sajnos — a rosszabb elemeket fogják fölkapni írónk. Hogy némi ízelítőt adjak a Lila ákácból, ezúttal csak egyes kifejezéseket fogok idézni. Először is minden tektória nélkül használ sok olyan régebbi és újabb keltű idegen szót, amelyet eddigi irodalmunk kerülni szokott: *penecilus, ordináré; ringlispil, bakk, bakkoz, valcerez, zsabó, zsakett*, „az öttagu zenekar, a zongorista, a primhegedista, brácsista, flotista, meg az üsdobcinslányér- és trianglista”; de még ilyeneket is: *a privát* (külön szerető!), *pracni, bognizni* (ívelni a jégen), „azt nem lehet csak úgy *lezser* venni”, *stande pilyere* (stante pede) stb. Alkalmazza továbbá a fővárosban divó németességeket: *nyolc kerületbe* (maga megmagyarázza a vidéki olvasónak, hogy ez a. m. a VIII. k.-ben; így mondják: *három szám alatt*, harmadik szám helyett); „*ez nem az én eselem*” — *das ist nicht mein Fall*, eh. ezt nem szeretem, ez nekem nem szokásom; *iksz és iksz év* múlva, „még ilyen büszkeséget nem is hallottál, ahogy ez a lány *leadta*, hogy ő tag a Casinóba”; „utálok az egész embereket itt” stb. Más pesti furcsaságok: *ká kötelesség* = k. (vagyis kutyá-) kötelesség; „amit nem mulasztunk el kitudakolni *egy ilyen Manciklól*”. — Van azonban olyan pesti nyelvújítás is, ami magyaros népnyelvi alapon fejlődött: *mese* dámák (ch. mesés); „a szemem a szivaros fiura *ragad*”; *leengedell* (leeresztett) szőke hajjal; *lutal* eh. lenéz; *lecsuszott* számok (már kevésbé kedvelt darabok); *jálszik vöröspecsenyét, vöröspecsenyézni* stb. — Közben persze, mint Szép Ernőnek egyéb írásaiban, találkozunk a jó vidéki magyarság szólásaival is: „*Belefeledkeztem a kaszinó vasarjába*”. „Nem adtam volna egy vaklóért”. Stb. — Minden esetre érekes a Szép Ernő naturalista kísérlete, — illik is a tárgéhoz, — de természetesen nem lehet mindenkinek inyére.

SIMONYI ZSIGMOND.

A személynévmás sokkal sűrűbben szerepel a németben, franciában, mint a magyarban. Ott az ige mellett (a felszólító módot kivéve) mindig kitesszik, valahányszor nincs megnevezve az illető személy. De van ezenkívül még egy érdekes eset. Minthogy az *er* és *sie* megkülönbözteti a férfit a nőtől, az elbeszélésben a névmással távolabbról is vissza lehet mutatni a félreértés kizárására az illető személyre, ezt tehát nem szükséges megnevezni. Ellenben a magyarban ilyenkor a megnevezés hiánya félreértésre vezetne, ahogy különösen németből való fordításokban tapasztaljuk. „Lili tudta, mit akar vele [az atyja] mondaní és kiiramodott a szobából. Eltávozott és soha többé vissza nem tért” (Nudemann: Énekek éneke 1:8). A magyar olvasó csakis úgy értheti, hogy Lili távozott el. A németben ez van: *Er* entfernte sich; de magyarul így kellett volna: Az atyja eltávozott. Vagy uo. 21: „Lili. . . nem találkozott eddig egy paranyi kalanddal sem. . . De azért az ő ideje is elérkezett. . . Segédtanító volt az iskolában. . .” Ki? Lili? Persze az eredetiben ez van: *Er* war Hilfslehrer in der Schule. Fordítani így kellett volna: A fiatal ember segédtanító volt az iskolában.

GERMANISTA.

Mely helyett ami. Ezt Jókai hozta be az irodalomba, a Nyr-ben (1876. 320—322) Melczér Kálmán megróttá érte s két lapot megöltött Jókai-hól vett ilyen idézetekkel: öltönyük, mit fölvettek; képekkel, amiket stb. stb. Eredménykép kimondta, hogy Jókai „a névmásokat illetőleg ingadozik, majd nem úgy, mint egy iskolás gyermek“, s megállapította, hogy ez „semmivel, még a népnyelvvel sem igazolható különködés“. Újabban Dóczi Lajos kelt ki többször e használat ellen (l. pl. Nyr 45:337, jegyz.). Ellenben Arany János egy érdekes fejtegetésben Jókait védi:

„...A régiség, mint a nép ma is, a *ki* névmást használta relativ gyanánt, személyre, dologra. A *mely* v. a *mely* mindig a névvel járt. A *mely* *kutya*... Volt azonban személy és dolog között vmi különbség, de nem a *mely* által. Mutatják ezt az összetételek: akárki, akármí, valaki, valami... A *vala-mely* csak név előtt használtatik... Akármely állat... E példák mutatják, hogy az a *mely* nem párhuzamos névmás az a *ki*-vel. Ha már különböztetni akarunk személyt dologtól: helyesebb volna dologra *állalában* az a *mit* venni fel (miért ugyan a Nyelvőr erősen megmosta szegény Jókai fejét). Azonban tagadhatlan, hogy az a *mely* önálló használata is, mai módon, azaz csupán dologra, régen megvan az irodalomban“. (Arany Hátrah. próz. 396.)

Kétségtelen, hogy *ami* a népnyelvben is előfordul *amely* helyett s néha más jó íróknál is előkerül, pl. Biztos szabályokat nyújt a cél, a *mit* mondatunkkal eszközölni szándékozunk (Brassai: M. Mondat 3:273). Megtalál egy nyárlát, aminek a hegye az égbe ért (Népk. 1:285). — Bizonyos azonban, hogy ez a használat sokkal ritkább, mint az *amelyik* és *aki* névmásoké.

Az előbbi idézet végén azt mondja Arany, hogy a *mely* önálló használatban csak dologra vonatkozik. De előfordul kivételesen emberre vonatkoztatva is, mint nem rég Zolnai is érintette (Nyr 46:179), sőt régibb íróinknál elég gyakran, pl. Faludinál is. — Érdekes a köv. példa: „Taine nyers materializmusa az embert... baromnak tartja, *kinek*, vagy pontosabban szólva: *melynek* csakis ösztöne van“. (Phil. Közl. 4:50.) KOVÁCS ASZTRIK.

Németességek. Ujságíróink a háború kezdete óta még többet olvasnak németül, fordítanak is, így nem csoda, hogy megint úgy elszaporodnak a németességek, mint a Bach-korszakban. Lehetetlen és céltalan volna mindent felsorolni, de egyes föltünőbb és többször ismétlődő hibákat ki kell pécéznünk.

„A németek *hét mérföldcsizmákkal* nyomultak előre Pétervár felé“ (P. H. 1918. II. 26. vc.) = *mit Siebenmeilenstiefeln*. Ezt most sokszor olvashatjuk lapjainkban¹; legalább egy kissé magyarosabb formát adnának neki, amilyenl pl. a Simonyi—Ballasa féle szótár fordította: mérföldlédő csizma (lehetne métföldjáró cs. vagy óriás cs. is, vagy pl. óriás léptekkel). „*Előkép*“: *Vorbild* uo. eh. példa. — „Nem egy zsidó beírhatná *nemzetseggönyvébe*, amit a Nation folytatólag mond“ (Világ 1916. IX. 10). Az írónak nyilván némi fejtörésbe került, hogyan fordítsa a *Stammbuch*-ot magyarra; nyilván nem értette meg, hogy itt emlékkönyvről van szó. Ha a *Stammbuch* *nemzetseggönyv*, utóbb még a *Stammlich* *nemzetseggasztal* lesz. — „*Hióbbírek* rohanják meg a Párizst majmoló boulevardokat“ (Bukarestben; Az Ujság 1916. IX. 12). A vezércikk írója nem tudja, hogy a *Hiobsnachricht* magyarul rémhír, gyász hír,

¹ Aki ezt írja, magyarból németre bizonyára így fordítana: *Im Tode des Pferdes nähern sich die Deutschen der belgischen Küste* = lóhalálában.

de úgy l. azt se sejtí, hogy Hiob magyarul Jóh! — „Szilisztria az iskola-példája a teljes fáradhatatlanságnak“ (uo., *Schulbeispiel*). — „A Pravda a koronát helyezi mindenre, amikor ezzel kommentálja a Tisza bukását...“: *setzt dem allen die Krone auf* = evvel tetézi. — „Sohasem csináltam titkot belőle“: *ich habe kein Geheimnis draus gemacht* = nem titkoltam. — Az ellenzék kalkulációjába *goromba* számtani hiba csúszott be“ (M. Figy. 1917. jún. 347) = *ein grober Rechnungsfehler*: talán számtani *szarvas* hiba. Ezt a jó régi kifejezést mintha elfelejtettük volna. — „Ellenségeink *véd- és dacszö-veisége*“ = *Schutz- und Trutzbündnis*. Magyarul: védő és támadó szöv. — „A katonakötelezettség *bevezetésére* szolgáló törvényjavaslat“. Helyesen: A kk. behozataláról szóló tj. — Gejzirek *lőnek föl* (Szép Ernő) = *schiessen empor*. Magyarul legfőllebb *lovellnek*, de szokottabban: *szökhennek*. — „Még a szigorú cenzúra sem tudja elfojtani az entente aggodalmait a municiógyártás *nagymérvű kiesései* miatt“ (Az Ujság 1917. II. 13. 2a) = *Ausfälle*: nagy hiányai miatt stb. — „Az előző vallomásoknak a *tanuk elé tartása* az elnöki hatáskörbe tartozik“ (Az Est VI. 28) = *die Aussagen den Zeugen vorzuhalten*. — „A mi szociális-táink *bedőltek* az antant ügynökének“ (B. H. VI. 23. vc.) = *reingefallen*: föl-ünek neki, bár Budapesten mondják amazt is. — „A gyűlölködők lármáját elnémitja közös feladataink *nagyvonalúsága*“ = *die Grosszügigkeit*. Helyesen: feladatainknak *nagysága*, vagy *nagyszabású* volta. — Legújabbban terjedő hirlapi németesség: „A tárgyalásokon *sokszorosán* kifejezésre jutott az a nézet“ = *kam vielfach die Meinung zum Ausdruck*; helyesen: gyakran kifejezték v. hangoztatták azt a nézetet.. Újabbán a németek *oft* helyett azt írják *vielfach*, *so* helyett *derart*, *solch* helyett *derartig* stb., és hirlapíróink síetnek az ilyen új divatokat utánózni. — „Szent Eufrozina, kegyes *véd-szent-nőm*, segíts!“ Jaj, magyar génusz, segíts! A magyarnak a női szent is csak *védőszent*, nem védőszentő!

ANTIBARBARUS.

Ibolya-láb, violaszín láb. György Oszkár lefordította Baudelaire-nek *A rom virágai* c. verseit. Kosztolányi Dezső pedig megdicsérte a fordítást a Nyugat júliusi számában. Érdeméül hozta föl, hogy „tud hűtlenül — hű lenni a szöveghez“. Mert mindig mosolyog Kosztolányi, valahányszor a verstördítés hűségéről hall. „Kihez vagy mihez hű, a szótárhoz, vagy a vers lelkéhez?“ „A fordítás nem lehet szószerinti“. Ezek után az a kifogása, hogy György Oszkár fordításában néhol *elhalványodik* az eredeti. Például említi a *La muse venale* c. verset. A költő azt kérdi múzsájától: Találsz-e paraszat „pour chauffer tes deux pieds violets?“ Kosztolányi szerint: hogy melegítsd a januári hidegtől *violaszín lábaidat*. S György Oszkár ezt így fordítja: „*Ibolya lábada-nak* hol lelsz parázsszenet?“ — Erre meg már mi mosolygunk: hol itten a hűtlen-hűség? Nem szószerinti fordítás-e ez? Fordító és bíráló bizony egyaránt hű a szótárhoz. Nem halványít egyik sem, sőt inkább a kelleténél több *kékítőt* csöppent a vers lelkébe. Lám e versnek, Kosztolányi-említetté, némét fordítója mennyire hűtlen-hű a szöveghez, mikor találóan azt mondja: „Den Fuß zu wärmen, deinen kalte-blauen“. S ezt mi, jó-magyarán *szederjesnek* mondjuk. A versbe is milyen szépen, a violánál szebben-jobbán illik: Szederjes labadnak hol lelsz parázsszenet?

TRENCSENY KÁROLY.

Szigorúbb cenzurát!¹ A Gerbeaud ajtajában — tussal rajzolt gömbölyű betűkkel — ez áll: „Kutyákat *magával* hozni (mitbringen) tilos”. Kivételesen? Magával. A krondorfi víz palackján ezt látjuk: „Stefánia *koronahercegné*”. A Vérmező sarkán pedig hosszú évek óta pompázik a táblácska, festett fehér betűkkel, így: „A vérmezőn átjárni, Kerítést és a *Rézsüket* megrongálni és Köveket és Hulladékokat bedobálni szigorúan tilos”. Többször olvassuk a magyar szöveget, de nem értjük. Mi az: *Rézsüket*? Miért írják a főneveket nagy betűkkel, mint a szimbolisták, egy meglehetősen prózai hirdetőtáblán? Szerencsére a magyar szöveget megelőzi a német, azt legalább meg lehet érteni, a magyarnyelvűeknek is. Szaporíthatnók a példákat, az unalomig. Mindenki belekapcáskodhat nyelvünkbe. Ma-holnap nem is divat hiba nélkül hirdetni. Ott, ahol libériás inasok nyitogatják az ajtókat és aranyzsinórral csomagolnak, a milliós vállalatoknál, melyek évente sok ezer koronát költenek a reklámra, olyan pongyolán és hányavetien kezelik szellemi kincsünket, a magyar nyelvet, mint az éjjeli menedékhelyen. Milyen helyes lenne, ha a főváros — az ízlés és irodalom nevében — szigorúan megbírná minden egyes fölírást vagy közlést, melyet a hatóságok vagy a kereskedők a nyilvánosságnak szántak és minden hirdetést csak akkor lenne szabad kifüggeszteni, miután már átrostálódottak az irodalmi cenzurán. Mi a cenzurának nem vagyunk túlságosan rajongói, de ennek a cenzurának, ennek a jótékony szellemi zsarnokságnak hívei lennénk a háború után is, mert ezek a korcs fölírások naponta száz-
ezrek ép nyelvérzékét megmérgezik. Ami kiárad belőlük, úgy száll a levegőben, mint a tüdővész baktériuma. Szigorúbb cenzurát kérünk.

MAGYARÁZATOK.

Szombat és társai. Szláv, német, olasz, latin jövevényszavaink végén az eredeti *a, e* hang rendszeren megmarad: szl. *kasza, csoda, csala*, ném. *málha, löre*, olasz *táca, paróka*, lat. *tábla, somma* stb. stb., de egy részük elvesztette nyelvünkben azt a szóvégi magánhangzót. Ilyenek pl. szláv *sombota*: *szombat*; *besěda*: *beszéd*; *klobasa*: *kolbász*; **ladika*: *ladik* (vö. *ladiká-z*, mint *haszná-l*); *lopata*: *lapát*; *polica*: *pólc*; *ponjava*: *pányó* (**panyav*, és *ponyva*); *zastava*: *zászló* (**zászlav*); *reža* (szlov., bolg.): *rész*; *podkova*: *patkó*; *temnica*: *lőmlöc* (HB: *timnic*); *kopča*: *kapocs*; *rabota*: *robot*; — olasz *volta*: *bolt*; *piazza*: *piac*; *miccia*: *mécs*; *naranja*: *narancs*; — latin *interesse*: *interés*; *largia*: *tárgy*; német (kfn. *vríde*) *Friede*: *frigy*; *herzoge*: *herceg*; *míle*: *mély* (-föld); *sahse*: *szász*; *zeche*: *céh*?

Mindezekben a hangalakokban, mint Melich MNy 6:114 helyesen mondja (de 12:312 a német szókra nem alkalmazza): ez a „tapasztható jelenség a magyarból fejtendő meg”, de ő nem fejt meg², mert szokás szerint tisztán a hangfejlődésre gondol, nem a lelki tényezőkre, mintha a beszéd nem is lelki működés volna (így persze még arra az egyszerű kérdésre se lehet

¹ Az Esztendő c. folyóirat első számából.

² Gombocz Z. is megállapítja: „Der abfall des endvokals ist bisher nicht befriedigend erklärt” (Bulg.-t. Lehnw. 163).

megfelelni, hogyan lett nálunk a *cisterciensis*-ből *ciszlercila*, l. EtSz.). Mint-hogy azonban ezt a sok kivételt a magyar hang fejlődésből nem fejthetjük meg, csakis analógiás okból magyarázhatjuk. Ha pl. azt mondták eleink: husvét-*szombata*, ég-*bolla*, ezt könnyen úgy érthették, mintha mink azt mondjuk: husvét szombatja, az ég boltja; így aztán a látszólagos személyragot elhagyva, lett belőlük *szombat*, *bolt* stb. stb.

Ilyen eseteket eddig is ismertünk. Tudjuk, hogy a *szív*, *szaru*, *fej*, *száj* szóknek szabályos alanyesete valaha *szü*, *szaru*, *fő*, *szá* volt, s az előbbieket tulajdonképp elvonások a személyragos *szíve*, *szarva*, *feje*, *szája* alakokból. — A *díj* főnév, mint Goldziher kimutatta (Nyr 23:194), arab-török eredetű s eredetileg *díja* volt. De ezt személyragos alaknak érezték, pl. ebben a régi összetételben: *ember-díja* 'homagium', s így lett belőle aztán *díj*. — Az *arc* szó is úgy lett az *arca*, *orca* alakból, hogy a véghangot személyragnak érezték (Szinyei NyK 27:240). — Azt hiszem, a *haszon* is ilyen elvonás a látszólag személyragos *haszna* alakból. Erre mutat a *használ* ige alakja (nem *hasznol*) s a néhány régi forrásban előforduló, csakugyan személyragos *hasznaja*, olvasd: *hasznája*.¹ — A régi *állkapca* Kassai J. okoskodása szerint (Szókönyve 1:159. lapján) „nem kaptzája az állnak, hanem *kaptsa*“, s az így kieszt *állkapcsa* alakból Bugátnál már csakugyan *állkapocs* lett. — Vö. még *szaka*: *szak* itt 83 Beke Ö. cikkében.

Ha a felsorolt esetekben régiebb s újabb korok nyelvérzéke a szóvégi *a* hangokba a birtokviszony képzetét magyarázta bele, viszont — mint rég kimutattam — vannak olyan szavaink, melyekben a személyrag jelentése valami okból elhomályosult s a nyelvérzék többé nem fűzte hozzá az *a* végzethez: *pofo*, *zúza*, *epe*, nyelvjárásokban *mája* is, s még több efféle. — A szlávból átvett *moln*, a mai *malom*, nyelvemlékeinkben sokszor személyraggal fordul elő, Morthunmolna, Gycheudmolna stb. Nyelvészeink néha elfeledkeznek erről s az egész *molna* alakot átvettnek tartják, pedig a szintén előforduló *molnok* többes és *molnos* melléknév is bizonyítja, hogy az az *-a* személyrag. SIMONYI ZSIGMOND.

A vizes lepedő. Igaza van Kertész Manónak (Nyr. 44:98. l.), hogy *a rád terítem a vizes lepedőt* valami régi büntetésfajta lehet. De ezt a büntetést nem bíró szabta ki, hanem a gyengébb, alárendeltebb fél. Inasok mestereikre, vagy legényükre, gyengébb fiuk egy nagy suhancra, deákok tanárakra szokott séta-, vagy járkáló helyén rálestek, egy nagy vizes lepedőt hirtelen, mint valami pányvát ráterítették, úgy hogy az kezét nem használhatta, támadóit nem láthatta, s úgy elagyabugyálták, ahogy csak akarták. Mikor aztán el kellett futni, mire a megtámadott kibontakozhatott kényelmetlen lepléből, már azt sem láthatta, merre menekültek a gonoszok. Azt hiszem, a hatvanas években még tényleg alkalmazták ezt a nemét a lincselésnek, legalább a hetvenes és nyolcvanas években még emlegettek neveket, amelyeknek viselőivel ilyen gonosz eset megtörtént volna. — Ha máshol a vizes ingről beszél a szólás, ez azt mutatja, hogy ha kellett, szerényebb fölszereléssel is végre lehetett hajtani a népitételt. A katonák játékból is szoktak pokrócot teríteni a társukra,

¹ Vajjon nem lappang-e ebben a szavunkban az arab s török *hasna*, *kasna*, csuv. *χίσνα* 'kincstár'? — Nyelvemlékeinkben kedvelt kifejezés: *a föld haszna* = termése, 'kincse'? — Vö. még *harang* < mongol *χαραγγа*.

s ennek aztán el kell találnia, hogy ki volt a bűnös. Az is nagyon valószínű, hogy, mint Kertész mondja, ezzel a büntetéssel fenyegetőzött, aki a bántalmazójának azt ígérte, hogy *nem viszi el szárazon* a tettet. KALMÁR ELEK.

Szaka, szak. Régi szótárainkban s a mai népnyelvben található ez a rendkívüli változatos jelentésű szó. Ime az adatok: *szaka* 'uva est illa rotunditas carnea quae est in gutture, alias nodus gutturis' Szikszai Fabricius szójegyzéke 1590-ből; *szaka* 'uva, nodus gutturis', Molnár A.; *szaka, torokgyík*: uva, uvula, das Zäpflein, Nomencl. (1629-ből) 14. NySz.; *szaka, szak*: plenitudo prominens sub mento (Otrokocsi: Orig. H. 2: 279); *szaka* 'uva, nodus gutturis' PPB 1762 'Zäpflein im Halse', *disznó-szaka*: 'angina, Kehlsucht' PPB 1801; *szaka*: 'uva gutturis, mentum duplicatum, angina'; *szak*: 'mentum duplicatum' SI.

szaka: 'toka' (Háromszék m. MTsz.); *szak*: 'toka' (emberé, disznóé) (Rimaszombat, Borsod m. MTsz., Baranya m. Varga, Somogy m. Kapoly, Heves m. Verpelét); 'birkának, disznónak álla alatt levő húskinövés' (Szolnok m. Tiszavárkony, Pest m. Jászszentlászló); 'a kakas állán fityegő piros leffentyű' (Bács m. Pacsér, Zenta, Nagykőrös, Szolnok m. Tiszavárkony, Fegyvernek, Baranya m. Varga, Somogy m. Kapoly, Heves m. Verpelét); 'a pulyka pipje, taknya, az orrán fityegő bőrnyalvány' (Szolnok m. Fegyvernek); 'baróka' (a haj szakállban folytatása a fül aláig egy vonalban) (Szolnok m. Kúnnadaras); 'pofaszakáll, barkó' (Nagykúnság MTsz.); *szaka* 'vmi toroknyavalyája a disznónak' Székelyföld MTsz.); 'a disznó ínye v. szája szélének vmi baja' (Háromszék m. MTsz.); 'orrgyík' (disznó nyavalyája) uo.; 'szigony v. horog hegyének visszája' (Tihany, Székelyföld MTsz.); *szakás horog, szigony* 'visszás' (Székelyföld MTsz.); *szaka* 'kerék falából a csapnál v. abroncsból a rovásnál kitört darabocská' (Heves m., Székelyföld); 'abroncs rovatéka', 'a késnek a nyelve és éllapja közötti nyakrovatéka' (Háromszék m. MTsz.).

A két alak közül a *szaka* az eredetibb, erre vallanak legrégibb adataink is. A szó különben a bolgár-török nyelvből való átvétel és a következő török szavakkal egyeztethető: c s u v a s *suxa, pulâ-suxi* 'kopoltyú' (Paasonen); c s a g a t a j *sakaγ* 'Doppelkinn' (Sulejman-Kúnos), *sakak* ua. (Radloff); k i r g i z *saγak* 'der Winkel zwischen Hals und Kinn; das obere Ende des Halmes, wo die Ähre beginnt'; *sakau* 'eine Geschwulst unter der Kehle des Füllens'; *saγa* 'der Fuss eines Berges; die Mündung eines Flusses; die Stelle, wo die Klinge oder die Lanzenspitze am Schaft befestigt ist' (Radloff); k ú n *saγak* 'mentum' (Cod. Cum.)

A csuvasban van még egy hasonló alakú és jelentésű szó: *suxa* 'gallér' = kaz. tatár *jaka* ua. Ez a szó átment a cseremiszbé is: B. *soγa*, P. U. C. Cs. *soγa*, JT. *so-γa*, JO. *sa-γa* 'toka' (JO. B.); a szarvasmarha álla alatt a nyakán a két első lábáig lecsüngő bőrlebernyeg' (B. JT.); a kakas állán fityegő piros leffentyű' (JO. JT. U. B.); 'a pulyka pipje, taknya' (B.); 'a kakas, tyúk taréja' (JO. U.); 'kopoltyú' (JO. JT.); 'a nyestnek az álla alatt kezdődő s az első lábak közéig húzódnó zöld folt' (B. P.); 'kopoltyú' (JT. JO. C. Cs.) 'az ing torka, a gallér alatt levő felső része' (B.); ünnepen viselt női nyakdísz: egy négyszögletes vászondarabra varrott négy sor pénz (B.); 'ing- v. kabátgallér' (C. Cs. P.), 'horog hegyének visszája' (BJ, JO).

Láthatni, hogy a nyelvjárásoknak csak egy részében jelent ez a szó.

„gallér“-t, s hogy a legtöbb nyelvjárásban a csuvas *suxa*-val s az ennek megfelelő török és magyar szókkal egyezik jelentése. Ennek csak az lehet a magyarázata, hogy ez a szó is megvolt valamikor a cseremiszenben, s a hasonló alakú s jelentésben sem nagyon távol álló két szó aztán egybeolvadt. Ily föltevessel magyarázza Paasonen (Fugr. s-laute 119) a cser. *šūdār, šēdar* csillag kezdőhangját. A csuvas *šūdār, šuldār* (= tatár *joldoz*) szerint u. i. *š*-szel kellene kezdődnie, a *š* hang bizonyára az eredeti *šūdār, šēdar* 'orsó, tengely' hatása alatt fejlődött.

Az eredeti csuvas hangalak tehát **sakak* volt, amelyből a magyarban szabály szerint **szakó*-nak kellett volna fejlődnie (vö. *apró, békó, borsó, iró, kancsó, komló, koporsó, kopó, kóró, tarló, tinó, turó*). Van azonban arra is példa, hogy az ily eredetű szóvégi *-ó*-ból (eredeti szavak végső *-ó*-jával együtt) *-a* lett; ilyenek a következő török jövevényszók: *csipa (csapa, csopa), dara, kaka*, melynek van egy nyelvjárásban *kákó* változata is (vö. Gombocz, Die bulg.-türk. Lehnwörter 170, 172).

A *szak* hangalak mármost úgy magyarázható, hogy a *szaka* végső *a*-ját 3. személyű birtokragnak fogták föl, s ebből elvonás útján jött létre a *szak*. A kiindulás az ily összetételekből történhetett: *kakas-szaka, tyúk-szaka, pulyka-szaka*, s ezt aztán így elemezték: *kakas-szak-a* stb. Erre vall az is, hogy csakis ezekben s az ehhez közelálló jelentésekben ('toka, pofaszakáll') mutatható ki *szak* hangalak, míg a többi, elszigetelődést okozó jelentésekben megmaradt az eredetibb forma.

Meg kell jegyeznem, hogy van még egy harmadik alakváltozat is: *szakál* 'a kakas állán fityegő piros leffentyű' (Pest m. Nagykáta, Kiskúnhalas, Túrkeve); *szakál-laréj* ua. (Pest m. Alsónémeti); *szakáj, szakály* 'kerék falából a csapnál v. abroncsból a rovásnál kitört darabocska' (Székelyföld MTsz.); *szakál* 'a gereblyeszerű szigony ágainak többszörös visszái' (Szendrő MTsz.); *szakálos-horog* 'egy in végébe alkalmazott több horog' (Komárom MTsz.); *szakályoz* 'állrovatékkal ellát (abroncsot)' (Háromszék m. MTsz.). Veleményem szerint ezekben is eredetileg a *szaka* szó volt, de ennek vége a *szakáll*-ból könnyen érthető analógia útján került. (Lehetne elvonás is a 3. személyből: *kerék szakája* > *szakáj-a*, mint *szá-ja* > *száj-a*.)

Ellenben semmi köze nincs a tárgyalt szóhoz az *erőszak, é(j)szak, éj(l)szak(a), hét-szaka, hetel-szaka, heled-szak(a), esztendő-t-szaka, napot-szaka, nyarat-szaka* stb. összetételek második részének, melyeket a NySz. egy címszó alá sorol; a MTsz.-ban pedig összetartozik az 1.—3. *szaka*, valamint a 4. *szak (szaka)*. az 1. *szak*-ra való utalás azonban az 1. *szaká*-nál törlendő. A szó török eredetére már Munkácsi rámutatott (KSz. 10:348), de ő nem ismeri a csuvas és cseremiszi adatokat, s az idézett magyar adatoknak csak kis részét vonja ide.

BEKE ÖDÖN.

Bárki és társai. A *bár* óhajtó és megengedő mondatbeli kötőszó az EtSz. szerint csak Pázmány óta él irodalmunkban, mint a *bátor* összevonása. A MNy. 10:331. l. közölt adatok ezt a megállapítást módosítják, mert a szónak fellépését a XVI. sz. végére viszik vissza. Mindemellett meg kell állapítanunk, hogy a hosszabb és rövidebb alak még az egész XVIII. században is sűrűen váltogatja egymást, s csak a XIX. század közepe felé szorúl ki bizonyosan a rövidebb szóalakokat kedvelő nyelvújítók igekezezte folytán

az *ámbátor*, *bátor* kötőszó az irodalmi mondatfűzésből. A rövidebb alak terjedésével lassankint kiszorítja a *bátort* az összetételekből is, úgy hogy már a XVII. század második felében, különösen a kötött szótagú versekben, olvashatók a *bár* összetételei is. Ez a körülmény azt látszik bizonyítani, hogy a *bár* összetételei egyenesen a verses költői nyelvből mentek át prózánk nyelvébe.

Már Zrinyinél 1651-ben találhatni az EtSz.-ban csak a XVIII sz.-ból ismert *bár ha* kapcsolatot:

Ennél vadabbat az föld sem teremthetne

Bár ha újabb boszuval Oriást szűlne (VI : 5).

1653-ban, a Magyar Marsban másik összetétel, a *bárcsak* is föllép: Hogy bár csak Vajdára 's Frangébán Kristoffra ôk várakozhatnának (70); Hunyadi Zászlóját s bár csak kornétáját ellenségh saydította (100). Gyöngyösinél is 1700-ban: Bár tsak azt lehetne bizonynyal remélnem (Chariclia 207), sőt ugyancsak nála 1683-ban az *ámbár csak* is: Ámbár csak kevés szél legyen azt ostromló (Ének Thököli és Zrinyi házass. 63. Olcsó Ktár). Ugyanez Kohárynál is 1720-ban (Fűzfavers. 51). Szótárban Mártonnál van először följegyezve (1803) a *nem*, *nur* és *o* szavak alatt, még pedig már egy hangsúly alá fogva, összeírva.

Listinél olvasom először a *bárm*i kapcsolatot is: Kiki bár mit mondgyon, avagy hozzá adgyon köszörűlye elméjét (153). Ezt a névmást találjuk később a mai 'bármily' jelentésben, így 1780-ban Benyáknál: Nints olyan lelemény Észnek bár mi kemény, Melly Budán ne legyen a' Nemzet javára (M. Hírm. 450), sőt 1807-ben is: Nem voltak váraink, melyek az Ellenséget, bár mi kevésé is tartóztathatták volna (Hazai Tud. I: 238). De már u. i. (1813. I: 69) így is: bár mi ellenkezőt látszassanak is mások észrevenni.

Ma már teljesen szokatlan az újabb 'habár' jelentésű *bár-is*, melyre Simonyi (a M. Köt. I: 51) Aranyból is hoz föl két adatot. Én Kalmárnál olvastam többször (1770-ben): Ő bár-is e' dologban akarjon lenni tudatlan (316). Ennek a kapcsolatnak egy régebbi egyértékesét a NySz. nem említi ugyan, de sűrűen találhatni, különösen Kohárynál, 1720-ban, a *bár-szintén*-t: Bár szintén csöppei hullot könyveimnek kertbéli virágot nékem nem képeznek (Fűzfavers. 22); elveszet bár szintén fel praedált értékem (u. i. 50); bár szintén a' jóra, ott reá nem akadtam (u. ö. Keseredet rab. 8), 1750-ben is Kovács Continuatiójában (I: 71), sőt u. i. (I: 44) *ámbár szintén* is.

Ezek után éppen nem feltűnő, hogy Amade László verseiben is megtalálhatók az említett kötőszói kapcsolatok. Bár verseinek Négyesy-féle (Olcsó Ktár) kiadása csak késői, bizonyára többszörösen romlott szövegeket tartalmaz, mégis hiteleseknek tartjuk az itt talált adatokat is, mert a versek ritmusa nem tűri meg a hosszabb alakokat. A *bárha* (213), *bárm*i (89) alakokon kívül itt fordul elő tudtommal először a *bármint*: Bármint átkozza magát (230), de még a hosszabb forma is: Bátor mint fohászkodom (147). A bécsi M. Hírm.-ban ez a kötőszó már sűrűen olvasható: 1793. I: 172 és 1794. I: 421 stb. Ugyancsak Amadénál bukkan föl a *bármikép* is: Bármikép itéljed Magadban (142); u. i. *habár* is: Ha bár tűz vagy (193), Habár történt egyszer (271), Listinél: *noha bár*: noha bár ifju is (O. Ktár 260).

Időrendben azután a *bárki* következik, ezt 1796-ból idézhetem csak Benyáktól: Oh bár ki légy! példát ebből Magadnak végy (M. Hírm. I: 181);

ehelyett előbb mindig *bár akárki*-t találunk, sőt sokáig ezután is. Még fiatalabb a *bármely* összetétel, bár 1803-ban már szótározva is van (Márt.); de mindig a mai 'bármily, bármilyen' jelentésben (vö. *mely* régi ny.-ben = mily): so fromm er sich immer stellen mag, bár mely jámbornak tette is magát (az *immer* szónál), u. i. a *so* alatt is többször. Ugyanebben a jelentésben idézhetem Gvadányitól 1796-ból: Bár mely szorgalommal neveltetnek ők-is (Falusi Nót. 9.). Mai értelmében használja már Kisfaludy Sándor a Kesergő Szerelmében: Sem bármely nyelv birtokában Nem lelődnék neveik (XIX. ének). Ugyanő nála már *bármennyi* is: De bár mennyi ez magában, még nem minden érdeme (132 dal). A Boldog szerelemben már *bárho* is: Bár hol légyen lételünk.

A *bár*-kötőszó megengedős kapcsolatainak elszaporodását tehát a XVIII. század végére tehetjük. Bár a legtöbb keletkezésének ideje a nyelvújítás korára esik is, bizonyos, hogy természetes fejlődések. Érthető, hogy íróink szívesen kapták föl valamennyit, mert régi alakoknak rövidebbre fogásai voltak.

SIMAI ÖDÖN.

Han. Ezt a ritka és érdekes tájszót, a *Hanság* mocsárnevünk alapszavát szótáraink közül tudtommal Kassai József jegyezte föl először. Azt mondja róla, a 2. *han* alatt, értelmét nem jelezve, hogy dunamelléki szó, hogy rövidült szóalak („m. r.“), hogy belőle való a *hanság*, amelyet már SzD. följegyez, és aztán a *hant*-hoz utal, amellyel nyilván egyeredetűnek véli. Utána BM. jegyzi föl és a német „Moossumpf“ szóval értelmezi. A MTsz. nem ismeri. Sok fontos régi adatát találjuk az OklSzót.-ban. Ezekhez csatolhatom a Szófejtő Szótár céljaira a következőket. Mint győrmegyei, csécséni, 18. századi adatok olvashatók a Sibrik-család levéltárából a következő dülőnevek: „*Hanra* dülő“ és „*Patonai han* mellett“, mindkét adat 1735-ből (MNY 12 : 35). 1890-ben egy budapesti mérnök ismerősöm közölte velem, hogy a *Hanság* vidékén a következő dülőneveket hallotta: *Lakóhany*, *Égési hany*; sőt hogy ilyen mondást is hallott: „a *hanyból* ittak“, megjegyezvén hozzá, hogy ezt a cselekedetet nádcsövön át végezték. Szerinte a *hany*-on a mocsárban levő gyökereket, növényeket stb., s aztán magát a mocsárt is értették. Ezt az *ny*-es alakot eddig csak Horváth Endréből (I. OklSz.) és a hírhedt *Han* Istók nevéből ismertük, akit *Hany*-nak is neveztek. Azonban magát a *Hanságot* is hívják *Hanyság*-nak is (már SI.-nál is; Kr. innen csupán ezt az alakot idézi; vö. még Révai Lex.) Egy mai csallóközi dülőnévben Kertész Manó is megállapította a *han* szót. meglétét, t. i. az ekecsi *Hamnég*-ben, amelyet *han-még*-nek, azaz *han mögé*-nek magyaráz (Nyr. 41 : 412). E dülőnevekre, főképpen pedig magára a mocsár jelentésű *hany* főnévre fölhívjuk a Nyr. olvasóinak és gyűjtőinek figyelmét.

ZOLNAI GYULA.

Az új képzőkről és igekötőkről. Nyr. 47 : 10 Zolnai Gyula azon tűnődik, miért nem vettem föl Kézi Szótáram függelékébe a ragok és képzők lajstromába a *-ható*, *-hető* mellett a *-hatatlan*, *-hetetlen*-t is. Úgy gondolja, vagy nem eszméltem rá, vagy nem tudni miért, mellőzhetőnek véltem. Az utóbbit, az igaz, mellőzhetőnek tartottam. Hadd mondjam el itt, miért. Az ok nem is annyira nyelvészeti mint inkább szótári. Sok ígék van, mely mind a kettőt felveheti: *érthető* — *érthetetlen*, *megfejlhető* — *megfejlhetetlen*, *olvasható* — *olvashatatlan* stb. De van aztán sok olyan is, melyhez a *-ható*, *-hető* hozzájárulhat, de a *-hatatlan*, *-hetetlen* nem. Itt van mindjárt a Zolnai említette *nyomható*

(nyomhatatlan nincs), ilyenek még: *átvehető, észlelhető, kapható, megállapítható, szemlélhető, tudható, váltható, várható* és sok más. Mondhatjuk: *A csomag a postán átvehető, Ez az áru még kapható, Jegy a pénztárnál váltható*, de ha tagadni akarunk, nem fordulunk a *-hatatlan, -hetetlen* képzőhöz, hanem más szerkezettel élünk: *A csomagot a postán nem lehetett átvenni, Ez az áru már nem kapható* stb. Én úgy látom, a *-ható, -hető* használata gyakoribb és szabadabb, mint a tagadóé. Amaz fürgébb, mozgékonyabb, emez merevebb, szűkebb körre szorítókozó. Amely szavak a *-hatatlan, -hetetlen*-t megkaphatják, a szótárakban úgyis megvannak ebben a formájukban, a *-ható, -hető*-nek azonban vannak oly alkalmi használatai is, melyeket a szótáríró nem lajstromozhat. Ilyenformán áll a dolog azokkal az igekötőkkel is, melyeket Zolnai Nyr. 47: 12 elősorol. Ezekkel is annyi pusztán alkalmi összetételt alkotnak íróink s ezek az összetételek oly sokszor nem is valódiak, hogy szótári szempontból bizonyára legtanácsosabb egy csoportba fogni őket. Zolnai példái közül az *együttelés, együltható, együtlnevelés* névszók kétségtelenül valódi összetételek, amit az is bizonyít, hogy egy hangsúllyal ejtjük ki őket. De már ezek az igék: *együttérez, együtlmarad, együtlműködik* aligha tekinthetők igazi összetételeknek és egyáltalán nem volna hiba, ha ezeket valaki két-két szóba írná. Azért soroztam a hasonlókat mindenütt az előtag alá, mert ott legbiztosabban meg lehet találni. Szótárnál pedig ez a fő.

KELMÉN BÉLA.

Népmese-indítékból — költői kifejezés. Petőfi is, Tompa is a népmeséből vette azt az indítékot, hogy a kedves sirján nőtt fa ágából metszett furulyában az eltemetett szelleme Phoenixként újraéled. Tompa még mesébe illeszti bele, ahonnan vette (A jávorfáról), de Petőfi már merceszen népdalba szövi. (Kis furulyám...) Ettől már csak egy lépés Mindszenty Gedeoné, aki Petőfinek követője és aki a „szentek unokája”-nak tartja magát. Igére vár a nép c. költeményében mondja: én sirjok fáján (t. i. a szentekén) metszett gyöngyű sip. Így fejezi ki szerénységét mint egyh. szónok a szentekkel azemben. Tehát itt már az értelem is némileg változott: nem a kedves, hanem s dicső elődök szellemének ujjáébredését fejezi ki a sirjok fáján metszett sip. Így lesz a népmese-motivumból költői kifejezés.

NAGY LAJOS.

Vas vármegye Vasvár helységtől vette nevét, ennek a helynévnek eredetéről nagy vita folyt a Szombathelyi Ujság januári számaiban (vége jan. 20.). Arról vitakoztak, vajjon a helységet s a közelében levő *Vaskapu*-t (nyílás egy nagy töltésen, sáncon át) csakugyan a *vas*-ról nevezték-e el eredetileg vagy pedig a közellevő *Avas* erdőről. Az egyik vitakozó fél szerint **Avasvár* volt az a honfoglalás előtt, a magyarul beszélő avarok nyelvében (!) s „az a kezdő betű aztán idővel lekopott” (tehát a tinta kopott le? mert hisz betű csak az írásban van). A cikkíró megjegyzi, hogy már Szt. István korában Vasvárnak ejtették, mert *Castrum Ferreum*-nak fordították. Már most vannak ugyan olyan esetek, minők **apalika: palika, Abolmány: Bolmány, Asszupatak: Szupatak* s több ilyen helynév (l. Nyr. 43: 367), de ezek úgy, keletkeztek későbbi korokban, hogy az *a*-t névelőnek érezték s azért hagyták el. Ámde az **Avasvár*-ból ilyen módon se válhatott Vasvár, mert a névelő illetőleg a mutató névmás az Árpádok idejében még nem lehetett *a*, hanem csakis *az*, nem mondták *a vas, a világ*, hanem *az vas, az világ* stb. Azonfölül van Borsodban és Szatmárban is *Vasvár*, és van sok vidéken *Vaskapu* (sőt

török névvel Demirkapu), ezekre is alig lehetne rábizonyítani, hogy valaha Avasvár és Avaskapu volt a nevük.

Mostanában több ilyen érdekes helynév-vita volt vidéki lapjainkban. A Dunántúl s a Pécsi Napló hasábjain (I. P. N. 1917. IX. 22) a pécsi *Tetye* v. *Tettye* kiejtéséről irtak. A Sopron-ban (1917. VI. 9) Rábel László a soproni *Lövé*r nyaralótelep nevééről kimutatta, hogy valaha ott ilyen nevű helység volt s hogy Erdélyben is előfordul 1228-ban „villa Luer“. Szerinte *lövér* valaha királyi nyilast, határórt jelentett, éppúgy mint a sok helységnévben fennmaradt *Lövö*. Ez ritka szóképzés ugyan, de Rábel hivatkozhatott volna a szintén igen régi *buvár* szóra.

HISTORIKUS.

Bánom szabású és tarcabás. A teljes vagy megközelítő hasonlóságot ma ilyen összetételekkel fejezzük ki: *ékalakú*, *ablakformájú* v. *ablakforma* nyílás, *parasztfurma* v. *parasztféle*; képzőkkel is: pl. *parasztos*, *feketés* stb. A 16. s 17. században ezt a jelentésárnyalatot rendszerint így fejezték ki: *ékszabású*, *ablakszabású*, *parasztszabású*, *feketeszabású*, *barnaszabású*, *kedvetlenszabású* stb., mint a NySz számos idézete is mutatja. Azt is mondták: Olyan szabásuval leszen dolgok, mint.. kit az hideglelés tör (Telegdi, = olyanformán). Titkos szabásuval gyalázattal illetik (MA). Erre haragos szabásuval monda (ErdTörtAd., NySz).

Olyan kedvelt kifejezésmód volt ez, hogy alkalmat adott egy igen különös szerkezetre. Ez a forma ugyanis a főnevekről s mellénevekről átragadt az igékre, tehát áttörte a beszédrészek korlátait, s néhány írónál a következőkkel találkozunk: „*Bánom szabásu*: suppoenitet“ MA; tehát igével fordítja, noha az utótag melléknév. Baróti SzD. KSz-ában így közli: „*Bánom-szabásu*: mintegy félig megbánta, fél-neheztető“ [o!v. neheztelő]. Simai Kristóf így idézi: „*bánom szabású*, *dolorificus*.“ — MA szótárában még néhány hasonlót találunk; „*félec szabásó* [vagyis félek szabású, a latin s a magyar részben]: subtimeo, subvereor“, azaz olyanformán vagyok mint aki fél (ezt Calepinus szótárából vette, már ott is megvan: „subtimeo: felek zabassu“, de uo. „subvereor: *maid felek*“, majd félek). Szintugy: „*szégyenlem szabású*: supputet“ (mind a két részben, Cal.: *maid zegenlem*; Kassai J. erdélyi kifejezésnek mondja). Továbbá „*érzem szabásó*: subsentio“ (szintén mind a két részben; Szabó D. is említi). Mindezek a PP, PPB-féle szótárakban is megvannak. — MA-nek egy kortárs, Zvonarics, azt írja: „Melly zúgólódáson mintha *megbosszonkodik szabású* az cselédes ember“ (NySz)!

Ennek a használatnak maradványa ez a különös szólásmód: „*tarcabás* [tart-szabás] vmitől: tart, fél vmitől“, s ez a nagykunsági: „*tarszabáson van*: tölem: tart, fél tőlem (Nyr, MTsz). — Az itt tárgyaltakhoz hasonló kifejezést közöl Oláh Gábor (Debr. nyj., NyF 26: 21): „Ott a kovácműhely előtt jöttünk-formán. (Az ige mintha főnév volna!)“ Az utóbbi megjegyzés Oláhé. Ő egyébiránt Szórend címmel közli ezt, tehát úgy gondolja, hogy ehelyett van: a kovácműhely előtt formán jöttünk). — Egy solti tanító (Pest m.) más tájszók közt ezt közölte velem: „*tart-szabálya van* vkinék vkitől (er hat Respekt), pl. az asszonynak tartszabálya van az urától.“ Ez az írásmód természetesen a közlő okoskodása; hallani így hallhatta: *tarcabája van*. Ha ezt csakugyan mondják, akkor analógiás képzés olyanféle alapon, hogy *pipás: pipája van*, *reumás: reumája van*, tehát *tarcabás: tarcabája van*. Talán olvasóink kiegészíthetik ezeket a gyér adatokat.

SIMONYI ZSIGMOND.

Irnik: nekik. Az *-ok* v. *-juk* birt. személyrag, tudjuk, eredetileg *-ik* *-ik* volt: *kezik*, **lovik*, *egyk*, **másik* ebből előbb *-ek* és *-ok* s úgy aztán a többi alak, (l. TMNy. 715, a mélyhangú *i*-ről l. Nyr. 38:289). Ez magyarázza meg legegyszerűbben a *nekik* alakot, t. i. nem *neki-ek* (*nekijek*) összevonásából keletkezett ez (mint Zolnai gondolja MNy. 5:71), hanem **neki-ik*-ből. A *nekijek*, *nekijök* alakok vagy egyes más nyelvjárásokban fejlődtek, vagy későbbi új képzések a *beléjük*, *redjök*-felék mintájára. — Hogy *nekik* mellett azt mondjuk *irniok*, *élniök*, vagyis hogy itt összevonatlan maradt a két magánhangzó, azt helyesen magyarázta Zolnai (az id. h.) az egyszámú *élnie* hatásából. De tulajdonképp *élniök* is új képzés volt, mert — s ezt Zolnai nem vette tekintetbe — az eredeti **élni-ik* alakból *élnik* lett, ez valamikor uralkodó alak lehetett, nyelvelméleinkben elő is fordul sokszor, legtöbbször Ráskai Lea kódexeiben Pesti Gábornál, sőt még ma is dívik a hétfalusi csángók nyelvjárásában s a halmagyiban is. Ime néhány példa:

Illec élnic ő törvényekkel (= illik élniök, BécsiK 84; de sirnóc, olv. sirniok uo. 2, tartanioc 71, élniec 61), hoznyk MargL 53, vennyk CornK 22, felnyc 87, lennyk 134 és 135, lakoznyk 231, (de repevnyevk uo. 236, zeretnyek 285), mennik DomK 96, enik VirgK 47, kyaltanik 71, adjuk ertenik RMNy. 3b:2, ennik RMK 6:266; engednik kelletik nekiek (MonIrók 3:144. itt éppen a névmásnak van bővebb alakja); — „iob volna *nekyk* ezzer *meghalnyk* hogy nem mynt olyan nyomorusagba elnyk“ Pesti: Fab. 83, myelnyc Pesti: UjTest. 22 b, ennyc 30, 33, myelnyc 72 b, adnyc 132, mennyc 134 b, temetnyk 231 b, s még sokszor. Ugyanez az alak Horger Hétfalusi csángó népmeseiben igen sokszor előfordul: A legény az ökröknek *ennik* adott (27). A gyermekeknek ennik adtak (115). Ennik ad a vad állatoknak (268). A lovakat megkötötték és ennik adtak (410). A halmagyai nyelvjárásból is Horger közli ezt a használatot NyK 31:389. Az udvarhelyi nyj-ban is „*önnik* önniök helyett“ Kriza¹ 555.

Az itt tárgyalt alakok magyarázzák meg ezt a látszólagos hibás szóegyeztetést az EhrK két helyén: *Nekyk volt* ryuteteth harmad menyg (1). *Nekyk vonzauala* kapuciumat hat mege s nekyk eleue: es *nekyk hagytuala* port s *nekyk* kewueket *hagytnak* uala ew rya (21). *Né-ki* = némely, többese *nékik* itt az utolsó mondatban = némelyek, de a két első esetben *nékik* = **neki-ik* vagyis némely-ik, s íme azért van egyszámú állítmánya.

KOVÁCS MÁRTON.

Pótlások. Nyr. 46:295. lapján a pótlások között, egyebeken kívül arról van szó, hogy a szalontaiak, jóllehet a Krisztust Kirisztusnak, a krajcárt karajcárnak, a plajbászt palajbásznak mondják, a parádét mégis *prádé*-nak ejtik ki. Úgy vélem, hogy az efféle sajátosságok magyarázata nem annyira a nyelvészet, mint inkább a néplektan körébe tartozik, amint azt a következő sorok is igazolják. A Bach-korszakban volt Hódmezővásárhelyen egy Preuss nevű hivatalnok, akit a felek, minden figyelmeztetés dacára, következetesen *Parajsz* urnak szólólgattak. Midőn az illető tisztviselő emiatt egy ismerősének boszúsán panaszkodott, azt a tanácsot kapta, hogy hivatalszobájának ajtajára ezt a felírást tétesse: *Parajsz*, telckönyvvezető. Ugy történt. És ettől fogva mindenki *Prajsz* urnak szólította.

Ez pedig nem adoma, hanem tény.

ERDŐS JÁNOS.

Albán szók a magyarban c. közleményemhez (46 : 183) hozzáadhatom még a *brindza* szót, mert ez is az oláhon át az albán nyelvből terjedt el, l. Ungar. Rundschau 5 : 20 (vö. Nyr. 11 : 118 és EtSz.). Az Ung. R. 5 : 22. lapján Sufflay is azt írja : „Viele albanische Wörter aus der Viehzucht haben die rumänischen Hirten den Slaven, sogar den Magyaren vermittelt.“

Téla (46 : 273) még a mai népnyelvben is megvan Gyergyóban, még pedig mint a szlávásban 'néni' jelentéssel. Gencsy I. örmény eredetűnek mondja NyF. 20 : 32.

MARIÁNOVICS MILÁN.

EGYVELEG.

Ábránd egy szóról. Arra gondolok, hányszor mondják ki most naponta, minden órában, minden percben, széles e világon ezt a szót: *béke*. A német azt sóhajtja: *Friede*, a francia: *paix*, az olasz: *pace*, az angol: *peace*, az orosz: *pokoj*, a török: *szálem*. A különböző szavak mögött pedig végtelen egységes vágy lüktet. Most, mikor van egy kis esély, hogy ezekből a betűkből valóság is válik, egy hiszékeny negyedórán, sokszor egymásután kimondom, magam elé, a bűvös magyar szót, hogy elzsonguljon az értelmem és megfeledezve a jelentéséről, semmi mást ne érezek, mint a hangzók érzéki hatását. Földobom a szobámban, hogy világítson, mint egy szalonrakéta és illattal szórja tele a levegőt. Egy egész ívet telerajzolok vele, hogy megfájduljon a kezem és a szemem. Ugy érzem, ezt kellene most tenni mindenkinek. Az emberiségnek, akár csak a vásott tanulóknak, büntetésből. százezerszer, milliószor kellene leírnia és nem is lenne szabad mást gondolnia, hosszú ideig, mint ezt, mindig és mindig csak ezt: *béke, béke, béke*.

Mennyi enyhület és nyugalom van ebben a szóban. Béke: tiocheus, verstani értéke: *o* egy ütem, melynek az első szótagja hangsúlyos, a második hangsúlytalan és puha, sóhajjá olvadó. Egy indulat, mely csöndesen és boldogan feloldódik: *béke*. A nyelv szelleme érzi, hogy ezt a szót pihegő és szegény emberek dadogják, lelkükben már egy lefelé rokkánó indulattal és nem szabad éreztetni a jambus fölfelé kapaszkodó lüktetését, mely úgy hatna, mint egy támadás. Az életkedv fölsikolt, a meglepetéstől, aztán elalél.

Mint műkedvelő és szerény nyelvész, leemeiem a könyvtáram polcáról a *Nyelvtörténeti Szótár*-t, mely szavaink multjáról világosít föl, mintegy a nyelvkincsünk nemesi armálisát tartalmazza. Vajjon mikor írták le először? Ezt látom: a *Virginia*, *Jordánszky* és a *Deb eceni Kódex*-ben, a XVI. század elején. Aztán elégedt a szó, csöndes békében. Csak a nyelvújítók nem hagytak neki békét, elcsapták az utolsó betűjét és rövid időre „*bék*“ lett belőle. A *Nyelvújítás Szótára* megemlíti, hogy *Széchenyi* István is *bék-költés*-t írt a *béke-kötés* helyett s *Dugonics* a pacifisták — milyen andalító! — *békész*-eknek nevezte. Máris végeztünk a szó pályafutásával. Eredetével, mint az *Etymologiai Szótár*-ban olvashatni, még ma sincsenek tisztában nyelvészeink. Valószínű, hogy török-tatár eredetű szó. Nem fárasztom az olvasót hosszabb szóhüvelyezéssel, csak még annyit, hogy a mi szavunk, a béke jelentése tulajdonképpen kötés, összehogzás, frigy, de egyes árnyalata a csókot is magában foglalja és egy oszmán formája az erős, fiatal atlétát jelenti. Ezt érezték

magyarul beszélő őseink a békében: a becsületes kézzsoritást, a fiatalságot, a csókot, az élet erejét.

Bocsássanak meg, hogy a szavak kedvelője így eljátszadzik négy kis betűvel, mikor világok vajudnak és a békéért minden kalmár-ravaszság síkra száll. Remélem, boldogságunkat azért nem hűti le ez a pár adat. Mert akár tudjuk a szó származását, akár nem, ebben a pillanatban mindnyájan egyformán mondjuk ki, úgy, hogy egy örömsikolyban halkul el és hal meg szájunkon.

P. N. 1918. I. 1.

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ.

Újabb közlemények a csángókról. A Budapesti Hirlap 1917. évi augusztus 28. és 29. számaiban *Hegedüs Loránt* két cikket irt „A székely határ” címmel. E cikkeiben Hegedüs azt az eszmét veti fel, hogy a békekötés alkalmával okvetlenül ki kell igazítani a székely határt olyanformán, hogy a moldovai magyar telepeket visszacsatoljuk az anyaországhoz. Erre szükség van egyrészt stratégiai szempontból, másrészt mert ez megfelelne az áruló Románia nemzetiségi jelszavának is. Hegedüs a romániai magyar telepeknek egyik legkitűnőbb, legalaposabb ismerője. Vagy husz éve két előadást tartott e kérdésről a M. Közgazdasági Társaságban (megjelentek akkoriban a Bud. Szemlében) s akkor nagy alapossggal feldolgozta a csángó-kérdés egész történelmi, néprajzi és nyelvészeti irodalmát. Érdekes volt akkor munkájának az a része, melyben telepítéstörténeti álláspontját Szarvas és Rubinyi új nyelvészeti adataival igazolta. Most Hegedüs mintegy rövid kivonatát adja régibb munkájának, hogy ezzel időszerű gondolatának hegyességét bizonyítsa. Természetes, hogy ezuttal nem terjeszkedhetett ki forrásaira. Annál meglepőbb azonban *György Endre* tanulmánya, mely a Budapesti Szemle egyik tavali (1917) számában jelent meg a csángókról. György Endre szintén foglalkozott régebben a csángó-kérdéssel, de most tanulmányszerűen összefoglalta az egész kérdést. Így hát bizony érthetetlen, hogy 1917-ben valaki a csángó-kérdést csak Gegő Elek, Jerney, Imets Fülöp Jákó stb. művei alapján ismeri, az ő adataikat közli, ellenben nem tudja — legalább is nem árulja el munkájában, hogy tudja, — hogy Szarvas Gábor, Munkácsi Bernát, Rubinyi Mózes, Erdélyi Lajos nyelvészeti adataik mellett a csángók történetére vonatkozólag is sok új adatot közöltek. De az már a mű komolyságának rovására megy, hogy nem ismeri azt a magas szintű vitát, mely pár éve az Ethnographiában folyt le a csángók eredetére vonatkozólag, s nem ismeri *Karácsonyi János* Századok-beli tanulmányát sem, pedig éppen ebből kell ezentul mindenkinek kiindulni, aki hasznos munkát akar végezni a csángó irodalomban.

ALFÖLDI MIHÁLY.

„Az Úr szava.” A magyar talajnak egyik örökzöldje a délibábos nyelvészet. „A nyelvtudomány csodája” címmel közöltük tavál a Magyar Herkópáter vicclap szerkesztőjének előzetési fölhívását az Úr Szavára. A lapnak tavali 13. számához mellékelve megjelent a nagy munkának előszava és mutatványa: „A paradicsomi kinyilatkoztatás könyve. *Az Úr szava magyar vol.* Állítja és bizonyítja Markos Gyula. Nyomatott Müller Mátyás könyvnyomdájában Erzsébetfalva 1917.” Igazán érdekes olvasmány, jól el lehet vele tölteni egy ebédutáni órácskát. Egy pár idézetet talán szívesen vesznek olvasóink:

„E világ összes nemzetei telítve vannak ősmagyar gyökökkel... Ősrégi, magából az Úr szájából származott nyelv a magyar nyelv... Nem akarom ezzel azt célozni, hogy most már felejtse el minden nemzet a maga nyelvét és csak a magyart tanulja meg... de tanulja meg összekötő világkapócs gyanánt a paradicsomi nyelvet, mely az Úr szájából származott s amelyen az apostolok Pünkösöd napján beszéltek, melyet mindenki egyformán megértett.“ — „Az Isten. Jelige: Kerek erek — Örök körök... A görög Theos, a latin Deus, a német Deutsch. Noha mind egyformán idegen, de mihelyt beléjük helyezzük a magyar szellem kulcsát, rögtön megszólalnak és beszélnek. Az Isten t. i. Ős Teremtő. Röviden *Ős-Ten*. Teremtő Ős, röviden *Ten-Ős The-Ősz*, De-us, De-utsch.“ — „Az *Ember* Isten képére teremtett, *öntudattal bíró* lény. Röviden *Őn-bir*, *Öm-bir*, *Öm-ber* Ember, akiről tudva van, hogy *Isa* por és hamu vagyunk. Hamu-por, Hamv-por, Ampor, Ömpör az Ember.“ — Így folytatja Markos bámulatos leleménnyel. Térszűke miatt még csak egyet idézek, de ettől nem foszthatom meg kíváncsi olvasóinkat. A német világ-tájak régi elmés magyarázata ez. Már régi a történet, de mégis új marad: „Egyszerű magyar paraszt ésszel figyeljük meg a kelő napot, mely Keleten *Ost*-ja a sugarat, Nyugaton *West*-i a sugarat, Délben *Süd*-i [azaz süti], Északon *Nord*-an, mordan, zordan tartja.“

NÉPNYELV.

Tájszók.

badár: pajkos (Mk).	kocska: rövid (Nagy-Kálló).
csácsélla: rendetlen öltözetű (Mk).	kocsolya: nyoszolya (Mező-Tárkány).
csikas: sovány (Szikszó).	lacsuha: szárított tészta neve
csurgajt: csorgat (K).	(Poroszló).
cukmis: ürülék (Gyöngyös).	lőfetyöl: lig-lóg pl. vkin a ruha (K).
elbérhöl: elpazarol (K).	mufurcos: haragos, zsémbes (K).
firmindör: ólálkodó, ravasz (K).	olvás: a befagyott folyón be nem
gimancs: rongyos, tetves (alacsonyító	fagyott hely (Nagy-Körű).
kifejezés, Nagy-Körű).	pacsál: ver, üt (Gyöngyös).
guhin: krumplilepény (Deménd,	pársa: parázs (Mk).
Heves vm.).	porhó: kukorica-pogácsa (K).
gurdonyoz: aszatoz, a tövist szurkálja	pozsoz: zsihog (Eger).
ki a búzából (Mk).	síllámlik: csillámlik (Dormánd,
ingelej: ingelő (Eger).	Heves vm.).
kaba: héja (Eger).	sillog: csillog (uo.).
karakajlás: hitvány, rossz (Eger).	velges: vegyes (Mk).

(Mk = Mezőkövesd. — K = Kőtelek, Jász-N.-K.-Sz. vm.)

BERZE NAGY JÁNOS.

II.

barmos: marhát őrző ember	bé van pillézve a víz: a víz csikosan,
bágér: kotrógép	virágosan van befagyva
béborogatni: leborítani	bicke: bucka

bickés: buckás
 boszankszik: bosszankodik
 cékléz: csavarog
 cihőgni: cihelődni
 cinzár: cenzál
 csempe: nem helyes formájú
 csendes: bocskor
 csetrös: apró-cseprő holmi
 csíggatni: csitíttatni
 csirkázni: a burgonya csiráját leszedni
 csirkestyúk: fiastyúk csillagzat
 csömbő v. csembő: a birkán csomóvá
 összeragadt szőr: így hívják azt a
 szőlőfürtöt is, melyen csak 3—4
 csörmő: kevés, kicsi [bogyó van
 dere: dara
 énásnépelni: szétugrasztani
 ereszt: eresz
 fityula: kendő, mellyel a kontyot be-
 gálántérozik: urat játszik [kötik
 hajtokvél: a vizimalom hajtókereké-
 nek lapátocskáit két oldalról befogó
 hangász: zenész [deszkekör
 hebejgessen beszéni: akadozva b.
 kacibáni: huzgálni
 kapcaforgató: kétkulacsos ember; ki-
 fordította a kapcát: ígért valamit, de
 nem tartotta meg

Bácsmartonos.

kerekít nagyokat: mond nagyokat
 kernyó: disznó
 keszeget: ódalog
 kérelni: gyakran kérni
 kérdegetődzni: kérdezgetni
 késvilla: kés
 kiteffegni: kiballagni
 megfattyalni: a fattyuhajtást eltávolí-
 mosadék: moslék [tani
 móva, móvabál: barátságból való segí-
 tés valamely munkában
 nyarvog, nyevög: nyávog
 ökörtergyű paraszt: nyomorult p.
 perenapor: peronoszpóra
 piacólni: piacon eladni
 pokolkelet: kelés
 pórkukac, vaskukac: hernyófaj
 potyogó: vízimalom
 rampa: zsilip
 süle-müle
 szájal: beszél
 tiltó: zsilip
 tőgyéni: mielőtt a tehén megellik,
 megnő a tőgye, ekkor mondják rá,
 hogy „tőgyel“.
 tralla: fényüzés
 undér: kabát

FRANZ JÁNOS.

III.

bebakkan: hirtelen belép, betoppan,
 bebukik
 burca: bőrpénztárca, pénzes erszény
 csüsszög: tipeg-topog, csoszog
 dögész: gyepmester
 feltangul, feltáskásodik a föld eső
 után: felpuffad, felduzzad
 gyalogember: szakmányos, betyár
 habajgós: bolondos, hódos
 kis vasárnap: blau montág
 kiszínel: kiválogat, kiszedi a javát
 letopik: négy-kézlábra áll
 páholódik: a liszt (a víz párolog)
 penye: erőtlen, puha, gyenge

Jászládány.

plezúros: sebes, sebesült, beteg
 puskosodik: duzzad, puffad, dagad
 radó: ruharongyosító, akiről csak úgy
 ég a ruha, pusztító
 szemző: szemüveg, melyet a munká-
 sok por ellen különösen a cséplés-
 nél használnak, de hallottam cvikkert
 is e néven nevezni
 tahó, tahókás: ember létére gyerekes,
 muja, bárgyú, tedd ide tedd oda
 tiblábozik: henyél, kerüli a dolgot
 uzovál: próbálgat, ismételtet
 viriztol: föl van

LÁDÁNYI ÁRMÁN.

Katonáéknál.

I. baktér: őrzetető.

macska: akna.

lobogós: zászlós.

nyustyu: oláh.

gázmacska: gázmaszk, gáz-álarc.

esikórépa: sárgarépa.

esinos: virsli (46. gy. e.).

zupa: leves.

kukoricagránát: „időzített“ kézigránát.

dígó: az olaszok csúfneve.

dögcédula: igazolványi lap.

pacalos: vonal mögötti lógós.

szalonnakés: rohamkés.

csettegető: kisebb löveg.

anyaborjú: nehéz tarack lövedéke.

szárnyas macska: hordozható gránátvető lövedéke.

II. Koffer (arra mondják, ki lomhán, nehézkesen mozog). — Lóg (szeret a foglalkozás alól kibújni). — Csósz (azt nevezik így, ki ügyetlenül, esetlenül tartja a puskát). — Úgy tartja a puskát, mint a finác (lóg a puská a vállán).

- Finác (fináncnak nevezik azt, ki a puská tusát lógatja). — Utazik, mint egy koffer (nem katonásan megy). — Úgy mennek, mintha temetnének (lóg a fejük, a földre néznek). — Temetési menet (akkor mondják a magas „sarzsik“, ha a társaság a földre néz menet közben). — Olyan, mint a ma született kétségbeesés (egy főhadnagy mondása). — Ugy ász ott, mint éb besavanyított kanászbót. (Egy tizedes mondása.) — A rosseb a csök-bok fejedet (egy zupás így szidott meg egy közlegényt). — Të Jancsi kódis, të Krumpi Pali (egy törzs-örnmester szelid „jelzője“). — Të mersz még mozogni, të harankótél (vékony legényke volt). — Ippen olyan kidút-bedút formád van, mint a szomszéd falu tornyának (egy zupás hasonlata).

Olasz harctér 1917. okt.

HUHN GYULA.

Családnevek.

Bagi. Berkes. Biherc. Bottyán. Bún. Cseperka. Csipak. Cifra. Cindel. Darabos. Dodony. Dömök. Dudás. Figura. Füstös. Görbey. Hajnal. Hajba. Hollósy. Janda. Janó. Jarmacky. Kókay. Komenda. Leotkay. Mácsay. Maglay. Mányogi. Margit. Mojzes. Otskay. Paor. Papdy. Parócy. Parókás. Paskó. Paszterkó. Pénzés. Romoda. Rőfy. Ruzsik. Sulay. Süley. Teknyős. Töröky. Trenka. Veréb.

Bajmok (Bács m.).

RÉVÉSZ ERNŐ.

Gúnynevek.

Bakter. Bandó. Bok. Bőcze. Börzsönyi. Kanalas (gyors beszédű). Csalya borr. Csipszar Marcsi. Csülyki. Dadra (hadarja a szókat). Gebi. Geczi. Kémpipaszár (szavajárása: „kémássan“ s szenvedélyes pipás). Kruppú (morgó, morgása hasonlít a vető galamb bűgásához; innen gúnyneve.) Lebó. Nagylágyikú. Pátyusz. Sánta. Süket. Tátus. Vad. Vatra. Vak. Vetyi.

Helemba, Hont m. 1874.

ZIBRINYI GYULA.

Síruoka. Marcinka. Csüőbör. Tamuoka. Kucséra. Daragonyos. Kuori. Akadikzsídó (így hívják az újabb boltost, aki a régebbinek kárára, akadékjában van). Kuka. Tömeg. Gyuta (a gyujtót így kérte). Cirkimutyi (sokat összehadar). Paska. Hajba. Mici.

Répcemellék.

BREINER SÁNDOR.

Helynevek.

I.

Dűlőnevek. Batida. Biberés. Buki. Darabhát. Darabrét. Gazdasági-tó (Valamikor tó volt. Pápan is *Tókert* az a kertcsoport, melynek helyén egykor tó volt.). Gencshát. Gyűrűs. Juhászház. Kaparás. Kárászos. Kingéc. Kisgencs. Kistanya. Ludas. Lucshát. Malmos-tanya. Meje. Nagyhajlás. Nagytanya. Ökörjárás. Panahát. Pernyehát (Pernye a családnevek között is van). Sásér. Szék (Mert szikes a földje). Uradalmi-tó (Mert tó volt ott valmtkor). Vetyehát.

Érdekes, hogy a hát szó mint összetétel utótagja ebben a néhány (27) dűlőnévben 6-szor előfordul.

Csanád vm. Püspöktele.

CZUPPON ELEK.

II.

1. *Losonc-Tugár.* Külsőségek: Panyi-daróci úton felül. Három hold. Miksi határnál. Rétek felett. Felső és alsó sás. Fekete föld. Szénás kertnél. Úti szög. Malom szög. Rusznák rét. Lúdpást rét. Nagy rét. Apátfali szög.

2. *Pusztá Kisfalud.* Szilason túl. Messzelátó. Messzelátói szőlők alatt.

3. *Miksi.* Szántóföldek: Széles föld. Hosszak sorja. Patakra járó. Haraszi korcsma alatt. Kendergát sorja. Vadókás sorja. Megye sorja. Rappi útra járó. Béles szegű. Hidoszfeli sorja. Tövíseszer. Nádaré sorja. Hegysor. Kenderföld. Bacsim kert. Káposztás kertek. Tölgy alja. — Rétek: Hosszú kötel. Ortás rét. Nagy Nyilas. Nagy rét. Átal út. Felső rét. — Legelők: Haraszt. Pást.

4. *Panyi-Daróc.* Szántóföldek: Csonka erdő. Kohor. Két út köze. Bagoly hegy. Kertalja. Hosszak. Borsóföld. Kis Pást. Útra járó kenderföld. Ötvány. Alsó és felső hosszak. Bozsony. Jano völgye. Két árok köze. Borókás. Tékes oldal. Gyepő. Erdőre járó. Tékes tető. Lyuka pataka. Ortás. Káposztás. — Rétek: Felső és alsó Kohoralja. Aposzlás. Kaparók. Tölgyesek. Homokos. Ádámszeg. Bágyus. Bikarét. Kerek rét. Nagy gát. Hólt Ipoly köze. Malom gyakran járó. Baksa. Varga rét. Nagy rét. Határrét. — Legelők: Tékes dolina. Kohári völgy. Szőlők alatt: — Szőlők: Nagy és kis szőlők. — Erdők: Madáts lénia. Básthy erdő. Ritka erdő.

5. *Jelsőc.* Szántóföldek: Káposztás. Etyifanik. Ortvány. Pást. Daróczi útnál. Ürgés oldal. Cigányoknál. Kövecses. Martonca. Mézes oldal. Karancs alja. Karancs. Jelene. Kereszfán hegy. Nagy rét mellett. Drhány. Breznyik alja. Nagy hid. Hosszú mesgye. Répa föld. Bűdös kút felett. Macza. Hajszócska. Agyagos oldal. Malikerpart. — Rétek: Kerekret. Várarét. Nagyret és Lác. Alsó Lác. Bornyú gát. Nagy hid. Kenderföldek. Csütörtökpárt. Malikerpart. Petőret. — Legelők: Krenyiscsa. Vilicske. — Erdők: Kereszfánhegy berke. Sűrű.

Nógrád m. 1876.

JESZENÁK RAFAEL.

ÜZENETEK.

K. E. Igaza van, nagyon igaza van. Hogy ilyen drágaság mellett egy kissé nehéz a nyelvészkedés, azt megmondta már a magyar nyelvészek pátriárkája, Révai Miklós, mikor Kazinczy Ferencnek ezeket a sorokat írta 1806-ban február hó 10-én: „Ha mondom *uram*, azt kérdi tőlem valaki: melyik uram?... *atyám uram*... Melyik Pápa? XIII. Kelemen Pápa... Melyik király? Mátyás

király... Mellyik Gróf? Szétsényi Ferentz Gróf Excellentiája, Rádai Gedeon Gróf Úr ó Nagysága. Mellyik Doctor vagy Orvos? Veszprémi István Doctor vagy Orvos Úr... Mellyik Professor? Révai Miklós Professor Úr, vagy Koldús igazán. Azzá teszi a mostani éktelen drágaság. Verje meg az Isten a vérszopó telhetetlen fősvény Földes Urakat: azok miatt kell még végtére is elvesznünk. Egy öl fa 27 forint, a haza hozatással, a felvágatással 30 forint. Hol a ház bér? az élelem? a ruházat? az orvosság? Ez is mind oly pogányul szabatott drágasággal jár. Irjak már sok fáradsággal, sok perlekedéssel, igaz grammaticát, Nemzetünk Ditsőségére.“ Szóról szóra így, lásd Kazinczy Levelezése 4. köt. 43—44. lapján. A 87. lapon Kazinczy válaszában ezt a jámbor óhajást olvasuk: „Az Isten nyújtsa hosszúra hasznos életedet; s terheteken, a kik a Városokban drágán melegszenek, könnyítsen.“

B. A. azt kérdi: „Kinek tetszik az a halál, amelyet *tetszhalál*-nak neveznek?“ Senkinek, de mikor Bugát 1830 táján megalkotta ezt a szót, akkor még közönséges volt: — legalább az irodalomban — a *tetszik* igének 'látszik' értelmében való használata; azt irták pl. ez a dolog nagyon különösnek tetszik, v. úgy tetszik eső lesz. Persze még így is különös gondolat volt a lát-szólagos halált éppen tetsző halálnak mondani. Hozzájárult meg az a nyelvtani hiba, hogy *tetsző halál* helyett *tetsz-halál*-t faragott Bugát, mint már előtte *tetszvágy*-at csinált Helmezy. Bugát egyébiránt *színhalál*-t is mondott s ez mindenképpen jobb volt, de az irodalmi divat akkor olyan volt, hogy mennél szabálytalanabb volt a szóalkotás, annál jobban tetszett. A nép a színhalált *elrejtőzés*-nek mondja, a régi nyelv s néhol a népnyelv a színhalottat *holteleven*-nek nevezi. Szarvas Gábor az *álhalál*, *álhalott* kifejezéseket ajánlotta, s jó volna, ha ez e két kifejezés vagy pedig a *színhalál*, *színhalott* kiszoríthatná azt a visszatetsző *tetszhalotti*-at.

B. L. azt kérdi, honnan ered ez a kifejezés: *csütörtököt mond*. A Nyrbn (24 : 44, 83, 178, 228) kétféleképp magyarázták: 1. Régente, ha a puska elsült, azt mondták: *lobbot velett*, ha pedig nem, akkor *csetlet vetelt* vagy *cset-teni*, *csörtögött* stb. Ezeket a hangutánzó kifejezéseket később alkalmasint tréfából változtatták el így: *csütörtököt velett* (csakugyan könnyű kiejtésbeli változtatás kellett, hogy *csörtögött* ezzé legyen: *csütörtököt*) s végre: *csütörtököt mondott*. 2. Azelőtt az iskolák rendszeren csütörtökön is szüneteltek. Így tehát, egy másik magyarázat szerint, ha azt mondták, hogy a puska csütörtököt mondott, evvel tréfásan azt akarták kifejezni, hogy szünetelt, nem működött. A németek is mondták azelőtt ilyen értelemben: *Blaumontag!* vagyis munkaszünet. (A rendes német kifejezés: die Flinte hat versagt, es war ein Versager.) Hogy a két magyarázat közül melyik a helyes, azt további bizonyítékok nélkül alig lehet eldönteni.

K. I. *Hiányoztak* semmikép se helytelen alak, régente rendszerint így mondták, most hol így, hol pedig *hiányoztak*. Így van egymás mellett *ugrottak* és *ugortak* és több efféle. — „Kérdések nyomán“ nem rossz kifejezés, csak az a kérdés, minő kapcsolatban használják; jó pl. így: Fejtegetésem a föltett kérdések nyomán indult. Ha megvan ott szerkesztőnknek Magyar határozók c. munkája: a 2. k. 62. lapján vannak ilyen példák.

M. J. *Pihenjél*-féle alakok nem Gvadányinál fordulnak elő először (MNy 1918. 29), hanem már 1663-ban az Orvosságos könyvecske című műzeumi kéziratban, aztán Mikesnél (MulN. 274) és másoknál is a 18. században.

Külömben erről az igealakról sokkal érdekesebb dolgok vannak elmondva az Ikes ragozás történetében (NyF 28 : 48), hogy t. i. hazánknak nagy részében a népnyelv különbséget tesz az *aludj* és *aludjál* közt; amaz a parancsot, emez a kérést fejezi ki, pl. „*eredjél* el kis szógám a mészárszékre, oszt' *hozzál* egy font húst!” ellenben: *lakarodj, igazodj* stb.

S. B. „Most már a betűim nem tetszenek. Nem vagyok én Karacs.” Helyesen véli, hogy Baksaynak ez a helye (Összegyűjtött irodalmi dolgozatai 1 : 341) nem azokra a Karancsi betűkre céloz, melyeknek a vonatkozását Szinnyei J. fejtegette a Nyr 25 : 271. lapján. Karacs Ferenc jeles magyar rézmetsző volt (élt 1771—1838), s nyilván őrá céloz Baksay.

L. I. *Irha* = horvát és szlovén *irha* (cseh *jircha*, lengy. *ircha*). A szláv nyelvek csakugyan a német *irch*-ből vették, s innen régebben a magyar nyelv is átvette *irch* alakban, így van t. i. a Schlägli s a Besztercei szójegyzékekben. A német szó a latin *hircus* 'bakkecske' átvétele. (L. ezekről Mikl., Berneker és Lumtzer-Melich munkáját. Vö. Nyr 11 : 221.)

G. L. azt írja, hogy ez a szólás: vmivel *a szemil kiszúrni* vkinek (átv. ért.) nem a Mózes 4. k. 16. fej. 14. verséből ered, mint a Nyr szerk. Goldziher I. véleménye alapján írta (45 : 132), hanem a Mózes 2. k. 23 : 8. és 5. k. 16 : 19. verséből. Ezek így hangzanak: „Ajándékot ne végy [a pörös felektől]: mert az ajándék megvakítja a szemeseket is és az igazaknak ítéleteket elfordítja” (haszonlókép a másik id. helyen). — Igaz, ez a találkozás is érdekes, de a mi idézetünk mégis közelebb áll a magyar szóláshoz: „Nem vittél bé minket a téjjel és mézzel folyó földre... [így zúgolódik a nép Mózes ellen...] Avagy az embereknek ki akarod-é vájni a szemeket?” (újabb fordításokban: szúrni.)

V. P. Kegyed nem illetékes eldönteni a *siült almák* kérdését. *Jó almák* általános magyar nyelvszokás szerint = jó almafajok, különféle almafajok; 1. Értekezések a nyelv- és szépt. köréből, kiadja a M. T. Akadémia, 23. köt. 3. füzet: Jelentéstani szempontok 39. l.

Beküldött kéziratok. Szendrey Zs. Arany J. és a nyelvújítás. Állatnevek. — Mészöly G. Arcul. — Nagy I. Tájszók. — Parászka G. Nyelvünk történetéhez. Népdalok. Régi levelek stb. — Trencsény K. Jó: megy, hoz: visz. — Egri Anna: Olvasás közben. — Barta M. Eszter: A fölszólító igealakok használatához. — Dénes Sz. Ismertetés. — Vozáry Gy. A *mag* Aranynál. — Philofennus: Lapp szók a magyarban. — Réthei P. M. Érdem. — Nagy L. A piaristák neve. — Henrich A. Könyvismertetés. — Suciu L. A szeretőről.

Kérelem. Nagyon leköteleznének bennünket, akik vizontszolgálat fejében visszaküldenék az 1917-i május—júniusi s az 1915-i nov.—dec. számot. — Az 1916-i évfolyamból néhány példányt visszaváltanánk az eredeti árért.

Új könyvek és füzetek. Tormay Cecil: Viaszfigurák. (Singer és Wolfner.)

Herczeg F.: Árva László király. (2. kiad. Singer és Wolfner.) — Tűz a pusztában. (3. kiad. Uo.)

Kárpáti Aurél: Három régi esztendő. (A Táltos kiadása. Ára K 5.60.)
Gál J. Kazinczy G. írói és potitikai működése.

F. Äimä: Phonetik und Lautlehre des Inari-Lappischen. (Helsinki 1914. Csak most érkezett ide.) — Ua. Eine Gruppe von Vokalwechselfällen im Inari-Lappischen.

A tudományos munkálkodás nagy nehézségeinek egyik nem utolsója az útbaigazító adatok, a szükséges bizonyítékok megszerzése. Igen sok a tennivalónk; gyors munkálkodásra van szükségünk: rajta kell tehát lennünk, hogy a nehézségeken, ahol mutatkoznak, tőlünk telhetően könnyítsünk. Évtizedek folytán számos különböző kérdés volt folyóiratunkban s némelyike többszörösen fejtegetve, több tétel megállapítva, az időről időre innen is onnan is egybeszedett, sokszor legkülönbözőbb adatok halomszámra beiktatva. Mindezeknek keresése s feltalálása gyakorta igenis nagy nehézségekkel jár. E nehézségeken könnyebítenünk kell. E célból készült a folyóiratunk huszonöt évfolyamában tárgyalt kérdésekre, nézve tájékozó, minden fontosabb adatra nézve útbaigazító

NYELVÖRKALAUZ

a Magyar Nyelvőr I.—XXV. kötetéhez.

Ára 5 korona, tanároknak és tanulóknak 2 korona.

Rendkívüli árkedvezmény!

Rendkívüli árkedvezmény!

NYELVÉSZETI FÜZETEK.

Az 1902-től 1915-ig megjelent hetvenhét füzet megannyi becses monográfia a magyar nyelvtudomány köréből: nyelvtani és szótári, nyelvjárási, nyelvtörténeti és nyelvhelyességi értekezések és forrásmunkák 3—13 ívnyi terjedelemben. Köztük magától a sorozat szerkesztőjétől, **Simonyi Zsigmondtól**, nyolc nagyobb munka: A magyar szórend. Helyes magyarság. Az új helyesírás. Az ikes ragozás története. Elvonás. Igenévi szerkezetek. Nyelvjárási olvasókönyv stb. Továbbá **Beke Ödön**, **Erdélyi Lajos**, **Gombocz Zoltán**, **Horger Antal**, **Kertész Manó**, **Melich János**, **Réthei Prikel Marián**, **Rubinyi Mózes**, **Simonfi János**, **Vikár Béla**, **Wertner Mór** stb. kisebb-nagyobb munkái.

95 korona helyett egyszerre
megrendelve

60.— K

Középiskolák segédkönyvéül engedélyezve 1908/94079. szám.

Helyes magyarság

a hibás kifejezések, a kerülendő idegen szók s a helyesírás szótárával. Irta Simonyi Zs., a „Magyar Nyelvőr” szerkesztője. Tartalma: Bevezetés. — Helyes mondat szerkesztés. Az egyszerű mondat fajtái. A mondatrészek szerkesztése. A szórend. Az összetett mondat. — A szók, szólások és szóalakok használata. A szók megválasztása. Idegen szók, nyelvújítási szók, tájszók. Rokonérzelmű szók. Szólások. A beszédrészek használata. Igeragozás, névragozás. — A helyes kiejtés és a helyesírás. — Szótár. (A szótári rész 111 lapra terjed.)

8-adrét alak, 212 lappal. — Ára 3 kor.

Magyar nyelvészet.

Irta Simonyi Zsigmond. — Középiskolák legfelső osztályainak és tanítóképző intézeteknek engedélyezve. — Ára 1 korona. Középiskolákban engedélyezve 1905/1129. szám alatt. Tanítóképzőkben engedélyezve 1905/2463. szám alatt.

Az új helyesírás. Irta Simonyi Zsigmond.

A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter 1903. március 14-én 86. szám alatt kelt rendeltével kiadott magyar iskolai helyesírás szövege és magyarázata, bővített szójegyzékkel. (Egyetlen magyarázatos kiadás, mely a helyesírási szabályoknak hiteles, hivatalos szövegét teljesen magában foglalja. Bő magyarázatával egyszerűsített vezérkönyvül szolgál az iskolai helyesírás című füzetéhez.)

Ára vászon borítékban 1 korona 50 fillér.

A MAGYAR NYELV

A művelt közönségnek, a M. Tud. Akadémia könyvkiadó bizottságának megbízásából írta SIMONYI ZSIGMOND. Második javított kiadás egy kötetben, két térképpel és a Halotti Beszéd és a hangok képzésének rajzával.

Ára diszes vászonkötésben 10 korona.

Ajándék-könyvül is alkalmas a serdülő ifjúságnak.

„Simonyi Zsigmond munkája első sorban a nagy közönségnek szól, de nincs a magyar nyelvészetnek fontosabb problémája, melyről itt alapos tájékozást ne találhatna még a szakember is, a más téren működő nyelvésznek pedig ez a munka kitűnő tanácsadóul szolgál minden, a magyar nyelvészetet érintő kérdésben.” (Heinrich Gusztáv, Asbóth Oszkár és Lehr Albert — az akadémiai nagy és mellékjutalomról szóló jelentésben. Akadémiai Értesítő 1893., 351.)

ELSŐ RÉSZ: A magyar nyelvnek élete. Nyelvünk eredete és rokonai. Idegen hatások. Nyelvtörténet és nyelvmlékek. A népnyelv és a nyelvjáráások. Irodalmi nyelv, nyelvújítás, nyelvhelyesség.

MÁSODIK RÉSZ: A magyar nyelvnek szerkezete. Hangok, hangváltozások, helyesírás. A szójelentések viszonyosságai. Összetétel és szóképzés. Szófejtés. Ragozás. Mondattan.

47. ÉVFOLYAM.

5.-6. SZ.

1918. MÁJ.-JUN.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR
FOLYÓIRATA

SZERKESZTI ÉS KIADJA:
SIMONYI ZSIGMOND
A MAGYAR TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA RENDES TAGJA

SZERKESZTŐ- ÉS KIADÓ-
HIVATAL: BUDAPEST, IV.
FERENC JÓZSEF PART 27.

Szarvas Gábor

TARTALOM

Mindenki. <i>Simonyi Zsigmond</i>	97
Névszókul használt igealakok. <i>Spitzer Leó</i>	103
Az indogermán ragozás eredetének kérdése. <i>Zolnai Gyula</i>	105
Hangtörténeti alapkérdések. III. <i>Losonczi Zoltán</i>	116
Arca! <i>Mészöly Gedeon</i>	123
Csakugyan ál-nyelvemlék? <i>Sztrippai Sz. Hiador</i>	125
A göcseji s az őrségi nyelvjáráshoz. <i>Szarvas Gábor</i> ...	128
„Ha akarom, vemhes...” <i>Kőrösi Sándor</i>	130
Nyelvművelés	134
<p style="margin-left: 20px;">Népművelés és népnyelv. <i>Erdélyi Lajos</i>. — Németességek. <i>Antibarbarus</i>. — Olvasás közben. <i>Egri Anna</i>. — Rovás. <i>Antibarbarus</i>. — Jó — megy, hoz — visz. <i>Trencsény Károly</i>. — Hivatalos könyvbírálok. <i>Dr. Cholnoky Jenő</i>. — Szabadna, szabadjon. <i>Öreg tanító</i>. — Hogyan fogalmaztak azelőtt. — Tábori levelezés.</p>	
Magyarázatok	138
<p style="margin-left: 20px;">Rabimunka. <i>Viski Károly</i> — Szeresi. <i>Zolnai Gyula</i>. — Cirillbetűs magyar szöveg. <i>Simonyi Zsigmond</i>. — Indulatszók személyraggal. <i>Mariánovics Milán</i>. — Akasztófa, kötél, tűz. <i>Trencsény Károly</i>. — Hadláva holtát. <i>Öreg tanító</i>. — Pótlások. <i>Mágocsy-Dietz S., Simonyi Zsigmond</i>.</p>	
Egyveleg... ..	143
<p style="margin-left: 20px;">Egy elfelejtett nyelvemlék. <i>Kovács Márton</i>. — Érdekesség a gyermeknyelvből. <i>Id. R. Vozáry Gyula</i>.</p>	
Üzenetek... ..	144

Legközelebbi füzetünk szeptemberben jelenik meg.

**Előfizetés a Magyar Nyelvőr 47-ik évfolyamára:
Egész évre (január-december) 15 korona.**

**Tanárok, tanítók, tanulók, lelkészek, falusi iskolák
féláron kapják.**

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Bpest, Ferenc József part 27.

MINDENKI.

Irta **Simonyi Zsigmond.**

Szily Kálmán — és bizonyára sok olvasója is — mint csalahatatlan igazságra esküszik arra, hogy a *mindenki* névmást Faludi Ferenc alkotta. Ezt a dogmát akarom ezúttal megdönteni. Könnyű volna megdönteni, ha régebbi adatot idézhetnék, de ami ilyent eddig fölhoztak, mind kétesnek bizonyult.¹ Mivel tehát külső okokkal nem lehet, b e l s ő o k o k k a l cáfolom Szily Kálmán igazát. — A NyUSz-ban, hogy ezt előrebocsássam, ez volt: „*Mindenki*. A régi irodalom nyelvében csakis *kiki*. Először SI-nál (1808). A Mondolat rosszalja is.” — Ehhez Zolnai minyárt megjegyezte: „Bizonyára az élőbeszédből hatolt az irodalomba. A Mondolatbeli rosszalás legföljebb azt jelenti, hogy nem minden vidék élt e névmás-alakkal”. (Nyr 31:518).

Később Simai Ödön kimutatta, hogy már Faludinál előfordul s ő most természetesen Faludit tette meg a szó alkotójának: „Keletkezését egyrészt az *egyki*, *máski* analógiája, másrészt talán a latin *unus*-, *alius*-, *omnisquisque* magyarázhatja meg.” Véleménye szerint „*mindenki* névmásunk is azok közé az új szavaink közé tartozhatik, amelyek könyv és az iskola útján lettek a köznyelvben is, népnyelvben is közkeletűvé.” (MNy 5:456—7.) Véleményét főleg avval támogatja, hogy Faludi több ilyen összetett névmást alkotott: *egyki*, *máski* [és *ilyenmi*] csakis nála, *ilyesmi*, *olyasmi* először nála fordul elő, sőt ő ilyent is ír: „Jobban kellett magát a *közönséges-mi*, míg új, hogysem a ritkaság, ha már ó.”

Simai nézetét magáévá tette s még nyomatékosabban hangoztatta Szily Kálmán (MNy 10:289). A kételkedőknek szóló egyik ellenvetése ez: „Honnan van az, hogy a *mindenki* mellett nincs meg és nem is volt meg soha a *mindenmi*, *mindenmely*, holott az *akárki*, *bárki*, *néki*, *senki*, *valaki* mellett megvan az *akármí*, *akármely*, *bármí*, *némi*, *semmi*, *valami*, *valamely*. Talán ez is arra mutat, hogy a *mindenki* csinált szó volt eredetileg.” Nem mutat arra, mert kétségtelen, hogy *mindenki* az

¹ Pl. egy régi versezetből: „Alacson helyeken nem jársz az agárral. Mindenkinek felelsz te nagy dérral-durrall” (kiadva Tört. Tár 1888. 278). De az eredeti kézirat nincs meg, s abban talán *mindeneknek* volt. — Imre Lajos Heltai-kiadásában a 22. fabula „értelmében” ez van: *mindenki szackaszt*; de ez is hiba, az eredetiben ez van: *minden le szackaszt*.

analógia terméke (még pedig az *akárki, valaki, senki*, nem pedig a ritkább *egyki, máski* analógiájáé), már pedig az analógia, mint tudjuk, nem teremt meg minden lehető alakot: *magyaros, magyarosít* példájára mondjuk *németes, németesít* stb., de a *magyar-talan* v. *magyarán* analógiájára nincs *némettelen, némétlen*. Egyébiránt nem áll, hogy *mindenmi* „nem volt soha“, mert igenis éppen Faludinál ez is előkerül: „*Minden miben találkozik valami jó és rossz*“ (479). „*Mindenkiről s miről* józan ítéletet tud tenni“ (413). S éppen úgy van nála *egyki* és *máski* mellett *egy-mi* (idézi Beke Nyr 43:79) és *más-mi* (aliud quid, SI alkalmasint Faludiból).

Egy másik, nagyon túlbecsült okadata Szilynek, hogy Révai, a Mondolat és Georch Illés új szónak mondják a *mindenki* névmást. Megjegyzem, egyik se mondja, hogy Faludi alkotta! Másrészt: új lehetett önekik, de azért nincs kizárva, hogy már száz évvel ezelőtt is élt a nép ajkán valahol. Hisz akárhányszor tévedésnek bizonyultak az ilyen negatív megállapítások. *Les conclusions ex silentio sont toujours dangereuses*, írta csak mostanában Meillet, a jeles nyelvtudós. A NyUSZ-nak számos szaváról kimutattuk, hogy sokkal régebben megvoltak. Hogy csak egy-két példát említek: a *héber* szó, mely Szily K. szerint 1840-ből való, már négyszáz évvel előbb megvolt a BécsiK-ben; a *várna* szó pedig már kétezer évvel előbb élt — a szanszkritban, onnan jött közvetve a magyar írókhoz. „*Enyéim*, Révai 1787 (Vers. 114). A régi irodalomban csakis *enyímek*“, így szól a NyUSZ, vagyis azt állítja, hogy az *enyéim* többszt Révai alkotta vagy legalább ő hozta be az irodalomba. Ez is nagy tévedés, hiszen már a NySZ is idézte a MünchK-ből és a DebrK-ből, tehát a 15. és 16. századból. De sok más régi forrásban is előfordul, pl. Kesztk 147: eneym mynden wadak; Sylvester Uj testamentomában Ján. ev. 10 fej: meg esmertetem az eniimtől; és Pest Gábornál uo.: engemetys ewsmernek az enyym (olv. enyíim¹).

A MNy szerkesztősége mostanában azt írta (1918. 55): „*A lenni, tenni*... harmadik személye a régi nyelvben, kivétel nélkül *lészen* v. *leszen*..., de sohasem *lesz*... Ez a harmadik személyű alak csak a XVII. század elején kezd előfordulni.“² Ez a csalhatatlan kijelentés is kudarcot vall, mert

¹ Egy igen furcsa alakot találunk Gubernáth magyar nyelvtanában (Institutiones linguae et lit. Hung. 1802. 1:68): „*Enyímek Enyimeim*“! Vö. uo. 170 ezt a furcsaságot: *almámotúl*. Igaz, hogy ott megjegyzi: „*melius audit almámmal együtt*“.) Hasonló furcsaság: „*mendenek enymym*“ HorvK 17. De ez is különös: En és az *enyímek* élünk (Kaz. Lev. 21:645). Előfordul különben *tiédék* is, 1. NySZ *tiéd* alatt, értesülésem szerint a beregi népnyelvben is; továbbá *miénkek* Kassai 2:85 szerint Erdélyben, *mijénkek* Szlavóniában Nyr 23:265, 5:61. — *Enyéimék* még Kazinczynál Diog 22 és Szász Károlynál: Ebers, Egy polgármester 2:53.

² A MNy szerkesztősége itt a MNy 10:452. és 14:1. lapjára utal; érdekes, milyen kevéssé ismeri a saját lapja tartalmát: se az egyik, se a másik helyen nincs szó ezekről a 3. szem. alakokról. — L. még itt 130.

íme már a XVI. században is nemcsak „kezd“ előfordulni, hanem pl. Bornemisza prédikációban majdnem minden lapon előfordul (B. ezeket 1580-ban írta, l. az 57. levelet) pl. ezeken a lapokon: 3b, 4 (háromszor), 5, 7, 7b, 8b, 9, 63 (uo. *lesz* is) stb. (a *leszen* ritkábban, azon a 30–40 ívrétű oldalon, amelyet végigolvastam, csak ötször: 2b, 6, 7b, 8b, 10b; ellenben csak *teszen* alakot találtam kétszer: 7b, 10; se *tesz*, se *vesz* ezeken a lapokon nem fordul elő).

Gottsched sokszor használja a *Jahrhundert* szót az akkor divott *Saeculum* stb. helyett, egy kortársa 1755-ben hibáztatja, de ebből nem következik, hogy Gottsched alkotta, és csakugyan már egy évszázaddal előbb s aztán Leibniznél is előfordul (l. Kluge¹).

Mint hogy fontos elvi kérdésről van szó, talán meg van engedve még egy kis kitérés: más példákban is meg akarom mutatni, milyen óvatosan kell bánnunk az olyan negatív bizonyítással, mint a szóban forgó, hogy t. i. valami nem fordul elő régebben. 1894-ben egy versében azt írta Szabolcska: Kicsi fehér házunk *kész van* már egészen. Erről akkor szokatlanul élénk vita indult meg a Nyelvőrben, s aki először kifogásolta, nyilván úgy gondolta, hogy Szabolcska csinálta ezt a németizű kifejezést. De csakhamar kitűnt, hogy hazánknak egész északi felében él vele a nép, én már 1884-ben följegyeztem a kecskeméti népnyelvből (Nyr 14: 225). Később kimutattam Szilágyi Dezsőnek egy 1873-ban kelt leveléből (30: 433); hát már most Szilágyi csinálta, és őtőle tanulta a nép? Szó sincs róla! Most meg éppen azt hihetném, hogy Gyulai Pál és Arany János gazdagította vele nyelvünket. Gyulai 1855 táján írja: „A költemények közül csak négy *van kész*“ (BSzemle 171: 224). Arany pedig 1856-ban: „Egyetlen versem *van kész*“ (Lev. 2: 158); és később, 1871-ben: „Látod-e, mily nagy csapat timárlegénye *van kész*“ (Arist. 1: 59²). Hát mármost azt higgyük, hogy a nép Gyulaitól és Aranytól tanulta a *kész van*-t?

Más példa: 1902-ben vették észre a nyelvészek (l. Nyr 31: 167), hogy ez a két ige *enged* és *ereszt* „élethalál-harcot ví egymással... és ha nem lesz résen a jó nyelvérvék és nem segít a harcban a gyengébbnek vagyis az *ereszt*-nek, akkor az *enged* lesz a győztes.“ (Aki szövé tette, Hevesi János, a német *lassen* hatásából magyarázta, de akkor inkább a *hagy* igét használnák így.) Pl. a rendőrség nem engedte be a tüntetőket; a didergőt odaengedik a tűzhöz stb. Mármost, eddigi tudomásom szerint, legrégibb példa Szász Károlynál fordul elő: „Szállj le s a királyi székbe a szerelmet *engedd!*“ (Schiller: A szerelem diadala;

¹ Magam olvastam többször Birkennél, 1667 tájban megjelent könyvében: Spiegel der Ehren des Ertzhauses Österreich, pl. 477., 489. l., ott mindig *Jahrhundert* alakban.

² Ezekben a példákban értelmező jelzőnek lehet magyarázni a *kész*-t, s így értékes figyelmeztetőül szolgálhatnak a *kész van* keletkezésére nézve.

először a Nemzet c. napilapban 1888 március végén; a német eredeti: Weiche vor der Liebe!) Hát a nép Szász Károlytól tanulta el? Találtam azonban utólag egy régibb adatot és éppen a Nyr-ben, ahol később hibáztatták ezt a használatot. Itt Kúnos Ignác írta 1880-ban (az 536. lapon), t. i. a Gvadányinál előforduló *felbocsát* igét úgy magyarázza, hogy valaki „kötözve feküdt s később *elengedlék*” = eleresztették, elbocsátották. Hát talán Szász Károly s az egész ország Kúnostól tanulta ezt? Nem volna nagyon fölszines eljárás ennyire a látszat után indulni? Hisz világos, hogy Kúnos is, Szász Károly is önkénytelen az előbeszédet követték, ha nem tudjuk is kimutatni, hogy melyik vidék nyelvét.

Szemünkre hányja ugyanis Szily Kálmán, hogy elfeledtük megmondani, „vajjon melyik vidék lehetett az, amelynek nyelvéből az irodalmi átvétel történt”, holott 1800 tájáig egy szótárunk se vette föl, csak Sándor István, ő pedig tájszókat nem gyűjtött. Hát igaz, Sándor István Faludiból vehette, de már eleve gondolhatjuk, hogy Faludi a saját szülőföldje nyelvéből vette, és csakugyan igen könnyen vehette a dunántúli népnyelvből. Ime Kalmár György is dunántúli volt, és önála kerül elő legkorábban a *mindenhol* és *mindenhová* (MNy 10 : 366),¹ Magyar István is a Dunán túl működött, és ő használja először ezt a szót: *máshová*², s a szintén dunántúli Zrinyinél van először *máshun* (Széchy szerint ötször); *máshut* 1674 NySz.

Csak Faludinál fordul elő gyakran a *hamikor* kötőszó az egyszerű *ha* helyett, pl. Ha mikor... az ellenségünknek engedjük, magunkra vessünk: *se lo diamo al nemico* (9. l., Toldy kiadásában rendszeren egybeírva, így még 318; 468, 515, 564, 658). Az ember azt hinné, ezt is Faludi „csinálta”, de szerencsére már Gyöngyösinél, sőt a Katalin-legendában is előkerül (l. NySz és MKszók 3:32–3). — Mármint Faludi ehelyett azt is mondja: *Hol mikor* a vétek nagyobb: légyen legalább egyenlő a büntetés: *se gli errori sono più grandi, perchè i gastighi non sono almeno eguali?* (93, más idézet is Budenz-Album 190; a NySz csak 'néha' értelmében idézi Faludiból). Itt egyelőre nem tudok régibb példát, de következik-e ebből, hogy ezt a *holmikor*-t Faludi csinálta?

Szintén csak Faludinál fordul elő, még pedig gyakran, ez a különös módhatározó: *valamenténnyire* (NySz 2 : 843; kétségkívül *valamint* és *valamennyire* összeolvasztása, régibb forrásokban *valamentire*, *valamentére*, l. uo.). És ime a göcseji népnyelvben

¹ Szótárban ezek is először SI-nál; *mindenhonnan* 1833 Blumauer Aeneise fordításában 2:108. „Minden-hol v. minden-holl” Kassai 2:438, 3:370; *mindenhull* MTsz.

² A NySz-ban a RMK után idézett adat Magyarinak Országokban való romlások... c. munkája 177. lapjáról való. A NySz-ban C. és MA-ból idézett adat helyesen: *masuua*, *masua* és *masuva*, *másúvé* (C-ban egy helyen, 910, *masoua*, de ez sem *máshová*; emez PP 1762. is).

is megvan ez a névmás: *valamentenyi*, *valamenténnyi*, s a nép bizonyosan nem Faludi munkáiból tanulta.

Ezeknek a határozói és kötőszói névmásoknak a története úgy látszik összefügg a *mindenki*-ével. A dunántúli nyelvjárásokban igen termékeny volt a határozatlan névmások csoportja. A MTsz szerint *olyik* mint határozatlan névmás csak dunántúli vidékeken járatos¹, s ugyanilyen értelemben *oly* is: *Ol helén* egész nap rendetlenség van = néhol (Vas vm., Kisunyom, magam hallottam 1884; így MTsz). Ha a népnyelvből véletlen nem volna följegyezve, azt hinné valaki, hogy az irodalomban keletkezett, mert előfordul a Vasárn. Ujságban 25:607: „*olyhelytt* nagyon is részletes.“ De ezt is följegyeztem a zalai Balatonparton: „Ez a körte is jó *olkinek-olkinek*“ (1881). Vö. „Ha *olykinek* illetlen volt bármi szava, tette“ (Csengeri J. Catullus 90). „*Némelykitől* még most is túlbecsültetve...“ Tudománytár (1841. 9:327). Ime párijai az *egyki*-nek és *máski*-nek, Faludi tehát ezeket is vehette a néptől, valamint hogy komáromi anyanyelvéből való Jókainak ez a két ifjúkori kifejezése: „Harag... *olyaski* ellen, ki magát berántani nem engedi“ (Vadon virágai 1. kiad. 64). „Nem maradt *egyébki* a szobában, csak a halott“ (Hétköznapiok 1. kiad. 2:79). Van még Dunántúl *másmilyen* (l. Bekénél Nyr 43:72) s tán több efféle is.

Eppen a szóban forgó vita miatt tettem kérdést az 1914-i Nyr-ben (44:37) a *mindenki*, *mindenhol*-féle névmásokról, és érdekes összevetni a beérkezett válaszokat (45:176, 234, 283). Ezekből kitűnik, hogy *mindenki* az egész országban el van terjedve, ellenben *mindenhol* és társai csak a dunántúli megyékben járatosak általánosan *mindenütt* stb. helyett, a Dunától keletre csak kis mértékben.² Ha a nyelvész szemével nézzük, mit kell ebből következtetnünk? Hogy ezek a *minden*-nel összetett névmások a Dunán túl keletkeztek, még pedig legelőbb *mindenki*, mert ez aztán legmesszebb elterjedt, később a *mindenhol*-félék, mert ezek csak részben terjedtek át a Dunától keletre. Minthogy pedig Faludi nyelve éppúgy bővelkedik névmásokkal, mint a dunántúli nyelvjárások, alig lehet benne kétség, hogy névmásait szülőföldje akkori élőbeszédéből merítette. Miért is alkotott volna szántszándékkal éppen névmásokat? Tudjuk, hogy ő egyáltalán nem valami sok új szót alkotott, — szokatlan módon éppen nem, — hanem igen sokat vett a nép nyelvéből, s onnan vette a *mindenki*-t is. Ez ott már rég meglehetett, akár 1706-ban is, s

¹ Kétes értesülésem szerint Háromszékben is és néha Bereg megyében.

² Csongrádban és Makón *mindenhol* és *mindenütt* vegyest. Kecskeméten *mindenmêrű* (Keszthely vidékén *mindenmôre* is MTsz), sőt a MTsz szerint Kunszentmártonban, Szatmárban, Abaujban *mindenhogy* is van. Ez és *mindenhogyan* Dunántúl közönséges (néha már az irodalomban is, pl. „*mindenütt* és *mindenhogy* el vannak látva katonáink“ M. Hirlap 1915. IX. 21.3; vö. még „*más-máshogyan*“ Radó A. Homér-fordításokról); baranyai embertől ezt is hallottam: *mindenfêle-hogyan* = mindenféleképpen. V. ö. *semmihogy* Göcsej.

magáért ez ért az Esztergom megvételéről szóló kuruc ballada se volna okvetetlen gyanus.

Azonkívül meg kell gondolnunk, hogy névmásokat és viszonyzókat nem vesz át a nép az irodalomból, sőt a műveltek mindennapi beszédéből sem. A *hogyan* szót (eh. *hogya?*) szintén a nyelvújítás alkotásának mondja a NyUSz, de bizonyos, hogy a népnyelv nem az irodalomból vette, valamint a *milyen* névmást se, noha szintén csak a 18. században jelenik meg. A nép még az *ön* és *kegyed* névmásokat se vette be, s nem vett be ilyeneket: *dacára, úgy—mint, tekintve* (eh. *meri*) *amennyiben* (*ha* és *mert* helyett). Miért vette volna be éppen a *mindenki*-t?

Hogy ez a *mindenki* Faludinál régebb lehet, azt még fölösleges módon támogatja egy további körülmény. A *minden*-nel összetett névmások között van egy sokkal régebbi is, mely már kódexeinkben előfordul: *minden-ha*. A *ha* ugyanis a. m. mikor, tehát csakolyan névmás, mint *mikor* vagy *hol* vagy *ki*. A régieknél még *egyébha* is van, s mind a kettő olyan közönséges volt, hogy *mindenha* mellett *mindēha*, *mindoha* rövidítések keletkeztek, azonfölül melléknevet is képeztek belőlük: *mindenhai*, *egyébhai* 'mindenkori, egyébkori' (sőt *egyha* is előfordul 'valaha' értelmében Mon. Írók 33:134). A nagyon járatos *mindenha* mellett akármely korban könnyen keletkezhetett *mindenhol* és *mindenki*, csakúgy mint *valaha* mellett volt *valahol*, *valaki* stb.

A *mindenki* keletkezését még előmozdithatta a régente általános divatú *kiki-mind* s a mellette szintén előforduló *kiki minden*: Jól meglássa kiki minden, hogy... (MA. Scult. 1041). Kiki minden szabadon olvashatja az bibliát és kiki mind... könyöröghetne (uo. 1068). Kazinczynál meg *mindenkiki* is van (Munkái 6:210).

Az *egyki*, *egymi*, *máski*, *olyasmi*, *ilycnmi* szintén kétségkívül régebb Faludinál, ezt bizonyítják az ilyen adatok (vö. Beke Ö. A határozatlan névmás Nyr 43. k.): Vévén *egy mely* [azaz valamely] tagot az... áldozatra (Krisztinalegenda 4; *egy-mi*, *egy-ki* szerkezetű névmások a rokon nyelvekben is vannak: vegul *ākw'-māt*, votják *og-kiñ* stb.). Az asszonynek ruhája... ki mentébül, ki dolmánból, *egy más mi* kantusból áll (1736-ból, TörtTár új f. 9:139 kétszer). Kárunk ne következzeék, főképen gabona-s borkivitelben és *egyéb mi* eszközökben (1640-ből uo. 4:299). *Máski* találkozik újabb íróknál is, és aligha Faluditól tanulták; pl. *Máski* bírálatát, mint a tiédet... nem fogadom el (Kazinczy G. Arany Lev.-ben 2:362). A hún árulá el őket? vagy... *máski* szemeikből olvasá ki...? (Tompá: Etele hún kir.) Faludinál is előfordulnak még ezek a névmások ilyen összeforratlan alakokban: *mással kivel*, *másban miben*, *olyast mit*, *mást valakit*, és ezek a régebb nyelvben is közönségesek (l. Bekénél a 72. lapon, Zolnai NyK 23:52, Kertész Nyr 39:400, Simonyi: Jelzők mondatana 126).

Simai szerint *minden-egy* is Faludi szava, de ez is régebb

és népies lesz. Értésülésem szerint ma is használják Vas megyében, s a MTsz. szerint *minden-eggyi* (a. m. mindegyike) göcseji és *minden-egyik* zalai kifejezés (a NySz-ban is van *mind-egyen* és *egy minden*). A nép pedig nem olvassa Faludi munkáit.

Száz szónak is egy a vége: a *mindenki*-t (eddigyi tudomásunk szerint!) Faludi hozta be az irodalomba, de hogy ő alkotta volna, abban — egy csöpp valószínűség nem sok, de annyi sincs.

NÉVSZÓKUL HASZNÁLT IGEALAKOK.

Irta Spitzer Leó.

Ilyen tárgyú értekezésében (Nyr 1878-i évf.) Simonyi ki-
merítette a kérdésnek nyelvtani oldalát, még hátravolna a lélek-
tani magyarázat, bár S. több részletnél ezt is érintette. Mindig
egy-egy képzelt párbeszédre vagy magánbeszédre alapul az ilyen
kifejezés, tehát a beszédnek megélénkítésével jár. A kifejezést
az igealakban (vagy inkább igemondatban) jelzett személy vagy
dolog mondja, — pl. *nefelejts* = ném. *Vergissmeinnicht* v. fr.
ne m'oubliez pas, — vagy pedig öhozzájuk vagy öröklük beszél
az ember: *Vigyázz* mint kutyanév (vö. lat. *fac-totum*, *fac-simile*),
Nebizdrá bácsi. Minden ilyen esetben új elnevezést alkotunk, sok-
szor csak a beszéd pillanatára. Egy további árnyalat az, mikor
gúnyosan biztatunk valakit, hogy tegye meg azt, amit szokása
és foglalkozása szerint úgyis cselekszik, pl. „*Tódítsd Jakab*“,
mert amúgy is szokása a tódítás, füllentés. A mindennapi élet-
ben szokásos kárörvendő, gúnyos szőlítgatás magyarázza meg
e kifejezéseknek népies jellemét. A velük járó képzelt föltevés
a beszédnek élénkítését célozza: *az eszem-iszom boldogság* =
az a boldogság, melyben az ember azt mondogatja: *eszem-iszom*;
az igealak egy-egy beszélőt jelenít meg előttünk. „*Majd lesz kapsz!*“
ez a szólás olyan helyzetet gondoltat, amelyben A azt mondja
B-nek: majd kapsz! A két személy eltűnik, ha csak tárgyilagos
módon azt mondjuk: majd lesz verés, v. majd kapnak. *A muszáj*
vagy németül *das eiserne Muss* jobban kifejezi a kényszert, mint
ha azt mondjuk: a kényszerűség, vagy németül *das Müssen*.
„*Nagyon ehethnék volt*“, ez a kifejezőmód — legalább eredetileg
— annyival kifejezőbb ezeknél: *nagyon éhes volt*, *nagy étvágya*
volt, hogy benne hirtelen élénk varázsoljuk az éhező személyt
s az ő óhajátását fejezzük ki. A névszó gyanánt használt ige-
mondattal mintegy gyorsan leleplezett színpadi képhez hasonló, de
persze hova tovább veszít az élénk színeiből, mint a belőle képe-
zett névszói nyelvtani alakok mutatják: *pénzhehethnékje van*, *úrrhat-*
námság stb.

Ha az ember más nyelvekben akarna ilyesmit keresni, min-
denhoi megtalálhatná. Csak egynehány kifejezést idézek nem-

sokára megjelenő mondattani munkából (Aufsätze zur romanischen Syntax und Stilistik, Halle 1918). A katalán azt mondja: *les dones son de mira y no' m tocs* az asszonyok „nézz és ne nyulj hozzám”. Fr. *Jacques, curieux et touche-à-tout* a kíváncsi és „mindenhez nyúl hozzá” Jakab. A m. *ehetnék*-hez ezt az angol kifejezést hasonlíthatjuk: *a would-be critic*¹ szó sz. egy akarnalenni kritikus [vö. „sceptikus és conjecturáskodhatnám társával együtt” M. Tanügy 4:499]. Csak úgy hánd-el veszd-el módra: vö. ang. *John was of the look-before-you-leap, the think-before-you-speak, sort.* Vö. Jespersen: *Modern English Grammar* 2:351. Vagy fr. „Et il ne peut être ignoré de personne qui réfléchit que le scrutin de ballottage amène la représentation des minorités. Il l'amène à la six-quatre-deux, à la va-comme-je-te-pousse, à la si ça-rate-ça-ne-prendra pas, il l'amène dans un inconscient et joyeux délire” (id. Haas: *Franz. Syntax* 229). A m. *nembánomság*-nak megfelel a fr. *je-m'en-fichisme, je m'en-foutisme*, mint szó s mint világnézet. A m. *Nemtudomkához* hasonló a (hollandi) *Kannitverstan* ‘nem értem’ (Hebbel Schatzkästlein-ja ismeretes elbeszélésében). „Az a *nem-tudom-mi*” (KisfS) a fr. *ce je ne sais quoi* fordítása.² — Az angolhoz hasonlóan szereti a magyar az igemondatoknak jelzői használatát [vö. Simonyi: A jelzők mondattana 52—54].

Az eddigi esetektől el kellene különíteni azokat, amelyekben nem a beszélés pillanatában alkotjuk megjelenítés és élenkítés végett az igés kifejezést, hanem egy-egy állandó szólást idézünk, mely valami járatos és mintegy megmerevedett igemondatból áll: *éljen-t kiáltani, istenhozzád-ot mondani, jóéjtszakát lesz neki, megállj-t kiáltani*; ezek egyértékűek lettek az ‘éljenzés, búcsú’ stb. főnevekkel (vö. fr. *le bonjour, la halte* = *le salut, l'arrêt*). Ilyenkor a szólásmód előbb megvan, míg amazokban még csak megalakul, természetesen mert az előbbi csoport példát adott rá. — A helynevekkel való szójátékok, mint pl. *inkább Mentshelyre mennék* eh. *Isten mentsen* emlékeztetnek ilyen olasz szójátékokra: *andar a Lodi* (Lodiba menni) eh. *lodare* ‘dicsérni’³.

Viszont a magyar nyelv ismerőitől kérnék fölvilágosítást arról, vajjon járatos-e a fölszólító mód ilyenféle használatban (mint a román és szláv nyelvekben s az újjörögben is): ol. „*gira e rigira siamo sempre allo stesso punto*” szó sz. fordulj és fordulj vissza mindig egyazon ponton vagyunk (a fölsz. alak a határozó igenév jelentésében, a m. fordulva és visszafordulva mindig egy helyben vagyunk); vagy: „Principiai a calciarlo gentilmente. *E calcia e pesta*”... elkezdtem gyöngén tapodni. És tiporj és topor-

¹ Jespersen szerint a hiányzó föltételes multidejű igenév pótlására.

² Kazinczy is franciából fordítja: „Ez a magam sem tudom mi elintézte választását” (Kaz. Munkái 1:74). Az eredetiben: *Ce je ne sais quoi déterminas ses vœux.* — A szerk.

³ Tobler: *Vermischte Beiträge zur franz. Gramatik* 2:213. — Vö. még ném. *Drückeberger, Schlanberger* stb.

zékolj... eh. és aztán tiportam és toporzékoltam (fölsz. alak elbeszélő alak szerepében). E két kifejezőmódot tüzetesen tárgyalom idézett munkámban. Ezek az illető nyelvekben mintegy arra valók, hogy ragozatlan igéket alakítsanak: amit az angolban s franciában a ragoknak elkopása, azt itt a fölszólító alaknak rendszerint ragtalan formája eredményezi.

Bécs 1918. március 1.

AZ INDOGERMÁN RAGOZÁS EREDETÉNEK KÉRDÉSE.

Írta Zolnai Gyula.

Erről a kérdésről egy nagyszabású és kétségtől a magyar nyelvészetre és a finnugor összehasonlító nyelvtudományra nézve is termékenyítő tanulmány fejeződött be nemrég a Nyelvtudomány című akadémiai folyóiratban, legkiválóbb indogermán-nyelvészünktől, Schmidt Józseftől (I. a III—VI. évfolyamokban). A kérdésre vonatkozó, rengeteg külföldi irodalomnak bámulatkeltően gazdag és alapos ismeretével, a nyelvtudományi módszer biztos kezelésével és éles boncoló elmével írott nagy fontosságú tanulmánynak nézetem szerint legfő érdeme és a mi nyelvtudományunkra legkihatóbb mozzanata az, hogy az alakképző elemek, az úgynev. suffixumok, képzők és ragok eredetének általános nyelvtudományi érdekű kérdését megoldásához közelebb juttatta s hogy a sokaig kicsinyelt Ludwig-féle *ráalkalmazásos elméletnek* nagy fontosságát és igazát minden kétséggel szemben bebizonyította. A hatalmas anyagkészletre támaszkodó dolgozat részleteiben is igen tanulságos és elmemozdító. A magyar nyelvész figyelmét minduntalan meglepő nyelvfejlődésbeli hasonlóságok kötik le, amelyek a magyar és általában a finnugor nyelvek jelenségeire vonatkozó nézeteinknek tetemes erősítést adnak; teszem annak a végeredménynek a megállapítása, hogy az indogermán igeragozás, akár csak a finnugor, velejében névszói eredetű VI. 202; a részletekben a német *während*-nek a régi *währendes Krieges*, *während der Zeit* kifejezésekből a magyar *nélkül-höz* (*rudnál kiül* > *rúd nélkül* stb.) hasonló kiválasztása (*währendes Krieges* > *während des Krieges* stb.) IV. 23; a litván *yrà* 'est' 3. szem. létigének tulajdonképpen 'existencia' jelentése (vö. magy. *vagyon*; finn *on* = észl. *om* < **oma* 'létel', I. Szinnyi: Nyhas. ⁵ 117) IV. 38; a latin *trans* előjárónak igenevi eredete (*trāns mare* eredetileg a. m. a tengert átkelve, vö. ugyanazon igének igekötős maradványával: *in-tra-re*) IV. 24, ami párja a mi *múlva* névutónknak, a *két nap múlva* stb. névutós szerkezet pedig olyan mondatos határozó voltaképpen, mint teszem az *idő telve* (az állítmányul szolgáló igenevekre vö. legutóbb Klemm cikkét MNy. XIII. 269); a latin *eius*-féle névmási birtokosalakoknak eredetileg képzős melléknév volta

IV. 27, akárcsak a finn, nem-ugor *-n* végű birtokosalakoké (l. Szinnyi: Finnisch-ugr. Sprw. 70) stb. stb. Legfontosabb része azonban a tanulmánynak kétségtől az, amelyben a szerző az idg. ragozás kialakulásának képét rajzolva, az alakképző elemeknek általában való eredetét is a *ráalkalmazás* elmélete alapján igyekszik megfejtetni IV. 189–197.

A nagy fontosságú tanulmánynak nyelvtudományi fölfogásomra gyakorolt hatását mind az alakképző elemek eredetére, mind egyéb ezzel összefüggésben álló kérdésekre nézve más-korra hagyván, ezúttal a dolgozatnak csak nyelvi oldalával foglalkozom, még pedig egyenesen abból az igen-igen szükséges célból, hogy elejét vegyem netalán beállható káros következményeknek. Mert bocsásson meg nekem az én végtelenül nagyra-becsült egyetemi és akadémiai társam, ez a nevezetes értekezése, valamint az ő írásai általában is, a magyar nyelv jogának semmibe vételével, nem magyarul, hanem németül vannak írva, németül, nem a szavakat, hanem a nyelvbéli előadásnak egész modorát és szellemét nézve.

A dolgozatnak már a címe sem az, ahogyan én fönt szerényebben és magyarul kifejeztem. Címe ugyanis: *Az idg. flexio genesisének problémája*. Ez a cím azonnal jellemzi Sch. társunknak csudálatos írásmodorát, amely nemcsak egész szóban-forgó értekezésén, de úgylátszik valamennyi eddigi magyar tudományos dolgozatán, még a pár sorra terjedő, de ezekben is magvas könyvismertetésein is (l. az EPhK.-ben) végigvonul. Schmidt Józsefet alapos latin tudása, a latin és görög nyelvekkel való szakadatlan foglalkozása, de talán leginkább a német nyelvtudományi műveknek hivatásszerű, állandó olvasása a *magyarul* való beszédétől és írástól szinte teljesen elszoktatta. Neki, úgy látom, valósággal nehezére esik gondolatait a magyar olvasó és hallgató közönség számára magyar szavakkal kifejezni. Mert amilyen az írói nyelve, olyan lehet, úgy képelem, az élőszóbeli előadása is. Hogy observatiómat az illustris autor allophyl karakterű eloquentiájának principiumához conformáljam, az ő psychéje eminenter graecolatin, amely őt cogitativ functiója processusában toto coelo¹ e classicus idioma vocabulumaival való operálásra urgeálja, ennek stilistikai corollariuma azonban literaturánkban nem verificálható, ex contrario teljes reverentiával a limine repudeálandó.

Vegyük csak szemügyre mindjárt a dolgozatnak címét. Én a tanulmánynak, ha magam volnék szerencsés a szerzője lenni, a cikkem fölé írt címet adtam volna, s nem hiszem, hogy ezzel egy hajszálnyira is egyebet fejeztem volna ki, mint amit Sch. a maga magyarságtalan címével akart mondani. Hiszen a dolgozatban voltaképen az indogermán úgyn. suffixumok erede-

¹ Cf. ex. gr. Nyelvtud. vol. III. pag. 97. etc. etc. passim.

téről, tehát egyszerűbben és magyarán szólva az indogermán *ragozás* vagy *szóragozás* keletkezéséről van szó s nem arról a kiválóan indogermán nyelvi jelenségről, amelyet a szó szorosabb értelmében flexiónak nevezünk. Ám ha ez utóbbi dolog volna is a tanulmány tárgya, akkor is *hajlításnak* mondhatta volna a szerző, s elég lett volna a szövegben egyszer a magyar műszó első előfordulása alkalmával jelezni azt, hogy a szorosabb értelemben vett flexiót érti rajta. Hiszen megszokott és elfogadott dolog nyelvtudományi irodalmunkban az idg. flexiónak és flektálásnak magyar *hajlítás* neve (vö. pl. a Révai Nagy Lexikonában, ahol a *flexio*, *flexiós nyelvek*, *flektálás*, *flektáló nyelvek* címszók igen helyesen mind a nálunk immár elfogadott *hajlítás* alá vannak utalva; vö. még: „*hajlító nyelvek*“ Műveltség Könyvtára, Az ember 337. l.). Ami a *problémát* illeti, én azt hiszem, bármilyen fogas *kérdés* is ez, magyarán szólva mégis csak *kérdés*, és kifejezésére ez a magyar szó is elegendő volna; mert tessék elhinni, annyira lejárattuk már ezt a ropogós és ennél, meg görög voltánál fogva hatásosabbnak képzelt *probléma* szót, hogy ma már nincsenek is többé *kérdéseink*. (A ruházkodás mai nehéz kérdése is egyszerűen „ruházati probléma“ lapjainkban, l. pl. BH. 1918. febr. 12, 10. l. stb.) Ámde engedékeny leszek: a flexiót is, a problémát is el tudnám a címben szívelni, de magyarságomnál és természetes irányérzékemnél fogva meg nem érthetem, miért kellett Sch. J.-nek „az idg. flexio *genesis*ének problémájáról“ írni? Hát a *genesis* is nyelvtudományi műszó? Mást, többet mond-e ez a magyar *eredet*-nél? Én azt hiszem, hogy ennek a *genesis*nek a *genesis*e — ismét a Sch. idiomáján pertractálva — csak a *deutsch*¹ Ludwignak egy instructiv opusa lehet, amelynek inscriptója ecce: „Die *Genesis* der grammatischen Formen des Samskr̥t“ etc., cf. Nyelvtud. v. III. p. 181. Csak ebben az egyben ne követte volna rajongva szeretett német mintaképeit a magyar tudós, csak legalább az egyetlen *eredet* szó volna még magyar a névelőn kívül a címben, mert hiszen az *idg.*-ről, az alább következőkből kitetszőleg, igazán nem tudom, nem mondja-e Sch. ezt is *indogermanisch*-nak!

Már e cím is eléggé jellemzi ugyan a nagyértékű tanulmánynak és általában jeles szerzőjének nyelvét, de hogy a magyar nyelv jogának semmibe vétele szemrehányását kellően igazoljam, Sch. J. nyelvét főbb vonásaiban jellemeznem is kell.

Sch. mindenekelőtt egész teljességében megveti a magyar nyelvtudományi műnyelvet. Ez igen sajnálatos dolog, annyival inkább, mert alig van tudomány, amelynek magyar műnyelve oly régi, oly szerencsésen kidolgozott és oly megállapodott volna, mint éppen a nyelvtudományé. E műnyelv egyes elemeiben immár száz esztendőnél idősebb; az *alany* szó pl. 1790-ben született (l. Nyr. 10:308). Egyes ingadozásokat s némely nyelvek sajátos képződményeinek

¹ Alább kiderül, hogy nem ok nélkül gúnyolódom így.

(pl. a latin supinumnak, a görög aoristosnak stb.) neveit leszámítva, nyelvtudományi fogalmainkat általában a legsikerültebb és általánosan elfogadott műszavakkal vagyunk képesek kifejezni. Annál sajnálatosabb, hogy egyes nyelvészeink vissza-visszatérnek ma is a szükségtelen latin műszavakhoz. Csak néhány példát említek. A Magyar Nyelvben például, mely magát nem is nyelvtudományi, hanem „a művelt közönség számára” való „közérdekű” folyóiratnak nevezi, az *egyes-*, *többes-* és *kettősszám* műszavak helyett elég gyakran a latin *singularis*, *pluralis* és *dualis* neveket olvassuk, pl. IX. 307, XI. 239, 453, XII. 293, XIII. 268 stb. Jeles mesteremtől, Szinnyeitől is zokon veszem, hogy Nyelvhasznításában (pl. 111. s köv. ll.) és értekezéseiben következetesen *sing.* és *plur.*-t ír, holott az *egy.* és *tb.* semmivel sem mond kevesebbet, sőt az az előnyük is megvan, hogy latin megfelelőiknél rövidebb szavak. Így ír Szinnyei *nyjár.* (olv. nyelvjárási) h. *dial.*-t (olv. dialektikus, pl. Nyhas.⁵ 119), amire szerintem semmi szükség. A MNy.-ben különösen az egyik szerkesztőnek, Melichnek cikkeiben találkozunk e követésre nem ajánlható szokással, a latin műszavak használatával, pl. *vocalis* IX. 394, sőt az ékezet magyar süvegével: *vocalís* XII. 313, *consonans* IX. 395, X. 403, XI. 239 stb.; továbbképezve is: *vocalicus*, *consonanicus* IX. 395. Hiszen a *magánhangzó(i)*, *mássalhangzó(i)* műszavaknál sikerültebbeket már nem is kívánhatnánk. Ilyenek még hol nála, hol másoknál: *intervocalis* IX. 394, X. 402 és *intervokalikus* X. 123 e h. (*magán*)*hangzőközi*; *interpunctió* XII. 69 e h. *központoszás* v. *szünetjelzés*; *mássalhangzók quantitása* X. 216, *magánhangzók quantitása* 111 e h. *időmértéke*; *quantitásbeli* fokváltakozás X. 107 e h. *menyiségbeli* v. *időmértékbeli* f.; *femininum* XI. 245, XII. 316 e h. *nőnem* v. *nőnemű* alak; *substantivum* I. 269 e h. *főnév*; *adjectivum* XI. 277 e h. *melléknév*; *superlativus* alakok XI. 284, *superlativusi* határozók XIV. 41 e h. *felsőfoki* a. ill. h.; *tempustövek* XIII. 268 e h. *időtövek*; *nominális* mondatok XIII. 265 s végig az egész cikken, e h. *névszói* m. (nem szorultunk mi arra, hogy a francia *phrase nominale*-t s a német *Nominalsatz*-ot okvetetlenül latin szóval nevezzük!); *particula* XII. 90, 402 e h. *szócska*; *modalis* jelentés XI. 2 e h. *módjelentés* v. *módhatározói* j.; *metathetikus* XII. 2 e h. *hangárvetelés* stb.¹ Kicska Emil is az alanyról és állítmányról való elméletét ilyen cím alatt adta ki: „A *subiectum* és *praedicatum* a *grammatikában*” (Bp. 1908). Egy csöppel sem volna sem ez a könyv, sem a MNy.-beli értekezések egész serege kevesebb értékű és kevésbé tudományos, ha szerzőik (Sch. szerint autoraik, pl. III. 180 stb.) mindezen latin tudományos műszavak helyett jóra való magyar kifejezéseinket alkalmazták volna. A Nyrben most megindult és tanulságosnak (Sch. szerint instructivnak) ígérkező hangtörténeti tanulmányban is sajnálattal látom az *artikuláció bázisa* sült-német műkifejezését 47:15 stb. Csak rekeszben, magyarázatképpen teszi melléje a szerző a magyar fordítást: a hangképzés alapja. Nincs tudomása arról, hogy ennek a hangtani fogalomnak Gombocz Zoltán másfél évtizeddel ezelőtt igen találó nevet adott az *alapállás* szóval

¹ Ezekkel szemben örömmel látom, hogy Losonczy Zoltán, aki másutt Schmidet és Szinnyeit követve, *sg. 3.* és *plur. 1.*-féléket ír (l. NyK. 45:50 stb.), most a MNy. 14:23. lapján, Melichnek egy előbbi (uo. 7:45) fejtegetését idézve, ennek *assimilatio*, *comparativus*, *intervocalis* műszavait magyar lelke sugallatára egyszerűen a jó magyar műszavakkal: *hasonulás*, *középfok*, *hangzőközi* cseréli föl. Mitől is jó ez a rákhaladás, ez a visszasülvedés a magyar nyelvtudománynak latin műszavakkal dadogó korába?

NyK. 34:237. Nevezzük tehát a német nyelvészek *Artikulationsbasis*-át *hangképzési alapállásnak* s közben aztán egyszerűen *alapállásnak* is. A legtöbb esetben nincs nekünk szükségünk arra, hogy az új tudományos fogalmakkal együtt a nevüket is azon mód szolgálailag átvegyük. És miért kellene a németeket abban is utánoznunk, hogy csaknem minden tudományos fogalmuk elkereszteléséhez a görög és latin nyelveket hívják meg komának.

Am mindezen inkább szórványos, mint rendszeres, de azért így is helytelenítendő deákoskodáson túlesz a mi szerzőnk, Sch. J., mikor — úgy látszik elvszerűleg — szinte minden, de minden magyar nyelvtudományi műszót megvet és következetesen (*sit venia: consequenter*) latin-görög, sőt olykor egyenesen (bocsánat: *directe*, vö. pl. III. 185 stb.) német műszókat, akarom mondani terminus technikusokat alkalmaz, nem: applicál, hogy tovább is az ő nyelvén szóljak. Ő nem ismer se *igét*, se *névszót*; se *igeit*, se *névszóit*; se *névmást*, se *névmásit*; se *egyesit*, se *többest*; se *magánhangzót*, se *mássalhangzót*; megtagadja a nyelvtani *személyi* és *számot*, a *hímnemet*, *nőnemet* a *semlegesssel*, a *névmás* minden fajtáját, az *összetett szót*, a *főnevet*, *melléknévet* stb. stb., végig az egész nyelvtudományi műszó-rendszeren. Ezek helyett derűre-borura *verbum*-ot, *nomen*-t, *verbalis*-t, *nominalis*-t, *pronomen*-t, illetőleg *pronomen personale*-t, *pron. reflexivum*-ot, *pron. possessivum*-ot stb., *pronominális*-t, *persona*-t, *numerus*-t, ill. *singularis*-t, *pluralis*-t, *vocalis*-t, *consonans*-t, *femininum*-ot stb., *substantivum*-ot, *adjectivum*-ot, a rövidségénél fogva is megfelelőbb magyar 'személyrag' helyett *personalis suffixum*-ot (pl. III. 99, 190) stb. (bocsánat: *etc.*) ír és nyilván mond is előadásain. A deakos műnyelvben annyira megy, hogy a műszóknak még a közönséges jelzőit is latinul mondja, illetőleg mondatja az olvasóval, amikor pl. *egy. 2. szem, több. 3. szem* helyett ilyeneket ír: „2. sg. és plur.“ olv. *secunda singularis* és [mért nem ez is: *et?*] *pluralis* III. 100; *1. plur.*, *3. pl.* olv. *prima*, illetőleg *tertia pluralis* uo. stb. Ezek után azt kell hinnem, hogy az *1. pers.* és *2. pers.*-féle rövidítéseket is (pl. uo.) bizonyára *prima* és *secunda personának* mondja és kívánja olvastatni. A mindnyajunktól század éve használt magyar műszavak egyike-másika csak véletlenül, magáról, indogermán-nyelvész voltáról való megfélekedezésének egy-egy ritka pillanatában buggyan ki tollából. Az, hogy *magyar* tudós, hogy a *Magyar* Tudományos Akadémia folyóiratában és *magyar* olvasóközönségnek ír, az neki, az ő nyelvén szólva, *irrelevans*, arról ő *toto coelo* megfélekedzik. Ha minden latin műszavára példát akarnék tanulmányából idézni, a Nyelvtudománynak (nem Linguistikának?) valamennyi lapszámát (szerinte *pagináját*) ki kellene írnom, amely lapokon t. i. a dolgozat négy kötetén keresztül napvilágot látott.

De Sch. társunk nem elégszik meg azzal, hogy a nyelvtani fogalmaknak elfogadott, több mint száz év óta használt magyar elnevezéseit tudományos előadása céljára egyenesen alkalmatlannak tekinti s ennél fogva semmibe veszi, hanem arra sem méltatja megvetett nyelvünket, hogy, ha e latin műszóknak egyszerű melléknévi származékaira van szüksége, e származékokat legalább *magyar képzőkkel* alkotná. Neki „*casualis* jelentés“ kell például, *casus* (magyarul: esetalaki) jelentés helyett III. 188; „*agglutinativ* folyamat“ III. 95 *agglutináló* v. *agglutinációs* f. helyett; neki a személyes névmások (az ő műszavával: *pronomina personalia*!) nem *numerus* [ments Isten, hogy: szám] szerint, hanem „*numerie* nincsenek *differentiálva*“ III. 100 (efféle sült-latin módhatározó alakokat egyébként is sűrűn találunk előadásában, l. alább) stb., hogy a magyar

nyelv veszett fejszéjének a nyele se maradjon meg. Szintén latin műszavaknak ilyen barbár továbbképzései még a következők is: „consonantikus suffixum“ III. 96 e h. mássalhangzói rag; „névmások *k* elemmel pluralizált singulárisai“ [megint a minduntalan előbukkanó felemás, egészében latinos, kis részben magyaros helyesírással] III. 99 e h. többesített egyesszámai v. egyesszámi alakjai; „singularis pronominalis [gyönyörűen hangzanak, jók volnának verssorok végére, de változatosság kedvéért egyszer *a*-val, egyszer *á*-val vannak írva] alaknak *secundär pluralizálása*“ III. 100; „a verbalitás legpraegnansabb kifejezése“ III. 190 e h. igeiség, de ezt magyar tudósnak nem illik mondania, mikor Ludwig is *verbalität*-et ír!; „vokalikus [így, *k* betűkkel, de mégis *a*-val] declinatioba“ IV. 29 e h. magánhangzós névragozásba; „a pluralitás hordozója“ uo., e h. a többség v. többesi jelentés hord.; „morphologiai identitások“ IV. 32 e h. alaktani azonosságok; „interconsonantikus helyzetben“ VI. 93 e h. mássalhangzóközi helyz., stb. stb. Néha aztán rosszul is képez egy-egy ilyen tudákos latin szót. Nem hiszem pl., hogy helyes volna az *adaptiv* melléknév („a hanganyag *adaptiv* átgyúrása“ IV. 192, így alább is 195) az *adapto*-ból, vö. *ostentativ* ~ *ostento*; *demonstrativ* ~ *demonstro*, és nem *oslentiv*, *demonstriv* stb. Némely latin nyelvtani műszót, teszem dativust, genitivust sbit, sőt szükség esetén praesentst és flexiót is mondunk magunk is, nem indogermán-nyelvészek, de ha melléknéviileg kell használnunk őket, egyikünknek se jutott volna eszünkbe *dativikus*-t, *locativikus*-t III. 259, *genitivikus*-t, *ablativikus*-t 264, *praesentikus*-t 261, *flexivikus*-t 102, sőt „*praeflexivikus* periodus“-t 248 mondani; beértük volna a *dativusi*, *praesensbeli*, *flexiós* stb. magyar képzésű alakokkal, illetőleg a „flexió előtti korszak“ kifejezéssel is. E példák tanúsága szerint Sch. még nyelvalkotó tehetségét is inkább barbár-latin szóalakok gyártásában gyümölcsözteti, csak hogy valamiképpen a természetes magyar szóképzésre rá ne kelljen fanyalodnia. Ám megvan ennek is a magyarázata. Német minták vezetik ebben is a magyar tudóst, nevezetesen a német *dativisch*, *locativisch*, *flexivisch* stb. alakok, amelyeket Sch. a *praktisch* ~ *praktikus*, *logisch* ~ *logikus* hasonlatára alakít át magyarban *dativikus*-sá stb. De ha már oly hű követője Sch. társunk a német tudományosságnak külső (szerinte *extern*) dolgokban is, nem függeszthetett volna-e ő is magyar képzőt a *dativus*, *locativus* stb. műszavakhoz, hiszen a németek is eredeti germán *-isch* képzővel alkotják a latin szókból való melléknéveiket. De más latin képzőt is szívesen használ Sch., csak hogy a magyar *-i*, *-beli* képzőket elkerülje. Így ír pl. *praesentialis*-t VI. 31 „*praesensbeli*“, azaz hogy — Uram bocsáss! — „jelenidejű“ helyett; *infinitivális*-t VI. 33 „*infinitivusi*“ helyett stb. Csudálom, hogy az utolsóelőtti szótág (értsd tudományosabban: paenultim syllaba) *a*-ját az ékezettel (bocsánat: accentussal) úgy elszittyásította. Már csak az van hátra, hogy ne csak képzőinket, hanem ragjainkat is megvesse Sch. és olyan eredeti latin csetalakat illesszen latin szóktól hemzsező magyar mondataiba, aminőket szintén a német tudományos beszéd szokott használni, mint pl.: „Ueber die Zusammensetzung der *Nomina* in den indogermanischen Sprachen. Von Ferdinand Justi“ (Göttingen, 1861); „die drei *Numeri*“, „von den drei *Genera Verbi*“ (Hirt: Handb. der griech. Laut- u. Formenlehre 332); „die charakterisierten *Präsentia*“ (uo. 369); vagy éppenséggel: „die Ähnlichkeit der sogenannten Personalsuffixe [ha a valamennyire mégis német *Personal*-on nem múlta, hát bizonyára *-suffixorum* állna itt is] mit den *Pronominibus*“ (Delbrücknek Sch. idézte szavai III. 269)! Azon-

ban ne örülj előre, szíves olvasóm. Schmidt J. már annyira latinul, jobban mondva annyira németül gondolkodik, hogy ehhez hasonlókat is el-elszór magyar írásában. Íme: „a *pronomina personalia* [!] tövei *numericæ* [!] nincsenek differentiálva“ III. 100, a *pronomina personalia* és *numericusan* neki tudománytalanul szittyaizú volna; „eltekintve e *pronomina personalia suffixa* syntaktikai funkciójától“ III. 101; „az *o/ā*-tövű *pronomina M. F.* [ezek is latin műszók rövidítései: olv. masculina, feminina] nom. singularisának *i* eleme“ [már miért nem mindjárt: elementuma] IV. 121.¹ De mindezekon túltesz a következő, minden magyarságot arculütő hely: „noha *nomina actionis* syntaktikai használatban tagadhatatlanul valóságos infinitivusokká *vállak*“ III. 190, ahol magyar többes számú igét (szerinte: pluralis verbumot) minden magyar többesjel (szerinte: pluralis suffixum v. suffixum plurale?) nélküli sült-latin többesalakkal mer mondattanilag (szerinte: syntaktikailag avagy syntaktice?) egyeztetni! És mindez a *Magyar Tudom. Akadémia* folyóiratában történhetik, amelyet a Nyelvtudományi Bizottság megbízásából egy magyar tudós szerkeszt, anélkül hogy az ilyesmiket észrevenné s anélkül, hogy a nagytudományú és előkelőségénél fogva veszedelmes példát adó (szerinte bizonyára: statuáló) szerzőt túlzásaitól, legalább barátságosan, visszatartaná! Nem állhattam meg, hogy ez ellen, a bizottság annyi nagytekintélyű fővárosi tagjának hallgatását látva, szavamat a magyarságért erősebben lelkesedő vidék nevében végre is föl ne emeljem.

Sch. J. azonban tudományos műszavakul az eredeti latin kifejezések mellett olykor még ezeknek sült-német alakjait is szívesen használja, csak hogy valamiképpen a tudományra nem született magyar nyelvnek szavait ne kelljen tollára vennie. Így állandóan *secundär*-t ír (pl. III. 100, IV. 116 stb. stb.), csak hogy *másodlagos*-t ne kelljen mondania; sőt németes gondolkodásában annyira megy, hogy e szót, mint a német, módhatározóul is használja, pl.: „a szóban forgó árja typus csak *secundär* [értsd: másodlagosan] került be az athemat. (*i*)*jē*/- resp. [ez a magyar szó kiegészítve: respective!] themat. *oi*- optativusba“ VI. 37; „a 3. [olv. *tertia*!] plur. **nti* is csak *secundär* jutott **-i* eleméhez“ VI. 97; „amely *secundär* jutott *finális* [mennyivel tudományosabb ez, mint a barbár *szóvégi*!] -a eleméhez“ uo., stb. Így mond pl. *casus suffix*-et IV. 28, *praesens-suffix*-et IV. 31, *verbalflexió*-t IV. 194 egészen a németek módjára. Németül gondolkodásában a nyelvtudományi irodalmunktól általánosan elfogadott *öfn.* (őfölnémet), *kfn.* (középfölnémet), *úfn.* (újfölnémet), *fn.* (fölnémet) rövidítések helyett következetesen *ahd.*-t (althochdeutsch, pl. IV. 28), *mhd.*-t (mittelhochdeutsch, pl. IV. 27), *nhd.*-t (neuhochdeutsch, pl. III. 247), *hd.*-t (hochdeutsch, pl. IV. 35), s aztán *fölsöhessen*i helyett *oberhess*-t (azaz: oberhessisch IV. 27) ír. A *litván* és *angolszász* szóalakokat *lit.* (nem *litv.*! pl. IV. 38) és *ags.* (pl. IV. 28) rövidítéssel írván, nyilvánvaló, hogy *litauisch*-nak, *angelsächsisch*-nek mondja és kívánja olvastatni. Ilyenformán kétségben vagyok, nem kell-e nála az *idg.*-t is *indogermanisch*-nak

¹ Az imént idézett, szőröstül-bőröstül latin, *numericæ*-féle módhatározó alakra más példa Sch.-nél: „az athemat. conjugatióban továbbá *sporadicæ *ilām* és **ilām* is lehetett“ VI. 100. Csuda-e tehát, ha Budapestén *telefonice* érintkeznek az emberek? Ha a BH.-ban ezt olvassuk: „*retrospektive* [e h. visszatekintőleg] is alapos bírálat [nem *kritika*?] alá vette... a reformot“ (1918. márc. 1, 4. l.)? S ha egy versirónk, az efféléken mosolyogva, így szól: „Az a tisztviselő, aki állami, *Anyagice* oly jól szokott állani“ (A Hét 1918. 7. sz.)? És még panaszkodunk, hogy a latin nyelvet középiskoláinkban sikertelenül tanítják!

olvasni, úgyhogy nagyértékű tanulmányának igazi címe eszerint így hangzanék: *Az indogermanisch flexio genesisének problémája?* Hoc erat in votis?

A német nyelvtudósokat abban a szükségtelen pontoskodásban is utánozza Sch., hogy a megszokott *szanszkrit* név helyett következetesen *samskrit* nyelvről beszél (pl. III. 191 stb.). Hogy ezek után egy helyen tudományos értekezése nyelvében a hétköznapi *ohne weiteres* kifejezés is fölhangzik III. 188, s hogy a Deutsche Literaturzeitung idézésében egyszer „Sp. 2413“-at, azaz: Spalte zweitausend vierhundert dreizehn-t kell olvasnunk IV. 184, azon már igazán meg sem tudok ütközni.

Amit Sch. J. előadásmódjának mértékét nem ismerő nemzetietlen jellegről: a magyar tudományos műnyelv teljes megvetéséről, latin műszavaknak latin továbbképzéséről és latin ragos alakokban való használatáról, sült-német műszóknak és egyéb német kifejezéseknek alkalmazásáról jogos szemrehányásul eddig fölhoztam, azt betetőzi szaktársunk azzal, hogy közfogalmait is derűborúra latin szavakkal fejezi ki s ebben a szokásában olyan latin szókat is szó magyar előadásába, amelyek használatának eddig soha senki szükségét nem érezte, amelyeket soha senkinél eddig nem olvastam és nem is szeretnék ezután sem olvasni. Ilyenek, hogy csak egy kis böngészéssel (szerinte: spicilegiummal IV. 21) szolgáljak, a következők: „Delbrück, az idg. *comparativu linguistica* egyik Nestora“ III. 81, az értekezésnek, a biztató cím után, mindjárt a második mondatában (ki hitte volna, hogy az *összehasonlító nyelvtudomány* sem viselt eddig méltó magyar nevet? hogy ezt is latin szavakkal kell kifejeznünk, mikor a németek is eredeti szóval mondják *vergleichende Sprachforschung*-nak!); „a *détailok* [hát ez is tudományosabb kifejezés a *részletek*-nél?] már át meg át vannak szöve skeptikus *restríciókkal*“ III. 84 (a *megszorítások*-kal Brugmann műve méltatlanul volna jellemezve?); „a korabeli grammatika *armatúrájából* való az a... nézet“ III. 86 (a h. fegyvertárából v. szertárából stb.; aki magyarul gondolkodik, annak az *armatura* szó eszébe se jut; és miért kell a latin *-tus*-szótágot a barbár magyar ékezzettel megszenteltetni? avagy ez is meghonosodott magyar szó már?); „*extern* befolyások“ uo. (hát a *külső* tudománytalan kifejezés volna?); „Bopp *theoriája* [az *elmélet* szó, amelyet Sch. alig vesz tollára, tudománytalan volna?] nem lett *système* [hát *rendszer*-re ugyan hogyan is válhatott volna?], hanem összefüggés nélkül való *aggregatum* [Istenem, mily sértő volna e vadonat új latin szó helyet *halmozat*-ot írni, mikor a németek is *Aggregat*-ot mondanak!] maradt“ uo.; a „*theoria verifikációjánál* nem az elfogulatlan *analysis* volt a vezetője“ uo. (a *verifikáció*-t sok egyéb hasonlóval együtt egészen magyarosan írja a M. T. Akadémia folyóiratában, mintha olyan meghonosult szó volna, akár a *prédikáció*; az *analysis* helyett pedig *boncolás*-t *taglalás*-t írni bizonyára tudománytalanság lett volna); „a gyökér az agglutinatiós *hypothesis* [vélelem nem is lehetne többé] *korolláriuma*“ III. 89 (az utóbbi helyett *folyománya*, *következése* barbár szó volna, Sch. latin szava pedig teljesen magyarrá vált immár, azért írja az akadémiai folyóirat egészen magyarosan); „a gyökök *réális existenciája*“ III. 91 (akadémiai folyóiratba nem illő pórnyelven: valóságos létezése); „*prachistoriai* nyelvviszonyokra“ III. 92 (parasztosan: történelemelőtti ny.); „*allophyl* népnelvek“ uo. (tudatlan módon: különfajú n.; ezt a görög szót fölötte kedveli, mert más dolgozatában is többször olvastam már); „*prae*- és nem-idg. [mért nem: *an*-idg.!?] *idiomákkal*“ uo. (tudományunkhoz nem illő kifejezéssel: *előindog. nyelvekkel*); „*polysyllabikus*

structúra [a második szótagon, bocsánat: a paenultimán megint a barbár ékezet maradványa" III. 94 (e h. többszótagos szerkezet, t. i. a kínai nyelv ősbibb korszakában, sit venia: primordialis periodusában); „ez a *probléma* az idg. nyelvtudomány [hát nem: linguistika?] *intern* kérdése [lehetséges-e „kérdés” is annyi hatásos hangú „probléma” között?] *eminenter* historiai [itt viszont csak azért maradt el az ő ékezete, hogy a különben eléggé meghonosult „historiai” szó egyszerre tudományosabbá váljék] kérdés” III. 98 (e h. belső k., kiválóan történeti v. históriai k.); „*charakteristikus* vonásaival” III. 181. (az összeh. nyelvészetet lealacsonyítóan szólva: jellemző v.); „a *pronominalis* gyökök [ilyen pórias szót! hát nem *radikálék* mint IV. 25? így, ezzel a korcs írásmóddal] *deiktikus* jelentésük megtartásával [hát nem: significatiójuk conserválásával?] *verbo-nominalis* gyökökhez [már megint?] függednek” [ugyan? mért nem „inhaerálnak”? mint pl. III. 187] III. 182 (mikor Ludwig *deiktisch*t mondott III. 181, lehetne-e akkor a *Magyar* T. Akadémia folyóiratában, akkor mondani: ephemerisében a névmásoknak, bocsánat: pronominibus *mutató* jelentésük, sit venia: significatiójuk?); „a nyelvfejlődés *primordialis stadiumában*” III. 183 (utcai nyelven: őseredeti állapotában); „az esetek *majoritásában*” III. 184 (e h., bocsánat a parlamentiatlan kifejezésért: többségében); „*nincs essentialis* összefüggésben [tévedni méltóztatik: cohaerentiában!] azzal” III. 185 (a „lényegbeli” összefüggést a Nyelvtud. olvasói meg se értették volna); „minden *flexio* velejében és első sorban *syntaktikai phaenomenon*” uo. (úgy van, a linguistikában *mondattani jelenségeket* többé már nem is tractálhatunk); „ennek *methodologiai corollariuma* az” uo. („módszertani következménye” nyilván nem lehetne); „azonos *suffixumú* szó *praecedál* vagy következett” [mért nem ez is: sequált!] III. 253 (e pórnyelvi kifejezések helyett: azonos ragú szó előzte meg vagy követte). Ilyenek még: *passim* III. 85 e h. több helyen v. számtalanszor stb.; „az általános *dérouté* [magyarán: zavar stb.] közepette” III. 87; „*methodologiai principiumra* vannak felépítve” III. 90 e h. módszertani elvre; „*toto coelo* különböző” III. 97 stb., e h. teljességgel k. (gyakran előkerülő latin mondása); *recapituláljunk* III. 101 e h. foglaljuk össze a mondottakat; „a grammatikai alakok számára fogalmi állandóságot *dekreálalni*” III. 185 e h. mondani ki; „az ősnyelv mivoltába *directe* ... behatolni” uo., e h. közvetlenül v. egyenesen; „a *flexio* kialakulásának legutolsó *étapeja*” III. 192 e h. mozzanata v. állomása; „hogya a *flexió*s [magyarán: ragos] alakokban állítólag *inhaeráló* [így, m.: bennlévő, meglévő] egységes alapjelentést *urgedálnák* [m.: ránk kényszerítenék, sebtében pótlom így, mert magyar gondolkodású író természetesen az egész kifejezésnek más alakot adott volna] III. 193; *in specie* III. 252, 263 e h. külön stb.; *metri causa* III. 253 e h. versmérték kedvéért; *recte* III. 257 e h. helyesen; „a két alak *ab ovo identikus*” III. 258 e h. eredetileg is azonos; „*détailokban* is beigazolható” III. 260 e h. részletekben; *directe*, *indirecte* III. 264 e h. közvetlenül, közvetve; *eminenter* III. 265 e h. kiváltképpen stb.; *passivitás* IV. 33 e h. szenvedő jelleg v. értelem; *comparativ syntaxis* IV. 186 e h. összehas. mondattan; „az ... alapjelentés *eruálható*” IV. 192 e h. kinyomozható; *secundarius* IV. 195 e h. másodlagos; „a *nomen* végzi azt a *functiót*, a mely... a *praedicáló verbumot* [ez a prédikáló ige, előadászéből hallva, egészen derűs hatást tehet] illeti meg” uo., e h. állítmányul álló igét; „az *obliterált* [!] Ludwig” IV. 196 e h. elfelejtett, figyelemre nem méltatott, stb. stb. Ezekhez járul, hogy Sch. még a szokásos rövidített szavak helyett is latin szavakat használ s ezeket

rövidíti megfelelően, ú. m. *l.* (lap) h. *p.* (pagina); és *köv.* h. természetesen *et seqq.* (et sequentes); *id. h. h. l. c.* (loco citato); *ill. h. resp.* (respective); *stb.* h. *etc.*; *vö. h. cf.* (confer), úgyhogy a rengeteg latin szó közepett igazán nem tudjuk: magyar tudóst hallunk-e fejtegetni, avagy egy századok előtti latin nyelvű iskolamestert.

Hogy Sch. nyelvről teljes képet alkothassunk, idéznem kell néhány igazán remek mondatát. Íme: „A *declinatio*ban pl. a *nom. sg.* majd *sigmatikus*, majd nem ... s a *nom. sg.* s eleme egyúttal a *gen.-abl. sg.* és a *pluralitás exponense* is“ III. 97; „a *verbális flexio totális divergentiája*“ [e h.: az ige-ragozás teljes eltérése v. teljesen különböző volta] III. 101; „*paradigmatikus* rendszerük [nem *structúrájuk*?] lassú [nem: *successiv*?] *differentiatio* tökéletlen és *consequentia* nélkül való *resultatuma*“ III. 186; „*neutr. substantivum singularisa adjectivum pluralisával* [Istenem, de szépen is hangzik ez az akadémiai magyar nyelv!] lehet meghatározva“ [nem: *determinálva*?] III. 188; „az ú. n. *finit verbalis* formák *combinatiói* az általános *verbalis ideának*“ III. 190; „az egykor hatalmas *agglutinációs* elmélet [nem: *theoria*?] nyomása [nem: *pressiója*?] alatt támadt *concessio*, *transformálódott rudimentuma* s utolsó *symptomája* egy nagy tévedésnek [nem: *errornak*?]“ III. 249; „eltekinthetünk e *pronomina personalia suffixa syntaktikai funkciójától* a *nomenen genitivus*, a *verbumon accusativus*; *l. c. p. 100*“ [olv. *loco citato pagina centesima*, mert hiszen csak nem szennyezhetem be a tudományos latin *pagina* szót a tudománytalan magyar *százzal*! így az első aláhúzott szótól kezdve a két *a* névelőn kívül az egész idézetben át egyetlen egy magyar szó sincs, s ha a latin nyelvnek névelője volna, bizonyára a két magyar *a*-val se szentségtelenítette volna meg Sch. ezt a tudományos megjegyzését] III. 101; stb. stb. Legyen szabad mindezekhez — a sok közül! — néhány fejezetcímet is bemutatnom a Magyar Scientiális Academia Linguistikai Comitéjának mandatumából redigált *Linguistika* című ephemerisből, ex. gr. vol. IV. pag. 20: „Az idg. *flexio genesisének problémája*. (Folytatás.) II. Az *adaptációs theoria*. 3. Az *adaptációs theoria* és az idg. *flexio evolútiója*.“ Ebben a négy soros fejezetcímbe a tudománytalanul hangzó pórias magyar *Folytatás* szó sajnálni való mód szégyenkezhettek a magyar tudomány művelésére egyedül hivatott latin nyelv szavainak társaságában; a névelő és az és kötőszó, szegények, már megszokták ezt a rabszolgasorsot. Ilyen fejezetcímek még: „*Nominális* töképző *suffixumok secundár funkciója*“ IV. 25. „*Casussuffixumok secundár funkciója*“ [egyetlen magyar szó sincs benne!] IV. 26. „*Verbális* tq- és *tempus-képző suffixumok secundár funkciója*“ IV. 31. „*Personális* *suffixumok secundár funkciója*“ IV. 34 stb. stb. Ah, hol vagy, magyarok tündöklő szép nyelve!

Végül tegyünk egy kis számvetést is, csak úgy találmra, mondjuk pl. a IV. k. 28. lapjáról. E lapon a nyelvészeti tárgyalat indog. szóalakokat, meg a szerzői neveket és könyvcímeket leszámítva összesen 181 szó olvasható. Ezek közül 20-at a mellőzhetetlen magyar névelőnek (illetőleg a vonatkozó névmás copfosan külön írt *a*-jának) száma tesz ki. A számba jöhető 161 szöveg-szó közül 65 latin, 6 német, összesen tehát 71 az idegen szó, a magyar pedig 90. Arány: 71—90. Ide vezet a magyar nyelv jogának semmibe vétele a Magyar Tudományos Akadémia folyóiratában! De megjegyzem, hogy ennél a kereset-

¹ Ezek a következők: *ags.* olv. angelsächsisch (kétyszer); *ahd.* olv. alt-hochdeutsch; *casussuffix*; *lit.* olv. litauisch; *nhd.* olv. neuhochdeutsch; mindez természetesen nem idézetekben, hanem Sch. J.-nek saját magyar szavai között.

lenül próbára tett lapnál akárhány elrettentőbb statisztikájú oldalt is találhatna az értekezésben, aki t. i. keresni ráérne.

A tudományos szempontból nevezetes és nagy értékű tanulmány magyarságának e bemutatása után mondani valóim a következők. Nemzeti érzésünknek és ezzel együtt nyelvünknek veszedelmes hanyatlását látom abban, hogy tudományos előadásunk az utóbbi időben egyre jobban eldeákosodik, elmagyartalanodik; hogy legtalálabb, legkifejezőbb eredeti műszavainkat szükségtelenül nemzetközi latin-görög kifejezésekkel cseréljük föl szakiróink, nem is szólva arról, hogy a fölmerülő új tudományos fogalmak magyar elnevezésére olykor-olykor már kísérletet sem tesznek. Ez nyelvünk kicsinylését, jogának határozott sérelmét jelenti. Csak imént tett pl. Kalmár Elek is jogos panaszt egy mennyiség- és természettudományi folyóiratunknak idegen szavakkal való tobzódása miatt (Nyr. 47: 37—38). Hasonló jogos panaszt emelhetünk bölcséleti, irodalom- és széptudományi folyóirataink magyarsága ellen is, hogy csak néhányat említek tudományunknak nyelvben fajulni térő szakágai közül. A nyelvtudomány eldeákosodása ellen eddig komolyabban nem volt okunk panaszkodni. De amit nagyrabecszült Schmidt József szaktársunk fönti nevezetes tanulmányában és általában valamennyi írásában rendszerként találunk, az ellen a legnagyobb tisztelettel, de a leghatározottabban és legnyomatékosabban tiltakoznunk kell. Az ő tudományos nyelve *nem magyar nyelv*. Ha ő, bizonyára minden magyar nyelvtudósnak ellenére, úgy van meggyőződve, hogy a magyar nyelv a nyelvtudomány igazságainak kifejtésére alkalmatlan (amiben természetesen végzetes a tévedés), akkor sokkal célszerűbb és nemzeti nyelvünket semmi nagyobb veszedelemmel nem fenyegető eljárás volna nyelvtudományi értekezéseit szerette nyelvén, *teljesen latinul* írnia. Gyarmathi, Versegly, Révai is így tettek, anélkül hogy latinul írt műveikkel nyelvünk *magyarságának* ártottak volna. Ám ők egy évszázaddal ezelőtt cselekedték ezt, amikor nyelvünk a tudomány céljaira teljesen még nem volt kiművelve. Ma sem a kizárólag latinul írásra nincs szükség, sem azt nem hagyhatjuk tiltakozás nélkül, hogy egy nagy tudományú és nagy tekintélyű tudós, az indogermán összehasonlító nyelvészetnek nálunk első mestere és egyetemeinken eddig, sajnos, egyetlen képviselője, a magyar nyelv jogát teljességgel semmibe vegye s olyan felemás nyelven írjon, amelyben szinte több az idegen szó mint a magyar. Még jogosabb a tiltakozásunk az ellen, hogy ilyen nyelven a Magyar Tudományos Akadémia folyóiratában lehessen írni, azon akadémiaiában, amelynek célja: „a tudomány és irodalom *magyar nyelven* művelése és terjesztése” (Alapszab. 1. §.). E célnak figyelmen kívül hagyásáért és Schmidt szaktársunknak önnön magyarságáról való megfélekedezéseért tehát nemcsak őt, hanem a Nyelvtudomány című akadémiai folyóirat szerkesztőjét is joggal hibáztathatjuk.

Meg vagyok róla győződve, hogy fölszólalásom jogosságát mindenki, maga az én nagyrabecsült akadémiai és egyetemi társam is el fogja ismerni s ezutáni írásaiban olyan tisztelettel lesz nyelvünk természetes joga iránt, aminő tisztelettel én most fölpanaszolt súlyos hibája mellett is adózom az ő tudományának.
Pozsony, 1918. márc. 28.

HANGTÖRTÉNETI ALAPKÉRDÉSEK.

Irta Losonczy Zoltán.

(Harmadik közlemény.)

2. Hullámmélelet és hangtörvény.

E fejezetben egy oly jelenséggel kívánunk foglalkozni, melynek rendkívül nagy szerepe van a nyelvek történetében, noha mindeddig még nem méltatták úgy, amint fontosságánál fogva megérdemelte volna. Szólni fogunk nevezetesen a hullám- (vagy áram-, másképp vonal-) elméletéről s ennek az elméletnek nyelvtörténeti téren való alkalmazásáról.

Leginkább nyelvjárásleírásokban találkozunk vele s lényege a következő: Az egyes nyelvjárások, ahol nem szigetelődnek el egymástól, kölcsönös hatást gyakorolnak egymásra. E hatás következtében az egyes nyelvjárásai sajátságok vándorolnak, majd nagyobb, majd kisebb területre terjeszkednek ki s így az egyes nyelvjárások földrajzi határai folytonosan módosulnak azok szerint a fősajátságok szerint, melyeket osztályozó szempontul választottunk. Midőn azonban e sajátságok egyik területről a másikra vándorolnak, ez a vándorlás, ez az áttejedés nem eredményez oly törvényszerű, oly alapos hangváltozást, mint az illető sajátság keletkezése helyén az artikuláció bázisának a változása. A szoros, állandó összeköttetés folytán átveszik a hangváltozást egyes szavakban, ez a változás azután tovább is terjedhet, esetleg teljessé is lehet, de ez a teljesség épen nem szükségszerű. Az új alakok mellett rendszerint megmaradnak a régiek is, tehát ingadoznak egymás között, sőt sokszor az új változás nem is terjed tovább, megállapodik egyes szóknál s az összeköttetés esetleges megszakítása folytán ezek az új alakok csupán elszigetelten élnek tovább a régi változatok körében. De ezeknek a nyelváramlatoknak egy más fontos szerepet is kell tulajdonítanunk. Az artikulációs bázis változása nem érinti szükségképpen az egész nyelvtérületet. Már most olyan területről, ahol a változás nem történt meg, a régi alakok ismét visszakérülhetnek s ez itt is olyan ingadozást eredményez, mely szinte kétségesse teszi a hangváltozások törvényszerűségének elvét.

Ez az új elmélet egészen megváltoztatta a nyelvjárásról való fogalmunkat. Régebben megállapították a nyelvjárásoknak pontos határait, az egész nyelvtérületet felosztották helyi nyelvjárásokra s általában inkább mint egységes egésszel foglalkoztak a nyelvjárással, s nem annyira az egyes nyelvjárásai sajátságok elterjedésével. Ma már fontosabbnak látszik a nyelvjárásai sajátságok határainak megállapítása. Egyes nagyobb egyezések vagy eltérések alapján beszélhetünk ugyan még nyelvjárás-területekről, de az egységes nyelv-

területen belül ezek se áthatatlanok, sok közöttük az átmenet s így épen-séggel nem tekinthetők nagyon szilárdaknak. Nyelvtörténeti szempontból mindenesetre sokkal lényegesebb az egyes nyelvjárási sajátosságok elterjedését ismernünk. Így szemlélhetjük ugyanis azt a hatalmas erőt, amellyel az egyes változások hódítanak, küzdenek s a régebbi sajátosságokat sokszor egészen hát-térbe szorítják.

„La notion de dialecte naturel n'a donc pas la même rigueur que celle des isoglosses qui limitent un groupe de localités pour un fait déterminé; le dialecte n'est pas limité par une ligne, mais par une série de lignes distinctes les unes des autres.“ (Vö. A. Meillet: Les Dialectes Indo-Européens, Paris 1908. 3.)

Hermann Paul *Principien der Sprachgeschichte* c. művében már elismeri ennek az elvnek fontosságát, bővebben foglalkozik azután vele Bremer *Deutsche Phonetik* és *Beiträge zur Geographie der deutschen Mundarten* c. munkájában. Egyes utalásokat azonban már régebbi művekben is találunk. Így Curtius *Etymologische Forschungen* c. dolgozatában (434. o.) a következő sorok fontosak ránk nézve:

„Ein anderer Anlass zu Störungen der lautlichen Regel liegt in dem Einfluss der Mundarten auf einander. Dergleichen Störungen sind allgemein anerkannt und werden auch von den eifrigsten Verteidigern der Regelmässigkeit nicht ganz gezeugnet werden.“

Ilyenforma Bezenberger gondolkozásmódja is (Göttinger gelehrte Anzeigen 1879), mikor a hangtani változások terjedésének kérdésével foglalkozik. Szerinte a nyelvterület egyik részén egy hang pl. *h* sz-szé változik, egy másik területen *s*-sé; már most *e* sajátosságok terjednek, keresztezik egymást s ennek azután az lesz a vége, hogy egyes szavak az egész nyelvterületen *sz*-el, mások *s*-sel hangzanak.

A *hullálmélet* (*Wellentheorie*) elnevezés Johannes Schmidtől származik; ő azonban ezt az elméletet nem a nyelvjárásokra, hanem az indg. ősnyelve alkalmazta. (Vö. Über die Verwandtschaftsverhältnisse der indg. Sprachen. Weimar 1872.) Elismeri, hogy pl. a görög, az itáliai és a kelta nyelv szorosan összetartoznak; de ez az összetartozás éppenséggel nem teljes. Mert amint az itáliai nyelv átmenetet alkot a görög és a kelta nyelvek között, ugyanilyen a kelta az itáliai és a német között, a német a kelta és a szláv között stb. Az indg. nyelvek összességét tehát egy olyan lánchoz hasonlíthatjuk, mely különféle láncszemekből állott össze és se eleje, se vége nincsen. Szerinte eleinte egy folytonos kapcsolat volt az indg. részei között (kontinuierliche Vermittelung), később szakadás állott be s így különültek el lassankint az egyes indg. nyelvek.

Ma a hullálmélet alkalmazásával főképp nyelvjáráisleírásokban találkozunk. Megállapítják pontosan az egyes nyelvjárási sajátosságok elterjedését s ezt térképeken is feltüntetik. Érdekes idetartozó kísérlet Horger Antalnak A keleti székelység nyelvjárási térképe c. dolgozata. (MNy. 1:466 s kk.) Ebből is láthatjuk, hogy az egyes sajátosságok elterjedése rendszerint nem egyforma. Az egyik sajátosság kisebb, a másik nagyobb területen vált általánossá; az egyik itt, a másik ott terjedt el; a nyelvjárási sajátosságok összetétele vidékenként más és más. Így pl. az *ő*-zés itt csak az első szótagon túl van meg nagyobb mértékben akkor, ha az előző szótag magánhangzója nem volt *ë*; pl. *embör*. De ez is csak Barcaújfalun, Krizbán,

Apácán (Brassó vm.), Ürmösön, Alsórákoson (Nagyküüllő m.) s Udvarhely m. délkeleti sarkában van meg, egyébként a keleti székelység *é-ző* nyelvjárást beszél (448). Az *é, ó, ő* helyén más kettőshangzók fejlődtek Nagyküüllő, Brassó, Háromszék, Csik s Udvarhely megye nagy részében, mint Csik-Szereda körül 14 faluban s az udvarhelymegyei Halmágyon. Bizonyos eltérést találunk azután Háromszék vm. keleti sikságán is; a sepsi és kézdi szék több községe, több alsíki község s az egész felcsíki járás megtartotta az *é, ó, ő*-t. Az *a, á* hangnak a köznyelvinél zártabb kiejtése Csik közepe táján s Halmágyon fordul elő. A *kápál*-féle hasonulás Zsomboron (Udv. m.) s Alsórákoson (Nagyküüllő m.) található meg. A *hálo, járto*-féle alakok az al- és felcsíki járásban, Háromszék keleti részében, Brassó megyében, végül a *hojszú*-féle hangátvetés Csik legnagyobb részében, Hétfalun és Zsomboron található meg (uo. 448—452).

S ugyanígy oszlanak meg a nyelvjárási sajátosságok az egész magyar nyelvterületen. Összetételük, elterjedésük mindenütt más és más, az egyik helyen teljesebb, a másikon kevésbé teljes mértékben vannak meg. Így pl. *i-zés* nemcsak az északkeleti és felső dunántúli nyelvjárásterületen fordul elő, hanem bizonyos mértékben az alföldi, duna-tiszai területeken is; sőt elég nagy mértékű *i-zés* tűnik fel Nyitra vidékén, egyes *i-ző* alakok pedig majdnem mindenütt elterjedtek. Ugyanilyen az *ő-zés, ü-zés, e-zés* elterjedése is, az *i ~ ü, u ~ o* stb. változások is különféle alakulásokban találhatók meg. Az *ly* hang kétféleképp fejlődött: nyelvjárásainknak egyrészében *l-lé*, más részében *j-jé* lett. S mégis *l-es* nyelvjárásainkban is előfordulnak ilyen alakok: *ijen, ojan, mijen* (Vö. Beke: A pápavidéki nyelvjárás NyF 17:10).

Az élő nyelv tehát gazdag az efféle ingadozásokban, folytonosan hullámzik. S ha most arra gondolunk, hogy a nyelvemlékek korában is ilyen élő nyelven beszéltek, semmi okunk sincs kételkedni abban, hogy a hullámelmélet a nyelvemlékek korára nézve is érvényes. A hullámelméletet tehát a nyelvtörténeti kutatásban is kell alkalmaznunk. Csakis akkor lesz ez alapos, csakis akkor lesz biztos,

Mielőtt áttérnénk mindazoknak a hangtörténeti tanulságoknak felsorolására, melyek a hullámelméletből következnek, vessünk még egy rövid pillantást nyelvemlékeinkre abból a szempontból, mennyiben mutatják az élő nyelv előbb ismertetett sajátosságát. Ha végig tekintünk kódexeinken, azt fogjuk tapasztalni, hogy azokban is épp oly ingadozások, épp oly változatos nyelvi összetételek fordulnak elő, mint a mai nyelvjárásokban. Alig van két kódex, sőt két kódex-„kéz“, melynek nyelve teljes egyforma volna. Az *ő-zés, ü-zés, i-zés, é-zés, i-zés, ü-zés* stb. legváltozatosabb összetételeivel találkozunk. Az *i-zés* pl. legerősebb a DöbrK-ben, a TelK II és a LobkK II. kezének írásában; csekélyebb mértékű, de azért még elég erős a TelK IV, a SzékK V. kezének írásában s a PeerK-ben, meglehetősen elterjedt még a Guary, Keszthelyi, Weszprémi, Tihanyi és Lázár Z. kódexben, valamint Ráskay Leánál, többé-kevésbé azért majd minden kódexben előfordul. Így pl. már az Ehr. K-ben is találhatók *i-ző* alakok: *mekkymleni* 3; *kysztele* 61; vagy a Bécsi K-ben: *istenihez* 3; *kiztele* 3; a MüncheniK-ben: *kisni* 101; az Apork-ben: *bezydh* 165; a WinklK-ben: *nyha* 81, stb. De ugyanígy találunk *é-ző* alakokat az *i-zés* emlékekben is; pl. a DöbrK-ben: *kevanod* 8; *keserileh* 28 stb. Az *i-zés* tehát különféle fokozatokat tüntet fel nyelvemlékeink korában is.

Nyelvjárásainknak egy másik érdekes és szintén eléggé ingadozó sajátága: az *l* hang kiesése és ugyanilyen ingadozást találunk nyelvelméleinkben is. Leggyakrabban hiányzik az *l* a GuaryK-ben, VirgK-ben, KazK-ben, Tih., Thevr. és KulcsK-ben; bizonyos mértékben azért majd mindenik kódexünk ismeri ezt a sajátóságot. Vö. pl. Marg. L.: *kuchal* 95 stb.

Mindezek tehát azt bizonyítják, hogy nyelvelméleink korában a nyelv szintén hullamzó, ingadozó tevékenység volt. Ez is tanuskodik a hullálmélet fontosságáról. Lássuk tehát most mindazokat a hangtörténeti tanulságokat, melyek a hullálméletből következnek.

Foglalkoztunk már az artikuláció bázisának változásával. Láttuk, hogy itt a változás alapja a beszélőszervezet működésében rejlik. Az ilyen hangváltozásnak tehát kivételnélkülinek kell lennie. Az elmondottak azonban azt mutatják, hogy hangváltozások átterjedés útján is keletkeznek. A sűrű érintkezés folytán azok is elsajátítják az új hangokat, akik eredetileg nem estek át a hangváltozáson. De ennek az új hangnak azért nem kell szükségképpen minden esetben kiszorítania a régi hangot. Elterjedhet egyes szavakban, képzőkben, ragokban, de amellet a többi esetben megmaradhat a régi hang, mert hisz az átvevők beszélő szervezete azért még erre is képes marad.

Igy pl. valószínű, hogy abban a nyelvjárásban, melyet Sylvester beszélt, az *i*-zés folytán, mellyel egyszersmind *ü*-zés és *ü*-zás is járt, erősen megváltozott a beszélőszervezet működése. Midőn most pl. a nem *i*-ző VirgK-ben ezt a példát találjuk: *kinir* 50, *niha* 67; vagy a BodK-ben ezeket az alakokat találjuk: *menetsiget* 6, *kizletesenek* 13; akkor azért nem kell azt hinnünk, hogy itt a beszélő szervezet működésének éppen olyanféle átalakulásáról van szó, mint pl. Sylvester nyelvjárásában, hanem csupán hogy a VirgK és BodK nyelvjárásának alapul szolgáló beszélő szervezet is képességet nyert az *i*-ző alakok kiejtésére.

Igy magyarázhatni a felnémet hangmozdítás kialakulását is. Láttuk, hogy teljesen csak egyes nyelvjárásokban érvényesült. A frank nyelvjárásokban már csak egyes nyulványait találjuk meg. Míg tehát a bajor és alemann nyelvjárásokban az artikuláció bázisa változott meg, addig a frankok beszélőszervezete csak alkalmazkodott bizonyos tekintetben a bajorok és alemannokéhoz, vagyis ide csak átterjedt a változás s így nem eredeti tulajdonuk. A lassú átterjedés mellett itt is a nyelvelméleket hozhatjuk fel bizonyítéku. Igy pl. a rajnai frank Isidornál a germán *p*-t még minden esetben változatlanul találjuk: pl. *hilpit*, *arworpanan* (Vö. Paul u. Braune Beiträge 1:46). A délibb vidékről való Otfriidnál azonban az *mp*, *rp*, *lp* csoportok helyett már *mpf*, *rpf*, *lpf* jelenik meg; pl. *limpfan*, *gelpf*; a kettőztetésben *ph*: *aphul*. Később, nevezetesen a kfn. korszakban az *lp* és *rp* általában *lf*, *rf*-fé lesz e nyelvjárásban, a szó elejen azért még most is *p*-t ejtenek. (Vö. Beitr. 1:5, 6, 46. l. Paul: Mhd. Gr. 93. §. Petz G.: Grimm törvénye 69. l.)

Vagy, hogy még egy magyar példát vegyünk, a hangváltozás lassú átterjedését érdekes módon mutatja a likvidák kiesése módja a Székelyföldön. Igy pl. Csik, Háromszék, Brassó m.-ben s Udvarhely m. délkeleti sarkán az *l* még csak egyes szavakban esik ki: pl. *kúd*, *lúsó*, *föd* stb. (Vö. Horger NyK 39:404). Az *r* és *j* csak néhány esetben marad ki (l. uo. 416). Udvarhely megye egy másik részében már sokkal nagyobb mértékben esik ki az *l*, főképp oly esetekben, midőn a szótag végén állott (pl. *mána*). A Nagyöküllő-

höz közelebb eső területen még gyakoribb az *l* kimaradása hangsúlyos szótagban (l. uo. 7). Vegül az udvarhelyi járás egy részében s az egész keresz-túri járásban az *l* kiesése úgyszólván általános s az *r*, *j* kiesésére is elég példa van (l. uo. 408). Világos, hogy csak ez utóbbi nyelvtérületen lehet szó az artikuláció bázisának gyökeres átváltozásáról. A székelységnak többi része csak átvette ezt a hangváltozást, és pedig olyan módon, hogy számos esetben a régi hangállapot is megmaradhatott.

Valószínűnek tarthatjuk, hogy ama fontos magyar hangváltozás, t. i. régi magánhangzóink nyiltabbá válása is csak egyes nyelvjárásainkban történt meg teljesen. Bizonyára azokban, melyek később is legfogékonyabbaknak bizonyulnak a nyiltabb hangok iránt: Bécsi-Müncheni-AporK, WinkIK s főkép a Ráskay kódexek nyelvjárásában. De pl. a VirgK, DöbrK, KeszthK s még egy-néhány nyelvemlékünk a zártságnak oly fokát tüntetik fel, hogy ezek nyelvjárásában a nyiltabbá válás bizonyára nem is volt általános. Vö. pl. a következő példákat; VirgK: *rwuid* 1; *fwlwle* 2; *fwld* 4; *wrum* 30; *hiuolkodo* 30. DöbrK: *zovahoz* 18; *hul* 30; *viioz* 175; *azokol* 18; *zomol* 18. KeszthK: *kwues* 28; *bozwkodonak* 106; *barwm* 183; *chodalathws* 11 stb.

Az utóbb említett kódexek nyelvjárásába bizonyára csak áterjedtek egyes nyiltabbá vált alakok, de az artikuláció bázisa azért itt nem változott meg. Vagyis itt nem ment át az *u* képzésmódja *o*-éba, az *ü*-é *ö*-ébe stb. (ami valószínűleg a kiejtésnek lassú eltolódásán alapult), hanem a magánhangzókat rendszeresen nyiltabbá változtató nyelvjárásokból ide is áterjedtek egyes nyiltabban ejtett alakok s ezek azután itt lassankint általánosultak.

Az említett néhány példa, úgy hiszem, eléggé világosan beszél. Az artikuláció bázisának változása nem azonosítható az itt tárgyalt esetekkel, vagyis ezeket azok köréből ki kell vonnunk. S minthogy ilyen áterjedés nemcsak olyan esetekben fordul elő, amelyekben az artikuláció bázisa változott meg, hanem más természetű hangváltozásoknál is, azért legcélszerűbb, ha a hangváltozásokat a hullámmélet szempontjából két csoportba osztjuk: t. i. megkülömböztetünk eredeti hangváltozásokat és átvett hangváltozásokat. Amazok tökéletesek, kivétel alóluk legalább keletkezésük idejében nem fordulhat elő, ezek gyakran ingadozók, változók s éppenséggel nem teljesek.

Oertel hasonló alapon elsőrendű és másodrendű változásokat különböztet meg (primary and secondary changes). Elsőrendűnek az olyan változást nevezi, mely az egyénben és az egyén által keletkezik, amelynek létrehozásában tehát az egyénnek aktív szerepe van. Másodrendű vagy utánzó pedig az olyan, mely máshol alakult ki s így az egyén csak utánozza. (Vö. Hans Oertel: Lectures on the Study of Language. New-York 1902. IV. fejezet; Balassa Nytud. 1:61). Delbrück is megkülömböztet elsőrendű és utánzó hangváltozásokat (primär und imitativ; vö. Das Wesen der Lautgesetze 303, Einleitung in das Sprachstud⁵. 157). Ez tehát a hullámméletnek első tanulsága hangtörténeti szempontból.

A második ebből következik. Az ilyen részleges áterjedés új hangváltozás megindítója is lehet. Ez különösen olyan hangváltozásokra vonatkozik, melyek nem érintik az illető hangot bármelyik helyzetben. Ha most az ilyen hangváltozás más vidékre is áterjed, az ott keletkező ingadozás esetleg oly helyzetben is változást eredményezhet, ahol ez tkp. nem is jogos. Érdekes példa erre a *v* hang kiesése bizonyos nyelvjárásainkban. A *v* hang kiesése

ugyanis csak az úgynevezett *v*-tövekben szabályos. Itt ugyanis a *v* félhangzós magánhangzóból fejlődött ki *s* kiesése még akkor történt meg, amikor nem is volt mássalhangzó természetű. Egyes nyelvjárásainkban azonban olyan alakokat is találunk, aminő pl. *koács* (vö. szl. *kovač*). Ezek keletkezését a következőképp magyarázhatjuk: Olyan nyelvjárásokból, amelyekben a *v*-t megelőző félhangzó kiesett, áterjedtek ilyen alakok azokba a nyelvjárásokba is, melyekben a félhangzóból *v* fejlődött. Ilyen módon itt a következő alakok ingadoztak egymás között: *köes* ~ *köves*, *loas* ~ *lovas* stb. Ez az ingadozás már most áterjedhetett olyan esetekre is, melyekben a *v* más eredetű s amelyekben kiesése azokban a nyelvjárásokban meg se történt, melyek a *v* hangot megelőző félhangzót kivették. Így keletkezhetek azután az olyanféle váltakozások, mint: *kovács* ~ *koács*.

Egy hazai német nyelvjárásunkban is találunk egy érdekes idevonatkozó példát, t. i. a niczkyfalvai nyelvjárásban. Itt az *r* hang kiesése még a kívándorlás előtt indulhatott meg. Teljesen azonban nem alakulhatott ki. Így pl. megmaradt az *r* hang a *hier* szóban s a *da* és *wo* szavak megfelelő változataiban. A német *mehr* szónak kétféle változata is előfordul: egy *r*-es és egy *r* nélküli. Ugyanilyen alakokat tüntet fel a *niemehr* szó is. Az ilyenféle kettős alakok magyarázzák meg, hogy a *man* szóból (ha mint általános alany szerepel) *mr* lett ebben a nyelvjárásban. Vagy a magyar *köpnöyeg*, mint jövevényszó, *keprnek*-ké változott. Hasonló változás történt egyébként az elszázi német nyelvjárásban is. Itt ugyanis a francia *vacance* szó *frkans*-szóvá változott. (Vö. Kräuter: A niczkyfalvai német nyelvjárás hangtana 33—34.)

De egyéb, sokkal fontosabb erőt is tulajdoníthatunk ezeknek a nyelvjárásbeli hullámoknak. Azáltal, hogy egyik nyelvjárásból a másikba terjednek kiegyenlítődést eszközölnek ezek között s ily módon megakadályozzák a nyelvnek apró nyelvszigetekre való szétbomlását. Erre tanulságos például szolgálnak saját nyelvjárásaink. Azok a hangtani sajátosságok, melyek alapján nyelvjárásainkat osztályozni szoktuk, az *ö*-zés, *ē*-zés, *e*-zés, *é*-zés, *i*-zés. De vajjon van-e tiszta *ö*-zõ, *ē*-zõ, *e*-zõ, *é*-zõ vagy *i*-zõ nyelvjárásunk? Erre a kérdésre eddigi nyelvjárásleírásaink tagadólag felelnek. A *sēm*, *lē*, *bēlyár* stb. féle szavak még a legerősebben *ö*-zõ nyelvjárásokban is rendszerint *ē*-vel hangzanak (Vö. MNy. I: 342); a *niz*, *kik*-féle *i*-zõ alakok a tkp. *é*-zõ alföldi nyelvjárásterületen is megtalálhatók (uo.).

Ez a jelenség magyarázza meg a hangváltozásoknak visszafejlődését is. Ismeretes, hogy magánhangzóink a XIV. sz. után részben ismét zártabbá változtak. Tehát *a* > *o*, *ö* > *ü*, *o* > *u*, *ē* > *i* változás történt. (Melich törvénye; vö. NyK. 44: 379). Mi lehet a hangváltozás oka? Az artikuláció bázisának változásáról itt nem lehet szó, hiszen ez a zártabbá válás már éppen séggel nem mondható általánosnak még csak egy bizonyos nyelvterületen se. Ugy hiszem, elfogadható magyarázat itt a következő: A magyar magánhangzók nyíltabbá válása csak egy bizonyos területen volt általános s csakis itt alapult a beszélő szervezet működésének változásán. Ez a terület körülbelül az lehetett, melynek nyelvjárásán a következő kódexeinket írták: Példák könyve, Margit legenda, Cornides-kódex, Domonkos-kódex, Horvát-kódex, Sándor-kódex, Winkler-kódex s még egynéhány. Ugyanis ezekben fordulnak elő a legkiterjedtebb mértékben a nyíltabbá vált magánhangzók. Ezek viselkednek azután a legnagyobb ellentállással a későbbi zártabbá válással szemben. Nyelvjárásaink

egy másik részébe azonban csak későbbi átterjedés útján jutottak a nyiltabbá vált alakok s itt a zártabb magánhangzók maradtak uralkodók továbbra is. Amint most a nyiltabbá vált alakok ide is átterjedtek, épúgy terjedtek ezeknek a nyelvjárásoknak területéről az eredetileg zártan maradt alakok a nyiltabb magánhangzós nyelvjárásokba. Az ott keletkezett ingadozás azután egy rendszeresebb zártabbá válásnak vetette meg alapját. Így pl. a VirgK-ben ilyen alakot is találunk: *fruldieket* 2. A magyar *föld* szó tudvalevőleg a német *feld* *ő-ző* alakja; így *föld* csak későbbi zártabbá válás eredménye.¹

Erdélyi A halotti beszéd, mint nyelvjárási emlék c. dolgozatában az *ő-zés* visszafejlődéséről is szól. Ez is egész természetes magyarázatát találja az *ő-ző* nyelvjárások visszahatásában.

Mindezekből tehát azt láthatjuk, hogy a hullálmélet segítségével meg lehet magyarázni a hangváltozások visszafejlődésének jelenségét is. Általában igen sok kivételes eset, sok zavaros változás találja megfajtását a hangváltozások átterjedésének elvében.

Még egy nyelvészeti fogalmat meg kell változtatnunk a hullálmélet buzdító szavára: az *ősnyelv* fogalmát. Az *ősnyelvet* régebben egységes egésznek képzeltek, melyből szétválás, kiszakadás útján keletkeztek az egyes leánynyelvek. Schmidt Johannes volt az, aki ezzel az elmélettel szembe állította a saját hullálméletét. Ezóta már nem tekintjük többé az *ősnyelvet* egységesnek. Az *ősnyelv* is nyelvjárásokra oszlott, ezek is hatással voltak egymásra. Itt is történt átterjedés, kiegyenlítődé, visszafejlődés. S amint az *ősnyelv* nyelvjárásaiból lassanként az egyes származéknelvek állottak elő, úgy maga az *ősnyelv* is több önálló nyelv kiegyenlítődééből keletkezhetett. Mint a mai népnyelvben, úgy természetesen az *ősnyelv* nyelvjárásaiban is különféle hangváltozások léphettek fel. Sőt majdnem bizonyos, hogy a mai nyelvek hangváltozásainak egy része még abban a korban történt, amikor egy alapsnyelv nyelvjárásai voltak. Ez magyarázza meg azt is, miért nem tudjuk az egyes nyelvek rokonsági kapcsolatait pontosan megállapítani. Ezért vehetünk fel pl. kapcsolatot egyfelől az uráli ugor nyelvek, a magyar és a lapp nyelv, másfelől a lapp és finn nyelv között stb. (Vö. Setälä: Maailmanhistoria I: 4: 40, Szinnyei NyH.⁵ 17).

Igy természetesen rendkívül nehéz valamely *ősnyelv* hangállapotát felidézni. S amit mi az *ősnyelv* hangrendszere gyanánt tüntetünk fel, az aligha lehetett egy és ugyanazon időben s ugyanazon a területen együtt. Hiszen a nyelv már ekkor is az emberi társadalom eleven tevékenysége volt s mint ilyen, nem volt se változhatatlan, se egységes. Hans Oertel szerint az *ősnyelv* „tulajdonkép csak tudományos fictio, mely megkönnnyítheti a kutatást, de nem szabad valóságnak tekinteni, vagyis oly nyelvnek, mely valaha élt.” (Vö. Nytud. 1: 61).

¹ Érdekes, hogy Grimm ezzel akarta megmagyarázni az alemann-bajor nyelvemlékeknek ama különös sajátosságát, hogy a germán *b*, *d*, *g* helyén a szabály szerint elvárható *p*, *t*, *k* helyett *b*, *d*, *g*-ét is irnak. Azt mondta ugyanis, hogy itt „Rückverschiebung“ történt; a *p* és *k* tényleg visszaváltozott *b*, *g*-vé; még pedig ennek oka a frank dialektusoknak a felső német nyelvjárásokra gyakorolt hatása. (Vö. Grimm: Geschichte der deutschen Sprache 424.) Paul szerint azonban itt zöngétlen lenis-szel van dolgunk s így itt csak helyesírási változás történt.

Ezek voltak azok a hangtörténeti tanulságok, melyek a hullámmélethez követhetnek. Láttuk, hogy ezek a nyelvi hullámok igen erősek; változtató, kiegyenlítő, visszafejlesztő hatást gyakorolnak, elhomályosítják még az artikulációs bázis változásának eredményét is, s ezek okozzák azt a különös ingadozást, mellyel a nyelv történeti életében folytonosan találkozunk.

(Vége következik.)

ARCAL.

Irta Mészöly Gedeon.

A régi nyelvből és némely nyelvjárásunkból ismerünk egy *arcal* határozószót. Figyeljük meg ennek alkalmazását az *arcúl* változataival együtt:

1. *Artzal*: In faciem, Facietenus PPápai-Bod.

2. *Artzalföl*, Resupinus Molnár A. |
Artzal fel: Supinus, Resupinus PPápai-Bod.

3. Irigy, félénk: *Artzal* penig *fekete vagy két színű*. NySz. (Cis. F 4.)

4. Charicles *jó artzal reám* sietésben Gyöngyösi Charicl. 134.

5. a *földre arcál leesec* Tel.-k. 96 és 186.

6. *Arccal* (helyesebben írva: *arcal*) *vár*: szívesen lát Baranya m. MTSz.

7. *arcal-jászol*: olyan jászol, a melynek mind a két oldalára lehet lovat állítani Nagy-Kúnság MTSz. (Határozós összetétel, mint: *átal-út*, *szemközt-ülés*. *Arcal*-jászol tehát az olyan jászol, melynél a lovak egymásra arcúl állnak.)

1. *Artzul*, Facietenus Molnár A. |
Artzúl: Facietenus, In faciem PPápai-Bod.

2. Posuerunt eum supinum ad lignum *arcel fel* SermDom. II: 126.

3. Te *archwl* telles zep *pyros* valal Peer-k. 318.

4. az ogh ellensegh *archwl ream* *Jhó* Tel.-k. 305.

5. *archwl földre esenec* Peer-k. 17 |
arczwl az földre le esel Thewr.-k. 143 |
orchwl az födre le esset Debr.-k. 309 |
kőre esőth volna arczeel Winkl.-k. 167 |
haromzor arcel afföldre le esel Nagysz.-k. 385 | *orczel esset a földre* Weszpr. 53 | *arcel le eset* Nád-k. 195.

6. *Orcé* (< *orcél*) *vár*: elvár. Baranya m. MTSz. (Vö. MNy. XI: 62.)

7. valamely ez ymnusnak az *elsew* verse mondatyk adyk *arczol* a nag oltar felé kel fordulny, ostan mynd veghyg *eg masra* kel *arczol lenny* Lányi-k. 195.

Ezekből azt látjuk, hogy az *arcal* jelentése ugyanaz, mint az *arcúl* (~ *orcúl* ~ *arcól* ~ *arcél* ~ *orcél*) határozószóé. A jelentés felől tehát batran lehet az *arcal* is az *arcúl* változata.

Hát vajjon a kettő közti hangtani viszony megengedi-e ezt a föltevést?

Beke Ödön bebizonyította egyszer e folyóirat lapjain, hogy az *állal*-ban az *-al* végzet nem más, mint az *-úl* < *-ól* rag változata (Nyr. 39: 275). Én pedig azt fejtegettem, hogy az *állal* > *átal* egy régebbi **á(1)lél* alakból lett, melynek egykori megvoltát ma is mutatja a népnyelvi *átal* (MNy. 11: 293).

Ismerjük továbbá az elavult *otlogyól* < *otlogyél* határozószónak is *otlogyal* alakját. Mivel tehát már a kódexek korában megvan az *-ól* > *-ül* ragnak határozószókon *-al* alakja, nemcsak jelentéstani, hanem hangtani szempontból is egyeztethető az *arcál* az *arcúl*-lal, vagyis megállapíthatjuk, hogy az *arcál* csakugyan az *arcúl* változata. Tudjuk, hogy az *arcúl*, *arcél* határozószókból *arcúlat*, *arcélat* főnevek is lettek a régi nyelvben, sőt *orcúlat* is (NySz.). Ez az *orcúlat* pedig arra vall, hogy az *arcél*-ből illeszkedéssel **arcál*¹ is lett s abból válhatott az *arcál*.

Más véleményben van az EtSz.; ott (126. l.) a következő magyarázatot találjuk: „*arcál* [első adat Serm. Dom. *arcel fel*; más adatok: *arcál föl*, *arcál* NySz.; *arcál*-jászol, *arczal* vár MTsz. I. 53; *arczal* Márt. 1807], pronus, in faciem, facie obversa, mit gesicht⁴; a NySz. szerint *arc+val*; szerintünk második eleme a *-vel* ragnak a régiségből kimutatható *-el* alakváltozata.”

Az EtSz.-nak e magyarázatával szemben feleltessük meg a kódexeket afelől, hogy milyen alakja van a *-val*, *-vel* ragos *arc- ~ arca ~ orca* szónak olyan határozói viszonyokban, amelyekben nem lehet *-ül* raggal élnünk, tehát amely esetekben kétségtelenül a *-val*, *-vel* rag szerepel. Ime az adatok:

quali ergo fronte *mel orchaua*l praesumit metere carnalia SermDom. I: 350. | *nagy vigy arczaual* el mulykuala Ehr.-k, 3 | *vala zenth ianos otth zomornw orczaual* Winkl.-k. 217 | *lelkömnec keserüsegeuel*, és *keserü keüves orchaua*l Nagysz.-k. 127—128 | *zent damancos atyank vyg orchaua*l monda nekyk Dom.-k. 83 | *meg haragvt elmeuel*, és *meg haborodot orchaua*l monda nekyk Dom.-k. 163 | *evmagat evneky tellyesseggel keez lelekkal és vyg orchaua*l agya *vala* Dom.-k. 222 | *ha vig orczaual*, *zent* alazatossagos bekesegel, *elnem zenuednem* Virginia-k. 67 | *nagi vig orchaua*l mulatdogal *vala* az isteni edesseges gondolatba Virg.-k. 78 | *nagi bekesege*l és *vig orchaua*l elmegien *vala* Virg.-k. 81 | *menyekre emell orchaua*l így mond *vala* Horv.-k. 97 | *Mynemw* homlokkal awagy, *orchaua*l, mereskedel be menned Weszpr.-k. 129 | *le fyghezleth orchaua*l *zomornw zynnel laryathok* Érs.-k. 175 | *ygen zomornw orchaua*l *kerde zenth katheryna azzony* Érs.-k. 410 | *nyg orchawaal* *wygzaltalwan* a *betegeth* Érs.-k. 421 | *elleneud sokat wetöttem yolehet pyrongo orchaua*l *de lam ygaz akarathwal* Thewr.-k. 290 | *verrel folyo sebeydel. hervadot orczaual*. *holt zynuel* Kriza-k. 54.

Ez adatokból az tűnik ki, hogy az *arc- ~ arca ~ orca -val, -vel* ragos alakja a régi nyelvben csak *orcával ~ arcával*; tehát valamint helytelenül tartja a NySz. *-val* ragosnak az *arcál*-t, éppoly helytelenül keresi azon a *-val* rag *-al* változatát az EtSz., s éppúgy nincs igaza az EtSz.-nak abban, hogy a *-vel* ragnak egy *-el* alakját látja a SermDom. *arcel fel* adatában. Az *arcál* — látjuk — nem más, mint az *arcúl ~ arcél* változata, a SermDom. *arcel* szavát pedig az *arcál ~ arcúl ~ arcél* határozószókkal egyező jelentése miatt csak így olvashatjuk: *arcél*, lévén rajta az *-ól* > *-ül* ragnak még eredetibb *-él* alakja.

Amit pedig itt az *arcál*-ról kiderítettem, az még inkább megerősíti azon régebben kifejtett véleményemet, mellyel kárhoztattam az *arcél*-nak eddig általánosan elfogadott hibás magyarázatát (MŰy. 11:297). Különben azt az

¹ A Tel.-k. *arčál* alakja éppúgy olvasható *arčál*-nak, mint *arcál*-nak.

eltévesztett magyarázatot maga a szerző, Zolnai Gyula, sem tartja védhetőnek kritikám megjelentje után, csak azt vitatja, hogy tévedéséhez joga volt, nekem azonban nem volt jogom tévedését tárgyaló kritikámat megírni (Nyr. 45 : 385). Kár, hogy nem ismeri vele vitázó cikkem kéziratát. Tudniillik ez az értekezésem is teljesebb a magam írta eredeti szövegében, mint a MNY. szerkesztőségétől közlött alakjában.¹

CSAKUGYAN ÁL-NYELVEMLÉK?

Irta Sztrippai Sz. Hiador.

Az igazság keresésében, a tudomány emez örökszép feladata körül való munkában, valóban igen örvendetes jelenség, hogy a MNY. (14 : 49 és 54) a *Tege delben Kayantoban* kezdetű székely népi nyelvmélekről szóló kisdud fejtegetésemhez két versen is hozzászól. Ámde a régiség homályába burkolt igazságot csakis úgy lehet megközelíteni, ha azt több oldalról is jövő szövétnékek sugaraival világítjuk meg. Már pedig a MNY. mindkét cikke nagyon egyoldaluan fogja föl a dolgot. Az első ugyanis e népi vers korát csupán verstani alapon próbálja meghatározni és ebben csakis az irott nyelvmélekre támaszkodik; a Szerk. jegyű másik pedig, az elsővel együtt a népi mondóka néprajzi jellegét egyáltalán nem veszi tekintetbe.

Horváth János kimutatja, hogy irott irodalmunkban a kérdéses mondókanak megfelelő 8-as versszerkezet csak 1540 körül kezd szerepelni: ennél fogva a székely vers nem lehet 15-dik századbeli. Nagyon kényelmetlen azonban neki az, hogy Nyirkállainak 1480 körüli jogszabálya szerkezetileg ennek a mondókanak teljes tejtetvére; ezen hát úgy segít, hogy kétségbe vonja annak versváltat is, 15-dik századbeliségét is. Éppen ezért egész összeállítására kénytelen sajátmaga ráütni a pecsétet, hogy — mindez még nem szentírás. Ez még érthető: függőben kell hagyni az ítéletet. De sehogysem érthető a versformák kialakulásáról mondott fejtegetése. Vajjon úgy kell-e ezt érteni, hogy a különböző versformák keletkezése bizonyos szabályszerű időrendben egymás után történt, hogy előbb egyik volt meg, azután jött utána a másik, harmadik? Úgy, mint a diákoknak egyik osztályból egyenkint magasabb osztályba való átlépése? Vajjon egyazon időben, egyszerre és egymás mellett nem élehetett több versforma is?

Nem ám, hogyha csak az irott emlékeket tekintjük. De hát itt volna már az ideje, hogy a régi irodalomra nézve is tekintetbe vegyünk egy nagyon kevésbé méltányolt szociológiai dolgot: az íróknak korukbeli társadalmi helyzetét. Mert biz ezek jó sokáig mind papok, csupa egyházi emberek valának; az egyház nyelve és az iskolás humanizmus révén telítve a klasszikus világ eszményeivel és formáival, amelyektől nem tudtak, nem akartak meglátni semmiféle magyar formát, népi csácsogást. Ez a szemlélet a népinek, a nemzetinek állandóan a klasszikussal szemben való alárendeltségét hangoztatta. „Bódog embör ky másön tanól, mint *parasztul* szokták mondani.“ (LobkK.) A

¹ Itt jegyzem meg, hogy a kézirat megemlékezik Beke Ödönnek ellenem írt ily című cikkéről is: „Az *ablativusi rag* eredetéhez“ (Nyr. 44 : 138).

magyarnyelvű közmondásokat is azért gúnyolta le paraszti beszédnek, paraszti példának, mert hát észjárás dolgában messze estek Cato és Seneca sententiáitól; sőt jó sokáig, napjainkig is meg tudta ezzel tévesztetni az utókort, amely hamisan még ma is csupán paraszti eredetűnek, napszámos bölcseségnek hajlandó tekinteni a műveltségtörténet eme végtelen nyomós emlékeit. Pedig voltak már régebben is világos főlk. Decsinek pl. mindjárt könyve címlapján kellett kitennie védekezésének cégéreül, hogy „akinek a [magyar] közmondás nem szája íze szerint való, az olyan ne is tartsa magát tudósnak.“ Hát ezért nem találunk az iskolás tudáskosság korában magyar 8-as szerkezetű versalakot. Mert ez a forma az egyházban is használt 8-asra való tekintet nélkül is az iskolázatlan köznépe volt. De viszont hogy a népköltészet ősi termékeiben bokorszámra is lehetett efféle, ime a bizonyosság:

1. Mátyást *mostan* választotta | Mind ez ország királyságra.¹

2. Lengyel László jó királyunk | Az is nekünk ellenségünk.

3. Anyám, anyám, édes szülőm, | Öngedje meg szép kérésöm | Hadd vögyem el Kádár Katát stb.

Ez igenis 15-dik század! És ha az igazság keresésében az irott emlékeken kívül a nép „csácsogásaira“ is ügyelettel vagyunk, azt is megfigyeljük, hogy a még régibb regös énekekben nyomósan ugyancsak 8-as versekben „Porka havak hulladoznak, | Nyulak, rókák játszadoznak.“ Ugyancsak mesteri verselés, ez pedig már Sz. István kora, a 11. század!

Népi dolgot népivel kell tehát egybevetnünk, ha tisztán akarunk látni, nem pedig a tudákos iskoláság pap-parátos műköltésével. Mert a humanizmus emlőin növekedett 15—18. századbéli iskolásírók jó sokáig, de még a 19-diknek elején élők is, legtöbbször csak talmi Cupidókkal és hamis patinájú Amorokkal, meg keserves Wertherekkel játszadoztak. Ezért is kerülték olyan félve — ritka kivételekkel — mindazt, ami népi, nemzeti, azaz ami nem latin. (Graeca non legebantur!) Az egészséges népi tartalom és az ősi forma emiatt nagyon későn, mert csak 1836 körül kezdett irodalmilag is érvényesülni; vajjon a nép az alatt az álklasszikus 5—6 század alatt nem mivelt volna semmit? Bizony tett: állandóan cselekedte gyakorlatban a maga formáit és eszméit, soha meg nem szűnő megszokásokkal. Ime itt a bizonyosság.

Az 1910-dik év nyarán Háromszék vm-ben följegyeztem a következő faluzó mondókákat: „Száncsináló, kerékfűró Zalán; Kuvasznyíró kákabeles Kilyén, Ilyefalva városforma, még sincs sokadalma; Csergerágó Lisznyó; Heggyeltővel összeálló Réty, Hegynek szaladt Kisborosnyó; Ó te szép ökrödben gyönyörködő Kőkös — benned a szász barátság mind fogytig örökös.“ Utóbb lapozgatva aztán Apor verses műveiben. (1: 504), legnagyobb meglepetésemre ime mit találok ott? Cserei Mihály és Apor P. bizonyága szerint „hires verscsináló magyar *Zonda Tamás*“, aki a 17 és 18 sz. mesgyéjén élt, a háromszéki rendeket fölisorolva e vidék falvait, „kinek-kinek az ő bevött tulajdonsága szerint“ így jellemzi: „Száncsináló, kerékfűró nyomorodott Zalán, Kuvasznyíró Kilyén; Jó marhákból gyönyörködő mezőföldi Kőkös, az szász barátság régen benned hogy örökös“ stb stb — az én 1910 évi jegyzeteim

¹ Hogy ezt Székely István költötte volna (Krónikájában 1559), mint némelyek hiszik, abban méltán kételkedhetünk. (Vö. Horváth C. a képes irodalomtörténetben ³ 1: 165.)

majdnem szóról szóra! Mit bizonyít ez? Azt talán, hogy a nép megtanulta Zonda Tamás verseit? Szó sincs róla, mert éppen ellenkezőleg: azok a versek a 17. század farkán is éppen úgy életben voltak már, mint ma, és éppen Zonda uram leste el őket a néptől. Mert ez a poéta, szomjuságában nem vándorolt el a kissé messzecke eső kastaliai forráshoz, ahogy a műköltők mivelték, hanem mindjárt a keze-ügyébe eső borvizes forrásból merített: a székely népköltészetből. Ezért is lett ökeme olyan híres verscsináló!

Menjünk immár egy lépéssel odébb. Ha ezek a Zonda-féle faluzó versek olyan szívós éltűeknek bizonyultak, hogy még ma is ösmerik őket, vajjon keletkezésük korát is a 17. századra tegyük? Szó sincs róla! A faluzó mondóka a kigúnyolt községnek mindig a legjellemzőbb településföldrajzi, embertani, néprajzi vonásait, történeti életét — tehát igazságokat — megörökítő vers. Erről a Nyr-ből kiszedett és saját helyszíni gyűjtésem 2000-en felüli adata 2000-szer is meggyőződött. Erre pedig éppen úgy illik Erdélyinek örökérvényű megfigyelése (Népd. 2 : 375), mint a népköltészetnek akármelyik más termékére: „A népköltészetben legfontosabb dolog a *hűség*. Amit benne találunk, az mind megtörtént dolog, meglévő, vagy megvolt valóságok; azaz ami benne történetre vonatkozik, az történet; ha erkölcsre, az erkölcs; ha izlésre, az izlés, minél fogva itt minden betű adat.” Ámde a fenti székely faluk vers-adó földrajzi, néprajzi stb. jellegzetes vonásai megvoltak, tehát igazságok voltak nemcsak a 17. sz.-ban, hanem már kialakulásuknak első esztendejében is. Ezen az alapon bizvást föltehetjük, hogy *a faluzó mondóka a falu keletkezésével egykoru, vagy legalább is közelkorú*. Ha a vitatott székely vers nyelve nem 15. századbeli, hanem mai, ugyan milyennek kellene lennie, hogy 15-dikbelinek legyen mondható? Hiszen költői dolgaiban a magyar paraszt agyveleje, eszejárása mindig egyformán működött: a 20. században éppen úgy, akár a 10-dikben.

Már most mi az a „Tege delbe Kayantoba” kezdetű nyelvelmé? Nem egyéb, mint ilyen szívós életű faluzó mondóka, amit a nép költ és tart fenn. Nyilvánvaló tehát, hogy a falu keletkezésével egyidős. Már pedig Csánky a megmondhatója (5:363), hogy a kolozsmegyei Kajántó 1263-tól fogva már oklevelesen is szerepel. Nem keletkezhett-e hát a vitatott vers a 15-dik században? Sőt! Mint *népköltői termék, akár a 13-dikban is születethett*, de teljességgel kirekesztendő az a nézet, hogy Jósikának valamelyik erdélyi barátja apokrifálta volna. Éppen irodalmunknak a népi-nemzetitől való irtózása a legjobb bizonyítéka annak, hogy ezt a verset a 19. század 20-as éveiben műköltő nem hamisíthatta. Nem tudunk ugyanis ebbe a korba, a Cupidok és Wertherek keserves korába egyetlen iskolázott költői elmét sem belehelyezni, aki 1) a népies iránynak általánossá jutása előtt olyan híven el tudta volna találni a faluzó mondókák hangját, naivságát, népiségét, mert hiszen ezeket a 13. században is, a 19-dikben is nem műköltők cselekedték, hanem a nép, amelynek verseit 1820-ban nem tudta hamisítani senki sem, hiszen az nem túróci fakönyv; 2) aki 1820 körül olyan nyelvrégészeti ösmeretekkel rendelkezett volna, hogy apokrif versébe bele tudott légyen spékelní olyan archaizmusokat, mint tege, ebhava, zápon 3) akinek történeti ösmeretei megsugták volna, hogy a lófő-intézményt János Zs. 1562 táján már megszüntette. Végtelesen tökéletes verselést pedig találhatunk a népköltészetben is, nem kell ehhez okvetlen műköltőt sejdítenünk. Ezért a néprajzi jellegéért és tartalmáért tartom én ezt a verset nyelvelmének. Lehet, hogy a régi idők e maradványa, szívós

természeténél fogva, talán napjainkig is a nép ajkán él és le tudta hozni a zápon emlékét, a keresztelő-gyertya fityegőjét, minden írás nélkül is. Még ha a Jósika kezében forgott régi lejegyzés nem is kerül soha elő. Ebben az esetben ez nem is olyan lényegbe vágó. A porkahavak meg a tihanyi alapítólevél eredetije sincsen meg, mégis Sz. István korabeli mind a kettő. Ami pedig a *lezzen* alakot illeti, erről csak annyit mondhatunk, hogy 1) a negatív bizonyosság ingatag; 2) a nép a maga költői gyakorlatában akár a 10-dik sz.-ban is élhetett a rövidebb *leszszel*, az iskolázott elme mindig különbnek, tudósabbnak találta azt, ami a népitől különbözik; 3) a népköltészetnek is megvan a maga költői szabadsága, kivált amikor a ritmus parancsolja. Azt hiszem, a Jolog eme néprajzi oldalának megvilágítása után ehhez a ponthoz nyelvészeink és folkloristáink még hozzászólnak [L. itt 98. l.]

A GÖCSEJI S AZ ŐRSÉGI NYELVJÁRÁSHOZ.

Szarvas Gábor hagyatékából.

[Szarvas Gábor a Nyelvőr első évében, 1872 nyarán Budenz József és Berczik Árpád kíséretében bejárta Göcsejt s az Őrséget a népnyelv tanulmányozása végett. Erről az útról Berczik írt a Nyr jubiláló kötetében 41:49 stb. Szarvas maga semmit se tett közzé a tanulmányút eredményeiből, alkalmasint azért, mert az ő buzdítására nemsokára Könyve Nándor bőven leírta az Őrségi nyelvjárást a Nyr 7. kötetében, később pedig Kardos Lajos a göcsejit a 13. s 14. kötetben. Az utóbbinak Szarvas és Budenz rendelkezésére is bocsátották gyűjtésüket, l. 13:211.]

I. Göcseji jegyzetek.

H a n g t a n. Magánhangzók: *a ~ o: dorázs, szovak* [stb. l. 13:254], *sorkon, sovanyu, soanyu*; — *advas, mast, mazs* borgyuzott; — *lálto* [l. 13:255]; — *ó ó ~ u ü: csikut* = csikót, *csikus, csikuzik*; nincs arra *járum*: járóm, *adusság, a birtukja; a szülöbe egy lükén* annyi sincs, *ludd még* [13:256—7]; *ö ~ ü: rüvidessen* menék vele; — *ér > ér, ör: kërëm* = kérem, *ukkërtem* úgy kértem, *kördözzön, férfiak, förfiak, fönn a börcön* [13:216]; — *é ~ í, i: mîrnök; cîlba vëlléh*, „ezéután *herîtsel* csak (herékel)“ [? vö. herécel MTsz]; *kódás képibe, segít, kèncsëm, mëenk* [13:216, 257—8]; — *ëgyëbet; hosszi; mûnk*. — K e t t ő s m h. *duógozunk*, „nyuódz vuód“ [nyolc volt], *fuókáru* = falkáról, *puógár; voutam, voutak; oáva talála* = alva [13:213—4]. — M á s s a l h a n g z ó k: *ollan okozs vód, ming izz montok*; — *külömösen* [13:353]; *miháwt; diszduk* [így] = disznók; — *id ő mérték: ölles fa, föllü* = fölül, *felüllü* [így] = felőle, *a fíjatallak* [vö. 13:311—2]; — *ur rakva* = úgy r., befogatott *ësszamarat* [egy sz.], *naffefe van* [nagy f.]; *az ételle nekün* — *tavasszá*, estére haza *kő kerünyi*; *az vîlle é: azt v.; jemënt* = elm.; *fájnt* [fein]; *pováî: pohár* [13:494—498].

R a g o z á s. I g e r a g o z á s: *mënënk, bemënnënk*: bemegyünk, *csag mëgvaunk* [megvagyunk]; *fötësszëk és kifaragjok, ösmerjék de sokszër nëm lîttÿok, hozzok, lëaratlok*, „alig lëtték el az uramat avaj *takaréltok*, hë-

gyémbe gyűttek*, „*egyék* még, aztán *uk-kaszállunk*“ [stb. 14:213–4]; — *menné*: menne; jó *téltik*: -ék, *mégéltik*; — *meghushassok*, mozd *betiszto-gassok* az elejit, maj *müllanicsok* dolgozni; — *mégliün*: lő; *kollutt* a tik; *agyonültek* hármat. — Ikes *igék*: ha *belecsnék*, *beledöglene*; *feküggvik*, akkor ü *poroznék* (porzik); ollanyon *szok* lennyi. — Névragozás: a mi *utank*, *földenk*, *mütölenk*, *férjünk*, *valamennyünk* láttára [14:215]; *velék* *összütt*, *kedvek szérént*, *széréncséjük*; szép *viseletik* van, *nálik* van, *kedvik* [l. uo.]; a *bőri*, *kési*, *pénzi*; *pénz*, *cseléggyé*, van is *örömjö* benne; — *feliná* kevesebb, ott a *pinciná*: pincénél; 12 *órakor*; *idé* együtt; — *hordajuk*, kiét *düllejibe* [dülöljében], *melleje* [melléje].

Szóképzés: kevervő van; röviggység; éggviránus [így; vö. 14:164].

Jelentés tan, szólások: Bátor: nyájas, szelid. De szíp bátor üdő van. Bátor ember. — Akinek eddig vuót kezibe a fékszár: kormány. — Ejne tisztölendü ur, de ostoba formája van: álmos. — Ippen mast emlíkésztünk magára: említettük. — Szömme-szömme: szemenkint. — Lössz-ö szölü? Ném igen mutat, naon mégverte a rogya, mind erugta magát a levele: lehullott. — Méltósága, ha nem vétnék szóba, mondanék én valamit. — A Jézus feleggyén e! — Fekete huólag szakatt rája. — Maj szüvesküdém ehoznyi.

Mondata n. Határozók: Arra benek a faluvég felé. Utónérjük: utól. Hégyibe készül nekije. — Ebbe az őszbe; ebbe a napba; meghat ebbe a tavaszba; üdőkörba; idején; esetiben csak aj-is jut. Ott ütek bion, vélágos vératta kéték fő. — Szalonna helén turót hozztam. Mégérik a sziva idő nekün. Kiméntek körtire. Nem tudok bele semmit. Ugy gondolom-fejibe eltalálom. Nagyob részin úgy esik. — Azon busól: azért. A' csak abbu van: azért. Erőszakoskodtak érte: miatta. — Megfelettem: elfeledtem. — Neki állottunk karócsinyányi. Kendervetnyi mént. Fögyüjön gabonahordanyi. Még köllöttem ténnyi. — Vegyes: Cselédnek közé ném mégy a. Ketteji aok. Csak hallaná, akkor fogna beszényi. Ha mink ném lészünk, kirabóták vóna. Ném tom, ha ném dül-é lő.

Tájszók.

Ászág [így]: köcsögtartó
mégázuodhatnák: megázhatnék
áti: át
balogi
bárdoló fejsze
ebolondut: eltévedt
borsó: bab
éggyes böcörtü
kettüs buggyantó
forgudó: udvarló
föbögözleek: fölhasitlak
„csádéros, csódéros (?)“
megin *csék* gondukodik
dudorog: haragos
duhaj: betyár, rabló
ébattig: ebadta

éggüförgat: [össze-]
etécés leves [így]
ellenbe áti: átellenben
előbbet vuótam ott
összütt: együtt
éggü ötet abrak
gabona: rozs
illen gömböleg fát furkónak nevezünk
hanyatlukor: alkonyatkor
éhégyéz: hegyen van
méghibásut a fülő
hőkko: tüzhely, kemence
idvalusi: [idevaló]
illendőség: illeték
jobbapám
jóság: gabona

káforka : festéktartó
 megkajácsol : meggömbül
 kásté = kástu (l. MTsz)
 katuna : nyumufa (a háztetőn)
 ketyog : ketyeg
 u' kotyuta
 lapos : lapály
 látszatos hely : szemrevaló
 linkuó : gödör
 mér, miér : mert
 mihány : [mihelyt]
 ű : ön ; kikisérém űket : [önöket] ;
 akkor csak u' vuót ho' kjed, még
 nem *űjezték* egymást
 három pincis szőleje van
 porhállás : kapálás (csak a szőlőt
 „kapállák“)
 potyadék
 sánc : árok
 sohajtu szé : jégsorverő szél

nini mi a sörén (fene) fut ott (= gyík,
 nyúl) ; a tüzes sörényes rosseb
 fusson meg !
 sukódott : tömődött [sulykolt] föld ;
 sulik : sulyok [borza = laza f.
 szégedz bé az ajtut : tedd be
 szomogy : eszterha
 támadék : támaszték
 tezsdvér sógorom : a huga férje
 torzsak : kukorica gyökere
 törvénszabó
 „tőslég-tőslég (tőkénként) van, de bion
 csak az agya hajtott“
 kukurica-tusa : csutak
 „hát ezt a tusakot ki hasogatja még ?“
 tündéres (lő) : csökönyös
 elvádónyi : [elvállalni]
 megvékonykodik
 zalámbol
 föluzik a fűöd.

„HA AKAROM, VEMHES...”

Irtá Körösi Sándor.

Voltaire csak szellemességét akarta csillogtatni, midőn kijelentette, hogy az etimologia olyan tudomány, melyben a magánhangzók semmit sem, a mássalhangzók pedig nagyon keveset számitanak. Most Melich, a komoly nyelvész, lepipálja Voltairt azzal, hogy a MNy legutóbbi számában (14 : 95) tett kijelentéséből kitűnik, hogy szerinte voltaképpen a mássalhangzók sem számitanak semmit.

Én ugyanis multkori, *Dzirkumdederunt* című, cikkemben (Nyr. 47 : 27) kimutattam, hogy az EtSzótárnak az az állítása, hogy az olasz *zifra* és *zampa* szavakat bárhol is *dz*-val ejtenék, vaskos tévedés; amiből aztán nyilvánvaló, hogy az a következtetés, melyet ebből a téves előzményből levontak, szintén téves. Melich erre, mint az etimológia szuverén bizományosa, a „Ha akarom, vemhes“ kezdetű régi példaszó erejénél fogva azzal válaszol, hogy a hangtani alapra épített érvelésnek csak addig van bizonyító ereje, míg az ő felsőbbeséges kijelentését támogatja ; mihelyt azonban ugyanazok a hangtani érvek a vele ellenkező nézetten levők mellett bizonyítanak, akkor az egész hangtan „mellékes“, semmis. Lássuk csak szószerint, mire vonatkozik Melichnek az a könnyedén odavetett kijelentése, hogy : „mellékes.“

Az EtSzótár a *Cifra* szóról azt mondja : „Másképp Körösi... (Halász..., Munkácsi..., Wichmann...) ; szerinte az olaszból való, vö. ol. *cifra* [alakv. : *zifra*, olv. *dzifra*...] ...Az egybevetés hangtanilag... elfogadhatatlan.“ Ezt, úgyebár, minden újabb képzett nyelvész megérti. Az egybevetést azért nem fogadhatta el az EtSzótár tekintetes szerkesztősége, mert az olasz *cifrá*-t a Melich határozott állítása szerint maguk az olaszok *dzifrá*-nak ejtik. A *Csámpás* szó alatt ismét így szól : „Másképp, de hibásan : Gyarm..., Körösi...,

Schuchardt..., Simonyi... (...ol. *zampa* olv. *dzampa*).“ Ezt is megérthetjük képzett és régi tanulatlan nyelvészek egyaránt. Az olaszból való származtatást egy előkelő gesztussal leintette a tekintetes szerkesztőség; hisz ott az égbekiáltó hangtani akadály: az olaszok a *zampa* szót *dzampá*-nak ejtik!

Midőn pedig hiteles forrásokra rámutatva bebizonyítom, hogy a tekintetes szerkesztőség téved, mert a *zifra* és *zampa* kezdő mássalhangzóját sehol *dz*-vel nem ejtik, akkor Melich úgy tesz, mint Bodóné, aki szintén mást beszélt, mikor a bor árát kérték s a feleletre feszült figyelemmel váró olvasó közönségnek csak úgy félvállról odaveti: „A mi származtatásunkra mellékes a *dzifra* alak.” (MNy 14:95.)

Ez tehát az a biztos fonetikai alap, melyen M. következtetései állanak. Ez az a bizonyos kétféle mérték: „Ha akarom, vemhes, ha akarom, nem vemhes.”

De mivel a régi írások szerint „sok lika vagyon erdőn az ravasznak“, Melich sem engedi, hogy csak úgy könnyedén sarokba szorítsák. Amint az egyik oldalon megszükkült a rés, a másik kijáráshoz rohan. Belekapaszkodik a szónak a jelentésébe, a matematika latin műnyelvébe és azt mondja:

„Az arab *sifr* 'üres; zérus, számjegy' szóból a középkori latin tudományos műnyelv csinált egy *cifra* szót... s a matematika latin műnyelvéből került e szó a XV. sz. vége óta valamennyi nemzet nyelvébe, így az olaszba, a hazai latinba is.”

Risum teneatis, amici? (Melich eléggé tanulékonynak látszik. Multkori phaedrusi idézetemet is eltanulta és megismételte válaszában. Talán ennek a horatiusi felkiáltásnak is hasznát veszi!) Már multkori cikkemben is megemlítettem, hogy Petrocchi az olasz *zifra* szóra mint XIV. száz.-beli irodalmi alakra mutat rá; a *cifre* meg — a francia szótárak szerint — a régi francia nyelvben volt csak meg. Ezekkel a nyelvbéli adatokkal szemben elég furcsa, amit Melich itt a XV. sz. végén való elterjedésről ír. Aztán meg, hogy is mondja ezt Melich? A középkori latinok megtanúltak arabusul, hogy onnan a *sifr* szót kölcsön vegyék. Vajon hol laktak ezek a középlatinok? Hogyan tanultak arabul? Nyelvtanból és szótárból? Hol, melyik könyvkereskedésben vásárolták azokat a jó arab nyelvtanokat és szótárakat?

A régi római birodalom latinsága — mint tudjuk — a *zifra* szót nem ismeri. A középkori latin meg, mint a román népek afféle erőszakolt tudós nyelve, a latinul beszélőknek csakis anyanyelvéből vagy — mondjuk — kész tudásából gazdagodhatott idegen elemekkel. Lássuk csak, mit mond erről a kérdéstről Meyer-Lübke: „Etwa seit Anfrng des VII. Jahrhunderts macht sich in den lateinisch geschriebenen Urkunden, in Gesetzen, Heiligenleben u. s. w. mehr und mehr ein Mangel in der Kenntnis der lateinischen Formen geltend ... So roh und voll von Fehlern dieses Mittellatein auf den ersten Blick scheint, so lassen sich doch ohne Schwierigkeit die Grundzüge der romanischen Sprachentwicklung darin erkennen: *es liegt ihm die romanische gesprochene Mundart des Schreibers zu Grunde*, etwas übertüncht mit bald stärkeren bald schwächeren Erinnerungen an die Formen des schulgerechten Lateins.“ (Grammatik der romanischen Sprachen 1:16—17.)

A mesterkélten fenntartott, élettelen régi nyelvbe, a középkori latinba tehát csakis a latinul író vagy beszélő tudósnak anyanyelvéből (kész tudásából) kerülnek bele a jövevényszók. Így nemcsak a világi, hanem az egyházi középkori latinban is világosan megkülönböztethetők az egyházatyák származása

vagy huzamosabb tartózkodó helye szerint az itáliai, a galli, a hispániai, a nyugati gót és a szír elemek. Minthogy pedig Adelung, Diez, Meyer-Lübke egyértelműleg arabból származtatják a *cifra* szót (Adelung az arab *szifr* mellett rámutat a vele rokon héber *szofár* 'számlál, ír' igére is), mindenekelőtt azt kell megállapítanunk, hogy arab szók csak az ibériai félsziget és Szicília útján juthattak be a román nyelvekbe, mert csak itt telepedtek meg nagyobb számban arabok (Meyer-Lübke, GrRS 1:19). Mármint csak mellékesen említve azt, hogy a tudósok egészen a XVI. sz.-ig legnagyobb számban Olaszországból kerültek ki, látjuk, hogy a középkori latinság *cifra* (*zifra*) szava teljesen egyezik az olasz alakkal és jelentéssel. A spanyol az arab *szifr* szót az *f* elejtésével *cero*-vá változtatta; ebből alakult a fr. és ol. *zero* > magy. *zérus* (vö. Meyer-Lübke, Etym. Wörterb. 1910). A francia *chiffre* az olasz *cifrá*-ból származik. (Hatzfeld-Darmsteter-Thomas, Dictionn. gen. d. l. langue fr.) Egyes nyelvekben határozottan kimutatható, hogy a *zifrá*-nak egy-egy alakváltozata a közép-latinból került az élőnyelvbe; ilyen a régi fr. nyelv *cifre* szava, továbbá a német *ziffer* szónak régi *zifra* 'nulla' alakja: „Ist die Person nicht da, die schwören soll, so sitzt die andere Person da, wie eine Zifra.“ Luther. (Sanders.)

Mindezek az adatok arról tanuskodnak, hogy a középkori latinság a szót csak olasz forrásból meríthette.

Most térjünk át a szónak hazai latinságunkban való szereplésére. Mindenekelőtt feltűnő, hogy hazai latinságunk a szót Bartal szerint (A magyarországi latinság szótára) akár *cifra* (*ciffra*) akár *zifra* alakjában csak „titkos jegy, jel, számbetű“ jelentéssel ismeri. Vagyis nincs meg a Melich hangoztatta „nulla, zérus“ jelentés. Az EtSzótár Páriz-Pápaiból idézi a „zérus“ jelentést, de ki tudja, mit vett PP. az élőnyelvből, mit Calepinusból vagy más idegen szótárakból? Hisz még Czuczor-Fogarasi is felveszi — bizonyára idegen szótárakból — a *cifra* szónak *zéró* jelentését, pedig ennek már nyelvünkben ugyan csak nincs semmi nyoma!

Érdekes a hazai latinságnak *zifrare* igéje is. Bartal ezzel az adattal illusztrálja: „*mea propria manu scripsi et zifravi*“ vagyis: sajátkezűleg írtam és saját szokásos cikornyáimmal írtam alá.

Mindezek az adatok erősen az olasz, sőt velencei átvétel mellett vallanak. Ugyanezt bizonyítja még a magy. *szifra* változat is (EtSzótár). Megemlékezik a velencei nyelvjárásnak illetően sajátosságáról (*Venezia* helyett *Venesszia*, *zunque* helyett *szinkve*) Boerio is és kedves selypítésnek nevezi. Meyer-Lübke pedig (Etym. Wörterb.) következőképpen ír róla: „Ungleichheiten in der Wiedergabe gewisser Laute, z. B. *s* und *ts* im Venetianischen für den von den Quellen meist *z* geschriebenen Laut, der heute auf einem grossen Teile des venezianischen Gebietes als *s* gesprochen wird, habe ich aber stehen lassen, da in den wortgeschichtlichen Fragen dadurch kein Unheil gestiftet wird.“

Evvel befejeztem a *cifra* szó származására vonatkozó észrevételeimet. Amit Melich a *cifra* szó etimonjáról mond, azt német *zifferblatt*-ról olvasta le. A német *Ziffer* csakugyan a középlatinságból ered; de a német kaptafa nem minden magyar lábához illő. Nekünk közvetlen érintkezésünk is volt az olaszokkal és nagyon valószínű, hogy a szót egyenesen olasz forrásból vettük, éppúgy mint a középkori latinság.

Most, a Melich cikke személyeskedését válasza nem méltatva, néhány szóval meg kell emlékezni apró furcsaságairól.

Azt mondja, hogy énszerintem a magy. *cifra* szónak magy. *zifera*, *zifra* alakja is van. Ejnye, ejnye! Hogy Melich, a nyelvész-szerkesztő, a Nyr 1884. évi folyamának nyomásában nem veszi észre, hogy ebben a szedésben: „Innen vettük a *cifra*-nak *zifera*, *zifra* alakját“ a ritkított írás magyar szót, a dőlt írás ellenben olasz szót jelent!

Szememre veti, hogy midőn Olasz kölcsönszók c. tanulmányomat (Nyr XIII—XV) nyolc év elmúltával (1892-ben) Olasz elemek címen megrostálva újra kiadtam, a magy. *cifra* jelentéseit a NySz.-ból vettem. De hisz éppen a NySz. megjelenése késztetett arra, hogy munkámat újra átdolgozzam! Nyolc évvel előbb, 1884-ben, meg sok minden nem állt rendelkezésünkre: akkoriban még nem volt se NySz., se MTSz., se MLSz., se OKSz.; még az idők méhében pihent az a sok nagy német nyelvészeti munka is, melyekből Melichék, az ifjabb nemzedék, a fonetikát oly alaposan megtanulták, hogy mint sziklatalajon a vár, oly biztosan áll rajta minden következtetésük. Bizony, nem is mertem volna az olasz kölcsönszók kutatásának munkájába belefogni, ha a „régí tanulatlan nyelvészek“ azidőbeli vezérei, Budenz és Szarvas 1883-ban Olaszországba való kiküldetése alkalmával ezt a hazai tudomány iránt való kötelezettségként lelkemre nem kötik.

Melich szerint cikkemben azt állítom, hogy nekem Olasz elemek c. művem nincs. Lássuk csak, hogy is szól az a mondat:

„Azt mondja (az EtSzót.), hogy Nyr 13:453., Ol. el. c. munkámban (Jegyzet a lap alján:) Említettem már, hogy „Olasz kölcsönszók“ a cikksorozatom címe; ez 1884-ből való, az 1892-ből...“

Mikor tehát az EtSzótár szerkesztőit arra figyelmeztetem, hogy az „Olasz Kölcsönszók“ c. tanulmányom nem azonos az Olasz elemekkel, akkor ez — a Melich szellemessége szerint — azt jelenti, hogy én megfeledeztem arról, hogy Olasz elemek c. munkám is van. Hogy miért akarja M. olvasóközönségével elhitetni, hogy én vétettem el valamit, csak úgy érthető meg, ha tudjuk, hogy az EtSzótár a Rövidítések jegyzékében az *O* betű alatt megemlíti ugyan *Ol. elemek* c. munkámat (1892. Fiume), de nem szól az *Ol. kölcsönszókról* (Nyr XIII—XV. 1884—86). Ebből az a fonák helyzet kétkedik, hogy a Szótár hol az egyik, hol a másik feldolgozásomból vevén a vita anyagát, az olvasó, ha az *Olasz elemekben* utána nézne, váltig csodálkozhatnék, milyen boszorkánymesterséggel vette ki mindezt az idézett anyagot a szerkesztőség az *Ol. el.* olasz nyelven írt szűkszavú sorából.

Végre bocsánatot kell kérnem Gombocztól, amiért multkori cikkemben őt aposztrofáltam. Most már tudom, hogy Melich tollából került ki a *Cifra* cikk és így meg kell felelnem arra is, miért idézem, hiszem én még mindig a Volf György tanítását, noha Melich azóta már nagy és széles alapra fektetett tanulmányban bizonyígtatta, hogy nem olaszoktól, hanem szlávoktól tanult a magyar írni-olvasni.

Mondjam-e, hogy én Melich véleményét nem fogadom el föltétlenül? Hogy én a Volf és Melich tanítása közt a középponton járok? Elismerem a szlovének befolyását is, de tisztán látom Árpádok korabeli irodalmi emlékeinket az olasz hatás nyomait is. Schuchardt megírta *Slavo-deutsch u. slavo-italienisch* c. munkájában, mily mélyreható a nyelvkavarodás délnyugati határainkon még mai napság is. Irodalmunk zsenge korának vizsgálatában is azt tapasztaljuk, hogy a művelődésünkre gyakorolt hatás forrásának kutatása közben az erős

olasz műveltségnek és az ebből táplálkozó régi szlovénnek erei mindúntalan egybefolynak. Vagyis valamint a *cifra* szó eredetének kutatásában a középkori latinság mellett az olaszból való közvetlen kölcsönvétel mutatkozik valószínűnek, ép úgy művelődésünk forrásának kutatásában is mindúntalan közvetlen olasz hatás nyomaira bukkanunk a szlovén mellett. Talán egy-két év múlva, hivatalos elfoglaltságom befejeződésével, részletesen is kifejtethetem ebbeli meggyőződésemet.

NYELVMŰVELÉS.

Népművelés és népnyelv. E címen érdekes cikket írt Szilády Zoltán a Magyar Paedagogia idei áprilisi füzetében arról, hogy a nép művelése szempontjából mennyire szükséges volna ismerni a nép nyelvét és eszejárását, s olyan nyelven írni neki, amelyet megért és szívesen olvas. Az orosz Rubakin Miklós példáján mutat rá erre, ki mint az orosz népművelés egyik nagy apostola rájött arra, hogy a nép azért nem művelődik, mert nem olvas, és azért nem olvas, mert nem tudnak neki írni. Ezért tudományos eszközökkel igyekezett megállapítani, hogy milyen szavak, mondatszerkezetek stb. valók ily célból a tárgyak megértésére, milyenek a nép szellemi és erkölcsi kívánalmai, olvasásbeli nehézségei stb.

A mi népművelésünk is el van hanyagolva. Népiesítünk és népszerűsítünk, de nem nagy sikerrel... Messze vagyunk attól, hogy a tanulni vágyó gyermek és a nép valóban megértse. A gyermekeknek való képeskönyvek nem mindenben megfelelők, hézikönyveink nem mindig jó és világos nyelven írva. Az ajánlott házi olvasmányok sem mindig megfelelőbbek, mint unalmas kézikönyveink. A népnek szánt lapok, folyóiratok, mezőgazdasági könyvek és népies fölolvadások sem sokkal világosabbak, sőt sokszor idegenszerűségekkel, tökéletlen fordításokkal, tudatlanságokkal és értelmetlenségekkel telve. Megértető nyelv kellene az ilyen népszerűsítő füzetekbe, könyvekbe s evégett az egyedül helyes eljárás a kísérlet, a próba, *falusi kísérleti népkönyvtárak* felállítása jó magyar vidékeken. Ezek vezetését néprajzzal vagy nyelvjárásokkal foglalkozó és lehetőleg a nép gazdasági életét is ismerő tanárookra kellene bízni. Ezek a legjobbnak vélt népkönyvtári anyag alapján tartanak kísérletező fölolvadásokat. „Beszéljék meg az emberekkel a föl- olvasott szöveget mondatonként és igyekezzenek a hibákat kimutatni, a meg nem értett szavakat és szerkezeteket följegyezni. Igyekezzenek a néppel bizalmas barátságot kötve a könyvekre vonatkozó nézeteit megismerni és kedvező alkalmakkor kísérletet tenni arra nézve is, hogy egy-egy értelmes falusi ember maga fogalmazzon meg vagy mondjon tolba valamely tárgyra vonatkozó részletet. Az ilyen kísérleti szövegek kitűnő tanulságot szolgáltatnának a nép számára íróknak...” Mindezek alapján aztán megindulhatna egy mintaszerű népkönyvtár megírása. Így lehetne a nép körében szerzett tapasztalatok alapján megírni a méhészet, növénytermelés, földrajz stb. népies szakkönyvét.

Így tehetnénk szert lassankint igazán jó népi kézikönyvekre. Így lenne a műnépieskedés helyett természetes, egyszerű, magyaros, okos, kedves, világos népkönyvek sorozata a közművelődés előmozdítására. Az a reformáció korabeli elv, hogy a nép nyelvén szóljunk a néphez, így válna ma még tökéletesebben valóra. S így szolgálhatnók a gyermeki irodalmat is igazán.

ERDÉLYI LAJOS.

Németességek. „Dal a németekről“, ilyen című cikkében (Az Ujság III. 13) Kenedy Géza hadat izen „sok terjedező buta előítéletnek“, mely nálunk mostanában a németek ellen irányul. Dicséri a nekik fölrótt „zordon-ságot és kiméletlenséget“ és dicsőíti a német népfajnak példaszzerű vonásait: „az ő gyakorlatiasságukat, törhetetlen szorgalmukat, áldozatkészségüket, realitásokat, tudományos szellemüket.“ Végül azt mondja: „Nekünk a német szellem tisztelete és eltanulása nincs ártalmunkra... De egyet nem engedek, akármi lesz is. A magyar nyelvet azt nem. Semmi áron és semennyit belőle. De még egy jótát sem. Sőt vissza kell venni azt is, amit eddig nagyobb műveltségük elvitt belőle. Ki kell szorítani a sok rossz német átfordított szót, a sok még rosszabb kifejezést, szólásmódot, közmondást, németes szórendet, fordulatokat és gondolatokat. Ebben meg nekünk kell zordonoknak és kiméletleneknek lennünk, de nagyon sokkal inkább, mint eddig. Amíg a mi szent nyelvünknek minden porcikájához azzal a forró hűséggel ragaszkodunk, amelyet például most idebenn is érzek, hát jöhet ide akár mennyi zordon és kiméletlen német, bizony csak nekünk jön az ide.“

Örülünk a lelkes szózatnak, de ha Kenedy nyelvész volna, tudná, hogy követeléseiben sok a túlzás. Idegen „szellem eltanulása“ a nyelvre se maradhat hatástalan. Nem is mind rossz a németből átfordított szó, s ilyent akárhányat találunk magánál Kenedynél, pl. magában ebben a rövid tárcájában többi közt ezeket: *előítélet, előnyös, önérték, áldozatkészség, gyávonc* (bár ez utóbbit csak tréfásan). Világos, hogy a rég meghonosult, meggyökeresedett szófordításokat nem írhatjuk ki. Szóval: nem olyan egyszerű ez a kérdés, amilyennek látszik.

ANTIBARBARUS.

Olvasás közben. A Vahot Imre szerkesztette Pesti Divatlap 1847-i kötetét olvasgatva, kijegyeztem a köv. érdekes kifejezéseket, nyelvészeink talán hasznukat vehetik: „*Bankó* = mankó a dunántúli szójárás szerint“ (Vas Gereben megjegyzése). A József nádori emléklap *fölleplezési* ünnepe (895, később leleplezés lett belőle, mint az őrség fölváltásából legújabbán *leváltás*). *Fénykép* (1119). *Göbéc* (kövecs 1397, veszprémmegyei út leírásában). Keblünk mélyén *fogamszol* te, bűvösbájós gondolat (Szemere M. versében 980). A tornácgádoron egész *határ* gyerek lármáz (Szelestey L. versében 952). Hazafi száj és *hováédo* torok (Vajda J. versében 1268). „*Ilész* = criticus“ (tréfásan említve mint új szó 959). *Kukorodjál* ide (a koci ülésre 1395). *Nyárszak* (895). „Budán ez olvasható egy táblán: *nyugpénzi intézet*. Beh jó lábon áll ez a tiszti magyarság“ (1235). *Pofleves* (886). Hibáin az őt szerető közönség könnyen *elsiklik* (957). *Szelleműs* (895). *Szemecskélni* kezdtem a.. kosárszólóból (979). *Tüzetes* (986). Nagy appetitusom volt az *urhatnámsághoz*, urra lételhez (916). — Az 1381. lapon ilyen szóalkotást ajánl egy író: „*Vizsam*: reflexio [ill. reflex]; *viszamol*: reflectit; *viszamlott*: reflexit!“ EGRİ ANNA.

Rovás. Az idegen szókból való „tobzódás“ többnyire együtt jár az egész írásmódnak idegenszerűségével. Ennek feltűnő példáját mutatta egy ismertetés a Világ 1918. márc. 10-i számában. Csak egy pár mondatot idézek elrettentő például: „Feltűnt a Barbusse verseiben rejlő, hajtó és alakító erő, de nem a *withmani* lüktetés ereje, hanem inkább az *intelligencia továbbhangzását rezonáló szimpatikus erő*.“ [Sokan hiszik, hogy az *intelligencia* valami

titokszerű fogalom, amelyet magyarul ki se lehet fejezni.] Ez a háború csak epikául mosolyul majd szánkra, .. új lelkek fogják a maguk akaratát világgá ölelkezni, ... négy évnek minden csecsebecsését csak betűkbe táncolva fogjuk felcsuklani — jajgatással! „Ez a csodálatos danse-macabre már csak vergődő és eltolt figurákat *l'art-pour-l'art*oskodik valósággá s aki nekiindul történelmet keresni, *majd apró tragikus akaratokat keseríthet életprincipiummá!*” Így folytatja tovább, tüskön-bokron át! Hát érdemes így írni a magyar olvasónak? Hisz meg sem értheti ezt a stílust, s ha mégis be akarja venni, megcsömörlik tőle. Csak idegen-imádástól megrészegedett író adhat ilyen idegen lelkű írást a józan gondolkodáshoz szokott magyar olvasónak.

A Köz. Tanáregy. Közlöny szerkesztői üzenetei közt (49:63) olvastuk a következő nevezetes közleményt: „1914. évi .. rendelet szerint .. „a tanárok heti óraszámá felemelhető, úgy hogy a szükséghez képest heti 24 órát díjazásra való igény nélkül is *elvéllalhatnak*.” Úgy értesültünk, hogy itt a hatóige imperatív jelentésű akar lenni... Mikor egy tanár nem akart 18-nál több órát vállalni, fegyelmi úton szorították reá.” A rendelet nyilván a köv. két gondolatot zavarta össze: el kell vállalniok \times 24 órát rájuk rohatnak. Így fogalmazták nálunk a kormányrendeleteket. (Ezt a nevezetes esetet újra és bővebben tárgyalta a Közlöny szerkesztője 50:535.)

„Készített erre az a törekvés, hogy *kijelölést nyerjen* a legkönnyebben járható út.” (MFigy. 1917. jún. 353). Ez az a furcsa új szenvedő alak = kijelöltessek! Helyesen: hogy kijelöljem v. kijelöljük. A szenvedő igének más ilyen pótlásai is előfordulnak, de éppoly magyartalanok, pl. „Az újabb adó a kezelési illetékekből amúgy is *bőséges fedezetre talál*” = bőségesen fedeztetik; tehát magyarosan: az újabb adókat... bőségesen fedezik. Vagy: „A tárgyalásokban *kifejezésre jutott* az a nézet = kifejeztetett; tehát: kifejezték azt a nézetet. — „Politikai jogtalanságukban látják törekvéseik *sikertelenségének* türehtetlen *akadályát*” (uo. 349) eh. sikerének akadályát v. sikertelenségének okát. A tagadó értelmű kifejezéseknek ilyen hibás halmozása nem éppen ritka. — „A leghíresebb angol detektívek egyike, akinek *izig-véríg* érdekes szerelmi regényét írta le Bodkin.” Aki 'nagyon érdekes' helyett azt írja „izig-véríg érdekes”, úgy tesz, mint aki ágyuval lövi a verebet. Némely magyarkodók mostanában szeretik az ilyen erős népies kifejezéseket ott is, ahová úgy illenek, mint (az ő nyelvükön szólva), „tehénre a gatya.” — „Az újságban földrengés mordul és didereg” (Szép Ernő, Az Újság 1917. III. 31)!

ANTIBARBARUS.

Jó — megy, hoz — visz. Szini Gyulának A dán táncosnő című elbeszélésében (Új Idők 1917. november 4.) egy *odahaza* levő úr úgy beszélget a barátjával: „Találkoztam J. E.-val és megígértem neki, hogy ma este vele leszek, de téged is elhozlak... Eljössz? Gyorsan felelj! — Nem jövök, — felelte az önkéntes határozottan.” — Bizony-bizony nagyon *belga* nyelven beszél a *dán* táncosnő *magyar* írója! (Ha ki nem tudja, megsugom neki, hogy a debreceni nyelvjárás meg Arany János szerint a *belga* (*elbelgult*) *nyelv* azt jelenti: hibás, elromlott.)

TRENCSENY KÁROLY.

[Hivatalos könyvbírálok.] A Nyr. ez idei 1.—2. számában a 39. oldalon éles hangú megjegyzést kaptam Antibarbarustól azért, mert az egyik kereskedelmi iskolai tankönyv bírálata közben magyartalanságaira is megjegy-

zést tettem. Azt hiszem, hogy a tankönyvet Simonyi Jenő írta, de nem emlékszem rá, csak annyit tudok, hogy az ő tankönyveiben hemzseg a *faolajban bővelkedik*-féle kifejezés.

Nehéz helyzetünk van, bírálóknak, mert minden szempontból meg kell bírálni a könyvet. Nem „műkedvelés” ez, hanem kötelesség. A Nyr. mindig korhol mindenféle folyóiratot magyartalanságáért, nem a szerkesztő, a bíráló, az író kötelessége-e, hogy lehetőleg segítsen tisztán tartani nyelvünket? Több folyóiratot szerkesztettem már s bizony néhány százezer magyartalanságot nyomdafesték előtt megöltem már, azt hiszem, ez kötelességem is volt s méltán megróhatta volna a Nyr, ha nem teszem. Dehát csak nem futhatok minden, nekem nem tetsző, magyartalanul hangzó kifejezéssel Antibarbarus úrhoz, hogy legyen szíves, mondja meg, jó-e, rossz-e? Ez tehát nem „műkedvelés”, hanem minden írással foglalkozó embernek kutya kötelessége. Ha e mellett itt-ott túllő a célon, azért nem kellene mindjárt leműkedvelőzni.

A *-ban, -ben gazdag* féle kifejezés lehet jó, használhatta Arany vagy Petőfi, azért nekem mégsem tetszik, nem tetszik pedig akkor, ha valaki annyit használja, mint Simonyi Jenő. Ha csak egyszer-kétszer fordult volna elő könyvében, nem szóltam volna egy szót sem. De unalmasan sokszor használja.

Használja még olyankor is, amikor igazán magyartalan, dehát még azért sem szól a bíráló, ha nagyon sokszor nem fordul elő. Botlik az ember gyakran. A Nyr.-nek ugyanebben a számában a 38. oldalon legalul Ságody megrója a szószaporítást s ő maga is beleesik ugyanebbe a hibába: „Arról a kegyetlen sértésről, amely az efféle bőszavú fogalmazásmód révén vajmi gyakran éri magyar nyelvérzékünket” éppen olyan szószaporítás, mint amit megrótt. Helyesen: „Arról, hogy az efféle bőszavú fogalmazás vajmi gyakran sérti nyelvérzékünket...” A „*sértés éri*” éppen olyan szószaporítás, mint a „*tőkeszaporítást eszközöl*”.

Az ilyesmit a bírált tankönyvből csak akkor halásszuk ki, amikor feltűnően sokszor „sérti nyelvérzékünket”.

Kolozsvár 1918. III. 25.

Dr. CHOLNOKY JENŐ.

Cholnoky úrnak az általános kérdésben teljesen igaza van: a tankönyvek bírálói mindenkép elismerést érdemelnek, ha szigorúan bírálják a könyveknek nyelvét és stílusát. De éppen a szigorú bírálókon esik meg gyakran, — mint idézeteim is bizonyították, — hogy túlzásukban, vagy nyelvérzékük elfogultságától félrevezetve a kifogástalant is kifogásolják. S hiába, most se győzők csodálkozni, hogy Ch. úr olyan szófűzést akar kiközösíteni, amely talán ezer év óta él nyelvünkben s amelyet idegenszerűséggel gyanúsítani semmi okunk sincsen, a németben legalább nincsen megfelelője. (Aki erről bővebben akar tájékozódni, megnézheti tudományos irodalmunk megfelelő helyeit: Brassai S. M. akad. értesítő, ny. és szépt. 1863. 3 : 331, jegyz. CzF a *gazdag* és *bővelkedik* cikkekben, Simonyi: Magyar Határozók 1 : 97.)

ANTIBARBARUS.

Szabadna, szabadjon, szabadott volna. A szabad melléknévnek igei használatáról már többször is szó volt (Nyr 1 : 146, 7 : 493, 11 : 329 stb.), de e használatnak történetéhez talán nem lesznek fölöslegesek a köv. adatok: 1) „*Szabadna: szabad volna*” már 1813-ban a Mondolatban (VI. l. s a szójegyzékben). Ha valljon költői szabadságnak is szabadna-e ily messze ter

jedni (Tudománytár 1839:121). A konferenciákon szabad-e mindenkinek föl-szólalni? Szabadna, de nem illik (Mikszáth: A körtvélyesi csin 1. fej.). Szabad-e? Hogyne szabanna! (Orosháza, Nyr 4:375). — 2) *Szabadjon* egy jóteknő sírnak a mi nevünket egyesíteni (Sárosy: Arany tromb. Aigner kiad. 289). Szabadjon remélnem, hogy a nemzeti nyelv tekintélyre jut (Brassai S. Nyr 16:264; ugyancsak Brassai BSzemle 1874. 5:390). — 3) „Szabadjon, székelj szőlés; így van nálok *szabadott* is” (Fogarasi J. egy kéziratában, M. Tud. Akad.). Amiről soha nem szabadott megfeledkezni, az a kultúrélet istápolása (Veszprémi Független Hírlap 1888. 17. sz. vcikk). Több városban hangversenyeztek, csak éppen Ujvidéken nem szabadott nekik föllepni (BHírl. 1893. III. 19. 7). Nem szabadott eddig sem (Magyar Hírlap 1896. XII. 13. vc.). Csak ilyenkor szabadott világi embernek is részt venni a zárdatemplom át-tosságaiban (Kafka M. Szent Ildefonso 53). — 4) Ha *ma*d nem szabad írni (A Hét 1897. 186. l.). — Az első három a MTsz-ban is megvan.

ÖREG TANÍTÓ.

Hogyan fogalmaztak azelőtt, mikor még nem volt Nyelvőr. Az itt következő fogalmazvány — vagy mint akkor mondták: *fellevény* = Aufsatz — olyan rossz, hogy kétségkívül más fogalmazta, de jellemző, hogy egy Vörösmarty nem restelte aláírni (a Pesti Divatlap 1844. 2. félév 15. számában jelent meg): „*Felszólítás Petőfi versei ügyében*. Azon t. cz. egyesületek s egyesek, kik a Petőfi verseire gyűjtés végett nálok levő aláírási íveket eddigelé be nem küldék, — *azon aláírási íveknek*, a begyűlt pénzzel együtt, Antal Mihály úrhoz, a nemzeti kör pénztárnokához — ki naponként d. e. 9 órától, d. u. 1 óráig a nemzeti casino könyvtárában, d. u. 2 órától pedig 6 óráig az aláírási íven is megnevezett saját szállásán (Borz-utca 219. sz.) található, — *minél előbbi beküldésére tisztelettel kéretnek*. Beküldési záradécul jövő novemb. vásár határozatott. Pesten 1844. oct. 5d. Vörösmarty Mihály, m. k. alvázaszt-mányi elnök, Várady Antal, m. k. körjegyző.”

Tábori levelezés. A Néptanítók Lapja 31. számában érdekes megfigyelést közöl Számuely Vince zászlós, tanító, a tábori levelezésről. A katonák szenvedélyes levélírók, a helyesírással azonban a legtöbben hadilábon állnak. Az egyik két, három, sőt négy szót összeír; a másik a szót minden ok nélkül bárhol megszakítja; van olyan, aki végig minden szót nagybetűvel kezd. Írásjelet egyáltalán nem használnak. Olyan katonák, akik öt-hat évig jártak a népiskolába, a legképtelenebb helyesírási hibákat követik el.

MAGYARÁZATOK.

Rabimunka. Időserű cím. Száz meg száz ezer embert fujt el a háboru szele rabul idegen ég alá. Munka a rabélet orvossága. Kényszer-munka is enyhítheti a rabság szomorúságát, de ha nem hajtják a rabot dologra, maga keres magának. Rendesen igen nehéz, pepecselő kézimunkát, mely figyelme minden erejét, keze teljes ügyességét leköti, türelmes kitartását végső határáig erőlteti. Közeli multunk ezekre menő ereklýje régi bizonyosság, orosz foglyaink sok finom faragványa a legfrissebb. Szibériában magyar orvosok, filologusok, ügyvédek tüfestéssel, himzéssel, szönyeg-

szövással keresnek felejtkezést. Egy-két tárgy hónapok munkája lehet; ideje bőven van a rabnak. De rabbá nemcsak a háboru teszi az embert, teszi itthon is bal cselekedet. Ma a tömlőcben is dolgoztatják a rabot. Ezelőtt nem így volt. Rég elphient csendbiztosok, pandurhadnagysok látták, mivel ölte idejét a rab. Kétségkívül avval, amivel ma. Egy darab fa, csont, gyümölcsmag, lószőröcsomó hónapokig megkötötte figyelmét, lefogta lelkét.

De jelent a *rabimunka* mást is; nem a rab munkálkodását s nem is alkotását; a magyarázatot azonban ehhez az előbbiekből kell szereznünk.

A *művész*, *népművész* szót parasztember híréből sem ismeri; ilyesmi után kutatva tehát ki sem lehet előtte ejteni. A nép farag, vés, karcot, hímez, önt, ír, sző, spanyoloz stb., de milderre összefogó neve nincs; csak csinálja. Tiszántúli ember azonban, nevezetesen a szalontai: *ipíti. Ípít* ostort, gyufatartót, erszényt, ivótütköt, sőtartót s egyebet. Ípíti pedig aképpen, hogy ha készen van, az aztán már nem egyéb, hanem népművészet. Ő persze nem ennek nevezi. Ami apróság tárgyat férfi ember kitartó figyelemmel, „nehéz” keze megerőltetésével nemcsak csinál, de díszít, széppé tesz, azaz megípi, annak neve: *rabimunka*.

Dehogy háborus szó! Szele sem fujt a háborunak, mikor Nagyszalontán följegyeztem, mikor ily tárgyak után járni bő alkalmam volt ott. A női kézimunka természetesen nem *rabimunka*. Nőnek díszítéssel pepecselni illik is, régi szokás is. Férfiembernek, — hacsak nem mestersége — nem. Szűcs, szűrszabó, gombkötő: az más. De tűlőknek, lószőrláncnak nincs céhbéli mestere. Ráérő ideje csak a rabnak lehet. A *rabimunka* szó használatának ilyes gondolatsoor lehet a lélektani vagy inkább etikai indítékú magyarázata.

VISKI KÁROLY.

Szeresi. Ilyen címmel a MNy. 7 : 371. lapján egy kis cikket olvashattunk, amely elmondja, hogy a Lehr-féle *-si* képzőre a NySz.-ban is akad egy példa, de „nem a maga helyén, hanem a *csik* szó alatt.” Ennek a régi adatbeli *-si* képzős szónak, a *szeresi*-nek a jelentését akarván aztán megállapítani, a cikkíró minden körületekintés nélkül a *szer* szónak „sor, sorrend” jelentését választotta kiindulópontul és olyan csapásra tévedt, amely őt a szó igazi értelmének fölkeresésére képtelenné tette. A „sor, sorrend” jelentésről u. i. esze a régi *szerjárás* kifejezésre ugrott, amelyet az OklSz. Pótlék rovatában nyomban a *szér* szó mögött talált s az itt levő pontos idézetből, amelyet egyébként közvetlenül a Leveles Tárból, de elferdítve ír ki, észreveszi, hogy a régiek „a munkára berendelt jobbágyok sorrendjét *szerjárás*-sal állapították meg.” Mikor a megkezdett csapáson ennyire jutott, kimondja, hogy „volt *kis-szer* és *nagy-szer* [értsd: *kis szerjárás* és *nagy szerjárás*], alkalmasint a forduló [t. i. a sorra kerülés] rövidebb vagy hosszabb voltához képest.” Mármost a hibás uton tovább haladva, a következő eredményt állapítja meg a cikkíró a NySz.-ban csikok közé keveredett *nagy-* és *kis-szeresiek* mívoltáról: „Ezek után megértjük most már az „Ecsed vára tartományának” I. Rákóczy György fejedelem számára készült, 1648-ik évi úrbéri összeírásának következő rendelkezését: „Az kik csikot fognak vészszel, mind *nagy-* és *kis-szeresiek*, minden ember egy-egy veder csikkal tartozik az várhoz.” (Gér.: KárCs. IV. 291.)”

Ha valaki nem százezer adattal dolgozik, mint egy-egy szótáríró,

hanem valamely szótárnak éppen csak egyetlen adatáról készül cikket írni, s benne éppen egy eddig ismeretlen szónak jelentését szándékozik megállapítani, úgy gondolom, hogy ennek a valakinek, még ha nem nyelvész is, első kötelessége, hogy a szó forrásának szövegével közelebbről megismerkedjék. Ezt azonban a *szeresi*-ről való cikk szerzője elmulasztotta megtenni.

Az illető összeírásban a szövegnek fönt idézett NySz.-beli helyét megelőzőleg ezt olvashatjuk: „Census: Szent György és szent Mihály adáját az *kis-szeresiek* minden marhás ember annuatim fizet fl. 1.,... Az *nagy-szer* pedig szent György és szent Mihály adájában annuatim fizet fl. 3. Vágómarhát az *kis-szer* nem ad; az *nagy-szer* pedig az kálmándiakkal együtt ad esztendőnkint egy vágó marhát... Lenmagot az *kis-szeresiek* nem adnak, az *nagy-szer* pedig annuatim cub. 1” (Károlyi-Oklevéltár IV. 289—290., a *kis-szer* és *nagy-szer* szavak az én ritkításaim). Már ebből a helyből is észrevehető, hogy a *szer* szónak itt „szerjárás, értelme alig lehet. Ha pedig kissé előbbre nézünk, azt látjuk, hogy a 289. lapon az Ecsed várához tartozó Szentmárton nevű birtok úrbéri összeírása, amelyből a fentebbi idézet, meg a NySz. adata is való, így kezdődik: „Marhás jobbágyok száma a *kis-szer* en Szabolcs vármegyében: 4 háznép 4 telken; a *nagy-szer* en Szatmár vármegyében: 4 háznép 4 telken.” Ebből világos, hogy a *kis-szer* és *nagy-szer* szavak, amelyek itt már magában az oklevéltárban is ritkítással vannak szedve, a Szentmárton nevű birtoknak egy-egy részét jelentik és nem holmi rövidebb vagy hosszabb fordulót a sorrenden, v. i. az úgynevezett szerjárásban. Az is világos ennél fogva, hogy a *kis-szeresi* és *nagy-szeresi* kifejezések csak ezt akarják mondani: a falu *kis-szer*, illetőleg *nagy-szer* nevű részéből való jobbágyok. A *kis-szeresi* és *nagy-szeresi* szavak tehát egészen olyan kifejezések voltak a XVII. században, mint a mai népnyelvben a *felvégesi*, *alvégesi* melléknévek (pl. a hevesmegyei nyelvjárásban, l. NyF. 16 : 17), amelyek szintén azt teszik: a felvégről való, az alvégről való. A *kis-szeresi*, *nagy-szeresi* melléknéveknek ezt az igazi jelentését a MNy.-beli cikk felületes megállapításával szemben a *-si* képző történetét kutatva kellett pontosan meghatároznom.

A NySz. pörében annak idején a BpSzemlének egy cikkírója különösen kemény szóval róttá meg a szótár hiányait, idézeteinek pontatlanságát és a jelentések megállapításában elkövetett sok-sok hibáját (l. főkép 117 : 467). A most szóvá tett *Szeresi* cikk éppen e szótár egy kifejejtett érdekes szavának a jelentését határozta meg az előbbiekből kiderülő alapos-sággal. Az a kemény megrovás és a MNy. *Szeresi* cikke egy és ugyanazon tollból fakadt.

Pozsony, 1918. ápr. 25.

ZOLNAI GYULA.

Cirillbetűs magyar szöveg került elő 1915-ben s még ugyanazon évben kiadta Melich J. az Akadémiai Értesítőben átirással s egy lapnyi hasonmással. A kézirat nem sokkal több száz évesnél, és Melich túloz, mikor azt mondja, hogy „az alföldi nyelvjárásnak becses emléke.”¹

¹ Nem tudom, ezt M. mire alapítja. Ebben a furcsa írásban egyáltalán nincsen alföldi ő-zés. Egy nyelvjárási sajátosság meg éppen nem az Alföldre mutat, t. i. *a* helyett *o* az *a*-hangú szótagok után, pl. *tírso* h. *társo*, továbbá *apádót*, *anyádót* (de *szomszédodat*, *szókat* stb.; igaz, hogy *atyádnak* is).

Becses nyelvtörténeti adatot legfőlebb egy-két szóhasználat nyújt, mint *hívtes* melléknévi használata 'hű' értelmében, továbbá *bűnöz*, mert ez a DöbrK két helyén kívül tudtommal csak a mai jogi műnyelvben fordul elő. De érdekes ez a kézirat a tekintetben, hogy milyen tökéletlenül lehet leírni egy nyelv hangjait egy olyan más nyelv betűivel, amelynek hangrendszere eltér amazétól. A kézirat pl. a magyar *o*, *ó*, *ö*, *ő* hangokat mind a szerb *o* betűvel jelöli (pl. *örözd* helyett *orozd* stb.), szintúgy *ú* helyett *u*-t ír, *ny*, *ly* helyett *n*-et, *ll*-et, nem külömbözteti meg a *ly*-t a *gy*-től stb. De Melich átírása azt is mutatja, mennyire lehet tévedni ilyen idegenbetűs szövegnek olvasásában. Téved pl. M., mikor a száz év előtti alföldi nyelvjárásnak ilyen kiejtést tulajdonít: *aszonokat*, *liánokat* *n*-nel, vagy *aszonokat*, *elől*, *lartolad*, *szígyenleted*, *ne tagad el*, rövid *sz*, *t*, *d* hanggal.

De legnagyobb tévedése az, hogy biztosan í-zőnek mondja az írást (noha az *ö-ző* Alföldön nincsen í-zés). Igaz, hogy az van benne: *egyib*, *in* (én *h*.), *szerencsül*, *bűnöztil*, *nínidet*, de hisz ezek úgyszólván lehetetlen hangalakok, legalább azt hiszem, semmiféle magyar nyelvjárásban nem fordulnak elő, mert mindezekben nyílt eredetű *é* van.¹ Így senki se beszél, legfőlebb *tót* vagy *cigány*, akinek anyanyelvében nincs az *é*-vel egyező hang. Világos, hogy a furcsa nyelvmélek írója is azért írt *é* helyett *i*-t, s ennél fogva a *z o k b a n* az í-ző alakjaiban se bízhatunk, amelyekben *l e h e t t s é g e s* az *i*; *ides*, *díbe*, *szípen*, *kírdéz*, *vítek* stb. Olyan nyelvjárásunk nincs is, amelyben egyáltalán ne volna *é* hang, az író pedig csak egyetlen egyszer ír *é*-t, ebben: *légy*, pedig ez éppen *lgy* volna az í-ző nyelvjárásban.

A nyelvmélek tehát nem olyan becses, amilyennek látszik, az átírás pedig teljesen hibás.²

SIMONYI ZSIGMOND.

Indulatszók személyraggal. Az indulatszók jelentésükre nézve közel állnak a fölszólító igéhez, pl. *ne* ~ fogjad! *co* (*co-ki*) és *hess* ~ takarodj! stb. Innen van, hogy néha az igék módjára fölveszik a többes 2. személyragot: *nelek*, *neszteh*, *noszlok* NySz, *notok* NySz (l. *bu*fál, így ma is), *hűsseiék* Dtúl, *cojatos ki*, „*csillatok*”: *hallgassatok!*“ MTsz. (Abauj megyében *csiss má*: *csissatok*, *csissatok*). — A szláv nyelvekben hasonló kifejezések vannak, pl. *na* 'ne' *nale* 'netek'; *nu*: *nute*; *numo*: *numle*! stb. (vö. Miklosich: Vergl. Synt. 156, 383.) — A *ne*, *nelek* eddigi magyarázat szerint a *nézd*, *nézzétek* ige rövidítése volna (vö. bajor *sehts*! 'netek'). Ámde valamennyi szláv nyelvben (a Miklosichnál fölsoroltakon kívül a csehben is) megvan *na*, *nale* alakban, oda pedig — pl. az oroszba — nem kerülhetett a magyarból, s az egyezés alig lehet véletlen.³

MARIÁNOVICS MILÁN.

¹ Van ugyan *ingēm*, *ingöm* eh. *éngēm*, *éngöm*, de csak székely nyelvjárásokban, azonban *in* ott sincs *én* helyett. Az aranyosszéki mohácsi cirillbetűs miatyánkban szintúgy van *é* helyett *i* pl. ebben a lehetetlen magyar szóalakban: „*nikik*” eh. *nēkiunk*, s Hunfalvy, aki kiadta, ezt még avval a különös állítással tetézi, hogy „Erdősi szerint *nikünk*.”

² Az 5. lapon két kérdőjellel írja M.: „*vani(?) kenek?*” holott világos: *van-é* v. *van-é ké[d]nek*. Az 1. lapon „*szígyenleted*, *mast* a lelki atyádnak megmondani” az író vagy másoló hibája eh. *szégyenleted* más l. atyádnak megmondani. Az első szó mellett a vessző az átírás hibája.

³ Az oroszban az itt tárgyalt használat annyira megy, hogy a fölszólítóban a többes 1. személy ragjához még hozzájárulhat a 2. személy ragja, pl. *pajd'om*! *gyerünk!* *pajd'oml'e* mintegy *gyerünkök!*

Akasztófa, kötél, tűz. Az *akasztófa* = *akasztófárávaló* átviteles szidalomszónak (Nyr 46:296) párját s két érdekes mását tudom Arany nyelvéből.

Akasztófa. „Helyette most jer a prythaneumba, Hol eddig ő, az akasztófa, ült” (Aristophanes: A lovagok 1298). — Megjegyzem, hogy Somogyban (Csurgón) széltiben használatos ez a kifejezés, komoly és tréfás értelemben egyaránt. „No megállj, te akasztófa, kerülj csak a kezembe!” (= gazember, zshivány). „Jaj de nagy akasztófa vagy!” (= huncfut, selma).

Kötél = kötnivaló (gazember), hóhérkötélére való, akasztófárávaló (Galgénstrick). A „fakó poeta” mondja: „Te hóféhér hó, mint Adél fehér, hideg hókebele...” „Pedig jól tudja a kötél, Hogy a lány keble nem hideg” (Téli vers 6, 7). Aristophanes fordításában meg: Karion, a furfangos szolga kérdi: „Hát már ti engem olyatén embernek tartatok, hogy Természetemnél fogva nem tudok valót beszélni?” — „Hogy írja, a kötél, magát!” — felel rá a Kar (Plutos 275).

Tűz = tűzrevaló, égetni való, boszorkány. „Látja is a vén tűz [Ibolya gonosz mostohája] a nyitott ablakot: Nosza mindjárt tudja, s küldi az öreg: Hozza, föld alól is, a szökevényeket” (Rózsa és Ibolya V. rész 8).

TRENCSÉNY KÁROLY.

Hadláva hollát. Kis-Erős Ferenc bámulatos termékenységgel s elismerést érdemlő tájékozottsággal alkotja főleg tanítóképzőknek szánt könyveit. Magyar Nyelve után esztétikát, poétikát, verstant írt s most újra két füzetet adott ki: 1. A prózai és költői írásművek szerkesztés- és stílusának elmélete. 2. A prózai műfajok elmélete. (Mind a kettő a Szt. István t. bizománya, áruk 3—3 K.) Az 1. számú munkában a magyarosság kérdését is tárgyalja, de fontosságához képest talán egy kissé rövidebben kellett volna, a másfél lapnyi II. fejezetben. Igaz, hogy a III. fejezetnek is ez a címe: „A stílusnak a tárgyváltás és a választékosság szempontjából való magyarossága”, de ezeknek nem sok közül van a magyarosság kérdéséhez. A II. fejezetnek pedig egy nagy tévedését kell szóvá tennem. A szerző ugyanis megrója mint latinosat a HB-nek ezt a mondatát: „*Hadláva hollát teremője Istenről*, magyarosan: hallá Teremője Istenétől, hogy meg fog halni”. Ámde a HB mondata először is nem latinos, másodszor egyáltalán nem hibás, hanem csakolyan kifogástalan, mint pl. *érzi vesztét*, vagy Petőfinél: „*Nézném a nap jöttét s lementét*”. Ez éppen tősgyökeres ősi kifejezőmód, sokkal régiebb, mint a mellékmondat-való szerkesztés, csakhogy mai nyelvünkben ritkábban szerepel, mint a régieben. Tüzetesen tárgyalta Simonyi Nyr 36: 241 és az „Igenévi szerkezetek” közt (Nyf 47: 30).

ÖREG TANÍTÓ.

Pótlások. A *szattyin kóró*-ról szóló közlés (46: 182) kiegészítésére: Diószegi az Orvosi Füvészkönyvben a kutyatej, ebtj helyett csak a *szettyin*-t használja pl. a 235. lapon szettyin = Euphorbia; a 355. l. szerint a szettyin a nép közt forgó név; a 368. lapon ebtj, éforbium (így!) = szettyin; a 377. l. kutyatej = szettyin. A Heltai meséiből való idézet már megvan a NySz-ban is szattin cím alatt.

MÁGOCSY-DIETZ SÁNDOR.

Milliom a *million*-ból latin eredetű *-iom* végű szavaink analogiájára lett (*almárium* stb.), mint a Mikesnél előforduló *millium* is bizonyítja (több

hasonló esetet idéztem Nyr 40:242). Ilyen példa még *batalion* helyett: „Simonyi ..még három *bataliomot* kapott” (régibb szövegben Tóth B. Anekdotakincs 2: 107).

A *semencyn-* és *semengyia-körté*-hez (Nyr 46:293, 273) közli velünk Grabler Ida k. a. ezt a vas megyei körtenevet: *szementula-körte* (a kőszeg-vidéki falvakban).

SIMONYI ZSIGMOND.

EGYVELEG.

Egy elfelejtett nyelvemlék.¹ Weszprémi István 1774—87-ben kiadott munkájában (Medicorum Hungariae.. biographia) a 2. b. rész 198. lapján közölt egy nemes család levelesládájából egy rövidke levelet, melyet 1486-ban írt Albert tihanyi apátúr öccsének Máramarosba. Weszprémi közlése így szól:

„Edes Testverem. Koszonom a M — — Nestienek keldek [küldők] zent Erekllet. Ianos Vronk a nagy giori prepostual Budan meg meg lez [?], minden agsagtok meg meg lez [?]. Isten vel[e]tek. Tichon. Zent pal napian etszaka 1486. Albert Apatur.“

Az a baj, hogy itt több kétes pont van. Ilyen először is a kétszer előforduló *lez* alak (*leszen* helyett), ha ugyan igaza van a MNy szerkesztőségének, mikor azt állapítja meg, hogy *lez* csak a 17. század elején fordul elő s akkor is csak „kezd“ előfordulni.²

Az *elszaka* talán a másolat hibája *elzaka* helyett. *Isten velelek* Simai Ödön szerint nem fordul elő 1778 előtt (Nyr 38:411), de miért ne fordulhatna elő már 1486-ban? (vö. *dominus vobiscum*, szl. z *Bogom*!) Lám: *Isten hozzátok* Szily K. szerint SI-nál van először, s éppen Simai mutatta ki az id. h., hogy már az ÉrdK-ben megvan. — De nagy baj ebben a nyelvemlékben a *testvér* szó: alig ismerünk régibb adatot a 17. századnál, s akkor se használták még megszólításképp, hanem csak: *testvér szerént való atyafi, testvér nénje* stb. Minthogy azonban Weszpréminek semmi érdeke nem volt, hogy hamisítson, azt hihetjük, hogy a megszólítás olvashatatlan volt s ő találmra egészítette úgy ki. A kétszeri *meg meg* is érthetetlen, ezek is nyilván megromlott helyek voltak. Persze az a kérdés, hogy az évszám helyes-e.

KOVÁCS MÁRTON.

Érdekesség a gyermeknyelvből. Egy Szatmáron lakó ismerős úri ember hároméves fiacskája hol, honnan, hová kérdésre következetesen folytást így beszél: „*Ajló belen* (ajtóban) állok, *szoba belől* jövők, *konyha belé* megyek.“ Övéi kinevetik érte, de a gyerek mégis csak úgy mondja. Vö. HB. *timnice beleul, uruzagbele*.

Id. R. VOZÁRY GYULA.

¹ Csak a nyelvészek feledkeztek meg róla; történetíróink többször is lenyomatták s hiteles voltát elismerték, de mint nem-nyelvészek nem is találtak benne semmit, ami kétségre adott volna alkalmat. L. erről a Pannonhalmi főapátság történetét 3: 352—3 (és 10: 64). — *A szerkesztőség*.

² De nincs igaza, mert mint első cikkünkben kimutatjuk, már 1580-ban — legalább egyes vidékeken — egészen közönséges volt. — *A Nyr szerk.*

ÜZENETEK.

S. L. 1. A *feliz* és *hasznyni* szokat micsoda szólásban vagy kapcsolatban használják? — 2. Az természetes, hogy az oláh nyelv megőrizte a *szombat, lapát, piac, polc*-féle szókban az *a* véghangot, mely a magyarban elveszett, mert amott nem volt semmi ok az elhagyására. — 3. Előbbi küldeménye, a bírálat, egy kissé tartalmatlan volt. Azonfölül abban a színdarabban az idegen szók nagyrészt jellemzésül vannak a szereplő személyek szájába adva, ennek pedig nem tagadhatni a jogosultságát.

B. J. dr. Nem kell olyan szigorúnak lenni; abban a cikkben a *lárogató*-nak nemcsak az etimológiája van tárgyalva, tehát nem lehet szószaporítást a szemére hányni. — Viszont Kegyednek a *tarcabásról* adott magyarázatában semmi valószínűséget nem látunk.

S. Gy. Hogy hogyan lett volna *hozzá-ból hozzá*, s hogy hogyan lehet a régiebb *hozzá* az újabb *hozzá-ból* (MNy 14 : 84), azt M. J. eddig még sehol se magyarázta meg, de majd megmagyarázza, hisz ha az ember nagyon akarja, minden lehetséges.

U. B. (47 : 47.) Bergeret nem francia író, hanem Anatole France regényeinek egyik alakja.

F. A. 1. *Zenész, cipész* elfogadott szók már 70—80 év óta; ilyen képzés — t. i. kivételesen szintén magánhangzó végű alapszóból: *szőlész*(et). Az utóbbi kettőt egy ideig így is használták: *cipősz, szőlőszet*. — 2. Népies szók és szólások gyűjteményét mindig szívesen fogadjuk.

Beérkezett kéziratok. Viski K. Arany-szók. — Ádám I. Fa = falva, falu. — Nagy L. Költők nyelvi hatása. A NyUSz-hoz. Az EtSz-hoz. — Mariánovics M. Kétes szók. — Parászka G. Néphagyományok. — Ságody O. A m. szórend törvénye. — Rubinyi M. Ismertetés. — Suci L. Tájszók. — Trencsény K. A vizes lepedő. — Kuhn Gy. Olvasás közben.

Új könyvek és füzetek. Rónay Tibor: Német-magyar [és magyar-német] hajós-szótár. (A M. Ádria-egy. kiadása 1917.)

Erdélyi L. Új térképeket a m. nyelvjárásokról. (Kny.)

Deák Margit: Baksay Sándor nyelve. (Nyelvészeti Füzetek 78. sz. 1 K.)

Gömöri Jenő: A nagy háboru katonanótái. (Lampel R. bizománya. 5 K.)

A kiadóhivatal kérelme.

Hátralekos előfizetőink az előfizetést ilyen címmel szíveskedjenek be-
küldeni: A Magyar Általános Hitelbanknak a Magyar Nyelvőr számlájára
Budapest József tér.

Nagyon kérjük azokat a t. előfizetőinket, akik folyóiratunkat nem
szokták megőrizni, szíveskedjenek visszaküldeni a múltévi május-júniusi
s a folyóévi jan.-februári számot. Nagy hálára köteleznének.

Visszaváltjuk féláron a 26. 29. 31. 32. 33. 34. évfolyamokat, teljes
áron a 2. 10. 18. 24. kötetet.

A tudományos munkázkodás nagy nehézségeinek egyik nem utolsója az útbaigazító adatok, a szükséges bizonyítékok megszerzése. Igen sok a tennivalónk; gyors munkázkodásra van szükségünk: rajta kell tehát lennünk, hogy a nehézségeken, ahol mutatkoznak, tőlünk telhetően könnyítsünk. Évtizedek folytán számos különböző kérdés volt folyóiratunkban s némelyike többszörösen fejtegetve, több tétel megállapítva, az időről időre innen is onnan is egybeszedett, sokszor legkülönbözőbb adatok halomszámra beiktatva. Mindezeknek keresése s feltalálása gyakorta igenis nagy nehézségekkel jár. E nehézségeken könnyebítenünk kell. E célból készült a folyóiratunk huszonöt évfolyamában tárgyalt kérdésekre nézve tájékozó, minden fontosabb adatra nézve útbaigazító

NYELVÖRKALAUZ

a Magyar Nyelvőr I.—XXV. kötetéhez.

Ára 5 korona, tanároknak és tanulóknak 2 korona.

Rendkívüli árkedvezmény!

Rendkívüli árkedvezmény!

NYELVÉSZETI FÜZETEK.

Az 1902-től 1915-ig megjelent hetvenhét füzet megannyi becses monográfia a magyar nyelvtudomány köréből: nyelvtani és szó-tári, nyelvjárási, nyelvtörténeti és nyelvhelyességi értekezések és forrásmunkák 3—13 ívnyi terjedelemben. Köztük magától a sorozat szerkesztőjétől, **Simonyi Zsigmondtól**, nyolc nagyobb munka: A magyar szórend. Helyes magyarság. Az új helyesírás. Az ikes ragozás története. Elvonás. Igenévi szerkezetek. Nyelvjárási olvasókönyv stb. Továbbá **Beke Ödön**, **Erdélyi Lajos**, **Gombocz Zoltán**, **Horger Antal**, **Kertész Manó**, **Melich János**, **Réthei Prikkel Marián**, **Rubinyi Mózes**, **Simonfi János**, **Vikár Béla**, **Wertner Mór** stb. kisebb-nagyobb munkái.

95 korona helyett egyszerre
megrendelve

60.— K

Középiskolák segédkönyvéül engedélyezve 1908.94079. szám.

Helyes magyarság

a hibás kifejezések, a kerülendő idegen szók s a helyesírás szótárával. Irta Simonyi Zs., a „Magyar Nyelvőr” szerkesztője.

Tartalma: Bevezetés. — Helyes mondat szerkesztés. Az egyszerű mondat fajtái. A mondatrészek szerkesztése. A szórend. Az összetett mondat. — A szók, szólások és szóalakok használata. A szók megválasztása. Idegen szók, nyelvjárási szók, tájszók. Rokonzelmű szók. Szólások. A beszédrészek használata. Igeragozás, névragozás. — A helyes kiejtés és a helyesírás. — Szótár. (A szótári rész 111 lapra terjed.)

8-adrét alak, 212 lappal. — Ára 4 kor.

Huszedik Század

Szerkeszti:
Jászai Oszkár.

Társadalomtudományi és politikai szemle.
A társadalomtudományi társaság közlönye.

Nagyobb és kisebb tanulmányok, szemlék és jegyzetek a szociológia, szociálpolitika, közgazdaságtan és a politika köréből. Gondos és gazdag könyvismertető rovat. Megjelenik havonként egyelőre átlag négy és fél ivnyi terjedelemben. Előfizetési ára egész évre 36 korona, félévre 18 korona. Mutatványszámot szívesen küld és előfizetéseket elfogad a kiadóhivatal: Budapest, VI. Anker-köz 2, II. 4.

A magyar nyelv

A művelt közönségnek, a M. Tud. Akadémia könyvkiadó bizottságának megbízásából írta: SIMONYI ZSIGMOND. Második javított kiadás egy kötetben, két térképpel és a Halotti Beszéd és a hangok képzésének rajzával. — Ára díszes vászonkötésben 12.— korona.

ELSŐ RÉSZ: A magyar nyelvnek élete. Nyelvünk eredete és rokonai. Idegen hatások. Nyelvtörténet és nyelvmélekek. A népnyelv és a nyelvjárások. Irodalmi nyelv, nyelvjáritás, nyelvhelyesség.

MÁSODIK RÉSZ: A magyar nyelvnek szerkezete. Hangok, hangváltozások, helyesírás. A szójelentések viszonyai. Összetétel és szóképzés. Szófejtés. Ragozás. Mondattan.

Ajándék-könyvül is alkalmas a serdülő ifjúságnak.

„Simonyi Zsigmond munkája első sorban a nagy közönségnek szól, de nincs a magyar nyelvészetnek fontosabb problémája, melyről itt alapos tájékozást ne találhatna még a szakember is, a más téren működő nyelvésznek pedig ez a munka kitűnő tanácsadóul szolgál minden, a magyar nyelvészetet érintő kérdésben.” (Heinrich Gusztáv, Asbóth Oszkár és Lehr Albert — az akadémiai nagy és mellékjuttalomról szóló jelentésben. Akadémiai Értesítő 1893., 351.)

47. ÉVFOLYAM. 7.-8. SZ. 1918. SZEPT.-OKT.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR
FOLYÓIRATA

SZERKESZTI ÉS KIADJA:
SIMONYI ZSIGMOND
A MAGYAR TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA RENDES TAGJA

SZERKESZTŐ- ÉS KIADÓ-
HIVATAL: BUDAPEST, IV.
FERENC JÓZSEF PART 27.

Szarvas Gábor

TARTALOM

Névszói állítmány. <i>Kicska Emil</i>	145
Fonák elméletek káros hatása. <i>Simonyi Zsigmond</i>	149
Hangtörténeti alapkérdések. IV. <i>Losonczi Zoltán</i>	151
Remorsurus petor. <i>J. Schmidt</i>	157
A piaristák neve. <i>Nagy Lajos</i>	165
Ismertetések	168
Rákosi Jenő: A magyarságért. <i>Dénes Szilárd</i> . — A nyelvek értékeléséről. (Spitzer Leó munkái.) <i>Simonyi</i> <i>Zsigmond</i> .	
Kérdések a Magyar Nyelvőr olvasóihoz	172
Nyelvművelés	173
Észtország, Livország, Kurföld. <i>Zolnai Gyula</i> . — Meg lett mondva. <i>Váró Gedeon</i> . — Egy elterjedt idegenszerűség. <i>Antibarbarus</i> . — A munka „felvétele”. <i>Budapesti Hírlap</i> . — Az akadémiai helyesírás. — A magyar társalgás nyelvééről. — Kemény Zsigmond szókincseiből. <i>Simonyi Zsigmond</i> .	
Magyarázatok	178
Nyelvünknek eredetiségei. — A vizes lepedő. <i>Tren-</i> <i>csény Károly</i> . — Al-nyelvmélek? <i>Riedl Frigyes</i> . — Elbeszélő fölszólító alakok. <i>Viski Károly</i> . — Dalidó. <i>Zolnai Gyula</i> . — Az érdem szó származtatásához. <i>Rétkei Prihkel Marián</i> . — Tyúkverő. <i>Simai Ödön</i> . — Tanu: tanul; tanuság: tanulság. <i>Simonyi Zsigm.</i> — Ird és írad. <i>Barta M. Eszter</i> . — Bánom szabasú. <i>Spitzer Leó</i> . — A -képpen, -kép rag eredete. <i>Beke</i> <i>Ödön</i> . — Lapp szók a magyarban. <i>Philofennus</i> . — Tör és török. <i>Lakatos Juszti</i> n. — Cisztercita, ciszterci, zirici. <i>Nagy Lajos</i> . — Tisis. <i>Kovács Márton</i> . — Pót- lások. <i>Szendrey Zsigmond</i> .	
Egyveleg.....	189
Magyar nyelvtanítás Bécsben. <i>Bécsi magyar</i> . — Ukrán és orosz nyelvművelés. <i>Mariánovics Milán</i> .	
Népnyelv.....	190
Szólások. <i>Konsza Samu</i> , <i>Schwarz Gusztáv</i> , <i>Viczián</i> <i>István</i> .	
Üzenetek.....	191

Legközelebbi füzetünk december elején jelenik meg.

Előfizetés a Magyar Nyelvőr 47-ik évfolyamára:
Egész évre (január-december) 15 korona.

Tanárok, tanítók, tanulók, lelkeszek, falusi iskolák
féláron kapják.

MAGYAR NYELVÖR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Bpest, Ferenc József part 27.

NÉVSZÓI ÁLLÍTMÁNY.

Irta Kicska Emil.

Abban az időben (eddig kutatásom szerint a XVIII. század második felében) mikor az *alany* és *állítmány* műszók ismertes meghatározásukkal együtt a grammatikába kerültek, azt tanította a logika, hogy az efféle mondatokban: *homo est animal*, *vita brevis est*, a *homo* és *vita* szók alanyok, az *animal*, *brevis* szók állítmányok, az *est*, akár ki van mondva, akár beleértendő a mondatba, mint pl. ebbe: *summum jus summa injuria*, csak kapocs az alany és állítmány között.

Szórórstúl-bőróstúl bevette ezt a tanítást a grammatika s így kerültek beléje a *nomen*, *verbum regens* és *rectio verbi* helyett a *subjectum*, *copula* és *praedicatum* műszók. Akkor kezdték a grammatikusok azt hirdetni, hogy a mondat állítmánya többnyire ige, de lehet az — valamely kisegítő igével, mint kapocccsal, az alanyba akaszzkodott — névszó is. Ilyen kisegítő igékké lettek azok, amelyekről addig azt tanították, hogy „nominativum regunt post se”; tehát a latinban: *sum*, *fio*, *maneo*, *evado*, *creor*, *vocor*, *salutor*¹ stb., a németben: *sein*, *werden*, *bleiben*, *heissen* stb., a magyarban: *van*, *lesz*, *lehet*, *marad*. Ezekre az igékre ráfogják, hogy az efféle mondatokban: *homo est animal* nem teljes értelműek, azért nem állítmányok, hanem csak kopulák. Persze megengedték, hogy állítmányok is lehetnek, ha egyedül állanak a mondatban, *Deus est*, *van Isten*. Arra nem is gondoltak, hogy így bármely igére rá lehetne fogni, hogy nem teljes értelmű, pl. az *iszik*-re ebben: *János vizet iszik*. Minden másféle ige tehát állítmány, a mondat *egyik főtagja* lett, akár egyedül, akár több szó társaságában jelent meg a mondatban.²

¹ Pl. Descriptas servare vices operumque colores, Cur ego, si nequeo ignoroque, poeta salutor? Hor. De arte poetica 86.

² Az igazság kedvéért meg kell jegyeznem, hogy e másféle igéket eo ipso, csupán azért, mert igék, eleinte még nem tartották állítmányoknak a grammatikusok. Adelung szerint: Das Prädicat besteht entweder aus einem einzigen Worte, oder aus mehrern Wörtern; im erstern Falle muss es aus einem Verbo mit einem vollständigen Begriffe bestehen: *dein Feind schläft*; im letztern Falle enthält das Verbum entweder einen allgemeinen und unvollständigen Begriff, in welchem Falle derselbe durch ein Adverbium ergänzt werden muss: *der Sommer ist nahe*, *die Blume wird welk*, *die Uhr hat geschlagen*; oder es wird auch das Prädicat (értsd verbum) *nach seinen Eigenschaften, Beschaffenheiten*

Csakhamar megszajnálták azonban a grammatikusok azt a néhány igét, melyet *csak* kapoccsá degradáltak, szidni kezdték a logikát, hogy ily koloncot akasztott a nyakukba, s szidták mindaddig, míg végre kisütötték, hogy az ige (a *van* is) *mindig állítmány a mondatban*, sőt azt is, hogy *a mondat állítmánya mindig ige*, mivel a csupa névszóból álló mondatba is bele lehet érteni valami igét.¹ Ennek a mondatnak: *az ember állat*, ilyenformán a kihagyott, de beleértendő, benne lappangó *van* lett az állítmánya, az *állat* pedig csak ennek az állítmánynak a *kiegészítője*.

Természetes, hogy erre az állítmánya, mivel csak más neve lett a határozott módú igének (finites Verbum), nem illet az állítmány ismeretes meghatározása. Ezen a bajon úgy segítettek, akik megérezték, hogy állítmányukat elnevezték *grammatikai állítmánynak*.²

Újabban, úgy látszik, megint fordult egyet a világ. A MNy 13. kötetének 265. és köv. lapjain „a *van* és *vannak* ugynevezett kihagyása” cím alatt azt bizonyítja Klemm Antal, hogy az efféle mondatokba: *a gyermek jó, a gyermekek jók*, nem lehet beleérteni a létigét, mert az sohasem volt meg bennük, tehát nem is lehet elhallgatva, kihagyva; hogy az efféle mondatok *ősrégi sajátosságai a magyar nyelvnek, sőt közös finnugor sajátásnak bizonyulnak*; egyszerűen *nominalis mondatok*, azaz nemcsak alanyuk, hanem állítmányuk is névszó; hogy ez a névszó

und Umständen näher bestimmt. (Deutsche Sprachlehre, 2. Aufl. Berlin 1792. 445 1.) Ez ellen nekünk magyaroknak csak az a kifogásunk lehetne, hogy az egy — vagy akár több — szóból álló predikátum nem mindig ige (Zeitwort).

¹ Balogh Péter (sok más nevében is idézem) azt mondja: „*állítmány semmi más szó nem lehet a mondatban, csak ige.*” (Nyr 17. 352.) „A mondat állítmánya más szó a magyarban sem lehet, csak ige, akár ki van téve, akár pedig csak valami módon *rekonstruálható.*” (Nyr 19. 552.)

² Nem minden grammatikus érezte ezt meg. Sokan közülök, talán a leg többben, akik azt hirdették, hogy a mondat állítmánya mindig ige, tovább is nyugodt lelkiismerettel az alany és állítmány régi meghatározását állították mondattanaik élére. Akinek ettől nem áll tótágast az esze, az olvassa el Kernnek ezt a kifakadását: „Durchaus nichtssagend ist es aber, wenn man das Subjektswort als das definiert, von dem etwas ausgesagt wird... Nun bezeichnet das Subjektswort recht häufig das, was uns am meisten interessiert, und dann mag man ja sagen, dasz von diesem *vorzugsweise* etwas ausgesagt wird; aber solche Bedeutung hat das Subjektswort nicht von fern in allen Sätzen. So ist in folgenden verbundenen Sätzen die Vorstellung *dieser Mann* sicherlich das uns vorzugsweise Interessierende, und doch erscheint diese Vorstellung zuerst als Subjektswort, dann als Objekt, dann als Dativ zu dem vom Prädikat (verb. finit.) abhängigen Infinitiv: *dieser Mann ist durchaus ehrenwert, diesen Mann achten alle Bürger unserer Stadt, diesem Manne kann jeder unbedingt Vertrauen schenken.* Nach jener Theorie aber, nach der das eigentümliche Wesen des Subjekts darin liegt, dasz von ihm etwas (richtiger das Prädikat) ausgesagt wird, wäre im ersten Satze etwas von diesem Manne, im zweiten von allen Bürgern, im dritten von jedem etwas (oder der Prädikatsbegriff) ausgesagt.” (Die deutsche Satzlehre 54.) Kern szerint tehát azért rossz az alany és állítmány ismeretes meghatározása, mert ráillik a grammatikai alanyra (*Mann, Bürger, jeder*) és grammatikai állítmánya (*ist, achten, kann*). Risum teneatis, amici?

nem úgynevezett kiegészítő, amely mellől kimaradt volna a *van* és *vannak* igealak, hanem valóban az állítmány még az effélékben is: *Kinn* a farkas, *benn* a bárány. Ebben a rekkenő melegben is *nyakukban* a kifordított bunda. *Oda* az igazság. *Tárva-nyitva* szobám ablaka stb., végre, hogy mindez összedönti az igekiráltság trónját.

Össze is dönti, nem is. Attól függ, hogy mit értünk *ige* alatt. Azt az igét, melyet grammatikai állítmánynak neveznek, ledönti trónjáról, kivált ha Klemm a névszót tartja állítmánynak ezekben a mondatokban is: *Kinn* van a farkas. *Nyakukban* van a bunda. *Oda* van az igazság. *Nyitva* van az ablak. Mert azt csak nem tagadja Klemm, hogy ezekbe beleérthető a létige s hogy higgadtabb beszédben valóban így is mondjuk őket. Hogy ehelyett a gyermek *jó*, ma nem lehet azt mondani; a gyermek *jó van*, azt magam is vallom. De még *sub judice* lis est, nem beszélt-e a magyar valaha így. Simonyi még Klemm cikkének megjelenése és olvasása után is azt mondja, hogy „bajos eldönteni, kitették-e valaha a 3. személyben is a *van* igét”; egyes jelenségek „amelletti szólnak, hogy valaha a mi nyelvünkben is általánosabb lehetett a létige a névszói állítmány mellett.” (Nyr 47:51.) Állítmány-e a névszó akkor is, ha az ige ki van mondva? Mert ha csak akkor állítmány, ha ige nincs a mondatban, akkor bizony nem dőlt össze az ige trónja.

De nem is lehet azt ledönteni, ha a mondat állítmányáról akarunk beszélni. Mert a *jó* épen úgy ige ebben a mondatban: a gyermek *jó*, mint az *olvas* ebben: a gyermek *olvas*. Ha névszó volna, akkor a mondat nem volna mondat, csak két egymás után mondott szó. S mi teszi igévé a *jó*-t? Az, hogy időben képzeljük. Az pedig, hogy egyszersmind a *gyermek* alanyra vonatkoztatjuk, állítmánnyá teszi a *jó*-t. A mondat u. i. eredetére nézve s legáltalánosabban szólva, *időben képzelt dolognak térben képzelt dologra vonatkoztatása*. Az időben képzelt dolog az állítmánya, a térben képzelt dolog az alanya a mondatnak. Amaz ige, emez névszó.

Épen nem szükséges, hogy valamely nyelv szókincse névszóból és igékből álljon. Állhat az csupa névszóból is, amint-hogv voltak, sőt vannak is még nyelvek, amelyek mezején csak névszók termettek. Az ezen nyelveken szólók hangsúllyal, szórenddel s egyéb jelekkel különböztetik meg azt a névszót, melyet időben képzelve állítmánnyul vonatkoztatnak valamely más névszóra, mint alanyra. „Hogyha — a sinai nyelvben — *ta* mellé tesszük a *fu* 'ember' szót, még pedig *fu* t elül és a *ta*-t hátra, akkor *fu* szubjektum és *ta* állítmány, vagy, mint grammatikusaink mondanák, *fu* névszó és *ta* ige; *fu ta* annyi mint *homo magnus est*, az *ember nagy*. De ha azt mondjuk *ta fu*, akkor *ta* jelző s az egész kifejezés annyi mint *nagy ember*.” (Müller Miksa Ujabb fölolv. a nyelvről, ford. Simonyi Zsigmond, 97.) „Im Annapotom — mondja Gabelentz — ist der Verbalstamm unwandelber,

ein eigentliches Verbum überhaupt nicht vorhanden... Freilich besitzt dafür die Sprache Partikeln, welche vor dem Verbalstamme stehen, um Person, Zahl, Tempus und Modus auszudrücken.“ (Ideen zu einer vergleichenden Syntax §. 88.) Van aztán oly nyelv is pl. a kopt nyelv, amelyben „csak egyetlen egy ige van, u. m. a létige.“ (Brassai, A magyar mondat I. 372.) Ebben tehát csak efféle mondatok lehetségesek: *Én orvos vagyok. Te játsszó vagy. A gyermek jó van.* Azon nyelvtanok szerint, amelyek, meghagyva az alany és állítmány régi meghatározását, azt tanítják hogy e mondatokban *vagyok, vagy, van* az állítmány, a kopt nyelv semmi egyebet nem tudna mondani az alanyról, csak azt, hogy *van*.

Ámbár a *van* ige számot, személyt, módot is fejez ki, fő funkciója mégis csak az, hogy a fogalmak időben való képzelésének jele; nem állítmány, csak az állítmány jele az effele mondatban: *én orvos vagyok*, igévé teszi a névszót s arra képesíti, hogy vele együtt állítmányul szolgálhasson. Ebben az értelemben véve az igét, bátran mondhatjuk azt is, hogy *a mondat állítmánya mindig ige*. Simonyi egész helyesen mondja, hogy a *komor* szó e két ige közt: *hallgat, komor, fázik dalom*, „egészen ezekkel egyenrangú nyelvtani szerepet tölt be.“ (Nyr 47 : 52.) Nem dőlt hát össze az igekiráltság trónja!

A *nominális mondat* és *névszói állítmány* műszók alkalmas vagy nem alkalmas voltát nem vitatva, elfogadom őket. Csak azt kérдем Klemmtől és Simonyitól, miből ismernek a nominális mondat állítmányára, azaz arra, hogy két névszó közül melyik az állítmány. Én egyszer, vagy többször is, feleltem már erre a kérdésre. Legyen szabad röviden még egyszer felelnem. Ha nem értenek velem egyet s jobb feleletet tudnak adni, szívesen veszem cáfolatukat. Én azt tartom, hogy nincs könnyebb dolog, mint arra felelni, melyik névszó az állítmány ezekben a mondatokban: *Ez ő. Az ur oltalma az én életemnec.* (Telegdi III. 344.) *Háta mögött farkas, feje fölött holló. Kalap a fején.* Csak arra kell nézni, melyik névszóhoz tartoznék a *van* ige, ha ki volna mondva, melyik névszó az, mellyel Simonyi szerint is (Nyr 45 : 51.) *együtt teszi a mondat állítmányát*. Kétségtelen, hogy ezek a névszók a következők: *ő, az úr, farkas, holló, kalap*.

Ha szövevényesebb mondattal van dolgunk, ne csak arra nézzünk, hogy melyik szóhoz tartozik, vagy melyikben rejlik a *van*, hanem bontsuk föl a mondatot két főtagjára s nevezzük állítmánynak az egész főtagot, mely a *van* igét foglalja vagy rejti magában. Ebben a mondatban: *a város be van véve*, hiba volna azt mondani, hogy *be van* az állítmány, ámbár a *van* kétségkívül a *be* szócskához tapad legszorosabban. Hogy az egész második főtag: *be van véve* az állítmány, megtetszik ebből a nominális mondatból: *bevéve a város*. Ebben Klemm szerint is — az időben képzelt, a *van* t magában rejtő — „határozói igerév“ az állítmány. Épen oly hiba azt mondani, hogy ebben a mondat-

ban: *én vizet iszom* az *iszom* az állítmány, mert ez rejti magában a *van* igét. Ez a *van* ige inkább a *vizet* szóhoz tartozik, amint megtetszik abból, ha fölbontjuk a főtagot: *vizet vagyok ivó, amit iszom, víz* (van). De azért a *vizet* sem állítmánya annak a mondatnak, hanem az egész főtag: *vizet iszom*, amint megtetszik abból, ha így bontjuk föl: *vízivó vagyok*. A létige úgy járul az egész főtaghoz, mintha csak egy szó volna. De nem folytatom tovább, mert úgy tetszik, hogy mégis csak összedőlt — nem a verbum regens, hanem — az u. n. grammatikai állítmány trónja. Sőt az u. n. grammatikai alany trónja is.

FONÁK ELMÉLETEK KÁROS HATÁSA.

Irtta **Simonyi Zsigmond.**

Cóhbeli nyelvészek és műkedvelő nyelvművelők akárhányszor kieszelnek olyan elméleteket, melyek legfőlebb többé-kevésbé megokolt, sőt néha pusztá ötleten, egyéni nyelvérzéken alapuló föltevések. De fölthalálójuk, mentül kevésbé ismeri a nyelvnek életét s a nyelvfejlődés megértésének tudományos módszereit, annál hajlandóbb a föltevést dogmául hirdetni. Ha pedig a fölthaláló véletlenül népszerű tudós vagy jeles író vagy éppen — méltóságos vagy kegyelmes úr, akkor elméletét híveik és bámulóik fölkapják és elterjesztik. Itt már aztán komoly baj származik belőle: a fonák elmélet először is útját állja a helyesebb fölfogásnak, de azonfölül a gyakorlatra is kihat s a nyelvművelést fonák irányba terelheti.

Elég ilyen esetet ismerünk a magyar irodalmi nyelv fejlődéséből is. Ezúttal csak egynéhány időszerű kérdést akarok föl-sorolni s nem térek ki azokra, melyeket már gyakran szóvá tettem, aminő pl. Geleji Katona elmélete a szenvedő főnevekről (a világ *teremtetése, kineveztetés, fogadtatás, meglepetés*), Kazinczy tanítása az idegen „kecsek” meghonosításáról és Révaie az ikes ragozásról.

Nem akarok soká a helyesírás és szóalkotás kérdéseinél időzni. A múlt században egy szófejtőnek az a fura ötlete támadt, hogy az *ik-tatás* tulajdonkép valakinek *ig-azába, jog-aiba be-ig-tatása*, és ime ettől a teljesen alaptalan tanítástól félrevezetve sokan szavát fogadták és *g*-vel irták: *igtatás!* — Hibás hiedelem, hogy mindenben a régi nyelv szokás az irányadó, hogy tehát a helyesírásban semminek se szabad változni s pl. *mindjárt* helyett nem szabad azt írunk: *mingyárt*. De lám a régiek azt is mondták: *mindjára*st vagy *egyjára*st ezt is elvégzem, vagyis ebben az egy járásban, *egy-úttal*, s így a *mind-járt* szóban érezték a járás kifejezését. Ámde mai nyelvérzékünknek erről halvány sejtelme sincs, tehát helyesen cselekedtek már Petőfi és Arany, midőn így irták: *mingyárt*, és jól tesszük, ha példájukat

követjük. — A Budapesti Hirlap írói szerint csak *veszedelem*, *veszedelmeztetés*, *engedelem*, *engedelmezés* a helyes kifejezés, ellenben *veszély*, *engedély* hibás képzés, azt hiszik ugyanis, hogy *ély* képző egyáltalán nincs a magyarban (talán mert a *beszély*, *egély*, *reggély*-féleket elítélte a Nyelvőr), tehát nem ügyelnek arra, hogy amazok szabályos képzések teljes igetökből, sőt *veszély* régi szó, csakúgy mint pl. *aszály* vagy *osztály*. Ugyanők *tehetség* helyett talentumot írnak abban a hiedelemben, hogy a *-ság* *ség* képző nem járulhat igéhez, s nem veszik észre, hogy a másik sorban maguk írnak *lehetőséget*, *lehetőségest*, aminthogy van *fizetség*, *mulatság*, *fáradtság*, *bírság* és sok más.

De nagyobb baj, ha ilyen alaptalan nézetek a mondat-szerkesztésre vannak hatással és meghasonlást okoznak az irodalmi nyelv s az élőbeszédben dívó általános szokás között. Egy ilyen esetet már szóvá tettem *Kevés a -nak nek* című cikkemben. Régi íróink a latin birtokos esetet mindig pontosan akarták fordítani s azért igen sok fölösleges *-nak nek*-et használtak, ahogy pl. megmaradt ebben: *Atyának, fiúnak és szentlélek Istennek nevében*, holott elég volna: *Atya, fiu és szentlélek Isten nevében*. Kazinczy azt tanította, hogy meg kell szabadulnunk a régi nyelv terjengősségétől, tehát kerülni kell a sok *-nak nek* et. Akkor aztán azt hitték, hogy a birtokos *-nek*-et mindenütt el lehet hagyni, ahol közvetlen a birtokszó követi, és elhagyták s elhagyják ma is ott is, ahol a helyes magyar beszéd okvetetlen kiteszi, mikor pl. a birtokszón külön hangsúly van. Hibásan írják pl. *Atyja erényeit* és anyja *hibáit* örökölte (ehelyett: *Atyjának erényeit* és anyjának *hibáit* örökölte; a kiemelt szokat hangsúlyozva). Vagy: Nemcsak atyja *erényeit*, hanem *hibáit* is örökölte (eh. atyjának nemcsak erényeit, hanem hibáit is örökölte).

Mostanában nagyon eredeti elméletet eszeltek ki a névelő használatáról jelzős és személyragos főnév előtt; hogy pl. névelővel lehet mondani: *a felső ajkát* szőke bajusz árnyékolta, de névelő nélkül: duzzadt ajkán zavart mosoly ült, mert — ilyenformán hangzik a megokolás — nemcsak felső ajka van, tehát az alsótól megkülönböztetjük a névelővel, ellenben az alsó is, a felső is duzzadt, tehát itt nem kell, sőt hibás a névelő kitétele! Az elmélet fölláttója maga kimutatja, hogy Herczeg, Ambrus, Gárdonyi, Pekár, Szemere, Csathó, Tormay Cecil nem ismernek ilyen szabályt, s azért — hibáztatja őket. Pedig szabálya nyilván csak egyéni nyelvérzéken alapszik s mint stílus-szabályt is alig lehetne elfogadtatni. Az általános magyar nyelvszokás szerint *a duzzadt ajaka* és *a felső ajaka* éppúgy viszonylik egymáshoz, mint *a duzzadt ajak* és *a felső ajak*. Az új szabályhoz hozzászokni a legtöbb magyarnak valóságos gyötrellem volna, ha pedig elterjedne, újabb meghasonlást okozna az irodalom s az élőbeszéd között.

Végre még egy most terjedező fonák használatról szólok (noha már szóvá tettem röviden 1917), ez is hibás okoskodá-

son s talán tudattalan hamis analógián alapszik. Annyit emlegették az *írva lett* és az *el van utazva* hibás voltát (az utóbbit úgyán tévesen¹), hogy néhány év óta az iskolában elterjedt az a valósággal balga hiedelem, hogy *írva van* is hibás. Hogy ez milyen nagy tévedés, nem kell bizonyítani, hisz minden magyar ember így beszél és minden magyar író így ír: *meg van írva, le van már írva, be voltak írva, el van tépve, el volt végezve, el vannak maradva* stb. stb. De íme, egy két év óta egyes írók, leginkább hírlapírók, abban a szent meggyőződésben, hogy *a törvény meg van írva* rossz magyarság, elkövetik azt a csakugyan rossz magyarságot, hogy *a törvény megírott!* A már idéztem példákhoz hadd járuljanak még a következők:

„Eddig *nem volt ismert*, hogy az álnevű Dardanus ki volt“ írja Ferenczi Zoltán (Phil Közl. 1915. 673). Egy hivatalos bírálathoz ezt olvastam: „A latin-magyar és m.-l. szójegyzék *gondosan szerkesztett*“ (Hiv. Közlöny 1917. 64, Láng Nándor). A magyar paraszt tiszta pillantása, átható értelme *közismert* (M. Figyelő 1917. 5. sz. 325, Császár Elemér). Az esztétikai hatást nagy mértékben meg-alapozza, ha a tárgy *közismert* (uo. 331; eddig úgy mondtuk: ismeretes, általánosan ismeretes, tudvalevő, v. mindnyájan ismerjük, el van ismerve stb.). Lehetetlenség ma nincs, s így Miljukov irányváltozása se teljesen *kizárt* (Világ 1918. VIII. 11. 4 c; helyesen: nem kizárt dolog v. nincs kizárva). A kormány nyilatkozatai után ez a pont annyira *tisztázott* (B. H. 1918. VIII. 11. 8 b; hely. tisztázva van). A mi közönségünk annyira *elkényeztetett* (P. N. eh. el van kényeztetve). Az osztrák gyerekek igen egyszerűen *öltözöttek* (uo. eh. egyszerűen vannak öltözve). A háborús művészeteket teljes egészében [ill. egészükben] tekinteni a jelen *hivatott* (BSzemle 175: 304; inkább: *van hivatva*).

Európai híre a büntetőjogban és a közjogban egyaránt *ismert és elismert* (B. H. 1918. júl., eh. ismerve és elismerve van, v. jobban: hírét ismerik és elismerik). A fent nevezett nő, ki két gyermek anyja, szervezetileg teljesen *tönkretett* (P. N. 1918. VII. 9. 8 c; helyesen: tönkre van téve).

Mindez hibás magyarság s merőben ellenkezik nyelvünk szokásaival. Sajnos, nem lehetetlen, hogy ez a hiba is, mint sok más, divatra kap irodalmunkban. De ha el nem nyomhatjuk, ne mondhassa senki, hogy a Magyar Nyelvőrön múlt; íme minyárt kezdetben tiltakozunk ellene.

HANGTÖRTÉNETI ALAPKÉRDÉSEK.

Irta Losonczy Zoltán.

(Negyedik, befejező közlemény.)

3. Kapcsolaton alapuló hangváltozások.

Egyrészt hangtani, másrészt lélektani kutatások arra az eredményre vezettek, hogy a hangok kapcsolódása szintén fontos hangváltozások oka lehet.

A hangtan terén főképp Sievers foglalkozott ezzel a kérdéssel (III. Abschnitt: Kombinationslehre). Beszédünk folyamán különféle hangok találko-

¹ MNy 1918. 140. 1. és Szily-émlékkönyv 74.

hatnak egymással. Képzésük módja bizonyos mértékben egyezhetik is, viszont két egymásután következő hang éles ellentétben is állhat egymással. Igen természetes tehát, hogy a beszélő szervezet mindazokban az esetekben, ahol egyező elemek fordulnak elő, ezeket nem fogja egymásután kétszer is képezni, hanem ez a közös alkotórész megmarad mindaddig, amíg valamilyen ellentétes hangelem meg nem szünteti. Viszont ellentétek esetében a beszélő szervezet ezeknek kiegyenlítésére törekszik. Mindez, de azután az a körülmény is, hogy a hang beszéd közben a hangsúllyal is kapcsolódik, különböző változásokat hozhat létre és számos hangtörténeti folyamatnak magyarázatára szolgálhat.

A fonétika e tanait kiegészíti Wundtnak a képzettársulásokról szóló elmélete (Die Sprache I²). A hangképzetek az illető mozgásérzetek gyakori egymás mellett való előfordulása folytán érintkezésbe jutnak egymással. Mint-hogy így bizonyos artikulációs mozgások mindig egymás után következnek, ez azt eredményezi, hogy majd az első hang képzése módjához alkalmazkodik a második (előreható asszociáció), majd a másodikhoz alkalmazkodik az első (visszaható asszociáció). De nemcsak a szomszédos hangok mozgásérzetei gyakorolhatnak egymásra hatást (Assoziative Kontaktwirkung der Laute), hanem különálló szavak egyes elemei is kapcsolatba hozhatók egymással; ez azután szintén kiegyenlítődéssel is végződhetik (Assoziative Fernwirkung der Laute). Wundt tehát az analógiát is a hangképzetek asszociációjából magyarázza.

Igy egyrészt hangtani, másrészt lélektani kutatások egyaránt azt bizonyítják, hogy a hangok kapcsolódása szintén fontos hangváltozások oka lehet. Lássuk tehát, minő szerepük van ezeknek a kapcsolatoknak a hangtörténetben.

Kimutatták, hogy az egyes hangokat nem kapcsoljuk egymáshoz minden átmenet nélkül. Valamint minden önállóan kimondott hangot a hangszervezet bizonyos előkészítése előz meg („Einsatz“, vö. Sievers 17. fej., „kezdő kapocs“ Balassa : Magyar hangtan I.² 111) és bizonyos nyugalomba helyezése fejezi be („Absatz“ I. Sieversnél uo., „végző kapocs“ Balassa 115), úgy az egyik hangot a másikhoz is a beszélőszervezet bizonyos átmeneti helyzete kapcsolja („átmenő kapocs“ Balassa 117), még pedig rendszeren az a helyzet, mely az előtte ejtett hang befejezésénél mutatkozik. Az efféle átmenet bizonyos esetekben erősebb artikulációt vehet fel s lassankint akusztikailag is mint külön hang válik érezhetővé. Különösen akkor következhetik be ez az eset, ha a két érintkező hang képzésmódja meglehetősen távol áll egymástól. Így pl. a niczkýfalvai német nyelvszigeten a *Gelse*, *Hans*, *falsch* és *Mensch* szavakban a líkvida és orrhang után *s*, *sch* előtt anorganikus *t*-ét ejtenek, a *t* mintegy átmenetül szolgál a líkvidáktól és orrhangoktól a sziszegő hangokhoz s ezekkel azután affrikátát alkot (vö. Kräuter : A niczkýfalvai ném. nyj. hangtana 32). A perneggi német nyelvjárásban *ml*, *nl*, *nr*-féle csoportokban ilyenféle átmeneti hangok keletkeztek : *himbl* (Himmel), *prinbl* (Brünnlein); *mandr* (Männer stb.; vö. Lessiak : Mundart von Pernegg in Kärnten, Paul u. Braune : Beiträge 28 : 27). A szepesi *Lomnic* régiebb emlékekben, mint *Lompnych*, *Lompnicza* is szerepel. (Vö. Hradszky : Szepes vármegye helynevei 49). Itt a *p* az *m*-ről *n*-re való átmeneti hangból állhatott elő.

Hasonló eseteket találunk a magyar nyelvben is. A *Németi* helynév ilyen változatokat is feltüntet : *Nemply* 1353; *Nempli* 1211; *Nemply* 1268;

Nymphy 1283 stb. Világos, hogy itt az *m*-től *t* felé való átmenet könnyítésére ejtenek *p* hangot; a *p* hangnál egyfelől bezárul az ínyvitorla, másfelől megszűnik a zöngé s így artikulációja sokkal közelebb áll *t*-hez. Hasonló eset, hogy a Semsey-család egyik őst „Stephanus, filius Joannis de Sempse“-nek írták; egy pozsonymegyei község neve régi okiratokban gyakran *Szempe* (Vö. Szily MNy 1: 234—235). Hehezetes átmeneti kapocs a nyelvjárásainkban előforduló *bihal*-féle változat. Ilyenféle alakok pl. a pápavidéki nyelvjárásban: *piharc* 'piac' (vö. NyF 17: 11), a nagykanizsai nyelvjárásban: *lohak*, *mihállam*, *küméhes* (vö. NyF 48: 16).

A hangok összekapcsolása így anorganikus hang keletkezésére vezethet, époly gyakran azonban hangkie-ést is okozhat. Ha több oly mássalhangzó kerül egymás mellé, melyek közül pl. a középső hang artikulációja akadályozza az előtte való és az utána következő hang között az átmenetet, akkor a középső kiesik. Így keletkezett pl. *Gyórfi* a *Györgyfi* szóból, *tölfa* a *tölgyfa* szóból. (Vö. Nyr 42: 472—473.)

Ide tartozik az a jelenség is, melyet Horger mutatott ki „két-nyíltszótagos“ törvényében (vö. Nyr 40: 63): „Szóbelsei nyílt szótagnak felső vagy középső nyelvvállású rövid magánhangzója kiesett, ha közvetlenül előtte nyílt szótag állott s ha kiesésével két olyan mássalhangzó kerülhetett egymás mellé, melyek eljének képzése után a nyelv hegye vagy helyén maradhatott, vagy nyugalmi helyzete felé nyomulhatott.“

A hangok kapcsolódása azonban nemcsak hangbetoldást vagy hangkiesést okozhat, hanem az érintkező hangok egymásra is nagy befolyással lehetnek. Sievers egyik főszabálya a következő: „Bei der Berührung zweier Laute werden die beiden gemeinschaftlichen Bewegungen möglichst nur einmal durchgeführt“ (Vö. Grundzüge der Phonetik⁵ 158). Így pl., ha zöngés hangok következnek egymás után, akkor a zöngé megszakítás nélkül tart tovább. De különben se szereti a nyelvérzék a hirtelen ellenkező fordulatot. Ha pl. zöngéshang zöngétlen mellé kerül, akkor az is gyakran zöngétlenné lesz (mint a magyarban: *dobtam* > *doptam*, *adtam* > *attam*). Érdekes, hogy a magyarban a hasonulás rendesen hátraható. Kräuter (Nyr 36: 121. skk.) igen sok esetet sorol fel, amikor a második hang az indukáló (Wundt elnevezése: „induzierender Laut“ és „induzierter Laut“). Ilyen esetek pl.: *d + l* > *ll*; *d + n* > *nn*; *d + k* > *kk*; *d + s* > *ss*; *d + z* > *zz* stb. (teljes hasonulás); *mt* > *nt*, *mg* > *ng* (részleges hasonulás). Előreható hasonulás történt pl. a magyar illeszkedés eseteiben.

A hasonulás különös esete az, amikor a mássalhangzó képzése a vele érintkező magánhangzó képzése módját befolyásolja. Így az úgynev. szláv félhangzók másképp fejlődtek pl. *r* és *l* előtt, mint egyéb mássalhangzók előtt (vö. Melich NyK 39: 15—17). Vagy az alsómecenzei német nyelvjárásban az *a* és *u* orrhangok előtt szintén orrhangúvá lett (vö. Gedeon: Az alsóm. német nyj. 19: 27).

De nemcsak a mássalhangzó hat a magánhangzókra, hanem a megfordított esettel is találkozunk. Sievers szerint: „Es gibt also auch von den Konsonanten... streng genommen ebensoviel Spielarten, als es Vocalnünancen in der betreffenden Sprache gibt.“ (Vö. Phon.⁵ 185.) Így pl. palatális magánhangzók a velük érintkező mássalhangzót is palatalizálják. Már pl. a fgr. ősnelvben is más *k* hangot ejtettek magashangú, mást mélyhangú magánhangzók

előtt, s míg az utóbbi a magyarban *h*-vá változott, addig az előbbi megmaradt. Sievers az Umlaut és a magánhangzói illeszkedés eseteit is abból magyarázza, hogy az indukáló magánhangzó először a mássalhangzó artikulációját változtatta meg s ezen keresztül hatolt az indukált magánhangzóra. Zöngés magánhangzó esetleg a zöngétlent is zöngéssé teheti, pl. nagy kiterjedésben a román nyelvekben: *praium* > spanyol *prado* stb. Ide tartozik a palóc s a mordvin mássalhangzóknak magashangú magánhangzó előtt történt palatalizálódása. Ez a jésített mássalhangzó egyes esetekben mélyhangú szavakban is előfordul, de ezt is egy eredetileg utána következő magashangú magánhangzó okozta. (Vö. Paasonen: Mordvinische Lautlehre, Suomalais-Ugrilainen seuran Toimituksia XVII: 49.) Még érdekesebb jelenség, hogy egyes szavakban az ily módon jésített mássalhangzó azután palatalizálta az ugyanabban a szóban mélyhangú magánhangzó előtt levő mássalhangzót is. Ilyen eset pl. a moksza-mordvinban: *iud'i* 'násdíp' (uo. 51).

Mindezekből tehát azt láthatjuk, hogy a kiejtett hangokra környezetük is erős befolyással van. Megtörténhetik az is, hogy az illető hang környezete megváltozik s elvonás útján mégis olyan alakot vesz fel, mintha még a régi környezetben volna. A balatonfelvidéki népnyelv *Bálint*, *viszke*, *reszke*, *hőrcsög*, *epréz*-féle változatai (vö. NyF 40: 17—18) bizonyosan így keletkeztek.

Az eddig tárgyalt esetekben közvetlen érintkezés történt. Wundt azonban a hangoknak asszociatív távolba-hatásáról is beszél s ezen a jelenségen az analógiát érti. Igaz ugyan, hogy analógia nemcsak a hangváltozás terén fordul elő s ezért nem lehet a hangváltozás egy fajának tekinteni (vö. Delbrück: Grundfragen der Sprachforschung 107), de bizonyos az is, hogy a hangtani analógiát Wundt lélektanilag elég helyesen magyarázta meg. Amikor *starb* — *sturben*-ből *starb* — *starben* lett, kétségkívül az *a* hang hasonította magához a vele hasonló helyzetben levő *u*-t. Ugyancsak ilyen asszociatív távolba-hatás magyarázza meg az elhasonulás (disszimiláció) számos esetét is. Így keletkeztek pl. a következő alakpárok: *singularis* (*singuli*) ~ *pluralis* (*plures*). Sőt a hangok asszociatív távolba-hatásából magyarázhatjuk meg a szóvegyülést is. Amikor *józan*-ból *rózan* lesz a *részeg* hatása alatt, itt ez utóbbi szó *r* hangja volt az indukáló.

Wundt az asszociáció jelenségei között tárgyalja a hangátvetést is. S itt is bizonyos, hogy a változás oka sokszor csakis két hasonló képzésű hang kapcsolata. Horger pl. így magyarázza a magyar hangátvetés eseteit: „A hangátvetés [székely *hujzak*] a **húzzak*-féle igealakokban indult meg a szóbelsei *zj* találkozásakor. Azért ilyenkor, mert a *z* is, meg a *j* is egyaránt zöngés spiránsok, artikulációs mozdulataik tehát közel rokonok s így kettejük hangcseréje nem változtatta meg nagyon az általános szóképet.“ „A *zj* > *jz* változás azután csakhamar maga után vont a *z*-hez legközelebb álló zöngétlen spiránsnak, az *sz*-nek ugyanilyen helycseréjét is s az igék példáját követték a névszók is.“ (Vö. NyK 39: 416—417.)

Szólunk már arról is, hogy a hang a hangsúllyal is összefügg. Bizonyos, hogy hangsúlyos kifejezésben a hangképzés sokkal élesebb, pontosabb, mint hangsúlytalanban. Így igen sok hangtörténeti jelenséget sikerült a hangsúly hatásából magyarázni. Elég talán Verner és Setälä ismert törvényeit említenünk. (Vö. Verner: Eine Ausnahme der ersten Lautverschiebung, Kuhn's Zeitschrift 28: 97 skk., Setälä: Über Quantitätswechsel im Finnisch-ugrischen,

Suom.-Ugr. seuran Aikakauskirja XIV. 1.). E törvényeknek lényege az, hogy az egyes szavak hangjai váltakoztak aszerint, amint hangsúlyos vagy hangsúlytalan szótagokban álltak. Setälä törvényét a magyar magánhangzókra is sikeresen kiterjeszti Gombocz A magyar *a* hangok történetéhez c. értekezésében (NyK 39 : 229 skk.).

A hangsúly tehát hangváltakozást idézhet elő. Egy másik fontos jelenség, amely szintén a hangsúllyal függ össze, a redukálódás, vagyis a hangsúlytalan szótagok gyöngülése. Elég itt például felhoznunk a német nyelvjárások szövegeinek és hangsúlytalan prepozícióinak gyengülését és lekopását. Ugyancsak a hangsúly kötötté válása eredményezte a magyar szóvégi magánhangzók lekopását is.

Sőt az összefüggő beszédben sokszor egész szavak különülnek el aszerint, amint hangsúlyosak vagy hangsúlytalanok. Ilyen eset pl. a magyar *és ~ is* kötőszók kialakulása; a fgr. személynévmások és a velük egyeredetű birtokos személyragok eltérő fejlődése. Niczkyfalván a *ja* és *einmal* szónak ötféle változata van, aszerint, hogy milyen erős a ráeső hangsúly. (Vö. Kräuter: A niczkyfalvai ném. nyj. hangtana 19.)

A legtöbb mennyiségi változás is a hangsúllyal függ össze. Beszédünkben általában ritmikus tagoltságra törekszünk (vö. Sievers: Phonetik 719. §.). A szavakat egyenletes beszédütemekbe osztjuk be, még pedig rendszeren kéttagúakba. Így történik azután, hogy az egy szótagból álló ütemek két hangsúlyt is kaphatnak (zweigipfliger Akzent) s ez hangzónyúlást okozhat. Gyakori az ilyen nyúlás egyes német nyelvjárásokban, főleg a *da*, *ja*, *nu* szavakban (Sievers i. h.). Sőt ilyenkor egy fölös szótag is járulhat az egytagú ütemhez. A verbászi német nyelvjárásban pl. a következő alakok fordulnak elő: *nötri*, *roort* stb. (Vö. Schmidt H.: A verbászi ném. nyj. 70. §.) Kettőnél több szótagból álló ütemek hangzói pedig megrövidülnek. E jelenségre sok példát közöl Kräuter a niczkyfalvai ném. nyj.-ről írt munkájában (17. l.) Pl.: *kšvör* : *kšvornr* (geschworen : geschworener); *pröp* : *propšrift* (Probe : Probe-schrift) stb.

A hangsúlytalanság hasonulást is előidézhethet. Ezt látjuk pl. a magyar *az*, *úgy*, *így*, *hadd*, *még*, *meg*, *vagy*, *hogy* szavak bizonyos használatánál. A határozott névelő *a* változata *az*-ból fejlődött. A fejlődés menete a következő volt: *az barát* > *az* (redukált *z*!) *barát* > *abbarát* > *a barát*. (Vö. Nyr 36 : 121.) Ugyanígyen változást találunk az *ez* szóban is (vö. *ecs csak* Nyr 7 : 280), vagy az *egy*-ben ebben az esetben: *ē zārda* (Nyr 6 : 176).

A kettőshangzóvá való válás is gyakran a hangsúllyal függ össze. A kéthangsúlyú szó hangzója könnyen megkettőződhetik a két hangsúly folytán s a két hang azután színezet tekintetében is elkülönülhet egymástól. Általában emelkedő hangsúly esetében a nyelvet is előbbre vonjuk s emeljük s ez azután *ä*, *ou*-féle kettőshangzók keletkezésére vezet; eső hangsúllyal kapcsolatban pedig a nyelv is ellanyhul és alászáll; ennek folytán azután *ea*, *oa*-féle kettőshangzók keletkeznek. A hangsúlyból szokták magyarázni a német magánhangzók diftongizálódását a kfn.-ből az úfn.-re való átmenet korában. Igen valószínű, hogy saját nyelvjárásaink több hasonló esetének is ez a magyarázata.

Végül a hangsúly a szótaghatár eltolódását s ezzel a szótagvégző más-salhangzó megkettőződését is okozhatja. Ez történt pl. a *töb* > *több* fejlődésnél. Ha ugyanis kódexeink idetartozó adatait megvizsgáljuk, azt fogjuk tapasztal-

talni, hogy a kettős *bb* jelölés eleinte csakis magánhangzók között fordul elő. (Vö. pl. Kriszt.-él.: többt. 8; több 39. NádK: több 103, 106 stb. (17-szer); többet 53, 85 stb. (10-szer); többen 96; többel 330; többt. 580 stb.)

Az itt tárgyalt változások mind a hangok összefűzésén, szavakban, szólamokban, mondatokban való alkalmazásán alapulnak. Ezeket a változásokat is sokféleképpen akarták megmagyarázni. Scherer esztétikai okokat hozott fel (vö. Zur Geschichte der deutschen Sprache² 36). Mások inkább a kényelemben keresték e változások előidézőjét. Jacobi volt az első, aki itt már lélektani okokat is keresett (Vö. Wundt: Die Sprache I² 417), őt követte Steinthal (Zeitschrift f. Völkerpsych. u. Sprachw. 1:93) és Misteli (Lautgesetz und Analogie uo. 11:388 s. kk.). Mig azonban Steinthal a hátraható hasonulásban lélektani, az előrehatóban élettani okokat látott, addig Wundt az összes idetartozó jelenséget egységes pszichofizikai alapon törekszik megmagyarázni. E változásoknak lélektani oka szerinte a hangképzetek társulása, fiziológiai oka pedig a hangkapcsolatok begyakorlása (Princip der mechanischen Einübung oft verbundener Bewegungen). „Hiernach lässt sich das Ergebnis dieser Analyse dahin zusammenfassen, dass bei jeder Art dieser Erscheinungen psychische und physische Ursachen zusammenwirken. Dabei gehören aber die psychischen Ursachen zu jenen elementaren Assoziationswirkungen, vermöge deren jeder psychische Vorgang nach zwei Richtungen hin in assoziativen Beziehungen stehen kann und in der Regel auch wirklich steht, wengleich die eine Richtung durch das Übergewicht der andern kompensiert zu werden pflegt. Die physischen Ursachen fallen dagegen in das Gebiet der Übungsvorgänge, und zwar werden die regressiven Erscheinungen als Folgen der Mitwirkung bestimmter Artikulationsbewegungen mit andern, mit denen sie oft verbunden waren, die progressiven als Folgen jener unmittelbaren Übung aufzufassen sein, die eine Wiederholung der Bewegung erleichtert.“ (Vö. Wundt: Die Sprache. I²:431.)

Ezzel megmagyaráztuk a hangváltozásoknak másik nagy csoportját, t. i. a kapcsolaton alapuló hangváltozásokat. Míg a hangképzés alapjának (az artikuláció bázisának) változásán alapuló jelenségeknél a beszélő szervezet működése változott meg, addig itt az egyes beszédelemek összetétele, kapcsolata idézte elő a változást.

*

Különféle hangváltozásokon tekintettünk végig. Kisérreljük meg most ezeknek összefoglaló áttekintését.

Láttunk először is olyan jelenségeket, amelyeknél a hangképzés alapja változott meg. E változás lényege az, hogy a beszélő szervezet hagyományos szokásai alakultak át bizonyos tekintetben s e változásnak azután alávetették magukat mindazok a hangok vagy hangcsoportok, amelyek létrehozásában az illető szokásoknak (diszpozícióknak) szerepük volt.

Láttunk azután olyan eseteket, amelyekben a változást a beszélő szervezet egyes elemeinek kapcsolata s a hozzájuk tartozó mozgásérzetek, illetőleg hangképzetek társulása idézi elő. A hang megváltozása itt tehát első sorban környezetétől s beszédbeli helyzetétől függ.

Egy harmadik körülmény, melynek szintén fontos szerepet kell juttatnunk a hangtörténeti magyarázatokban, a nyelv hullámozása. Ennek segítségével magyarázhatjuk meg a nyelvbeli ingadozásokat, a hangtörvények részleges érvényesülését s egyes új hangváltozások keletkezését. Ezt a körülményt kell tekintetbe vennünk a hangváltozások terjedésénél.

A beszélő szervezet hagyományos szokásainak változása, a képzettársulások s a nyelv hullámozása: ezek azok a tényezők, melyekből (mint legközvetlenebb okokból) a hangtörténeti változások megmagyarázhatók.

REMORSURUS PETOR.

J. Schmidt versus J. Zolnai.¹

Motto: Schreibt ihr für Schuster
und Schneider? (Schopenhauer.)

Zolnai Gyula t. kollégám a Nyr múlt számában (105—116) egy dolgozatot meg nem érdemelt figyelmére méltatva hosszabb cikket tett közzé, amely részben púrisztikus szellemű kitanítások és szellemeskedések tarka quodlibetje, részben valóságos dehonesztáló pamphlet. Ha csak közönséges púrisztikus okvetetlenkedésről volna szó, akkor is bajos volna felette egyszerűen napirendre térni. De a dolog sokkal komolyabb, mert a cikkben olyan kijelentések vannak, hogy értekezésem, valamint írásaim általában is, a magyar nyelv jogának semmibe vételével, nem magyarul, hanem németül vannak írva, németül nem a szavakat, hanem a nyelvbeli előadásnak egész modorát és szellemét tekintve (106), a magyarul való beszédétől és írástól szinte teljesen elszoktam (106), megvetem a magyar nyelvtudományi műnyelvet (107, 112), megvetek minden magyar műszót (109), megvetem nyelvünket, képzőinket és ragjainkat (109, 110), latinul, jobban mondva németül gondolkozom (111), gondolkodásom németes (111 — kétszer is), előadásomnak nemzetietlen jellege mértéket nem ismer (112), a magyar nyelv jogát teljességgel semmibe veszem (115), nyelvem nem magyar nyelv (115), önnön magyarságomról megfeledkezem (115) etc. — in infinitum. Ezt már ugyancsak nem lehet szó nélkül zsebre rakni.

Ez a borzalmas bünlajstrom velejében csak azzal van bizonyítva, hogy tulságosan sok idegen szót használlok, tehát nincs bebizonyítva. A szó t. i. magában még nem teszi a gondolkodás- és előadásmódot. Oly mondat pl. *az idg. flexio genesisét pertraktálok*, noha csak egyetlen magyar szó van benne, mégis magyarul van gondolva és mondva, míg pl. az olyan mint *bún minden kárát mondani tudja ki meg vagy helekig lávol járt a fővárosból*, noha minden szava magyar, mégis magyartalan. Mintha csak az én esetemre írta volna Simonyi: '....*az idegen szók fölös használata* még korántsem olyan baj, mint

¹ Audiatur et altera pars! Szívesen közöljük Schmidt József replikáját, nemcsak az illusztris auctor iránti regardból, hanem azért is, mert válaszában két principiális probléma merül föl: egyik a terminus technicusok kérdése, a másik az, hogy vajjon az individuális stílus mennyiben igazolhatja az idegen terminusok applikálását. — A Nyr redakciója.

a hibás szóképzés vagy éppen az *idegenszerű szófűzés*' (A magyar nyelv, 204). Egyáltalában nem vonom kétségbe, hogy írásaimban minden púrisztikus buzgalom nélkül is nem egy *stílárís (mondatlani)* idegenszerűséget lehetne felhagyszolni. Két (de csak két) esetet a cikkíró is kimutat (111): az egyik latin plur. subj. constructiója magyar plur. praedicatummal (pl. *nomina actionis infinitivusokká vállak*), a másik a *secundár* adjectivumnak (de csak ennek) adverbialis értelemben való németes használata (pl. *a képző secundár jutottl functiójához*). Mind a két eset súlyos, megengedem, de mégis csak kettő — mégis csak kevés egy terjedelmes, kb. harmadfélszáz lapos értekezésben. 'War es so schmahlich, was ich verbrach, dass mein Verbrechen so schmahlich du bestraft?' Ha t. kollégám a legnagyobb élő magyar írók egyikénél is talált néhány constructio- és szórend-ellenes jelenséget (Nyr 47:37), annál könnyebben találhat nálam, aki nem vagyok stílista és belletrista. De ez még a jövő kérdése. Ha csakugyan sikerül fáradhatatlan kollégámnak írásaimban ilyfajta bogarakat is (de kellő mennyiségben!) összefogdosni és gombostűre szúrva bemutatni, akkor (de majd csak akkor) hajlandó leszek beismerni annyit, hogy szemrehányásainak legalább némi alapja van — de többet akkor sem! A magyartalanság és nemzetietlenség méltatlan vádja ellen — annak tudatában, hogy egész életemben a magyar kultúra ügyét szolgáltam — mindig körömszakadtig protestálni fogok.

Egyelőre tehát csak azt az egyet lehet szememre lobbantani, hogy *túl-ságosan sok idegen szót használok* s velejében ez az, amit Z. végtelen elégteliséggel vég nélkül illusztrál, kommentál, persziflál — kicsinyeskedve és fölényeskedve, mintha egy tudományos munkalat egy kis gimnazista iskolai penzuma volna. Az apró-cseprő futilis kifogásokra, szúrásokra, túlzásokra, ferdítésekre, gyanúsításokra külön-külön reflektálni semmi kedvem. Idő és papiros elvégre nem arra való, hogy ilyen triviális alloiériákra pocskoljuk. Ehelyett inkább kísérletet teszek arra, hogy Z. álláspontjának *elvi* jogosultságát vizsgáljam s a púrizmussal egyszer és mindenkorra leszámoljak.

A *németeskedés* vádja mindazáltal annyira bánt, hogy az ide vont eseteket egytől-egyig szóvá teszem. Teszem azt azon állításom beigazolására is, hogy ha minden strófára antistrófát énekelnék, a hosszú litánia szétvetné a Nyr kereteit. A németeskedés esetei tehát a következők. A *dativikus, genitivikus* etc. 'barbár-latin' (!) szóalakok gyártásában *német* minták vezetnek, nevezetesen *dativisch* etc., amelyeket a *praktisch ~ praktikus, logisch ~ logikus* 'hasonlatára' alakítottam át — mondja Z. (110). Ördöge van, hogy így a vesémbé lát! Én bizony — nem lévén persze oly tájékozott a magam associációinak labirintusában — azt hittem, hogy *internationális* képzőt használok (cf. fr. *thématique, analogique* etc.), amelynek kiindulópontja a görög -*ιός*, amely már a görög tudományos és nyelvtudományi terminológiában óriási szerepet játszott (θεματικός, ἀναλογικός etc.) — Olyan 'sült-latin' plurálisok, mint pl. *nomina actionis*, s ilyeneknek plur. praedicatummal való használata, amiért már főleg ekkélsziát követtem, Z. szerint annak a jelei, hogy 'latinul, jobban mondva németül gondolkozom' (111) — de mért éppen németül s mért nem inkább latinul? — Ellenben az egyetlen *secundár* adjectivum s ennek adverbialis használata, amiért már szintén vezekeltem, csakugyan germanizmus. — Az is igaz, hogy olyasmi mint *casussuffix*, *verbalflexio* előkerül (111) — de csak egészen szórványosan és hebehurgyaságból, egyébként lépten-nyomon *suffixum, verbális*

flexio van hasznáiba. — 'Németül gondolkodás' (!) jelei volnának a következő rövidítések (!): *ahd.*, *mhd.*, *nhd.*, *hd.*, *oberhess.*, továbbá *lit.* és *ags.*, sőt talán (micsoda szellemes insinuatio!) *idg.* is (111—112; v. ö. még 107, 114). De a négy első rövidítés mögött *germanisztikai terminusok* vannak, amelyeket 'lefordítottak' ugyan, de amelyeket 'lefordítani' sohasem lett volna szabad. Mindenekelőtt a *deutsch* szó mint nyelvtudományi terminus nem 'német', hanem 'deutsch', amint vice versa a *magyar* is nem 'ungarisch', hanem 'magyarisch'; aztán *hochdeutsch* szónak 'fölnémet' fordítása semmit mondó, mert egy árnyalat sincs benne a 'süddeutsch' fogalmából, és hozzá idéetlen szó, mert hiszen olyféle képzés mint 'fői-magyar' hallatlan. 'Fölnémet' tehát 'sült-német' szó, amely magyarul hangzik, de németül van gondolva: *detras la cruz esta el diablo*. Az egyetlen egyszer előkerülő *oberhess(is:h)* hebehurgyaság. A *lit.*, *ags.* és *idg.* (mondjuk: helytelen) rövidítések mögött pedig — tanúm az ég és egész hallgatóságom! — a magyar *litván*, *angolszász* és *indogermán* szavak lappanganak. — A német nyelvtudósok szükségtelen pontoskodásának utánzása volna az, hogy a megszokott szanszkrit név helyett következetesen *samskrt* nyelvről beszélek (sic! 112). De hisz a *samskrt* szót a németek nem szokták használni. — Az '*ohne weiteres*' nálam idézőjelben van, amelyet Z. egyszerűen elhagy (! 112). — A *Sp.* rövidítés egy német folyóirat idézésénél kerül elő, tehát muszáj volt kisserkeszteni (112).

Ime a 'sült-német műszók és egyéb kifejezések' (112) teljes gyűjteménye! Ezek az én németeskedésem koronatanúi! Szép kis társaság! Egy-kettő kivételével a többi mind gyanúsít vagy ferdít vagy félrebeszél vagy nagyképüsködik. Ilyen tanúkkal akarja Z. a pört megnyerni? Szépen fogja megnyerni! A németeskedés vádjá ideges rómlátás.

A 'deákoskodás' kérdése ellenben igenis discutiálható, de csak amennyiben szavakról van szó. Idegen szavaim t. i. — néhány sporadikus esettől (mint *étape*, *déroute* etc.) eltekintve — tényleg latin (görög) szók, de — s ezt nyomatékosan kell hangsúlyoznom — *túlnyomó többségük terminus technicus*, részint *általánosabb jellegű tudományos műkifejezés*, mint *genesis*, *probléma*, *theoria*, *principium* etc., részint *speciális nyelvtudományi (indogermanisztikai) műszó*, mint *flexio*, *nomen*, *verbum* etc. Az a szemrehányás' tehát, hogy latin (görög) tudományos műkifejezéseket használok, púrisztikus szempontból egészen jogosult — volna, ha tudományos szempont is nem volna a világon. Technikus kifejezésekre, amelyek élesen elhatárolt fogalmak megjelölésére szolgálnak, minden tudománynak égető szüksége van. E kifejezéseket pedig a különböző szaktudományok művelői szántsándékkal a latin (görög) nyelvből szoktak venni — részint tradicionális megszokásból, mivel a tudomány internacionális és nyelve valamikor a latin volt, részint mert a holt nyelvekből választott s tehát mintegy megmerevült szók ipso facto jobban felelnek meg a célnak, mint az élő nyelvek szavai, amelyeknek jelentéstartalma és fogalmi köre a mindennapi használat folytán kevésbé exact (v. ö. *tó: thema*, *ige: verbum*, *lárgy: objectum*, *eset: casus*). A nyelvtudomány (már mint az indogermanisztika) terminusai tehát szintén latin (görög) szók — annál inkább, mert hiszen túlnyomó részben a görög-római nyelvtudomány évezredes terminológiájából vannak átvéve, amely a traditio szakadatlan folytonossága folytán ma is él és — horribile dictu! — magyar középiskolákban is él és hozzá — *di meliora!* — a magyar állam aegise alatt. A denunciació ugyan csunya dolog, de hát — finis

sanctificat media. Ha tehát a görög-római grammatika műszavainak lefordítása az iskolának sem sürgős, nem látom be, mért kelljen a tudománynak sietnie.

A régi 'deákos' nyelvtudományi terminologia tényleg mindenütt a világon polgárjogot nyert — teljes polgárjogot, úgyhogy minden nemzetbeli szakember (nemcsak a német, hanem a francia, angol etc. is) minden teketória nélkül használja s lefordítani álmában sem jut eszébe. Ha a magyar nyelvészek egyes latin műszókat lefordítottak, ez az ő dolguk, s ha a púrista most már minden latin terminus mellőzését követeli tőlük (108), ám lássák, hogyan készülnek el vele. Az indogermanista azonban nem köteles a kötélnék állani: nem fogja ugyan a magyar nyelvtudományi műnyelvet 'megvetni' (milyen gyűlölködő insinuatío!), de nem fogja használni, mert a magyar műnyelv, bármennyire 'régi, szerencsésen kidolgozott és megállapodott' (107) is, távolról sem gyökerez oly mélyen az évezredek internacionális tradícióban, mint az indogermanisztika, s mit sem törődik azzal, hogy a nyelvtudományi terminusoknak történetük (néha igen bonyolult történetük) van. Ha a magyar *alany* 'immár száz esztendőnél idősebb' (107), az derék dolog, de mintaképe, a latin *subjectum* nem kevesebb mint 2000 esztendőssal mivel az ó- és középkori filozofia és filológia kohójából került ki, rendkívül erős tradicionális mellézköngéje van, amelyből az *alany* szóban mit sem érezhetni. — A magyar nyelvtudományi műnyelv továbbá speciális magyar szempontok szolgálatában áll, minél fogva az indogermanisztika igényeit nem elégítheti ki. A *tárgy eset* műszó pl. az indogermanisztikában használható, mert az *accusativus* nem csupán a 'tárgy (objectum) esete', cf. lat. *Romam ire, quinque pedes latus* etc.; — az *infinitivus* nem 'főnévi igenév', hanem — legalább eredetileg — nomen actionis megmerevült casusa, etc. — Mivel továbbá egyik-másik lat. terminus jelentéstartalma időközben megváltozott, magyar fordítása csak rég letűnt korok naivságának és tévedésének megörökítése. Így pl. a *flexio* szó, úgyszintén 'hajlítás' fordítása — noha Z. oly tekintélyekre hivatkozhatik mint a Révai Nagy Lexikona és a Műveltség könyvtára (107) — semmitmondó naivság; — a *gutturális* nem 'torokhang' etc. — Oly terminusok különben mint *accusativus*, *locativus* etc., *praeteritum*, *perfectum* etc., *conditionalis*, *imperativus* etc. a magyar nyelvű szakirodalomban is előkerülnek — és pedig nem csupán class. filologusoknál, hanem — hogy megint denuncialjak — magyar nyelvészeknél is. Quod uni iustum, alteri aequum. Vagy: si duo faciunt idem, non est idem?

Számtalan esetben egyébként a magyar nyelvtudományi műnyelv teljesen cserbenhagyja az embert, mert bizonyos nyelvtudományi terminusokra soha sem volt szüksége. Így esetek pl. *aoristus*, *basis*, *determinativum*, *prosecutivus*, *in-junctivus*, *adaptatio* etc. Quid nunc? A púrista persze hamar készen van a felelettel: csinálni kell! Ha tudná, mit kíván! Bizvást merem mondani: egy congressusnak beletörne a bicskája abba, ha egy minden tekintetben kielégítő, egyseges magyar indogermanisztikai terminológiát akarna teremteni. Tegyük csak néhány könnyelmű kísérletet! Csakhamar tapasztalni fogjuk, hogy egyes terminusok, mint pl. *aoristus*, *supinum*, *affixum*, *in-junctivus*, *prosecutivus*, *intensivum* etc. minden kísérlettel dacoltak (v. ö. 107-108) és dacolnak. — Néha persze a fordítás könnyen menne, de a megfelelő magyar szó már le van foglalva: Die Worte sind nicht herrenlos. Így pl. a *formans* v. *formativum* pontos megfelelője *képző* volna, de ez a magyar terminus nem foglalja magában a flexiók sufixumokat (ragokat). A *prae-fixum* 'előrag' volna, de ez a magyar class.

filológiában a lat. *augmentum* (gör. αὐξησις) fordítása. A *sonans* teljesen azt jelenti, amit a magyar '(magán)hangzó', de ez a magyar terminológiában a *vokális* terminus fordítása (l. még alább!). *Accentus* a magyar terminológiában 'hangsúly' — vagy: 'ékezet'?! [v. ö. 110] —, az idg. terminológiában egészen más valami: nem csupán 'hangsúly' és 'hangsúlytalanság', hanem 'hangemelkedés' és 'hangsúlyedés' is. — Néha az idegen terminus jelentéstartalma idővel alterálódott s a fordítás csak rég elavult felfogást tükröztetne vissza. Az *ablaut* keletkezése idejében csak 'hangmásulás' volt, ma már 'a hang reductiója és eltűnése' is. A *determinativum* valamikor '(gyökér-) meghatározó' volt, ma már semmit sem 'determinál'. A *consonans* ex vi vocis a. m. 'mássalhangzó', de ez a magyar terminus abból az időből való, amikor latin eredetije még a 'neszhangok' akusztikai természetét jelölte, holott ma már, épp úgy mint a *sonans*, hármany hangnak szótagképző funkcióját jelöli. Akinek erről csak némi fogalma van, néma elképedéssel fogja nézni azt a szélmalom-harcot, amely a *vokális* (*vokálikus*) és *consonans* (*consonantikus*) terminusok ellen folyik (108, 109, 110). Ha a terminusokat Z. receptjéhez híven lefordítanók, olyan amabilis confusio támadna Indogermániában, hogy a kutyák is sírnának. — Egyik-másik terminusnak szolgai fordítása lehetséges volna, de holt szavakat eredményezne. Ilyen a *praeidg.* szónak Z. ajánlotta 'elő-indogermán' fordítása (112), mert hasonló képzésű és értelmű adjectivum a magyarban hallatlan: oly szó pl. mint 'előmagyar' nincsen, s ha volna sem jelentené azt, hogy 'a magyar nyelvallapot előtti'. A szó tehát csak hanganyagban magyar, egyébként 'német gondolkodás' szülötte: a hang Jákobé, de a kéz Ézsaué. Ily halvaszületett korcs továbbá a közkeletű 'föl'- és 'al-német' eh. 'hoch'- és 'nieder-deutsch' (='süd'- és 'nord-deutsch'!). Ilyen volt régebben 'letevő', 'hanyalszó', 'határozatlan mód' etc. eh. *deponens*, *supinum*, *infinitivus* etc. A szót persze könnyű lefordítani, de nehéz a fogalmat visszaadni, mint ezt Z. kísérletei is mutatják: a 'rálkalmazásos elmélet' v. a 'rálkalmazás elmélete' (105, 106) nem adja vissza az adaptációs theória fogalmát, mert nem fejezi ki azt, hogy az ú. n. suffixumok bizonyos funkciók hordozóivá 'adaptálódtak'; a 'hasonlat' (110) szintén nem fűdi az analógia fogalmát.

A 'tudákos' (110) latin terminusok tehát megtartandók — már azért is, mert részben lefordíthatatlanok, részben nincsenek lefordítva. Aki képességet és hajlandóságot érez magában a lefordításra, ám tegye próbára erejét. Egy indogermanista azonban, bármennyire is 'Mädchen für Alles' (P. Horn), még sem lehet arra is kötelezve, hogy magyar szóalkotó tehetség is legyen s invita Minerva szavakat gyártson, főleg mikor úgy sincsen módjában gyártmányait az egész magyar nyelvtudományi publikumra ráerőszakolni. Magyar és latin műszavakból álló terminológiát persze lehetne használni, de ilyen felemás terminológia nem kívánatos. Eszerint nem marad más hátra, mint a latin terminológiát használni, ami az egész világon is szokás és a tudománynak is érdekében áll. Derék dolog a pürizmus, de a tudományos terminológia stabilitása és exaktsága se kutyá.

Az idegen szavaktól való tartózkodás bizonynyal felette kívánatos és már tisztán aesthetikai szempontból is szükséges íróknál, szónokoknál etc., akik egy egész néphez vagy nemzethez szólanak, akiktől tehát el lehet várni, hogy szavukban és írásukban a *nemzeti genius* nyilatkozzék meg. *De egy magyar szakembernek nem csupán a magyar nyelv, hanem a tudomány érdekeit is szí-*

vén kell viselnie. Mégis csak nem lehet mélyen fekvő ok nélkül, hogy szak-tudományi művekben és folyóiratokban csak úgy hemzsegnék az idegen terminusok. A púristák folyton panaszkodnak, gáncsolnak, irtanak, de mintha csak kutyát kefélnének: 'Das Klappern der Mühle höre ich, aber das Mehl sehe ich nicht' — mondja az arabus, persze németül. Honnan van ez a kézzel fogható eredménytelenség? A szakemberek nyilván érzik, hogy joguk van terminusaikhoz ragaszkodni, de a púrisztikus terror hatása alatt nem mernek a tudomány érdekével előhozakodni: álszégyenből hallgatnak, de kötelességérzetből a régi módon folytatják mesterségüket. Nem tudom, így van-e, de ha így van, akkor helyén való arra figyelmeztetni, hogy a *tudományos terminologia tisztára a tudomány intern ügye*, amely nem tartozik a púristákra, mert hiszen a púrizmus nem tudomány, nem tartozik a nemzetre, mert tudományos kérdésben nem lehet mindenkinek szavazati joga, hanem kizárólag a szakemberekre tartozik, mert tudományos kérdésben ők a nemzet képviselői. Aki tudományos kérdésben a nemzetet ráncigálja elő s 'a magyarságért erősebben lelkesedő vidék nevében' emeli fel szavát (111), az megfeledezik tudósi mivoltáról s veszedelmesen hasonlít egy véres szájú demagóghoz, aki a terrorra spekulál. De az 'Abschreckungssystem' számára nincsen hely a tudományban (Schuchardt), s aki helyén nem való hazafiaskodásból a tudomány ellen vétezik, annak fejére kell olvasni Schopenhauer kemény szavait: 'Hier sei beiläufig erwähnt, dass der Patriotismus, wenn er im Reiche der Wissenschaften sich geltend machen will, ein schmutziger Geselle ist, den man hinauswerfen soll'. Arról, hogy milyen veszedelmes dolog a hazafiaskodás a tudományban, nem egy verset lehetne énekelni s tudnak a magyar nyelvészek is. Gondoljunk pl. az ábrándos nyelvnyomozók félszeg iskolájára, amely a világnak minden nyelvét a magyarból keletkeztette, vagy a nagy tudású Mátyás Flórián esetére, aki 'finnező' ellenfeleinek kézzel fogható igazával szemben a nemzetre, magyarságára, a magyar nyelv becsületére appellált (l. Munkácsi, ÁKE 34, 36). 'Hazánkban a század első felében a nemzeti hitűség elfogultsága nem kedvezett a finnugor nyelvhasonlításnak' — mondja Simonyi (A magy. nyelv, 31). Adjuk meg tehát a császárnak, ami a császáré, s Istennek, ami Istené — akarom mondani: a nemzetnek és nyelvének, ami a nemzeté és nyelvée, s a tudmánynak, ami a tudományé. Abban a meggyőződésben, hogy *az indogermanistának joga és kötelessége a nemzetközi latin terminológiához ragaszkodni*, eszembe sem juthat a púrisztikus szemrehányások jogosultságát elismerni s derekamat beadni.

Igen ám, de értekezésemben a tudományos terminusokon kívül is *fölösen vannak 'fölösleges' latin szavak*, mint pl. *majoritás, rekapitulál, recte, directe, in specie, metri causa* etc. s oly mérges kis bacillusok mint *p., l., c., etc.* (112, 114). Ez valóban a púrisztikus hadállás egyetlen tartható centruma, amelyhez bajos hozzáférközni. Z. támadása ezen a ponton jogos, de — azt hiszem — még itt sem teljesen jogos s mindenekelőtt nem méltányos. Ez a tudományos színezetű (tudákos?) tolvajnyelv ugyanis nem csupán az én speciális betegségem, hanem többé-kevésbé általános infectio, amelyet a legtöbb szakember megkap — főleg, ha minden tudományát idegen emlekből kénytelen szopni. Mért tartsam hát egymagam a hátamat?! Ily színezetű nyelv különben — úgy érzem — tudományos téma tárgyalásánál meglehetősen stílszerű s nem csupán előkelősködés, hanem csendes figyelmeztetés is: μηδεις ἀρχιματος ελετω! Ehhez járul még valami. Idegen szavaim jó részének — legalább az én szá-

momra — van valami egészen sajátos jelentéstartalma vagy hangulati velejárója, hogy úgy mondjam: mellékszövegje, amely fordításban visszaadhatatlan. Hogy mire gondolok, világítsa meg két citatum: 'Worte sind noch anderes und mehr als Zeichen für Begriffe. Sie enthalten Werthe....; Werthe, auf denen gerade die feinsten Wirkungen der Sprache beruhen' — és: '*Gefühlswerth und Nebensinn* der Worte sind es vor Allem, die die Art des Stils, den Charakter der Rede bewirken' (K. O. Erdmann, die Bedeutung des Wortes. 78, 96). Aki ezt szem előtt tartja, elfogja hinni, hogy pl. az értekezésem címeiben lévő *genesis* szó nekem csakugyan 'többet mond' a magyar *eredet* szónál (107) — de nem azért, mert a 'deutsch' (!) Ludwig használja, hanem mert az a tudós használja, akit az agglutinációs rémuralom idejében folyton támadtak s végül egészen elfelejtettek s akinek rehabilitálását az indogermanisztika becsületbeli kötelességének mondtam (Nyt. III. 83). A címbeli *genesis* szónak tehát számomra sajátos psychikus (pathetikus) mellékszövegje van. Hadd utaljak végül még egy dologra — arra, hogy egyik-másik idegen szónak v. kifejezésnek egyáltalában nincsen megfelelő magyar egyértékese. Így pl. '*kiválóan* indogermán' (107) nekem nem annyi mint *χατ' ἐξοχῆν* v. par excellence idg. Az inkriminált '*ohne weiteres*' (112) — a következő mondatban: a fő maga 'ohne weiteres' képviselője lehetett egy casusnak (Nyt. III. 188) — nem annyi mint 'minden tekintet nélkül, szó nélkül' (Kelemen), 'kérdés v. szó nélkül, kétségkívül' (Ballagi). Mit csináljon az ember ilyenkor? Feláldozza a fogalmat v. gondolatot a szóért? Nem: az ember kínjában használja az idegen szót s aztán egy goromba ellen-purista háta mögé bújik: 'Bisweilen drückt eine fremde Sprache einen Begriff mit einer Nüance aus, welche unsere eigene ihm nicht giebt und mit der wir ihn jetzt gerade denken; dann wird Jeder, dem es um einen genauen Ausdruck seiner Gedanken zu thun ist, das Fremdwort gebrauchen, ohne sich an das Gebelle pedantischer Puristen zu kehren' (Schopenhauer, Parerga. II. 599).

Azt a bűnömet mindazáltal, hogy — mondjuk: fölösleges módon — túlságosan sok idegen szót használok, készséggel beismerném, de mi haszna, ha szánni-bánni nem tudom? *Cela est plus fort que moi*. Hogy másképpen tudjak beszélni és írni, ki kellene bújnom a bőrömből. Ez azonban immár, az emberi életpálya vége felé, lehetetlen — nem csupán physikailag, hanem moraliter is. Mert ha a stílus a lélek arca, akkor idegen stílust utánozni annyi mint álarcot feltenni, azaz: szép számú bűneimet még méltatlan accomodatiókkal is tetézni! Ezzel kapcsolatban még egyet! Szóban forgó értekezésem 14 folytatásban (Nyt III.—VI.) az 1910—1917. évek folyamán jelent meg, a Z.-féle kiszerkesztés az 1918. év elején. Mért ily későn? Ha a Nyelvtudomány szerkesztője, aki nem purista, elmulasztotta a szerzőt túlzásaitól visszatartani (111), mért mulasztotta el ezt Z., az Istenőt hivatott purista, s miért szánta magát rá csak a nyolcadik évben arra, hogy 'a netalán beállható káros következményeknek elejét vegye' (106)? Voltaképpen tehát (újra demunciólok!) ő a felelős érte, hogy évek során át hinhettem a konkolyt — és hozzá, amint a cikkíró maga unalomig ismétli, a Magyar Tudományos Akadémia folyóiratában, minek folytán a beállható káros következmények kimaradhatatlanul és a legszélesebb körben fognak jelentkezni, mert tudvalevőleg minden magyar parasztnak, legalább vasárnaponként, egy akadémiai folyóirat rotyog a fazekában. Ő a felelős érte, hogy megromlottak a Nyelvtudomány olvasói s hogy, ami nekem még nagyobb baj, megromlottam magam is. 'Ο μὴ διαπλες ἀνθρωπος οὐ παιδεύεται, ergo —

korábban kellett volna a nyúzásához hozzáfognia. Most már minden késő: öreg kutya már nem tud két lábra állani s ha választania kell a púrizmus és a föld-rengés között, a földrengést fogja választani.

A távolabb álló különben némi meglepetéssel konstatalhatja, hogy a purifikálás mértéke tekintetében nincs teljes egyetértés az adeptusok között. Így pl. Simonyinak 'A magyar nyelv' c. művében — egy a Magyar Tud. Akadémia könyvkiadó bizottsága megbízásából a magyar közönség számára írt s Beöthy Zsoltnak, a magyar nyelv ékesszavú mesterének ajánlott könyvben — előkerülnek oly latin eredetű szók mint *analógia* (9), *filológia* (17), *indukció*, *rekonstruálni* (20), *glossza* (121), *accusativus cum infinitivo* (192), 'purizmus' (idézőjelben: 202), *purista*, *hexameter*, *affektáltság* (204) etc. — Kalmár a 'Math. és phys. lapok' egy füzetének olvasásakor elhül 'azon a tobzódáson, ami ott az idegen szavakkal folyik', de aztán így folytatja: '*Jól van, hogy kores szókat nem akarnak használni, jól alkotni pedig vagy nem érnek rá, restek, vagy nem tudnak, s így műszavaik legnagyobb része idegen, ez jellemzi általában bármily magyarosan írt természettudományi munkáinkat, — de...*' etc. (Nyr 47: 37). Az idézett autoritások tehát (vagy talán nem is púristák?) írgalmasabban bántak volna el velem. Sőt Z. maga, bármily rettenetes Minos különben, hébe-hóba oly kijelentéseket tesz, amelyekből arra lehetne következtetni, hogy legalább a tudomány kedvéért hajlandó volna engedni valamicskét a púrisztikus negyvennyolcból. Egy helyen pl. ezt mondja: Ámde engedékeny leszek: a flexiót is, a problémát is el tudnám a címben szívelni, de... miért kellett Sch. J.-nek 'az idg. flexió *genesisének* problémájáról' írni? Hát a *genesis* is nyelvtudományi műszó?' (107). Egy más helyen így szól: 'Némely latin nyelvtani műszót, tesszem *dativust*, *genitivust* sbit, sőt szükség esetén *praesent* és *flexiót* is mondunk magunk is, nem indogermán-nyelvészek' (110). A következő mondatot: 'a *pronomina personalia* tövei *numerice* nincsenek differentiálva' (Nyt. III. 100) ez a megjegyzés kíséri: a *pronomen personalék* és *numerikusan* neki (már mint nekem) tudománytalanul szittyáizú volna' (111). A rettegő vádlott már-már fellelékzik, de csakhamar kiszül, hogy a púrista csak játszott vele, mint macska az egérrel. A bűnlajstrom végén t. i. 'csak úgy találomra' 'egy kis számvetést' is csinál s ad terrorsom populi megállapítja, hogy értekezésem egyetlen lapján (Nyt. IV. 28) nem kevesebb mint 71 idegen szó van¹ — csupádon csupa tudományos és csaknem mind nyelvtudományi és grammatikai terminus, köztük a főlebb már engedélyezett *genitivus* és *dativus* is! — Végképpen megzavarodik az ember, ha azt látja, hogy Z. a Nyr egy másik füzetében a *bevaggoníroz* szót a *bevaggonoz* szóval kívánja helyettesíteni (Nyr 47: 76). Ha *bevaggonoz* helyes (amit különben nem hiszek), mért volna helytelen pl. *differentiál*, *dekretál*, *slatuál* etc.? De ettől egészen eltekintve hol itt a *consequentia*? Vagy csak az ökör *consequens*? Vagy latin terminust csak intransigens púrista használhat?

Recapitulálok. A *magyaritalanság és nemzetiellenesség vádja, a magyar nyelv megvetésének vádja és a németeskedés vádja könnyelmű insinuatio és hyperbolikus szappanbuborék, a 'deákoshodás' vádja pedig egyes-egyedül szavakat érhet,*

¹ Ez az elrettentő szám különben úgy jó ki, hogy Z. a több ízben előkerülő szókat (így pl. a hét ízben előkerülő *genitivus* szót) megannyi külön esetnek veszi. Ezt tekintetbe véve a szám kb. két tucatra lohad le. — A 'kis számvetés' nagy mystificatio!

de jogosan — legalább nézetem szerint — csak olyanokat, amelyek nem tudományos terminusok. A bűnlajstromból tehát legfőleg annyi marad, hogy — mondjuk: 'felesleges módon' — túlságosan sok idegen (latin) szót használok. Ezt beismerem, de nem tudok rajta segíteni, nem is akarok. Ha Z. vagy bárki más azt hiszi, hogy *ez* nyelvünk természetes jogának csorbitása, módjában van írásaimat boycottálni, s ha egy szerkesztő vagy az Akadémia osztozik Z. nézetében, souverain jogában áll munkásságomra nem reflektálni. Sohasem volt ambítióm a forumon hemzsegni s szerkesztőt-kiadót kézírattal ostromolni. Semmit sem írni — ezer örömmel! De púrisztikus terrornak engedni — soha! Inkább meszet enni!

Budapest, 1918. jun. 16.

A PIARISTÁK NEVE.

Irta Nagy Lajos.

Már 1666-ban Privigyén találjuk a lengyel piaristákat, de egy ideig még nem tudnak magyarul. A rend nevét tehát vagy latinul (Scholae Piae) írták vagy németes alakban (Piarist) vagy — ami a legvalószínűbb — a cseheknél¹ ma is használatos alakban (piarista). Úgy látszik, eleinte nem tudták vagy talán nem is próbálták nevüket magyarul kifejezni. Így az első fennmaradt magyar piarista kéziratban, a laikus fráterek (világi testvérek) számára leírt fogadalmi formulában, amely dr. Friedreich Endre kegyesrendi tanár megállapítása szerint 1683-nál nem későbbi, még így olvassuk: Én Teszem nyilván való, és Solennis Fogadásomnak vallását Laikusságra, avagy munkás Fráterségre, az Clericor^m Regularium Paup^{erum} Matris Dei Scholar^m Piar^m Szörzetében. . . .² Később sem tudták még jó ideig lefordítani, mert a piaristától első nyomtatásban fennmaradt magyar beszéd (Ur-teste-napi predikáció 1724) címlapján ezt találjuk: Pater Adalbertus à Sancto Stephano è S.(cholis) P.(iis) szerzetes Praedicator. . . . Még 1726-ban sincs lefordítva az első fennmaradt magyar piarista szinlapon: „Erkölttsnek Dicsőssége“, mely „a Nagyságos, Tekintetes, Nemes, Nemzetes, jó Erköltcső, és Első — Pesti Scholarum Piarum Iffiuságától kibocsátott (Prónai Antal közölte a budapesti kegyesr. gimn. 1906/7. értes.-ben).

A németes vagy inkább csehes piarista névről is csak 1704-ből van magyar szövegben az első adatunk Berthoty Ferenc főkapitány útlevelében, melyet egy piaristának állított ki: Ezen tiszteletes Pater Ur, az Podolinczy *Piaristák* féle stb. (Dr. Friedreich Endre tette közzé: Közl. Szepes várm. multjából 1910 : 81.) Ez a név vagy a (Scholarum) Piarum-nak divatos korcs továbbképzése vagy a (Schol.) „Piar.“ rövidítése; az utóbbi még valószínűbb. Így keletkezhettek a lengyel *pijar* (= piarista).

1769-ből való a második adat a piarista szóra Deső Bernárd Calasantiusról mondott beszédében, hol „*Piarista* Szent szerzet“-et (3. l.) és

¹ A felvidéken a tótok is használják ezt a szót: *piarista* (olv. piariszta). Tehát a tót útján a magyarba könnyen átjöhetett.

² Professiones ab exordio Religionis usque ad Annum 1751. A privigyei kegyesr. házi könyvtárból. A könyv elejére a formulák, második részébe a fogadalmak kézíratai vannak kötve.

„Piarista. Mesterek“-et (27. l.) emleget. Ettől kezdve már sűrűbben olvassuk a piarista nevet, de általában nem ezt, hanem a magyar fordítását használják (legalább is a fennmaradt nyomtatványokban).

Minálunk a név lefordítására 1736-ban találunk adatot. A román nyelvek könnyen lefordították vagy mondjuk — átformálták az eredeti latin nevet. (Olaszul: Scuole Pie, scolopio; spanyolul: Escuelas Pias, escolapio; franciául: Ecole Pie.) A gr. Károlyi Ferencné fölött mondott gyászbeszéd címlapján (1736. Petrikben: Koporsó, Jóságokkal tündöklő — cimszó alatt) olvassuk: Isten Sz. Annának neve alatt vitézkedő *Ajtatosság Iskolájabeli Szerzetes*. Ugyanígy találjuk P. Daniel 1742-ben Veszprém piacán mondott úrnapi beszédének címlapján (Uedvösségre Vezérő Lelki Vetekezés. Petrikben nem találtam. A piarista közp. könyvtárban megvan.) Harmadik adatunk a P. Gergely gr. Károlyi Sándor koporsója fölött 1743-ban mondott beszédének címlapján: Isten Szent Annának Neve alatt vitézkedő *áhitatosság Oskolájabeli* alázatos Szerzetes. A negyedik adatnál (Jegenyei József Zajezdai Patachich Gábor Herman kalocsai érsek fölött mond. gyászb. címl. 1746) csak kevés az eltérés: Isten Szent stb. *Ajtatosság Oskolabeli* stb. — A kegyesrend nevének ilyen változatairól a NyÚSz.-ban nincs adat, csak az Áhitatos Oskolák szerzete elnevezésre 1779-ből. De ez utóbbira is ráakadunk már P. Gergelynek a nagyváradai püsp. templom alapkövetételekor (1752. Emlékezetes nap...) mondott beszéde címlapján: *Áhitatos Oskolák Szerzetesse*. Megtaláljuk még egy Calasantiusról szóló beszédben (1758. Petrikben: Ahitatosság, Buzgó — cimszó alatt) az „*Ahítatos Oskolák*“-at (23. l.) és az Ahitatos Oskolák Szerzetét (13. l.). A legérdekesebb adatokra akadunk Deső Bernártnak az említett beszédében (1769): *Aitatos Tanítás Társosága* (26. lap), *Aitatos Tanító Társaság* (29. lap), *Aitatos Mesterek* (27. l.). Sőt egy helyen: aiatatos Piarista Szerzet (19. l.), de amint a kis kezdőbetű is mutatja, itt az aiatatos csak jelző. Horányi 1773-ban „Ahitatos oskolák rendin való“-nak írja magát (Magyarországnak hatalmas és ditsőséges királyainak stb. c. könyvének).

A rend nevének másik változatát a *kegyes oskolákat* a NyÚSz. 1808-ból idézi, holott már 1763-ban Tapoltsányi Gergely Eszterházy Imre gr. nyitrai püspök temetésén mondott beszédének címlapján ezt találjuk: *kegyes iskolák szerzetesse*.

Most már az a kérdés, melyik volt az uralkodó név: a kegyes-e vagy az ájtatos? A NySz. szerint mind a kettő nagyjában megfelelt akkor a pius-nak, de ma már csak az ájtatosnak v. áhitatosnak van meg ez az értelme.¹ *Tapoltsányi* a „Szent Kalazantius József áhitatos iskoláktól nevezetett szerzetes rend' fundátorának sommás életé“-ben (1772.) *hol Kegyest, hol Ahitatos* használ, sőt határozottan ki is mondja, hogy a rendnek kétféle neve van: „nevezte azért (t. i. Kal. sz. József az iskoláit) Kegyes, vagy Ahitatos Iskoláknak; tudni-illik, mert ez vala minden igyekezetének fő tzélja, hogy a' kegyes élet a' szeléd bőttükkel együtt nevedjek, és terjedjen a Kereszténységben.“ (199. l.) Ebben az időben mind a kettő kifejezte azt, amit a nemet *die frommen Schulen*-nak fordított. Fölváltva használták a kettőt egészen a 19. század közepéig s akkor a *kegyes* név győzött.

¹ Arany Tompához írt levelében és prózai dolgozataiban is használja a *kegyes* szót a régi értelemben (Pollák: A. J. és a biblia 2. és 6. l.). — Verseghy szerint *kegyes* már nem pius, hanem gratiosus (NyÚSz. 165.).

Ami e két név további összetételeit illeti, szintén különféle változatokat ismerünk, különösen a mult század első feléből és a 18. sz. végéről. Dugonics 1774-ben kegyes iskolabéli szerzetes papnak írja magát (Trója vesz.), Falk Pál Kal. sz. Józsefről mondott beszédében (1783.) *Ajlatos Szerzetes* ír (18. l.), Horváth Cyrill 1834-ben a *Kegyes Szerzet* tagjának nevezi magát (Lonovics püsp. beiktatására írt költ.), Gyarmathy János 1836-ban Kal. sz. Józsefről mondott beszédében (20. l.) *Ajlatos Rendet* olvasunk. Ugyan Jallo-sics András még az *Ajlatos Tanító Rendük* nevében ír költeményt Czindery László főispán beiktatására 1845.-ben és a piarista Névkönyvön még 1846-ban is *ajlatos tanító szerzet* van, azért már Bigelbauer Károly *kegyesrendi* oktató-nak írja magát 1842-ben (A földtan alaprajza) és Nagy Márton Szavaló c. könyvének leghátulsó lapján a hirdetések között ezt a változatot találjuk (1843.): a *kegyes tanító rend* tagja. Az utóbbi név a legkifejezőbb, mert a „kegyes tanító”-ban a Scholae Piaae jelentősége is benne van. A kegyesrendi-vel szemben 1845-ben több helyen találjuk ezt is: *kegyesrendű* (pl. a kegyesrendű budai kir. főtanoda ifjuságának érdemszerinti sorozatán 1845. I. félév), de ezt az előbbinek gyakoribb alkalmazása kikoptatta a közhasználatból.

Még megemlíthetem a Takáts Sándor dr. könyvében említett „szelíd iskolák”-at (Benyák Bernát 35. l.) és az Erdélyi Károly dr.-ében fölhozott „Jámbor Iskolák”-at és „Jámbor Szerzet”-et (Calasanz sz. József, Temesvár 1893. 8. l.). Ezek közül egyikre sem találtam adatot a kegyes-tanítórend központi könyvtárában.

E nevek közül a kegyesrend és kegyes-tanítórend terjedt el és ezt az tette lehetővé, hogy hivatalos kiadványokban a rend ezt a kettőt használja a szabadságharc óta. Most leginkább aszerint oszlik meg használatuk, amint magáról a rendről van szó (főnévi alak) vagy a rendhez tartozó személyekről és fogalmakról (melléknévi alak). Az első esetben leginkább a kegyes-tanítórend használatos, a második esetben a kegyesrendi (pl. tanár, áldozópap, főgimn. stb.), de néha megfordítva is. Ez utóbbi helyett igen sokszor használják a piaristát is, elég gyakori a közhasználatban a piarista rend elnevezés is. Mondhatnók, hogy a köztudatba inkább átment a piarista mint a kegyesrendi vagy a kegyes-tanítórend.¹ A piarista név fejezi ki leghívebben az Ajlatos Iskolák értelmét, csak az a baj, hogy nem magyar eredetű. De ahogy a lazarista vagy a jezsuita, cisztercita, minorita, bazilita nevek megállják a helyüket, úgy a piarista is megállja. A kegyesrendi és a kegyes-tanítórend pedig ha nem is fejezi ki már az eredeti érteimet, ha némileg már a nyelvtörténetbe tartozik is, azért mással nem helyettesíthető, sőt meg kell becsülnünk rajta a mult idők patináját!²

¹ Talán némileg bizonyíthatjuk ezt avval is, hogy a szegedi tolvajnyelvbe (piarista = pulyka; Nyr. 32:401) és a kisgyerek-rigmusok közé is e név került bele: Ista-Pista, pijarista.

² Érdekes, hogy ezt a nevet néha az irgalmas-renddel (misericordia-nusok) tévesztik össze. Ez is mutatja elavultságát a kegyes szónak.

ISMERTETÉSEK.

Rákosi Jenő: A magyarságért.

Budapest. Élet irodalmi és nyomdai részvénytársaság kiadása. Révai-bizomány.

Rákosi Jenőnek A magyarságért c. kötete hirlapi cikkeiből való jókora gyűjtemény és az Élet könyvei közt jelent meg. Olvasása a magyar nyelvtudomány művelőjére is tanulsággal jár. Aki ugyanis az utolsó évtizedek történetét közvetlen tapasztalatból nem ismeri, ebből a könyvből a többek közt azt is megtanulhatja, hogy a magyar filológiának mely kérdései keltettek olyan érdeklődést, hogy a nagy közönség körébe is eljutottak.

Kétséggkívül Rákosi Jenő ujságírói működésének nagy része van abban, hogy a helyes magyarság, a nyelvtisztaság és helyesírás ügye meglehetősen fokú népszerűsége tudott szert tenni. Lapjában ugyanis nemcsak ezeket, hanem még távolabb eső nyelvtudományi kérdéseket is megvitat; szóba kerül pl. az idegen földrajzi fogalmak elnevezése (Velence, Boroszló, Bécs); s állást foglal abban a vitában is, vajjon az ókori remekírók fordításában meg kell-e tartani az eredeti versformát s pl. Homéroszt hexaméterben vagy alexandrinusban kell-e a magyar közönség elé adni.

A M. Nyelvőr Rákosi Jenő irodalmi működésére mindenkor tisztelettel s amellet bajtársi érzéssel fog gondolni. Nevét már az 1875. évi nyelvjavító mozgalom részvevői közt is megtaláljuk s azóta is egyik legelkeesebb munkása a helyes magyarságnak. A magyarságért c. kötete három nyelvészeti cikket tartalmazza: A nemzeti nyelv, A nyelv kultusza és A purizmus címűeket. A dolog természetéből következik, hogy mind a három cikk népszerű közlemény. Egyik sem akar új tudományos tételt felállítani, mindegyik a nyelv szeretetét akarja olvasóiban megerősíteni. Rákosi J. lelkes, meggyőző előadásának bizonyára sikerült is ezt elérni. S ha ez így van, a cikkek értékét a legkevésbé sem kisebbsíti, hogy állításai nem felelnek meg mindig a tudomány tanításának. A nyelvtudomány ítélete előtt pl. ez a tétel sem állja meg helyét: A magyar ember nem gesztikulál, nem szeleskedik, épp úgy, mint ahogy szavát nem hangsúlyozza, vagyis nem szótagra vet súlyt, csak értelmi hangsúlyt a szóra, mely mondatában fontos (20. l.) T. i. az az igazság, hogy külön mondatbeli és amellet külön szóhangsúly van. Az sem szükséges pl., hogy a magyar nyelv átlátszó tisztaságát olyképen tegyük érthetővé, hogy a német *mag* és *möchte* igealakra, mint a német nyelvnek nem éppen természetes tényeire hivatkozzunk, mert a német könnyen viszonzhatja a szemrehányást a *vagyok, voltam és leszek* igealakokkal. (19. l.) A magyar nyelvjárástanulmányok Rákosi Jenőnek azt az állítását sem egészen igazolják, hogy a magyar paraszt nem beszél énekelve. (20. l.)

Általában véve ilyenmű állításokra a magyarságnak s így a magyar nyelvnek is, megható szeretete ragadja. Ezek mellett azonban sok helytálló nézetet is hangoztat, pl. a magyaros nyelvrész fejlődéséről, a népnyelv fontosságáról, a tankönyvek magyarságáról és sok más kérdéstről. Közvetlen hangon magyarázza pl. a nyelvszokás fontosságát. Ha a nyelv ő felségének tetszett az egyik forma — mondja — és nem tetszett a másik: mi ragaszkodjunk bátran ahhoz, ami a mi nyelvünknek tetszett. (198. l.) Coquelinről szóló cikkében a magyar színészek előadásmódjáról is megemlékezik. Hangoztatja, hogy

a magyar nyelv természete nem tűri a gyors beszédet. Aki francia gyorsaságot erőltet, magyarban, az már — szerinte — nem gyorsan beszél, hanem hadar (258 l.)

Meggyőződése, hogy a magyar nyelv a legtökéletesebben visszatükrözi a magyar lélek minden jellemző sajátosságát. A művészet bármely terén csak az tud tehát nemzetit alkotni, aki a nyelvnek legrejtettebb finomságait is jól ismeri, mert ezen az úton lehet eljutni az eredeti magyar lélek legteljesebb megismeréséhez.

Érdekes nézetei vannak a purizmusról szóló cikkében is. Nemcsak azért kardoskodik, hogy az idegen tulajdonneveket magyarosan kell írni, hanem egyszersmind azt is vitatja, hogy a magyar tulajdonneveket angol és francia cikkekben, vagy angolok és franciák részére olyképpen kell leírni, hogy a leírt szavakból az angol vagy francia olvasás szabályai szerint, a magyaros ejtés megközelítésével, a kérdéses magyar nevet lehessen olvasni. Ezért akarja ő francia cikkben Hegedűst Hégueduche-nek, Munkácsyt Mounkaatchynak írni. Teljesen való, amivel tételt igazolja, hogy t. i. a franciák a kérdéses magyar neveket Ezsdűsz-nek és Mönkakszy-nak ejtik.

De kérdés azért, Thackeray és Hugo helyett, szabad-e Szekkerit és Ügöt írunk. Nem helyes-e, hogy megtartjuk azt az írásmódot, amelyet az illető nemzet, vagy illető személy saját nevének leírásakor követett? Ámde Rákosi Jenő azt akarja, hogy az idegen tulajdonneveket mindenki lehetően jól olvashassa. Kérdem, miért használja akkor (hogy a Thewrewkről említést se tegyek) a Dessewffy írásmódot. Hiszen a második nevet még érettségizett emberek jó része is Desseffinek ejti; az előbbi név jó olvasásához pedig már bizonyos nyelvtudományi műveltség is szükséges? Rákosi Jenő ezeknek helyes ejtését is úgy biztosíthatná, ha a legegyszerűbben Dezsőfit és Törököt írta. Ez azonban ép oly megengedhetetlen, mint a Sekszpir vagy Risljó írása.

Nemcsak tárgyukért tartoznak egyes cikkei a Nyelvőr lapjaira, hanem nagy részük stílusuknál fogva is. Visszaemlékezései, mint pl. a Salamon Ferencről vagy Greguss Ágostól szólók, könnyed, meleg hangjukkal is megkapnak bennünket. Leírásainak, elbeszéléseinek nyelve is természetes és teljes mértékben elképzeltető. Eleven alkotóereje stílusán is megérzik, írásában a többek közt szép új jelzőket találunk: muzsikás nyelv, jégfogú tél. Katona József vérző sorsa, rágalmas és cudar ellenségek. Megkapó képeket használ: Ha az életnek is úgy sarkába bocsátjuk kételkedésünket: mennyivel erősebben a szinpadnak! (89 l.) Más helyt írása lüktet a ritmustól: Ember föl nem tartóztathatja, hatalom meg nem állíthatja, zsarnok bilincsekbe nem verheti. (115 l.)

Mintahogy kifejezőmód tekintetében sem halad mindenütt kitaposott utakon, olykor a fogalmak jelzésére is új szavai vannak. A tankönyv az ő nyelvérzéke szerint tanítókönyv, a kórista, a kardalos; karbeli, a körönd önála körtér stb.

Érdekes jellemző tulajdonsága stílusának, hogy olykor a *sem* alkotó-elemeire bomlik, azaz *is + nem-re*. *Nem* veszik észre — írja — az Akadémián s a Kisfaludy-társaságon s a Petőfi nevérről nevezett egyesületben *is*, hogy most író-nemzedékünket nem érdekli vagy nem eléggé maga az irodalom felhalmozott anyaga? (104. l. Lásd még 160., 292. l.) Talán úgy érzi az író, hogy az összetartozó fogalmakat így szorosabban összekapcsolja.

A tárgyilagos bírálatnak azonban azt sem szabad elfelejteni, hogy Rákosi Jenő stílusában itt-ott egyenetlenségek is vannak. Természetesen az

ilyesmiknek a zaklatott, gyors újságírói munka az oka. Ez a magyarázata, hogy az ortológus Rákosi J. felesleges nyelvújításbeli szavakat használ: külterjes gazdálkodás, ismérv, értékegyen. S innen van, hogy írásaiban sok idegen szó is felszínre kerül: indelebilis karakter, állami attribútumaink integritása stb. Sokszor előfordul az az idegenszerűség is, hogy jelzői mondatokkal kapcsolatos főmondatokból — várakozásunk ellenére — hiányzik a hangsúlyos mutató névmás. Az erős, daliró tehetségek tulajdonsága, — mondja — hogy egy naiv lélek merészségével írnak meg [olyan] dalokat, melyeket már egyszer megírtak, csinálnak [olyan] hibákat, melyeket ezren elkerültek. (53. l.)

De találunk eseteket az *egy* németes használatára is, másutt pedig vérbeli latinosságok bukkannak elő. Az ilyenek némiképpen rontják ugyan a hatást, de a könyv értékét csak csekély mértékben csökkentik. A helyes magyarság művelésével Rákosi Jenő feledhetetlen érdemeket szerzett.

DÉNES SZILÁRD.

A nyelvek értékeléséről.

Dr. Leo Spitzer : 1. Anti-Chamberlain. Betrachtungen eines Linguisten über Houston Stewart Chamberlains „Kriegsaufsätze“ und die Sprachbewertung im allgemeinen. (Leipzig. O. R. Reisland. 83 l. Ára 2·70 márka.) — 2. Über einige Wörter der Liebessprache. Vier Aufsätze. (Uo. 74 l. Ára 2·50 márka.) — 3. Aufsätze zur romanischen Syntax und Stilistik. (Halle a. S. Max Niemeyer. 392 l.)

Spitzer Leo, a jeles bécsi romanista, kit olvasóink a Nyr-ben kiadott közleményeiből ismernek, három újabb munkát adott ki mostanában.¹ Bár ezekben többnyire a román nyelvekből indul ki, fejtegetései rendkívül érdekesek az általános nyelvtudomány szempontjából is. A szerző Schuchardt tanítását követi, mely szerint a nyelvtudomány egységes tudomány s a román, a germán, a magyar nyelvésznek egyaránt szem előtt kell tartani az egyetemes nyelvtudomány módszereit és céljait. Spitzer igen mélyen szánt a román nyelvek talajában, de emellett igen sokszor hivatkozik más nyelvek hasonló jelenségeire s a közös lélektani tényezőkre. Harmadik helyen említett dolgozataiban gyakran érinti a magyar nyelv megfelelő kifejezésmódjait s az összehasonlítással néha meglepő világot vet rájuk. Ezeket nemsokára külön fogjuk ismertetni, most az *Aufsätze* c. kötetnek gazdag tartalmáról csak fogalmat akarunk adni a fontosabb értekezések címének főlemlítésével. A kötet húsz cikket foglal magában, s a legnagyobbik a francia „szimbolisták mondatnyi élményeit“ tárgyalja; ezt nagy haszonnal tanulmányozhatnák azok, akik a legújabb magyar költészet nyelvét és stílusát akarják méltatni. A többi értekezésből a következőket említem: Az olasz birtokos névmás mondatnához. A fr. *vous avez beau parler*. Az olasz *così*. Az olasz és fr. *là*. A spanyol *que*. *Facere* a főnévi igenévvel az ige körülírására. Az egyéninek az általánosba való befoglalásáról. A román fölszólító módról. *Persona pro re*. A keretes szórend a románban.

A szerelem szavairól szóló füzet négy értekezést foglal magában. Az első a szerelem fogalmának román kifejezéseit s első sorban azt a különös

¹ Mióta ezt írtam, egy negyedik munkája jelent meg: *Fremdwörterhatz und Fremdvölkerhass. Eine Streitschrift gegen die Sprachreinigung* (Wien, Manz).

jelenséget tárgyalja, hogy a román nyelvek általában megőrizték az *amare* igét mind az érzéki, mind pedig a „romantikus” szerelem kifejezésére. Csak a spanyolban szorítja ki nagyrészt *querer* (*quaerere*), mely tkp. a. m. megkivánni, de az általános jelentésben is használják. Ilyen kívánást, vágyat jelentő igével fejezi ki legtöbb nyelv a szeretést, így a szanszkrit, az albán, a szláv nyelvek (*lubiti*, s ezzel egyeredetű a germán *lieben* stb.) Föltűnőnek mondja a szerző, hogy a francia az *aimer* igét nemcsak személyekre, hanem dolgokra, pl. az étel-italra is alkalmazza, tehát egészen úgy mint a magyar (ellenben *ném. gern essen*, ang. *like*, nem *lieben*, *love*). Kár, hogy nem említi a magyar *szerelem és szeretet* közti különbséget, mely az indg. nyelvekben úgy l. sehol sincs meg, hogy t. i. az első szó csak a nemek közti (akár érzéki, akár eszményi) szerelmet jelenti mai nyelvünkben (ellenben régente *szerelmes brálim* stb.). — A második értekezés a *cocotte* s vele rokonértelmű szók eredetét s a párizsi divatban egymással való váltakozását fejtegeti. Maga a *cocotte* (most már nincs is divatban) tkp. kedveskedő kifejezés, alapszava *coco* gyermeknyelvi becéző szó, többféle jelentéssel,¹ de eredetileg 'tyúk', tehát hangutánzó. — A harmadik cikk tárgya az *elefánt* 'a szerelmesek segítője' és hasonló más kifejezések. A szerző, mint már a multévi Nyr-ben, Tolnai V. adatából indul ki, mely szerint ez az *elefánt* Jókainál (1853) és Saphirnál fordul elő (az utóbbinál Sp. megállapítása szerint 1841-ben). Noha a franciából ilyen régi adatai nincsenek, a rokonértelmű szók történetével a szerző bebizonyítja, hogy a német onnan vette. — Az utolsó értekezés a megcsalt férjnek ófrancia *coup* és újfr. *cocu* nevééről szól.

Közelebb érdekelhet minket — s azért különösen figyelmeztetjük rá, magyar nyelvész társainkat — az *Anti-Chamberlain* című könyv. A szerző abból a tapasztalatból indul ki, hogy „a hibás elméletek sokszor szívós életűek: illetékes egyének hiába mutatják ki képtelenségüket, nem tudják őket elpusztítani, s mikor már azt hiszik, végleg elbántak velük, ők újra fölemelik a fejüket.” H. S. Chamberlain, mint ismeretes, a germán fajt és különösen a németet tartja a legkiválóbbnak, a fajok királyának, világuralomra hivatottnak. Okvetését többi közt a nyelvekre alapítja s azt bizonyíttatja, hogy a német nyelv tökéletesebb az angolnál, az angol meg a franciánál. Ch. fejtegetései az olvasóra nézve nagyon tetszetősek lehetnek, de a nyelvész könnyen kimutatja alaptalanságukat. Ch. mint a legtöbb műkedvelő nyelvész (mint pl. Schopenhauer vagy minálunk Jókai a Leventéhez függesztett értekezésében) kikap egyes nyelvi jelenségeket s azokba belemagyarázza az illető nép gondolkodásmódjának hiányait vagy előnyeit. Néha egy-egy etimológiából következtet, de aztán kiderül, hogy az etimológia hibás. És ha helyes is a szófejtés, a népnek az illető dologról való fölfogását csak arra a régi időre nézve bizonyítja, melyben a szó keletkezett. De még akkor se szabad egy-egy ilyen elszigetelt következtetést általánosítani s pl. ezen az alapon azt a régi (s még kevésbé a mai) népet barbárnak vagy szelid erkölcsűnek föltüntetni. Itt arra is kitér Sp.,

¹ Több román nyelvben *coco* a. m. tojás; ilyen jelentéssel *kóko* mint gyermeknyelvi szó a mi nyelvünkbe is ájtött, de minő úton? — Hogy a *tyúk* legujabban minálunk is (legalább a fővárosi alnép nyelvében) a nőre alkalmazott kedveskedő kifejezés, már említve volt a Nyr 42:322. lapján. Vö. még ezt a régi népdalt: Elment a tyúk az erdőre... A kakas is megbolondult (Abafi: Tréfás népdalok 61).

minő hiba, hogy az ilyen célú szövejtésben a szónak értelmi jelentése mellett mennyire elhanyagolják az érzelmi, hangulati velejárót. Elítéli továbbá a kevert („zagyva”) nyelvek alsóbbrendűségét hirdető fonák véleményt.

Szól végre Spitzer azokról a nyelvértékelő jeles nyelvészekről, akik nem egyes jelenségekre alapították ítéletüket, hanem csakugyan igyekeztek a nyelveknek alapvető sajátságait, egész szerkezetüket lélektani szempontból értékelni (ilyenek Humboldt Vilmos, Steinthal, Winkler, Finck), s főleg azt vizsgálták, milyen nyelvi „forma” felel meg legjobban a tartalomnak s a célnak, eszerint aztán megkülönböztették „formás” és „formátlan” nyelveket. Tudjuk, hogy ilyen alapon ítélték tökéletlennek a ragozó nyelveket és tökéletesnek a hajlítókat. Sp. nézete szerint ezek a tudósok is csak homályos, sok tekintetben misztikus elméletekhez jutottak, s jobbára saját nyelvükben gyökerező nyelv-érzékük tette őket elfogulttá.

A rendkívül tanulságos fejtegetés végre is arra az eredményre jut (mint én is Magyar Nyelvem magyar és német kiadásában), hogy minden nyelvben bőven találunk előnyöket, mélységeket és szépségeket, és minden nyelvnek mélyreható ismertetése elé oda lehetne tenni, amit Lessing írt Bölcs Náthánja elé: *Introite, nam et hic dii sunt.*

SIMONYI ZSIGMOND.

KÉRDÉSEK

a Magyar Nyelvőr olvasóihoz.

I. Hanglejtés.

A magyar beszédben előforduló hanglejtést (v. úgyn. zenei hangsúlyt, hangmagasság változását) nyelvészeink még nem figyelték meg eléggé, azért kérjük olvasóinkat, szíveskedjenek — amennyire módjukban van — a köv. kérdésekre válaszolni:

1. Milyen a hanglejtés a következő kérdő mondatokban: *a)* Lesz valaha vége ennek a háborúnak? — *b)* Lesz-e valaha vége ennek a háborúnak? — *c)* Mikor lesz vége a háborúnak? — *d)* Hogy mikor lesz vége a háborúnak? (t. i. azt kérde? — Melyik kérdésben egyenletes és melyikben emelkedő a hang magassága? Lehet-e az egész kérdést mélyebb vagy magasabb hangon ejteni s milyen esetekben? Pl. kérdő alakú fölkiáltásokban: Már *mikor* behítták a 18-éveseket! *Mennyi* remény meghiusult! *Mennyi* viruló élet félbeszakadt! (A dült betű ezekben nem hangemelkedést jelent, hanem csak figyelmeztetés a mondatnak természetére.)

2. Milyen a hanglejtés a felszólító, tiltó, óhajtó mondatokban?

3. Van-e hangemelkedés a tagadó mondatokban?

4. A jelentőmódú mondatokat mikor ejtjük emelkedő vagy ereszkedő hangmagassággal? — „Éneklő” kiejtés mely vidékeken s minő esetekben szokásos? Pl. ilyen fölkiáltó mondatok vége felé: Akkor kezdtünk még csak igazán *szaladni*! Majd adok én neked *pipázni*!

5. Milyen a hanglejtés az összetett mondatokban, különösen az első mondatban, mikor a főmondat s mikor a mellékmondat van elöl?

6. Van-e a hang magasságában különbség a halmazott mondatrészek és a páros (iker) kifejezések két (v. több) tagja közt? *a)* „*Megy, fut, rohan* a

száműzőt."... Mely *ápol s ellakar*. Stb. — b) *Este van, este van*, kiki nyugalomba! Kidúlt a fa *levelestül, ágastul. Fúr-farag, dúllak-fúltak, szeგრül-végrül, naprul-napra*. Stb.

7. A hangsúlyos, különösen az erős nyomatékkal ejtett mondatrészekkel együttjár-e valamilyen fokú hangemelkedés? Pl. *Régi* dicsőségünk, *hol* késel az éji homályban? „*Szentegyház* keblem belseje, oltára *képed*. Te *állj*, s ha kell, a *templomot ledöntöm* érted.“ Égő pipám kialudott, alvó szívem meggyulladt. Stb.

II. Közmondások.

A következő mondások csakugyan népies közmondások-e és hazánknak mely vidékein használják őket?

Mikor a tejfől ikrádzik, rajta a köpüvel (Dugonics Péld. 1:294). Ha fejét betöröd, megáll a tojás is (Dug. Margalits; Dugonics gyűjteményében sok önkényesen alkotott vagy németből fordított mondás van). Aki mást itél, maga vétkes. Aki mást vádol, magát árulja. Aki sokat beszél, keveset mond. Aki legjobban él, rövidíti életét. Aki nem akar költeni, legtöbbet költ. Amit a világ legtöbbre becsül, legkevesebbet ér (stb. Faludi 357). Heába mondd a vaknak, hogy megvirradott, mert ő csak azt mondja, hogy setét vagyok (Böjthi A. Magyar nyelv tud. 1794, 224). Kinek a foga fáj, tartsa nyelvét rajta (Arany: A hamis tanu). „Régi közmondás az, hogy nehéz valakit úgy megdicsérni, hogy az a megdicsértnek jól essék“ (Jókai mondta jubileuma napján 1894. I. 6.) Akinek zsírja nincs, vízzel főz (Szarvas G. írta Nyr 23:19). „A gyermekektől az öregek is tanulják meg ezt a közmondást: Ember, ne beszélj, de tégy!“ (Tisza Kálmán mondta egy fölköszöntőjében, BHirlap 1895. IV. 25). Régi közmondás, hogy „könnyebb a bajt megelőzni, mint orvosolni“ (Term. Közl. 25:337.) Aki ma alul, az holnap fölül (BHirl. 1893. IV. 8. tárcsa). Fiatalság bolondság (A Hét 1894. 163. stb.). „K. úr bővelkedik francia meg latin közmondásokban, de megfelelkezik egy magyar szólásmódról: Jobb okosan hallgatni, mint bolondul szólni!“ (Nemzeti Iskola 1896, 5. sz. 3). Ami nyúlik, nem múlik (Magyarország 1898. VII. 8). Nincsen hal szálla nélkül (M. Paedagogia 2:559). Beszélhetsz a kőbálynak, rá se hederít az (Népk. gy. 2:428). Az Isten adható, vehető (Komárom?) Ha nem csurran, csöppen, száz forintbul ötven (Szentés). Kevés nem árt, sok nem használ (Veszprém). Amilyen a fizetés, olyan a temetés (Gödöllő). Törött üveget drótozni nem lehet. Az ördög nem alszik. Aki hátul marad, tegye be az ajtót. Amint atyák dúdolnak, a fiuk úgy táncolnak. Amint az atyák fujják, a fiuk úgy ropják.

NYELVMŰVELÉS.

Észtország, Lívország, Kurföld. A katonailag legyőzött Oroszország felbomlása óta sűrűn olvashatjuk három volt orosz kormányzóság nevét, de sajátságosképpen egyiküket sem magyarul, hanem valamennyiüket *német nyelven*. Már előbb is, mikor e tartományokban a német hadműveletek folytak, egyre afféléket olvastunk, hogy *Esztiland*-ban (értsd: *in Estland*!) elfoglalták Hapsalt, *Livland*-ban (értsd: *in Livland*) a német hadoszlopok előrenyomultak.¹ Majd

¹ Pl. Budapest. Hirl. 1918 febr. 23.

az hírlett, hogy a revali államtanács kihirdette *Esztland* függetlenségét (márc. 2.) hogy *Kurland* trónjára Frigyes Adolf mecklenburgi herceget jelölik (márc. 5.), hogy *Livland*-ból, *Esztland*-ból, *Kurland*-ból s az előttük levő szigetekből (nem *Inselek*-ből?), meg Riga városából egységes alkotmányos monarchia létesülését óhajtták (ápr. 14.) stb. stb. Szóval mindig és mindenütt *Esztland*-ról,¹ *Livland*-ról és *Kurland*-ról szóltak a hírek, s a finn vörös gárda elleni német föllépés idején már félve nyultam a lapokhoz: nem fogok-e bennük egy szép napon *finnlandi* harcokról és győzelmekről is olvasni.

Miért kell nekünk e három országot örökké német nevükön emlegetnünk? Erre csak azt felelhetem: mert a mai nemzedéknek nincs eléggé erős nemzeti érzése; mert ujságíróinkban nincs meg az az érzékeny ellenálló ösztön, amely a *német* nyelv hatásának természetes módon ellene szegülne; mert kényelmesebb a maga formájában átvenni a készet, mint elmélkedve rajta, magyarrá alakítani, ami azzá alakítható. Ha tudjuk (hiszen kezünkön levő ismerettárakból is egy perc alatt megtudhatjuk), hogy a *Kurland*-nak nevezett tartomány a kihalt *kurok* földje volt, hogy a *Livland*-ként emlegetett országtérület a ma is élő, bár kis számú *liv* néptől vette nevét, s főképp ha magunk is *észti* államról, *észti* országos tanácsról,² *észti* (kevésbé szokottan *eszt*)³ ezredekről, *észti* küldöttségről, stb. beszélünk: akkor mi gátol bennünket abban, hogy a három népnek, különösen a két élőnek, de legkivált a körülbelül egy milliónyi *észteknek* területét ne a nevükről és ne *magyarul* nevezzessük, mint ahogy a német teszi a maga *Kurland*, *Livland* és *Estland* elnevezéseivel? Mi gátol abban, hogy ne nevezzük az elsőt *Kurföld*-nek, a másodikat egészen bátran *Lívország*-nak, s a harmadikat, amelynek *észti irodalma*, *észti tudós társasága* és *észti népeposza* is van, becsületi kötelességből is *Észtország*-nak?

Mert ha a *németnek* van joga ahhoz, hogy a kihalt *kurok* földjét a maga nyelvén *Kurland*-nak (hangsúlyozom: *Land*-nak), a kicsiny *liv* nép hazáját *Livland*-nak (ismét: *Land*-nak) s az elég hatalmas számú s még hatalmasabb nemzeti öntudattal ékeskedő *észti* nép országát *Estland*-nak (ujra csak: *Land*-nak) nevezze: miért ne lenne nekünk is jogunk ahhoz, hogy az elsőt — az *ország* szó itt kihalt néppel szemben, alkalmatlan lévén — *Kurföld*, a másodikat és harmadikat *Lívország* és *Észtország* néven emlegessük?

Nem hiszem, hogy nyelvünknek e kétségtelen joga ellen bármi nyomós okot is föl lehetne hozni, s aki magyar érzésben velem tart, az így, a címbe li neveken fogja ezentúl a három új országot emlegetni.

A németekkel egyre mélyebb akarjuk tenni szövetségünket. Ez nemzetközi, katonai szempontból üdvös, gazdasági szempontból bizonyos határig hasznos, de nyelvünk elnémetesedését a szövetség fejében meg nem engedhetjük. Pedig, hogy az utóbbi időkben s főleg a világháború óta mit veszítettünk nyelvünk magyarságából, éppen a német nyelv miatt, arról sok panaszt lehetne tenni. Íme egy belőlük, abban a reményben, hogy nem marad pusztában kiáltásnak. (Az Est 1918 jún. 23.)

ZOLNAI GYULA.

Meg lett mondva. Ez az új szenvedő alak sokszor meg volt róva (legújában Négyesy László ítélte el), és méltán, mert hisz ebben a régi és

¹ Sőt *Estland*-ról is, pl. a kolozsvári Ujság márc. 1-i sz.-ában, 2. l.

² Pl. B. H. ápr. 12, 8. l.

³ Pl. B. H. febr. 23, 4. l., márc. 1, 3. l., máj. 25, 5. l.; Az Est márc. 2, 3. l.

helyes *meg volt mondvá* alakot kétségkívül német kaptafára vonták. Csak az a kár, hogy már eddigi irodalmunkban is számtalanszor előfordul, sőt — s ez szeget üthet a fejünkbe — legjobb íróinknál is megtaláljuk, még Petőfi és Arany János is használta, noha elvben az utóbbi maga is elítélte. Kérdés már most, ilyen tényeknek hatását lehet-e tiltakozásainkkal ellensúlyozni, vagy tudunk-e ellene az eddigieknél hathatósabb eszközökkel is küzdeni. Csak föl akartam vetni a kérdést és állításom bizonyítására most csak egynehány példát idézek, amennyi éppen kezem ügyébe esik: Mit tudta, hová megyen ősapánk, midőn a paradicsomból kiűzve lőn? (Pet. Mint megfogamzott átok...) Megszegve, részünkről, nem lesz soha (a hit, Arany: János kir. 5:2). Őrülséged súly szerint meg lesz fizetve (Arany: Hamlet 4:5). Az alku végre meg lőn kötve (Tompá, BSzemle 175:107). Én az öngyilkosság martaléka leszek, ha e dolgon bármi módon segítve és fordítva nem lesz (ua. uo. 175:78). Mindkét esetben meg lesz szappanozva nyelvtudományod homloka (Baksay Irod. dolg. 1:333). A 48-as örömnapiokban lett e kép falamra felfüggesztve (Jókai Összes m. 95:182). Amihez hozzáfogott, annak végre kellett hajtva lenni (uo. 183 stb. stb.). Megkérdezik..., mit Ring kívánt, meg lesz-e a lány keze adva? (Győry V. Frithiof-monda V). Alighogy ez kimondva lesz, merül a víz alá a tíz (uo. XIV). Teljesítve lesz parancsod (Vörösmarty: Csongor és T. 5. fv. második felében). Őrhelyére álljon el, míg híva nem lesz (uo.).

VÁRÓ GEDEON.

Egy elterjedt idegenszerűség. Ezelőtt ha iskoláinkban ilyen című olvasmányt fordítottunk: *De Troia capta*, azt mondtuk: *Trója elfoglalásáról*. Nemsokára azt fogjuk ehelyett mondani: *Az elfoglalt Trójáról*. Ez a szerkezet a franciából jött hozzánk német közvetítéssel — mint sok más franciáság, a *hosszú lélegzetű* költemény és más effélék — s az utóbbi tíz-húsz évben, különösen hírlapjainkban, úgyszólván általánosan elterjedt (a Nyr-ben rég megróttuk). Ha a mai ujságíró *angol naszádok elsüllyesztéséről* ír, nem ezt a címet adja cikkének, hanem azt írja föléje: *Elsüllyesztett angol naszádok*. *A francia támadás megállítása* helyett azt mondja: *A megállított francia támadás*. *Árdrágítók elitélése* (v. *elítéltek árdrágítókat*) h. elítélt árdrágítók. Sőt *nép-fölkelő kivégzése* (v. *kivégeztek egy népfölkelőt*) h. kivégzett népfölkelő; holott nem akar arról a népfölkelőről írni semmi egyebet, csupán a kivégzéséről s ennek okáról v. körülményeiről.

ANTIBARBARUS.

A munka „felvétele”. Mióta magyar ember van a világon, senki sem mondotta, hogy az abbanhagyott munkát *fölveszi*. A munkát a magyar ember *folytatja*, a magyar ember újra *hozzálát* a munkájához, a munkát ismét *megkezdí*, ahhoz visszatér. A német, az felveszi a munkát. Látjuk ezt abból a *Befehl*-ből, melyet Budapest katonai parancsnoka a legutóbbi munkamegszüntetés alkalmából kibocsátott. A németnyelvű szöveg, — mely különben a magyar király fő- és székvárosában fölöslegesen volt első helyen, — ezt írja: „...alle Arbeiter haben... die Arbeit aufzunehmen...” A német szöveg mellett lévő magyar szöveg, szolgai fordításban, így szól: „...az összes munkások tartoznak hétfőn a munkát fölvenni.” Kétségtelen, hogy ez a kifejezés föletérső germanizmus, melytől a magyar nyelvérték valóságosan megborzad. Milyen hamar gyökeresedik meg az ilyen németes kifejezés a magyar talajban, nagyon jól mutatja az, hogy a főkapitánynak nemsokára kiragasztott fölhívása is így

szól: „...felhivom az összes munkásokat, hogy haladéktalanul vegyék föl a munkát...” Az már régi dolog, hogy a hivatalos írásokban burjánzik legjobban az idegenszerűség, de meglepő az, hogy a tegnapi megjelent valamennyi lap (nem pedig: összes lapok) arról cseveg, hogy a munkások csakugyan *fölvették* a munkát. Elég volt a szerencsétlenül fordított katonai parancs ahhoz, hogy egy eddig soha nem hallott magyartalanságot, hivatalos és irodalmi fórumok tovább szajkózzanak. Föl kell szólalnunk a magyartalanság ellen, mert a példája nyomán nemcsak a munka *felvétele*, hanem (a munka megszüntetése, vagy abbanahagyása helyett) a munka *elejtése* is divatba kerülhet. A magyar ember ugyanis csak a leejtett kenyeret veszi föl, a munkát nem. Ha tehát a munka fölvevésétől lehet beszélni, akkor logikusan: a munka leejtésének kellene azt megelőznie. Ennyire pedig már mégsem mehetünk. (1918. VI. 29.)

BUDAPESTI HIRLAP.

Az akadémiai helyesírás. Mikor az Akadémia megalakult, egészben a Révai helyesírását fogadta el, kivéve a *ts* és *tz* betűket, ezek helyett a *cs* és *cz* használatát állapították meg. De már két évtizeddel később nagy változtatásokra volt szükség. Az 1854-i „Magyar Akadémiai Értesítő” 34. lapján ezt olvassuk:

„Fogarasi János rt. előadván, miszerint az academia 1832-ben, és így már huszonkét év előtt állapítván meg helyesírását, azóta az irodalom megett, mely a' gazdasági elvnek az írásban mind nagyobb tért engedett, annyira elmaradt, hogy mind az academiának, sőt magának a' nyelvtudományi osztálynak számos tagjai, mind pedig az academián kívüli írók' legnagyobb része igen eltérő írásmódot követnek: az *akadémiai helyesírás' revisióját* indítványozta annál is inkább, mert a' M. Nyelv' Rendszerének' s a' Zsebszótárnak egy újabb kiadása, valamint a' nagy szótár' elkészülése is küszöb előtt van. Az osztály cél- és korszerűnek találván az indítványt, oly módon kívánja azt munkába vétetni, hogy az öszves osztály az egész helyesírási munkálaton az indítványozó rend. tag' hozzájárultával elebb bizottmányilag menjen keresztül, aztán osztályülésben olvastassa fel javaslatait, az academia' öszves ülésének is előterjesztendőket.”

A magyar társalgás nyelvéről érdekes megjegyzéseket találunk Vahot Imre Pesti Divatlapjában (az 1847-i „második félévi folyamban” 1883. I. Talabor aláírással) abban a nagyobb cikksorozatban, mely ilyen címmel jelent meg: Társalkodásról, különös tekintettel viszonyainkra. A megjegyzések részben még nyelvünknek mai helyzetére is találnak, de történeti érdekük is megokolja, hogy itt helyet szorítsunk nekik.

„A mi már különösen a magyar társalgási nyelvet illeti, nem hisszük, hogy még ma is joggal lehessen annak szegénysége ellen panaszkodni, mind a mellett, hogy meg kell vallanunk, miszerint az angol és francia gazdagságától s hajlékonyságától távol vagyunk; mert nem azon nyelv szegény, mely egy másíknak minden egyes szavait, fordulatait s aprányait visszaadni nem tudja: hanem az, mely a művelt emberi szellem-s közlekedési szükségének meg nem felel; erről pedig nyelvünket csak azok vádolhatják, kik megszoktak angolul vagy franciául gondolkodni s a magyar nyelv szellemébe be nem hatottak. Hogy mind e mellett nyelvünket kivált felsőbb köreinkben szomorúan mellőztetni kell látnunk, az egyfelől az aristocratai elkülönzési szellemnek, más felől s igen

gyakran csupán elhírhedt vendégszeretetünknek következménye. Vannak t. i. oly kedves vendégeink, kik sehogy sem akarnak lealázkodni nyelvünk megtanulására. Az ilyen kedveért aztán egy egész társaság magyar ember töri-marja az idegen nyelvet, mert az is *nemzeti* büszkeségeink közé tartozik ám, hogy németül vagy franciául tudunk, ha bár igen tökéletlenül, petyegni. A soknyelvűsre egyébiránt helyzetünk tarkasága által félig kényszerítve vagyunk; de legyen legalább annyi nemzeti büszkeség bennünk, hogy a magyarnak első-ségi jogait, hol lehet, kelendőkké tegyük.“

Kemény Zsigmond szókincséből. Újra olvastam a regényes Zord időt, s ha iskolás éveimben olyan mély benyomást tett rám, most nem kevesebb élvezetet adott Kemény Zsigmondnak ez a szép költői műve. A többi közt különösen meglepett nyelvének gazdagsága: szókincse — noha részben már elavult, különösen némely kérészéletű nyelvújítaskori kifejezés — érdekesebb és gazdagabb a legtöbb mai divatos regényíró szókincsénél. Mai íróink sokat tanulhatnának még Kemény nyelvéből. Fölsorolom itt, amit a három kis regénykötetből kijegyeztem.¹

barang (főnév, a. m. barangolás 2:86); becéje (vkinek: akit becézett 1:82, 2:75); bucka (homokb. 2:86); bliktri az egész 3:274; csába szem 1:102; mint csábul a sodró örvények közé (akit a habléányok csábítanak 3:303); van előcsapat, derékhad és-utócsapat, vannak csatározók, van tartalék 1:173; házszenelés *dalidóval* jár (vö. dáridó, 3:121); dali és tüzes arab (ló 3:233); a főbíró lassanként *kiemelt* merengéseiből (3:231, így! ² olv. *kiémedi* = fölébredt, vö. *émette*); rövid és *fás* feleletek (2:232); felező 1:140 (fejrevaló); rongyallik a palástja s török *foszlagatja* (így, 2:146); fölhangolt-ság (izgatottság stb. 3:262); *megfukargatott* kevés tőkéje 2:197; harambasa 3:14, harambanda 3:28; öltözkének *hasonfelét* szétépte 3:241 (l. NySz); hazunna 3:42; mi a *hé-kő*! 1:106, 169 (boszankodó v. csodálkozó fölkiáltás; hékö tkp. a tűzhelyen fekvő forró kő); hicog 3:13 (vihog); huhu 1:116 (bagoly); urkolás (vagyis hurkolás, a. m. horgolás) 3:199; üdült fájdalom 3:302; illatos virága *iralos* rónának 2:141 (iromba, tarka); ivar feszület 2:70 (elefántcsont, így Jósikánál); Jemini! mi lesz belőlem? 1:145; jegedt vonalak 3:66 (jéggé vált arcvonások); egy utcasuhanc a ló mellé lopózva *kacrával* annak lábainát vágta meg 2:97 (kacor: kés); könnyadt fej 3:74; kontyos 2:36 (a török); kórda 2:211 (kórház); körümhegyig ki kell üríteni az áldomást 3:278; kujakomnyi 1:9 (öklömnyi); létrendszer 3:287 (szervezet); lábatlan *marha* 1:144 (ingóság, régiesen); merevény 3:287, 291 (főnév, meredek hely); orront 2:78 (megsejt); önéző 2:34, 3:182 (önérzetes); örs 3:70; palanka 3:28 (bekerített, megerősített hely); a pest tüze sustorékolt 3:163; pintli 2:31 (bugyor, Bündel); pult 1:165; harambasák rajának az ország vidékein 2:14—15; találgatja Lajos sajdítva, *révedve* 2:147; sandalog a lépcsőn föl egy-egy diák 2:109; arca sápatag lón 2:217; kis *sellő* 1:46 (tréfás megszólítás fiatal lányhoz); arcokat lesütve *serültek* fedél és védhely alá 2:211; sürge élénk hullámnáz 2:211; szabadíték 2:212 (szabadalom); várdá 2:216; tekintete villamos és kihívó volt 3:285; villanyként hatott 3:27; viszongás

¹ Az 1862-i, első kiadás kötet- és lapszámait idézem. (A mai helyszűke miatt sajnálatunkra el kellett hagynunk az idézeteknek legnagyobb részét.)

² A kiadásban igen sok a sajtóhiba.

3:67 (viszázkodás, villongás); zizeges kenyér 3:46; zokul venni 3:2. — Szó-lá-sok: A hitvány borbély, ki *urhatnék* 2:160. István urral örömében nyulat lehetett volna fogatni 2:129. — A *tegez* szót Kemény, mint Jókai és több író, félreértette s azt írta: Biztos helyről irányzott tegez vesszeje ölte meg 1:54. — A ritkább és kevésbé fontos nyelvújítási szókat, valamint a németességeket mellőzöm.¹ De érdekes, hogy Kemény sokszor alkalmaz erdélyi nyelvjárási hangalakokat, pl. füven, hüves, törjen, függettek, küzdettek; hugam, sorsat; barmakot.

SIMONYI ZSIGMOND.

MAGYARÁZATOK.

Nyelvünknek eredetiségei. A magyar nyelvnek egy tudós barátja a következő kérdéssel fordult hozzánk:

„Kérem, szíveskedjék tudatni, van-e a magyar nyelvben olyan szó és mondatnani sajátosság, amely kizárólag a magyar nyelv, más nyelvben, tehát még a legközelebbi rokonságu finn-ugor nyelvekben sincs meg. A magyar nyelv endémizmusairól eddig a rendelkezésemre álló irodalom alapján semmit sem tudtam kideríteni, pedig ilyen bizonyára bőven van, de a kézikönyvek mindig csak a rokon nyelvekkel való megegyezést mutatják ki, a teljesen önálló sajátosságokat nem emelik ki.”

Nyelvünkben számtalan olyan szót, nyelvtani alakot, szójelentést és mondat szerkesztést lehetne kimutatni, mely csakis a magyarban fordul elő, tehát kétségtől a magyar lélek alkotása. Ilyen első sorban végtelen sok származékszó, mely az ősi finnugor szónak vagy valamely jövevényszónak magyar továbbképzése, pl. a *kel* igéből: *kelés, kelet, kelteget, költ, köllő, köllemény*; így *él: élet, élelem, eleség, eledel, eleven, élénk, élelmi, élelmez; hal: halál, halott, halottas, halotti, halovány, halatni, halálos*, stb. stb. Sok szócsaládunknak az *a l a p s z a v a* sincs kimutatva a rokon nyelvekben és idegen eredetéről se tudunk, pl. *jár, foly, fut, szalad, üt, ver, hat, vet, hány, dob, ajánl, fény, szén, zúg, súg, kiáll, ordít, ri* stb. — A *szóalkotás*nak sok fontos módja a magyarban keletkezett, pl. a *-hat hel, -gat get, -aszt eszt* stb. igeképzők, az *-ás és, -at et, -mány mény, -vány vény* főnévképzők és sok más. Ezeknek nincs megfelelőjük a rokon nyelvekben, valamint nincs az *ikes ragozás*nak, pedig ez valaha igen fontos volt a műveltető és szenvedő igék megkülömböztetésére (*veret: veretik*). Magyar sajátosság a *k e r e s z t n e v e k n e k b és p* előtétel, valamint hangrövidítő alakítása: *Bandi, Pista, Pila* (Ilona); *Pali, Sanyi, Kari* stb. — *N é v r a g j a i n k* nagy része történeti korban fejlődött: *-ban ben, -ra re, -nak nek* stb. stb. — *M o n d a t s z e r k e s z t é s ü n k* legnagyobb része szintén eredeti magyar, közte végtelen sok finomságot találunk, pl. mint mindenki tudja, a szórendben. Vö. az ilyen változatokat: *állj meg — megállj; vissza-jönnék — jönnek vissza*. Csak újabb korban fejlődött az a különbség, mely szerint pl. *el nem ment, el ne menjen* nyomatékos tagadás és tiltás, ellenben *nem ment el, ne menjen el* kevésbé nyomatékos. — Legtöbb eredeti alkotása van nyelvünknek az *összetett mondatok* szerkezeiben.

¹ A most dívó *utánpótlás* is előfordul már nála az egyszerű *pótlás* helyett: „No, duplán fogjuk *utánpótolni*” 1:45.

Ezeket a történetelőtti korban (mint a rokon nyelvek és nyelvemlékeink bizonyítják) jobbra igenévi (pl. *-vân vên-féle*) szerkezetek helyettesítették, a határozói mondatok közül talán csak a *ha-féle* mellékmondat volt meg akkor. A sok többi mellékmondat, de még a főmondatokból álló szerkezetek legnagyobb része is azóta fejlődött, tehát jóformán mindaz, ami a Nyr szerkesztőjének háromkötetes munkájában van tárgyalva: „A magyar kötőszók, egyúttal az összetett mondatok elmélete.” *A szerkesztőség.*

A vizes lepedő. E szólásnak: *Rád lerítem a vizes lepedőt*, — Kertész Manó valami büntetésfajtában sejtí a magyarázatát (Nyr. 44: 98). A Nyr adataiból ezeket a példákat idézi: *Ráteríti a vizes lepedőt*: rávall, bűneit elárulja (Kiskúnhalas); *Maga fejire húzta a vizes lepedőt*: bajba keverte magát (Szatmár m.); *Ráadták a vizes inget*: szemére térítették, elvádolták, hogy milyen (Hódmezővásárhely); *Hányom a vizes inget a nyakába* (Szalonta).

Ujabbán Kalmár Elek (Nyr. 47: 81) a szólás. jelentését oly régi büntetésfajtának tartja, milyen az ismert *ellazsnakolás, pokrócozás (lazsna: pokróc)*, mikor a megtámadottnak a fejére pokrócot borítanak s jól elagyabugyalják, s aztán az ismeretlen tettesek elmenekülnek. — Tudnivaló, hogy szoktak zsákot is húzni a megtámadottnak a fejére. Ám hogy az ilyen „lincselést” *vizes lepedővel*, vagy néha, szükség esetén „szerényebb fölszereléssel”: *vizes inggel* is végre szokták hajtani, mint Kalmár Elek mondja, — eddig még sehol, soha nem hallottam, nem olvastam. A szólás értelme sem egészen fűdi ezt a magyarázatot.

Somogyból (Csurgó), ahol a szólás szintén ismeretes, másmilyen, furcsa értelmezését tudom a *vizes lepedő* használatának. Ha valamely kis gyerek, aki pedig már tudna magára vigyázni, ágyba vizez, így dorgálja az anyja: „Jé, te gyalabeli (gyalázatos)! mingyárt elküldelek sóért.” — Magyarázatát pedig így hallottam: *Ráterítik a gyerekekre a vizes lepedőt*, főzőkanalat adnak a kezébe s átküldik a szomszédba azzal a „szesszel”, hogy kérjen egy kanál sót. A gyerek gyanútlanul átmegy. A szomszéd-asszony elveszi tőle a főzőkanalat s kissé elalafálja vele. A gyerek tehát *szégyent vall, verést kap* a hibájáért. — Ide aztán jól talál a hódmezővásárhelyi s szalontai *vizes ing* is (Ráadták a vizes inget; Hányom a vizes inget a nyakába), mert a „gyalabeli gyerek” az ingét is összenedvesítheti.

Ráteríti a vizes lepedőt, ráadja a vizes inget, — s minden változata azt mutatja, hogy a szólás értelme: valakinek valami hibáját, bűnét nyilvánosságra hozza, elárulja, s ezzel az illetőt megszégyeníti, csúffá teszi, pellengérre állítja.

Kertész Manó szoros kapcsolatot sejt a tárgyalt szólás és e között: *Nem viszed el szárazon!* — Én e fenyegetést inkább ezekkel rokonítanám: *nyakon önti; leforrázza* (szóserint); *jól megmossa a fejét* (képletesen). — Az elnászpángolt gyerek is úgy akar bosszút állni az ablakuk alatt ólálkodó szomszéd bácsin, hogy majd „leönti dézsa vízzel a nyakát”. (Petőfi: Szeget szeggel.) Vö. még: „Mind a hidig szárazon!” TRENCSENY KÁROLY.

Ál-nyelvemlék? Sztrippai Hiador egy kolozs megyei gúnyverset közölt Jósika Miklós nyomán. E kis verset 15. vagy 16. századbéli nyelvemléknek tartja. A MNy (14: 49 és 54) Sztrippai felfogásával szemben

azt vitatja, hogy a kérdéses költemény épenséggel nem régi, hanem 1820 körül készült hamisítvány. Sztrippai újabban a vers valódiságának védelmére több érvet hoz fel. A költemény szerinte valódi, mert 1820-ban a Wertherek és Cupidók korában, a népies irány diadalra jutása előtt alig akadt volna valaki, aki egy népies faluzó versikét ily híven utánozni tudott volna. Sztrippai Hiador ezzel az érveléssel tévesen állítja be a kor irodalmi háttérét. A 19. század harmadik évtizede (1820–30) már nem a Wertherek és Cupidók kora: e kor nagy költői Katona József, Kisfaludy Károly és Vörösmarty Mihály. Ekkor már megüti lyránk a népies hangot is, ebben az évtizedben írja Kisfaludy K. szép népdalutáinzatait, pl. a *Rákosi szántó-t*, Vörösmarty pedig *Ez a csárda nevezetes* kezdetű népies dalát. Vitkovics már utánozza és fordítja a szerb népdalokat. A kis gúnyvers feltűnésének kora tehát nem mondaná ellen annak a feltevésnek, hogy műköltő szerzeménye. A versike Sztrippai szerint továbbá azért sem lehet apokrif, mert 1820. körül alig rendelkezett tudós oly nyelvtörténeti ismeretekkel, hogy ilyen archaisztikus szavakat mit *lege*, *ebhava*, *zápon* apokrif versebe bele tudjon csempészni. Sztrippainak alaptévedése az, hogy a költemény eme kifejezéseit *lege*, *ebhava*, *zápon* régi szóknak tartja. E szavak régiek, tehát a költemény is az — így okoskodik. Ezek a szavak ma is élők, de népiesek: megvannak a mai népnyelvben, amiről a mai népnyelv gyűjtői tanuszkodnak. Sztrippai megtalálhatja a *lege* szót Szinnyei szótárában mint mai tájszót; *ebhava*, *zápon* tájszavak alakilag szintén nem kényszerítenek arra, hogy olvasásukkor a HB. korára gondoljunk. A *lófő székely* kifejezés tréfás értelemben megvan az egész 19. századon át. A költemény tehát népies irányú modern, azaz 19. századi költemény. Hamisítás-e? Műköltő szerzeménye-e? Úgy hiszem, hiteles népdal. Ezt megerősíti Konsza Samu feljegyzése, ki ugyancsak Erdélyben, a székelyek közt egy hasonló gúnyos népdalt jegyzett fel. (Konsza S. Nagybaconi nyelvjárás 32). E népversikében a kisbaconiak gúnyolják a nagybaconiakat. E versike ritmusa ugyanaz, amelyet a kérdéses gúnyversben találunk (4:4 és 4:3):

Nagybaconba | nicsen kalán,
Nincs es benne | ügyes lőján,
Kisbaconi | a mit ér
Nagybaconi | semmit ér
Semmit sem ér. |

Végeredmény: a gúnyvers valódi népies termék, de nem középkori, hanem modern.

RIEDL FRIGYES.

Elbeszélő fölszólító alakok. Spitzer Leó a Nyr-ben megjelent „Névszókul használt igealakok” c. cikke végén említett elbeszélő alakul használt fölszólító alakokhoz (47:104) hasonlókat a magyarban is hallhatók, nevezetesen a székely nyelvjárásokban. Pl.: mikor kijött, *üssed*, még meg se tudott szólalni; — béhozták a tálat, *gyurjad*, amennyi belénk fért; — hamar fel a fára, *szedjed* az ámmenit, mer a kutya ugatott ugyanvalóst; — mikor *eszrevette*, *apriels*, ahogy csak tudtunk; (= ütöttük; gyurtam v. gyurta v. gyurtuk; szedtük; aprítottunk = futottunk). Ezek és hasonlóak hallhatók egyes és többes 1. és 3. személy szerepében. Spitzer példái

szerint csak egyes 2. szem. alakok állnak ily értelemben a román nyelvekben. Így van ez a magyarban is, illetőleg a székely nyelvjáráásokban.

VISKI KÁROLY.

Dalidó. Abban az érdekes bírálatban, melyet Jókai Szegény gazdagjairól Arany a Szépirod. Figyelő 1861-iki évfolyamában írt s melynek Jókai nyelvére vonatkozó részét most Tolnai a MNy-nek Arany emlékezetére szentelt füzetében (170—171. l.) közölte, azt látjuk, hogy a nagy költő a nevezett regényben előforduló *dalidó* szót Jókai csinálmányának tartja, s „bár ismeretes néphasználta szóból“, t. i. a *dáridó*-ból módosította szerinte a regényíró, nem tartja sikerültnek. Itt Arany alkalmasint tévedett. A következő évben u. i., 1862-ben a Nagy Szótár már egy *dáridó* alakot is ismer (rövid o-ja a címszóban sajtóhiba), de hogy honnan, nem egészen világos, mert a cikk csak egyszerű utalásból áll a *dálibó*-ra. Minthogy ez vágmelléki szónak van jelezve, azt hihetjük, hogy talán a *dáridó* alak is a Vág mellékén volt akkoriban járatos. Még egy adatunk van a szónak erre a formájára a Nyr I. 232. lapján, ahol ezt Kőrész Kelemen a köznyelvi *dáridó*-nak csallóközi alakjaként közli. Ám az után, amit Kőrész Kelemen tájszóközlésére vonatkozólag Gombocz cikkében (MNy 13:206) olvashatunk, ebben az adatban kissé kételkednünk lehet. A két följegyzés együtt mégis azt mutatja, hogy a Szegény gazdagok *dalidó*-ja alig lehet egészen a Jókai csinálmánya. A regényíró alkalmasint a népnyelvből vette a szó új formáját, legfőljebb hogy első szótagjának magánhangzójára nem emlékezett jól. Avagy megvan-e valahol ma is a népnyelvben a *dalidó* ejtési mód is? Mind erre, mind a *dáridó* alakra és használatuk vidékére nézve elkelne egy kis újabb megerősítés.¹

Érdekes, hogy Arany évtizedek múlva sem felejtí el ezt a *bál* „helyett feltalált“ *dalidó*-t s Aristophanes-fordításában maga is használja: Nem is ünnepelé a bikafaló Kratinos nyelv-*dalidói* (A békák, 344. sor, ahol a vers ütemrendszerébe szépen beleillik). Thewrewk Emil szótárkája a fordítás végén nem ad róla fölvilágosítást.

ZOLNAI GYULA.

Az érdem szó származtatásához. Az *érdem*-nek tudvalevőleg általánosan elfogadott etimológiája van. Eszerint a törökségtől való átvétel, még az Árpádok korából, sőt valószínűen ennél is régebbi időből. A törökségben ugyanis ily szembetűnő másait találták: Ó-tör. *ärdäm*: die mannhaftigkeit, der mut, die trefflichkeit, tugend, verdienst; ujjg. *ärdäm*: handwerk, kunst, geschicklichkeit, verdienst, tugend; kún érdem: ars, virtus; mong. kalm. *erdm*: habileté, adresse, talent, qualité, mérit, vertu; mandsu *erdmu*: tugend, fähigkeit, güte, verdienst (l. MNy 3:159.). Kétségtelen, hogy e rokonítás ellen egy szót sem lehetne emelni, ha bizonyosak volnánk benne, hogy az *érdem* használt szavunk volt már az Árpádokban. Csakhogy a történeti valóság az, hogy mai ismeretünkkel nem bírjuk nyelvünkbeli meglétét a XV. századnál régebről kimutatni. De ez még kisebb baj lenne. Nagyobb az, hogy mind hangalaki mind jelentésbeli szempontból nyomós nehézségek támaszthatók az *érdem* török eredetisége ellen. Legalább az én felfogásom szerint ilyenek a következők: Az

¹ *Dalidó* 1862-ben Kemény Zsigmondnál is előfordul. — A szerk.

Ehrenfeld-kódexben — mint tudva van — *érdelm* és *érdelmes* formája kerül elő (Ewkewt ew erdelme myatt az kemen gonoz vadnak zayabalol meg zabadoyta. 41. — Ewbennek nem voltakuolna *érdelmes* myuelkedetek 110.). Igaz, hogy ez mint hapax legomenon nem sokat számítana; esetleg másoláshibának, vagy tudálékos elváltoztatásnak lehetne tartani. Ámde nyomban számba kell vennünk, mihelyt biztos megállapításképpen olvassuk, hogy a moldvai csángóknál mai napig *érdelmes* (*érdelmesz*) formával használják az *érdemes* melléknevet (Nem vagyunk érdelmesök riá. Nyr 3:5.). Ez tagadhatatlanul igazolja az Ehrenfeld-kódexet. Hogy pedig az *érdelm*-beli *l* nem valami analogiás avagy tudálékos közbetoldás, hanem ősi organikus része a szónak, vagyis hogy az *érdem*-mel szemben *érdelm* az eredetibb alak, eleve is valószínű, sőt analog történeti hangfejlődés-példákkal bizonyítható (*kérelmés* > *kéremés*, *tételm* > *lételm*, *segedelm* > *segedem*, *veszedelm* > *veszedelm* stb. l. NySz.). Ugyancsak figyelembe veendő bizonyosság, az *érdelm* forma eredetibb volta mellett az a tény, hogy míg az *érdem*-mel egyező alakú főnevet egyet sem kaptunk a régi törökségtől (l. MNy III. 369—70¹., addig viszont nyelvünk régi szókincséhez tartozó mind igei, mind névszói alapszavú *-m* végű (képzős) főneveink (pl. *folyam*, *hullám*, *villám*, *köröm*, *öröm*, *szemérem*, *telem*, *verem* stb.) könnyen kimutathatóan nyelvünk újabb, külön való életének termékei, A török eredet vitatói egyáltalán nem vetettek arra sem ügyet, hogy az *érdem* legrégebb kódexeinkben nagyobbbrészt még 'merces, lohn, díj, bér, jutalom', azaz érzéki jelentésű (Telles érdemét vég! BécsiK 4. — Mi erdemet val'l'atok: quam mercedem habebitis. MünchK 22. — Veed el erdemet coronayát az te mwkadnak. ÉrdyK 562 b. — Thy erdemetek [= merces vestra] bewseses menyorsagban. JordK 365 stb.). Sőt az *érdem* származékai is eredetibb érzéki alkalmazásról tanuskodnak, teszem az *érdemel* (*érdeml*): nanciscor, empfangen (Erdemlee az ygyeretőt: nactus est promissum. JordK 808.); *érdemlet*: nanciscendum, das gewinnen (Haznalyon ez ielőnlvó időben malazthnak eerdömletire. WinklK 268.); *érdemez*: aestimo, wertschätzen (ű coronázza es erdemezi en bennem az ű aiandékit. Tel., Fel. 82.). E kétségtelen használatl szemben az *érdem* török képmásai általában 'meritum, verdienst, elismerésre méltó tulajdonság, állapot', vagyis elvont, erkölcsi értelműek. S tegyük hozzá, hogy az absztrakt jelentés már az ő-törökben megvan! Hogy ez aligha változott volna nálunk konkrét értelemre, ha az *érdem*-et csakugyan a törökségtől kapjuk vala, felette valószínű. Tehát nem csupán alaki, hanem jelentésbeli gyengéje is van a török rokonításnak. Korántsem akarok azonban ezen ellenvetéseimből annyit következtetni, hogy az *érdem* török eredetiségét továbbra kereken vitathatatlanak állítsam. Nem. Ennyire erősöknek, meggyőzőknek nem tartom argumentumaimat. Csak azt akarom velük kimutatni, hogy e szó török származása nem annyira bizonyos, mint eddig gondoltuk, s ennél-

¹ Csupán az egy *ildomos* (= okos, l. NySz) melléknév föltehető *ildom* alapszava tetszenék ilyennek. Ámde a valóságban ez sem hasonlít hozzá, mivel az eredeti képmásának állított török *ildam*, *iltam* szóalak nem fő-, hanem melléknév, melynek eredeti jelentése: gyors (nb. erre való gondolattal még arról is lehetne vitatkozni: török eredetű-e maga az *ildomos* is?!)

fogva másképp is lehet vélekedni az eredetéről. Én például azt tartom, hogy a törökséggel való egyezés minden tetszetőssége ellenére pusztán véletlenség. Felfogásom szerint az *érdem* nyelvünk eredeti szókincsébe való alkotás, mely szakasztott úgy lett az *ér* (= pervenio, pertingo, erreichen) igeinek gyakorító **érdel* alakjából, mint a *fájdalm*, *szegedelm*, *töredelm* (l. NySz) régi főneveink a szintén frekventatív **fájdal* (< *fáj*), **szeg[e]del* (< *szeg*), **tör[e]del* (< *tör*) igeformákból. Ezt a származást az *érdem*-mel azonos konkrét használatú *jutalm*, *jutalom* (< *jul*: pervenio, erreichen) szónak alaki rokonsága is szembeötlően erősíti. Annak, hogy az eredeti **érdelm*-ből az *l* nem sok idő múltán kiesett, s hogy nem vált belőle *érdelem*, miként a *jutalm*-ból *jutalom*, úgy vélem, könnyen átlátható oka volt. Az *érdelm* létrejötte után tudniillik hamarosan megszületett az **érdemleni* (= nancisci, emereri, bekommen, verdienen) ige is, mely a nehéz ejtés miatt rövidesen **érdemleni*-re változott. Mivel pedig ezt s tovább képzett ivadékait — mint a NySz tanúsítja — elég sűrűen használták apáink, érthető, hogy természetes következményképpen az eredeti *érdelm* helyét csakhamar az *érdem* alapszó-forma foglalta el a közhasználatban. Nem hiszem, hogy merész állítást kockáztatok meg, ha avval végzem, hogy ezt a származást legalább is olyan joggal lehet vitatni, mint a török eredetet.

RÉTHEI PRIKKEL MARIÁN.

Tyúkverő. A régi magyar hírlapok nemcsak irodalmi nyelvünk kialakulásának útjait jelzik, hanem sokszor őriznek olyan népiességeket is, melyek nem annyira nyelvi, mint műveltségtörténeti szempontból kötik le a tarlózgatónak figyelmét. Több kiveszőben levő népszokásnak bő leírását olvashatja bennük az ember, melyekről mai néprajzosainknak nincs módjában részletes, tiszta képet szerezni. Ezek a hírlevelek ugyanis nemcsak a mai értelemben vett újságokat pótolták, hanem összefoglaló szervei voltak a ma már sokfelé ágazó tudományos irodalomnak is. Történettudomány, természetrajz épűgy meg van bennük, mint pl. a néprajz. Különösen ezen utóbbi tudományág találhat bennük valóságos kútforserű, mert korabeli népszokásokra vonatkozó, szemtanu adta leírásokat. Így a bécsi Magyar Hírmondóban, a fáradhatatlan buzgalmú Görög és Kerekes lapjában, olvashatjuk részletesen a *tyúkverő* nevű lakodalmi szokásnak részletes ismertetését. Igaz ugyan, hogy ez a szokás még itt-ott ismeretes, hogy egyik-másik írónk emlegeti is, mint pl. Rákosi Viktor az Elnémult harangok c. regényében; s habár a MTsz elég bő leírását adja, történeti szempontból mégis nem fölösleges rámutatnunk a M. H. e helyére. Nemcsak a népies szók élnek ugyanis halandó életet, hanem a szokások is.

Az 1794. évfolyam 2:691 stb. lapján az udvari bolondokról esik szó s köztük Vászon Pálról, a kurucok tábori bolondjáról. A szabadszállási levelező, akitől e cikk származik, hozzáfűzi értekezéséhez a következőket: „Az udvari bolondtartásnak majmozása még ma is meg van sok Magyar Lakodalmakban, a' hol az Udvari-Bolond' személyét a' Vőfélyek viselik, kik közzül némellyek ártatlan játzi beszédekkel mulattatják a Vendégeket; mások pedig durva, 's botránkoztató tsátságásaikkal röhögtesik a' lakodalmi gyülekezetet az olyan helyeken, a' hol *Fejér-Násznagyot, Tántzmestert, Borbélyt, Tömlőztartót* 's a' t. szoktak tenni; a' lakodalom második

napján pedig a' szolgáló Legények, egyet magok közzül tsúfoosan felöltöztetnek, 's e' meg lévén, musikával el-indúlnak, minden hivatalos Vendégeknek a' házaiknál meg-jelennek, a' mit *erühe'nek* (!) (a' mihez hozzá férkezhetnek) kolbászt, öldalast, szalonnát, tyúkot, 's egyebet el-lopnak, 's ugyan azért ezt a' járást *tyúk-verőnek* nevezik. — A' Szabadszállási Előjáróknak érdemlett dítséretekre írhatom: hogy.... Azt a' sok kártétellel együtt jártt *tyúkverési* barangolást (kóborlást) pedig még a' múltt Far-sang' elein igen böltsen el-törlötte egy parantsolatja által a' Helység' Fő Birája."

A *tyúkverő* szó történetére világot vet Faludi következő mondata: Aki sok *nyúl után fut, egyet sem vér* (UE 409, NySz). SIMAI ÖDÖN.

Tanu: tanul; tanuság: tanulság (vö. MNy 14:142). Budenz József. a *tanul* igét elválasztja a *tanu* főnévtől. Emez „kölcsonképen a törökségből került, hol *tanik*, *tanuk* 'testis' és *tanj-* 'ismerni' is van", ellenben a *tanul* ige szerinte a mordvin *tonadj-* és cser. *tiinem-* 'tanul, szokik' s a finn *tollu-* 'szokik' igékkel együtt a vogul *tun-š-* 'állni' igéhez tartozik, úgy hogy *bele tanul* eredetileg a. m. beleáll vmibe és *rá-tanít* a. m. ráállít. — Evvel szemben azt kell mondanunk, hogy a *tanu* és a *tanul* jelentését könnyebb összeegyeztetni, mint a 'tanul' és 'áll' jelentéseket. A *tanu* eredetileg vminek az ismerője, tudója, és alapszava a törökben s mongolban a. m. 'ismer, megismer, megtud, megtanul' (vö. Gomb. BTL 127). Budenz annak idején még nem ismerhette annyira régi nyelvünk szóhasználatát, de már Szarvas G. kifejtette a NySz adatai segítségével (Nyr 20:290), hogy régebben a *tanul* ige megismerést, megtudást, sőt tanuskodást is jelentett¹ (a latin *docet* is nemcsak tanítást jelent, hanem tanusítást, bizonyítást is: *qui nimium docet, nihil docet; documentum*). S ha még maradna kétség, azt eloszlatja egy meglepő hangtörténeti jelenség. A székelyek az *indul*, *fordul*-féle igéket mind *u*-val ejtik, csak az egy *tanul* tesz kivételt, ennek a kiejtése székelységszerte: *tanól!* És régi nyelvemlékeinknek jó részében ugyanezt a meglepő különbséget találjuk: így Ráskai Leának valamennyi kódexében, továbbá a WinkK-ben. Ha pedig ennek a kivételnek az okát kutatjuk, azt találjuk, hogy ugyanazokban a kódexekben a *tanu* is *tanó!*² Kétségtelen tehát, hogy eredetileg a két szónak hangalakja között kapcsolat volt, vagyis nem lehet másképp, mint hogy *tanól* a *tanó*, tehát *tanúl* a *tanú* szó származéka. Q. e. d. — Ez az oka annak is, hogy *tanúság* és *tanulság* a régi nyelvben azonos jelentésű: *tanúság* is jelent studium-ot, doctrina-t, és *tanulság* is jelent testimonium-ot. Sokan most se különböztetik meg. Valószínű, hogy *tanulság* csak a *tanúság*-nak utólagos módosítása a *tanul* igével való képzetársulás miatt.

SIMONYI ZSIGMOND.

¹ Szily K. sem ezt a tényt, sem Szarvas G. fejtegetését nem vette tekintetbe, mikor hibáztatja, hogy a NySz a *tanúságot* s a *tanulságot* egy cikkben tárgyalja (MNy 14:142).

² Bizonyító adatokat nem kell idéznem, mert az *indul*, *fordul*-félék az illető kódexeknek úgysz. minden lapján előfordulnak, a *tanu* és *tanul* szók adatait a NySz cikkei is elég bőven adják. (A DomK 291. lapján *tanolság* van, nem *tanulság*, mint a NySz idézi.) A cseremisz és finn igék tehát csak véletlenségből hasonlítanak a miénkhez és úgy látszik egymáshoz is.

Ird és írjad. Ennek a két fölszólító alaknak jelentésbeli elkülönülését érdekesen lehet a Duna-Tisza-közi népnyelvben, Szabadka és Fél-egyháza vidékén is észlelni. Éles elkülönülésről ugyan nem lehet szó, de itt is megvan a hajlam valamelyes kétféle árnyalat kialakulására. — 1. A rövidebb alakot egyszeri cselekvés kifejezésére, a hosszabbat meg a tartósabbra alkalmazzák. Ha pl. lekötik a boglyát, egyik átkiált a másiknak: *húzzad* a kötelet! de viszont: *húzd el* a kezéd! Hogy a cigány rákezdje, azt kiáltja oda a legény: *húzd rá!* De a tánc közben, jókedvében, a már játszó cigányt így biztatja: *húzzad!* Vagy: *verd ki* azt a kutyát! de: *verjed* a vájkot (vályogot)! Ha hirtelen észreveszik közvetlen közelségben, hogy vmi kár esett, elképedve szólnak: Na *nézd*, mit művelt! De viszont: Szaladj fiam, *nézzed*, hol van apád! Vagy: *fújd el* a lámpát! de: *fujjad* a tüzet! *Rázd le* magadról a falevelet! de: *rázzad* a fát! *Hordd el* magad! de: *horđjad* a téglát! — 2. A hosszabb alakot használják fenyegetésben. Pl. *Úsd*, nem apád. De: *Ússed* csak meg, tudom, megismered a magyarok Istenét! — 3. A hosszabb alakot kedvelik ingerült hangulatban, mikor pl. meg kell ismételni az eredménytelen parancsot. Emellett tanuskodik az is, hogy néha türelmetlenül még ezt is hozzáteszik: *nem érted?* Pl. az első paranasszó: *add ide*; de ha késlekedik a fölszólított, akkor: „*adjad!* nem érted?” Vagy: *vágd!* de *vágjad* hát! *szedd!* de *szédjed* már!

BARTA M. ESZTER.

Bánom szubású, ott a kovácsműhely előtt jötlünk formán (Nyr 47:87). Szakasztott ilyen kifejezések vannak a román nyelvekben. A normann vidéken azt mondják: *il pleut, comme*, az olaszban: *pareva un bue, come*, szó sz. 'esik mint(egy), marhának látszott formán'. Így szerepel az angol *like*, pl. *I thought you gave a start like*; *M. Bucket clings to George like*. Ez W. Franz szerint (Englische Studien 12:233) „valósággal élődsi szócskává süllyedt, a jelentése annyira elhalványodott, hogy többnyire nem is lehet lefordítani; ha egyáltalán van vmi jelentése, a megelőző kifejezést gyöngíti, általánosítja”. Az olasz példában az oda függesztett *come* kötőszó azt emeli ki, hogy csak hasonlításról van szó. *Il pleut, comme*: a kötőszó szerényebbé teszi az állítást: 'mintha esne, csak olyanformán látszik'. Vö. ehhez román mondattani és stilisztikai dolgozataimat, *Aufsätze über romanische Syntax und Stilistik* 95 és 361. A *bánom szubású*-t is úgy érthetjük: 'olyanformán van, mintha bannám'. Érdekes, hogy a magyar használat az érzelmeket jelentő igékre szorítkozik (*bánom, félek, szegyenlem, érzem, megbosszankodik, tart vmilől*). Ez arra mutat, hogy a szerénységhez, mely az előbbi példákban is rejtett, még hozzájárul valami lélektani ügyetlenség, az érzelmeik kifejezésére való képtelenség: 'amit érzek, csak úgy félig-meddig, példálódzva tudom kifejezni'. Az adott magyarázat tehát, „olyanformán vagyok, mint aki fél”, helyes, csakhogy még lélektanilag valószínűvé kell tenni.

Bécs.

SPITZER LEO.

A -képpen, -kép rag eredete. Ez a rag voltaképp nagyon egyszerűen magyarázható: a török származású *kép* szó a módhatározó *-en* ragjával. Ezt az egyszerű megállapítást azonban elhomályosítja néhány zavaró körülmény. Az egyik a *-képpen* két *-p*-je, s a másik a Dunántúl ismeretes

máskébb, máskíbb alak. Ezeknek a jelenségeknek a megfejtésére különböző föltevéseket kockáztattak meg. Szarvasnak újabban Szinnyeitől is elfogadott ötlete szerint a *-képpen* egy föltett **képöven* alakból rövidült, míg Simonyi szerint ebből: **-képpen*. Ez egyúttal megmagyarázná a *-b-s* változatot is. Én egy cikkemben (Keleti Szemle 14:352) már hangoztattam az említett egyszerű magyarázatot, s a *-képpen* kettes *-p*-jére vonatkozólag azt a véleményemet fejeztem ki, hogy az nem etimologikus eredetű hanem ily szópárok hatása alatt keletkezett: *ép ~ éppen; épít, épül ~ épít, épül; csepeg ~ csepp; epe ~ eppe; ipa ~ ippa; lepe, lepke, lependék ~ leppendék* stb. Ilyen etimológiai ok nélkül való fonétikus nyúlás van Melich (NyK 40:381) szerint a *-vá -vé* ragban (*vérre < *vér-é, házzá < *ház-á*), a középfok *-b ~ bb* képzőjében, a *-l ~ ll* határozó ragban, valamint a hasonló alakú igenévképzőben, továbbá az *erős ~ erőssen, kemény ~ keménnyen* stb. ragos melléknevekben. Éppen ez az utolsó eset teljesen azonos a *-kép képpen* váltakozással. A *máskébb* alakkal azonban akkor meg sem próbáltam megbirkózni. Most ezt is megkísérlem. Csodálatos, hogy eddig nem tűnt még föl senkinek sem, hogy a *-kébb* alakváltozatra ez az egyetlen példa. Nincs se **tulajdonkébb(en)*, se **hasonlókébb(en)*, sőt még **ekkébb(en)*, **akkébb(en)*, **mikébb(en)* sem, pedig ezek könnyen keletkezhetnének a *máskébb* hatása alatt. Ebből tehát az következik, hogy nincs is *-kébb* rag, csak egy szónak van ilyen nyelvjárási változata. De hát hogy keletkezhett akkor a *máskébb* alak? Vegyük vizsgálat alá a Nyr 14:522 alatt Rábaközből idézett adatot: *tisztuggy* (= tisztulj) a házamtul, mer *máskíbb* elemészlek. Ezt így is lehet mondani: *tisztulj a házamtól, mert különben elemészlek*. Ebből a példából már most világos, hogy a *máskébb*nek középfokú jelentése van, ami már a *más* fogalmában rejlik tulajdonképpen. Simonyi is ezt mondja a Magy. Határozókban (1:244): „A *más, egyéb* fogalma a középfokéval rokon, s innen van, hogy gyakran a kifejezése is középfokú alakkal történik. Ilyenek: *ἔ-τερος, ἄλλος*, lat. *alius*: lapp *mu-bbe...* s ilyen a m. *egyéb* és *különb...* Hozzájuk csatlakozik nem ritkán a *más* is.” Véleményem szerint tehát a *máskébb* vége a középfok képzőjének hatása alatt keletkezett.¹ — Még egy ellenvetés szokott fölmerülni az *-en* módhatározó rag ellen, az, hogy ez csak melléknévhez járul. Említett cikkemben azonban utaltam arra, hogy a *-kép* szó megfelelője a török nyelvekben is használatos módhatározóul minden rag nélkül, sőt jelzővel egybekötve melléknévi jelentése is lehet, mint a magyar *forma* szónak is az ilyenekben: *olyanforma, emberforma*. A magyarba tehát bizonyára melléknévi, sőt talán határozói jelentése is átfőtt, az utóbbi esetben azonban a többi módhatározó mintájára aztán fölvette a rendes *-en* ragot. A Székely János említette hétfalusi csángó kifejezések, mint *öreg ember képpibe, elveszik zálog képpibe* (Nyr 35:386) egészen önállóan és érthetően keletkeztek s egyáltalán semmit sem bizonyítanak a **kép-ben* eredet mellett.

BEKE ÜDÖN.

Lapp szók a magyarban. Sokszor emlegetjük azt a furcsaságot, hogy a *minla* szót a lappból honosították meg, Sajnovics javaslatára. Szinnyei azt vitatta, hogy az egésznek félreértés volt az alapja, hogy t. i. a Leem-féle dán-lapp szótár, melyből Sajnovics merített, a pénzt jelentő *mynta* és

mintát jelentő *mynstar* cikkét összezavarta egymással (l. NyK 28: 184). Érdekes találkozás, hogy már előbb Thewrewk Emil is — nem tudom, minő okoskodás alapján — azt állítja, hogy a „lapp *mint*a, valamint a német Münze a latin *monét*a-ból való” (Helyes Magyarság 14). Azonban Wiklund a Nyr 41:34. lapján megcáfolta ezt a véleményt s kimutatta, hogy az a különös *mynta*, *mynt* mind a három Leem-féle szótárban megvan (valószínűleg a norvég nyelvjárási *mynster* szó elrontása, ez pedig = közép-almémet *munster* < ófrancia *monstre*, vö. ném. *Muster*). — Másik lapp eredetű szavunk volt az a *jegne*, *jégne*, melyet mint a glecserek jegeshávnak nevét használtak néhány évtizedig természettudományi könyveinkben (hibáztatva Nyr 2: 417, vö. MNY 6: 3, BSzemle 149: 170). Hunfalvy Pál 1840-ben azt írta: „Nincs szavunk még sokra. Miért nem folyamodunk északi atyafiainkhoz is, kiknél tengert, telet, hegyet illető szókat bizonyosan találunk?!... Sem Gletschert, sem Schneelavine-t nem tudunk magyarul nevezni. A lappok amaszt *jegne*, ezt *gulva* szóval fejezik ki...” Igy került a szó az ötvenes évek óta a szótárakba s az iskolai irodalomba, Ballagi szótárában még most is ott ékeskedik (külömben *jégárnak* mondják, lehetne *jégfolyó* is, mint Komáromy L. javasolta Nyr 2: 417; a nyelvújítóknál *jégsikám* volt). — A Hunfalvy említette *gulva* Sajnovicsnál így van: „Cumuli nivium de montibus devolutarum: *Gúlva*” (Demonstratio 81). S ime egy csodálatos véletlen: a lavina Arany Jánosnál a Toldi Szerelmében *hógulya*. Ő a népnyelvből vette s a Glosszáriumban így magyarázza: „alkalmasint *hó-gura*: guruló hó (lavina is)”. Egy tokaji adat szerint csakugyan *hó-gurulya* a hólabda (Nyr 19: 383; a Székelyföldön *gulya*, *gula*, *guja* ‘falabda’ és ‘daganat’ MTsz és Nyr 33: 461, vö. *golyó* és tót *gul’a* ‘golyó’ l. NyF 19: 8; vö. lengy. *gula*, orosz *gul’a* ‘daganat’; a MTsz a hó-gurulyánál azt mondja: „vö. *grulya*” = búrgonya, krumpli, tehát tkp. ‘hókrumpli’ volna, s a *hó-gurulya* hangzást a népetimológia alkotta). De akármi az eredete, a *hógulya* s a lapp *gulva* találkozása tisztán a véletlen játéka. — Végre közvetve a lapp nyelvből való a *rén*-szarvas neve Simonyi Magyar Nyelv c. könyve szerint, 2. kiad. 76. [Ezt a föltevésemet nem helyesli Thomsen, mint egy levelében volt szíves közölni velem. A lappban germán eredetű a szó. — S. Zs.]

PHILOFENNUS.

Tör és török úgy viszonylik egymáshoz, mint *zúz* és *zúzik*, *szeg* és *szegik*, *hall* és *hallik*, *vérez* és *vérezik* stb. (l. Simonyi: Az ikés ragozás története). Ha pl. a szél *betör* egy ablakot, akkor az ablak *betörök*. Ezt a különbséget nem tartjuk meg, ha átvitt értelemmel azt mondjuk, hogy *betör* az ellenség, *kitör* belőlem a harag stb. Érdekes evvel szemben Faludi pontoskodása, mert ő mindig így beszél: Ha ezt nem áttallják, valljon mikor török ki a széken belőlek? 92. Ha keménységet mutat és már is kitörök belőle a rossz: zabola alatt járjon. 113. Ollyasmi nem törött ki szájából, ami egy úri személyhez nem illik. 296. (Sőt még tovább megy s azt írja: Elvégre *maga magát* a bosszúság *kitörte* szájából. 129.) Ez önála nem idegen hatás, mert l. a népnél is előfordul, pl. értesülesem szerint Nógrádban, Békésben: *kitörök belőle a harag* (vö. *kifakad* átv. ért.), 2. a német is csak azt mondja: *der Feind bricht ein, der Krieg bricht aus, der Sturm bricht los* = *betör, kitör*. Szintén így mondjuk: *beront, kironl, holott*

roni különben átható ige. [Vö. a franciában *partir* 'elválasztani' és 'elválni', tehát tkp. eh. *se partir* 'magát elválasztani'. L. NyK 24:360].

LAKATOS JUSZTIN.

Cisztercita, ciszterci, zirci. Az EtSz szerint: „Hogy a latin cisterciensisből hogyan lett nálunk cistercita, az nincs kiderítve.” Pedig ez éppen olyan analógiás korcsképzés a *minorita*, *jezsuita* stb. mintájára, mint a *piarista* (*piarist*) az akkori németes *-ist* képzővel képzett szavak analógiájára. Pázmány Kempis-fordításában még ezt olvassuk: Fordítod szemeidet a carthausianusokra és *cisterciensisekre* (I. 25.). Nogáll fordításának első kiadásában (1864.): Nézd a kartauziakat és *cziszterczieket*. Ugyanennek a fordításnak második kiadásától kezdve már (1881.): . . . *zircieket*. De már Boethius könyvének fordításán (A' bölcsesség vigasztalásai. 1838.) Horváth Dániel „*Zirczi áldozó Pap*”-nak írja magát. Kelemen Béla Német-magyar zsebszótáraiban is a *cisterzienser* címszónál *zirciek*-et találunk. Azonban nem ezt a — talán túlságosan is magyaros — nevet használja maga a rend, hanem a cisztercitánál helyesebb *ciszterci*. A *zirciek*-et használják a közbeszédben általában és talán ezért terjedt el annyira, mert nagyon hasonlít hangzásban a cisztercihez.

NAGY LAJOS.

Tísis. Szigetvári Iván szülőföldjén, Félégyházán, *te is* helyett azt mondják *tísis*, minthogy pedig ő sokat foglalkozik francia nyelvvel és irodalommal, a képzettársulás azt a furcsa ötletet sugallta neki, hogy ez a *lí-s-is*, mely „bizonyosan *tísis* volt eredetileg”, olyan „mesterséges *liaison*”, mint a francia *vas-y* helyett *va-y* (I. Szily- emlékkönyv 105—6). Csak azt nem tudja eldönteni, „hogymiért éppen *s* hang szuratik közbe”, de — mondja — „e példa alapján Kräuter [mért éppen Kräuter?] azon állítását, hogy a magyarban anorganikus hangok a *v* és *l*, kiegészítem azzal, hogy az *s*-et hozzáadom!” — Különös nyelvészkedés, mely a *s z á m o s i d e v á g ó t é n y t* nem ismerve egyetlen egy ismerete alapján ilyen merész föltevésekre jut. Nohát a Nyr szerkesztője (I. M. Kötőszók, az *is* kötőszó tárgyalásában) rég megmagyarázta, honnan került az a „közbeszúrt” *s*, ill. hogy nem közbeszúrás történt itt, hanem egészen más fejlődés eredménye az a *tísis*. T. i. a *te-is* összeolvadva egytagúvá lett: *tejs*, *tés*, *tís*, mivel pedig itt az *is* némileg elhomályosult, később ezt az egytagú kifejezést ismét kéttagúvá tették az *is* hozzátoldásával: *tés-is*, *tís-is*. Ez egészen olyan fejlődés, mint *öt*, *azt* : *ötet*, *aztat*; *jobb*, *több* : *jobbabb*, *többebb*; *gyóntó*, *ázló* : *gyóntató*, *ázlató*.

KOVÁCS MÁRTON.

Pótlások. *Bekelet* (Nyr 41:37): Jókainál is: „bekeleti délután” 93. k. 39. l.

Hátfán (Nyr 45:40): okvetlenül sajtóhiba? nem lehet-e olyan alak, mint szintén Aranynál: lábában? mert én ilyet is feljegyeztem Szalontán: „ott van az én fődém is a (Sziget) hátfán”, — „ott van a labdátok a csűr hátfán, ott keressétek”.

Cséveleg (Nyr 45:259): Jókainál is: „A gyermekhad ott csévelgett a nyakán” 91:149.

Összemível (Nyr 46:117): a *mível* ige káromkodásban Szalontán állandó használatú: a jó istem mívejjem még, — összemívellette az anyám teremtését, — még a lúval is mégmíveltetett.

Korhely (Nyr 46:181): Aranynak Ercseyhez 1852. V./25. írott levelében is: „Némelly embereknek s kivált *heverleszü* korhel frátereknek...“ Van egy mesém is: egy lusta fiúról szól, aki még enni sem száll le ágyáról; Fazekas Lajos 84 éves gazdaember mondta el, s a címet is maga adta neki: „a korhøj fíjúj“.

Vess-ki (Nyr 46:185): kihívó: „te vagy a veski, agyki“. Szalontán is használatos.

Menkít (Nyr 46:236): Jókainál is: „a másik lovag, ki veled együtt akart szökni s kit megmenekítél“ 25. k. 280. l. [Faluvégén, ahol Emerich annyiszor a Tarnába menekítette a legelésző libákat.. Fényes L. Az Est 1918. IX. 22.]

Szaka (Nyr 47:82): Jókainál is: „a kövi rózsa, meg a sárga szaka“ 60. k. 56. l.

SZENDREY ZSIGMOND.

EGYVELEG.

Magyar nyelvtanítás Bécsben. Bécsben Mária Terézia óta talál megélhetést a magyar nyelvmester. De az iskolák közül a magyar nyelvoktatást csak a Theresianum karolta föl, hol nemcsak a magyar anyanyelvűek, hanem az önként jelentkező osztrák növendékek is tanulhatnak magyarul. A bécsi állami középiskolákba csak a háború alatt, a közös fegyverbarátság eredményeképpen jutott be a magyar nyelv. Az 1915/16-i iskolai évben nyílt meg az első magyar tanfolyam, melyre 1800 tanuló jelentkezett. De mert csak osztrák állampolgár taníthat, tanerők hiányában 1700 jelentkezőt el kellett utasítani. A kiválasztott 100 legkomolyabb jelentkező számára két-két tanár vezetése alatt két kurzus nyílt meg, az egyik a Schottenbastei-főreálban, a másik az Amerling-utcai főgimnáziumban. Két évvel később, huszonöt esztendő sikertelen fáradozás után a bécsi Magyar Egyesület is engedélyt kapott az alsóausztiai tartományi iskolatanácsától, hogy felnőttek számára magyar nyelvtanfolyamot rendezzen. Ez év április havában kezdődött a Magyar Egylet első ilyen tanfolyama, melyen a 490 jelentkezőt Görg Ferdinánd, a bécsi magyar nyelvmesterek nesztorja, négy csoportban tanította. A jelentkezők közt feltűnően sok volt a városi tanító és tanítónő, s ez összefügg azzal, hogy Weiskirchner polgármester Bécs városi iskoláiba is be akarja vinni a magyar nyelvtanítást. Hogy a bécsi Magyar Egyesület magyar nyelviskolája megvalósíthatott, az Révy Ferenc min. tanácsos elnök érdeme. A tanfolyam szervezését dr. Stockinger Gyula egyetemi lektor végezte nagy buzgalommal, az ő kezében van annak további vezetése is.¹ Stockinger lektor az egyetemen három tanfolyamban heti két-két órán tanít. Nála vizsgáznak azok, akik hites magyar tolmacsságra pályáznak. Görg professzor az idén a bécsi Urániában is tartott felnőtteknek magyar-nyelvi tanfolyamot.

Hogy a magyar nyelvtanítás ügye Bécsben ilyen szép lendületet nyert, azt nagy örömmel üdvözljük. De még megoldásra vár Bécsben egy magyar szempontból fontosabb tanügyi kérdés: a Bécsben lakó magyar gyermekek tanításának kérdése. Bécsben több mint 120,000 magyar él, köztük sok csa-

¹ Éppen most olvassuk, hogy a bécsi M. E. szeptember 16-án megint díjtalan magyar tanfolyamot nyitott meg felnőtt kezdők és haladók számára.

lados ember, s ha nem képesek gyermekeiket nagy áldozatok árán magyarországi iskolába járatni, kénytelenek őket a bécsi osztrák iskolákba küldeni. Ennek szomorú eredménye az, hogy sok bécsi magyar gyermek elfelejti anyanyelvét és elvész a magyarság számára. Pedig itt nem csupán olyan gyermekekről van szó, kiknek magyar szülei állandóan megtelepedtek Bécsben, hanem elsősorban a közös intézmények magyar kishivatalnokainak és szolgálainak gyermekeiről. Múlhatatlan kötelessége volna a magyar államnak, hogy e gyermekek számára Bécsben legalább egy elemi iskola fölállítását szorgalmazza.

Bécsi Magyar.

Ukrán és orosz nyelvművelés. Külföldi lapokban olvassuk, hogy az új szabad Ukrania hatóságai hivatalosan még jobbára az orosz („nagyorosz”) nyelvet használják. Egy német folyóirat azt közli, hogy Kiebben külön bizottságot létesítettek az ukrán nyelv kiművelésére s hogy ez a bizottság „hetenkint néhány száz új ukrán szót alkot”. Ezek kétségkívül hivatalos fogalmakra szükséges kifejezések. Ilyenekben nyilván azért szűkölködik az ukrán nyelv, mert a cári uralom alatt ez a nyelv (a „kisorosz” v. rutén nyelv) nemcsak a hivatalos használatból, hanem egyáltalán a nyomtatásból ki volt tiltva. Érdekes és tanulságos lesz, ha majd bővebb értesülés jöhet róla, összehasonlítani az ukrán nyelvújítás módszerét és sikerét a magyar nyelvújításával.

A Lenin-féle kormány alatt már eddig is nagyot haladt Oroszország európaisodása, meghonosították az európai naptárt, a tizedes mértérendszer stb. Azonfölül egyszerűsítették a helyesírást: már 1917-ben eltörölték a néma betűket s a teljesen fölösleges *ѣ* betűt, 1918. augusztus óta pedig teljesen újjá szerkesztett, egyszerűbb, kiejtés szerinti írásmódot rendeltek el. (A cirill-betűket megtartották.) Az újságok fokozatosan alkalmazzák az új helyesírást, először is a kormányrendeletek közlésében.

MARIÁNOVICS MILÁN.

NÉPNYELV.

Szólások.

Bay van Köpecén. (Mikor valaki megszorul.) — Asse mongya: félkalap. (Ha valaki nem köszön.) — Ahol a farkast emlégetik, ott jár. (Mikor valakiről beszélnek s ez megjelenik.) — Csak az ige tarcsa. (Majd leszakad valami, olyan gyengén áll.) — Dug' bé immán no, ne merkéjj annyit. (A gyermeknek mondják, ha sir.) — Fenekire verni valaminek. (Elfecsérelni.) — Felít ingyen, felít réa. (Mikor valamit ingyen ad valaki.) — Fogd alább egy stimmal! (A hangosan veszekedőnek mondják.) — Ha legént lát, minnyá langal. (A legényekbolondja leányról mondják.) — Húz egy kicsit az annyához. (Hasonlít hozzá.) — Mëghúzódott egy kissé. (Megsoványodott.) — Ő és mindig futoroztot vetített. (Arra mondják, akinek a felesége eladja a gabonát titokban és a szeretőjére költi.) — Jőnek a csiki dëckás szekerek. (A gyermekek mondják, mikor mennydörög.) — Kivel vótál disznyópásztor? (Ha valaki te-nek szólít valakit, akinek az nem tetszik, akkor kérdi a szólítótól ezt.) — Kutyaftutából, lóhalálából tenni valamit. (Nagyon gyorsan, elhamarkodva.) — Ki mit főzött, egye meg. (Ki amiféle bajt szerzett magának, viselje.) — Ki a paréra! (Küzdő-terre.) — Kivilágra olyan, szakasztott olyan. (Épen olyan, nagyon hasonlóról

mondják.) — Kiköt a képből. (Elváltzott, a hidegben annyira megfázott.) — Ilyen gyermek nem terem még Kicsinyirestetön sem. (Gulyos dicséret.) — Lögyn neki és egy karácsonya. (Hadd örüljön ő is egyszer valaminek.) — Megfizeti a nagyharang. (Sohasem adja meg az adósságát.) — Mindenféle hájjal meg van kenve. (Nem lehet tuljálni az eszén.) — Meginná a felleget és. (A részeges pazzlőra mondják.) — Nem vát az esze. (Lassan gondolkodik.) — Öttel vette. (t. i. öt ujjal = lopta.) — Sem ingem, sem gagyám. (Nem érdekel a sorsa.) — Szurkozza a vargacérnát. (Mikor valaki hortyogva alszik.) — Tëdd el, s elé se vëdd. (Arra mondják, amivel nem érdemes előhozakodni.) — Uti cifra, házi rongy. (Kinek ennivalója sincs, mégis cifrán jár.) — Űzi az eszit. (Bolondozik.) — Vëgye el no, hiszen nem jóllakástól való ez a kicsiség. (Mikor valakit kínálnak és nem akarja elvenni.) — Vetí fel a helyet. (Haragjában dul-ful.)

Nagybacon.

KONSZA SAMU.

Nem ettem még bontó fësút v. csipóvasat, mosogató rongyot. (= Nem ettem még kefét.) — Nagyobb a szeme, mint a gyomra (ha a tányérjára kiszedett ételt nem eszi meg). — Kivetítte a csatot (meghalt). — Bëtítte a garast (aki lármázik.) — A kutya is haragszik a fülié. — Annyi nincs a sifonérba.

Tápió-Szele, Pest m. 1890.

VICZIÁN ISTVÁN.

Má még veszekedik a bab a hasadba (mikor a gyerekek veszekednek). — Nevet mint a fazékas (v. mint a hajmás ember) mikor fődül. — Elméhetsz ahova part szakad (annak mondják, aki ügyetlenül teszi a dolgát). — Persze, kukorica derce (incselkedésből mondják, ha valakinek nem tetszik valami). — Feszít mint a kutya a kúdba. — Má még a Laci a hátadra út (hogyha valaki lusta a melegségtől). — Tűzbe van mint a pap szamara a fűrészpórtú (ha valaki dühösködik). — Tűzbe van mint a tabi zsidó papucs. (Ha valaki soká ért meg valamit :) Értembe lakom, mint a bodajki pujka. — Ólálkodik mint az Urbán lelke. — Feneëvésbe van (halálos beteg). — Nëm ettem meszet së kopott kefét, vagy: nëm mënt el a sütnivalóm (= nem ettem bolond gombát).

Fejér vm. 1906.

SCHWARZ GUSZTÁV.

ÜZENETEK.

U. K. *Tanácssal, bizonynyal* nem „helytelen” írásmód. Hogyis volna helytelen? Hiszen így írta Vörösmarty, Petöfi, Arany, Jókai, és így írja még most is talán nagyobbik fele a művelt magyaroknak. De már tizenöt év óta ilyen rövidített írásmódot tanítunk az iskolában: *tanácssal, bizonynyal*. Ennek az a célja, hogy elkerüljük azt az iskolai nehézséget, melyet az ilyen ragozott szók között s a *loccsan, fonnyad*-félék közt való szőrszálhasogató külömbségtevéis okozott. (L. szerkesztőnknek Az új helyesírás v. Iskolai helyesírás c. füzetét.)

Sch. G. Hogy nem hiba-e Jókainál (Összes m. 9:184) *parquette*? Persze hogy hiba. Jókai sokszor ilyen hibásan írja az idegen szókat, holott ha magyarosan írta volna, semmi baj nem volna. — *Fehérnye* (uo. 203) nem úgy keletkezett, mint a *bornyu, varnyu*, hanem a nyelvújítók nevezték el úgy azt, ami kijavítva újabban *fehérje* lett. — Én „zár” lettem, te esetlen (uo. 228) =

calvus (uo. a latin versben). T. i. régente a kopaszt *sász*-nak mondták s ezt így írták: *zar*. Ezt Jókai a Leventében is használja (ua. k. 14).

Új olvasó. Hogy a magyar ember *szeimeim*, *kezeim* helyett csak *szemeim*, *kezemeim* mond, hogy csak *szemel* mereszt, nem pedig szemeket, mint a német (*grosse Augen machen*), ennek az az alapja, hogy a magyar fölfogás szerint a két szem, két fül s.b. egy-egy szorosan összetartozó egység. Azért mondjuk: *fél* szemére vak, *fél* kezét levágták. — Újabb időben, sajnos, sokan megfélekedeznek a tősgyökeres kifejezősmódról s a többes számot használják, néha még jó írók is, sőt pl. Mikszáth egészen rendszeresen.

G. R. „*Régibb* vagy *régebbi*? melyik a helyes?” — Szokottabb a *régi-bb* alak, de a *régebb-i*-t se mondhatjuk helytelennek. Vö. előbbi, utóbbi, továbbbi, későbbi, távolabb. „Homályban Etellak *messzebbi* vidéki” (Arany: BH 12: 19).

Kr. S. Velleitás: azelőtt a politikai cikkekben gyakrabban szerepelt, mint most. Latin szó, de nem ókori: *velle-itas* mintegy akarni-ság, és jelentése: akaródzás, erőtelen törekvés. Valószínűleg a franciák alkották: *velléité*, innen a németben Velleität, s végre minálunk latinositva velleitás.

Beérkezett kéziratok. Klemm A. A felelet az újn. névmástalan kérdő mondatokra. — Szinkovich J. Nyitrai palócos sajtóságok. — Barta L. Tájszók és szólások. — Huhn Gy. Olvasás közben. — Suci L. Felizni. — Belházy E. Rokonértelmű szókrol. — Spitzer L. és Stumme H. Indulatszók személyragokkal. — Parászka G. Helynevekről. — Beke Ö. Török jövevényszók.

Új könyvek és füzetek. Barta László: A csurgóvidéki nyelvjárás (Pester Lloyd nyomdája).

Juhász János: Kölcsönhatások a magyar és tót közmondásokban és szólásokban. (Nyelvészeti Füzetek 79. sz. A M. Nyelvőr kiadása. Ára 1 K.)

Dugonics A. hal. száz. évfordulóján a Dug.-társaság emlékünnepe. (Szeged, a D.-t. kiadása.)

A Dugonics-társaság Tömörkény-emlékünnepe. (Szeged, a D.-t. kiadása.)

Kornis Gy. A bölcsészeti kar jelentősége a tudomány-egyetemen (Pozsony, Eder I. nyomdája).

K. B. Wiklund: Die Erforschung der germanischen Lehnwörter im Finnischen und Lappischen. (Kny.)

Értesítők: a dunántúli ref. egyházkerület pápai főiskolájáé; a veszprémi kegyesr. főgimnáziumé.

Rendkívüli árkedvezmény!

NYELVÉSZETI FÜZETEK.

Az 1902-től 1915-ig megjelent nyolcvanegy füzet megannyi becses monográfia a magyar nyelvtudomány köréből: nyelvtani és szó-tári, nyelvjárási, nyelvtörténeti és nyelvhelyességi értekezések és forrásmunkák 3—13 ívnyi terjedelemben. Köztük magától a sorozat szerkesztőjétől, **Simonyi Zsigmondtól**, nyolc nagyobb munka: A magyar szórend. Helyes magyarság. Az új helyesírás. Az ikes ragozás története. Elvonás. Igenévi szerkezetek. Nyelvjárási olvasókönyv stb. Továbbá **Beke Ödön**, **Erdélyi Lajos**, **Gombocz Zoltán**, **Horger Antal**, **Kertész Manó**, **Melich János**, **Réthei Prikkel Marián**, **Rubinyi Mózes**, **Simonfi János**, **Vikár Béla**, **Wertner Mór** stb. kisebb-nagyobb munkái.

**95 korona helyett egyszerre
megrendelve** --- --- ---

65.— K

Középiskolák segédkönyvéül engedélyezve 1908/94079. szám.

Helyes magyarság

a hibás kifejezések, a kerülendő idegen szók s a helyesírás
szótárával. Irta **Simonyi Zsigmond**.

Tartalma: Bevezetés. — **Helyes mondat szerkesztés.** Az egyszerű mondat fajai. A mondatrészek szerkesztése. A szórend. Az összetett mondat. — **A szók, szólások és szóalakok használata.** A szók megválasztása. Idegen szók, nyelvjárási szók, tájszók. Rokonérzelmű szók. Szólások. A beszédrészek használata. Igeragozás, névragozás. — **A helyes kiejtés és a helyesírás.** — **Szótár.** (A szótári rész 111 lapra terjed.)

8-adrét alak, 212 lap. = Ára 4 kor.

Huszedik Század

Szerkeszti
Jászi Oszkár.

**Társadalomtudományi és politikai szemle.
A társadalomtudományi társaság közlönye.**

Nagyobb és kisebb tanulmányok, szemlék és jegyzetek a szociológia, szociál-politika, közgazdaságtan és a politika köréből. Gondos és gazdag könyvismertető rovat. Megjelenik havonként egyelőre átlag négy és fél ívnyi terjedelemben. Előfizetési ára egész évre 36 korona, félévre 18 korona. Mutatványszámot szívesen küld és előfizetéseket elfogad a kiadóhivatal: **Budapest, VI. Anker-köz 2, II. 4.**

Nyelvészeti Füzetek (Monografiák gyűjteménye).

Egyenként kaphatók a Magyar Nyelvőr kiadóhivatalában.

1. Simonyi Zs. *A magyar szórend* 1.50
2. Simai Ödön. *Marton József mint szótáríró* 1.50
3. Kocsis Lénárt. *A mondatrészek Brassai mondatelméletében* 1.50
4. Simonyi Zs. *Tréfiás népmesék és adomák*. Nyelvjárási olvasókönyv 1.50
5. Simonyi Zs. *Az új helyesírás* szövege és magyarázata. Ára vászonborítékban 1.50
6. Rubinyi Mózes. *Két tanulmány*. Grimm és Révai. A Mondolat 1.—
7. Gombocz Z. *Nyelvtörténet és lélektan* 1.—
8. Simonyi Zs. *Helyes magyarság* 3.—
9. Varga L., Szabó D., Kertész M. *Nyelvjárási tanulmányok* 1.50
10. Nagy S. *A váci nyelvjárás* 1.—
11. Simonyi Zs. *Elvonás* (elemző szóalkotás) 1.50
12. Székely A. *Alanytalan mondataink alanyáról* 1.50
13. Erdélyi L., Horger A., Szemkő A. *Nyelvjárási tanulmányok* 1.50
14. Simai Ö. *Dugontes mint nyelvújító* 1.50
15. Simonyi Zs. *A Nyelvtörténeti Szótárról* 1.—
16. Berze Nagy J. *A hevesmegyei nyelvjárás* 1.50
17. Beke Ö. *A pápavideki nyelvjárás* 1.—
18. Gácsor J. *Teleddi Miklós nyelve* ktl. tekintettel a mondatlanra 1.—
19. Valló A., Ágner L., Szenttamási J. és Stan V. *Kölcsönös hatások a hazai nyelvek közt* 1.50
20. Szűcs I. és Gencsy I. *Nyelvjárási tanulmányok* 1.50
21. Kertész M. *Analógia a mondat szerkesztésben* 1.—
22. Vértess J. *A gyermeknyelv hangtana* 1.—
23. Szegleti István. *A főnévi igenév Arany Jánosnál* 1.—
24. Réger B. *A határozott névmutató* 1.50
25. Beke Ö. *Vogul határozók* 1.—
26. Oláh G. *A debreceni nyelvjárás* 1.50
27. Nádaí P. *A magyar népetimológia* 1.—
28. Simonyi Zs. *Az íkes ragozás története* 1.—
29. Böszörményi G. *A jánosfalvi nyelvjárás* 1.—
30. Geleji Katona I. *Magyar grammatikáskönyv* 1.—
31. Teleky I. *A tárgyeset Arany Jánosnál* 1.—
32. Viski K. *A tordai nyelvjárás* 1.—
33. Beke Ö. *Kemenesszafi nyelve* 1.—
34. Horváth E. *A bakonyfaljai nyelvjárás*. (Térképpel.) 2.—
35. Szolár F. *Jelentés-tanulm.* 1.—
36. Szeremley Császár L. *Jelentés-tanulmányok* 1.—
37. Bacsó Gy. *Az adavideki nyelvjárás* 1.—
38. Szabó S. *A szigetközi nyj.* 1.—
39. Vikár B. *A regös ének* 1.—
40. Édes J. *A Balatonyelevidéki népryelv* 1.—
41. Búzás Gy. *A németes összetételek története* 1.—
42. Fest S. *A hangátvetés a magyar nyelvben* 1.—
43. Galambos D. *Tanulmányok a magyar relativum mondattanáról* 1.—
44. Kräuter F. *A mássalhangzók hasonulása a magyarban* 1.—
45. Pálfi M. *Kolozsvári glosszák* 1.—
46. Mellich J. *A magyar szótár-irodalom. I.* 4.—
47. Simonyi Zs. *Igenévi szerkezetek*. Ára füzve 1.—
48. Szabó L. *Nagykanizsai nyj.* 1.—
49. Laczkó G. *Játszi szóképzés* 1.—
50. Klemm I. *Baróti Szabó Dávid nyelve* nyelvúj. szempontból 1.—
51. Batta B. *A melléknévi mondatok népies használata* 1.—
52. Vass J. *Fejezetek a népryelv mondattanából* 1.—
53. Dénes Sz. *Kossuth, a szónok* 1.—
54. Kulcsár Gy. *A magyarországi írásművészet főkérdései* 1.—
55. Csűri B. *Teleki József gróf mint nyelvész* 1.—
56. Madai Gy. *A hajdúk beszéde* 1.—
57. Vass B. *A nagykőrösi nyj.* 1.—
58. Prohászka J. *Petőfi költői nyelvének főszájtársai* 1.—
59. Rétheli Prikkel M. *Csúzy Zsigmond szavai* 1.—
60. Rétheli Prikkel M. *Sándor István nyelvtudománya* 1.60
61. Viski K., Borbély I. *Régi szentírásfordítások* 1.—
62. Gesztési Gyula. *Csokonai és a nyelvújítás* 1.—
63. Csűri B. *Az ige* 1.—
64. Steuermann M. *A székel nyelvj. szövevi sajátosságai* 1.—
65. Horger A. *Egy ismeretlen m. hangtörvény* 1.—
66. Hefty Gy. A. *A térszíni formák nevei* 1.—
67. Damián István. *Adatok a m. román kölcsönhatáshoz* 1.—
68. Simonfi János. *Az irodalom szó története* 1.—
69. Viski K. *A szalontai nyj.* 1.—
70. Molecz B. *Szőrendi tanulmányok* 1.—
71. Erdélyi L. *A HB, mint nyelvjárási emlék* 1.50
72. Hatvani J. *A Kazinczy-kóder nyelvjárása* 1.50
73. Wertner Mór. *Névmagyarázatok. I.* 1.—
74. Kilar I. *Kódexünk nyelvi sajátosságai* 1.—
75. Kónya S. *Nagybácson nyj.* 1.—
76. Goriupp A. *Dobréntei Gábor nyelvújítása* 1.—
77. Wertner Mór. *Névmagyarázatok. II.* 1.—
78. Deák M. *Bakcsy Sándor nyelve* 1.—
79. Juhász J. *Kölcsönhatások a magyar és tót közmondásokban és szólásokban* 1.—
80. Losonczy Z. *Hangtörténeti alapkérdések* 1.—
81. Nagy L. *Nogáll J. nyelve* 1.—

47. ÉVFOLYAM.

9.-10. SZ.

1918. NOV.-DEC.

MAGYAR NYELVÖR

SZARVAS GÁBOR
FOLYÓIRATA

SZERKESZTI ÉS KIADJA:
SIMONYI ZSIGMOND
A MAGYAR TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA RENDES TAGJA

SZERKESZTŐ- ÉS KIADÓ-
HIVATAL: BUDAPEST, IV.
FERENC JÓZSEF PART 27.

Szarvas Gábor

TARTALOM

Az úri igeragozás. <i>Simonyi Zsigmond</i>	193
Mindenki. <i>Simai Ödön</i>	196
Török jövevényszók. <i>Beke Ödön</i>	203
A tudományos előadásmód és a nyelvtudományi műnyelv kérdéséhez. <i>Zolnai Gyula</i>	204
Arany-szók. <i>Viski Károly</i>	217
Ujságírók főiskolája. <i>Komjáthy Sándor</i>	219
Ismertetések	222
A gyermeknyelvről. <i>Rubinyi Mózes</i> . — Két nyelv- művész emléke. <i>Simonyi Zsigmond</i>	
Az Etimológiai Szótárhoz. <i>Kőrösi Sándor, Nagy Lajos</i>	226
Nyelvművelés	228
Idolon orthographiae. <i>Simonyi Zsigmond</i> . — Csak úgy gondolom. <i>Schuchardt Hugó</i> . — Felesleges idegen szók. <i>Böngérfi János</i> . — Radikális és gyökeres. <i>Anti- barbarus</i> . — „Észtország, Livorszag, Kurlfold.“ <i>Bán Aladár</i> . — Karácsonfia. <i>Zolnai Gyula</i> . — A cim- kórság ellen. <i>Simonyi Zsigmond</i> . — A népkormány s az idegen szók.	
Magyarázatok	234
Indulatszók személyraggal. <i>Spitzer Leó, Stumme János, Beke Ödön</i> . — Páros közmondások. <i>Ady Lajos</i> . — Aranynak egy mondatszerkezete. <i>Simonyi Zsigmond</i> . — Petőfi helyesírása. <i>Keszthelyi Miklós</i> . — A magyar-szláv nyelvviszonyhoz. <i>Mariánovics Milán</i> . — Mindenki. <i>Simonyi Zsigmond</i> . — Krugat. <i>Nagy Lajos</i> . — Apor Péter szavai. <i>Váró Gedeon</i> . — Nyelvtörténeti fölfedezések. <i>Zolnai Gyula</i> . — Vásik rá a foga. <i>Lőw Immánuel</i> . — Fa = falva, falu. <i>Ádám I</i> . — Erdem. <i>Kovács Márton</i> . — Pótlások. <i>Simonyi Zs</i> .	
Egyveleg	244
Három szó. — Szójátékok. <i>Siklóssy László</i> . — A francia tanul a némettől. g	
Üzenetek	245
Tartalomjegyzék, szómutató	247

Legközelebbi füzetünk február elején jelenik meg.

**Előfizetés a Magyar Nyelvőr 48-ik évfolyamára:
Egész évre (január-december) 15 korona.**

**Tanárok, tanítók, tanulók, lelkészek, falusi iskolák
féláron kapják.**

Kérelem a könyvtárosokhoz. Egyes régibb évfolya-
mainkból még kaphatók példányok, jobbra eredeti áron. Mivel
már csak kevés példánnyal rendelkezünk, tessék az iskolai
könyvtárakban hiányzó évfolyamokat mentül előbb megrendelni.

Együttal kérünk szíves értesítést, mely intézetekben
van meg a Magyar Nyelvőrnek mind a negyvenhét kötete.

 **Mihelyt a nyomda drágasága csökken, növelni
fogjuk a Magyar Nyelvőr terjedelmét.**

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Bpest, Ferenc József part 27.

AZ ÚRI IGERAGOZÁS.

Irta Simonyi Zsigmond.

Mi magyarok szeretjük az úri tempót, s ez még a nyelvben is nyilatkozik Mindenki, aki valamely középfokú iskolát elvégez, megtanul abban egy külön úri igeragozást, amelyet a magyar nép nem ismer, mert az elemi iskolában száz év óta se tudta megtanulni: az ikes ragozást.

Az úri osztály így beszél:

törődöm, törődöl, törődik
lakom, lakol, lakik
dolgozom, dolgozol, dolgozik
enném, ennél, ennék
dolgozzam, dolgozzál, dolgozzék
igyam, igyál, igyon
írjak, írj, írjon
dolgozhatik, ehetik, ihatik
eszem vmit, és eszem a mézet

A magyar nép azt mondja:

törődök, törödsz, törődik
lakok, laksz v. lakol, lakik
dolgozok, dolgozol, dolgozik
ennék, ennél, enne
dolgozzak, dolgozz v. -ál, dolgozzon
igyak, igyál, igyon
írjak, írj v. írjál, írjon
dolgozhat, ehet, ihat
eszek vmit, de eszem a mézet.

Hát nem furcsa dolog ez? Hát van-e még egy olyan nyelv a világon, amelyben a műveltek másképp ragozzák az igéket, mint a nép? S vajjon rendén van-e, hogy ami a népnél első személy, az a művelt nyelvben harmadik? Ezt látjuk ugyanis az ilyen alakokban: *ennék, innék, törödnék, veszödnék, birköznék*. A nép nyelve szerint *én* ennék, innék, a műveltek szerint *ő* ennék, innék! És célszerű-e az, hogy ami a népnek tárgyas alak, az a művelteknek tárgyatlan? *Eszem valamit, innám egy kis bort, többet is dolgozhatnám*, ezek a magyar nép nyelvérzéke szerint tárgyas alakok s eszerint épp oly idegenül hangzanak, mint ha azt mondanám: *veszem valamit, hoznám egy kis bort, többet is végezhetném*. Ime ezért mondta Verseghy, hogy az ikes ragozás tótos! „Nem vagyom én ember, mert én tót vagyom“, írja Dugonics a Példabeszédek közt (1:77).

Mióta az ikes s az iktelen ragozás közti különbség annyira meggyöngült, ezen az alapon a népnelvben több olyan fejlődés történt, amely bizonyos igen érdekes finomságokat eredményezett. A nép pl. azt mondja: Ha többet dőgozhatnék (t. i. én), többet is *ehetnék*. Vagy 3. személyben: Ha többet dőgozhatna, többet is *ihatna*. *Én ehetném* és *ő ihatnék* szintén

járja, de más értelemben, t. i. szeretnék enni, szeretne inni. Ha tehát a művelt ember amaz első mondatokat is az iskolai szabály szerint szerkeszti s azt mondja pl. *ha én ehetném* (= ha volna mit ennem), *ha ő ihatna* (= ha lehetne innia), akkor ezt az igen érdekes különbséget nem fejezi ki. A második, kívánó jelentésben a nép az iktelenekre is átvitte az ikes ragozás alakjait s az *ehetném, ihatnám* hasonlóságára azt is mondja: *táncolhatnám, dalolhatnám*, és szintúgy a 3. személyű *ehetnék, ihatnék* analógiájára: *táncolhatnék az úrfi, mulathatnék*. Ezeket íróink is régóta így használják, csak Petőfi akarta itt is az iskolai szabályt követni s azért a közszokással ellentétben így írta az 1. személyt: Nem tudom, mi lelt ma engem, jó kedvemben nincs határ; *danolhatnék, fűtyülhetnék*, egyikhez sem értek bár. (L. Zolnai idézeteit Nyr 47:11.)

Szintén nagyon elterjedt az a finomság, hogy az *írv* és *írvál*, *törődj* és *törődjél* alakok közül a kurtább *írv* és *törődj* inkább parancsot, a hosszabb *írvál* és *törődjél* inkább kérést fejez ki, akár ikes, akár iktelen igéről van szó. Parancs pl. *takarodj! lódulj! igazodj!* Ellenben kérés: „*Eredjél* kis szögám a mézsárszékbe, oszt *hozzál* egy kis húst!” Az iskolai nyelvtan szerint ezt a különbséget nem lehetne kifejezni, mert csak az *írv* és *törődjél* alakokat lehet használni, *írvál* és *törődj* tilos.

Hogy mennyire ellenkezik az ikes ragozás a logikával és a mai magyar nyelvérzéssel, arra még csak Szarvas Gábor fejtegetését idézem (Nyr 22:514): „*En* bármint keresem, fürkészem, sehogyse tudok annak a mélységes oknak nyomára jönni,

amely szerint helyesek:

Én nem rakok lutriba.
Egyél ebből, merem ajánlani.
Ha te löksz, én is lökök.
Mit késel oly soká?
Mi bírta rá, hogy lopjon?

de [állítólag] nem helyesek:

Én nem lakok putriban.
Vegyél ebből, merem ajánlani.
Ha te szöksz, én is szökök.
Kire lesel oly soká?
Levetem, hogy ne kopjon.”

„*En* elismerem, hogy a nyelvszellem bölcsen gondoskodott a személyekről, mikor úgyv rendelte, hogy ha *mi vennénk* kenyeret, *mi ennénk* is belőle, s ha *ők vennének*, *ők ennének*; de már azt az intézkedését megse tartom igazságosnak, hogy ha *én vennék*, mégis *ő ennék*. — Az olyan törvény, amely nem a nyelvérzékből gyökerezik s amelyet a népnek legalább háromnegyedrésze legtöbb részletében nem is ismer s amely külömben is céltalan, mert a legcsekélyebb értelmi súlya sincs, az nem lehet törvény, hanem az iskolák falai közt mesterkélten belénk erőszakolt szabályféle...”

Az ikes ragozás története című füzetemben tüzetesen elbeszéltem, hogyan fejlődött ez a ragozás eredeti visszaható és szenvedő jelentésétől kezdve (*tör: török, veret: verelik*) a tárgyias és tárgyatlan értelem megkülömböztetésén át (*esz: eszik*,

bán:bánik) odáig, hogy utóbb semmi jelentéskülömbőséget se fejezett ki (*csúsz:csúszik, lép:lépik, foly:folyik, vadász:vadászik, pattan:pattanik*). A megkülömböztetésnek ehhez a céltalanságához járultak bizonyos hangtani okok, különösen az a disszimiláció, elhasonulásféle, amely szerint *leszesz* helyett azt kezdték mondani *leszel*, ellenben *illel* helyett *illesz*.

Kimutattam említett értekezésemben, hogy már a 16. s 17. században sokszor elhibázták az ikes ragozást,¹ a 17. század vége felé egészen megromlott, úgyhogy Gyöngyösi már sok ikes alak helyett rendszeren iktelent használ: *bujdosson, restelkedjen, történne, enne, búskoda, ese* stb. Szintúgy aztán Faludi, később Kazinczy, sőt Révai maga, mikor még nyelvérzékétől vezettette magát, sokszor írt ilyeneket: *elviszel? felejtkezz el!* De mikor aztán Bőjthi András kezdeményére² Révai visszaállította a „*veneranda antiquitas*“ ikes ragozását, a nemzet kétféle szakadt, az urak így beszéltek s különösen így irtak: *hozasz, leszesz, keressz, törődöm, vesződöm* (sőt elvetve a sulykot: *közelgem, uralgom*), lenézték a tudatlan maradiakat,³ s nem hallgattak Verseghy tiltakozására, a nép ellenben folytatta azt a nyelvet, amelyhez 1700 óta volt szokva: *hozol, leszel, vesződök* stb. Azonban már Arany János panaszkodott a költészet nevében a lenyűgöző szabályokra: „Valóban fontos kérdés — mondja Hátr. próz. 100 — tartozik-e túrni a költészet a nyelvtan jármát oly igen, hogy örökké a nyelvficamító *olvas-sz, keres-sz* stb. mellett maradjon?“ Azután Riedl Szende és Szarvas Gábor ítélte el az élőbeszédnek hátat fordító irodalmi és úri szokást, az írók közül pedig Ágai szólalt föl „*az ikes iga*“ ellen. Én magam harminc évvel ezelőtt azt hirdetem, hogy lassankint kellene visszatérni az élő népnyelvhez, egyelőre a kétféle eljárásnak teljes szabadságot kellene engedni s tartózkodni mind a reakciótól, mind pedig a radikális politikától. Néhány író, Csapodi István, Tóth Béla teljesen elpártolt az ikes ragozástól, de az iskola rest volt szakítani a megszokással s az úri fiúkat és leányokat még most se tanítja meg az istenadta nép nyelvére. A nép bizony (kevés kivétellel) megmarad a magáé mellett, s nyelvünk meghasonlását nem orvosolhatjuk másképp, csak ha az úri osztály enged ebben is, úgy mint más dolgokban.

Hiszen félszázad óta hangoztatjuk, hogy a népnyelv az éltető forrása az irodalminak is. Már Müller Miksa azt tanította népszerű fölolvasásaiban, hogy az irodalmi nyelv el nem kerülheti halálát, ha szentesített formákban megállapodik, megkövül; a nép nyelvéből kell mindig új életerőt merítenie s azt kell még hangtani fejlődésében is lépésről lépésre követnie. Egy jeles

¹ Az ott idézettekhez adom még ezt a nevezetes példát: Kél fel vylagosnlyal meg! (ÉrdK 63.)

² L. erről cikkemet a képes irodalomtörténetben.

³ L. Zichy Antal érdekes visszaemlékezéseit Nyr 35:18.

német nyelvész pedig, Münch V., az angol nyelv jelleméről szólva ezt írta (már idéztük egyszer a Nyr-ben 1901. 306 l.):

„Az a rég hangoztatott nézet, hogy ebben a germán nyelvben a népies elem diadalmaskodott, csakugyan pedzi a valóságot. A tételnek általános igazságát jellemzi az a nagy erő, amellyel a népies, közvetlen, törülmetszett elemek újra meg újra megküzdöttek *az iskolaszerűséggel*, a tisztán értelmi szabályozással, a műveltség elvontságával; még pedig ama nagy és folyvást működő hatalomnak ellenében, amelyre ugyanazon nyelvben a műveltség szülte elemek is szert tettek. Ennek a két szembenható elemnek a viszonya, nem pusztán egyensúlyuk, nem is az egyik zsarnokoskodása a másikon, hanem mindkettőjük hatalmas, változatos kifejlődése, úgy, hogy mégis mindig az első, a népies, újul meg dagadó életerővel: ebben látom én e nyelvnek erejét, hatalmát, nagyságát.“

A német irodalmi nyelv is a legújabb időben valósággal megújódott azáltal, hogy az idegen kifejezések tudákos használata csökkent s az írók nyelve mindinkább közeledett az élő népnyelvhez. Kövessük mi is a jó példát s a népuralom új korszakában alapítsuk meg a népnyelv uralmát a megkövesült, megdermedt tudákos és hivatalos iskolai nyelv helyén. S első sorban irtsák ki immár tanítóink és tanáraink — az úri igeragozást! A Néptanítók Lapjának új szerkesztője, Zigány Zoltán, azt hangoztatja, hogy az új korszak iskolájának nem szabad „hazugságokat, meghamisított történelmet, tudományszagu haszon-talan ócskaságokat“ tanítani. De éppoly kevésbé szabad meg-ha-misítot-t nyelvet tanítanunk s evvel a nép nyelvérzékét megzavarnunk.

„Az irodalmi nyelv az ő ikes ragozásával éles ellentétben áll a közhasználattal“, írta mesterünk Szarvas Gábor a Nyelvőrben 44 évvel ezelőtt (3:538). „Az a kérdés áll elénk, melyiké az elsőbbség, a jelené-e vagy a múlté; melyiknek hódoljunk; a mai vagy pedig a régi nyelv útmutatását kövessük? *A régibb s a természetes úton fejlődött újabb használat küzdelmében mindig az utóbbié a győzelem.*“

MINDENKI.

Írta Simai Ödön.

Nagy vakmerőség volna tőlem, ha nyelvtörténeti tudásom fűzfakardjával síkra szállnék Simonyi Zsigmond nyelvtudományának damaskusi acélja ellen, hogy a *mindenki* népies eredete mellett felsorakoztatott belső érveit, melyek első olvasatra meggyőzőknek látszanak, gyenge bizonyítékokkal megingassam. Csak kételyeimet akarom elmondani, amelyek tanulságos okfejtése közben támadtak bennem. Jól tudom, hogy nyelvtudományunknak épen azon ágában, mellyel foglalkozom, csak viszonylagos értékű megállapítások lehetségesek a legtöbb esetben; de azt is tudom, hogy örök-

érvényű tételeket, megdönthetetlen igazságokat — mint az idő és haladás megmutatta — nyelvtudományunknak egyéb ága is csak keveset tud a maga javára írni; inkább csak hosszú életű fölfogásokról, sokáig uralkodó nézetekről beszélhetünk; majdnem valamennyi relatív, a tudomány állásához mért igazság. Csak annyi kétségtelen, hogy a nyelvújításra vonatkozó következtetéseink sokszor rövidebb életűek, időlegesebbek, mint az egyéb téren föllállított tételek.

A *mindenki* egyéni származásának, vagy népies eredetének kérdése néhány elvi megállapítást tesz szükségessé. Azt tudjuk, hogyan viselkedett az irodalmi nyelv a népnyelvvel szemben; mindenki előtt ismeretes, hogy szókinszbeli, szólásbeli gazdagodásának éppen a népnyelv egyik legtisztább forrása. De vajjon a népnyelv szókinsze évszázados ősiségében változatlanul megmarad, nem bővül, nem szaporodik a haladó kornak folyton tárguló ismeretkörével, új fogalomanyagával lépést tartva? Vajjon az új fogalmaknak új magyar neveit mindig átalakítja sokszor tréfás etimológiája szerint? Vagy minden esetben önmaga talál az új dolgoknak nevet? A nyelvújítás szóalkotásait a népnyelv nem tűri meg? Milyen hatással van az erőszakos újítás a népnyelvre? Gondoljunk az iskolákra, újságokra, a nép olvasmányaira, a közlekedés akadálytalan s gyors voltára, a művelt, irodalmi szókinszet bőségesen alkalmazó társadalmi osztályokkal végbenő sűrű érintkezésére, s a feleletet megkapjuk. A nép nyelve körülbelül 50 – 60 éve, azóta, hogy az imént felhordott tényezők állandósultak, mind több és több nyelvújítási szót szív fel, sőt ezek mintájára maga is alkot — sokszor fölöslegesen — új szokat. Ezek a nép nyelvébe a fenti csatornákon át bejutott új szók azután lassanként ki is szorítják, elfeledtetik a sokszor emlegetett *áer*, *fiskális*, *masina* stb. elnevezéseket. Azt sem mondhatni határozottan, hogy a népnyelv nagyon válogatós volna; az új szó alkotásmódja sem akadály; elvonás, kikövetkeztetés, igetős összetétel, idegen képző majdnem mindegy. Az természetes, hogy azok az új szók, amelyeket népies analógiák erősen támogatnak, szóval a törvényszerű képzés szülöttei hamarabb vernek gyökeret a népnél is. Hogy egyik-másiknak jelentése is változást szenved a nép használatában, az sem feltűnő, hisz az irodalmi nyelvben sem ritka, hogy az új szó jelentése szűkül vagy tágul. Azon a tényen, hogy az új szó bejutott a népnyelvbe, ez a körülmény nem változtat. Azon kevés megütközni való van, hogy a nép ma már az *állomás*, *gazdász*, *feljebbez*, *járadék*, *magtár*, *divatos*, *haladékony*, *kikövez*, *bebiztosít* stb. szavakat használja, hisz ezek szókinszenek egyszerű elemeivel könnyen igazolhatók. De ismeri sok helyen a nép az *alapos*, *alapít*, *ügyvéd*, *csendőr*, *érvényes*, *honvéd*, *karzat*, *részlet* stb. újításokat is, pedig ezekben eredet, képzésmód nem olyan átlátszó. Még nehezebben magyarázhatók népies minták szerint a *gép*, *gépel*, *gyár*, *gyufa*, *nyuzár*, *tandíj*, *tanfeliügyelő*, *jög*, *lakoma* stb. elvonás, igetős összetétel, és mégis

egyik-másik népnyelvünk szókincsének általános elemévé lett. Valamennyinek ismeretes születése ideje, sőt legtöbbnek biztos a szerzője is. Ki gondolna arra, hogy a mai népnyelvben való előfordulásukból kiindulva népies eredetüket vitassa! Valamennyi felemlített új szó idősebb az irodalmi nyelvben 60–70 évnél; bizonyos, hogy a nép nem első kézből vette azokat. A *gyufát* Kunoss Ferenc csinálta 1835-ben, holtbizonyos, hogy a nép a Gyalulatot nem olvasta, tehát e szót nem is innen tanulta; a *jog* szót Döbrentei használja először 1822-ben, a nép akkor sem, ma sem olvassa a Külföldi Színjátékokat; a *lakoma* szó Kazinczy alkotása, népünk előtt Kazinczynak nemcsak művei ismeretlenek, hanem neve is, életpályája is. Simonyi okfejtése szerint ezek is népi eredetűek lehetnek. A *mindenki*-vel ugyanis hasonlóképpen állhat a dolog. Most 170 évvel első irodalmi fellépése után a *minden ember*-rel együtt sokfelé ismeretes az országban. Ez csak azt bizonyítja, hogy a nép nem Faluditól tanulta, de korántsem azt, hogy e szó a XVIII. század közepén is élt már a népnyelvben, vagy akár csak a Dunántúl népnyelvében. A magyar stílus újabb jelei, akik széltiben élnek e szóval, nem a népnyelvből, nem is Faluditól tanulták. Hozzá tartozik ez a névmás a művelt köznyelv alapanyagához, mint pl. hozzá tartozik ma már a *szellem*, *fogalom*, *versenyez* stb. új szó is. Minden szerencsés alkotásának ellenére alig száz éve, hogy irodalmunkban általánosnak mondható, a népnyelvbe való behatolását ezelőtt 30–40 évre teszem. Azt a ma már közönségesen használt névmásunkat ezen az alapon népies eredetűnek nem tarthatjuk.

Az új szókkal tele irodalmi nyelvnek és szókincsével átítatott köznyelvnek, tehát végelemzés szerint a nyelvújításnak van még egy fajta átalakító hatása a népnyelvre. Több példa van arra, hogy a nép a nyelvújítóktól divatba hozott képzőkkel és képzésmódokkal maga is csinál új szokat, különösen, ha azok törvényszerűek. Hogy nála is nagy szerepe van a kombinálásnak, analógiának, az a nyelvújítás természetéből következik. Kétségtelen, hogy népnyelvújítás szülöttei a *díjalmas*, *huzalom*, *írtal*, *izgantyú*, *sütelék*, *szünelem*, *zugodalom*, *résedék*, *színeleg* stb. szavak. Ezek az új szók azonban, ellentétben az irodalmi nyelv új szavaival nagyon szűk körre szorítkoznak, sohasem jutnak be az irodalmi nyelvbe. Ennek oka leginkább az, hogy a legtöbbje fölösleges, értelmi árnyalat nélküli párja meglevő, szokásos szavainknak.

A *kiki mind*, *minden ember*, *kiki* értelmi árnyalat nélküli párja is talán ilyen analógiás népnyelvújítás, talán a *mindenki* a nép száján így keletkezett. Bizonyos, hogy ezt a feltevést erősen támogatja a *valaki*, *néki*, *senki* stb. analógiája, de több körülmény ellene mond e nézetnek. Tegyük fel azt, hogy a Dunántúl szűk nyugoti felén keletkezve, lassanként terjedt el onnan az egész ország népnyelvébe, amint Simonyi vallja, a XVIII század legelejétől. Ha e feltevést elfogadjuk, akkor a *mindenki*-t meg kell

találunk a népnyelv azon hagyományaiban, amelyek több száz éves életűek: közmondásokban, népdalokban, népmesékben, különösen a Dunántúl enémű népnyelv hagyományaiban.

A közmondások, a néplélek rövidre fogott életfilozófiájának régesrégi megnyilatkozásai, sok ősiségét őrzik nyelvünknek. Margalits¹ közmondásgyűjteménye szerint a *mindenki* valóban nem Faludi alkotása, mert több közmondásunkban is előkerül, amelyeket Faludi előtt jegyeztek fel. Így már 1604-ből M. A.-tól idézi: Nehéz mindenkinek száját bedugni, 1713-ból Kis Viczay-tól pedig ezeket: Ki mindenkinek barátja, mindenkinek bolondja. Egy óra sincsen, mely mindenkinek egyaránt szolgálna. Még Isten sem tehet mindenkinek eleget (a *mindenki* címszó alatt). Sőt Margalits szerint Faludi után is jegyeztek föl néhány közmondást, melyek a *mindenki* népies eredetére vallanak. Szirmaytól (1805) felveszi ezt: Nincs oly szakács, ki mindenkinek szája izént főzzön, Dugonics Példabeszédeiből (1820) pedig: „Ki mindenkit szorít, senkit sem szorít. Ki mindenkire vigyorg, senkit sem szeret” közmondásokat ugyanitt. Ha pontosaknak fogadjuk el Margalits közléseit, akkor a *mindenki* körül támadt vita egyszerre tárgyaltalan lesz, akkor bizonyos az is, hogy a *mindenki* a nép ajkán keletkezett. Csakhogy az idézett közmondásokban az eredeti helyeken se h o l s i n c s e n *mindenki*, Margalits maga tette azt *minden*, *minden ember* helyébe. Különben is ő nagyon önkényesen bánt el a forrásaival.

Kis Viczaynál pl. Ne Jupiter quidem omnibus placet magyarja: Még Isten sem tehet mindeneknek igazat; a Nec nulli sis amicus, nec multis pedig így van fordítva: Ki mindennek baráttya, mindennek bolondgya; Szirmay viszont a Nemo omnibus-t így magyarítja: Nints oly szakács, a'ki minden embernek szája izént valót tudgyon főzni stb.

Legfeltűnőbb azonban Dugonics, aki maga is Faludi iskolájába tartozik. Egyetlen közmondást sem találtam a Példabeszédek két kötetében, amelyben a *mindenki* előfordulna. Mindig csak *kiki*, *minden* van közmondásaiban. Dugonics nyelve csak elég népies, s még sincs meg benne a *mindenki*. Igaz, hogy ő olyan szólásokat is csinál, amelyekben merő új szavak fordulnak elő, mint pl. Jár a szája, mind a' *Hadroncnak*. Egész szótár a' szája stb., de a *mindenkit* még a maga csinálta új szólásaiba se viszi be, mert a *minden*, *kiki*, *minden ember* mellett fölöslegesnek érezhette. Közmondásaink tehát a *mindenki* népies eredetét nem igazolják.

Népdalainkat alig száz éve, hogy gyűjtik, a legtöbb feljegyzése előtt jó pár évtizeddel keletkezett, sok van közöttük, amely a *mindenki* irodalmi fellépésével körülbelül egykorú. De sem a régiebb, sem az újabb keletű népdalok nem ismerik ezt a névmást. Hiába keressük a Népköltési Gyűjt. 8. kötetében is, pedig itt csak Dunántúl néphagyományai vannak összeszedve;

¹ Magyar közmondások és közmondásszerű szólások 1896.

tehát annak a vidéknek népnyelvét aknázza ki, amelyről Simonyi szerint a *mindenki* országos útjára elindult. E népdalok szövege a dallam miatt kötött lévén, inkább hiteleseknek fogadhatjuk el az enemű közléseket mint a népmesék nyelvét. Nem is említve a katonadalokat, melyek természetüknél fogva új katonai műszavakkal vannak meg-megszurdalva, az sem ritkaság, hogy merész új szót találunk egyik-másik népdalban pl.

Édes anyám, mire van kérésem :

Magyar *mellényt* csináltassan nekem (NépkGy. 8:213. Rábaköz).

Petőfi népdalai óta, melyekben nem ritka az új szó, melyek gyorsan átmentek a nép ajkára, mivel az eredeti népdalokat hűen utánózták, hogy ne mondjam igazi anológiás alkotások, egyáltalában nem feltűnő az új szó a népdalokban. Ha már most akárminő eredetűnek valljuk is a *mindenkit* s azt látjuk, hogy népdalainkba nem tudott bejutni, nem azt bizonyítja-e ez, hogy a nép nyelvébe még annyira se tudott gyökeret verni, mint egy némely rossz új szó. Nem azt látszik-e bizonyítani az is, hogy a *mindenki* a nép nyelvébe 30—40 éve juthatott be.

A népmesékkal kissé másképen áll a dolog. Ezeknek szövege maradiabb, mert nem terjednek olyan gyorsan, mint a népdalok, s ma már nem is igen keletkeznek. Közülük csak azokat vehetjük tekintetbe, amelyek nyelvész ember lejegyzései, aki a szöveg szószerintiségére is ügyelt. Kétségtelen, hogy ezekben az új szó fölötté ritka; magyarázata ennek talán az is, hogy a népmesék hallgató közönsége a népnek az irodalmi nyelvet beszélő társadalmi osztályoktól jobban elszigetelt, távolmaradt rétege, mely tudatlanabb, hiszékenyebb, babonásabb. Ha a *mindenki* népies eredetű volna, s mint Simonyi véli, kétszáz éve, hogy keletkezett, akkor népmeséink szövegében is gyakran meg kellene találunk. Pedig erről szó sincs. Mindössze annyit kell észrevennünk, hogy Dunántúl már népmesékben felbukkan.

Igy egy Baranya-megyei népmesében olvassuk: „a sepei öreg pap az úton mindönkit megszólított (NyF 4:37). Hasonlóképen egy Felső-Őrvidékről közölt szövegben: „hom mindenki mekcapcsa e maga ríszit“ (u. i. 9:16). De ugyanezekben a népmesékben szemet szúr az ilyen mondat is: „És mit tét ez egyén?“, meg: „a rendörkapitám persze osztán ékísérté a tótót“ (u. i. 18). Ebből aztán a *mindenki* népies volta épen nem következik.

De tegyük fel mégis, hogy a *mindenki* nem Faludi alkotása, hogy a Dunántúl népnyelvéből került hozzá. Csak megerősítheti feltevésünket az, ha más dunántúli írónál is megtaláljuk, vagy azokban a könyvekben, melyeket nagy valószínűség szerint Faludi is ismert. Bizonyos ugyanis, hogy a Faludi korabeli vagy előtti irodalom igen sok népnyelvi sajátságot őriz, sőt vannak termékei, amelyek valósággal népnyelvi nyelvmlékek. Szóval: terjesszük ki kutatásainkat népnyelvtörténeti térre. A szótárak tanuságtételei nem szólnak e feltevés mellett. A *kiki*,

minden, kiki mind alakokat találjuk bennük *mindenki* helyett. Figyelmet érdemel azonban a *quisquis* magyarja PP-nál. *Valaki, Minden akár-ki*. Hogy itt összetartozó névmáskapcsolatról van szó, azt a vessző is bizonyítja, nemkülönben Wagner, akinél szintén ezt a magyarázatot találjuk: *valaki, minden akárki, wer immer*. Gondolhatnánk olyan fejlődésre, összerántásra, mint aminő a *bár akárki > bárki* esetében ment végbe. Ez ellen nem is hozhatnánk föl nyomósabb okokat, csak *bár* és *akár* azonos jelentését, mert mindakettő kötőszói kapcsolat, bár az előbbi NySz-unk az irodalomból nem idézi. Vö. még a *minden valaki, minden a'ki* kapcsolatot. — Magyar István, Listi László, Esteras Pál és Kováts János, a Continuatio írója mind szorosan annak a vidéknek népnyelvét viszi be az irodalomba, amelyből Faludi is tanult. Lehet is náluk néhány olyan nyelvsajátságot találni, amelyeket eddig csak Faludiból ismertünk. A *mindenkit* azonban egyiknél se olvashatjuk: ki ki mind ot hozna elő vallását (R. M. K.¹ 170, u. így 230, 177, 193, 201); így vitezkedgiec azért ki ki mind az 8 hiuatallia szerent (Pr.² Jii §), oly niluan vadnak mindenec előtt (u. i. K. ii); Látá, hogy mindennek, s mind egész seregnek Szeme Tömörre néz (Listi:³ O. K. 257); mindenek szeme láttára (A. M.⁴ 194), mely dolgot mindeneknek megbeszélle (u. i. 55). De legjellemzőbb az, hogy a Faludival teljesen egykoru Continuatio⁵ mely telidesteli van Vas- és Sopron-megyei nyelvjárások nyomaival, sohasem ír *mindenkit*, valamint hiába keressük abban a könyvben is, amelyet Faludi, mint jezsuita, bizonyára ismert: Regulai a' Jesus Társaságának (1681 Nagy Szombat). Pázmányt, Csuzyt, kiknek nyelve főbb vonásaiban eléggé föl van tárva, figyelmen kívül hagyva, még csak a Pomum Aureum nevű, a nyugati nyelvjárás tekintetében is érdekes könyvet említem (1694). A szóban forgó kérdésre e néhány mondata velősen felel:

Megh köll ezt a' földöt űllyi mindennek; el-köll vennyi s-megh-is innya ezt a' Pohárt mindennek, föld köll oldanyi ezt a' csomót mindennek; megh köll fizetnyi ezt az adót mindennek; megh köll halnyi közönségessen mindennek, mindennek Ifjunak és Vénnek (10).

A *mindenki* népies volta mellett népnyelvtörténeti adatok sem szólnak.

Rátérhetünk most Simonyinak néhány egyéb megjegyzésére. Kétségtelen, hogy a *hamikor* kötőszót nem Faludi „csinálta”; ezt senkinek sem juthat eszébe állítani. De az is bizonyos, hogy ez a kötőszói kapcsolat nemcsak Faludinál fordul elő gyakran, bár a NySz erről sem tud. Magyarinál is ezt olvassuk:

¹ Magyar István: Az országokban való sok romlásnak okairól 1602. Régi Magyar Könyvtár 27.

² U. ö. Nadasdi Ferentz nec Teste felet... 18t ket Predicatioia 1603.

³ Listi László: Magyar Mars, Olesó Könyvtár.

⁴ Esteras Pál: Atlas Marianus 1690.

⁵ Kováts János: Continuatioja a' Magyar Kronikának 1742, 1750.

Ha mikor meg haragodnak is (R. M. Ktár 198), *ha mikor* az közönséges niomorusagoc nem éreztetnec (u. i. 164); *ha mikor* utolsó oratokat e hozza... adgyon iduösseges ez vilagbol való ki mulast (Pr.); *hamikor* meg őlelné azokat (Regulái 37) stb.

Abban is téved Simonyi, hogy Faludi *ha mikor* helyett mond *hol mikor*-t. Ez az utóbbi a *hol ha* kapcsolatból fejlődött:

Hol ha pedig az költség több volt időedelménél... Hol ha pedig nagy költséget tőtt az... az hoher kezeben attac (R. M. Ktár 120); Holha pedig ő szent felsegehez... meg nem terünc (u. i. 255, 265, 263); Hol ha mint giarlo embőr bűnben eset... foliamial az vr Istennec nagí irlgalmatossagahoz, (Pr. Hii^a).

Az *egyki*, *ilyesmi*, *olyasmi* névmásoknak Faludinál régiebb voltát se látom Simonyi szavaiból bebizonyítottnak. Tudomásom szerint az *egyki* pl. Faludinál is csak egyszer fordul elő, a Révai kiadta Verseiben: Egy szép almát tarték szorított markombann Ki tekerte egy ki hamisan kezemből (80), Batsányi kiadásában (1824) már összeírva: egyki. Utána csak Révai használja néhányszor a M. Hírmondóban. Ez bizonyosan az *egy valaki* összeírása. Ime Pázmánynál:

Akár-minémű útát és módot gondollyunk, mellyen *egy-valaki* megismérheti az Irásnak igaz bötűjét (Az Sz. Irasrol 1626:20). Akár-minémű útát és módot gondollyon ember, mellyen *egy-valaki* az igaz Szent Írást megismérheti (u. i. 11). Ecclesiára bátorságosban bizatik, hogy-sem *egy-valakire* (Az setét hajnalcsill. 247). Bizonyosb ígéreti nem volnának az Anyaszentegyház tanításainak, hogy-sem *egy-valaki* vizsgálásának (u. i. 308).

A *más*ki nemkülönben a *más valaki*-ből rövidülhetett; ugyancsak Pázmánynál még e hosszabb formájában található:

Vagy láttya ezt más valaki, vagy nem (Az Sz. Irasrol 95). Munsterus-vagy más valaki (u. i. 16). Más valaki az Apostolokon-kivül részesült volna az Utolsó Vacsorában (A' setét hajnalcsill. 389).

A rövidebb alakot azonban már Listinél megtaláljuk: Szükség számláltasson, s király választasson, *Mást-kít* világi rendből (O. Ktár 259). Ez azonban a mindenki meglétét nem vonja maga után, legfeljebb csak megerősíti régi nézetemet, hogy a *mindenki* létrejöttében a *más*ki analógiájának is szerepe van, még pedig sokkal nagyobb szerepe, mint a *minden*ha régi összetételnek. Lám a régi nyelvben megvolt és a NySz. tanúsága szerint sűrűen elő is fordult a *homlok-elő*, *kéz-elő* szó, de *láb-elő*, *has-elő* nincs, s ha már most Baranyi Pálnál Imago vitae et mortis c. prédikációgyűjteményében (1712) ezen latin mondatok fordításaként: „Rationale quoque iudicij facies, portabitque Aaron nomina filiorum Israël in rationali iudicio super pectus” ezt találjuk: „Csinály itéletnek *mellyelőjét* is, és hordozza Aaron az ő mellyén az Israël fiai neveit, az itéletnek *mellyelőjén*” (282), azt tartsuk, hogy ennek is meg kellett lennie? Holott egyszerűbb magyarázat az, hogy Baranyi ezt könnyedén maga formálta, az önként kínálgató példák szerint, még a

népies *mellező*, *melledző* alakokat is figyelmen kívül hagyván (l. ezeket MTsz.). Így születhetett a *máski*, *valaki*, *senki* min-tájára Faludi nyelvéen a *mindenki*.

A *minden-egy* re vonatkozólag már a MNy 11:116. ki-fejeztem kétségemet, ezt Simonyi okfejtése csak megerősítette. A *mindenegyiket* Zalából magam is ismerem. Keletkezését a *mindenik* és *mindegyik* keveredése magyarázza talán.

Röviden: az *egyki* és *mindenki* névmások népi eredetét, Faludinál régebbi voltát sem a népnyelv hagyományok, sem a népnyelvtörténet nem igazolják. Ezt a megállapítást Simonyinak belső okokból leszűrt lehetőségei, véleményem szerint, még nem döntötték meg.

TÖRÖK JÖVEVÉNYSZÓK.

Irta Beke Ödön.

1. *Csótány* 'svábbogár' (Dunántúl, MTsz.). A régi nyelv-ből nincsenek adataink, először Baróti Szabó Dávidnál fordul elő határozatlan jelentéssel: „fekete bogár, olyan mint a tücsök, de laposabb és hosszabb farú”. Munkácsi a következő szókkal egyezteti: kaz. *čšwalčan*, *sualčan* 'gilisza'; oszm. *soguldzan* id. csag. *džüld'än*, *čüldžän* 'vörös féreg'; csuv. *ššälpžän* 'gilisza'; mong. *širgoldžin* 'hangya'; tung. *tergöldi* id. (NyK 20:471, 21:129). Szerinte a magyar szó a kaz. alak megfelelője, ahol a második *č* az első hatása alatt *t*-ből keletkezett. Ennek azonban ellentmond, hogy a többi alakban sincs *t*, hanem szintén affrikáta, pedig a kezdőhang nem is mindig *č*. Gombocz (MNy 4:115) sem fogadja el ezt az egyeztetést; szerinte a *-čan* kicsinyítő képzőbokr, s a mong. és tung. adatok sem tartoznak ide, hanem a csuv. *ššärlžän* (Ašm.), *ššürlžän* (Paas.) 'galand-féreg, bélgilisza' szó megfelelői.

Véleményem szerint a *csótány* ezzel a cseremisiz szóval egyezik¹: P. B. M. CK. CÜ. CsN. *tš'äβta'n*, Cs. *tš'äβta'n*, UP. *tš'äβta'n*, Cč. *tsäβtan*, V. KS. KJ. *tsäβtän*, JO. *tsäβtän*, JT. *tsäβtän* 'pióca': KS. KJ.: 'ebihal, békaporonty'; Cs. *tš'ä-kučo* 'csigahéj' (k. 'ház'). A KS. KJ. nyelvjárásokon kívül jelenthet még kis csipeszt, mellyel szálkát, szőrszálat, bórallati férget lehet kiszedni. (A Cs.-ben e jelentése csak a *tš'äβta'n* alaknak van.) Ez a szó nyilván a csuvasból került a cseremisizbe; a csuvas szótárakban ugyan nem található, alapszava azonban nézetem szerint megvan, még pedig a következő szóban: *tš'äβat* 'csípni, újjheggyel érinteni'. Az *-an* török igenévképző, a cser. és magy. szó eredeti jelentése tehát 'csipő' volt. A cser. szóban az *-l* csak járulékhang, a nyelvjárásoknak csak kisebb részében van meg.

¹ A rövidítések a különféle cseremisiz nyelvjárásokat jelentik, amelyekkel a szerző a cseremisiz hadi foglalkozások között ismerkedett meg. — A szerk.

2. **Tár** 'öffnen, erschliessen'. Ez az ige a régi nyelvben nagyon ritka. A NySz csak Kónyiból idézi (1779), Putnoky nemrég mutatott ki ennél két régibb adatot 1643-ból és 1748-ból (Szily-Emlék 115). Hogy régi szóval van dolgunk, bizonyítják a *tárva-nyitva*, *tárt karokkal* kifejezések, melyek ma már szinte meg vannak merevedve. Mármost a *tár* szó a következő török szóval egyezik: kaz. alt. stb. *tara*- 'auseinandergehen, sich ausbreiten' (Radloff). A csuvasból nem mutatható ki, de megvan mint csuvas jövevényszó a cseremiszből: B. P. M. U. C. Cs. JT. *torem*, JO. V. K. *ta'rem* 'odébb tesz, messzebbre, távolabbra helyez; széterpeszt, szétvet (lábat)'; P. B. M. U. JT. *torlà*, JO. V. K. *ta'rlà*, UP. JT. *tornà*, K. *ta'rnà* (visszaható alak). Paasonen szerint idetartoznak még: csuvas vP. *torat* (Mészáros, Csu. NGy. II. 264), an. *tural* (Paas.) 'ág'; kaz. kirg. csag. *tarmak* 'zweig, schössling, die zähne, zinken (einer hacke)'. Az utóbbi szintén megvolt a csuvasban, de ma már csak a cseremiszből mutatható ki: P. B. M. UJ. CK. CÜ. *tormak* 'a fának a törzsből való szétágazása'. — A cseremisiz és magyar igét már Szinnyi egyeztette (NyH.⁵ 149), de ő eredeti fgr. szónak tartja őket; azonban a cser. visszaható alakok, melyek török képzőt tüntetnek föl, az alapszót is töröknek bizonyítják. CzF és Budenz (MUSz 182) szintén eredeti szónak tartja a magyar *tár* igét s a *tát* igével egy töről fakadtnak veszi, melyben az -r képző.

A TUDOMÁNYOS ELŐADÁSMÓD ÉS A NYELVTUDOMÁNYI MŰNYELV KÉRDÉSÉHEZ.

Írta Zolnai Gyula.

Sunt certi denique fines.

Schmidt József tudományos előadasmódjáról a Nyr 105—116. lapjain írt bírálatomra nevezett szaktársunk a múlt füzetben olyan válasszal felel, amely engem mind részletbeli számos tévedései miatt, mind és főképpen az elvi álláspont tisztázása céljából újabb fölszólásra készítet.

Előbb bírálatom céljának félreértését teszem szóvá, ami Sch. válaszában egész modorában, de különösen némely visszautasítandó megjegyzéseiben nyilvánul meg. Sch. az én cikkemet „valóságos *dehonesztáló* pamphletnek” nevezi (157), s már ez a kitétele is csak megerősíti a *szükségtelen* idegen szók ellen való állásfoglalásomat, mert igazán nem tudhatom, hogy a szót minő árnyalatban érti: a meggyalázás, megszégyenítés, tiszteletstértés, esetleg megcsúfolás, avagy a lealacsonyítás, vagy csak kisebbités képzetében? Így vagyok a cikke végén fejemhez vágott „könnyelmű *insinuatío*” (164) vádjával is: ráfogás, avagy meggyanúsítás-e az én állítólagos bűnöm? Már világosan, mert magyarán vannak mondva a 158. lapon kiszalajtott, de bizonyítatlan vádjai: a ferdítések és gyanúsítások. Azonban egyáltalában nem értem, noha alig van tollharc,

melyben ne találkoznam velük: hogyan lehet tudományos, ez esetben szabatosabban: *nyelvművelési* vitában ilyen erkölcsi ízű szavak fegyverét is előrántani? A kérdés csak az: *igazak-e* vagy nem a Sch. nyelve és tudományos előadásmódja elleni vádjaim? Csupán erre várhatunk választ. Az „insinuatío“, „ferdítés“ és „gyanusítás“ vádak azonban bizonyítva sincsenek Sch.-nek válaszában. Kénytelen vagyok ezt minden esettel szemben külön igazolni. A 158. és 159. lapon (ez utóbbin: „a többi mind gyanusít ‘vagy ferdít’“ stb.) minden bizonyítás nélkül vannak e szavak papírra vetve. A 159. lap más helyén azt a kétségemet nevezi „szellemes insinuatiónak“: nem kell-e vajjon Sch.-nek *idg.* rövidítését is németül *indogermanisch*-nak olvasnunk? De hisz az *ags.* (= angelsächsisch), *mhd.* (= mittelhochdeutsch), *oberhess.* (= oberhessisch)-féle rövidítések s az értekezés nyelvének teljesen idegen szelleme erre a kétségemre határozottan följosogítottak. Nem tudhattam, hogy ezek egy részét elvből, más részét, mint bevallja, *hebehurgyaságból* írta ekként, s ha elvéhez ragaszkodik, a jövőben sem fogom tudni: nem elvből használt német szavakat rejteneke-további németes rövidítései is? Azokat a kifejezéseimet, hogy Sch. nyelvünket, illetőleg a magyar nyelvtudományi műnyelvet „megveti“, majd „gyüölölködő insinuatiónak“ (160), majd „könnyelmű insinuatiónak“ (164) mondja. Egy betű igaz sincs, Sch. J., e vádban! A megvetéssel csak az idegen szók és idegen műszavak iránti rajongását akartam erősebben kiemelni, anélkül hogy a magyar tudóst a szó rideg értelmében a hazai nyelv megvetőjének gondoltam volna. Kifejezéseimben a lelki hévnél fogva a kilengés kelleténél erősebb volt. Ha Sch.-et a Ludwig igazolásának szenvedélye akkora hévvel töltheti el, hogy amint megvallja, az *eredetet* is, „pathetikus mellézköngével“, *genesis*-nek ejti (163), mennyivel érthetőbbek az én nyelvünk ügyében mondott kilengő szavaim, amelyekből az erkölcsi vonatkozás mellézköngéje teljesen hiányzik. A 164. l. jegyzetében próba-statisztikámat Sch. „nagy mystificationnak“ mondja, mert azon az oldalon, amelyen én 90 magyar szó mellett a legnagyobb pontossággal 71 idegent mutattam ki, az elrettentő szám szerinte úgy jön ki, hogy „a több ízben előkerülő szókat megannyi külön esetnek“ veszem. Ha u. i. ugyanazon szónak többszöri előfordulását csak egy-egy idegen szónak számítjuk, akkor — úgy mond — „a szám kb. két tucatra lohad le“. Hát aki 100-szor hazudott, de csak kétféle hazugságot ismételt meg, kétszer hazudott-e?! Sch. tényleg 161 eset közül 71-ben használt idegen szót és 90-ben magyart. Igaz-e tehát az én „nagy mystification“? Íme, ezek az én bizonyítani próbált ferdítéseim, gyanusításaim, „insinuatíoim“ és „mystificationioim“. A többiek nem tudom melyek, mert a vádszavak a bizonyítás köteletségének kikerülésével vannak csak oda dobva. Egyik állítólagos „insinuatíoim“ elé vetett „gyüölölködő“ jelzője pedig (160) a legmértatlanabb viszonzás arra a tiszteletre, amelyet én iránta és tudományá iránt kifejeztem (106, 115, 116), hiszen szívásaim (158), gúnyolódásaim, amint Sch.-en kívül mindenki érthette, nem ellene, hanem az ő szakadatlanul deákoskodó nyelve, idegeneskedő kifejezésmódjai ellen irányultak. Ellenfelem most mérlegelt alaptalan és okatlan szavainak indulat mérgezte nyilait tehát az én pajzsomról egyszerűen visszapattannak.

E nem szívesen mondott előljáró szavak után áttérek a válasznak érdemleges, v. i. tárgyi részére.

Sch. az ő tudományos előadásmódjának idegenszerű, magyartalan volta elleni kifogásomat bezonyítatlan vádnak mondja, mert a tulságosan sok ide-

gen szó használata, amellyel én bizonyítok, érvnek szerinte nem elegendő, „a szó t. i. magában még nem teszi a gondolkodás- és előadásmódot“ (157). Szerinte az olyan beszéd, mint: *az idg. flexio genesisét pertraktálom*, „noha csak egyetlen magyar szó van benne [én kettőt látok, hiszen az *indogermán*-t meghonosodott és nélkülözhetetlen polgártársnak kell immár tartanunk], mégis magyarul van gondolva és mondva!“ Magyarul van *gondolva*, igaz, mert a szók egymáshoz fűzése a magyar gondolkodás és nyelv szelleme szerint történt; de nincs egészen *magyarul*, magyar ember módjára *mondva*, hiszen a magyar, mint minden nemzet fia, akkor beszél igazán a maga nyelvén, ha tulajdon nyelvének szavaival él s nem akkor, ha minduntalan valamely idegen nyelvnek szavait keveri a beszédjébe. Ha pedig ez a beszédmód nem kivételes, vagyis ha kifejezéseinkben az idegen szók ilyen összetorlódása nem a véletlen, nem a hanyag és gondatlan beszéd következménye, hanem általános, rendszeres és elvszerű; ha a magyar szókat nem véletlenül vagy szükségből pótoljuk idegennel, hanem elvből kerüljük őket s ezer okot is tudunk arra, hogy tulajdon szavaink kikerülését igazoljuk: akkor ezt a beszédmódot Sch. J.-en kívül senki sem fogja magyarnak tekinthetni. *Est modus in rebus*, a mértékben, illetőleg a *mértéktelenségben* van a hiba. Azok a példák, amelyeket Sch. Simonyiból, Beöthyből stb. idézni tud (164), s aminőket — cum grano salis — akár az én írásaimból is idézhetne, az ő szertelenségeit okos logikával nem igazolhatják. Ez olyan védekezés, mintha a megrögzött iszákos az áldozó papra is hivatkoznék, aki az oltárnál szintén bort iszik. Bátran merem mondani, hogy olyan mondatokat mint: „az indogermán *secunda pluralis activi* *bhérete és a *tertia singularis medii* *bhéreto szintén csak *qualitativ*, a *prima pluralis activi* *vidmé (:óiráni vidmá *et cetera*) és a *prima singularis activi* *vidóm (:óiráni á-vidam *et cetera*) csak *quantitativ* ablautot tüntetnek föl“ (Nyt. V. 124—125), amelyben én, minthogy a fülnek szólok, csupán föloldottam a szokásos 2. *pl. act.* stb. rövidítéseket, s az *ablaut*-ot mint eddig magyarral nem pótoltt szakkifejezést alá sem húztam, vagy olyanfélét, mint 2. *sg. pers. pronomen*nel (olv. *secunda singularis*(ű?) *personalis* [avagy *personale*]) *pronomen*nel, Nyt. V. 114), bátran merem állítani, mondom, hogy ilyen mondatokat és mondásokat eddig Sch. J.-en kívül senki sem írt és remélem, hogy nyelvünket feltve szerető magyar tudós, ha indogermán nyelvész, sem fog soha tollából kibocsátani. Ha itt megint egy kis számvetést csinálunk s a megcsillagozott idg. alakokat számításán kívül hagyjuk, a mondat 33 szavából (a *tünetnek föl* igét kedvezésből 2 szonak számítva) a szükségtelen latin szók száma 18-at, tehát több mint 50 százaléket tesz ki. Ha ez magyar beszéd, akkor magam is hozzáülök a Sch. J. barátságos asztalához, amelynek fogásai mész-termékekből lesznek majd összeállítva (vö. 165).

Sch.-et annyira hantja a németeskedés vádja, hogy az ide vont eseteket egytől-egyig szóvá teszi (158). Lássuk csak! A *dativikus*, *genitivikus* stb. alakokban én a német *dativisch*, *flexivisch*-féle műszók analógiás utánzását láttam. Sch. azt mondja, hogy ezekben csak nemzetközi, egyébként görög eredetű képzőt használt. Jó. Ámde ha úgy van, miért nem hivatkozik megfelelőbb, *dativique*, *genitivique*-féle francia példákra? Ilyeneket azonban a franciák tudományban nem írnak, s így a Sch. nyelvöszöne mégis csak a legtöbbet olvasott német szerzők szóalakjai után indult. Am ha törőlnők is ezeket a *dativikus* teléket a németességek rovatából, annál inkább kö-

zéje kellene őket iktatnunk a Sch. általános idegenszerűségei közé, mivelhogy tanuságuk szerint az ő nyelvöszttöne egy nemzetközi képzőnek alkalmazására is későbbnek mutatkozik, semhogy természetes magyaros nyelvérzéssel anyanyelvének, akarom mondani: matern idiomájának képzőeleméhez (*dativus-i* stb.) fordulna. — A *nomina actionis*-féle latin többesi alakok mellett a többesszámú állítmány használata miért volna *inkább* németes, mint latinos gondolkodás? kérdezi Sch. Nevezetes kérdés. Azért, mert a németek szokták ugyanígy, *változatlan* latin alakjukban állítani be az alanyt többesszámú német mondataikba; a magyar beszédhez való át nem formázás tehát elsősorban a német kifejezés-mód érdeme a Sch. irányában. — A *hochdeutsch, althochdeutsch, mittelhochdeutsch* stb. szavakat Sch. szerint soha se lett volna szabad lefordítani magyarra (159). Szent Isten! Hiszen első sorban érdekelt német nyelvészeink, Petz, Schmidt Henrik stb. mindnyájan belenyugodtak az évtizedek óta használt és nyelvilag is teljesen kifogástalan *fölnémet, ófölnémet* stb. nevekbe, és az Úrnak 1918. esztendejében Sch. J. azt állítja, hogy a *deutsch* mint nyelvtudományi műszó nem *német*, hanem *deutsch*, éppen úgy, mint a *magyar* is a német szaknyelvben nem *ungarisch*, hanem *magyarisch*. Ez ismét csak oktalan pontoskodás, párja a *samskrt*-nak (l. 112). Hát az *angol, francia, olasz, svéd, finn* stb. stb. nyelvnevek sem megfelelő nyelvtudományi műszók? És *english, français, italiano, svensk(a), suomi*, illetőleg *suomalainen* nevekkel kell-e fölcserélnünk őket? Ez a legújabb fölfogás nyelvtudóstól valóban meglepő. Minden nyelv, történeti fejlődéséhez képest, a maga módján ad nevet az idegen népeknek és nyelveknek, és e nevek jelentésbeli érték tekintetében még a nyelvtudományi szaknyelvben is teljesen azonosak az illető népek és nyelvek eredeti neveivel. Én egy csepp sem rajongok a német pontoskodók *magyarisch* szaváért és egyetlen nemzet tudósaitól sem kívánom, hogy a *magyar* szó kedvéért eldobják azt a nevet, amellyel bennünket századok óta revezgetnek. És miért ne lett volna „sohasem“ szabad „lefordítani“ a *hochdeutsch, althochdeutsch* stb.-féle nyelvneveket? Sch. szerint azért, mert a *fölnémet* fordítás „semmit mondó, mert egy árnyalat sincs benne a „süddeutsch“ fogalmából, és hozzá idéetlen szó, mert hiszen olyféle képzés mint „fölmagyar“ hallatlan“; alábbi megjegyzése szerint pedig mert egyenesen „halvaszületett korszak“ ezek a közkeletű *föl-* és *al-német* kitételek (161). Mivel mond a német *hochdeutsch* többet voltaképpen, mint a magyar *fölnémet* szó? Bármilyen legyen is a német kifejezésnek az eredete s ezzel eredeti jelentése, a magyar *fölnémet* név nekünk évtizedek óta ugyanolyan értékkel bír, mint a német műszó. És miért volna a magyar *fölnémet* idéetlen szó? Ha első alkalmazásakor idéetlennek tetszett volna is, amit ma alig lehet többé megállapítani, ezt az állítólagos fogyatkozását az évtizedes használat teljesen megszüntette. És ha személyt jelentő összetett főnevek előtagjában az *al* annyira közönséges (vö. *albíró, alelnök, aligazgató, aljegyző, alkapitány, alpolgármester, alliszt, alvezér* stb.), miért volnának nyelvi képtelenségek az ellentétes *föl-*lel való összetételeink? Abból a tényből, hogy a „fölmagyar“ hallatlan, a nyelvhelyesség józan fölfogásával a *fölnémet*-nek helytelensége éppúgy nem következik, mint a *bennünk-et* vagy *magácska* szőé abból, hogy *nekünk-et* és *téske* képtelenségek volnának. (Ezt a nyelvhelyességi elvét „*Képvisel* és rokonai“ c. cikkemben, Nyr 38:59—60, fejtettem ki behatódobban.) A *fölnémet* tehát, noha kétségkívül német minta után készült, nem olyan „sült-német“ szó, aminőnek Sch. tulajdon kifejezésemmel nevezi, s még kísül,

hogy ellenfelem — Uram, bocsáss! — nagyobb „púrista” nálamnál is, „az Isten-től hivatottnál” (vö. 163). — A *samskrti*-féle szükségtelen pontoskodásra Sch. azt veti ellen, hogy e nevet „a németek nem szokták használni” (159). Igenis használja legalább Ludwig (l. Nytd. III. 181), a névnek ilyen eredeti alakban való használata tehát szintén német-utánzás. — Hogy az *ohne weiteres*-t Sch. macskakörmök között rántja elő (159), németiségén mit sem változtat. E kifejezéssel szemben tehetetlenül állt Sch., mert a kérdéses helyen nem pótolhatta azzal, amivel szótáraink fordítani szokták (l. 163). Ez csak a pillanat szellemi renyheségének és gyámoltalanságának a folyománya, mert a szóban forgó gondolatot így fejezhette volna ki: a tő maga *minden egyéb* (v. *minden alakképző elem*) *nélkül* képviselője lehetett egy *eset-fogalomnak*. Igen-igen ritka eset, hogy egy-egy idegen kifejezést ne tudna az ember szerencsés ötlettel a maga nyelvén is kifejezni, ha — akarja.

Deákoskodását illető vádamba Sch. azt feleli, hogy ez *vilátható* kérdés. (Ő természetesen képtelen a vitára, csak *discutiálni* tud, 159. l.) Itt azzal védekezik, hogy latin-görög szavainak túlnyomó többsége tudományos műkifejezés (szerinte megint *terminus technicus*, csak aztán fanyalodik rá a tudományellenes *tudományos műkifejezés*-re), az ilyen szakkifejezéseket, illetőleg műszókat pedig a „különböző szaktudományok művelői *szántsándékkal* a latin (görög) nyelvből *szokták* venni, ... mert a holt nyelvekből választott s tehát mintegy megmerevült szók ipso facto *jobban felelnek meg a célnak*, mint az élő nyelvek szavai, amelyeknek jelentéstartalma és fogalmi köre a *mindennapi használat folytán* kevésbé exact”. (A kiemeléseket én teszem.) Itt az *elv* küzdőterére léptünk, az elvet kell tehát előbb általánosságban bírálat tárgyává tennem, a részletekkel és apró-cseprő mellékszöveggel azután végezek majd.

Igaz ugyan, hogy a műszavakat tudósaink a latin-görög nyelvekből *szokták* venni, de ez a szokásuk nem általános és nem kizárólagos. Megszámlálhatatlanok azok a sikerültebbnél sikerültebb műszavak, amelyeket a tudomány művelői egyenesen anyanyelvükből vettek vagy alkottak s amelyeknek latin-görög névvel való fölcserélését soha szükségesnek nem tartották. Csupán német példákra hivatkozom, egyrészt mert a latin-görög nevek túlságos kedvelése is német szokás (Sch. elvi álláspontjának is ez a lélektani rugója), másrészt mert ezekkel az eredeti példákkal cáfolhatom meg ellenfelemet a legcsattanósabban. Van-e nemzetközibb és egyúttal nagyobb szabátosságot követelő tudomány a *bölcslethez*? S íme a német *bölcselők* is be-érlik a maguk eredeti műszavaival a következő elvontabbnál elvontabb műfogalmakra nézve: *anschauung* (szemlélet), *empfindung* (érzet), *vorstellung* (képzel), *begriff* (fogalom), *gefühl* (érzelem), *urteil* (ítélet), *bewusstsein* (tudat), *erinnerungsbild* (emlékkép), *bewegungsempfindung* (mozgásérzet) s még sok más. Igaz, hogy mindez a német tudomány latin-görög szavaihoz képest nem sok eset, de csupán a találékonyság és a megegyezés hiányán múlik, hogy számuk nem több és nem teljes. Amint ezekre a bölcséleti fogalmakra a *tudomány kára nélkül* lehetett eredeti műszókat alkotni, illetőleg bennük megegyezni, éppúgy lehetett volna sokkal, de sokkal többre, talán valamennyire is. És nem jellemző-e, hogy ugyanezekre a bölcséleti fogalmakra a tudomány minden kára nélkül *nekünk* is eredeti szavaink támadtak és hogy hamarosan meg is tudunk bennük egyezni? Nem azt bizonyítja-e ez, hogy mi a tudományos műnyelv kérdésében önállótlanok, a német szokás majmolói vagyunk?

Hiszen ismeretelméletünk is csupán azért van, mert a németeknek sikerült e fogalmat legalább félig (*erkenntnistheorie*) eredeti szóval kifejezni. Félek, hogy a Sch.-féle szellem ebből is hamarosan ismerettheoriát csinál (*teóriákkal* amúgy is tele vagyunk), és félek, hogy előbb-utóbb *ösztöneinkről* is lemondunk majd, mert a németek *trieb* helyett *instinkt*-et mondanak. S vajjon a most fölsorolt eredeti német s ennek *ulánzásaképpen* egyszersmind eredeti magyar tudományos műszavaknak megalkotói és világhírű német, valamint kevésbé híres magyar használói „vétkeztek“-e és vétkeznek-e a tudomány ellen (vö. 162) azzal, hogy a megfelelő fogalmakra eredeti szavakat kerestek s hogy latin-göröggel való fölcserélésükre nem is gondolnak? S így vagyunk a bennünket első sorban érdeklő nyelvtudományi szaknyelvvel is. A német nyelvtudománynak is egész sereg eredeti műszava van: *ablaut, umlaut, laulwandel, wortbildung, bedeutung* (nem: *signification*, amint könnyen lehetett volna!), *bedeutungswandel, satz, ausrufungssatz, aussagesatz, fragesatz* (Wundt), *aufforderungssatz* (Paul), *hauptsatz, nebensatz*, grammatisches *geschlecht* (Paulnál s nem *genus*, mint Sch. mondogatja) stb. stb. A tudományos hangtan is a sok latin-görög szó társaságában egész sereg eredeti műszót is alkalmaz: *reibelaut, verschlusslaut, mundlaut, mundnassenlaut, mundverschlusslaut, lippenlaut, zungengaumenlaut, stimmhaft, stimmlos, stimmlaut* (váltakozva a *sonorral*), *geräuschlaut, klangfülle, schallfülle* stb. stb. Mindezeket csak úgy sebtében említem Sieversből s a latin nevű német tudósból, Viëtorból. Ám a magyar tudósnak „*toto coelo*“ latin műszavak kellenek! Azt kérdem Sch.-től: ártanak-e ezek az eredeti német műszavak a német nyelvtudománynak? Nincs-e bennük elég *szabatosság*, hogy olyan kiváló tudósok alkalmazni merik? Mind-ebből pedig nyilvánvaló, hogy a latin-görög nyelvnek műszók alkotására való állítólagos nagyobb alkalmassága, amit Sch. J. vall és hirdet, alapjában véve előítélet és képzelődés.

Ami éppen a műszók *szabatosságát* illeti, a holt nyelvek előnyét az élők fölött ebben sem tudom belátni. Nincs a világ nyelveinek a számneveken kívül egyetlen szavuk, amely valamely fogalmat szabatosan ki tudna fejezni, még kevésbé van műszó, a görög és latin nyelvekéit sem véve ki, amely a műfogalmat egész valójában, szabatosan tudná megnevezni. Minden újonnan adott név s így minden műszó is (mert az ős szók legnagyobb részéről már nem is sejtjük, micsoda jegy, micsoda szemlélet van bennük kifejezve) csak *egy-egy* többé-kevésbé lényeges jegyet ad a fogalomról, a fogalomhoz tartozó összes többi képzeteket és jegyeket csak gondolkodásunk és a nyelvhasználat fűzi az elnevezéshez. Mennyivel szabatosabb az *explosiva* a *verschlusslaut*-nál, a *substantivum* a *főnév*-nél, vagy a nyelvtudatunk előtt ismeretlen ősjelentésű *verbum* a hasonlóképp ismeretlen *ige* szónál? A szó *értékét* a használat teszi, e felől tehát a műszavakat bízást vehetjük vagy alkothatjuk anyanyelvünkben is, csak szerencsésen kell megválasztanunk vagy megalkotnunk őket. Hogy a németek, éppúgy mint mi, sok tudományos fogalomra nézve latin-görög műszóval kénytelenek élni, annak szerintem végeredményben a kellő ötlet és megegyezés hiánya az oka.

A latin-görög műszókat Sch. a tudományos műnyelv *egyöntetűsége* és *állandósága* érdekében is használandóknak, illetőleg megtartandóknak véli. Ezt egy helyen azzal akarja bizonyítani, hogy a műszók lefordítása nagy zavart okozna az idg. nyelvészetben (161), másutt meg azt mondja, hogy „a tuda-

mányos terminologia *stabilizálása* és exaktsága se kutya* (uo.)¹ Erre a következőket felelhetem. Ha a fordítások találók s egy-egy nemzet tudományában megállapodásra vezetnek, akkor ebből a tudomány nemzetközi világára nézve semmi baj, semmi zavar nem származhatik. Mi zavart okozott eddig a nemzetközi nyelvtudománynak vagy akár az annyira kényes és fölüenyos idg. nyelvészetnek, hogy mi eddig következetesen *főnevekről, melléknevekről, igékről, névszókról* stb. stb. beszéltünk s nem *substantivumokról* és így tovább? A fődolog, amint már mondtam, hogy az egyes nemzetek tudósai a maguk fordított műszavaira nézve egymás között megállapodjanak, s ez nézetem szerint nem kivihetetlen dolog; ha pedig egy pár műszónak lefordítatlan kell mégis maradnia, ez semmit sem árt a nemzeti nyelv jellegének, míg a nemzetközi egyöntetűség kedvéért egész rendszerében elfogadott latin műnyelv a tudományos beszédet — amint a Sch.-féle példa elrettentően mutatja — teljesen kiforgatja mivoltából. Ami az *állandóság* érdekét illeti, hát a latin-görög tudományos műnyelv teljesen állandó és változatlan-e? A műszók történetének külön, alapos áttanulmányozása bizonyára tetemesen megszoríthatná azt a néhány példát, amelyet e kérdésre hevenyében fölhozhatok. A *neveléstudományt* pl. tudvalevőleg hol *paedagogiá*-nak, hol *paedagogiká*-nak hívják, a *jelentéstant* pedig némelyek *semasiológiá*-nak, mások *semantiká*-nak, az eredeti szót, a *bedeutungslehre*-t nem is említve. A névszóból való származékokat egyideig *denominativum*-oknak hittuk, majd Budenz után *denominale*-kra kereszteltük őket. Így cseréltük föl *instrumentalis*-sal Budenz *instruclivus*-át is. A *gutturalis* hangoknak ma *prae*-, *medio*- és *postpalatalis*, illetőleg *velaris* a nevük. A *fortis* és *lenis* műszókat előbb csak a réshangokra alkalmazták, ma némelyek a zárhangokra is (l. Sievers⁵ 179. §.). A foghúsnál képzett foghangokat rendszerint *alveolaris*-oknak nevezik; ám Jespersen kifogásolja ezt, mivelhogy az *alveolus* szó voltaképpen a fogmedencét jelenti, ennek pedig nincs szerepe a hangok képzésében; ő tehát *supradentalis* műszót használ (Jespersen-Davidsen: Lehrb. d. Phon. 29. §.), stb. Bizony a lelki élet nyelvi megnyilvánulásaiban, a műszókat sem véve ki, csak egy dolog *állandó*: a *változás, a fejlődés*. És a műszók változásában bizonyos határig szintén nincs semmi veszedelem, egy-egy latin-görög műszó is a tudománynak minden kára nélkül tűnhetik el, sőt egyenesen annak haszna végett adhat helyet új, alkalmasabb szakkifejezésnek.

Ami meg a *hagyományt* (159) illeti, az egyik félen, a görög-latin szavakén, évezredes folytonosság áll ugyan, míg a másikra, a magunk magyar műszavaira csak egyetlen század tekinthet vissza; ámde e század hagyománya nekünk, magyar tudósoknak és nyelvművelőknek nem kevésbé szent, és a benne nyilatkozott *megegyezés* ereje (hiszen a Sch.-től félredobott magyar műszók legnagyobb részére nézve teljes immár a megegyezés miközöttünk) e századot, hacsak Sch.-féle romboló irányok meg nem gátolják, szintén évezre-

¹ A *kutya* nagy szerepet játszik Sch.-nek feleletében. Már a válasz címe is róla vett kép: *Remorsurus* petor. A latin-görög műszók lefordításából olyan kedvező zavar támadna Indogermániában, hogy „a kutyák is sírnának” (161); „a nyelvtisztaság hívei „kutyát kefelnek” (162); „őreg kutya [mármint a cikkíró maga] nem tud két lábra állani” (164) azaz új dolgot tanulni; s mikor Sch. egy idegen kifejezést csak kinjában használt, Schopenhauer mögé búvik, a ki a túlzó puristák szavát egyszer kutyaugatásnak minősítette (163)!

dekké növelheti. Egyébként azonban a műszókra nézve szerintem nem a hagyomány, hanem a rávalóság, a célszerűség a fontosabb dolog.

A főttebbi eredeti német műszó-példák, amelyeket egyéb tudomány-szakokból a végtelenségig szaporíthatnák, fényesen igazolják azt az erős meggyőződésemet, hogy *műszók alkotására a mai élő nyelvek éppoly alkalmasak, mint a holt latin és görög*. Hogy a műszavak nagy része a német tudományban is latin még, annak főoka a tudomány történetében keresendő: egyrészt abban, hogy tetemes részük a görög-római nyelvtudomány szaknyelvéből hagyományozódott reánk, másrészt abból, hogy a tudományt az újkori nemzetek is hosszú ideig latin nyelven művelték. De amint a példák szerint új tudományos fogalmaknak is a legszerencsésebben lehetett a németben is eredeti nevet adni, úgy cserélhetjük föl eredeti műszókkal bármely pillanatban a még lefordíthatatlan görög-latin neveket is. Az egész csak szerencsés ötleten és természetesen a jóakaraton múlik. A szerencsés ötlet és a jóakarát örök érdeme a magyar nyelv művelőknek. A mi általánosan elfogadott és Sch.-en kívül általánosan is használt magyar nyelvtani műszavaink egy teljes századon át annyira megfeleltek céljuknak, hogy őket a Sch.-től hangoztatott egyöntetűség (vö. 161) kedvéért sutba dobni nem engedhetjük. Műszavaink nagy része: *névszó, főnév, melléknév, névmas, számnév, határozószó, indulatszó, költőszó, egyszám, többesszám, állítmány, jelző* stb. stb. oly találók, annyira kifejezők, hogy az eredeti műszókkal minden tekintetben versenyeznek. Ezekkel és az effélék egész seregével szemben nem ismerhetjük el az indogermán nyelvészetnek azt az állítólagos *jogát és köteleességét* (162), hogy a nemzetközi latinos műszókhöz ragaszkodhassék és ragaszkodjék, mert ezek a nyelvtudomány minden szakbeli ágára nézve éppoly találók és kifejezők, aminő találók és kifejezők nekünk, magyar nyelvészeknek, akik szintén nem a vargák és szabók céhéhez (157) tartozunk. Amely mindennapi szavainkat (mint pl. *hang, idő, ige, tárgy, eset* stb.) műszóink közé emeltünk, sikerült azokhoz is annyira szabatos értelmet fűznünk immár műnyelvünkben, hogy ezt az értelmet mindennapi jelentésük egy csöppet sem zavarja; hiszen tudott dolog, hogy a szó jelentése az alkalomtól és környezet-től is függ, hogy tehát a tudományban a hétköznapi szó is egyszerre tudományos jellegét ölti magára s köznapi értelmétől fejtegetésünk egész folyama alatt teljesen elszigetelődik. E mellett az *ige* például az *Isten igéje* vallásos kifejezésen s a bibliai *ige* értelmén kívül az élő beszédben már nem is használatos, nyelvtani műszóul való lefoglalása tehát a legszerencsésebb gondolat volt. Szükséges-e ezt Sch.-tel újra *verbum*-má változtatnunk?

Hogy a latin műszavak a magyar középiskolákban is élnek s hozzá tantervünk is megkívánja megismertetésüket (159), ez annyira nem érv, hogy alig kell rá szót vesztegetnünk. Az iskolában és így az egyetemen is meg kell minden tudományos fogalomnak latin-görög nevével is *ismerkednünk*, de e fogalmakat állandóan ezeken a neveken neveznünk *teljességgel fölösleges*. Az én hallgatóim a ragok, illetőleg általában az *alakképzők* eredetének Sch.-féle elméletét sokkal jobban megértették az én magyarra fordított előadásomban, mint a Sch. eredeti deákoskodásaival, anélkül, hogy műszavaimmal a szerző gondolataiból egyetlen picinyke árnyalatot is elejtettem volna.

Ami a tudomány *érdekét* (161) és a tudomány *nemzetköziségét* (159) illeti, néztem ez: a tudomány maga kétségkívül nemzetközi dolog s mindaddig, *amíg nemzetközi nyelven műveljük*, semmi nemzeti jellege nincs. Ami műhelyt

valamely nemzeti nyelvet használ eszközüül, e nemzeti nyelv jogának is érvényesülnie kell, s ebben, de csak ebben a nemzeti jellegnek is joga van a tudomány terén érvényesülnie. Amint a római nyelvtudósok jogát eredeti műnyelv alkotására senki sem tagadta, úgy nem tagadhatjuk az újkori nyelvek jogát sem erre nézve. A műnyelv kérdése tehát *nem tisztára a tudomány belső ügye, hanem egyúttal nyelvművelési kérdés is*. Minden nemzetnek kötelessége ugyan a tudomány összes vívmányait és így a tudomány összes *fogalmait* is ismerni; a fogalmak megnevezése azonban igazán belső ügy, ez már az *egyes nyelvek belső ügye*. A tudomány *érdekét* pedig az eredeti műnyelv az újkori nyelvekben épügy nem veszélyezteteti, amint nem veszélyeztette a régi latinságban, amely képes volt azt az egész vonalon életbe léptetni. Hiszen a föntebbi egyes eredeti német műszó-példák is csak azt igazolták, hogy a nemzeti műszók a tudomány művelésének semmit sem ártanak. És ha 20—30 eredeti műszó a velük jelölt tudományos fogalmakkal való működésre, amint a példák mutatják, semmi veszedelemmel nem jár, miért járna veszedelemmel az egész rendszerében fölépített eredeti műnyelv? Azokat a vádakát tehát, hogy én a magyar műnyelv *megvédésével* (mert hisz voltaképpen erről van szó) megfelelkezem tudósi mivoltomról, hogy tudományos kérdésben a nemzetet ráncigálom elő, hogy helyén nem való hazafiaskodásból a tudomány ellen vétkezem, hogy „véres szájú demagóghoz” hasonlítok „veszedelmesen” s hogy ennek következtében fejemre kell olvasni Schopenhauernek goromba szavait (162), ezeket a vádakát vissza sem kell utasítanom, mert teljesen hiányzik az okalapjuk. Az én törekvésem u. i. nem ellenkezik a tudomány érdekével; én *nem tudományos*, hanem *nyelvművelési* kérdésben hivatkozom a nemzet jogára; nyelvművelő mivoltomban tudósi mivoltomról nem feledkezem meg, mert e kettőt összeegyeztethetőnek tartom; a tudomány ellen tehát semmi vétket nem követhettem el. Hogy azonban megfordítva, Sch. a maga megegyezéstelen fölfogásával, a latin tudományos műszóknak az egész vonalon (az ő gondolata szerint ökörkövetkeztességű? l. 164) ránk erőszakolásával a nemzeti nyelv ellen súlyosan vét, azt válaszában tett nyilatkozatai alapján joggal állíthatom. Ő neki ugyanis nem kell — úgymond — „*felemás terminologia*” (161), de annál inkább kell — amint látszik — *felemás nyelv!* Az ökörkövetkeztességét így valóban sikerült elhárítnia magától.

Sch. J. álláspontja t. i. összefoglalva a következő. A latin műszavak megtartandók, már azért is, mert részben lefordíthatatlanok, részben nincsenek lefordítva. Magyar és latin műszavakból álló műnyelvet lehetne ugyan használni, de *ilyen felemás szaknyelv nem kívánatos*. Eszerint *nem marad más hátra, mint a latin műnyelvet használni* (161). Ime a túlzás túlzása! Előbb a deákos és németes műveltség erős kihatásából, megrögzött rossz szokásból s részben iskolamesteres nagyképűségből és bogarasságból véltem a Sch. szokatlan és bántó tudományos nyelvét magyarázhatónak. Most látom, hogy a baj súlyosabb, ez nála rendszer, elvi betegség. Az ellen semmi kifogása sem lehet senkinek, hogy olyan sajátos indogermán nyelvészeti latin műszókat, amelyek sem lefordítva nincsenek, sem általánosan nem szükségesek, továbbra is használjon és használtsaon, minők pl. *supinum*, *aoristos*, *injunctivus*, *prosecutivus* stb. stb. De hogy ezek miatt és *merő következtetességből* végig kidobasson nyelvtudományi előadásunkból *minden* általánosan elfogadott, minden találó, jellemző és szinte egy század óta használt *eredeli magyar műszót*, mint ahogy

maga teszi és fölszólalásom nélkül utána talán mások is megkisértették volna: ehhez Sch. J.-nek joga nincs, ez ellen újra meg újra tiltakoznunk kell. Est modus in rebus. Vannak határok, és ezekről feleldeznek meg a mi konok szakértársunk. Én a magam részéről, mint nyelvművelő, annak örülnék ugyan legjobban, ha olyan egységes és teljes nyelvtudományi műnyelvet tudnánk magunknak megteremteni, aminőt évezredekkel ezelőtt a görögök és rómaiak alkottak, s ezt nagyjában (egy-két kivétel nem nyom a latban) nem is tartanám kivihetetlennek; ám *minden* latin műszónak mellőzését sem előbbi cikkemben sehol nem követeltem (a 108. lapon sem találók ilyen kijelentést), sem most, sem Sch.-tól, sem senkitől nem kívánom. Sch.-nek tehát ez a vádja is (160) teljesen alaptalan. Én csak a *szükségtelen* latin műszavak ellen szóltam (108), amint általában az idegen szók közül is csak a *szükségtelenek* használatát hibáztatom.

A mondottakkal, azt hiszem, megfeleltam Sch.-nek valamennyi érvére, amellyel a latin-görög műnyelvhez való ragaszkodását sikertelenül védeni iparkodott. A kérdésbeli részletekre a következő megjegyzéseim vannak.

A *lárgyeset* műszó Sch. szerint hasznavehetetlen az idg. nyelvészetben, mert az *accusativus* nem csupán a *lárgy* esete (160). Hát baj-e az, hogy valamely műszónak tágabb körű az értelme, mint amit eredetileg, elemei szerint kifejez? Azzal a pontoskodással, hogy a műszó elemeinek minden lehető szerep kifejezésére alkalmasnak kell lennie, a szabatosságról szólva végeztem már. A parte potiori fit denominatio. — „A *flexio* szó, úgyszintén '*hajlítás*' fordítása semmitmondó naivság" írja Sch. (160). Hiszen itt maga alá vágta a fát. Valóban a *flexio* éppoly naivság mint a *hajlítás*, de csak akkor érzik naivságnak, ha a névadás eredeti alapjára gondolunk. Ki gondol pedig ma arra? Én nyelvtudományi előadás közben a *hajlítás*-ban sem érzek már semmit a vessző vagy a donga hajlításából. Ez az ellenvetés ismét csak annak a tudákos pontoskodásnak a nyilvánulása, amely Sch. szellemének egyik gyöngesége. A Lexikonra és a Művelts. Könyvtárára pedig természetesen nem tekintélyül (160), hanem az elterjedt használat igazolására hivatkoztam; a Révai-féle ismerettár egyébként a Pallas-Lexikonnak új kiadása s benne, valamint emebben is, bizonyára Simonyitól valók a nyelvtudományi cikkek. — A *gutturalis*-ra azt mondja Sch., hogy ez igazában nem *torokhang* (160). Tudjuk, épp ezért *gutturalis*-nak sem nevezzük többé (l. föntebb). — Hogy az *accusativus*, *locativus*, *conditionalis* stb. latin műszókat magyar nyelvészek is használják (160), igaz, de nálunk csak kivételképp e műszók használata s nem irtunk ki előadásunkból minden de minden teljesen megfelelő magyar szakkifejezést. — A *formans*-okat vagy *formativum*-okat (160) én *alakképző elemek*-nek vagy egyszerűen *alakképzők*-nek nevezem, s akkor beleérthetem a *ragokat* épűgy, mint a *képzőket*. — A *ráalkalmazás elmélete* és *ráalkalmazásos elmélet* Sch. szerint nem adják vissza az *adaptatio* elméletének fogalmát (161). Hogy az ő kedves képeivel beszéljek: egyik eh, másik kutya. A fogalmat egyik műszó sem „adja vissza”, mind a kettőhöz csak magunk gondoljuk hozzá, ha — akarjuk. — A *vocalis*, *consonans*, *vocalicus*, *consonanticus* (avagy *-kus*?) ellen való küzdésemet Sch. szélmalom-harcnak mondja (161). Nekem is van „némi fogalmam” a *consonans* szó kétféle jelentéséről és csak rendes, mindennapi értelmében ragaszkodom magyar megfelelőjéhez, a *mássalhangzó*-hoz; szótagképző szerepében magyarul *együtthangzó elem*-nek vagy csak *együtthangzó*-nak mondom a műfogalmat.

Ez az így megdőlő ellenvetés természetesen a *magánhangzó*-hoz való jogunkat sem teheti tönkre, amely ellen Sch. semmit sem hozott föl. — A *praeidg.* szónak *előindogermán* fordítása Sch. szerint „holt szó“, illetőleg „halvaszületett korcs“ (161). Tévedni tetszik, doktor uram! Az újszülött életképes és nincs semmi szervi hibája. Meg is fog élni bizvást, hacsak indogermán Heródesek csecsemőkorában le nem mészárolják. Alkotására nézve olyan, mint *előszó*, *előidők* (vö. Regék az előidőkből, Kisf. S.), tehát nem olyan „hallatlan“ mel-léknév, mint ahogyan Sch. véli, és ennél fogva nem is németes, habár németből van is fordítva. Ha pedig az *előidg.*-nal és az *előmagyar*-ral az „idg., ill. ma-gyar nyelvállapot előtti“ akarjuk jelölni, akkor nevezzük *indogermánelőtti*-nek és *magyarelőtti*-nek. Mindenesetre furcsa dolog egy holt nyelv szavát föltétle-nül életképesnek tartani, az élő nyelvét ellenben halvaszületettnek. Ha vala-melyik az élő nyelv műszavai közül mégis halva született volna, szüljünk helyette életrevalóbbat! — A *hasonlat*, igaz, nem fűdi az *analogia* fogalmát (161). Ámde Sch. ideges elfogultságában nem veszi észre, hogy az idézett helyen („amelyeket Sch. a *praktisch* ~ *praktikus*... *hasonlatára* alakít át“ 110) én csak „mintájára“ értelemben szólok, valaminthogy az írás szerint az Úr is, Sch. engedelmeivel, a maga képére és *hasonlatosságára* teremtet ben-nünket. Az *analogiál* mint nyelvi jelenséget, amíg valamely ötletes nyelvész alkalmas magyar nevet nem talál rá, magam is e görög szóval emlegetem. — Az „ábrándos nyelvnymozók“ félszeg iskolájára való hivatkozás a műszók kérdésében (162) éppen nincs helyén; e kérdés, mint már kifejtettem, nem annyira a tudomány, mint inkább a nyelvművelés ügye. — Cikkemnek egy helyén a flexióról mint „*kiválóan* indogermán nyelvi jelenségről“ szólok (107). Erre Sch. megjegyzi, hogy neki a *kiválóan* nem a. m. *κατ' ἐξοχήν* v. *par excellence* (163). Elhiszem, mert vannak írók, akiknek a kifejezés, mihelyt idegen, azon-nal többet jelent az eredeténél. De engedje meg nekem, hogy magam az illető helyen beérjem a magyar szóval. — Egy másik cikkemre vonatkozással Sch. azt mondja, hogy nem hisz a *bevaggonoz* igének helyességében, amelyet pedig a *bevaggoníroz* helyett magam ajánlottam, és végképpen megzavarodik amiatt, hogy én egy ilyen *waggon*-féle idegen szónak magyar továbbképzését ajánl-gatom (164). A *waggon* azonban már igen elterjedt köznyelvi szó (ez is mu-tatja, hogy nem hirdetek az idegen szók ellen kiméletlen búvárhajóharcot) s a *bevaggoníroz* helyett főképp azért ajánlom, mert könnyebben helyettesítheti vele mindenki a németes képzésű szót, mint ha egy merőben új kitélt kellene megtanulnia. Képzésének és fölfogásának helyességét pedig a borok *palackozása* (a. m. palackokba töltése) és a *kiplakátozás* (a. m. plakátokon való kihirdetés) kifejezések eléggé igazolják. — A „*pronomen personalék és numerikusan*“-féle helyesbítésemnek pedig (164), amelyben megtartom a Sch. latin műszavait, az az értelme, hogy a latin szókat legalább magyar többesi alakkkal, illetőleg ma-gyar módhatározó formában kellett volna mondania.

Ámde a Sch. deákoskodása és idegenszerű beszédmódja, amint bírálá-tomban (112. stb.) kifejtettem, nem csupán a latin és német tudományos *mű*-szóknak, hanem egyéb, közfogalmakat jelölő idegen szóknak szertelen haszná-latában is nyilvánul. Itt Sch. J. is belátja, hogy támadásom „jogos“, de — azt hiszi — „még itt sem teljesen jogos s mindenekelőtt nem méltányos“ (162). Azért nem jogos és nem méltányos, mert ez nem az ő külön betegsége, ha-nem többé-kevésbé általános fertőzőtlenség, amelyet a legtöbb szakember meg-

kap, főképp ha — mint, indogermán nyelvész létére, ő is — minden tudományát idegen emlékből kénytelen szopni. Sch. idegenszerű előadásmódjának e fő okára magam is utaltam (106). Ám, ha ez betegség, amint maga is bevallja, akkor föltétlenül gyógyításra szorul, és csak természetes, hogy az orvos, főképp a mai *orvoshiányban*, első sorban ahhoz a beteghez siet, aki a nyavalyával a legsúlyosabban van megverve. A gyógyításmódnak ilyen nagyfokú sokizületi csúzbán a rendesnél kissé keményebbnek kell lenni. Ám a férfias beteg nyugodtan tűri az erős gyógyítóeszközöket, nem jajdul föl és főképp nem vonja kétségbe orvosának jóakarátát. És ha a betegség általános járvány, első sorban a fő csirahordozót kell fertőtleníteni, hogy a ragály továbbterjedését annál biztosabban meggátoljuk. Azt sem látom be, miért kell az idegen emlékből a tudomány tejével együtt az idegen kifejezőmód szellemét is magunkba szívni. Számtalan jeles magyar tudóst ismerünk; aki tudományát szintén idegen emlékből szopta, de nyelvben és gondolkodásmódban meg tudott mégis magyarnak maradni. Az sem ok, hogy az idegen színezetű nyelv tudományos kérdés tárgyalásában „meglehetősen stilszerű”. A stíl is tőlünk függ és számos — sajnos, inkább régebbi, mint mai — jeles példával bizonyíthatjuk, hogy a tudományos előadásmód meglehet e nélkül a stilszerűség nélkül, főképpen pedig e nélkül az *agyonstilizálás* nélkül. Az avatatlanok (vargák és szabók! 157) távoltartására (162) semmi szükség nincs a tudományban; ezek maguktól is megmaradnak a kaptafájuk és ollójuk mellett. Nem kell az idg. nyelvészet fókáját minálunk az éhezők sokaságától féltetni. A Sch.-féle írásmód elriasztás inkább, mintsem áhitatkeltő figyelmeztetés. Magamon is tapasztaltam. Elfoglaltságomon kívül u. i. az értekezésnek címe is oka volt annak, hogy benne szorosán indogermán kérdést látva, legsürgősebb szakolvasmányaim között átolvasására csak később szántam rá magam s így a Sch. tudományos nyelvének szertelen túlzásai ellen csak most szólalhattam föl. Azzal is védekezik Sch., hogy az ő idegenszavainak a maga számára valami egészen sajátos (hát még sem speciális?) jelentéstartalmuk vagy hangulati velejárójuk, úgy szólván melléközöngéjük van, amely magyar szóval visszaadhatatlan (163). Az értekezés címbeli *genesis* szót pl. a méltatlanul lenézett Ludwig iránti kegyelet s az ő becsülete tisztázásának kötelessége használtatta vele. Megható! Vajjon a következő *etc.*-kban nem a Schlegel, a *cf.*-ekben nem a Humboldt, az *et seqq.*-ekben nem a Bopp emléke iránti kegyelet melléközöngéje zendül-e meg? Ám a Sch. szavaiban annyi ilyen melléközöngő működik, hogy teljesen elnyomják az alaphangot, a magyarságot. Itt-ott — maga bevallja — hebehurgyaság is fakasztott a tollából egyes idegen szavakat (158, 159). Elég baj, ilyesmit nem is mertem volna föltenni és szemére vetni. Egy szó mint száz: Sch. sok mindenféle okkal próbálja magát idegen szavaiért mentgetni, mindegyik mentésében van az *egyes* szavakra nézve valami meghallgatásra méltó, de *egész beszédmódját* magyar fül nehezen bírja végighallgatni, túlzásai a maga *egészen* menthetetlenek. Az ő nyelve, bizony, „veszedelmesen hasonlít” (162) egy közismert mágnesunkéhoz, a Monocles báróéhoz.

Még csak egy fontos elvi kérdést kell Sch. válasza következtében röviden érintenem. Sch. az én föllépésemben „pürisztikus okvetetlenkedést” (157) lát s egész fölszólalásomat a kellemetlenkedő, sőt a megfélemlítés eszközeivel dolgozó (162, 165) puristaság színében kívánja föltüntetni. Főcélul is azt tűzi ki, hogy feleletében „a pürizmussal egyszer és mindenkorra leszámoljon” (158).

Azonban sem fölszólalásomnak voltaképpen célját nem értette meg, sem a nyelvtisztaság kérdésével egyszer és mindenkorra úgy le nem számolhatni, ahogyan ő megpróbálta. Én nem vagyok olyan értelemben vett purista, aminőnek Sch. képzel és föltüntetni iparkodik, és szándékom nem a megfélemlítés, hanem a hibáról való meggyőzés volt. Az én célom nem az idegen szók kiirtása, hanem a magyar szókincs eredeti elemeinek lehetőségig való megőrzése és fejlesztése. És a Sch. nyelve ellen is nem egy-két kikerülhetetlen indogermanisztikai latin műszó miatt, hanem évtizedek óta általánosan használt, sőt több mint századnyi múlta visszatekintő magyar szakkifejezéseknek (pl. *alany*, *főnév* stb.) következetes mellőzése okából szólaltam föl. Mindig csak a *szükségtelen* idegen szók ellen szólottam tehát s az eredetieknek szemem láttára való pusztulása miatt jajdultam föl.¹ Az én elvemet Akadémiánk Nyelvtudományi Bizottsága is vallja és a Magyarító Szótár (Bp. 1900.) kiadásával kifejezésre is juttatta. E szótárkát a nevezett bizottság számos ülésen át cikkről-cikkre vitatta meg és a szerkesztőnek, Tolnai Vilmosnak okosan és szépen írt bevezetésével nagyjában egyetértek. Nyelvművelési elvem mellett nem állok egyedül. Csak egy jeles természettudósunk szavait idézem itt, amelyek az Akadémiai Értesítőben éppen a műszók kérdésével kapcsolatban hangzottak el: „Minden nyelvnek önnönmagából kell megújhódnia s a művelődés [Sch. és az újságírók szerint: kultúra] fokozódásával járó minden új fogalom szavát megtalálnia“ (1917. évf. 495. l., vö. Nyr 46: 279). A *nyelvtisztaság* elvével tehát nem lehet olyan egyszerűen, főképp olyan elfogult lelkiállapotban leszámolni, aminővel Sch. magát leszámolttnak hiszi. E fontos nyelvművelési elvben a nyelveknek eredeti, ősi sajátágaikhoz való természetes ragaszkodása jut kifejezésre, s e ragaszkodást majd öntudatlan, majd többé-kevésbé öntudatos alakjában minden nemzet irodalma fölmutatja. E mellett termékeny és hasznos elvnek is bizonyul. Az idegen szók kedvelése ugyanis bizonyos fokú pangást, szintelenséget és elnemzetietlenedést okoz a nyelvek fejlődésében, míg a nyelvtisztaság elve új, eredeti kifejezések, új, eredeti fordulatok kigondolására, tehát a nyelveknek gazdagítására, kifejező képességüknek határtalan fejlesztésére vezet.

De befejezem sokat elhallgatva is hosszúra nyult válaszomat. Schmidtben az én fölszólalásom nem magábaszállást, hanem a legkonokabb makacsságot váltotta ki. Ő nem áll kötélnek (160), nem tud a bőréből kibújni (163), „a pürizmus és a földrengés között“ inkább az utóbbit választja (164) stb., higgadtabb szóval: nem képes immár más nyelvet és előadásmódot eltanulni. Félreismeri magát is. Nincs olyan rossz és ferde szokás, amelyet egy kis jóakarattal abba ne lehetne hagyni. Élőbeszédben ilyen ferde szokásokról: megrögzött állandó kifejezésekről (pl. *hát igen, egész természetesen, voltaképpen* stb.) vagy egyes nyelvhibákról is igen-igen nehéz leszokni; ám az írónak a maga fegyvermezésére a kézirat átsimításakor és szedése javításakor kettős alkalmja is van, nem is szólva arról a harmadik lehetőségről, hogy egy-egy *substantivum*, *et seqq.* vagy *postulálás*-félét (vö. Nytd. V. 123) a szerkesztő barátságosan is eltüntethet. Ilyen baráti figyelmeztetésben Sch.-nek alkalmasint több ízben része is volt, bizonyára idejekorán is, amikor a két

¹ Vö. Nyr 45: 279—280, 46: 278—279 stb. és I. *Hanyalló magyarság* c. tárcámát a Világ 1918 okt. 2-iki számában.

Jábra állani nem tudó öreg kutyára (164) kevesebb oka volt még hivatkozni. Ami pedig végül az *erkölcsi lehetetlenség* elvét (163) illeti, annak ereje régen összeomlott már egy nagy igazság tüzetől, amely így szól: Sapiensis est mutare consilium in melius.

ARANY-SZÓK.

Irta Viski Károly.

1. *Kúnkapitány.* Hogy Tar Lőrinc elnyerte Rozgonyi lányát, lakomához ülnek a vendégek. A jó kedvet

... hamar meghozza jó étel, egészség:

Majd a tüzes bortól oly kedvre gyulának,

Mintha nem is torját ülnék Piroskának...

Csak Toldi nem eszik, nem is iszik, hallgat;

Volt kúnkapitánya hátul egy asztalnak.. (2:61.)

A TSz-hez írt *Jegyzetek* között ezt a felvilágosítást adja Arany: „Bizonytalan eredetű népszokás, hogy lakomákon azt, ki az asztal alsó végén ül. (s rendszeren élcek, tréfák mestere vagy céltáblája), *kúnkapitánynak* nevezik.” (2:539.) Szótáraink közül ezt a szót csak a MTsz említi, az is hibás értelmezéssel; közleményeink között is csak egyet találok róla Mikszáthból idézve (MNy 5:78): „*Kúnkapitány.* Alföldi társaságokban egy-egy szegény rokon, aki ott ül a borozó asztalnál s ügyel, hogy mindenki igyék s töltöget a poharakba, szóval ügyel az ivási rendre.” — Mikszáthnak a szó jelentését rosszul, hiányosan magyarázták. A kúnkapitány nem benjáminodik, bár igaz, hogy *ílat* is. Mert sok kapatos ember csak könnyíti dolgát.

Arany rövid magyarázata adja a lényegest. — A kúnkapitány Tiszán túl ma is eleven alak. A lakodalmak ősi jokulátora ő. Még az oláhok közt sem esik lakzi nála nélkül, bár a neve köztük nem ez. De tréfái éppen olyan vastagok, mint a magyaré. Paraszti izlés sokat megenged. Pl. ő kínálgatja a hagyományos sült varjut s károgja le azokat, akik megesszik; ő tálalja fel az ökor 'farkát' pirongó rémületére némelyeknek; durván faragott élcek közt ő kíséri az új párt a padlásra, mikor annak ideje elkövetkezik s veszi el alóluk a létrát stb. Nemcsak kedvélesztő cselekedetei hagyományosak, de ő tartja számon a hasznavehető adomák, szólások, találókérdések, mesék készletét, a *káposzta hús nélkül, kása disznótúróval*-féle szójátékokat. Mestersége ismerős a Sárretn is. Arany kortársa, O'sváth Pál sárréti pandurhadnagy, ki egész életét e vidéken töltötte, bőven emlékezik a kúnkapitányságról.¹

„Fűszerezni szokta a mulatságot a kúnkapitány, kit a menyecskék felkiáltással megválasztván, az rögtön a menyecskék közt a szegletbe vonul, hol kötelessége a mulatságot élénkíteni és bárha a férfiak szüntelen élcelik, semmiféle tréfiért meg nem haragudni. Szoktak a kúnkapitánynak két nagy összeborított tában ajándékot küldeni, mely rendszeren egy macskát vagy pár egeret szokott tartalmazni és van sikoltás és nevetség, ha az egerek a kúnkapitányt környező menyecskék tömegében keresnek menekülést. Sokszor a pajkos le-

¹ Bihar vm. sárréti járása leírása. Nagyvárad. 1875. 41. 1.

gények a cigányok és a kúnkapitány részére külön sütnék csirkéket, de a próbált kapitány csak akkor eszik a kínált pecsenyéből, ha körmeit látja, mert legtöbb esetben varjukat szoktak ily alkalmakkor megégetni s mikor megették, károgaással adják tudtul az étkezőknek, mit ettek. — Szokták a kapitányt élcés, sokszor otromba kérdésekkel zaklatni, de az segítő társaival a menyecskékkel úgy megfelel, hogy az idegen méltán bámulhat rajta.

Emlékezik Osváth e szokásról más munkájában is, ahol az eredetét is igyekszik magyarázni:¹

„Emléke ennek [— a bihari sík vidék kún eredetének —] még a sok család néven kívül azon népszokás, hogy a lakodalmakban, tánc-szünetkor, a menyecskék egy élcés ifjut Kúnkapitánynak választanak, kinek a menyecskék ölébe ugrálnak és csintalanul udvarolják. — E szokás bizonyára a kún menyecskék közt édelgett László király emléke.”

Hát Toldi milyen kúnkapitány volt? „Élcek, tréfák mestere-e vagy céltáblája”? A fönt idézett verssorok s akkori hangulata szerint egyik sem: „*nem eszik, nem is iszik, hallgat.*” Ilyen kúnkapitány pedig nincs.

Senki nem is látná az-nap ugyan kedvét...

...Ha rögtön egy hírnek moraja nem szárnyal:

Hogy *háboru* készül...

Rögtön: írja Arany nagy figyelemmel (csuda hogy alá nem húzta), hogy a hallgatást „veszett kedve” hamar felválthassa; különben mi címen volna kúnkapitány? De még ezután is hogy élcek, tréfák céltáblája akkori kedvében Toldi Miklós lehetett volna, nehéz elképzelni. Sőt aktív kúnkapitánysága is, e *rögtöni* hír után is, úgy látszik nehezen indul, mert

Míg ugyan a király ott vala s a hölgyek,

Szótlan ivott Miklós, mint röge a földnek.

A lakoma kezdetétől a hölgyek elmentéig hosszú az idő arra, hogy Toldi a *kúnkapitány*-nak Arany jegyzete, Osváth magyarázata s a mai szá-lontavidéki nyelvhasználat szerinti nevezetét méltán viselje. Arany — úgy érezzük — előlegezte Toldinak e címet, ha csak meg nem engedjük, hogy tréfák céltáblája is lehetett. Hiszen „túrte Miklós, túrte, a meddig túrhette” máskor is „a vastag tréfát.” Kúnkapitányosnak nevezhető cselekvés csak aztán következik, hogy király, hölgyek elmennek; hozzá s korához illő szertelenséggel:

Cselekszik is aztán olyan ivást, tánczot

Reggelig, a milyent a világ nem látott,

Padokat rombolva, czölöpöt felszedve —

Maga egy háború Toldi veszett kedve.

Csakhogy ekkor már nem „kúnkapitánya *hátról* egy asztalnak.”

2. *Láp*. A láp ismeretes jelentése szerint földrajzi tájkép. Ingoványféle, melynek színét korhadó és élő vizparti s vízi növények rengő takarója borítja. Más jelentését szótáraink sem ismerik. Csak CzF.-ében olvasható: „Szabó D. szerint jelent nád-, széna-, szalmatöredéket is, melyet az árvíz hordani szokott. *Sok lápot hányt ki a víz.*”

¹ Közbiztonságunk multja és pandur korom emlékei. [Bpest, 1905.] 21. l.

Arany a *láp* szót kétszer is használja különös értelemben. Nem hiszem, hogy sokan értették s értelmezték volna kellően. — A BH.-ban olvassuk (3 : 163), hogy Budaszállást fölszedik a húnok, hogy a mai Óbuda helyére átköltözzenek, keresztül a nagy vizen.

Immár Duna mellé hogy lassan elértek :
Lápa szarufákból készülé temérdek :
Úszva egyik partról költöznek amarra,
Lófarkon az ember, tutajon a marha.

A NC.-ban pedig azt olvassuk, hogy mikor Éva, Dámi, Jónás a cethalba kerül, e roppant nagy állat, amely „benyelé kocsinkat, mint én egy galuskát” s akkora üreg van benne, „mint valami templom”,

Épen akkor nyelt el egy nagy úszó lápot :
Dámi a fejszével favágáshoz látott ;
Jó tüzet perdíténk, a milyen csak kellett :
Ugy szárítkoztunk a ropogó tűz mellett. (4 : 200.)

Minő *láp* az, ami szarufákból készül s amihez fáért fejszével hozzá lehet látni? — Kétségtelen, hogy Arany mindkét helyen tiszántúli jelentésében él e szóval. Tiszántúl pedig a *láp* tutajt jelent, amint ez értesítés után a BH. idézett négy sorából is most már világos.¹ — A szállfákból gúzsolt tutajról felesleges szólni. De az etnográfusokat érdekelheti, hogy a körösmenti falvakban, ahol a szállfa ma már ritka, készül a tutaj takarékosabban is ; e forma CzF., ill. Szabó D. adatára emlékeztet. Ennek csak a váza fa ; három-négy tönk hosszant, víz iránt, amit keresztben elején, hátulján egy-egy gerenda fog össze s e keresztgerendákkal párhuzamosan vastag nádkévék vannak szorosan egymás mellé fektetve s fekete vagy veres gyűrűvel a hosszanti tönkökhöz gúzsolva. Ily nádkévé *lapon* szállították pl. a komádiak a káposztát (— mely régebben a kiöntésekben dúsan termett —) a körösmenti városokba.

Hogy az úsztatott hasábfát is neveznék lápnak, mint Karácsonyi János írja (Kel. Szemle 8 : 164. l.), arról a szalontavidéki és sárréti nép értesülésem szerint nem tud semmit. Nekik a *láp* : tutaj, mint Aranynak.

UJSÁGÍRÓK FŐISKOLÁJA.

Irta Komjáthy Sándor.

II.

Első cikkemben (a f. é. első számban) kifejtettem, hogy ha ujságírók képzésére minálunk is állítanának főiskolát, legszükségesebb tárgy a magyaros fogalmazás tanítása, jeles íróink s a nép nyelvkincsének tüzetes megismertetése volna. Hogy pedig a stílus fejlesztésére a magyar szólásmódoknak minő gazdagságával rendelkezünk, ígértem, hogy egy testrésznév használatán fogom megmutatni. Vegyük e célra a *szem* s a *látás*, *nézés* kifejezéseit s a velük

¹ A MTsz szerint is Szegeden, Békés és Arad megyében. — A szerk.

rokonértelmű szólásokat. Megszámlálhatlan kifejezési árnyalat áll rögtön rendelkezésünkre.¹

Lát, néz, szemléli, tekint, pillant, kukkant, kacsint stb. Tovább lát az orránál. Körültekintő. Szem előtt tart (óvatos). Szemem elé tartja, tárja (magyarázza, kifejti). Ha egy kicsit jobban volna sorom, másképp *látnék* (gondoskodnám) felőled. *Ellátta* (minden jóval v. megverte). Nem lát a lámpi (nem világít, hamvadóban a bél). Ki se látom mondani, mi van ide írva. Láss be néha a házba is! (kukkants be.) Láss a dolgod után! Belát a veséjibe v. a kártyájába. Benéz, betekint, beles, bepislant, bebazzal a más kártyájába. Kibazzátad má, mejik a legszöbblán? (Halas.) Rájuk se néztem. Ezt a lenvirágszeműt nézte ki magának. Kiszemeli. Kinézi az ételt a számból. Kinézi a házból v. a társaságból. Majd kinézte a szömit (t. i. annyira bámulta). Szeme-szája nyitva, tátva maradt, elállt, ahogy meglátta. Fennakadt a szeme (vö. leesett az álla). Ki- v. rámeresztette a szemét (bámultában). Csak elmeredt. Kimeredt a szeme. Rámmeredt (félelem- v. haragtól). Rajtam veszett, maradt a szeme. Le nem vette róla, rajta felejtette a szemét. Megverte szemmel. Szöm ártott neki; szömtül van (t. i. a kis gyermek betegsége.) Szemem elé ne kerülj. Szemébe ötlött, tünt. Szemügyre vesz. Rászegzi a szemét, tekintetét. Rajta jártatja a szemét. Körüljáratja, hozzázza a tekintetét. Bámul rá, mint borju az új kapura. Rábáméskodik. Rápislant. Pislog rá, mint a rimóci nyúl v. miskolci kocsonya. Sunyit. Rásandít. Kacsint. Felévág a szemével. Szemszögletből hunyorít rá. Kandít, kandikál, kukucskál. Lesi; rálát; lesekedik, leskelődik utána. Ott leskel a hold (Szondi két apródja). Ráles; meglesi, kilesi, ellesi, lelesi. Elnézi (gyönyörködik benne v. elhibázza). Csak a szemét hizlalja rajta (csak gyönyörködik benne). Szeme se jól áll. Kancsal mészáros nem oda vág, ahova néz. Nem szeretem a szeme járását. Nem tudom kiállni a tekintetét. Nem tudok a szemébe nézni (gyűlölöm v. tartok tőle). Szeme elárulja (t. i. hogy nem jóban töri fejét). A szem a lélek tükre. Le nem veszi róla a szemét, tekintetét. Szöm van read (szemmel tartanak, gyanu alatt vagy). Mindenütt ott a szeme (lopószándékban van). Rajta tartja a szemét. Szénegetőnek tőkén a szeme. Szemmel kíséri. Kinézi magának. más: szemére veti, hányja, lobbantja, s megint más: ráveti a szemét.

Gazda szeme hizlalja az ökröt. Szemre-főre csak megjárja (szemre való), de mi lakik benne, ez tán válik meg. Egész éjjel nem hunytam le a szemem; nem aludtam egy szemhunyaszt. Egy szemhunyaszt (pillanat) alatt a nyakán volt a hurok. Kivenné a másik szeme világát egy fiókerébért. Szöme világa vót a lán. Homályosan lát (ittas, mámoros). Nyisd fel már a pisladat! (ébredj.) Felnyitotta már a szemét (későn-kelőt így gunyolnak).

Vakoskodik (nem gyűjt világot). Vak vezet világtalant. Vak veti világtalannak. Szemesé a világ, vaknak az alamizna. Szemes. Szemfüles. Ki- v. felnyitott a szeme (szemtelen) v. leesett szeméről a hályog. Vak, elvakult (a férj, aki nem akarja látni, hogy kikapós a menyecske). Bekötötte az ura szemét. Elvakította. Port hintett a szemébe (vö. orránál fogva vezeti). Vakon követi. Vaktában, szeme-szöktében (hebe-hurgyán). Behunyt szemmel megy a falnak. Behunyt szemmel is oda találok. Ugyan, hol hagyta ez a szemét? Hova tette

¹ Pedig csak emlékezetből és a magam nyelvérzékéből idézek. Sokkal gazdagabb lehetne ez a kis gyűjtemény, ha kiegészíteném a NySz-ből, CzF szótárából s közmondásaink gyűjteményeiből.

a szemét? (mikor feleséget nézett magának.) Szemet szúr (megbotránkoztató). Kiszúrta a szemét egy zsák liszttel. Szemszurásból adott az öccsének is egy vékás krumpli fődét. Majd a szemét szúrja ki, még se akad rá. Bezzeg, ha kalapja lennel (mondják a leánynak; a fiúnak: ha szoknya lenne rajta!). Majd felszúrta, öklelt a szemével. Bujik a szemem elől; kerüli még a tekintetemet is. Nem mer a szemem közé se nézni (t. i. ludas).

Rá se tud nézni. Rá se néz. Meg se látja. Tekintetbe se vesz. Egy tekintetre, pillantásra se méltat. Elmegy mellette (t. i. úgy, hogy meg se látja). Keresztülnéz rajta. Elnéz fölötte, a feje fölött. Lenézi. Kevesli. Kicsinyli. Nagyobbra lát. Nagyralátó.

Szembe kerültek. Szeme közé néz a bajnak. Farkasszemét néznek. Oda se néz a bajnak, dolognak (nem hátrál előle). Oda se néz öt forintnak. Kinéz érte öt forint. Ránéz a bátyjáról két ház a piacon. Csak hunyja be az öreg a szemét, nyakára hág annak a kis hajléknak is, mint a szőlővel tette. Sok fér a szemére. Nincs szeme. Van neked szemed? Volt szeme, ide jönni? Nem sül ki a szeme? Szembe rózsám, ha szeretsz. Szem előtt van. Szemen-szedett. Majd kiveszi az ember szemét (erővel esett). Kiveri a szemed, még se látod. Kitolná, kivenné a másik szemét egy hatosért. Sokat látott és (tapasztalt). Kisírta a szemét. Elsírta már minden könnyét. Porba esett a pecsenyéje. Kiverte az ág a szemét (szegény sorsra jutott).

*

Ha egy tárgy körül ekkora tömege gyűlt össze a képes kifejezéseknek (trópusoknak), mennyi ezer hever még abban a sok-sok tárgyban, eszközben mely a magyar ember kezén megfordul s melynek mindenkéhez a fogalmakat szokása szerint megjelenítve, cselekvővé alakítva fűzi; tehát önkéntelen trópusokat teremt.¹

Mi egyebet fűzhetnék még a mondókámhoz, mint ceterum censeo: ekkora kész kincsét a nyelvnek paragon hevertetni bűn az írótól, bűn az irodalom vezetőitől. Kétszeres bűn, amióta egy Arany mutatta meg a Betlehembe vezető utat. Végre is nyelvünk tisztaságáért, nemzeties zamatáért kell tennünk valamit, hogy Aranyék hiába ne éltek légyen. Mert ha jó Petőfi Sándor idetova

¹ Egy ilyen teljes gyűjtemény a magyar szólásmódok szinonimikája volna, de ez meghaladná egy ember erejét. Hiszen csak a rokonértelmű *szók* gyűjteményének első kísérlete is, a Póra Ferencé, mennyire hiányos, különösen a népies szók dolgában. Ez alkalommal felsorolom Póra szótárának néhány hiányát. Hiányzanak: 11. meny; hozzátartozó, maradéka, utód (65.), származéka, az ő költése; szüle (nagyanya), öreg szüle (anya nagyanyja). ükapa, ükei. — 18. elformázdott. — 25. főtliba, pókafalka, kottóalja, kosártojás, csűrhe, konda, nyáj, csorda, kurtagulya, gulya, barom, ménes, csoport; suly és ürmértékek: (itce, meszely, verdung stb.) 32. csipetnyi, csöpp, csöppnyi, szemernyi, máknyi, mákszem, mákszemnyi, öklömmnyi, makulanyi, babszemnyi, borsszemnyi, szikrányi, mogyorónyi, diónyi (31-ből), falatnyi, falásnyi, harapásnyi, fél fogamra való v. kevés, vakulástól való. — 35. felsűdul, *dalmahodó*, (duzzadó). 44. széthányták a sonkát, kettévágták a könyeret, megkülönböztek szétváltak (t. i. házasságok). 49. meggyöszösödik (megpenészedik). 63. nyomoz, nyomra talál, nyomán v. nyomában van, nyomára jut, sarkában van. — 527. nem ér egy pipadohányt, egy ütetaplót, egy garast, egy rézkrajcárt, egy fityinget, egy hajítófát. — 299. ítéletidő, égháboru, égszakadás. — 639. garas, fillér, krajcár, hatos, picula, dutka, susták, suszter-tallér, tallér, forint, pengő, bankó, krisztus. 406. 450. 569. lóvá tesz, falhoz állít.

hetven éves porlás után ma fogná a kalamust, ma sem másképp sóhajtáná vissza régi jó Gvadányiját:

„Sok számos poéta vagy on mostanában,
Sokan; de nem írnak úgy, mint hajdanában...
Beszédjek, nem tudni, magyar-e vagy német?
Magyar constructio végkép elenyészett...
S édes anyánk nyelvét szörnyen megrongálják.
Illendőképén a ki nem tud beszélni
És fundamentumos magyarsággal élni,
Ki kellene minden olyat küszöbölni,
Nem kellene hagyni magyar nyelvet ölni.“

Orsova, 1917. X. 17.

ISMERTETÉSEK.

A gyermeknyelvről.

Viktor Gabriella: A gyermek nyelve. A gyermeknyelv irodalmának ismertetése főként nyelvészeti szempontból. Nagyvárad 1917. 83 l.

Az utóbbi években — bizonynyal a hátorus viszonyok következtében — mintha a doktori értekezések között nem találhatnánk annyi értékeset, mint azeelőtt. Főleg a nyelvészet terén lehet valamelyes visszaesést megállapítani — bár egy-egy új nagy tehetség itt is jelentkezik. — Ilyen értékes, alapos és rendszeres munkásunknak ígérkezik a fenti kis munka női szerzője, aki két, nem éppen egy munkába való célt tűzött ki maga elé: ismerteti a külföldi s a magyar gyermeknyelvi irodalmat (3—49. l.) s másrészt egy leányka, a nyolc hónapos Kovács Matild nyelvét jegyezte fel másfél hónapon a Stern-féle módszer szerint. (50—80. l.) Munkájának első része tehát ismertetés, a második anyaggyűjtés. Mindkét rész sikerült: az első tanulságos összefoglalás, a második értékes anyagközlés.

A külföldi irodalom ismertetésében s általában egész munkájában két mű hatott rája a legjobban — ezeket joggal ki is emeli a mű végéhez csatolt jó bibliográfiában — t. i. Clara u. William Stern: Die Kindersprache (1907) és Ernst Meumann: Die Sprache des Kindes (1903) c. művek. Ezekből indul ki, sőt sok helyen az egyéb irodalom ismertetésénél is ezek fejtegetéseit veszi át. Valóban ezeknél jobbakat nem adott még az irodalom, alapos feldolgozásuk a szerzőnek becsületére válik.

A magyar irodalomból Nagy Márton és P. Thewrewk Emil kísérletei után méltán emeli ki Balassa munkáját (A gyermek nyelvének fejlődése, 1893), mely ugyanoly szerepet játszott nálunk, mint akár Preyer munkája a kultöldön és sokakat buzdított gyermeknyelvi megfigyelésekre. Ezután főleg a Nyr-ben megjelent jobbára apai közléseket ismerteti, de nem feledkezik meg a gyermek-tanulmányi irodalom idevágó közléseiről sem. Érdekes megállapítása, hogy a magyar gyermektanulmányi irodalom inkább bekapcsolódott a nyelvészetbe, mint a külföldi, melyben kevesebb a nyelvészeti s több a lélektani elem.

A harmadik fejezetben (Matildka nyelve), a feldolgozásban a gyermek nyelvének három formáját vette figyelembe, az értelmetlen utánzást, a gagyogást

és az értelmes beszédet. A följegyzett hang- és szóalakokat, nyomdai okokból, nem pontos fonétikai jelzésekkel, hanem köznyelvi helyesírással közli. Az értelmes anyag közlésében egybeveti az értelmes szavakat az utánzott s gagyogó szavakkal, százalékos statisztikákat közöl róluk szótani szempontból s ezek alapján megállapítja a gyermek nyelvi fejlődésének megfelelő Stern-féle fokozatokat. Pl. az első hét megfigyelésénél a szavak 130/0-a indulatszó, ellenben 430/0-a főnév, a gyermek tehát már elérte beszélőképességének főnévi fokozatát (Substanzstadium).

Az egész kis munka komoly elmélyülés és alapos megfigyelés eredménye. Egy jó gyermeknyelvtan megírása — igaza van a szerzőnek — tudományunk szép feladatai közé tartozik. E műve után nemsokára a szerzőt is azok közé sorolhatjuk, kik e feladat elvégzésére elég erősek. Hiszen ő is „felkészült munkájához a nyelvészet eszközeivel, vannak személyes tapasztalatai, módszeresen végzett megfigyelései és szereti a gyermeket, nyelvében gyönyörködni is tud.”

RUBINYI MÓZES.

Két nyelv művész emléke.

1. Dr. Vucskics Gyula: *Nogáll János* életrajza és intézetének története Dr. Némethy Gyula és Nagy Lajos közreműködésével. — A nagyvárad Szent Vince intézet tulajdona. 8 képpel. (Nagyvárad 1918. Ára 5 K.)

2. Dr. Perényi József: *Jánosi Gusztáv* 1841—1911. (Képekkel. — Egyházmegyei könyvnyomda Veszprém 1912.)

Kedves alkalmam nyílik, hogy itt is fölújtsam kegyelettel két olyan nagyérdemű nyelv művésznünk emlékét, akiknek nyelv művelését már régen méltatták a Magyar Nyelvőrben s akiknek tudományos rokonérzését, szíve jóságát, lelke nemességét magam is tapasztaltam, bár személyes ismeretségünkben — késő bánat! — nem volt részem.

Az egyik Nogáll János (1820—1898) nagyvárad nagyrépost, kinek élete ifjúkorától haláláig a magyar vallásos irodalom s a jótékonyság nemes szenvedélye között oszlott meg. Eleinte a nyelvújítók felemás nyelvében írt, de később a Magyar Nyelvőr hatása alatt Pázmányhoz, Aranyhoz s a nép nyelvéhez fordult és végre megalkotta legérettebb s legmaradandóbb munkáját, a Kempis-féle klasszikus Krisztus Követése fordítását. Ez a munka örvendetes föltűnést okozott mind az irodalmi, mind az egyházi világban, a nyelvészek magasztalták,¹ az aranytollú fordítót a Philológiai Társaság disztagjának választotta, erre nem kisebb tekintélyek ajánlották, mint Szarvas Gábor és Budenz József. Nogáll e fordításával a legtudatosabb nyelv művelők s legművészbibb fordítók díszes sorába emelkedett. Hogy milyen tudatosan járt el, bizonyítja Glosszáriuma s a magyar nyelvészekkel való eszmecseréi. (Életrajzírója az ő buzgalma és szép lelke jellemzésére közli az alulírotthoz intézett egyik levelét.)

Az életrajz után, mely Nogállt mint embert s mint párját ritkító jótevőt jellemzi, következik két tudományos tanulmány: egyikben (117—149) Némethy Gyula Nogállnak csaknem hatvan évre terjedő irodalmi működését méltatja.

¹ A Nyr 1882-ben s 1892-ben, az Egy. Phil. Közöny 1885-ben. Ezeket az ismertetéseket mással együtt közli Vucskics Gyula az életrajznak 84—93. lapjain.

Nogáll 1850-től 1909-ig 54 önálló munkát adott ki, majdnem kivétel nélkül vallásos tárgyúakat, de egy-két mástárgyú iskolai könyvet is. Azonkívül cikkeket közölt egyes katolikus és irodalmi folyóiratokban, ezek közül megemlítem az 1880-i M. Nyelvőrben megjelent tanulmányát: A Lelki harc két régi magyar fordítása.

Nogáll János nagy nyelvtehetség volt. „Tudott németül tökéletesen, ha kellett szónokolt francia nyelven, a . . latinon pedig úgy beszélt, hogy abban Vergiliusnak is kedve telhetett volna, fordított olaszból, értett angolul. . . ; ha leült íróasztalához, írt olyan magyar nyelven, amely hogy az ő szavaival éljek, egyetlen-páratlan a maga nemében“ (mondja Némethy Gy. 144). Nogáll szívvvel-lélekkel csatlakozott a Szarvas Gábor indította mozgalomhoz és Pázmány Pétert, Arany Jánost s a népnyelvet vette mintául. Ezt, valamint Nogállnak egész nyelvművészetét tüzetesen és igen érdekesen tárgyalja Nagy Lajos kegyesrendi tanár a Némethyét követő értekezésében: Nogáll János nyelve (külön is megjelent a NyF között). Sorra veszi a Pázmány nyomán használt régieségeket (a névelő elhagyásában stb.), a régi magyaros igenévi összetételeket (*keze-reszketve, útja-vesztett, eső-járta, magok biztában, magakellő* stb.), a népies szólásokat, végre mint Nogáll stílusának jellemző elemeit az ismétlő és fokozó kifejezésmódok különféle fajait.

Minthogy nincs terem a részletesebb ismertetésre, még csak azt említem, hogy Nogáll életrajzával egyidejűleg a Krisztus Követése fordítását immár ötödik kiadásban tették közzé (ára 5 K).

*

Jánosi Gusztáv c. püspök a másik nyelvművész, kőről ezúttal meg kell emlékeznem, s hálátlanság volna, ha elmulasztanám, holott Perényi Józseftől szeretettel és hozzáértéssel megírt életrajza már a halála utáni évben, hat évvel ezelőtt megjelent. Jánosi is egyházi férfi volt, ő is mint műfordító szerezte babérait, őt is a Nyelvőr méltatta, mikor A megszabadított Jeruzsálem fordításával remekelt.¹

Perényi az életrajz kapcsán tüzetesen méltatja Jánosit mint költőt, mint műfordítót s mint nemeslelkű embert. A műfordításokról szólva behatóan tárgyalja Jánosinak nyelvi művészetét s a nyelvi kérdések iránt való állandó érdeklődését. Jánosi is, mint Nogáll, „nyelvtalentum volt, ki hajlaminál fogva könnyen tanulta a nyelveket és megértette azoknak szellemét is. . . Az idegen nyelvek rejtett szépségeit kellőleg kifejezte anyanyelvén, amelynek igazi mestere volt. Szókincse igen gazdag, ismeri jól a régi nyelvet, behatóan foglalkozott nyelvtudományi tanulmányokkal, de ismeri a tájszólásokat, különösen a balatonmelléki nyelvjáráásokat, amelyekből nem egyszer merített mint üdítő, felfrissítő forrásból. Magyarsága könnyen folyó, gördülékeny és alkalmas a legkülönfélébb érzelmeknek, indulatoknak a tolmácsolására, . . finom árnyalatok kifejezésére, hangfésére és hangutánzásra. . . Milyen ügyes Tasso fordításában a nyelv régiesége.“ (133—134.) Tanulmányai jellemzésére idézi Perényi Jánosi kézirati jegyzetét (a M. Jeruzsálemnek saját használatára szánt példányából, 108), s eszerint „felhasználja a Nyelvtörténeti Szótárt, Pázmányt, Baróti Szabó Dávidot, Szinnyei Tájszótárát, Gvadányit, Arany Toldiját, hogy nyelvét kifejezőbbé, változatosabbá és jellemzetessé tegye“. Ugyanott egyes kifejezései mellé meg-

¹ L. Szemlér Ferenc cikkét Nyr 25 : 308.

okoló és magyarázó jegyzeteket írt.¹ A könyvészeti függelékben pontosan felsorolja Perényi Jánosinak valamennyi munkáját (köztük kiadatlan fordításokat is, de irodalmunknak s nyelvünknek kára volna, ha kiadatlanok maradnának), s itt nyomát találjuk annak, hogy Jánosi nyelvészeti dolgozatokat is írt, legalább egy *Wien* című cikke van említve, s ez a *Bécs-Wien* név használatához való hozzászólás volt.²

Jánosi is, mint Nogáll, átvitte a magyar nyelvtudomány iránti érdeklődését és barátságát magukra a nyelvészekre. S itt nem tehetem, hogy ne közöljem egy levelét, mellyel akkor lepett meg, mikor az a csunya személyeskedéssel egybekötött galád hajsza indult meg a Nyelvtörténeti Szótár és a Magyar Nyelvőr ellen, mikor munkánk és sikerünk irigyei még sorsom és balsorsom méltóbbik társának, Szarvas Gábornak is szívesen lerombolták volna hálás nemzedékünk állította emlékét. — Előrebocsátom, hogy Jánosi földim volt s úgy látszik már diákkoromban fölkellette figyelmét szerény tudományos működésem a Magyar Nyelvőr első évfolyamaiban, valamint én is már gyermekkoromban élveztem az ő remek fordításait a Nyugat Költőiből és Bolanden Konrád Angeláját (az utóbbi olyan szép volt, hogy egy ültömben elolvastam s egész éjjel fogyasztottam mellette szegény apám faggyugyertyáját). De személyesen nem ismertük egymást és sohase volt részem abban a boldogságban, hogy színről színre láthattam volna jóságos arca szép vonásait. A levele ilyen szólt:

Veszprém, 1904. febr. 23.

Nagyságos Uram,

Sajnos, hogy bár negyed század óta érdeklődő figyelemmel kísérem önfeláldozó munkásságát nyelvünk dolgában, személyesen nem volt alkalmam és szerencsém megismerni. Mégis az a támadás, melyben Nagyságodat a saját nap nap után részesíti, arra indít, hogy levelemmel fölkeressem, nem azért, hogy részvéteket nyilvánítsam, vagy hogy — olvasván a Nyelvőr legújabb füzetét — gratuláljak. Amaz nem illeti meg, erre nem szorult rá. Csak azt akarom kijelenteni, hogy én is ama sok tisztelői közé tartozom, akik örökké becses munkáit tanulsággal forgatják s akik meg vannak győződve, hogy ezek a támadások se annak az emléket nem homályosíthatják el, ki már jórógen

¹ Ezeket mind felsorolja Perényi (108), de egy-két kivétellel valamennyi megvan Szemlér F. idézett Nyr-beli cikkében is.

² Jánosi megbotránkozott, mikor a földművelésügyi kormány felszólította vadászainkat, hogy vegyenek részt „*Wienben*” a vadászati kiállításban. Peldákkal fejtegeti, miért kellemetlen Wiennek a magyar Bécs (Nyögte Mátyás bús hadat Bécsnek büszke vára. Magyarak Pécs, németek Bécs. Csak egyszer volt Bécsben kutyavásár. Iszik, mint a bécsi német). Jánosi követeli, hogy a kormány állítsa vissza a *Bécs* nevet, s azt mondja, más országban senki se tűrne ilyen dolgot. Sőt azt kívánja, hogy az előbbi kormányok nyelvművelő kontárkodását is tegyék jóvá, mert annak köszönhetjük, hogy a régi jó ispánból intéző lett, a csószból mezőőr, a kerülőből erdőőr stb. (Veszprémi Hírlap 1909. aug. 1.) — Egy történeti cikkében (Balaton és Balács, uo. 1908. jan. 26) azt fejtegeti, hogy a néphagyomány s a legenda néha megbízhatóbb, mint a történeti írók, mert ezek a múlt idők képe helyett a saját korukét tárják szemünk elé. Említi például, hogy míg a nyelvészek a Balaton nevét szláv eredetűnek tartják, a monda így magyarázza: Mikor Kupa vezér a pogány vitézeket Baal istenükkel együtt gályára rakta, hogy így jusson Somogyból Veszprémbe, a parti nép fölkiáltott: *Baal a tón*.

csendes emberré lett, se Nagyságod irodalmi jó hírnevét s tiszteletre méltó érdemeit nem csorbíthatják. Isten adjon erőt Nagyságodnak, hogy kedvét ne veszítse s még sok hasznos szolgálatot tehessen annak a jó ügynek, melynek eddig is testi, lelki erejét szentelte. Kiváló tisztelettel készséges szolgálja

Jánosi Gusztáv

veszprémi kanonok, cz. püspök.

Képzeltetni, egy ismeretlen barát igazságérzetének ez a váratlan megnyilatkozása milyen mélyen meghatott; a szeretetnek és méltánylatnak ilyen szava sok keserűséget jóvátész és kitöröl lelkünkéből. Az a tudat, hogy a jók, a nemes lelkek velünk éreznek, elfeledtetí az irigység sugallta rágalmak zaját...

SIMONYI ZSIGMOND.

AZ ETIMOLÓGIAI SZÓTÁRHOZ.

Balek. A szótár nem emeli ki a vel. *baluco* „tökölkő, ostoba” jelentését.

Balzsam. Bajos elhinni, hogy a klat. *balsamum* héber *kászem* alakból származék.

Bamba. A szó alakváltozata (*banga*) nem teszi valószínűtlenné az olaszból való származást. A cikkben maga a szerkesztőség rámutat, hogy az *mb ~ ng* nyelvünkben váltokozhatik. Az pedig, hogy az OkiSz tulajdonnévi adatszö és az 1440-i *Banghatheleke* összefüggnek-e a későbbi *bangá*-val, bebizonyításra szorúl. A *bamba* alaknak az irodalomban való kései feltünése szintén nem szolgáltathat okot az én szófejtésem el nem fogadására, mert hisz így, ha a régebbi és újabb *bangá*-t azonosnak tekintjük, a magy. *mb*-s alakból fejlődött *ng*-s változatra is kimondható, hogy *filius ante patrem*. Némely szó néha századokig élélhet a nép ajkán és nem kerül íróember tolla hegyére.

Basszista: ol. *bassista*. Nincs meg a szótárban. Talán mert nemzetközi szóvá lett? Akkor a *basa* vagy *báro* szót se kellene felvenni.

Basszus. Szintén nincs meg a szótárban. A magyarban eufemisztikus okokból ellatinosodott. Duc-ban megvan *bassus color*, *bassa hora*, *bassa manus*, *bassa mensura*, de nincs *bassa vox*. A magyar szó olasz *voce di basso*-ból: *basszus-hang*.

Bástya. A *lármonya* (C. MA. NySz): ol. *l'armoni-a* szó világos példával szolgál, hogy az ol. *-ia* végzetnek hangsúlyos *i* hangja a magyarban az előtte álló, palatalizálódásra alkalmas mássalhangzóba beleolvad. Az ol. *basti-a*-ból tehát hiába vár az EtSz **bastija* alakot; az bizony egész törvényesen *bástya*-vá lett. (Épp ilyen palatalizáló hatása van a magánhangzó előtt álló hangsúlyos *e*-nek is; pl. magy. *skarabiya*: ol. *scarabe-o*, **skarabia*, *skarabja* alakon át.)

Bécs. Meglehet, hogy délszlávból vettük át. Csak a következő megjegyzésre akarok reflektálni: „Az ol. *zz* a magyarban nem lesz *cs-vé*.” Ezt a kategorikus kijelentést megdönti az a körülmény, hogy a velencei és a Velence hatása alá került nyelvjárások (legközelebbi olasz szomszédságunk) hosszú mássalhangzót nem ismernek. Írásban odateszik a *zz*-t, de kiejteni nem tudják (l. Boerio, Előszó, II.). Analóg példa: magy. *pocséta* > ol. *pozzetta* (velencei ejtéssel s magyar írással *pozéta*).

4. *Béla.* Az EtSz magyarázata elfogadhatatlan. Az olasz *bella* nem = *dame*,

hanem csoportos figurára, a király és dámára vonatkozik (az utóbbi a magyar kártyában régebben tizes-, ma felsőként szerepel). Én „Néhány játékműszavunkról” című cikkemben (BHirl. 1910. év 87. sz.) rámutattam a szónak valószínű eredetére: *kalabriás* < ol. *calabrese* (vö. az Olaszországban mai napság is divatos *calabresella* játékkal) és *béla* < ol. *la napolatana*, *la bella*.

Boci. Az EtSz szerint állathivogató, gyermeknyelvi szó. Minthogy azonban a szóból nagyon kiérzik a lat. *bos* töve [vö. ol. *bozzone* vén ürü és gunyosan marha, tökfilkó Rigut. Voc. d. l. parl., *bozzo* felszarvazott férj. Tomm., és törvénytelen gyermek, kölyök Tomm., Petr.], azt hiszem, hogy a *boci*-t a még ki nem derített származású, de mindenesetre magyarázandó szók lajstromába kell iktatnunk.

Bomba. A klatságban s a hazai lat. nyelvben a szókincs nagy része olasz (l. *Dzirkumdederunt* c. cikkemet, Nyr 47:27). Főlölesleges és céltalan igyekezet tehát az az állítás, hogy még a hazai latin is nem az ol. *bombá*-ból hanem a francia-német *bombe*-ből vette.

*Buli*ka. Én ezt a szót gyermekkorom óta, — nem tudom, Gömörből-e vagy a Jászságból — *butli*ka s nem *butik* alakban ismerem.

Cikória. Az aszszból vettük a konyhavetemények közül az *articsóka*, *csicséri*, *csima*, *karfiól*, *spárga*, *torzsa*, *saláta*, *endivia* stb. szokat. Miért kellene tehát a *cikóriát* a latinságból magyarázni, holott latinul *cichorium* a neve s a hazai latinság *cicoria* szava szintén nem egyéb olasz kölcsönvételnél?

Cimbora. Az oláh *símbra* szóból képzett (l. Spitzer, Nyr 46:221) *cimborás* éppen olyan, mint a magy. diáknyelvben a *kamarás* = szobatárs. Érdekes, hogy a *camera* szónak nemcsak az oláhban és franciában (*chambre*), hanem a rég olaszban is van ily *mb*-s alakja: *zambra*.

Co. Az EtSz hangutánzóknak mondja. Hogy minek a hangját utánozza, nem tudom. Annyi bizonyos, hogy az ol. *to'* > vel. *chiò* alak (olv. *co*) a *togliere* igének épp olyan rövidült alakja, mint a magy. *ni!* < *nézd* s a *la'* < *látod* helyett. Az EtSz azt mondja, hogy én magyarázom helytelenül. Azt hiszem, ők azok, akik az igazságot elfogadni nem akarják és inkább helytelenül magyarázzák.

Coco. Ismét „gyermeknyelvi” szó. Gyermeknyelvi, hangutánzó, hangfestő szó, tehát szófejtésnek nincs helye. Pedig én Nyr 19:576. és az Ol. el.-ben rámutattam a fiumei *tolo* 'lovacska' szóra, mely nem egyéb mint az előbbi *to*-nak megkettőzése. Vagyis olasz jelentése annyi mint: *Gyi lovacska, gyi!* apa mondogatja, midőn gyermekét a térdén lovagoltatja.

Csacsi. „Hangutánzó, gyermeknyelvi!” Az idő, egy későbbi kor, majd kideríti, hogy nem én mondom helytelenül, ki a nápolyi *ciuccio*, *ciuccia* szóból magyarázom, hanem ők zárkóznak el helytelenül az igazság szava elől.

Csalafinta (az 1. *Csal* c. alatti). Azt hiszem, az én magyarázatom (Nyr 43:18) a helyes.

Csámpás. Már megint „hangfestés”. Valóban nem értem, hol itt a hang, hol a festés. Hogy pedig az EtSz nagyon téved, midőn nagy merészen azt állítja, hogy az olasz a *zampa* szót *dzampá*-nak ejti, azt *Dzirkumdederunt* c. cikkemben világosan kimutattam.

Csánk. Miután Simonyi helyesen rámutatott az olasz *cianca*, *zanca* alakra, mint forrásra, azt hiszem, az a kijelentés, hogy „eredete ismeretlen” nem állja meg helyét.

*Cséc*s (2), *csecse* és *csecsebecse* ismét „gyermeknyelvi szók“, s ez az EtSz tanítása szerint azt jelenti, hogy: Azok a szók, melyek idegenajkú dajkák anyanyelvéből jutnak be a gyermekszobába, nem jövevényszók, mert azok az emberi léleknek nemzetközi megnyilvánulásai. Csak az a furcsa, hogy az emberi lélek megnyilvánulása csak a gyermekkorban közös és ebből az egyenlő (?) gyermeknyelvből nem fejlődik ki minden nép ajkán az általános, egyenlő és közös nemzetközi volapük.

KÖRÖSI SÁNDOR.

Cementez. Az EtSz (638) a cement szóra első adatot 1799-ből idéz és származékaról (cēmentēz) egyszerűen csak csak jelzi, hogy létezik (Sim. B.), pedig ezt a szót (ha nem is a mai értelemben) megtaláljuk már 1798-ban Csokonainak „Dugonics' Oszlopa“ c. költeményében (Dugonics: A' szerecsenek 2. kt. VI. l.). „A' Háladatosság, 's hazai Szeretet“ összerakta kövekről mondja a költő, hogy „sok csókok közt, a' hív Emlékezet háláló könyvekkel össze-cémentezt.“

NAGY LAJOS.

NYELVMŰVELÉS.

Idolon orthographiae, a helyesírás bálványja. A helyesírást még most is bálványozzák. A minap is — igaz, egy sokkal fontosabb ügygel, a fogalmazás elhanyagolt ügyével kapcsolatban — rendeletet adott ki az oktatásügyi kormány arról, hogy az iskolákban nem fordítanak elég gondot a hosszú *ú ú* s az *-ít*-végű igék *i*-jének pontos jelölésére. Iskolai lapjaink s a napilapok is némi gúnnyal adtak hírt erről az intézkedésről s megjegyezték, hogy inkább a rendeletnek magyarosabb fogalmazására kellett volna ügyelni.¹ S csakugyan szó fér a rendeletnek célszerűségéhez.

Először is azt látjuk, hogy a helyesírásnak ilyen másodrendű szabályait hiába tanítja az iskola olyan nagy buzgósággal, tanításával nagyrészt borsót hány a falra. Ennek a bebizonyítására elég lesz egy pár sokat-mondó példát idéznem.

¹ Még a napilapok hírei közt is megrótták a rendeletnek magyartalan fogalmazását, s a Középiskolai Tanáregyesület közlönye ezt írta róla: Kissé fonákul hat reánk, hogy a stílus magyarosságát hangoztató miniszteri rendeletben — többek között — ilyen borzalmas mondatokra bukkanunk: „Kíváncsinos ezért, hogy nemcsak az írásbelire, hanem még a szóbelire feladott szöveg is gondosan megválasztassék, hogy a tanuló munkája műsterségesen ne nehezítessék, hanem ellenkezőleg mód és alkalom nyújtassék arra, hogy képességét minél jobban kifejthesse...“ meg aztán ilyen kifejezésekre: „...nem lételezik fel az előzmények teljes ismeretét“, vagy pedig: „...a tanulók magyar stílusbaní (!!) kifejező képessége.“ — Tegyük ezekhez még egy mondatot a rendeletből: „Az *-ít* végű igéknél és különösen származékaiknál az *i* betűt röviden írják.“ Talán az igékben és származékaikban; azonfölül nem a betűt írják röviden, hanem a hangot. (A betű lehetne akármilyen hosszú, ha rövid hangot jelöl is. S az se áll, hogy „különösen“ a származékokat írják röviden.) — Így van ez, ha jogászok igazgatják az iskolákat.

Az Akadémia érvényben levő helyesírási szabályai 7. §-ának c) pontjában föl vannak sorolva azok az idegen eredetű nevek, amelyeket magyarságon kell írni, s ez a pont azt mondja: „Ide tartoznak különösen az országok és világrészek és a népek nevei: *Egyiptom*, .. *Fenícia*, .. *Szíria*, *Perzsia*, *Svájc*, *Stájerország* v. *Stíria*, *Kína*, *Mexikó* stb., *stájer*, *gót*, *szláv*, *rutén*, *litván*, *fríz*, *perzsa*.” Így a hivatalos iskolai helyesírásban is. S íme az Akadémia megbízásából szerkesztett Budapesti Szemlében s éppen olyan cikkben, amely fölött az Akadémia elnökének a neve fényeskedik, ilyeneket olvasunk (1918. 175:326—7): *litvánok* (eh. *litvánok*), *elsass-lotharingiaiak*, *schweiziek*, továbbá (a 329. lapon) *litván*, *rutén*.¹ A BSzemle helyesírása különben is elmaradt az Akadémiáétól; vö. Schweitz (így!) 173:214; asszír (uo. 424, mért nem asszír? eh. asszír); Mesopotámia uo. eh. Mezopotámia; higgyen eh. higgyen uo. 478. tőzsgyökeres 464 eh. tőzsgyökeres; döcczen 174:318 eh. döcczen.

Kossuth Lajosnak egy fiatal leányhoz intézett leveleiben, melyeket az Esztendő c. folyóiratban (1918. szept.—okt.) az eredeti helyesírással adtak ki, ilyen írásmódokat látunk: *elszállt* III. lev., *leszált* XI., *szároda* IIb (*szállás* uo.), *helyre ált* VII, *neki ált* uo., *halgatás* XXVII, *hoszu* II és III (négyezer), *visza* IIb, IV, VII, *csep* III, XIV,² *kisuj* VI (kétszer); *viszont*: *nállatok* VI, *elválaszt* X, az *Irr költő* (Moore) X, *jutt* IX, X, *váratt* magára XIII, *emlékeztett* XIV; továbbá: *melyel* V, VI stb., *viszfényét* IIb, *bátyának* IIb, *attyának* IV, *edze meg* (fölszólító) V, *hiddje el* IIb (*higyjél* XXVI); *térgyemre* IIb, a *felhők* Willi tánczot lejtének XIV; ha *megtalálod nézni* VIII, *elkellett* szálni IX, *elis* mondtam X, *megis* tudtam keresni XI. Pedig Kossuth nagy nyelv művész volt, s ha ő nem tudott minden szabályt megjegyezni s ha ezekhez még az akadémiai folyóiratok se tudnak alkalmazkodni: méltányos dolog-e a tanulóktól többet követelni?

A NyK-ben, 23:351, *bebizonyítottam*, hogy Jókai az idegen szókat igen gyakran hibásan írja.

Az eddigiek azt mutatják, különben a mindennapi tapasztalatból is tudjuk, hogy a helyesírási szabályokat általában senki se tudja tökéletesen. Lásuk most a hosszú *ú* és *í* esetét. Az én indítványomra vették föl az Akadémia 1901-i szabályaiba azt a figyelmeztetést, hogy a hosszú *ú* *ű* *í* hangok helyett a dunántúli s némely más nyelvjárások rövid *u* *ü* *i*-t ejtenek, azonban „művelt köreinknek és nyelvjárásainknak többsége az illető szókat hosszan ejti, tehát az írásban is a hosszú hangot kell szabályosabbnak tartanunk.” Jól vigyázzunk: szabályosabbnak, de nem egyedül lehetségesnek. A hivatalos iskolai helyesírás határozottabban szól: hogy t. i. „nem írjuk: *hír*, *víz*, *huz*”, mert ez a kiejtés „csak egyes nyelvjárásokban divik”, továbbá hogy „az -ít ige képző hosszú *í*-vel írandó”. Én nem így fogalmaztam, a Közlöny Tanács szigorította így. Az iskola emberei szeretik a kizárólagos, kétségtelen szabá-

¹ Ime Cholnoky Jenő se nézi még az Akadémia szabályait s mégis mintegy az Akadémia nevében beszél, mikor így szól (Hiv. Közlöny 1918. 519): „Nem Mexiko, hanem Mexico. Az Akadémia közszavakban sem használja a fonetikus átírást, annál kevésbbé lehet azt tulajdonnevekben használni. Ha Mexicot fonetikusán akarjuk átírni, akkor Mehikót kell írni.” [Persze, persze, de lám Kína helyett is Csin-t kellene írni és mégse írjuk, mindennek megvan az oka-foka.]

lyokat s legszívesebben kitiltának minden szabadságot az írásból, a pedánsabbja még azt is eltiltaná, hogy *megettem* és *felettem* helyett ne írjuk *mögöttem*, *fölöttem* (hacsak tatán azért nem, mert amazok kétértelműek, vö. *meg-ettem*, *fel-ettem*!), aminthogy néhány nyelvész csakugyan kárhóztatta a *házuk*, *kezüik* alakokat eh. *házok*, *kezők*.¹ Pedig mind hiába, számos ilyen ingadozás van, s ez ellen küzdeni szélmalomharc, a tanulóat alkalmilag figyelmeztethetjük, hogy az egyik írásmód célszerűbb, szokottabb, mint a másik, de szó sincs róla, hogy az ilyen betű-szabályok csak említést is érdemelnének a fogalmazásnak értelmi szabályai mellett, aminők pl. a kifejezésnek világossága vagy magyarossága!

A dunántúli tanulóknak pl. a hosszú *i ü ú* pontos megkülömböztetése e tudásnak értékével arányban nem álló fáradságot okoz, nem is lehetne tehát a hűrt nagyon megfeszíteni. A szabály sokszor félre is vezetheti őket, s pl. nemcsak azt írják: *víz tűz úr*, hanem azt is *vízel tűzel úrat*, holott így sehol se beszélnek, mert *víz—vízel* olyan hangrövidítő viszony, mint pl. *kéz—kezel*. De még a tanítót is félrevezetheti a szabálynak túlzott alkalmazása. Három tanító pl. nyelvtani példatárt szerkesztett és (mint már egyszer említettem Nyr 35:371) egyesült erővel tönkretette Kisfaludy Károlynak gyönyörű Mohácsait ilyen szabályos átírással: „Nyugodj! rajtad űzé dőlyfét a csalfa szerence.. Hasztalan áll az úton váró híve friss koszorúval.. Míg sűrű könnye apad..“ A költő t. i. nem törődik az egyenlősítő szabályok nyűgével. A Néptanítók Lapjában is egyszer (1908. 37. sz.) Szalay Gyulának egy szép anapesztusos versét elejétől végig így rontották meg: Elhervad a táj, | Lesz, mint szívem oly szomorú.. Emlékedet akkoron is híven őrzöm.. És gyászborította lakom marad árva.. stb.

Szarvas Gábor a helyesírásról való vitalkozást zabhegyezésnek nevezte. És csakugyan ezt láthatjuk sok olyan törekvésben, mely a legapróbb, legritkábban előforduló kétségeket is pontos és szigorú szabályokkal akarja megszüntetni s a tanulókat és írókat a legcsekélyebb gondolkodástól is meg akarja kímélni, sőt el akarja tiltani. Vannak pl. legújabbban is, akik szabállyal akarják megállapítani az ilyen ezeriben egyszer előforduló kétségeket: *Kossuthal* vagy *Kossuth-al*? *Madáchcsal* v. *Madách-al*? *Bakóczsal* v. *Bakóczczsal* v. *Bakóccsal*? *Corneille-jel* v. *Corneille-el*? *Takáicsal* v. *Takáisal*? *Emichchel* v. *Emichhel*? (emígy írja Arany Lev. 1:125.) *Ara-nyék* v. *Arany-ék*? (Arany így írja: *Arany-éknak* uo. 479.) Vagy elválasztáskor: *ka-tholikus* v. *kat-holikus*? *toll-lal* v. *toll-al*? *Bat-thyány* v. *Bath-thyány* v. *Bathy-thyány*?² Az ilyen ritka esetekben

¹ „Den Grammatikern wird es immer angst und bange, wenn die Sprachentwicklung dem Individuum irgend eine Freiheit lässt; Wahl ist ihnen Qual und die Regel der Zweck des Daseins“ (Wunderlich: Der deutsche Satzbau, 1. kiad. 51). — Megjegyzem, tiszta sor, hogy az *i ü ú* hosszúságának nemjelölése csak ritkán okoz kétértelműséget vagy furcsaságot, pl. *hílt* és *hílt*, *híve* és *híve* (vagy „A dalnok buja“, mint Lehr A. írja). Azonfölül e három hang kiejtésében kevesebb a fonetikai és akusztikai különbség, mint az *á é ó ő* esetében; emezeknél a jelölés pontatlansága sokkal föltűnőbb volna s több bajt okozna (vö. a számtalan példa közül: *vár*, *ászok*, *érő*, *méz*, *pór*, *szősz*).

² Szily K. eldöntötte ezt a fontos kérdést (MNy 2:191). Ha tehát azok közül, akik ezt a döntvényt talán tudomásul veszik, valaki valamikor abba a kényszerűségbe találja jutni, hogy ezt a nevet az 1. és a 2. szótag közt kellene kettéválasztani, jegyezze meg magának s el ne felejtse: *Bat-thyány* az egyetlen helyes írásmód! Nehogy eszébe jusson az az egyszerű és észszerű eljárás, hogy e furcsaságok elkerülésére az egész szót átvigye a má-

bizzuk a döntést a tanulóra s az íróra, s nem baj, ha majd éppen nem a leg-szerencsésebb írásmódot fogja választani, mint pl. Arany János, mikor egy helyen gépiesen azt írja; „A delicatessen incapaXXá tesz az effélékre“ (Lev. 1 : 125), vagy Lehr A.: „ThoraxXal a törvény szigorúságával bántak el“ (Curtius : A görögök tört. 5 : 148, így 151).

SIMONYI ZSIGMOND.

Csak úgy gondolom (47 : 30) és **Dehogy, csak úgy mondtam**, ezek németül is egészen így hangzanának : *Nein, ich denke nur so — Nein, ich sagte nur so.* — A 'csak' hiányozhat is, talán nem éppen ebben a magyar példában; olvastátok? *úgy hallottuk*, de pl. ebben a németben : *ist das seine Absicht?* „*ach, er redet so*“. Az mindenesetre áll, hogy az ilyenekben nem egyszerűen ellentétes cselekvésekről van szó, hanem lefokozásról, kisebbitésről. Alkalmassint így van a magyarban is, vagy lehetne-e *csak* nélkül is mondani : „Hallottátok? „*Úgy olvastuk*“ —? A két nyelvnek ilyen találkozása indíthatta a tanfelügyelő urat a vörös ceruza használatára, ámde nagyon kétes, vajjon a magyar a németből vette-e ezt a kifejezőmódot, hisz önállóan keletkezhetett mind a két nyelvben (elemi rokonság). Nekünk németeknek is vannak ilyen al-gallicizmusaink. Ilyen kérdéseket sokszor egyáltalán nem lehet eldönteni.

Grác 1918. február 2.

SCHUCHARDT HUGÓ.

Felesleges idegen szók. Zolnai Gyula a Világ 1918. okt. 2-iki számában „Hanyatló magyarság“ c. cikkében élesen kikel a szükségtelen idegen szóknak mértéktelen használata ellen. Főkép a hírlapi, de a tudományos előadás és a törvényhozói élet nyelvét is kifogásolja. Megfigyeléseimből számos példával igazolhatnám nézetét. „A jelenlegi helyzetét arra akarja kihasználni, hogy hatalmát és kereskedelmét a *legenergikusabban* terjessze ki Kina felé.“ (Világ 1915. II/24). „Rég táplált *illuziókat* tép szét.“ (U. ott.) „Tűrhetlenebb lesz a helyzet a lisztmizéria miatt.“ (Népszava. 1915. márc. 10. Esti kiadás.) — De ne csodálkozzunk azon, hogy a gyors munka emberei a munka hevében néha csakugyan nem találják meg az alkalmas magyar kifejezéseket, mikor magyar tudományos munkában is csak úgy hemzsegek a helyes magyar szókkal pótolható idegen kifejezések. Dr. Weszely Ödön : „A modern Pedagógia útjain“ Budapest, 1909. Már a címe is milyen idegen! Művéből számos teljesen fölösleges idegen szót jegyezhetnek ide : problémák, normák, akceptálni, spekuláció, matematikai (2. l.), belletrisztikus, normák, grammatikák, didaktika, didaktikusok (3. l.), disciplina, kollektiv, morál, anomália. (4. l.) Stb. stb. A „pedagógia“ szót és leszármazottjait figyelmen kívül hagytam, noha a *nevelés* szó általában teljesen fedi a fogalmat. A magyar nevelők már a múlt század elején pedagógiai tudomány helyett neveléstudományt ismertek. — Zolnai Gyula szerint nyelvünket igazán úgy fejlesztjük és gazdagítjuk, ha megszokjuk „még a szükséges idegen szónak tollunkra vétele

sik sorba vagy beleszorítsa az elsőbe! — Sz. K. döntvénye vetekszik avval a talmudi döntvényvel, amely arról a különös kérdésről szól : vajjon, ha egy zsidó két fejfel születik, mind a két fejére kell-e „imaszjákat“ rakni, vagy csak az egyikre? De azt mondják, ahol ez e kérdés fölmerült, abban az időben csakugyan született egy kétfejű gyermek; ellenben a Sz. K. döntvényének talán ennyi alapja sincs, mert az nincs bebizonyítva, hogy azelőtt senki se tudott magán segíteni, akinek a *Batthyány* nevet muszáj volt két sorba szétválasztani.

előtt is azon gondolkodni, hogyan fejezhetnők ki a gondolat követelte idegen névű fogalmat a magyar lélek képzetei szerint." Mi ilyen szigorú mértéket nem alkalmazunk, de a tudós magyar nevelőtől annyit elvárhatunk, hogy legalább a szükségtelen idegen szókat ne halmozza. A magyar orvosok (a derék néhai Csapodi Istvánnal élükön), a magyar természettudósok (Herman Ottó útmutatásával) s egyéb szakok művelői szakirodalmukat alaposan megtisztították az idegenszerűségektől. Csak a magyar nevelők, akiknek jó példával kellene előljárniok, maradjanak el a haladás útjáról?

BÜNGÉRFI JÁNOS.

Radikális és gyökeres. Hesslein József, aki oly bátran küzd a tisztviselők és oktatók nyomorgatása ellen, érdekes fejtegetést közölt a tisztviselői *radikalizmus*ról. Azt írta a többi között (PN 1918. IX. 29):

„A radikalizmustól való félelem, úgyszintén a radikalizmus kivánása, anélkül, hogy ennek a tartalmát tudnák, a legszomorubb eredménye annak a jelszópolitikának, amely ma uton-utfélen megnyilatkozik. Haszontalan, fölösleges dolog a tisztviselői gyűléseken akár radikalizmust követelni, akár az ellen tiltakozni. A tisztviselők éhség harcainak semmi közük a radikális világnépfogáshoz, úgy mint a szocializmushoz sincs semmi közük. A tisztviselő akár radikális, akár szocialista, akár nacionalista vagy bármely más világnézet követője legyen is, abban a harcban, amit a jobb megélhetésért kell vívnia, csak karöltve, együtt haladhat akár a legellentétebb világnézeteit valló társával is. A tisztviselő ajkán elhangzó radikalizmusnak voltaképpen nincsen villágnézeti jelentősége. A *radikális* szónak egyszerű, szószerinti értelemben való használatáról van csak szó. Azt jelenti, hogy a tisztviselői nyomornak radikális, gyökeres orvoslást kell kiküzdeni. A radikális szónak ezen egyszerű, természetes és a tisztviselők gazdasági törekvései szempontjából egyedül szóba-jöhető értelmezése esetén pedig senkinek sincs oka félni, aggódni, tiltakozni a tisztviselői radikalizmus miatt. Az a baj, hogy a tisztviselők nem disztinkvál-nak, összekeverik a radikalizmus szónak világnézeti értelmezését annak egyszerű nyelvtani értelmével. Ha minden tisztviselő-szónok előbb megtanulná, hogy mi a radikalizmus, megszűnnék ez a káros fogalmi zürzavar.“

De ebből a talpraesett okoskodásból Hessleinnek le kellett volna vonnia a szükséges következtetést: Beszéljünk magyarul s ne mondjunk *radikális*, hanem *gyökeres* megoldást, akkor senki se fogja félreérteni.

ANTIBARBARUS.

„Észtország, Livorszag, Kurföld.“ Zolnai Gyula az Est 1918. jan. 27-diki számában fenti címen egy cikket közölt, mely már akkor is felkeltette figyelmemet. Most, hogy a Nyelvőr legutóbbi száma ezt újra kiadta s ezzel mintegy szentesíteni törekszik a benne mondottakat, nem hagyhatom szó nélkül a jószándéku, de mégis téves fogalmat terjesztő cikket.

A fent nevezett tartományoknak német néven való emlegetése, véleményem szerint, nem a nemzeti érzés gyöngeségéből származik, hanem abból a tényből, hogy nyelvünkben hiányzik a német *land* szónak megfelelője. A finnben és az észten van ilyen szó: *maa* föld, amely mást fejez ki, mint a magyar ország. Az ország szó valamely, egy uralom alatt álló földet, politikai egységet jelent, a *land* és a *maa* pedig: országot (Deutschland, Saksanmaa),

tartományt (Livland, Pohjanmaa), sőt környéket (Rheinland, Pernu-maa),¹ szigetet (Gottland, Muhu-maa)² is. Ha azt írjuk: Észtország, ez az elnevezés nem csupán Estlandot, hanem az észtektől lakott egész területet jelenti, melyet az észtek Eestimaa-nak v. röviden Eesti-nek neveznek s amely területnek már az orosz önkényuralom idején is volt némi politikai különállása. E terület tudvalevőleg magában foglalja az egész Estlandot s Livlandnak északi felét, ahol az észtség nagyobb része lakik. Finnországot, ép a fenti okból, nem szokták Finnlandnak írni, mert minden művelt ember tudja, hogy Finnország politikai egység, egy kormányzat alatt álló föld, ország. A tartomány szóval jobban ki lehetne fejezni azt a fogalmat, melyet a német *land* jelez; de ezzel sem mindig. Leghelyesebbnek vélem megtartani a régi, nemzetközi elnevezéseket: Esztónia, Livónia, Kurland.

BÁN ALADÁR.

Karácsonfia. Csudálkozással olvasom a Nyr 47: 71. lapján Viski Károly állítását, hogy „a *kriszkindlire* nincs is magyar szavunk“. Akkor hát — kérдем — milyen szóval fordították legújabb szótáraink (SimB, KB) a német Christkindl(ein)-t, mikor így értelmezik: „*karácsonyfia*, *angyalfia*“? Viski tudja ugyan, hogy Paál Sándor szerint a székelyeknek „*karácsonyfiát* hoz a jó angyalka“, de kijelenti, hogy ő maga ezt a szót a székelyek közt sohasem hallotta. Az ő nemleges tapasztalata természetesen nem teszi létlenné a jó magyar *karácsonyfia* kifejezést. Én a magam családi környezetében gyermekkoromban, Nagybányán, Szatmár megyében, nem is hallottam, nem is kaptam mást mint *karácsonfiát*, s a *kriszkindli* szóval csak Budapesten és Dunántul ismerkedtem meg, de magam általános szokásom szerint hűségesen ragaszkodtam továbbra is a magyar elnevezéshez. Minthogy anyám szilágymegyei, zilahi származású, azt kell hinnem, hogy a *karácsonfia* szónak legalább a hatvanas évekig Zilahon is járatosnak kellett lennie. Egyébiránt a szónak akkoriban való emlegetésekor a Nyr 27: 182. lapján Sassi Nagy Lajos azt mondja a *karácsonfiáról*, hogy „ösmertebb s valamivel többet mond“, mint a *kriszkindli* helyett ajánlott másik kifejezés, az *angyalfia*. Ebből meg egyenesen az következik, hogy a kétségbevont kifejezés több vidéken is használatos. Ne mondjuk tehát elhamarkodva, hogy erre vagy arra a német kifejezésre nincs is magyar szavunk, mikor igenis van, s mikor annyi meglevő jó magyar szavunkat látjuk úgyis egymás után kipusztulni a német nyelvnek veszedelmesen növekvő hatása alatt.

ZOLNAI GYULA.

A címkórság ellen. November elsején új kormányunk miniszterei elhatározták, hogy a hivatalokban is, a magánérintkezésben is mellőzni kívánják a címzéseket és egyszerűen a *miniszter úr* megszólítást kívánják alkalmazni. Üdvözljük ezt az első lépést a címkórság ellen, mely a régi szolgalelkűség maradványa. Elfogulatlanul gondolkodó ember előtt eddig is nevetséges volt a pusztá címmel való kitüntetés, sokszor meg botránkoztató volt, mert legtöbbször kortes-szolgálatért vagy pénzért osztogatták. — A népkormány már tovább is ment s elhatározta, hogy az üres címek semmiféle törvényes védelemben nem részesülnek: akárki nevezheti magát lovagnak, magyar nemesnek s királyi vagy udvari tanácsosnak!

SIMONYI ZSIGMOND.

¹ Pernau vidéke Livóniában. — ² Mohn szigete Ösel mellett.

A népkormány s az idegen szók. A kormány fölhívást tett közzé a forradalmat beszennyező rablások és gyilkosságok ellen s abban a többi közt azt hangoztatta, hogy „el kell taposni az *anarchia hídraját*.” Mivel a nép fia se az *anarchiát*, se a *hidrát* nem érti, az egészből csak annyit érthetett, hogy valakit el kell taposni! Ezt aztán vonatkoztathatta, akire akarta. A néppel a nép nyelvén kell beszélni, ha azt akarjuk, hogy megértsen bennünket.

MAGYARÁZATOK.

Indulatszók személyraggal (47:141). A jelentéstani szempontból oly érdekes *ne*, *netek* mellé idézett szláv példákhoz járulhatnak még: lengyel *cicho* 'csitt': több. *cichaj*, *cichajcie*, orosz *polno* 'elég' több. *polnote* (Vondrák: Sl. Gr. 2:261), bolg. *ela*: több. *elate*, szerbhov. több. 1. szem. *elamo*. Ez és az újgör. *ela*: *elāle*, alb. *ea*: tb. *éani* a török *ala* 'hé!' átvétele (Meyer G. szerint, EtWb. der alb. Spr.: *ea*, *eja* 'hé! gyere!'). Pedersen (Krit. Jahrb. über die Fortschr. d. roman. Phil. IX. 1:212) említi, hogy ma az albánban „a 'gyere!' és 'eredj!' fölszóító alakokat nem a *vinī* és *vele* igék, hanem ezek az indulatszók fejezik ki: *eja* (alkalmasint török) és *hajde* (török). Ennek a két fölszóításnak indulatszó-féle kifejezését már régen kedvelhették, s ez egyengethette útját a latin *veni* és *vāde* átvételének. S ahogy újabban alkottak *eja* és *hajde* mellé többes alakokat (*eni*, *hajdi*), úgy keletkezhetett a latin *veni*-ből teljes albán jelenidő, sőt *vāde*-ből egy teljes igeragozás.” Vö. ehhez a kalábriai olasz *dallari* 'ütni, verni' igét ebből: *dalli* = *da-gli* [*un colpo*] 'üsd!', szó sz. adj-neki. Az átvett *hajde* 'menj, eredj' szóból képezett szláv *hájdete*, *hájdemo* többes alakokat idézi Berneker, az oláh *haide*, tb. *haidem*, *haideji* alakokat Tiktin, s T. egyúttal a *blām* szónak hasonló fejlődésére utal: ez az *imbleu* (lat. *ambulemus*) igealak rövidülése s mint a fr. *allons* fölszóítást 2. személyhez is intézik, innen aztán *blāmafi* 'menjetek' (és 'menjünk') alakot képeznek, mint az oroszban *pajdom* > *pajdomle* 'gyerünk!' — Az ófranciában *es* = *ecce* többese *estes vos*, erről Meyer-Lübke szófejtő szótára 2822. cikkében azt mondja: „A szót ige módjára szerkesztik: *es le vos* [szó sz. 'íme ezt ti'] s így aztán többes alakot vesz föl: *estes le vos*“ (szakaszott így szerkesztődik a szláv és oláh *na* tárgyesettel.)¹ A latin *cedo* tb. *cette* 'addsz, adjátok, ide vele!' Walde magyarázata szerint *ce* (mint *hi-ce*, *hic*) + **dō*. (mint *en-dō* 'belé'), szó sz. 'ide-hozzá, her-zu', „úgy hogy *cette* utólagos többesítés, mint a görög *deute* ebből: *deuro* (l. Niedermann, Indg. Anzeiger 18:75).“ Az utóbbival Boisacq szófejtő szótára még a görög *tē* 'nesze' öbbesét veti össze *tēte* 'netek!' (vö. litván *tē* 'ne').

Bécs.

SPITZER LEÓ.

Amit a 141. oldalon olvastam, nagyon érdekes volt nekem, mert személyraggal ellátott indulatszók a mai arabban is találhatók, pedig ez ott bizonyosan eredeti, nem idegen használat. Pl. *bárri* 'ki veled', *ája* 'nosza' (indulatszók,

¹ NB. vö. Faludinál: „Nesztek a *madarat!*“ és újgörög *vá τους!* szó sz. íme ezeket. A 141. lapon említett *cojalok* a 15. század végéről való két iratban fordul elő MNy 11:320. — A szerk.

nem igeformák), da *barráu* 'ki veletek', *ājáu* 'wohlan, ihr..!' s itt -u a többesi imperativus jele, mint tiszta igei területen pl. *qūm* kelj föl! *qūmu* keljetek föl! (Külömben a héber szintén úgy: *qūm*, *qūmū*.)

Ez alkalommal megemlítem azt a furcsaságot, hogy a f. é. 45. lapon említett *szédi baba* és *kerem baba* (kerengj baba) véletlenül egészen törökösen hangzanak, *Szeidi baba* és *Kerim baba* jó török férfinévnek lehetnének.

Lipcse.

STUMME JÁNOS

Marianovics Milán (Nyr 47: 140) szerint a magyar *ne, nelek* a szláv *na, nate* átvételei lehetnek. Hogy ez a föltevés nem lehetetlen, arra mutat az a jelenség, hogy a megfelelő orosz indulatszó behatolt egy másik finnugor nyelvbe, a cseremiszbbe: P. B. MK. U. CsN. JT. *nā*, M. V. *nā* (hosszú *ä*-vel) 'ne, nesze'; a többesben eredeti személyraggal: P. Bjp. UJ. CsN. CK. *nazā*, B. *najza*, M. *nāzā* 'netek, nesztek'. — Személyragos indulatszó van a csuvasban is: *ajda* (Gombocz), *ad'a*, plur. *adər* 'nosza, rajta, jerünk' (Paas.), = kaz.-tatár *aida* 'ausruf der aufmunterung'. Ez szintén átment a cseremiszbbe, a többes számban természetesen eredeti személyraggal: P. B. M. U. C. Cs. *ajdā*, JT. V. *a'jda*, JO. *ä'jda*; plur. UP. *a'žžā*, M. B. *adžā*, BJ. *atšā*, P. *atsā*, CsN. *aslä* (hangátvétéssel), CÜ. *ajstā*, CK. Cs. *eslä*, Bjp. *ajzza* (illeszkedéssel), UJ. *a'jžšā* ua. A hegyi cseremiszbbe is van ilyen indulatszó, hogy eredeti-e, vagy átvétel, azt nem tudom eldönteni: K. *äl*, *älok* (-ok nyomósító elem), *älmä*, plur. *ä'ldä*, *älmä'žä* ua.

BEKE ÖDÖN.

Páros 'közmondások. A nyári nagy szünidő egy részét odahaza töltöttem a szilágysági Érmelléken, „szüülte”-földemen, ahogy ottan mondják. Eddigélé az volt a hitem, hogy e területnek igaz-vérig ismerem egész beszédkincsét, s most, a nyár folyamán mégis olyan két formás, arányos, kikerekített népi-mondást hallottam, amely odahaza széltiben használatos, de az én fülemet eddig valahogyan elkerülte. Bizonyosság ez is amellett, hogy csakugyan ki-meríthetetlen, gazdag kincses-bánya a mi magyar népünk nyelve. A két formás kifejezés mindenike a népies gasztronómia körében vág. Az egyik így hangzik: „Ha egy garasért száz körtét adnak, akkor is edd meg a héját; s ha száz garasért adnak egy almát, akkor is hámozd meg!” A mi érmelléki népünk ugyanis — már hogy okkal-e, vagy ok nélkül, döntsék el az orvosok! — azt tartja, hogy az alma héja megterheli a gyomrot, a körtée azonban (állítólag a benne levő vas-tartalom miatt) igen értékes táplálék.

A másik táplálkozási tanács a kétféle hagymának — a vörös- és fokhagymának — különböző értékelését adja az alábbi formás és elmés módon: „Aki vöröshagymát eszik, csuda, hogy meg nem hal; s aki fokhagymát eszik, csuda, hogy meghal.” A két ötletes tanács felöltő szerkezetbeli egyezést mutat: mindkettő a *párhuzamos ellentét* formájában — s épen ezért olyan csattanósan — mond véleményt két rokon dologról (körte—alma, vöröshagyma—fokhagyma). Népi nyelvünknek és gondolkodásunknak nyilván kedvelt formája lehet ez. Lám, épen most, e sorok papírra vetése közben jutott eszembe az a, ugyancsak a szilágysági Érmelléken hallott (de alkalmasint másutt is ismerős), megállapítás, hogy:

„József-nap előtt harapófogóval se' húzhatod ki a földből;
József-nap után pörölyvel se' verheted vissza” (t. i. a búzát).

Érdekes dolog volna végére járni, hogy hasonló szerkezetű mondások tanácsok, „szentenciák“ vajjon csakugyan nagy számban és az ország minden magyar vidékén teremnek-e?

ADY LAJOS.

Aranynak egy mondat szerkezete. Aranynak nemcsak a szóhasználat, hanem a mondat szerkesztése is rendkívül érdekes, evvel eddig tüzetesen tudtommal három értekezés foglalkozott.¹ Itt ezúttal a vonatkozó mondatnak egy szabadabb szerkezetét akarom fölemlíteni, amelyet Arany többször alkalmaz ilyenformán: „...Mint villám fénye, mely pillanatra földet és eget feltár, de míg ezt mondanók: nini! már a sötétség torka nyelte be“ (Szentiv. álom ¹146). Szabályos iskolai vagy hivatalos szerkesztéssel: *mely* ...eget feltár, s *melyet* ...a sötétség torka nyelt be. „...Mint amely kivet kan elzúlik a nyájtól, ki egyet agyarral halálosan sérte, úgy aztán kimarta őt a többi érte“ (Toldi 3:7; vö. s *kit* aztán kimarta a többi érte). „A mozgalmas nemzeti élet..., mely nemcsak szeme előtt folyt a népnek, hanem benne mozgott, benne lélekezett, hozzákötötte reményeit...: bizonyos nem csupán oly dalok nemzője volt.“ (Hátr. próz. 10; vö. *mely* nemcsak szeme előtt folyt, hanem *melyben* mozgott, *melyben* lélekezett, *melyhez* kötötte reményeit).² — Az iskolának pontoskodó, szigorú logikus rendet követelő fogalmazása szerint ezek a mondatok pongyola szerkezetűek, de tulajdonkép csak szabadabbak: a mellékmondatot nem vezetik a főlírt gondolatok véégig, hanem a második, harmadik tagot fölöldják a szoros függés alól s így sokkal elevenebbek, színebbek, sőt természetesebbek is. S nagyon érdekes, hogy a német írók közül is a legnagyobb, Goethe, kedveli ugyanezt a szerkesztést, pl. „Eigenheiten, die ich mit Behagen hervorhob und mir *dadurch* jedesmal einen strengen Verweis zuzog“ (Wahrheit u. D., így gyakran, I. Die freie Fortsetzung des Relativsatzes, Zeitschrift für den deutschen Unterricht 21: 61). Vö.: Eigenheiten, die ich mit Behagen hervorhob und *durch* die ich mir einen Verweis zuzog.

SIMONYI ZSIGMOND.

Petőfi helyesírása egészben véve megegyezik Arany Jánoséval (ezt smertette a Nyr szerkesztője 1916-ban). Ő is az Akadémia akkori szabályai szerint írta ezeket: *olylan, ilyen, millyen, melly* stb. Ezeket persze későbbi kiadói egyszerűsítették, mert hisz ez a kettőztetés „különben is az ötvenes évek elején idejét multa“, mint Havas Adolf mondja az ő kritikai kiadásában (1: 399). — Petőfi is úgy írta, mint Arany: *mingyárt* (pl. János v. 1: 11), tehát az ő nyelvézéke se követelte meg ezt a tudákos szóelemzést: *mind-járt*. Hasonló okból írja a *pallás-t* *d* nélkül (pl. Pató Pál úr); továbbá: *utósó* (pl. Az utósó ember; így máshol is), sőt *holnap* helyett *hónap*: Úgy sem ülnek hónap, hónap ilyen tájon levegőben lógnak (Két sohaj). Továbbá mindig a mai kiejtés szerint írja: *kocsmá*, nem pedig *korcsma*, ahogy azelőtt ejtették. Így: *szégyell* velem jőni (Tarka élet) eh. szégyenlett. — Az már említve volt az idézett cikkben, hogy Arannyal egyezően Petőfi is úgy írja, mint addig általánosan írták:

¹ Varga K. A szóegyeztetés Arany Jánosnál (Nyr 29. k.). Szegleti I. A főnévi igenév Arany Jánosnál (NyF 23). Teleki I. A tárgyaset Arany Jánosnál (NyF 31).

² Vö. Petőfinél: Lelkem ég és vérzik, mint akit száz gyilokkal döfnek át s aztán a tűzokádó torkába vetik (Uti rajzok 1847. máj. 25).

*alunni, alult, fekütt, eskütt, fekügy' le s alugyál, eskütt, sőt nyugonni*¹, de közben néha így is: *aludj, sőt kialudott*; vö. még: Nyugott már kebelem (Messze vándoroltam). De: Hogy fáradalmát *kinyugodja* (J. v. XXII). — Még említhetni ezeket: *Az alföld* (kis *a*-val), *Vas-uton* (kötőjellel), *tennap* (Búcsu Kunszentmiklóstól), úgy *hítak* minket (egy *t*-vel, J. v. XIV), *éjszaka* (Az éj).

Az írásjelek használatában van Petőfinék egy igen érdekes szokása. Ha t. i. összetett kérdőmondatban hátul áll a mellékmondat, sokszor nem ehhez teszi a kérdőjelt, hanem az elül álló főmondatához, pl. „Jut még eszedbe a fiú? kivel együtt cepelted a vándorbotot, mely koldusbotnak is beillenék, midőn a sorsnak fényes kedve nincs...” (Levél egy színész barátomhoz) Téged az ég miért is ad? Azért-e csak? hogy hervadandó kelyhed légyen... (Végző ***hoz). Hogy is tudnék futni mostan? mikor a fejem tele van... (Ki vagyok én?) Mit mondok majd először is kedvest, szépet neki? midőn, mely bölcsőm ringatá, a kart terjeszti ki. (Füstbe ment terv.) Mért nem hajtod a felhőt az égen? mint vadász a sebzett madarat (Természet! még te is...). Elmondhatám? mi az: midőn a lélek.. egy kínba fúló életet sirat. (Panaszkodom hát?) Hiába várlak hát ezentúl? Meg nem jelensz többé nekem? mint eddig gyakran megjelentél (Hiába várlak hát).

Kivételkép más írónál is előkerül ez, pl. De meggyek [mit tegyek]? ha erre vett az ő szépsége (Balassa Költ. 9).

Ez csakugyan célszerű jelölés. Olvasás közben, különösen hangos olvasáskor, a kérdőszó nélküli kérdéseket gyakran nem ismerjük föl mingyárt, ha t. i. a kérdőjel csak a második, harmadik mondat után következik. (Azért tesznek a spanyolok a mondatnak elejére is kérdőjelt ilyenformán: ¿Ki áll amott a szirtetön?) Viszont terjedelmes kérdésnél néha az író is elfelejti, mire végére ér, hogy kérdőjelt kellene tenni, pl. Mit ágaskodol-hányakodol, holott akadnak akárhányan náladnál tudósabbak s a törvényben jártasabbak. (Nogáll: Krisztus követése 1:2.)

KESZTHELYI MIKLÓS.

A magyar-szláv nyelvviszonyhoz (Nyr 46:267). Jagić írja (Archiv 23:539): „Die Magyaren, einige Zeit mit Polen politisch eng verbunden, bieten den Polen nebst guten Weinen (wengierski) auch einzelne Ausdrücke, wie *rokosz*, *logosz*, *kapieniak* (kajk. *kepenjek* noch in meiner Jugend im Gebrauch gewesen), *kontusz*, *dolman*, *csuha* (*čoha*), *bekiesza* (kroat. *bekeš*), *bella* (kroat. *balla*), *czekan* (kroat. *čakan*), natürlich kommen dann auch hinzu die *husarze*, *kalany*, *lewencowie*, oder *szereg*, *dobosz*, *szposz*, *szyszak* u. a.“ (Vö. még uo. „Ob *bunda* und *czaban*, *čoban* aus dem Rumänischen zu den Polen kamen, weiss ich nicht.“)

Ugyanott beszéli Jagić, hogy 1848 előtt a tanult horvátok a csutorát a „laťin“ *clipiclapitorium* névvel nevezték. Így volt ez minálunk is. Már 1834-ben említi Oláh János (a balatonmelléki népről írva Tud. Gyűjt. 1834. III. 95), hogy „gyakran hallhatni deák nyelvből elrontott kimondásokat“, pl. „clipit-clopottorium = kotyogós üveg.“ A szó nyilván hangutánzó, vö. ném. *klipp-klapp*, pl. a malom zakatolásáról.

Még érdekesek ránk nézve a lengyel nyelvnek azok a régi német jövevényszavai, amelyeket Jagić (az id. h. 538) említ, mert jó részük a németből

¹ Így még: alutt (János v. XXI), fekügyetek (Az éj), összeeskütt (Csak úgy omlanak...), nyugottan (J. v. VI, A csárda romjai).

a magyarba is ájtött, pl. *rostuszar*: Rosstauscher, m. *tózsér*; *falendis*: Feinlundisch, m. *fajlandis*; *ochmistrz*: Hofmeister, m. *ofmester*, *hokmester*; *bachmistrz*; Bergmeister, m. *bergmester*.

MARIÁNOVICS MILÁN.

Mindenki. Simai Ödön és a MNy-ben Barsi Frigyes — mind a kettőt más-más okból érdekli e szó története — igen buzgón és érdekesen vitatják az enyémmel ellenkező véleményüket. Mind a hárman általános, belső okokkal vitatkozunk, s ezekkel úgy látszik, nem juthatunk végkép meggyőző döntésre. Én csak azt jegyzem meg újra, hogy bármennyi irodalmi szó átment a nép nyelvébe, ezek közt névmás az egyetlen *mindenki* volna; még az *ön* és *kegyed* se jutott el a néphez, pedig nyolcvan év óta folyvást hallja a műveltebbektől.

Teljesség kedvéért idézem még a köv. névmási adatokat. Faludinak van még egy igen kedvelt névmáshasználata: *mind azon*, a 'csupa' értelmében, pl. Az egész nép... mind azon agya-furtt politikusból áll (NU² 206). Mintha mind azon tüskehegyeken ültek volna (26, Toldy kiad.). Ami előtte forgolódik, mindazon együgyű ártatlanság (69, így még 353, 404, 498, 780 stb. vö. NySz Azon 1. b). Révai is használja, talán Faludit követve, pl. egy levelében (Kaz. Lev. 3:384). Hasonló szerkezet Medgyesinél: A kegyes életéről való beszéd merő azon unadalom, csömör nekik (6 Jaj 3:23; más példák NySz id. h.).

Nem fontos, de mégis megjegyzem, hogy a népnyelvbe aligha csak 30—40 év óta hatolt be a *mindenki*; az én gyermekkoromban, 50—60 évvel ezelőtt, már közönséges volt Dunán túl.

S most még egy pár szót a Faludi-féle *hol-mikor* és *ha-mikor* névmásokról és kötőszókról; mind a kettő jellemző szava Faludinak.

Hol-mikor másnál alig is fordul elő, de őnála gyakran: három helyet idéztem a NySz-ban 2:322, más hármat a MHatározókban 2:348. Ezeken a helyeken a jelentése 'néha, némelykor' (helyette *hol-izben* is, MHat. id. h.). Pl. Aki legigazabbnak tartatix, *hol mikor* kártékony (NU² 216). — De előfordul egy-két helyen mint kötőszó is, idő- és föltétes jelentéssel: *Hol-mikor* ingyen sem vólné, akkor veri által szívét (NE, id. Budenz-Album 190). *Hol mikor* a vétek nagyobb: legyen legalább egyenlő a büntetés (Fal. 93, az olasz szövegben: *se gli errori sons più grandi, perchè i gastighi non sono almeno uguali*). Itt tehát csakugyan annyi mint *ha-mikor*.

Ha-mikor még többször előfordul Faludinál, előtte és utána az irodalomban ritka. A NySz-ban id. h. s a MKötőszokban (3:32—3) a Katalin-legendából és Gyöngyösiből idézhettem. — Előfordul Hallernál is: *ha mikor* arra szorulna (HHist. 2:323). Faludinál pl. *Ha mikor...* az ellenségnek engedjük, magunkra vessünk (*se lo diamo al nemico...* 9). *Hamikor* kevés erő érdekli...kedves a szellő; ha hatalmas erő kergeti, alkalmatlan (658 így 318, 515 stb.). Újabbaknál: És *hamikor* futni kellett... (Arany TSz 6. én. betét 19). Thessalia... csak alkalom szerint jött érintkezésbe a görög államokkal, *hamikor* különös mozgalmak támadtak (Lehr-Curtius: A görögök története 5:416).

SIMONYI ZSIGMOND.

Krugat. Gesztesi Gyula közölte ezt az igét a Nyr-ben (44:428.) adalékként irodalmi nyelvünk szótárához s megjegyzi, hogy nyelvünk nem zárja el magától a népnyelv üdítő forrását. Ez a szó csakugyan népies eredetű s bár a MTsz-ban nincs meg, de megvan Vass Béla A nagykőrösi nyelvjárás c. dolgozatában (43. l.), hol szintén a daru hangját jelenti. Tehát

Emőd Tamás, kitől Gesztesi közölte, a néptől is vehette közvetlen, de a legnagyobb valószínűség szerint „Vándorol a darumadár...” kezdetű országszerte elterjedt műdal e sorából vette át: Daru madár *busan krugat*. Emődnél is *szomorúan krugató daru* van a szövegben. Az ilyen népszerű dalok nyelve könnyen terjed. — Változatát megtaláljuk a NySz-ban: *krúkog, krúkogas* (Misk. VKert.), továbbá Ball.-ban: *krúkol*. Mind a két szótárban a daru hangja, ez utóbbi még magyarázatkép hozzáteszi: *krú* hangot ad. A szó tehát újabb keletű irodalmi nyelvünkben. Herman Ottó is a már három kiadást ért könyvében (A madarak hasznáról és káráról. Budapest, 1908.) népiesnek tartja ezt szót, a többi felsorolt szóval együtt, mert azt mondja, hogy „a nép illő szóval festi a madár szavát”, — így „a daru: krugat, szól” (36. l.). Máshol meg (295. l.) azt olvassuk nála — s bizonyára az említett dalra gondolt az író, mikor ezt írta — hogy a daru „tavaszkor és őszkor már csak vonul kétágú rendbe sorakozva és búsan krúgatva hazánk felett.” Ő már hosszú *ú*-val írja. Arany Aristophanes-fordításában *krúgás* fordul elő: a daru költözik át, nagy krúgással (Madarak 669.). De már a krúgat alak is ismeretes ekkor (1880), mert P. Thewrewk E. a glosszáriumban jelzi, hogy krúgás ugyanolyan jelentésű mint a krúgatás. Nyugatosainknál is megtaláljuk: Jönnek a darvak a légben, szárnyuk csapása szelet zúgat, mély hangjuk búsan messze krúgat (Babits: Levelek Irisz koszorújából 28. l.). Abban szinte minden adatunk megegyezik, hogy a darú *krú* hangjáról van szó. Csak Móricz Zsigmondnál találjuk hibásan: fenn az égen egy csomó vadlud krúgatott (Sárarany 101.). Én eddig úgy hallottam, hogy a vadlud gágogni szokott.

Debrecen.

NAGY LAJOS.

Apor Péter szavai. Apor Péter Verses műveit és leveleit kiadta Szádeczky Lajos, itt-ott jegyzetekkel, de ezek nem elég utánajárással vannak megszerkesztve. Így pl. 2: 73 „Az stokfist és *platajczot* meghozá”, ehhez azt teszi jegyzetben: „Platteisen? (vasaló?)” Minő gondolat, a stokfis mellé vasaló! *Platajc* ismeretes halnév, a NySz-ban is megvan. — 2: 65 „Herbathét, *badiant* (igy l) is küldöttem.” A kiadó fölkiáltójelezte meg, de nincs e szóban semmi különös, mert *badián* v. *bádián* ismert nemzetközi növénynév (mihozzánk a németből jött, nem, mint az EtSz. véli, az oláhból). Ez régibb adat, mint az EtSz-ban idézettek. — 2: 151 „*Popiummal* (igy l) megkenettem, jobbacskán lett.” Hát ide minek az *igy*? *Pópiom* is megvan a NySz-ban: ‘ungventum populeum, Pappelsalbe’. A MTsz-ban is van még *pópiumos* (íres, kenőcsös) csupor.

VÁRÓ GEDEON.

Nyelvtörténeti fölfedezések. Mészöly Gedeon a MNy. szept. füzetében (200—201. l.) Szabács Viadalának Nyelvméleink (Bp. 1894.) c. könyvben olvasható közléséhez a tanárát tollhibán kapott diáknak gyermeki diadaléretével három helyreigazítást közöl. Egyik, hogy a 139. sor kezdő *Ez* szavát *Ēs*-nek olvasom. Ez nyilvánvalóan egyszerű sajtóhiba, ami a sok *Ēs*-sel kezdődő sor között a szedővel is könnyen megeshetett s az én figyelmemet is könnyen elkerülhette. Hiszen ha a *z-t s-nek a k a r t a m* volna olvasni, amire semmi okom nem volt, ezt a jegyzetekben bizonyára meg is okoltam volna. A másik hiba, hogy a *lewē* és *tewē* sorvégi szavak *e*-je fölött levő rövidítésjeleket nem vettem észre s nem írtam át *n*-nel. Biz ez hiba. Okát abban látom, hogy én a nyelvmélek szövegét nem a fényképi hasonmásból, amely, ha jól

sikerül, az eredeti vonásokat feketébben, tehát olvashatóbban szokta visszaadni, hanem a fakó írású eredetiből másoltam le. A könyvemhez szükséges hasonmásokat u. i., mint az előszóból is kitetszik, az akadémiai főtítkári hivatal készítette, s megesett bizony, hogy egyiket-másikat nekem csak utólag lehetett már látnom, de nem sejtettem, hogy az eredetiek után is szükségem lehessen még rájuk. A kérdéses szóalakokat azonban nemcsak én, hanem a régi írásnak nálamnál jelesebb, M.-t szinte megközelítő ismerői, Thaly Kálmán és Szilády Áron is *leve*, *leve*-nek látták (I. Századok 1872. 15. 1. és RMK. I. 299) s ez utóbbi természetesen szintén *leve*, *leve*-nek olvasta (uo. 27). Az elfogulatlanul ítélő tehát azonnal befogja látni, hogy a szóban forgó hiba valamennyiünkönél (avagy nálam nem?) természeti okból ered és nem tudatlanságból. Legnagyobb baj, egyszersmind valóságos „nyelvtörténeti botlás” azonban M. szerint, hogy a hibásan kiírt *leve(n)*, *leve(n)* szónak egykori kiejtését én *lève* és *lève*-nek gondoltam, olyan cukorka, amelynek édességét M. siet is nagy mohósággal kiélvezni. Ebbeli élvezetét azonban meg kell egy kissé zavarnom. Először is a tudományos bírálat elvével ellenkezik valamely munkát olyan megállapítások nem ismerésével vádolni, amelyek a könyv megjelenésekor nem lehettek köztudomásúak. (Ezzel az igazságtalansággal a M. kicsinyes acsarkodásai immár másodikban tisztelnek meg engem, vö. Nyr 45:386.) Ma jól tudjuk ugyan M. szerint, hogy a *lesz*, *tesz*-féle igék elbeszélő alakja a régi nyelvemlékekben „még *lén*, *tén*, *lön*, *lön*”; de tudtuk-e ezt olyan jól 1894-ben is? És bár igaz, hogy ma, szinte negyedszázad múlva, a Tüzetes Magy. Nyelvtan (1895.) *ira* fejezete (626–629. l.) és Kräuter Ferencnek „A *v*-tövé igék” c. tanulmánya (NyK. 42:331) után a *leve*, *leve* alakokat egészen újabszerűeknek tartjuk, s így most, M. vagy más, jóakaróbb nyelvtudósunk „közbejötté” nélkül is, óvakodnám a régiségben ilyen alakoknak föltételezésétől: ám a magam és a Szilády egykori olvasásmódja megsem olyan képtelenség és botlás, aminőnek M. hibakereső lázában képzeli és papírfecserítő módon föltünteti. Elvégre, ami analogiás úton a XIX. században lehetséges, miért volna teljes képtelenség a régebbi korokban? Csak egy legutóbbi csattanós esetre hivatkozom. A MNy. szerkesztősége, egy vitás nyelvemlékről lévén szó, éppen a *lesz*, *tesz*-féle igékről a legnyomatékosabban kimondotta: „A *lenni*, *tenni*, *venni* stb. *v* tövé igék jelenidejű egyes számi harmadik személye a régi nyelvben, kivétel nélkül, *lészen* vagy *leszen*, *teszen* vagy *lészen*, *veszen* vagy *vészen*, de soha sem: *lesz*, *tesz*, *vesz*. Ez a harmadik személyű alak csak a XVIII. század elején kezd előfordulni” (MNy. 14:55, a megnyomott hangot jelentő ritkítások a szerkesztőségéi). S íme rövid két hónap múlva már azt olvashattuk, hogy a *lesz*, *tesz*-féle alakok Bornemiszanál, tehát már a XVI. században „majdnem minden lapon” előfordulnak (I. Nyr 47:98–99, ahol egyéb efféle esetek is szellőztetve vannak).

A hosszúlúre eresztett és eközben rég elintézett ízetlen sz. mélyeskedéseket is fölmelegítő cikknek tudományos tanulsága tehát olyan vékonykára olvad, aminők a Szabács Viadala kéziratában azok a vonásocskak, amelyeket eddig hárman sem tudtunk észrevenni.

*

E cikkhez, amelyet a MNy. szerkesztősége változtatlanul közölni nem akart, három megjegyzést fűzök. Egyik, hogy Jakubovich Emil szíves értesítése szerint a *leve* szó rövidítőjele a Szab. eredeti kéziratán, mint könyvem hason-

másán is, „egészen a szó után van jobboldalt lerántva”; a 140. sor „hajlásban lévén, nagyon *hikopott és homályos*”, úgyhogy a *teve* utolsó betűje fölötti rövidítőjelet „*csak czéltudatos kereséssel*” tudták Jakubovich, Horváth János és Mészöly megállapítani, mikor néhány héttel ezelőtt a nyelvemléket *együtt* tanulmányozták. A másik, hogy a leckéjét nem tudva leckéztető minapi nyelvtörténésznek fönt ecsetelt boldogságát teljesen szétdúlja a JordK-nek következő helye: „Az te hazadnak zerelme *eeve* [olv. éve] meg engemet” (628. l., idézve már 1906-ban, NyF 28 : 33).¹ Ebből kétségtelen, hogy a *leve*, *teve*-féle alanyi ragozású elb. alakok már a kódexek korában is lehetségesek voltak. Harmadik megjegyzésem a MNy szerkesztőségének teljesen személyeskedő lapalatti észrevételét illeti, amely Nyr-beli cikkemnek Mészölytől kiszakítottan és hézagosan idézett mondatát s főképpen az „*adla*-teremtette cikk” kifejezést (46 : 126) a MNy tájékozatlan olvasói előtt ferde világításba helyezi; e kifejezés u. i. a maga helyén csak azt tette: az *adla* sajtóhiba miatt íródott cikk.²

ZOLNAI GYULA.

Vásik rá a foga és fáj rá a foga = megkívánja, vágyódik rá (tehát nem attól vásik, amit már megevett, megrágott). Ennek a két különös szólásmódnak az eredetére rávezet egy 15. századi héber munka (Leket joser 1 : 34). Ott a következő esetet olvassuk : Isserlein németujhelyi rabbi (Wienerneustadt) gránátalmával kínálja tanítványát és unszolja, hogy egyék, mert ha valaki valami savanyút („*suerlacht*” = säuerlich) megkíván és nem eszik belőle, árt a fogának. Világos, hogy ilyen babonás hiten alapszik a mi szólásunk.

LÖW IMMÁNUEL.

Fa = falva, falu (Nyr. 47 : 71). Idézetképpen említi Viski Károly a karácsonyfáról szóló érdekes fejtegetésében, hogy Czuczor-Fog. szótára szerint a községnevek végén levő *fa* = a *falva* dunántúli szokásos rövidítése. Tele lehetne irni akár egy iv papirost efféle faluval: Gilvánfa, Kisasszonyfa, Helesfa, Büdösfá, Rónádfá stb. Tudomásom szerint a *fa* végződés nem *falut, falvát*, hanem *fát* jelent. Igen egyszerű a magyarázata. Még manapság is szokásban van a mesgyére, határra fát ültetni. Régente meg éppen a határra ültetett fák helyettesítették a térképet. Középkori hivatalos határjárás, birtokbahelyezés alkalmából készült levelekben mindig ott szerepel az öreg tölgy, dió, körte stb. *fa* mint jelző pont. Majdnem bizonyosra vehetjük, hogy minden ilyen szemlátó helyen nőtt s bizonyos mértékben közérdeket szolgáló fá n a k neve volt. A mai szokásból lehet következtetni a multra. Községünk határában például, kint a

¹ A latin eredetije: Zelus domus tuae comedit me. A JordK-beli szöveget fölkérésünkre a kéziratból hitelísítette Esztergomban Réthei Prikkel Marián Keménfy Kálmán érseki könyvtáros úrral együtt. A Kesztk és KulcsK ugyanabban a mondatban azt írja: „meg *ewu* engemet,” vagyis *ön* (vö. TMNy. 628). — A szerk.

² M. G. szerint „Nyelvtörténeti gondolkodás” c. cikkemben (Nyr 45 : 385—388) azt vitattam volna, hogy neki az én tévedésemről kritikát írnia nem volt joga (47 : 125). Ebből azt látom, hogy M. nemcsak a régi, nyelvet, hanem a mai beszédet sem érti meg néha. A tudományos vélemények bírálatához való jogát egyetlenegy szoval, némi módszeres érdekű fejtegetések kíséretében, hogy nyelvtörténeti gondolkodásomról ktszalajtott megjegyzése teljesen elhamarkodott és okatlan volt.

Z. Gy.

szántóföldeken egy keresztútnál Végh József akácfát ültetett a földje szélére, hogy az ő földjén ne kocsizzanak. Falunkban mindenki így emlegeti ezt a tájékot: a Vég akácfája mellett, Vég akácfája körül stb. A szomszédos Frigyes főhercegi uradalom erdejében három „linea” van a rajta levő fa után elnevezve: Pálmafa, Horgosfa, Sárgafűzfa-lénia. Dunántúl nagy részét valószínűleg erdőséges rengeteg borította a magyarok bejövetelekor. Könnyebb tájékozódás és eligazodás kedvéért nemcsak a hegyet, dombot, csurgót, kútfort jelölte meg névvel az erdőt járó nép, hanem a kimagasló, „százesztendős” öreg fákat is. A szent fákat, melyekhez egy-egy vidék népe egybesereglett talán áldozatra, áldomásra, torra. Hogyan, miért kapta az ilyen fa megjelölő nevét? ki tudná megmondani. Talán jellegzetes növése, talán a körülötte történt esemény, monda, babona adta rá a nevet. Csak mintha hallanánk: égi csuda esett a kisasszony, boldogasszony fája körül... A bűdösfához még egy fél napi járóföld... stb. stb. A jeles fa tájékán letelepült községre rászármazott az illető fa neve. Bár régiesen elkorhadt az ősi fa, de nevét mind e mai napig emlékezetben tartotta az árnyékában keletkezett község.

ADÁM IMRE.

Dolgozótársunk okoskodása tetszetős, a nyelvtörténet, ill. a történeti földrajz mégis rácsafol. A ma fa-végű helységnevek a régi oklevelekben majdnem kivétel nélkül így végződnek: *falva*; ezt bizonyítja Csánki Dezső nagy munkája (Magy. tört. földrajza a Hunyadiak korában). Ott azt látjuk, hogy az imént említett *Helesfa* és *Kisasszonyfa* régente *Helesfalva*, ill. *Ellésfalva* és *Kisasszonyfalva* volt, *Rónádfa* pedig *Lorándfalva* (ezt Csánki nem vette észre). De éppen a baranyai *fa* a helységnevekben úgy látszik mindig *falva* volt, erre csak a B betűben ennyi példát találunk: Bácsfa, Bánfa, Becefa, Boldogasszonyfa, Bodorfa (Büdösfá és Gilvánfa nincs meg Csánkinál); ez mind így hangzott azelőtt: Bácsfalva, Bánfalva stb. Érdekes a következő eset: az alsófehérmegyei *Gergelyfája* németül *Gergeschdorf* s már 1313-ban is *Gregorfája* (Szászsebesi gimn. Értesítője 1879. 44). Tiszta sor, hogy itt *-fája* népetimológia útján lett ebből: *fa*, ez pedig ebből: *falva*.

A szerkesztőség.

Érdem. (47: 181). Réthei Prikel M. e szónak magyar eredetét vitatja az EhrK-ben előforduló *érdelm* s a csángó *érdelmesz* alapján (mert a jelentésbeli különbség a magyar s a török szó közt oly csekély, hogy nem lehet döntő). A csángó alakot Munkácsi B. is a török eredet ellen szólónak mondogta (Nyr 9: 491). Ámde a török szóban meg nem volt *l* hangot elég könnyen megmagyarázhatjuk. Az *érdem* és *érdemes* szók végének a hangzása olyan kivételes a magyarban, s viszont az *engedelm*, *veszedelm*-félék az EhrK korában s az *engedelmes*, *veszedelmes*-félék a mai nyelvben oly közönségesek, hogy nyilván ezeknek az analógiájára lett az *érdemből érdelm* és *érdelmes*.

KOVÁCS MÁRTON.

Pótlások. Kikelet. Magyar Nyelv c. kézikönyvemben (1. kiad., 2: 189, 224) megemlítettem, hogy a szlovén *vigred* tavasz név hasonló észjárás alapján: tulajdonképp a tavaszi kivonulás harcra és mezei munkára. Most Spitzer Leo a román nyelvek tavaszneveit tárgyalva (Archiv für das Stud. der neueren Spr. 1917) olyan neveket is említ, melyek lat. *for(is)-tempus*-on alapszanak, tehát szintén ki-időt, kijáró időt, kikelet idejét jelentenek. — Arany János úgy látszik a kikelő növényzetre vagy az év kikelésére, ki

nyílására gondolt a *kikelet*-ben (vö. *aprilis*: *aperire*), mert azt írja: „Nézz a *kikelő lavaszra*: ege fényes, lombja zöld.”

Dorgál a szlovén *drkali* 'dörzsöl' igéből (Nyr 43:15, 47:36). Ezt a származást megerősítik Zakál Györgynek következő adatai (Őrség leírása, kézirat az Akadémia könyvtárában, 47. l.): „A lent *megdorgállák* azaz megbugázzák.” „A *dorga* v. *dorgálu*, egy sor vas avagy fa nyárs, amellyel a lenbuga leszaggattatik.” (*Dorga* elvonás a *dorgál*-ból, mint máshol a dorgálást jelentő *dorga*. l. NyF 11:21.) A szlovén *drkali* rokonai *drgašati*, *drzati* stb. gerebenelést, héhelést, kártolást, fenést is jelentenek (mint rutén és cseh rokonai is). — A *drzati*-nak első jelentése kaparni (Murkonál *derzati*): evvel alkalmasint összefügg a mi *dörzsöl* igénk (vö. Nyr id. h.). Talán < *dörgöl* × *törsöl* NySz.

Vialis 'jovialis' értelmében nyilván látszólagos jó-vialis-ból van elvonva (mint NyF 11:8 magyaráztam). Előfordul Baksaynál is: „Mindenki tudta már, ki lesz, mi lesz... Hol van *vialis* pap [igy] és hol vaskalapos vagy pláne *grapsa*” (Össz. irod. dolg. 1:291). A grapsáról l. Nyr 44:229 és 280.

Éber. Erre a melléknévre, ill. ragtalan alakjára (mint NyF 11:13 említettem) csak Pázmányból ismerünk régi adatot. Egy olvasónk figyelmeztet, hogy a NySz *ki-fakad* cikkében a 3. pontban Czeglédiből van idézve: „Lelki sötétségből világosságra fakadnak ki az éberek.” Ámde meggyőződtem róla, hogy az ill. helyen (Malach és Melach 28) nem *éberek*, hanem *éberek* vagyis emberek van. A gyűjtő hibásan írta ki a szót.

Tömkeleg. Már meg volt említve, hogy a nyelvújításnak ez az alkotása (történetéről l. Szily K. Nyr 14:174 és Szarvas 17:365) eleinte útvesztőt, labirintust jelentett. Ezt jelenti még Vörösmartynál és Jókainál is. „Itt van Hajnal palotája és a tündér tömkeleg” (Csongor és T. 3. fv. kezd.). A lakatlan bús vadonból e virágzó tömkeleg! Mily szerencsés változás ez? (uo. 5. fv. vége felé). A véletlenek és lehetetlenek tömkelege (Jók. 95:172).

Torna. A Nyr 33:370. lapon adott magyarázathoz megjegyzem még, hogy a fr. *lournoi* és ném. *Turnier*-nak egy közélatin rokona előfordul Anonymusnál is. Azt írja a 46. fejezetben: Maximum *torneamentum* faciebant. Így más latin forrásokban is (l. Ducange és Bartal). Ipolyi Myth. 558 *tor*-ra rokonítja a tornát és avar eredetű szónak gondolja. — A németek *Tournier*-ből képezték a *turnen* igét, s ezt száz évvel ezelőtt Jahn, az ő híres tornamesterük alkalmazta a mai értelemben. Ő ősnémet szónak tartotta, de ezt később Schleicher megcáfolta (l. Zeitschr. der Allgem. Sprachvereins 1917. 150).

Ményét. Nyr 36:280 kimutattam, hogy a *mény* (*ménycske*, *ményasszony*) származéka. Az ott összevetett másnyelvi adatokhoz járulhat még a gottschéei (kucséber) német *praitle* vagyis Bräutele 'Wiesel' (Sitzungsberichte Wiener Akad. phil.-hist. 60:223; vö. még NyK 25:163, j.). — Somogyban hallottam 1875-ben: „Ne menj a kátyuba, ott van a *menyéti asszony*.” Hallgatóim értesítése szerint Bács megyében így ejtik: *ménélke*, Abaujban *ménélke* (vö. *evetke*).

Najjobb, *najszebb* (igy, rövid *a*-val). Ezek a felsőfokok, melyeke Nyr 46:119 idéztem mint Szepessy István volt hallgatóm értesítését, H o s s z ú s z ó gömöri magyarosodó tót faluból valók; nyilván a *najlepši*-féle tót felsőfok utánzásai.

Valpot (l. erről Wertner fejtegetését Nyr 45:57) a szlovén nyelvben is előfordul *valpot*, *valpel*, *vapot* hangalakban. Miklosich szófejtő szótára azt mondja róla: „bis 1848 aufseher über die herrschaftlichen arbeiter; *valpe*

schaffner. — ahd. *waliboto* missus dominicus.“ Karácsonyi J. azt mondja róla: „*valpót* (*Waldbote*) az uradalmi tisztviselő (erdőfelügyelő)“ (Századok 1918. 348). Igaz, hogy erdőfelügyelő lett belőle, de — nevezetes — népetimológia útján, mert régebbi korban *Walt-bote* volt vagyis 'uradalmi megbízott' általában (*wallen* uralkodni). — *Valpottság* MNy 12 : 300. SIMONYI ZSIGMOND.

EGYVELEG.

„**Három szó.**“ Tompa Mihály beszéli az ő fekete könyvében a következő esetet (BSzemle 175 : 123):

A miskolci színpadon szavaló s játszó színésztől, ki szerelmes szerepét adá, hallottam e kifejezést, midőn térdelve monda a lánynak: Angyal! Csak e **három** szót mondd ki: *szerellek!* — Igen, bolond! *szerellek!* három szó. Persze, mert a dominus fordító, akár franciából, akár németből fordította a színdarabot, — mindkét nyelvben három szóval lévén amaz eszme kifejezve, — könnyen lőhetette a bakot, gyöngye magyar nyelvész lévén. A színész is olyan tudatlan, mint a fordító, így esett ez a jó tréfa...“

Szójátékok. Verancsics Antal beszéli el az anekdotát, hogy egy ízben Bakócz Tamás, Báthory István, Országh Miklós és Ujlaki Lőrinc herceg együtt tréfálkoztak. Az első Kemencének, a második Káromnak, a harmadik Gyöngyösnek, a negyedik Fillérnek volt az ura. Arról van szó, hogy kinek mekkora a vagyona. Báthory István avval kezdte: Én még a *káromból* is hasznót húzok. Erre Országh azzal felelt, hogy nála meg a kutyák is *gyöngyösön* járnak, Lőrinc herceg pedig azzal, hogy neki még *fillérből* is jövedelme van. Lezárta a témát a primás avval, hogy az ő *kemencéje* jó néhány ezer embert meg tud vendégelni. Ez a négyszázéves szójáték találóan jellemzi az akkori közzelfogást. A Fuggerek ekkor (1495) már bankárai voltak az európai uralkodóknak, akik siettek őket elismerésük minden kézzelfogható jelével elhalmozni. A nép ellenben nem lelkesedett értök; a bankárban uzsorást látott s a *Fugger* nevet a *Wucherer* szó változatának magyarázta. Kétségtelen, hogy Magyarországon is hamarosan efféle híruk támadt s a magyar száj *fukar*-t csinált belőlük. Őket magukat is Fukaroknak nevezte, de még evvel a névvel illetett minden kalmárt, uzsorást, pénzhalmozó embert, s ennek mai napig nyoma van a *fukar* szóban.

(M. Figyelő 1918. június.)

SIKLÓSSY LÁSZLÓ.

A francia tanul a némettől. Tudjuk, hogy a német írók és tudósok sokszor különbséget tesznek az *Ungar* és *Magyar* v. *Madjár* közt: ez utóbbin a magyar nyelvű magyart érti, az előbbin pedig Magyarország (Ungarn) bármely nyelvű lakosát; némely német gúnyos, ellenséges szándékkal tesz ilyen különbséget. S íme a francia tábornok, akivel kormányunk a fegyverszünetről tárgyalt, mikor a mieink *hongrois*-ról beszéltek, közbevágott, hogy „*dites madjár!*“ Ezt tehát a franciák nyilván a német íróktól tanulták el.

ÜZENETEK.

„Külön érdekelttség“. Szily Kálmán abban a beszédében, mellyel híveinek köszönetet mondott a 80. születése napján rendezett hódoló ünnepséért, azt mondotta, hogy ő nem tett egyebet, „mint hogy a magyar nyelvészeket — egy-két külön érdekeltséget leszámítva — közös munkára egy táborba“ gyűjtötte (MNY 14: 221. l.). Szily Kálmánnak ezt az igazságtalan és sértő kijelentését, társaink nevében is, határozottan visszautasítjuk. Nem áll, hogy ő egy táborba gyűjtötte a nyelvészeket. Ő maga is tudhatja, hogy ennek épp ellenkezője igaz. A magyar nyelvtudományban Szarvas és Budenz nemes hagyományai életek, a tudományos munkásság személyi külömbségétél nélkül való megbecsülésének tiszta hagyományai, midőn Szily közénk állt és minden cselekedetével, üldöző, elfogult, személyeskedő viselkedésével lassanként mindnyájunk számára lehetetlenné tette, hogy vele dolgozzunk. Nyelvtudományunk újabb történetének írója meg fogja majd állapítani, hogy Szily vezetése alatt új nyelvtudományi módszerek jöttek divatba. Folyóírata eszköz volt neki arra, hogy a környezetéhez tartozók egymást dicsérgessék, dolgozataikat és nevüket idézgersék, a rajtuk kívül állók munkásságát érdemtelenül ócsárolják vagy elhallgassák, még akkor is, mikor csak a régi eredmények jelennek meg új köntösben. Mi természetesen nem kértünk ebből a társaságból, hanem dolgoztunk tovább *önzetlenül, erkölcsi vagy éppen anyagi elismerésnek minden reménye nélkül*. Ez a mi „egy-két külön érdekelttség“-ünk, melyre Szily Kálmán életének nagy örömműnnepe célzni jónak látta. Az ő ízlése oka annak, hogy igaztalan és sértő kijelentését tiltakozás nélkül nem hagyhattuk, annak fejére száll az vissza, aki mondotta.

Budapesten 1918 december 1.

A Magyar Nyelvőr szerkesztősége.

Cz. I. *Perszonálunió* korcs szó: az első fele német, a másik fele latin; *perszonális unió* latin kifejezés magyaros kiejtéssel. Pedig lehet ezt a fogalmat magyarul is kifejezni: *személyegység* az, vagy pedig *fejedelemegység*. — *Republika* németes-franciás alak, latinul *respublica*, ellenben a melléknév latinosan s nélkül: *republicanus*. Így látjuk a két szót Petőfi *Respublica* c. költeményében:

Respublica, szabadság gyermeke . . .
Köszöntelek a távolból előre . . .
Republikánus vagyok s az leszek
A föld alatt is ott a koporsóban!
Jertek ki hozzám s ott kiáltatok
Siromnál éljent a respublicára.

A *közlársaság* magyar nevéől azt írta mostanában Marczali Henrik: „Az angolon kívül a magyar nyelv az egyetlen, melynek külön szava van a nem-monarkikus uralom megjelölésére. Szenci Molnár Albert még a *szabadváros*, *község* névvel jelöli a republikát, a görög politeiát. A *közlársaság* szó tehát újabb és valószínűleg az angol Commonwealth vagy Rousseau befolyása alatt készült.“ — MA. kifejezése Calepinus szótárából való (1585). A *közlársaság* szó már régi íróinknál is megvan, de ott általában közösséget, társaságot jelent. A republikát a régiek így is nevezték: közönséges társaság, szabad közönséges társaság, polgár-társaság. Mai értelemben a közlársaság eddigi

tudomásunk szerint 1789-ben Decsy Sámuelnél fordul elő, aztán 1803-ban Márton József szótárírónál (NyUSz).

Nagy J. B. kérdi: „Kemény Ferenc *vérejtést* ír vérmérséklet helyett (M. Paed. 27: 407—8). Járatos-e ez a szó, s ha nem járatos, érdemes volna-e fölkapni?” Tudtunkkal egészen szokatlan; magában tetszetős, de inkább a 'vérkeringés' fogalmát fejezhetné ki (mint *árréngésnek* mondják néha az árapályt). — A *Zigány* nevet z-vel kell ejteni; ez a név nem a *cigányból* lett, hanem rég megvolt, mikor még nem volt itt sem a cigány, sem a neve. (Ezt éppen a Nyr-ben mutatta ki Wertner Mór). — Hogy a Beöthy vagy a Schön nevet szabad-e hosszú ó-vel írni? Az irodalmi szokással ellenkezik, de a kérdés mégis szórszálhasogatás; akik úgy írják, azért írják úgy, mert hosszú ó-vel ejtjük.

Z. Gy. *Adaptatio* (213) tkp. *alkalmasítás* v. *alkalmasodás* volna.

P. M. és többeknek. Köszönjük a böcs és kedves leveleket.

N. J. „Vörös István A mezőtúri céhek élete c. munkájában (Művelődéstört. Értekezések 54: 33 és 87) azt állítja, hogy „koba = kohó.” Igaz-e ez? — Dehogy! hiszen uo. idézve van az egész régi mondat: A kovácsinasnak „koba való jó követ vagy vastéglát” kellett beszerezni. Ez pedig a m. *kohba*. Régebben ugyanis a kohót többnyire csak *kohnak* mondták, p. A tűz az ezüstet és a koh az aranyat . . . próbálja: igne probatur argentum et aurum camino (Salamon és Markolf stb. I. NySz). Hogy a *koba* szót a szerző ragtalan főnévnek vette, az éppen olyan tévedés, mint mikor néhányan a *héba* alakot ragtalan szónak vették, sőt azt is mondták: a *hébára* mentek; holott már amaz is *-ba* raggal van ellátva, mert a *hé* vagy *hi*, *hiú* tájszó a m. padlás. (L. erről Nyr 14: 274, 276). — Egyébiránt azokban a Művelődéstörténeti Értekezésekben sok becses nyelvi anyag van szétszórva, jó volna azt összeállítani és a nyelvtörténet javára értékesíteni.

Cs. S. A nagy dolgozatnak a mai viszonyok közt csak igen sokára lehetne sorát keríteni.

Beküldött kéziratok. Kilián Z. Eltűnedező szavaink. — Huhn Gy. Olvasás közben. — Szendrey Zs. Nyelvújítási adatok. — Kemény L. Nyelvtörténeti adatok. — Galambos D. Száz m. szólásmód. — Losonczy Z. Jövel. — Kovács M. Az -ú ű képzőhöz. — Csüri B. Hanglejtés. — Zolnai Gy. Két új szó. Örömnepi hangok. — Szinkovich J. Nyitramegyei nyelvsajátságok. — Csanády S. Keveaszó. — Pécs Mária. Forradalmi lapjaink nyelvéről. — Suciu L. Válaszok. — Nagy J. B. Kétségek. — Hunyadi B. Utónevek.

Új könyvek és füzetek. Emlék Szily Kálmánnak... 80. születésnapja alkalmából írták a MNy. dolgozótársai. Ára 12 K.

Zempléni Á. Vasfő és Ime. Vogul rege. (Kny.)

Barta Borbála M. Eszter: A MünchK. *e* és *e* jelölései (kny.).

H. Schuchardt: Die romanischen Lehnwörter im Berberischen. (Wien, Kais. Akademie d. W. Sitzungsberichte 188: 4.)

TARTALOMJEGYZÉK.

Értekezések, önálló cikkek.

<i>Balassa József:</i>	Műveltségbeli kölcsönhatás	59
<i>Beke Ödön:</i>	Török jövevényszók	203
<i>Kicska Emil:</i>	Névszói állítmány	145
<i>Komjáthy Sándor:</i>	Ujságírók főiskolája	66, 219
<i>Kőrösi Sándor:</i>	Dzirkumdederunt és dzirkalom	27
	Ha akarom, vemhes	130
	A szófejtő szótárhoz	226
<i>Losonczy Zoltán:</i>	Hangtörténeti alapkérdések ... 13, 62, 116,	151
<i>Mészöly Gedeon:</i>	Arcal	123
<i>Nagy Lajos:</i>	Adalékok Arany. nyelvi hatásához	31
	A piaristák neve	165
<i>Réthei Prikkel Marián:</i>	A tárogató sip eredetisége	1
<i>Schmidt József:</i>	Remorsurus petor	157
<i>Simai Ödön:</i>	Mindenki	196
<i>Simonyi Zsigmond:</i>	Igeállítmány és névszói állítmány	49
	Mindenki	97
	Fonák elméletek káros hatásai	149
	Az úri igeragozás	193
<i>Szarvas G. hagyatékából:</i>	Jókai szókincséből	69
	A göcseji s az őrségi nyelvjáráshoz	128
<i>Sztrippai Sz. Hiador:</i>	Egy erdélyi népies nyelvemlék	20, 125
<i>Viski Károly:</i>	Két újkori szóról	70
	Arany-szók	217
<i>Zolnai Gyula:</i>	Új nyelvtani elemek	8, 53
	Az indogermán ragozás eredete kérdéséhez	105
	A tudományos előadásmód és a nyelvtudományi műnyelv kérdéséhez	204

Ismertetések.

Szinnyei József: Magyar nyelvhasználat. <i>Simonyi Zsigmond</i> ...	33
Rákosi Jenő: A magyarságért. Ismerteti <i>Dénes Szilárd</i>	168
Spitzer Leó munkái. <i>Simonyi Zsigmond</i>	170
Viktor Gabriella: A gyermek nyelve. <i>Rubinyi Mózes</i>	222
Két nyelvművész emléke (Nogáll János és Jánosi Gusztáv élete). <i>Simonyi Zsigmond</i>	223

Nyelvművelés.

<i>Antibarbarus</i> : Hivatalos könyv-bírálok 39. — Sült almák a magyar nyelvtan-órán 40. — Németességek 78, 135. — Rovás 136. — Egy elterjedt idegen-szerűség ... 175	<i>Simonyi Zsigmond</i> : Lila ákác 77. — Kemény Zsigmond szókin-cséből 177. — Idolon ortho-graphiae 226. — A címkórság ellen ... 233
<i>Budapesti Hirlap</i> : A munka felvétele ... 176	<i>Trencsény Károly</i> : Ibolya-láb, violaszín-láb 79. — Jó—megy, hoz—visz ... 136
<i>Cholnoky Jenő</i> : Hivatalos könyv-bírálok ... 136	<i>Somogyi Géza</i> : Káplár Kovács 39
<i>Egri Anna</i> : Olvasás közben ... 135	<i>Szikla Géza</i> : Egy mintaszerű rendelet ... 72
<i>Erdélyi Lajos</i> : Népművelés és népnyelv ... 134	<i>Váró Gedeon</i> : Meg lett mondva 174
<i>Germanista</i> : A személynévmás 77	<i>Zolnai Gyula</i> : Hamis hangok az Arany hegedűből 36. — A megbukott <i>rayontrózás</i> 75. — Észország, Livország, Kurföld 173. — Karácsonfia ... 233
<i>Kaimár Elek</i> : Tobzódás ... 37	Szigorúbb cenzúrát! 80. — Ho-gyan fogalmaztak azelőtt 138.
<i>Kilián Zoltán</i> : A diáknyelv -i képzője ... 40	Tábori levelezés 138. — Az akadémiai helyesírás 176. — A m. társalgás nyelvéről 176. — A címkórság ellen ... 233
<i>Kovács Asztrik</i> : Mely helyett ami 78	
<i>Öreg Tanító</i> : Németes össze-tételek 41. — Szabadna ... 137	
<i>Ságody Otmár</i> : Szószaporítás 38	
<i>Schuchardt Hugó</i> : Csak úgy gondolom ... 231	

Magyarázatok, helyreigazítások.

<i>Ádám Imre</i> : Akasztófa ... 44	<i>Kovács Márton</i> : Irnik, nekik 88. — Tis-is 188. — Érdem ... 242
<i>Ady Lajos</i> : Páros közmondások 235	<i>Lakatos Jusztin</i> : Tájszókról 45. — Tör és török ... 187
<i>Balassa József</i> : Komisz és hadi 44	<i>Langer Sándor</i> : Vándor magyar 45
<i>Barta M. Eszter</i> : Írd és írad 185	<i>Löw Immanuel</i> : Vásik rá a foga ... 241
<i>Beke Ödön</i> : Szaka és szak 82. — A -képpen, -kép rag eredete 185. — Indulatszók személy-raggal ... 235	<i>Mágocsy-Dietz Sándor</i> : Szattyin kóró ... 142
<i>Cserna Andor</i> : A hangszerek magyar neveiről ... 41	<i>Mariánovics Milán</i> : Albán szók a magyarban 89. — Indulatszók személyraggal 144. — A ma-gyar-szláv nyelvviszonyhoz ... 237
<i>Diósi Géza</i> : Figura etymologica 42	<i>Nagy Lajos</i> : Népmese-indíték-ból költői kifejezés 86. — Cisz-tercita 188. — Krúgat ... 238
<i>Erdős János</i> : Kirisztus és prádé 88	<i>Öreg Tanító</i> : Hadláva holtát ... 142
<i>Historikus</i> : Vas vármegye ... 86	<i>Philofennus</i> : Lapp szók a ma-gyarban ... 186
<i>Kalmár Elek</i> : A vizes lepedő 81	
<i>Kelemen Béla</i> : Az új képzőkről és igekötőkről ... 85	
<i>Keszthelyi Miklós</i> : Petőfi helyes-írása ... 236	
<i>Konsza Samu</i> : Lovamék ... 44	

<i>Réthei Prikkel Marián</i> : Érdem 181	<i>Stumme János</i> : Indulatszók személyraggal ... 234
<i>Riedl Frigyes</i> : Ál-nyelvemlék? 179	<i>Suciu László</i> : Tájszókról... 46
<i>Simai Ödön</i> : Bárki és társai 83. — Tyúkverő ... 183	<i>Szarvas Gábor</i> : Figura etymologica ... 42
<i>Simonyi Zsigmond</i> : Tájszókról 45. — Szombat és társai 80. — Bánom szabású és tarcabás 87. — Cirillbetűs magyar szöveg 140. — Pótlások 142. — Tanu: tanul, tanúság: tanulság 184. — Aranynek egy mondatszerkezete 236. — Mindenki 238. — Pótlások ... 242	<i>Szendrey Zsigmond</i> : Pótlások 188
<i>Spitzer Leó</i> : Bánom szabású 185. — Indulatszók személyraggal 234	<i>A szerkesztőség</i> : Nyelvünknek eredetiségei ... 178
	<i>Trencsény Károly</i> : Akasztófa, kötél, tűz 142. — A vizes lepedő 179
	<i>Váró Gedeon</i> : Apor Péter szavai 239
	<i>Zolnai Gyula</i> : Han 85. — Szeresi 139. — Dalidó 181. — Nyelvtörténeti fölfedezések 239

Egyveleg.

<i>Alföldi Mihály</i> : Ujabb közlemények a csángókról ... 90	<i>Mariánovics Milán</i> : Ukrán és orosz nyelvművelés ... 190
<i>Bécsi Magyar</i> : Magyar nyelvtanítás Bécsben ... 189	<i>Siklóssy László</i> : Szójátékok ... 244
<i>Cserna Andor</i> : Lateiner ... 46	<i>Spitzer Leó</i> : Gocnód ... 46
<i>Kosztolányi Dezső</i> : Ábránd egy szóról ... 89	<i>Id. R. Vozáry Gyula</i> : Érdekeség a gyermeknyelvből 144.
<i>Kovács Márton</i> : Egy elfelejtett nyelvemlék... 143	Kavarodás 46. — „Az Úr szava” 90. — „Három szó”. A francia tanul a némettől... 244

Népnyelv.

Családnevek ... 93	Katonáéknál ... 93
Gúnynevek ... 93	Szólások ... 190
Helynevek ... 94	Tájszók ... 91

SZÓMUTATÓ.

- ágrólszakadt 241
 agyon 12
 Ajtatosság Isko-
 lájabeli 166
 akasztófa 142
 alakhú 41
 alany 107
 alapállás 108
 alapján 53
 alaposan 61
 alnémet 161
 alunni, alugyál,
 alutt 234
 amely 78
 amennyiben 74
 ami 78
 angyal 71
 angyalfia 71, 231
 arányban áll 73
 arcal 123
 aszfaltíroz 76
 áldozatkészség 135
 államhú 41
 állkapca 81
 ámbár 84
 átmérő 61
 átvitel 48
 bakk 71
 bakkoz 77
 bankó 135
 batalium 143
 bár - 84
 befolyás 61
 bekelet 188
 belefeledkezik 77
 bevaggoníroz 76,
 164, 214
 bevezet 61
 béke 89
 békülhetném 11
 bihal 153
 billegető síp 7
 biróék 42
 birvagy 41
 bombardon 42
 bógznizni 77
 bővelkedik 137
 brácsista 77
 brindza 89
 cifra 27, 130
 cipész 144
 cipősz 144
 ciszterci 188
 cisztercita 188
 csapadékbő 41
 csámpás 130
 cséveleg 188
 csótány 203
 csütörtököt mond
 95
 dalidó 181
 delegáció 76
 delegátus 76
 doktorhatnám 11
 dorgál 36, 242
 dörgő kürt 42
 dzirkalom 27
 dzirkumdederunt 27
 ebhava 180
 egybe 12
 egyébha 102
 egyha 102
 egyki 101
 egymi 102
 együtt 13, 53, 86
 együvé 13
 ehethék 103
 elefánt 171
 elem 61
 elkapdos 32
 ellenében 73
 ellenére 53
 elmellőz 39
 elsiklik 135
 elő-indogermán 161
 előitélet 135
 előkép 78
 előnyös 135
 előrag 160
 elővitel 48
 Endrew 22
 enged 99
 engedély 150
 epréz 154
 erdei rézkürt 42
 eredet 163
 eredményszámla 48
 ereszt 99
 erődús 41
 esennen 32
 esetleges 61
 eskütt 234
 eszem-iszom 103
 eszközöl 74
 ezüst 36
 életeleven 41
 élethű 41
 éljen 104
 érdekében áll 73
 érdem 181
 érőt ér 32
 értelmében 53
 Észtország 173, 237
 faggyu 75
 fajlandis 236
 faluzó gúnymon-
 dóka 21
 fedlap 74
 fehérnye 191
 fejszámolni 41
 felbocsát 99
 felfog 61
 feltevény 138
 felvilágosít 61
 felül 12
 fénykép 135
 flótista 77
 fogamszik 135
 folyamán 53
 fölleppezés 135
 furlyuk 74
 fuvola 41
 gay 22
 gazdag 137
 gewye 22
 Gocnód 46
 göbécis 135
 gugyulló 45
 gulya 187
 gurgyó 45
 gyászskürt 42
 gyávonc 135
 gyökeres 230
 habár 84
 hadi 44
 hajlítás 107, 160
 hamikor 100, 236
 han 86
 hangképzési alap-
 állítás 109
 hangzó 161
 hanyatszó 161
 hasonlat 161
 haszon 81
 határ 135
 határozatlan mód
 161
 háború-fáradt 41
 hátján 188
 hátra 12
 héba 242
 Hióblír 78
 hiűhű 41
 hokmester 236
 holmikor 100, 236

- homlok 36
honvédő 135
hoz 136
hógulya 187
hőrcsőg 154
hugomék 42
hulla 241
- ia-fia 32
ibolyaláb 79
ígéretteljes 41
iktatás 149
ildom 182
ilyenmi 102
imbolyog 32
imetten 32
intézkedik 74
irdatlan 32
irha 96
iskolapélida 79
istenhózzád 104
itész 135
ípi 139
írásban szerez 32
íz-ig-vérig 136
- jámbor iskolák 167
jámbor szerzet 167
jármű 74
jegne 187
joh 31
jóakaró 61
jóéjtszakát 104
jótáll 61
jó 136
- kalótyál 45
kapcsán 53
kapu-zábé 22
karácsonyfa 70
karácsonyfia 71, 231
kavarodás 46
ká 77
kárörvend 41
kegyes iskolák 166
kegyesrendi 167
kerimbábó 45
kezdését vesz 73
- kép, -képpen 185
képző 160
kész van 99
kiesés 79
kikelet 242
kiki 102
kimerít 61
kis bőgő 42
kis hegedű 42
kivaggoniroz 76
kiválóan 163
klipitklopottórium 235
koh 242
kókó 171
kolosma 23
komisz 44
korhely 189
koromban 55
koronahercegné 80
kosolya 22
kör 61
köret 75
körzetbeosztás 75
körzetrendszer 75
kötbér 74
kötél 142
kötszer 74
következtében 53
közös bizottság 76
kőgazdag 41
krúgat 236
kukorodjál 135
kúnkapitány 217
Kúrföld 173, 237
kümehes 153
- lakodalmát lakja 31
láp 218
lát (szólások) 220
lateiner 46
latinmentes 41
lebke szellő 32
lecsúszott 77
leendő 74
leengedett 77
lelkemtől lelkezett 31
- letevő 161
leutál 77
levonásba hoz 73
lezser 77
létemre 55
Lírország 173, 237
lovamék 44
lohak 153
lővér 87
- majd lesz kapsz 103
más- 100, 102
máskébb 186
megállj 104
megesi 32
megfelel 61
Mencshely 104
menekít 189
menetkész 41
mentében 54
mentén 54
menyét 243
mese dáma 77
méltóságos 231
méltóságteljes 41
miháttam 153
mindazon 236
mindenegy 102
mindenha 102
mindenható 61
mindenhol 100
mindenhová 100
mindenki 97, 236
mingyárt 149
miniszter úr 231
minta 186
mintha 32, (jel. móddal) 241
mosolyoghatnám 11
mód 58
munkát fölvesz 175
muszaj 103
nagy bőgő 42
nagy hegedű 42
nagyvonaluság 79
naj-jobb 243
nap nap után 33, 241
- ne, netek, nesztek 103, 232—3
nefelejts 103
neki 13
nemzetségszital 78
némelyki 101
neveléstudomány 229
néz (szólások) 220
noha bár 84
nyárszak 135
nyer 73
nyomán 10
nyomható 10
- olyaski 101
olyasmi 102
olyhelyt 101
olyki 101
ordinaré 77
oroszlánrész 61
óvintézkedés 74
ökvel 45
önérzet 135
örömkialtoz 41
örömteljes 41
összemível 188
összes 73
- pallás 234
parkiroz 76
pedagógia 229
penecilus 77
pénzesítés 48
pénzhetnék 103
perszonálúnió 241
piarista 165
piharc 153
pirszén 74
platajc 237
podgyász 75
pofleves 135
póstasíp 42
pracni 77
prímhegedista 77
privát 77
radikális 230

- rabimunka 138
 ragad 77
 rayonirozás 75
 ráalkalmazás 161,
 213
 respublika 245
 reszked 154
 rendelkezésünkre
 áll 73
 rét 59
 révén 54
 rézkürt 42
 réztárogató 42
 ringlispil 77
 ruggyanta 74

 sajtó 61
 sem 169
 sip 6
 sokszorosan 79
 során 54
 stande pityere 77
 sudárba szökken 32
 szabad 137
 szabású 87
 szak, szaka 82, 189
 szakvélik 41
 szakál 83
 szalag 36
 szám, számra 55
 szár 192
 szárnykürt 42
 szederjes 79

 szelid iskolák 167
 szellemdús 135
 szem (szólások) 220
 szemben 54
 szemecskél 135
 szementula körte
 143
 szerben 32
 szeresi 139
 szeretetteljes 41
 szettyin 142
 szédi baba 45
 széjjel 12
 szobatudós 71
 szolgálatban áll 73
 szolgálatkész 41
 szófia 32
 szórakozik 61
 szót szól 32
 szőlőszet 144

 tanfelügyel 41
 tanuság 184
 tarcabás 87
 tábori rézkürt 42
 táncot rop 31
 tár 204
 tárgy 61
 tárgyeset 66, 213
 tárogató sip 1
 tege 22, 180
 tehetség 150
 tennap 234

 teta 89
 tetszhalál 95
 Tetye 87
 tény 74
 tényleg 61, 74
 tísis 188
 tobzódás 37
 Tódítsd 103
 torna 243
 több 155
 tölt 35
 tömkeleg 242
 tör 187
 török 187
 történo 75
 trábál 46
 trianglista 77
 tüzetes 135
 tűz 142
 tyúk 171
 tyúkverő 183

 udvar 61
 úgy hallottuk 229
 unokahug, unoka-
 öcs 241
 úrhatnék 11
 úrhatnám 11, 103
 úrhatnámság 11,
 135
 úrhölgy 48
 úrnő 48
 útján 54

 utósó 234
 üstdobcintányér 77
 vadász rézkürt 42
 valamentenyi 101
 valamenténnyire
 valcerez 77 [100
 való 74
 valpot 243
 vasút 71
 Vasvármegye 86
 vámegyesült 41
 vess-ki 189
 veszély 150
 véd- és dacszövet-
 ség 79
 védjelző 74
 védszentnő 79
 vérlejtés 246
 viális 242
 vigyázz 103
 violaszínláb 79
 viszam 135
 viszked 154
 vizes ing 179
 vizes lepedő 179
 vöröspecsenye 77

 zapon 22, 180
 zenész 144
 Zigány 246
 zirci 188
 zokszó 31
 zongorista 77

Rendkívüli árkedvezmény!

NYELVÉSZETI FÜZETEK.

Az 1902-től 1915-ig megjelent nyolcvanegy füzet megannyi becses monográfia a magyar nyelvtudomány köréből: nyelvtani és szótári, nyelvjárási, nyelvtörténeti és nyelvhelyességi értekezések és forrásmunkák 3—13 ívnyi terjedelemben. Köztük magától a sorozat szerkesztőjétől, **Simonyi Zsigmondtól**, nyolc nagyobb munka: A magyar szórend. Helyes magyarság. Az új helyesírás. Az ikes ragozás története. Elvonás. Igenévi szerkezetek. Nyelvjárási olvasókönyv stb. Továbbá **Beke Ödön**, **Erdélyi Lajos**, **Gombocz Zoltán**, **Horger Antal**, **Kertész Manó**, **Melich János**, **Réthei Prikkel Marián**, **Rubinyi Mózes**, **Simonfi János**, **Vikár Béla**, **Wertner Mór** stb. kisebb-nagyobb munkái.

**95 korona helyett egyszerre
megrendelve** -----

65.— K

Középiskolák segédkönyvéül engedélyezve 1908.94079. szám.

Helyes magyarság

a hibás kifejezések, a kerülendő idegen szók s a helyesírás
szótárával. Irta **Simonyi Zsigmond**.

Tartalma: Bevezetés. — **Helyes mondat szerkesztés.** Az egyszerű mondat fajai. A mondatrészek szerkesztése. A szórend. Az összetett mondat. — **A szók, szólások és szóalakok használata.** A szók megválasztása. Idegen szók, nyelvújítási szók, tájszók. Rokonzélmű szók. Szólások. A beszédrészek használata. Igeragozás, névragozás. — **A helyes kiejtés és a helyesírás.** — **Szótár.** (A szótári rész 111 lapra terjed.)

8-adrét alak, 212 lap. = Ára 4 kor.

Huszadik Század

Szerkeszti
Jászi Oszkár.

**Társadalomtudományi és politikai szemle.
A társadalomtudományi társaság közlönye.**

Nagyobb és kisebb tanulmányok, szemlék és jegyzetek a szociológia, szociálpolitika, közgazdaságtan és a politika köréből. Gondos és gazdag könyvismertető rovat. Megjelenik havonként egyelőre átlag négy és fél ívnyi terjedelemben. Előfizetési ára egész évre 36 korona, félévre 18 korona. Mutatványszámot szívesen küld és előfizetéseket elfogad a kiadóhivatal: **Budapest, VI. Anker-köz 2, II. 4.**

Nyelvészeti Füzetek (Monografiák gyűjteménye).

Egyenként kaphatók a Magyar Nyelvőr kiadóhivatalában.

1. Simonyi Zs. <i>A magyar szórend</i>	1.50	39. Vikár B. <i>A regős ének</i>	1.—
2. Simai Ödön. <i>Márton József mint szótáríró</i>	1.50	40. Édes J. <i>A Balatonfelvidéki népművel.</i>	1.—
3. Kocsis Lénárt. <i>A mondattársak Brassai mondatelméletében</i>	1.50	41. Búzás Gy. <i>A németes össze- télélek története</i>	1.—
4. Simonyi Zs. <i>Trefás népmesék és adomák. Nyelvjárási olvasókönyv</i>	1.50	42. Fest S. <i>A hangátvetés a magyar nyelvben</i>	1.—
5. Simonyi Zs. <i>Az új helyesírás szövege és magyarázata. Ára vászonborítékban</i>	1.50	43. Galambos D. <i>Tanulmányok a magyar relativum mondatánáról</i>	1.—
6. Rubinyi Mózes. <i>Két tanulmány. Grimm és Révai. A Mondolat</i>	1.—	44. Kräuter F. <i>A mássalhangzók hasonlása a magyarban</i>	1.—
7. Gombocz Z. <i>Nyelvtörténet és telektan</i>	1.—	45. Pálfi M. <i>Kolozsvári glosszák</i>	1.—
8. Simonyi Zs. <i>Helyes magyarság</i>	3.—	46. Melich J. <i>A magyar szótár- irodalom. I.</i>	4.—
9. Varga I., Szabó D., Kertész M. <i>Nyelvjárási tanulmányok</i>	1.50	47. Simonyi Zs. <i>Igenévi szerkezetek. Ára füzve</i>	1.—
10. Nagy S. <i>A váci nyelvjárás</i>	1.—	48. Szabó L. <i>Nagykonizsai nyj.</i>	1.—
11. Simonyi Zs. <i>Elvonás (elemző szóalkotás)</i>	1.50	49. Laczkó G. <i>Játszi szóképzés</i>	1.—
12. Székely A. <i>Alanytalan mondataink alanyáról</i>	1.50	50. Klemm I. <i>Baróti Szabó Dávid nyelve</i> nyelvúj. szempontból	1.—
13. Erdélyi L., Horger A., Szemkő A. <i>Nyelvjárási tanulmányok</i>	1.50	51. Batta B. <i>A melléknévi mondatok népies használata</i>	1.—
14. Simai Ö. <i>Dugonics mint nyelvűző</i>	1.50	52. Vass J. <i>Fejezetek a népművel. mondatánál</i>	1.—
15. Simonyi Zs. <i>A Nyelvtörténeti Szótárról</i>	1.—	53. Dénes Sz. <i>Kossuth, a szónok</i>	1.—
16. Berze Nagy J. <i>A hevesmegyei nyelvjárás</i>	1.50	54. Kulcsár Gy. <i>A magyaros írásművészet játkérdései</i>	1.—
17. Beke Ö. <i>A pápavidéki nyelvjárás</i>	1.—	55. Csúri B. <i>Teleki József gróf mint nyelvész</i>	1.—
18. Gácsor J. <i>Teleki Miklós nyelve</i> kül. tekintettel a mondatánra	1.—	56. Madai Gy. <i>A hajdúk begyede</i>	1.—
19. Valló A., Ágner L., Szenttamási J. és Stan V. <i>Külső- nő hatások a hazai nyelvek közé</i>	1.50	57. Vass B. <i>A nagykörösi nyj.</i>	1.—
20. Szűcs I. és Geneszy I. <i>Nyelvjárási tanulmányok</i>	1.50	58. Prohászka J. <i>Petőfi költői nyelvének főrajzát</i>	1.—
21. Kertész M. <i>Analógia a mondat szerkesztésben</i>	1.—	59. Réthelyi Prikkel M. <i>Csúzy Zsigmond szavai</i>	1.—
22. Vértess J. <i>A gyermeknyelv hangtana</i>	1.—	60. Réthelyi Prikkel M. <i>Sándor István nyelvetudománya</i>	1.60
23. Szegeleti István. <i>A főnévi igenév Arany Jánosnál</i>	1.—	61. Viski K., Borbély I. <i>Régi szentírásfordítások</i>	1.—
24. Réger B. <i>A határozott névmű- mutató</i>	1.50	62. Gesztési Gyu a. <i>Csokonai és a nyelvújítás</i>	1.—
25. Beke Ö. <i>Vogul határozók</i>	1.—	63. Csúri B. <i>Az ige</i>	1.—
26. Oláh G. <i>A debreceni nyelvjárás</i>	1.50	64. Steuermann M. <i>A székhely nyelvj. szérendi sajátosságai</i>	1.—
27. Nádas P. <i>A magyar népetimológia</i>	1.—	65. Horger A. <i>Egy ismeretlen m. hangtörvény</i>	1.—
28. Simonyi Zs. <i>Az ős- ragozás története</i>	1.—	66. Hefly Gy. A. <i>A térszíni formák nevei</i>	1.—
29. Bősörményi G. <i>A jánosjati nyelvjárás</i>	1.—	67. Damián István. <i>Adatok a m. román kölcsönhatáshoz</i>	1.—
30. Geloji Katona I. <i>Magyar grammatikátska</i>	1.—	68. Simonfi János. <i>Az irodalom szó története</i>	1.—
31. Teleky I. <i>A tárgyset Arany Jánosnál</i>	1.—	69. Viski K. <i>A szalontai nyj.</i>	1.—
32. Viski K. <i>A tordai nyelvjárás</i>	1.—	70. Molecz B. <i>Szérendi tanulmányok</i>	1.—
33. Beke Ö. <i>Kemenessalja nyelve</i>	1.—	71. Erdélyi L. <i>A H.B. mint nyelvjárási emlék</i>	1.50
34. Horváth E. <i>A bakonyaljai nyelvjárás. (Térképpel)</i>	2.—	72. Hatvani J. <i>A Kazinczy-kó- dex nyelvjárása</i>	1.50
35. Szolár F. <i>Jelenítés-tanulm.</i>	1.—	73. Wertner Mór. <i>Névmagyará- zatok. I.</i>	1.—
36. Szeremley Császár L. <i>Jelenítés-tanulmányok</i>	1.—	74. Kilár I. <i>Kődecsétni nyelvi sajátosságai</i>	1.—
37. Bacsó Gy. <i>Az adavideki nyelvjárás</i>	1.—	75. Kónsza S. <i>Nagynbácon nyj.</i>	1.—
38. Szabó S. <i>A szigetközi nyj.</i>	1.—	76. Goriupp A. <i>Döbréntei Gábor nyelvújítása</i>	1.—
		77. Wertner Mór. <i>Névmagyará- zatok. II.</i>	1.—
		78. Deák M. <i>Baksay Sándor nyelve</i>	1.—
		79. Juhász J. <i>Kölcsönhatások a magyar és tat. közmondá- sokban és szólásokban</i>	1.—
		80. Losonczy Z. <i>Hangtörvényi alapkérdések</i>	1.—
		81. Nagy L. <i>Nagall J. nyelve</i>	1.—